

М.І. Копитко

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ
З ВИБОРНИЦТВА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ**

Монографія

УДК 330.3:338.4:658
ББК У9(4Ук)305.851-98
К55

*Рекомендовано до друку Вченою радою ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»»
(протокол № 7 від 9 квітня 2015 р.)*

Науковий редактор:

Алькема В.Г. – доктор економічних наук, кандидат технічних наук, професор, завідувач кафедри управлінських технологій ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»»

Рецензенти:

Ортинський В.Л. – доктор юридичних наук, кандидат економічних наук, професор, заслужений юрист України, директор Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

Терехов В.І. – доктор економічних наук, професор, начальник відділу проблем економічної безпеки держави Науково-дослідного інституту проблем національної безпеки України ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»»

Флейчук М.І. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Львівської комерційної академії

Погорєлов Ю.С. – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку і аудиту Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Копитко М.І.

К55 Економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів: монографія / М.І. Копитко. – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»», 2015. – 573 с.

ISBN

У монографії висвітлюються теоретико-методологічний та прикладний аспекти управління процесом забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств з виробництва транспортних засобів. Обґрунтовано та структуровано даний процес з врахуванням впливу дестабілізуючих чинників і запропоновано напрями його вдосконалення.

Монографія буде цікавою для науковців, практичних працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів.

УДК 330.3:338.4:658
ББК У9(4Ук)305.851-98

ISBN

© Копитко М.І., 2015

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПП – промислове підприємство

ЕБ – економічна безпека

ЕБПП – економічна безпека промислового підприємства

ПТЗ – підприємства з виробництва транспортних засобів

ЕБПТЗ – економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів

СЕБ – система економічної безпеки

СЕБПТЗ – система економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

НДДКР – науково-дослідні та науково-конструкторські роботи

НДР – науково-дослідні розробки

ІПП – інноваційна політика підприємства

ЛМР – лінійна множинна регресія

КЛМР – квазілінійна множинна регресія

НТП – науково-технічних прогрес

GCI – глобальний індекс конкурентоспроможності

SIA – Орган індустріальної безпеки Великобританії (*Security Industry Authority*)

МБРР – Міжнародний банк реконструкції і розвитку

ТАВ – трансакційні витрати

ТЕ – тіньова економіка

М&А – процес злиття і поглинань компаній (*Merger and Acquisition*)

ТІ – міжнародна неурядова організація по боротьбі з корупцією
«Трансперенсі Інтернешнл» (*Transparency International*)

ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність

ВСТУП

Дослідження сфери забезпечення економічної безпеки щораз більше набуває поширення серед вітчизняних науковців у зв'язку із загостренням ситуації в економіці, що ускладнює процес функціонування суб'єктів господарювання. Промислові підприємства, зокрема підприємства з виробництва транспортних засобів, є домінуючою ланкою української економіки, тому створення для них безпечних умов ведення діяльності є головним завданням. Процес забезпечення економічної безпеки промислових підприємств є індивідуальним для кожного з них, при цьому йому притаманні специфічні особливості в залежності від розміру, виду діяльності, забезпеченості фінансовими ресурсами, активності інноваційно-інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності, кількості та фаховості персоналу тощо. Важливим моментом при цьому є вироблення власної позиції щодо формування структури та організації даного процесу.

Ключовим фактором при формуванні процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів повинне стати дослідження та врахування впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ. Адже, впродовж останніх років різко погіршилася ситуація у державі, що зумовило виникнення ряду загроз, нівелювання впливу яких може призвести до різкого погіршення стану підприємств і призвести до банкрутства. Крім того, зростає рівень напруженості у суспільстві, що негативно відображається на кадровій сфері кожного підприємства, яка є основною ланкою при досягненні цілей діяльності.

Метою монографії є формування процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з врахуванням впливу дестабілізуючих чинників мікро- та макrorівнів, що дозволить підвищити рівень економічної безпеки та ефективності функціонування. Зважаючи на це, наголос робиться на дослідженні сфери управління процесом забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання з виокремленням роботи

менеджерів як ключової ланки, формуванні системи економічної безпеки, ефективність якої визначається на основі розробленої методики оцінювання рівня економічної безпеки.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність розв'язання наступних завдань:

- на основі історично-теоретичного аналізу сформуванню поняття «економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів»;
- розробити та обґрунтувати структуру процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з врахуванням актуальних умов ведення бізнесу в Україні;
- здійснити категоріальну характеристику процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виокремленням основних дестабілізуючих чинників;
- визначити поняття та візуалізувати структуру системи економічної безпеки підприємств вітчизняної промисловості з деталізацією її елементів;
- дослідити особливості організаційно-управлінського механізму забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з формуванням його структури;
- визначити основні фактори впливу на формування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів у процесі здійснення інноваційної діяльності;
- вивчити та адаптувати механізм світового досвіду забезпечення економічної безпеки підприємницьких структур промисловості до вітчизняних машинобудівних підприємств;
- здійснити аналіз стану забезпечення економічної безпеки функціонування промислових підприємств в Україні з виокремленням переліку внутрішніх та зовнішніх дестабілізуючих чинників і моделюванням їхнього впливу;
- розробити та апробувати інтегральну оцінку рівня економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів в Україні з врахуванням комплексного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз;

- розробити комплексний підхід адаптації функціонування системи економічної безпеки промислових підприємств до умов, що спричинені впливом дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ;
- запропонувати шляхи підвищення ефективності функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів;
- обґрунтувати методологічні засади вибору стратегії управління економічною безпекою підприємств з виробництва транспортних засобів шляхом використання методів математичного моделювання;
- розробити модель управління персоналом в процесі забезпечення економічної безпеки, що враховує часову зміну впливу найбільш важливих факторів, які можуть сприяти виникненню загроз для кадрової безпеки підприємства;
- розробити комплексу модель системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з врахуванням стратегічних перспектив.

Об'єктом дослідження вибрано процес забезпечення економічної безпеки промислових підприємств машинобудівної галузі за напрямом «Виробництво транспортних засобів та устаткування» (КВЕД 2005) та «Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів» (КВЕД 2010) України та Львівської області.

Предметом дослідження є особливості формування та реалізації процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з врахуванням впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ функціонування та управлінські заходи, що дозволять покращити рівень його ефективності.

Дослідження базується на працях відомих вітчизняних та іноземних науковців, які вивчали проблему забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, формування системи економічної безпеки підприємств різних сфер діяльності, впливу дестабілізуючих чинників на показники та рівень економічної безпеки суб'єктів підприємництва, оцінювання рівня економічної

безпеки та управління нею. Інформаційна база сформована на основі статистичних даних Державного комітету статистики України, Головного управління статистики у Львівській області, Департаменту інформаційних технологій МВС України, фінансової звітності промислових підприємств, ресурсної бази мережі Інтернет. Крім того, було використано нормативні документи, які регламентують сферу забезпечення економічної безпеки в Україні.

У процесі досліджень використовувалися методи системного аналізу, логічного та історичного пізнання, індукції та дедукції, аналізу та синтезу, аргументації, абстрагування та інтерпретації, а також економіко-математичного моделювання.

Монографія має теоретичну і прикладну цінність з огляду комплексності досліджень і вивчення проблематики, може бути корисною для науковців економічних спеціальностей, аналітиків, фахівців у сфері безпеки, менеджерів, маркетингологів, викладачів, аспірантів, студентів, а також широкого кола осіб, які цікавляться інноваційними підходами щодо формування і використання сучасних підходів до організації процесу економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Автор висловлює вдячність за надання фахових консультацій при підготовці монографії: професору Керницькому І.С., професору Живко З.Б., професору Бабець І.Г., Бабенку В.В., а також рецензентам: професору Ортинському В.Л., професору Терехову В.І., професору Флейчук М.І. та професору Погорєлову Ю.С. за критичні зауваження і рекомендації.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

1.1. Історично-теоретичний аналіз змісту поняття

«економічна безпека підприємств»

Економічна безпека (ЕБ) у сучасних умовах є однією із найактуальніших тем наукових досліджень та дискусій, над якою працюють видатні вітчизняні та іноземні науковці, які здійснили справжній прорив на цьому напрямку і активно впроваджують новітні результати наукового пошуку у сферу бізнесу та підприємницької діяльності. Передумовою цього стала масштабна світова економічна криза 30-х років XX століття і потреба у швидкому реагуванні на виникнення нових загроз. Починаючи з 70-х років XX століття вивчення економічної безпеки значно інтенсифікується, адже цей напрямок економічної науки розглядається як один із найважливіших складових національної безпеки держави. Саме у цей період науковці Західної Європи теоретично і практично довели необхідність використання економічних методів забезпечення національної безпеки [198, 456]. Подальше детальне вивчення даної теми зумовив її розгляд через призму діяльності промислових підприємств (ПП), адже вони є складовою національної економіки, а результати їх діяльності мають значний вплив на рівень національної безпеки. У зв'язку з тим, що промисловість є однією з провідних галузей народного господарства України, на сучасному етапі значно актуалізується питання стабілізації рівня економічної безпеки промислових підприємств (ЕБПП). Зважаючи на особливості їх діяльності, та несприятливі умови господарювання, на перше місце виходить проблема пошуку та впровадження оптимальних методів діагностики, оцінювання та контролю стану поточних захисних функцій ПП з метою побудови системи вихідної інформації для прийняття в подальшому

відповідних управлінських рішень для стабілізації ситуації, що виникла [572, с. 13].

На первинному етапі теоретичних досліджень першочерговим постає необхідність вироблення системної термінології і визначення, зокрема, поняття «безпека підприємства»

Як зазначається у праці [54, с. 10] безпека не може бути знеособленою, мається на увазі те, що небезпека, яка проявляється внаслідок актуалізації *загроз*, може бути породженою кимось або чимось, тобто *потенційним зловмисником* і одночасно скерована на щось або когось – *об'єкт*. Дану композицію можна відобразити за допомогою схеми, що відображена на рис. 1.1, а поняття «безпека об'єкта», в нашому випадку – безпека підприємства, можна трактувати як збереження показників функціонування суб'єкта господарювання у випадку дії на нього загроз зі сторони потенційного зловмисника.

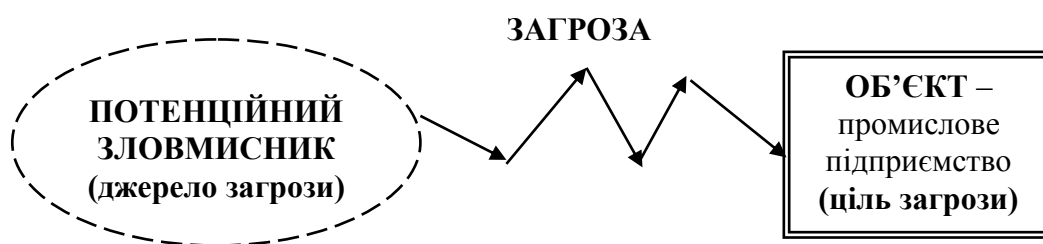

Рис. 1.1. Графічна інтерпретація трактування поняття
«безпека підприємства, в т.ч. промислового»

Джерело: розроблено автором на основі [54, 231]

Іншим близьким за сутністю та змістом визначенням поняття «безпека підприємства» є запропоноване у [124, с. 11] трактування, згідно з яким – це стан і здатність економічної системи (суб'єкта господарювання) протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку. Крім того, у зазначеній вище праці є спроба наукового аналізу процесу побудови відмінностей між поняттями безпека, безпека підприємства та економічна безпека підприємства. Так, згідно з

авторським підходом: *безпека* – стан захищеності особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз, що ґрунтується на діяльності людей, суспільства, держави, світової спільноти з виявлення (вивчення), ослаблення, усунення (ліквідації), віддзеркалення небезпек і загроз, здатних знищити їх, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, завдати неприйнятної (неприпустимої об’єктивно і суб’єктивно) збитку, закрити шлях до виживання й розвитку; *безпека підприємства* – стан захищеності життєво важливих і законних інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних протиправних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до статутних завдань; *економічна безпека підприємства* – захищеність його потенціалу (виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального) від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, прямих або непрямих економічних загроз, а також здатність суб’єкта до відтворення [124, с. 11].

Представники російської безпекознавчої школи у праці [601, с. 264] наголошують на необхідності, насамперед, розмежувати поняття «економічна безпека підприємств» та «безпека функціонування підприємства». Перше за визначенням поняття передбачає, що предметом дослідження є внутрішні і зовнішні економічні загрози певному господарюючому суб’єкту, а також способи і механізми їх попередження. У якості інструментів дослідження використовують економіко-аналітичні механізми. У випадку тлумачення безпеки функціонування підприємства у ролі об’єкта дослідження виступають наступні об’єкти загроз цього підприємства: фінанси, персонал, матеріальні цінності, інформація, результати інноваційної діяльності та діяльність підприємства загалом. Для вивчення загроз і шляхів їх нейтралізації використовують спеціальні методи, наприклад, захист інформації, роботу з персоналом, протидію недобросовісній конкуренції тощо. Тому, можна стверджувати, що поняття «безпека функціонування підприємства» є ширшим та включає в себе як складову поняття «економічна безпека».

Кокорєва О.В. [222] пропонує розмежовувати поняття економічна безпека підприємницької діяльності та економічна безпека підприємства, а саме: *економічна безпека підприємницької діяльності* – це система захисту консолідованої сукупності суб'єктів підприємницької діяльності від загроз та ризиків, що виникають в результаті їх діяльності, а також від неефективно функціонуючої державної політики з метою підвищення ефективності підприємницького сектору, максимізації його прибутку, захисту інтересів національних, регіональних та галузевих виробників; *економічна безпека підприємства* – це сукупність заходів у системі економічної безпеки підприємницької діяльності, спрямованих на адаптацію суб'єктів соціально-економічних відносин до мінливого зовнішнього середовища, захисту інтересів підприємства, запобіганню внутрішніх і зовнішніх загроз та максимально ефективного використання його можливостей. Такий підхід, на думку автора, повинен сприяти уникненню неточностей, які можуть виникнути у процесі дослідження сфери підприємництва та діяльності підприємств.

Погоджуються із потребою диференціації зазначених вище понять і науковці Користін О.Є., Барановський О.І., Герасименко Л.В. [126], які пропонують наступні визначення: *економічна безпека* – державно-правовий захист економічної діяльності, де об'єктом цього захисту виступають відносини суб'єктів економічної діяльності, що виникають у процесі реалізації ними своїх законних прав, з урахуванням покладених на них обов'язків [с. 12]; *безпека підприємницької діяльності* забезпечується через ефективний захист від злочинного світу, захист від порушень закону з тим, щоб самим не потрапити під його санкції, захист від недобросовісної конкуренції, захист від протиправних дій власних співробітників [с. 326]. Відмінність такого підходу полягає у тому, що при дослідженні безпеки підприємницької діяльності не враховується вплив державної політики, при цьому економічна безпека підприємства не розглядається з позиції системи економічної безпеки підприємницької діяльності.

Професор Васильців Т.Г. [60] у процесі дослідження економічної безпеки підприємства та економічної безпеки підприємницької діяльності виокремлює поняття економічної безпеки підприємництва як сектора економіки, яке розглядається як інтегральна категорія, що базується на індикаторах рівня економічної безпеки на макрорівні ієрархії управління та показниках функціонування підприємства – суб'єкта підприємницької діяльності, а її компонентами є економічна безпека підприємства та економічна безпека підприємництва.

На основі проведених досліджень сформовано авторське тлумачення відмінностей між економічною безпекою підприємства та підприємницької діяльності. Так, перше поняття пропонується трактувати як «статичну» категорію, яка відображає існуючий стан ресурсів суб'єкта підприємницької діяльності, їх фізичного захисту та ефективності використання; при цьому «динамічна» категорія розглядається як економічна безпека підприємницької діяльності, адже саме вона відображає рівень захищеності економічних інтересів підприємства в процесі здійснення ним цієї діяльності [60, с. 19-20].

Упродовж останніх десятиліть суттєво змінювалися погляди щодо тлумачення поняття «економічна безпека підприємства», що в результаті дозволяє виділити наступні підходи.

1. Підхід до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» як процесу захисту інформації від несанкціонованого доступу.

Автори праці [388, с. 18] акцентують увагу на істотних аспектах досліджень у сфері економічної безпеки на макрорівні [43, 55, 60, 76, 221, 228, 247, 255, 298] основа яких базується на забезпеченні економічної безпеки підприємства як комплексу заходів, який дозволяє створити належні умови для захисту секретів фірми. Процес забезпечення економічної безпеки передбачає організування надійної системи захисту інформації з обов'язковим урахуванням найслабшої її ланки – персоналу. Однак, діяльність суб'єктів господарювання враховує не лише використання інформації, тому такий підхід не достатньо глибоко відображає сучасні реалії підприємницької діяльності.

2. Підхід до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» як процесу гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища.

У праці [487] економічна безпека трактується як здатність долати/відвертати загрози через ефективне використання ресурсів, а також здатність до зменшення загроз через гармонізацію інтересів контрагентів. Аналізуючи підхід автора, який ґрунтується на позиціонуванні підприємства як внутрішньо несуперечливої системи, а його економічної безпеки, – як здатності виживати в істотно змінних умовах зовнішнього середовища через резервування ресурсів для долання цієї змінюваності, можна прийти до висновку, що не всі зміни провокують погіршення стану безпеки, тобто не завжди буде актуальним здійснення управлінського впливу, що може викликати додаткове необґрунтоване витрачання ресурсів, тобто виправданими такі дії будуть лише за умови стресогенності. Враховуючи ці особливості, автором опрацьовано наступне визначення економічної безпеки – це стан підприємства, що зумовлює умови протистояння істотній змінюваності середовища через резервування адаптаційного ресурсу.

Науковці Корчевська Л.О. та Деменська А.М. [311], досліджуючи поняття «економічна безпека підприємства», звертаються до заходів її гарантування і стверджують, що дану категорію варто розуміти як міру гармонізації економічних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища за умов гарантування захисту від дестабілізуючих чинників у конкретних геопросторово-часових координатах шляхом запровадження правових, фінансових, організаційних, технічних і соціально-психологічних заходів. Дану позицію щодо гармонізації економічних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища поділяють і дослідники [448, 554], які розглядають економічну безпеку підприємства як міру узгодження його інтересів з інтересами зовнішнього середовища, а будь-який його інтерес – як взаємодію з суб'єктами зовнішнього середовища, що дозволяє отримати прибуток.

3. Підхід до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» як стану ефективного використання ресурсів.

Таке пояснення економічної безпеки підприємства є найпоширенішим у ряді наукових шкіл, адже враховує фактор досягнення цілей діяльності, зокрема, отримання прибутку шляхом використання обмежених ресурсів, якими володіє суб'єкт господарювання. Такий підхід, на думку Покропивного С.Ф., є гарантом стабільного становища фірми і перспективою динамічного розвитку у майбутньому. На основі цього, запропоноване визначення, яке пояснює економічну безпеку підприємства як стан корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, при якому гарантується найефективніше їхнє використання для стабільного функціонування і динамічного розвитку підприємства [122, с. 401].

Позицію Покропивного С.Ф. поділяє і Кириленко В.І., але за умови, що ефективне використання корпоративних ресурсів повинне забезпечити захист від наявних небезпек і загроз та досягнення мети бізнесу за умов конкуренції і господарського ризику [210, с. 18, 19]. Окрім небезпек та загроз, вплив яких повинне мінімізувати ефективне використання ресурсів, Іванюта Т.М. та Заїчковський А.О. виділяють і непередбачувані обставини, тобто суб'єктивну категорію, що має певний вплив на підприємство і є вагомою умовою прибуткового його функціонування [170, с. 17].

Стабільне функціонування суб'єктів господарювання в сучасних умовах можливе за рахунок високої конкурентоспроможності на ринку; саме ця особливість є центральним стрижнем у визначенні економічної безпеки підприємства професора Васильціва Т.Г. Автор дану економічну категорію обґрунтовує як стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку з одночасним гарантуванням найефективнішого використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу; стабільності функціонування, стійкості та прогресивності розвитку; можливості протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування [60, с. 18]. Доцільно зазначити, що окрім

ресурсного потенціалу наголошується на вагомості інтелектуального та кадрового потенціалу (людський фактор).

Оскільки конкурентоспроможність підприємства і його продукції на ринку є результатом управлінської діяльності, Яременко О.Ф. у дослідженні [607, с. 6] визначає економічну безпеку підприємства як стан, коли при максимально ефективному використанні ресурсів забезпечується уникнення, послаблення або локалізація небезпеки, і таким чином реалізується мета діяльності в умовах конкурентного середовища за допомогою методів сучасного менеджменту.

Зубок М.І. та Цігілік І.І. [162; 577, с. 3] поряд з корпоративними ресурсами виділяють і підприємницькі можливості, тобто економічну безпеку підприємства розуміють як стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації та технології, техніки і устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найефективніше їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім та зовнішнім негативним впливам (загрозам).

Близьким за змістом є визначення економічної безпеки, запропоноване Ілляшенко С.Н., – стан ефективного використання ресурсів підприємства та існуючих ринкових можливостей, який дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам, та забезпечує його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [165]. Особливістю цього визначення є досягнення обраної місії, що істотно відрізняє дане поняття від простого отримання прибутку. Як зазначено у [383], місія сприяє єднанню менеджменту, персоналу організації, створенню корпоративного духу, оскільки для працівників стають відомими і зрозумілими призначення та загальна мета існування підприємства, що орієнтує їх зусилля у конкретному напрямку. Місія підприємства передбачає досягнення високих результатів діяльності у різних сферах, раціональних можливостей і ефективних способів її здійснення, формування власної філософії, а також досконалого іміджу підприємства. Економічну безпеку підприємства, зазначає Меліхов А.А., треба розуміти як

стан ефективного використання ресурсів підприємства (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки тощо) та наявних ринкових можливостей, що дозволяє попередити негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечити його довгострокове виживання та стабільний розвиток на ринку відповідно до обраної місії (статутних завдань) [368].

У праці російського науковця Олейнікі Є.А. [602, с. 539] наголос робиться на часових діапазонах, тобто економічна безпека підприємства позиціонується як стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів для попередження загроз і для забезпечення стабільного актуального функціонування підприємства та у майбутньому.

З позиції менеджменту дана категорія розглядається Іванютою Т.М. та Заїчковським А.О., які наголошують, що економічна безпека підприємства є системою створення механізму мобілізації та оптимального управління корпоративними ресурсами з метою найефективнішого їх використання і забезпечення стійкого функціонування та активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу [171, с. 9].

4. Підхід до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» як способу захисту від кримінальних чи недобросовісних конкурентів та контрагентів.

Прихильники такого підходу враховують небезпеку, яку створюють кримінальні елементи та недобросовісні конкуренти, тобто ці загрози визначаються пріоритетними та такими, що мають найсуттєвіший вплив на діяльність вітчизняних підприємств. Зокрема, в економічній енциклопедії [129, с. 95, 411], саме з цієї позиції визначене поняття економічної безпеки підприємства, яка полягає у незалежності суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції підприємств монополістів, непередбачуваних договорами дій підприємств постачальників і торговельних організацій, від нераціональної економічної, правової політики держави та інших чинників, яка дає змогу привласнювати більшу частину законних прибутків, тобто безпека підприємства – це стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства,

компанії від мафіозно-тіньових структур, нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти цим загрозам і реалізовувати внутрішні цілі.

У економічній енциклопедії за редакцією Воронович Л.М. [128, с. 58] поділяється позиція визначення з попередньої енциклопедії, але додатково враховуються неправомірні дії інших контрагентів: стан незалежності суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції підприємств-монополістів, непередбачуваних договорами дій підприємств-постачальників і торговельних організацій, від нераціональної економічної і правової політики держави та інших чинників, яка дає змогу привласнювати більшу частину законних прибутків.

Одінцов А.А. пояснює з правової сторони економічну безпеку суб'єктів господарювання як стан цивілізованого бізнесу, за якого відсутня економічна чи інша шкода, що її можуть завдати навмисно бізнесу фізичні особи чи соціальні організації (зокрема, юридичні особи) з порушенням закону чи етики підприємництва [414, с. 45-46].

5. Підхід до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» як способу/стану захищеності від негативних впливів та загроз.

Оскільки загрози та небезпеки є чинниками, на які спрямовані зусилля сфери гарантування економічної безпеки на всіх рівнях, тому значна кількість науковців [151, 217, 485, 605] притримуються позиції, що варто визначати економічну безпеку як діяльність щодо нейтралізації цих чинників. Забродський В. визначає економічну безпеку як «кількісну і якісну характеристику властивостей фірми, що відбиває здатність «самовираження» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози» [151, с. 35]; Юрків Н.Я. – як «стан захищеності діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатності швидко усунути загрози, пристосуватися до наявних умов, що негативно впливають на його діяльність. Зміст цього поняття включає систему заходів, які забезпечують конкурентоспроможність і економічну стабільність підприємства, а також

сприяють підвищенню рівня добробуту працівників» [605]; Ковальов Д. та Сухорукова Т. розглядають економічну безпеку підприємства як «...захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноваріантні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності» [217, с. 48]; Реверчук Н. визначає економічну безпеку підприємства «...як систему активного захисту від можливих матеріальних, людських і фінансових втрат, у якій наявні чи можливі збитки, менші від встановлених норм. Активний захист ґрунтується на випередженні подій, що містять у собі загрозу для економічної безпеки підприємства. Якщо заходи із захисту приймаються після настання небезпечної події – це пасивне гарантування безпеки. Такий захист спрямований на виживання, а не на успішний розвиток підприємства» [485, с. 21].

Недоліком усіх наведених вище визначень є те, що діяльність підприємства повинна базуватися не лише на мінімізації впливу чи попередженні загроз, але й на використанні можливостей, активній інноваційній діяльності тощо.

6. Підхід до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» як стану підприємства та його відносин.

Підприємство є складним «організмом», в якому кожен «орган» повинен працювати безперебійно для нормального функціонування цілісної структури. За таких умов настає прийнятний стан, що свідчить про відсутність масштабних проблем і можливість інтенсивного розвитку у майбутньому. Саме стан цього «організму» з позиції забезпечення його безпеки є об'єктом дослідження ряду відомих науковців [46, 98, 131, 157, 186, 283, 315, 459, 496, 509, 517, 522, 532, 557].

Класичне підтвердження даного підходу можна зустріти у довіднику [517, с. 164], згідно з яким «економічна безпека підприємства (фірми) – це такий стан певного господарюючого суб'єкта, за якого життєво важливі компоненти структури та діяльності підприємства характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін».

Враховувати фактори господарського ризику та умов конкуренції для підвищення рівня економічної безпеки підприємства пропонує Грунін А.О., при цьому він обумовлює вагомість досягнення цілей бізнесу за рахунок попередження та/чи ліквідації загроз/небезпек, з урахуванням зазначених аспектів. Автор пропонує таке визначення економічної безпеки підприємства – «такий стан суб'єкта господарювання, за якого він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз чи інших непередбачуваних обставин та в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику» [98, с. 37-38]. Така ж позиція простежується і у праці [557, с. 224], в якій автор економічну безпеку підприємства розглядає як сукупний динамічний стан, що дозволяє формувати та здійснювати власну стратегію розвитку. Необхідність і важливість динамічного розвитку зазначає і Камлик М.І., який економічну безпеку суб'єкта підприємницької діяльності пояснює як «стан розвитку господарюючого суб'єкта, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності, тобто стан захищеності підприємства, що має динамічний характер» [186, с. 39].

Досить суперечливим є визначення економічної безпеки підприємства у праці [131, с. 23] – «економічний стан підприємства, сталий до внутрішніх і зовнішніх змін фінансово-господарської діяльності, не пов'язаний з форс-мажорними обставинами; створення таких умов його діяльності, за яких забезпечується надійний захист економічних інтересів від різних загроз». Не завжди можна погодитися, що достатній рівень економічної безпеки не може існувати при форс-мажорних обставинах. На підприємствах, де система менеджменту є налагодженою і кожна непередбачувана ситуація забезпечена комплексом заздалегідь розроблених управлінських дій для її нейтралізації, високий рівень безпеки гарантує незначні наслідки, за виключенням масштабних форс-мажорних обставин, які можуть призвести до повної ліквідації суб'єкта господарювання.

Іншим неоднозначним визначенням є запропоноване авторами Зацеркляним М.М. та Мельниковим О.Ф.: «стан функціонуючого підприємства, за якого потенційні економічні загрози урівноважені адекватною системою заходів протидії (діючою на підприємстві системою економічної безпеки)» [157, с. 6]. Виникає запитання щодо «функціонуючого підприємства»: як можна говорити про рівень економічної безпеки підприємства, яке не функціонує; це суперечить економічним постулатам про наявність діяльності для виникнення факторів, що ускладнюють її ведення, а якщо вона відсутня, то що тоді повинне її ускладнювати?

Складно погодитися з визначенням економічної безпеки підприємства, запропонованим Тамбовцевим В.Л., за яким – це «стан підприємства, що означається як імовірність небажаної зміни будь-яких якостей, параметрів належного йому майна і його зовнішнього середовища» [532], адже неможливе існування незмінних ситуацій чи параметрів, все у світі плінне і з часом набирає інших форм та властивостей. Тому зміни є неминучими, а от їх наслідки можуть бути позитивними чи негативними для підприємства.

Кожне підприємство для якісного функціонування повинне так організовувати свою діяльність, щоб розвиватися, адже це є єдиною умовою утримання власної позиції на ринку, таке підґрунтя покладено у визначення економічної безпеки підприємства Кошембара Л.О. – «стан розвитку підприємства, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидія їх впливу на всіх стадіях його діяльності» [315, с. 5].

Достатньо раціональним є визначення, запропоноване Саллі В.І., що трактує економічну безпеку підприємства як «стан, який визначається керівництвом і власниками підприємства як задовільний (прийнятний, бажаний, цільовий), і може проявлятися у досягненні певного рівня виробництва та бажаного рівня економічних показників та підтримуватися протягом певного періоду часу» [496].

З математичної точки зору економічну безпеку підприємства пояснює Соколенко Т.М. як «стан, при якому стратегічний потенціал підприємства знаходиться поблизу адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки нарастає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони» [509].

З макроекономічної точки зору економічну безпеку підприємства розглядає Постова Т.В., тому її визначення базується на врахуванні впливу на суспільство та особистість, тобто пояснюється як стан, за якого підприємство здатне створювати матеріальні та фінансові ресурси, що є достатнім для життя та розвитку особистості, соціальної, військово-політичної стабільності суспільства, а також створює умови для економічного зростання [459, с. 5].

Визначенням, яке враховує більшість компонентів попередніх визначень є трактування економічної безпеки підприємства Білошкурською Н.В., Білошкурським М.В., за яким дана категорія позиціонується як стан захищеності суб'єкта господарювання від негативного впливу чинників зовнішнього і внутрішнього походження, що досягається шляхом ефективного використання виробничих ресурсів, адаптації до змін, розробки та реалізації стратегічних напрямів розвитку для забезпечення стійкого функціонування та гармонізації власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища [46, с. 88].

Не лише діяльність, але і відносини підприємства розглядаються Судоплатовим А.П. Лекарьовим С.В. у праці [522, с. 18], тобто економічна безпека підприємства визначається таким станом його правових, економічних та виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, який виражає здатність підприємства до стабільного функціонування.

7. Підхід до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» як складової національної економічної безпеки.

Послідовниками даного підходу є Яценко Н.М. та Михайлюк С.О; науковці стверджують, що економічна безпека підприємства виступає підсистемою

національної економічної безпеки і є економічним станом суб'єкта господарювання, які характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх змін, що не пов'язані із форс-мажорними обставинами [484, с. 63].

Адаптація знань зі сфери економічної безпеки підприємств зумовила значні досягнення у вивченні її теоретичних і практичних аспектів у розрізі конкретних галузей народного господарства. Дослідженнями економічної безпеки промислових підприємств займалися науковці Камишнікова Е.В., Хома І.Б., Половнєв К.С. [187, 455, 572]. На думку Половнєва К.С., економічна безпека промислового підприємства практично не має суттєвих відмінностей від економічної безпеки підприємств інших галузей економіки і тому він визначає її як «безперервний процес забезпечення на промисловому підприємстві, яке знаходиться в визначеному зовнішньому середовищі, стабільності його функціонування, фінансової рівноваги та регулярного отримання прибутку, а також можливості виконання поставлених цілей та задач, можливості до подальшого розвитку та вдосконалення на різноманітних стадіях життєвого циклу підприємства і в процесі визначення конкурентних ринкових стратегій» [455, с. 28].

Зважаючи на значну відмінність поглядів щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства», доцільно їх систематизувати (рис. 1.2).

Економічну захищеність промислового підприємства на відміну від економічної безпеки досліджує Хома І.Б., яка робить акцент на сферах діяльності, що притаманні промисловому виробництву і трактує її як «економічну категорію, що характеризує на відповідному суб'єкті господарювання певне економічне явище або властивість, в основу яких покладено ступінь відсутності наслідків загроз впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ на економічний потенціал і загальну виробничо-господарську діяльність підприємства, яке займається фінансово-економічною, виробничою і, можливо, зовнішньоекономічною діяльністю» [572, с. 32].

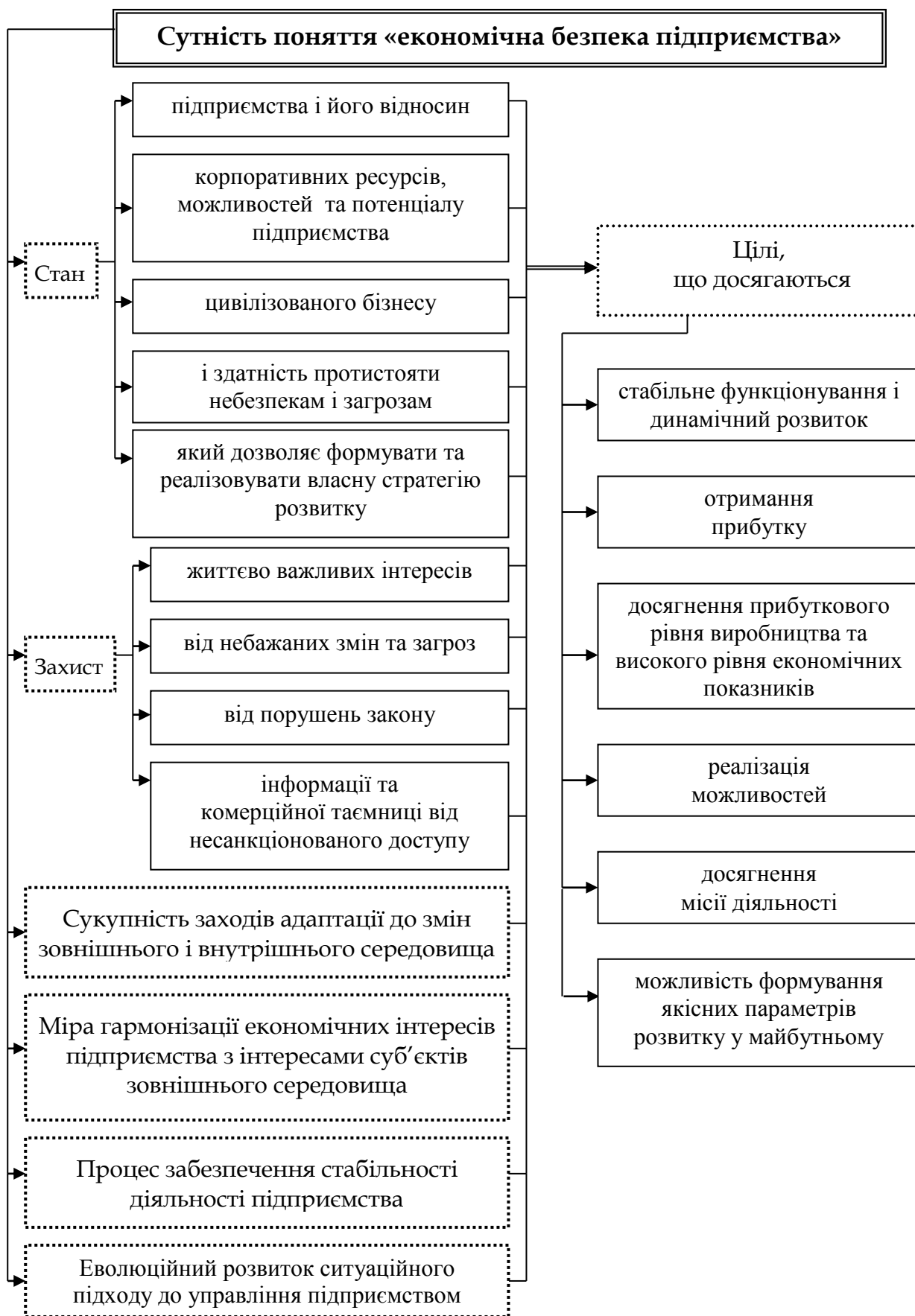

Рис. 1.2. Сутність поняття «економічна безпека підприємства»

Джерело: розроблено автором на основі [14, 45, 173, 220, 279, 295, 374, 385, 391]

Аналізуючи дане визначення, доцільно зупинитися на фразі «економічне явище», адже це досить суб'єктивне твердження, а економічна захищеність/безпека є об'єктивною категорією з динамічними змінами.

Таким чином, на основі аналізу теоретичних досліджень, можна запропонувати авторське визначення: під **економічною безпекою підприємств з виробництва транспортних засобів** треба розуміти комплексне поняття, що характеризує стан і здатність підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо), щоб надійно захиститися від негативних факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовища, а також інтенсивно мінімізувати вплив чи ліквідувати наслідки реалізації загроз і небезпек, якісно адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами, при цьому змістом поняття є сукупність заходів, які сприяють підтриманню належного рівня конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, і дозволяють забезпечити високу вмотивованість працівників за результатами їх трудових досягнень.

Сутність економічної безпеки розкривається через ряд показників, які дозволяють визначити її якісні та кількісні параметри, а також демонструють загальну ситуацію на підприємстві. Інтегральним показником у такому оцінюванні є рівень економічної безпеки.

Рівень економічної безпеки промислового підприємства – це критерій, який визначає ефективність використання корпоративних ресурсів для забезпечення належного рівня безпеки у кожній функціональній складовій. Як зазначено у праці [87], корпоративні ресурси – це фактори бізнесу, які використовуються власниками і менеджерами підприємства для досягнення цілей бізнесу, до них належать:

- ресурси капіталу (акціонерний капітал, позичені кошти тощо);
- ресурси персоналу (менеджери підприємства, штат інженерного персоналу та робітників, особи зі значним досвідом роботи, винахідники тощо);
- ресурс інформації та технологій;

- ресурс сировини, техніки та обладнання;
- ресурс прав (права на використання патентів, ліцензій, квот на використання природних ресурсів, експортні квоти, права на використання земель).

Цей перелік для підприємств з виробництва транспортних засобів можна доповнити ресурсом інноваційного потенціалу, адже результативність інноваційної діяльності є вагомим важелем досягнення високої прибутковості і утримання стабільних конкурентних позицій на вітчизняному та іноземних ринках промислової продукції.

Щодо функціональних складових, то за твердженням авторів праці [124, с. 25], вони являють собою один із напрямків (сфер) економічної безпеки підприємства з виробництва транспортних засобів. Комплекс функціональних складових економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів відображено схематично на рис. 1.3.

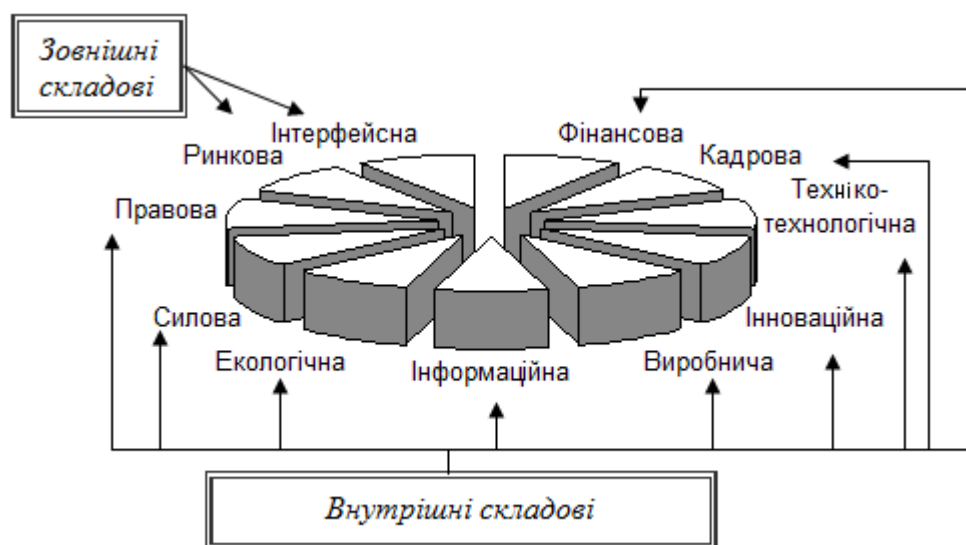

Рис. 1.3. Комплекс функціональних складових економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Джерело: розроблено автором на основі [124]

Враховуючи комплекс функціональних складових, економічна безпека підприємства розглядається як процес, результатом реалізації якого повинне виступати досягнення поставлених цілей. Перелік таких цілей нараховує значну

кількість позицій і залежить від галузі народного господарства, в якій функціонує суб'єкт підприємницької діяльності, розміру, кількості найманих працівників, активності зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної діяльності тощо. У працях [124, с. 13-14; 168, с. 656] наведено орієнтовний перелік цілей економічної безпеки підприємств з урахуванням особливостей вітчизняної економіки:

- досягнення фінансової стабільності та незалежності, що передбачає отримання стабільно високого прибутку від усіх видів діяльності;
- створення високоефективної системи менеджменту та управління, оптимальної організаційної структури;
- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності;
- створення умов виробництва з мінімально негативним впливом на довкілля;
- створення умов правового захисту усіх аспектів діяльності підприємства;
- гарантування захисту інформації підприємства, комерційної таємниці, а також створення умов для ефективного інформаційного забезпечення роботи всіх структурних підрозділів підприємства;
- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, капіталу та майна, а також інтересів і можливостей підприємства.

Адаптуючи даний перелік цілей до специфіки функціонування вітчизняних підприємств з виробництва транспортних засобів, доречно доповнити його наступними цілями:

- створення максимально сприятливих умов для ведення інноваційної діяльності;
- активізація зовнішньоекономічної діяльності з можливою міжнародною кооперацією;
- створення умов для поглиблення диверсифікації виробництва;
- створення максимально гнучкої системи ефективного використання ресурсів;

- мінімізація ризиків та попередження загроз і небезпек діяльності.

Задача опрацювання однозначного трактування процесів формування, реалізації, фінансування, регламентування, змін, удосконалення системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів (ЕБПТЗ) потребує ґрунтового дослідження з метою уніфікації термінології. Значна кількість науковців, які працюють у сфері вивчення особливостей економічної безпеки на різних рівнях, стверджують, що економічну безпеку необхідно *«забезпечувати»*, в окремих випадках зустрічається термін *«убезпечувати»*. Співзвучність та аналогічне змістове навантаження двох послідовних термінів викликають певні ускладнення у функціональному відтворенні самого процесу, а, відтак, у його причинно-наслідковому зв'язку. Виникає гостра необхідність у виробленні сучасного трактування даного комплексного поняття. Тут необхідно враховувати як професійно-економічний, так і філологічний аспекти формування визначень. З огляду на зазначене вище раціональним відтворенням змісту даного процесу можна вважати словосполучення *«забезпечення економічної безпеки»*, що достатньо точно відображає усі його ланки. Для підтвердження даної пропозиції автора доцільно звернутися до термінологічних словників української мови [42, с. 121; 153, с. 593; 408, с. 131; 504, с. 29; 505, с. 18]. Так, *«забезпечення»* пояснюється як постачання чогось у достатній кількості, створення надійних умов для здійснення чого-небудь, захист, охорона кого-, чого-небудь від небезпеки. З усталених філологічних понять (термінів) однозначно впливає, що **процес забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання** логічно пояснювати як *авторизоване накладання зобов'язань на менеджерів і можливість створення часового коридору для їх здійснення*. Авторизоване накладання зобов'язань є обов'язковою умовою, адже сфера економічної безпеки не може бути знеособленою і потребує виконання завдань та прийняття рішень для зміни її рівня чи підтримання стабільного функціонування. Створення часового коридору є необхідним у зв'язку з тим, що жоден процес не відбувається

миттєво, а завжди потребує поступової реалізації протягом певного передбачуваного часу.

Таким чином, досліджено теоретичні аспекти і особливості трактування представниками вітчизняної та іноземних безпекознавчих шкіл поняття «економічна безпека підприємства». При цьому наголос зроблено на адаптації даного поняття до галузей народного господарства, зокрема, до транспортного машинобудування, проведено комплекс досліджень теоретичних підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства», на основі яких запропоновано авторське визначення з урахуванням широкого спектру особливостей підприємств з виробництва транспортних засобів.

1.2. Категоріальна характеристика процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Діяльність кожного промислового підприємства, в тому числі підприємств з виробництва транспортних засобів, здійснюється в умовах варіативності протікання реальних соціально-економічних процесів. У момент прийняття рішення менеджерам невідомий достовірно результат, адже існує значна кількість факторів, які впливатимуть на його результати. Все це – результати тієї невизначеності, яка є об'єктивною формою існування навколишнього світу. Результатом невизначеності може стати недосягнення бажаних результатів, зміна їх змісту чи кількісного вираження, розвиток небажаних подій.

Процес формування системи ЕБПТЗ на початковому етапі повинен передбачати визначення та ідентифікацію факторів, що мають вплив на попередження, мінімізацію чи повну ліквідацію негативних наслідків реалізації загроз та небезпек.

На думку Айвазян С.А., Балкінд О.Я., Басніної Т.Д. [516], економічна безпека підприємства – це такий стан суб'єкта господарювання, при якому життєво важливі компоненти структури і діяльності підприємства

характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін. Для кожного підприємства існуватиме свій, притаманний лише йому, набір «небажаних змін». При цьому небажані зміни характеризуватимуться такими показниками: виклики, ризики, загрози та небезпеки. Саме ці поняття є базовими у дослідженні проблематики забезпечення ЕБ підприємств, крім того вони стали об'єктом наукової дискусії, адже до сьогодні відсутні встановлені чіткі відмінності між ними.

Найменш дослідженими є виклики, адже їх, здебільшого, не позиціонують як прояв небажаних змін для суб'єкта господарювання. Специфіка викликів полягає в тому, що вони проявляються у сукупності обставин, не обов'язково негативного впливу, на які необхідно відреагувати; при цьому їх ігнорування може спричинити позитивні чи негативні наслідки для підприємства. У внутрішньому і зовнішньому просторі промислового підприємства таких викликів є значна кількість, що створює необхідність їх постійного моніторингу та вироблення заходів реагування [391, с. 43], адже їх ігнорування може призвести до виникнення ризиків чи, у подальшому, – загроз та небезпек.

Ототожнює поняття «ризики, загрози та небезпеки» автор словника російської мови Ожегов С.І., який визначає небезпеку як загрозу чогось дуже поганого; загрозу – можливу небезпеку; ризик – можливу небезпеку або дію, що може мати негативні наслідки [415, с. 388, 716, 591]. Марущак С.М. є ще одним представником наукової школи, яка не вбачає відмінностей між поняттями, і пропонує таке визначення ризику як загрози або небезпеки виникнення невдач у тій чи іншій діяльності, виникнення несприятливих наслідків, змін зовнішнього середовища, що можуть викликати втрати ресурсів, збитки, а також небезпеку, від якої слід застрахуватися [362].

Поняття «загроза» та «ризик» позиціонує як синоніми професор Васильців Т.Г. [60, с. 28-33].

Протилежної думки дотримується професор В.М. Ячменьова [609, с. 313], яка стверджує, що "загроза" є наслідком неконтрольованого збігу обставин, умов та подій зовнішнього середовища, що сприймаються суб'єктами ринкової

економіки (підприємствами) як реальність, та безвихідні обставини, які при наявності резервів ресурсів необхідно усунути, або навчитися з ним співіснувати, якщо не можна цьому запобігти.

Розмежують дані поняття і науковці Мігус І.П. та Лаптев С.М. [380]; їхній підхід базується на визначенні «загрози» як певної події, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання, тоді як «ризик» виступає результатом впливу загроз на господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Серед науковців [90, 307, 454] простежується і думка, що ризики є джерелами загроз; так Н.Н. Пойда-Носик [454] вважає, що таке твердження є вірним для сектору фінансової безпеки суб'єктів господарювання, оскільки саме ризики генерують потенційну можливість завдання шкоди суб'єкту господарювання. Схожа позиція і у науковця Корольова М.І. [307, с.57], який визначає ризик як ймовірність настання загрози, оскільки загроза визначається як різниця між параметрами зовнішнього середовища та середовища підприємства.

Співвідносить поняття «ризик» та «загроза» К. Горячева [90, с. 8], яка сформулювала наступні твердження:

- ризик по відношенню до загрози – категорія первинна, тоді як загроза – вторинна і впливає з ризику;
- ризик – категорія загальна, неконкретна, це те, що ще не виявлено, загроза – це те, що виявлено, тобто категорія конкретна;
- ризик наявний завжди, коли є фінансова діяльність, тоді як загроза – ні, вона може бути, а може і не бути, і виникає тільки за наявності певних умов;
- залежність між рівнями ризику і фінансової безпеки зворотна: чим вищий рівень фінансового ризику, тим нижчим є рівень фінансової безпеки, і навпаки.

Суперечливими визначають окремі положення із наукового доробку К. Горячевої науковці Мойсеєнко Г.П. та Марченко О.М. [388, с. 30], які пропонують вважати, що джерелом ризику є загроза, а не навпаки; крім того, не погоджуються з думкою, що ризик є категорією не конкретною, чимось, що не

виявлено, адже знаючи про ситуацію невизначеності, невідомості під час прийняття рішення, ми усвідомлюємо, що ризикуємо, а отже ризик є виявленим. Крім цього, існують різні математичні та статистичні методи кількісної оцінки ризику, а отже, йому можна дати конкретну оцінку. Також вони притримуються твердження, що значення, з яким вживається поняття «ризик» є ключовим у побудові відмінностей між поняттями «загроза» та «ризик». Випадок ототожнення загрози і ризику може мати місце за умови наявності в ризиці негативних наслідків для підприємства, тобто можливості або загрози відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних. Учені називають ризиком можливість невиконання поставок сировини, матеріалів і ресурсів, неотримання оплати за реалізацію продукції тощо. При цьому якщо внести у розуміння ризику певні уточнення і враховувати не небезпечні події, а ймовірності їх настання для підприємства, то ризик і загрозу можна чітко розмежувати: загроза – подія з негативними для підприємства наслідками, ризик – кількісна міра можливості її реалізації, ймовірність її настання [388, с. 31].

Особливу увагу Г.П. Мойсеєнко та О.М. Марченко зосереджують на твердженні, що «ризик» існує тоді, коли є ситуація вибору, і трактують економічний ризик як об'єктивно-суб'єктивну категорію, що пов'язана з подоланням невизначеності й конфліктності в ситуації неминучого вибору й відображає міру досягнення очікуваного результату, відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих чинників [388, с. 30-31]. Тобто обов'язковими елементами ризику є необхідність прийняття рішення (неминучість вибору) та наявність альтернативи. Таке визначення дозволяє зробити висновки про певні відмінності між поняттями «ризик» та «загроза», але, водночас, свідчить про існування зв'язку. Якщо існує загроза впливу контрольованих та неконтрольованих чинників, то під час прийняття управлінських рішень, виникає ризик відхилення їх результатів від запланованих; тому, коли йдеться про захищеність від загроз (що і передбачає поняття безпеки), то це означає і захищеність від ризиків [388, с. 29-32].

Власний погляд на визначення понять «ризик» та «загроза» має Валуєв Ю.Б. [57, с. 103-116], який стверджує, що загрози економічній безпеці можна розглядати і з точки зору ризиків. Таке дуалістичне розуміння загроз цілком виправдане: коли немає загроз, немає ризиків, а коли йдеться про ризики маються на увазі загрози.

Ляшенко О.М. [355, с. 244] розглядає «ризик» як двофакторне поняття, оскільки з однієї сторони (аспект пасивного впливу) – це усвідомлена частина небезпеки, а з другої (аспект активного впливу) – це дія, що спрямована або на усунення небезпеки чи загрози, або навпаки, на свідоме (вірогідне) отримання шкоди, збитку. Крім того, науковець зазначає, що за настання певних подій ризик може мати негативні наслідки та стати загрозою [355, с. 248-249].

Цікавою є позиція Н.Й. Реверчук [485, с. 28-29], яка деталізує та пояснює види «небезпеки» для підприємства:

- попередження – сукупність обставин, не обов'язково загрозливого характеру, які потребують реакції на них. За відсутності реакції підприємства може перерости у ризик;
- ризик – це можливість відхилення результатів конкретних рішень чи дій від запланованих, тобто це вид небезпеки, який потребує негайного реагування;
- загроза – це реальна можливість дії навмисного чи ненавмисного характеру, яка порушує режим функціонування підприємства та призводить до фінансових втрат.

Крім того, автор загрозу розглядає як будь-який конфлікт цілей підприємства із внутрішньою структурою чи зовнішнім середовищем або будь-які внутрішні чи зовнішні коливання, що виводять підприємство зі стану стійкої рівноваги, яка дозволяє йому стабільно функціонувати і розвиватися.

Не погоджується з твердженням, що ризик є видом небезпеки Є. Ковалевський, який вважає, що інтерпретація ризику як небезпеки є методологічною помилкою, оскільки змішує причину (небезпечне явище) та її наслідок (ризик) [212, с. 24]. Тобто, ризик науковець визначає наслідком

небезпеки, з чим погодитися також не можна, адже нівелюється значення загроз.

Франчук В.І. [566, с. 14] вважає, що економічна небезпека – це деструктивні граничні зміни в соціально-економічній системі, викликані реальними втратами, пов'язаними з реалізацією загрози. Тобто небезпека розглядається як наслідок реалізації загрози.

Олейніков Є.А. пов'язує між собою поняття «загроза» та «небезпека» і визначає їх наступним чином: «загроза – найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку інтересам різних суб'єктів» [419, с. 10].

Взаємонаслідковість між загрозою та небезпекою прослідковується у праці [28, с. 10], в якій автори розглядають економічну загрозу як потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто виникнення загрози визначає потенційну можливість економічних втрат для підприємства. Реакція підприємства на виникнення загрози повинна проявлятися у формуванні передумов для відбиття можливої небезпеки.

К. Горячова також вбачає взаємозв'язок між загрозою і небезпекою, при цьому стверджує, що загроза – ще одна форма небезпеки – небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність як наявна чи потенційна демонстрація готовності: відносно суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим або по відношенню до процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства [91, с. 66].

Підтримку такий підхід знайшов і у дослідженні Гостевої І.С., яка у своїй праці [92] зазначає: «не кожна потенційна небезпека є загрозою. Прояв будь-якої небезпеки може з часом перетворитися на загрозу та призвести до виникнення шкоди, якщо керівний склад підприємства вчасно не застосує адекватних заходів щодо нейтралізації такої небезпеки».

Ряд наукових праць вітчизняних та іноземних авторів обґрунтовують взаємозв'язок категорій «ризик» та «небезпека». Як зазначає авторський

колектив монографії [550, с. 9] у закордонних словниках для позначення категорії “ризик” використовуються співзвучні слова: в англійській мові – “risk”, у французькій – “risque”, в італійській – “rischio”, в німецькій – “risiko”, в іспанській “riesgo”; дана мовна категорія походить від латинського терміну “rescum”, який в перекладі значить “скеля” або “небезпека”. Етимологічно термін “ризик” завжди пов’язується, насамперед, з проявом небезпеки або з непевністю у різних сферах господарської діяльності та суспільно-економічного буття.

Рагозін Ф. [480, с. 17] ризик пояснює як усвідомлену небезпеку виникнення в будь-якій системі небажаної події з певними в часі та просторі наслідками. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. [152, с. 24] визначають ризик як усвідомлену можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей через випадкові зміни умов економічної діяльності чи несприятливі обставини. Вишнівська Б. [67, с. 59] для пояснення терміну «ризик» використовує наступне визначення: «небезпека втрат, що впливають зі специфіки тих чи інших господарських операцій».

Вітчизняне законодавство також сформовано на співставленні понять «ризик» та «небезпека». Відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» ризик – «кількісна міра небезпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності та можливий розмір втрат від них» [473].

Зважаючи на полярність поглядів представників різних наукових шкіл у праці Рудніченко Є.М. [491, с. 190] здійснено спробу критично оцінити їх, при цьому автор озвучує такі твердження:

- загроза не є джерелом і формою небезпеки, а є її наслідком;
- небезпека не є джерелом загрози.

Для наочного пояснення різниці між поняттями «ризик», «загроза», «небезпека» Рудніченко Є.М. наводить приклад алегоричного човна, під яким розуміє сучасне підприємство: в момент виходу корабля в плавання у відкрите

море він опиняється у небезпеці (море – це потенційна небезпека (у випадку підприємства – це бізнес-середовище); при появі на курсі корабля айсберга – виникає загроза (є чималий перелік загроз, які можуть виникнути у процесі функціонування підприємства; тобто відбувається об'єктивізація небезпеки або фіксація чинника потенційно негативної дії); команда корабля повинна прийняти рішення – ризикувати чи ні, тобто намагатися оминати айсберг чи повернути у зворотному напрямку і шукати безпечніший шлях (можливе зіткнення з айсбергом – це потенційний ризик, тобто невизначеність результату дії, рішення, обставин). Як наслідок, запропоновано наступні визначення термінологічних категорій: *«небезпека»* – це об'єктивно існуюча реальність, яка може порушити стан рівноваги суб'єктів і призвести до негативних наслідків; *загроза* – це наслідок небезпеки у вигляді об'єктивізованого чинника потенційно негативної дії; *ризик* – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, що пов'язана з певною мірою невизначеності результату внаслідок прийнятого рішення (дії і/або обставин) [491, с.192].

Доцільно навести класичний підхід до трактування даних понять, який пропонує сучасний тлумачний словник [528]: загроза – це можливість, неминучість небезпеки, а *небезпека* - можливість, ймовірність якогось лиха, нещастя, шкоди тощо. Таким чином, фактор ймовірності втрат та переходу із потенційної можливості у реальну відображає різницю між загрозою економічній безпеці та небезпекою економічній безпеці суб'єктів господарювання. Виходячи із зазначеного, можна узагальнити, що загроза ЕБ підприємства – це потенційна можливість завдання шкоди суб'єктові господарювання внутрішніми або/і зовнішніми чинниками, а небезпека стає такою, при умові отримання загрозою реального прояву.

М. Клапків, основною причиною відсутності чіткої межі, яка б дозволила визначити поняття «небезпека», «загроза», «ризик» вважає те, що етимологічно слово «ризик» у різних мовах пов'язується з поняттям небезпеки або непевності, і відповідно різні дослідники цього поняття також пов'язують його з загальним розумінням небезпеки, збитку, знищення, загрози [212, с. 12, 15].

У зв'язку із тривалою науковою дискусією щодо визначення понять «ризик», «виклики», «загроза», «небезпека» у сфері забезпечення ЕБ підприємств, раціонально було б дотримуватися наступної дефініції понять:

- **виклики** – це сукупність обставин, не обов'язково негативного впливу, на які необхідно відреагувати, при цьому їх ігнорування може спричинити позитивні чи негативні наслідки для підприємства;
- **загроза** – це вплив зовнішнього середовища, його суб'єктів чи внутрішніх елементів системи, що може призвести до потенційних втрат;
- **ризик** – це настання суб'єктивних і/або об'єктивних подій у кожній зі сфер діяльності промислового підприємства у зв'язку із актуалізацією загрози, що здатні призвести до позитивних чи негативних наслідків для нього і спричинити відхилення від запланованих параметрів;
- **небезпека** – форма прояву загрози, що призводить до реальних втрат.

Взаємозв'язок та взаємонаслідковість понять «виклики», «загрози», «ризик», «небезпеки» відображені схематично у вигляді «піраміди шарів» на рис. 1.4.

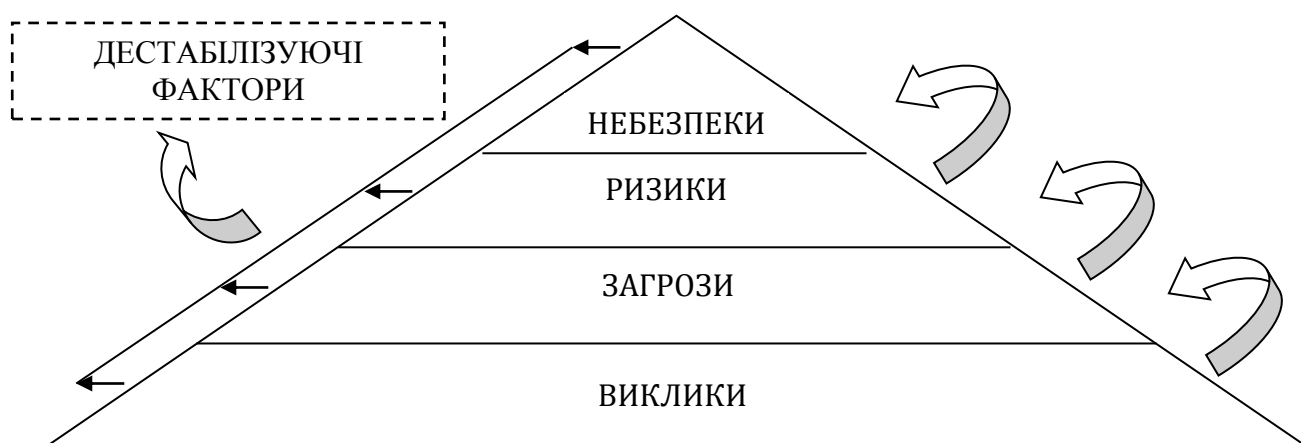

Рис. 1.4. Ієрархічна схема відображення взаємозв'язку понять «виклики», «загрози», «ризик», «небезпеки»

Джерело: авторська розробка

Термінологічні зв'язки категорій: виклики, загрози, ризики і небезпеки та їх наслідки для ЕБПТЗ графічно відображені на рис. 1.5.

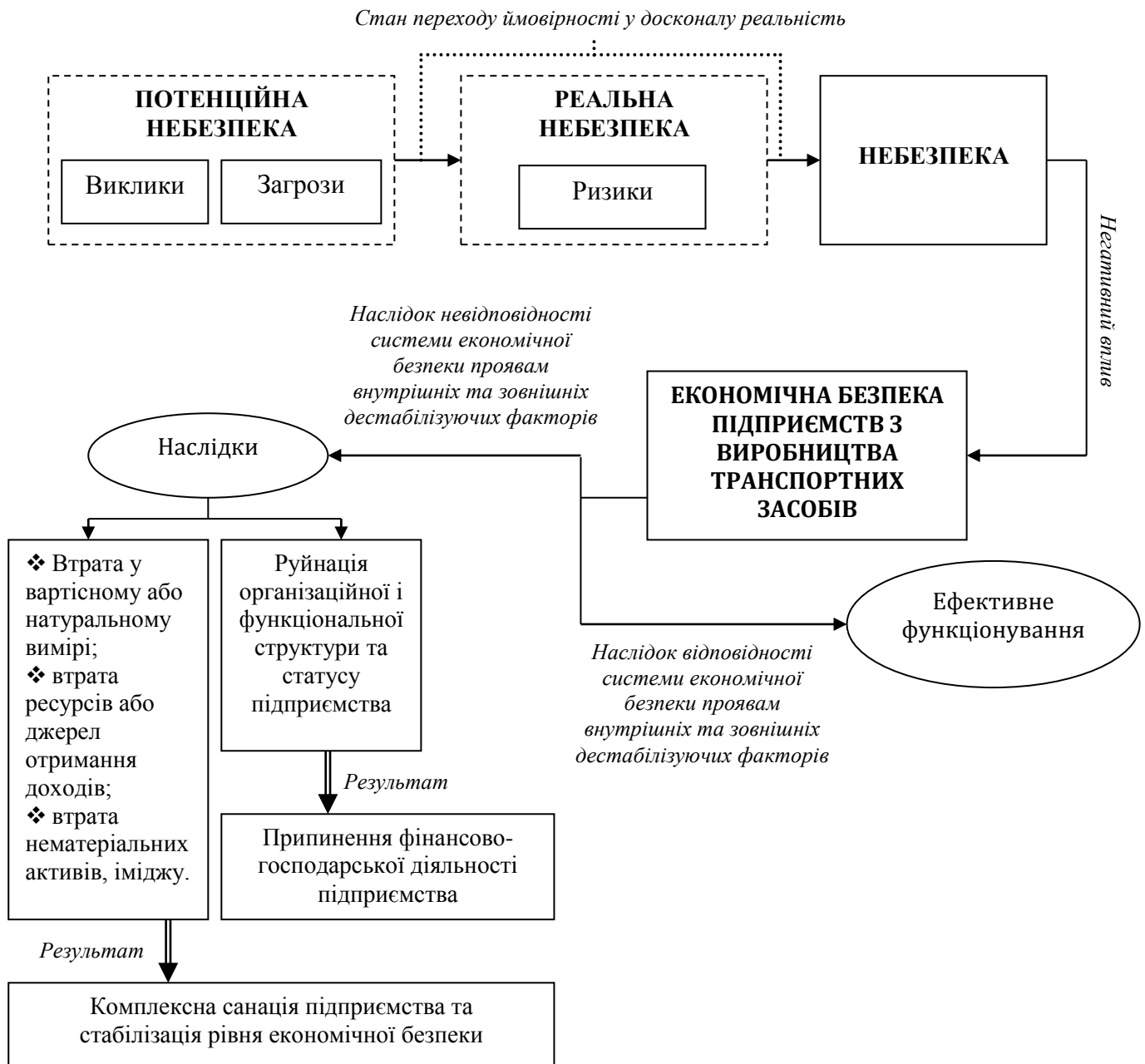

Рис. 1.5. Схема термінологічних взаємозв'язків категорій у сфері економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Джерело: побудовано автором на основі [207, 293, 391, 596]

Для діяльності ПТЗ і безпосередньо для забезпечення його економічної безпеки важливим процесом є ідентифікація ризиків, загроз та небезпек з метою їх попередження, мінімізації впливу або нейтралізації. У зв'язку з цим

доцільно акцентувати увагу на класифікації цих понять, адже вона дозволить детально проілюструвати сфери чи фактори, які матимуть вплив на підприємство.

Насамперед, необхідно класифікувати ризики, у зв'язку з тим, що вони кількісно переважають небезпеки. У праці Цвігун Т.В. визначено, що «класифікація ризиків – це поділ ризиків на окремі групи за певними ознаками для досягнення поставлених цілей» [574].

У сучасних наукових школах існує значна кількість підходів до класифікації ризиків, що спричинене приналежністю їх до певних галузей народного господарства, розмірів підприємств, умов функціонування, етапу життєвого циклу суб'єкта господарювання, факторів впливу зовнішнього середовища тощо.

Початковим етапом є класифікація загроз, які матимуть місце в результаті відсутності і/або невчасного реагування на виклики.

Питання класифікації загроз досліджувалося вітчизняними та закордонними науковцями з метою його уніфікації та систематизації, але впродовж багатьох років такі спроби не увінчалися успіхом, що надалі формує актуальність здійснення класифікації загроз, зокрема, у сфері забезпечення ЕБПТЗ.

На основі наукових доробків фахівців [27, 39, 56, 60, 61, 62, 98, 101, 120, 122, 124, 132, 193, 199, 211, 316, 350, 353, 379, 387, 389, 392, 416, 418, 442, 522, 566, 594], можна запропонувати таку класифікацію загроз ЕБПТЗ:

1. за місцем виникнення (класифікаційна ознака, яку виокремлює найбільша кількість науковців [56, 60, 122, 124, 132, 193, 316, 350, 353, 387, 389, 392, 566, 594]): *внутрішні та зовнішні*;

2. за масштабом: *загроза певному виду діяльності, загроза господарській діяльності в цілому*;

3. за можливістю передбачення: *прогнозовані загрози, непрогнозовані загрози*;

4. за можливістю попередження: *загрози, що піддаються контролю і попередженню з боку підприємства, загрози, котрі не знаходяться в зоні впливу підприємства;*

5. за тривалістю дії: *тимчасові, постійні;*

6. за об'єктами посягань: *інформація, ділова репутація, матеріальні і нематеріальні активи, персонал, фінанси;*

7. за сферами поширення: *виробничі, експортно-імпортні, фінансові, технологічні, кадрові, інституційні, екологічні, організаційні, ринкові, інноваційні;*

8. за сферами виникнення: *фізичні, економічні (утиски зі сторони держави, неправомірні дії зі сторони суб'єктів господарювання, неправомірні дії зі сторони індивідів), психологічно-інформаційні (що посягають на психологічний клімат у колективі підприємства, що посягають на інформаційне середовище);*

9. за можливістю прогнозування (авторська ознака): *форс-мажорні (які виникають раптово і ймовірність їх виявлення є мінімальною), як наслідок реалізації викликів (ймовірність виявлення є великою);*

10. за ступенем наслідків (авторська ознака): *загрози, які спричиняють виникнення ризиків, загрози, які не спричиняють виникнення ризиків.*

Таким чином, запропоновано інтегровану класифікацію загроз безпеці підприємств з виробництва транспортних засобів, особливістю якої є дві класифікаційні ознаки, що підкреслюють авторський підхід і передбачають врахування передумови – реалізації викликів та наслідку – настання ризиків.

Наведемо узагальнену класифікацію ризиків з урахуванням певних відмінностей підходів вітчизняних та закордонних науковців [70, 73, 94, 114, 174, 242, 321, 339, 351, 367, 441, 481, 499, 545]. Ризики можна поділити за:

1. масштабами (спрямованість) впливу: *одноосібні, групові;*

2. ступенем системності: *системні, несистемні;*

3. рівнем виникнення: *мегаризики, макроризики, мезоризики, мікроризики;*

4. терміном дії: *ретроспективні, поточні, перспективні;*

5. джерелом виникнення: *природно-екологічні, геополітичні, соціально-політичні, демографічні, законодавчі, адміністративні, макроекономічні, підприємницькі;*

6. факторами виникнення: *економічні, політичні;*

7. характером зміни: *статичні* (ризики втрати активів підприємства внаслідок завдання шкоди власності, а також втрати доходу через недієздатність організації), *динамічні* (ризики непередбачуваних змін вартості основного капіталу внаслідок прийняття управлінських рішень або непередбачуваних обставин);

8. терміном оцінки і врахування: *випереджаючі, запізнілі;*

9. рівнем (ступенем): *мінімальні, допустимі, максимальні;*

10. сферою впливу: *зовнішні (економічні, політичні, законодавчі, адміністративні, соціальні, природо-екологічні, науково-технічні), внутрішні (виробничі (технічні, технологічні, інноваційні, організаційні), комерційні (маркетингові, майнові, торгівельні, транспортні, розрахункові), ресурсні (ризики персоналу, інформаційні, фінансові));*

11. причинами виникнення: *суб'єктивні, об'єктивні, уявні;*

12. ступенем обґрунтованості: *обґрунтовані, частково обґрунтовані, необґрунтовані;*

13. часом прояву: *короткострокові, довгострокові;*

14. характером прояву: *випадкові, систематичні;*

15. факторами виникнення: *обумовлені змінами зовнішнього ринкового середовища, господарські, пов'язані з певними особами, зумовлені природними явищами;*

16. відношенням об'єкта: *ризики активної діяльності, ризики пасивного очікування;*

17. ступенем правомірності: *правомірні, неправомірні;*

18. можливістю страхування: *ризики, які можливо застрахувати; ризики, які неможливо застрахувати;*

19. специфікою економічної діяльності: *операційні, фінансові, інвестиційні, комерційні, відсоткові, виробничі, кредитні, інноваційні, валютні;*

20. джерелами мінімізації наслідків: *ризиків, наслідки яких можна мінімізувати або ліквідувати власними коштами; ризиків, наслідки яких можна мінімізувати або ліквідувати залученими коштами;*

21. рівнем впливу при стратегічному плануванні розвитку підприємства: *на місію, на цілі, на завдання;*

22. ситуацією прийняття рішення: *стохастичний (в умовах невизначеності), конкуруючий (в умовах конфлікту), розпливчатий (в умовах нечітко сформульованих вимог), комплексний;*

23. мірою перетворення (авторська ознака): *ризиків, які спричиняють появу небезпеки, ризиків, які не спричиняють появу небезпеки.*

Здійснюючи класифікацію небезпек ЕБПТЗ, доцільно наголосити на тому, що практично відсутні дослідження у цьому напрямку, що зумовлене тим, що переважна більшість науковців [60, 124, 213, 566] представляють єдину класифікацію для ризиків, загроз та небезпек при цьому не акцентують увагу на значних їх відмінностях і особливостях прояву чи наслідковості. Тому, з урахуванням авторського підходу до причинно-наслідкового зв'язку між поняттями «загроза – ризик – небезпека», можна запропонувати наступну класифікацію небезпек у сфері забезпечення ЕБПТЗ:

1. за причиною появи (авторська ознака): *форс-мажорні, в результаті реалізації ризиків;*

2. за місцем виникнення: *зовнішні (зі сторони макросередовища), внутрішні (зі сторони підприємства);*

3. за сферами поширення: *виробничі, експортно-імпортні, фінансові, технологічні, кадрові, інституційні, екологічні, організаційні, ринкові, інноваційні;*

4. за масштабом впливу: *катастрофічні (ставлять під сумнів подальше функціонування підприємства), допустимі (наслідки ліквідовуються складно та значними витратами ресурсів), незначні;*

5. за напрямом впливу: *матеріальні (реальні збитки), моральні (збитки носять морально-психологічний характер);*

6. за структурою впливу: *системні (впливають одразу на всі складові елементи СЕБПТЗ, включаючи системоутворюючі елементи, системи забезпечення, внутрішні та зовнішні зв'язки тощо. За своїм характером є найбільш руйнівними і у разі активізації алгоритмів системної дестабілізації у переважній більшості випадків призводять до повного порушення цілісності системи), структурні (впливають на окремі структурні одиниці промислового підприємства), елементні (впливають на окремі елементи системи економічної безпеки підприємства);*

7. за характером: *природні (проявляється внаслідок взаємодії навколишнього середовища та людини), антропогенні (проявляється внаслідок дії інших підприємств), соціальні (проявляються внаслідок дії суспільних чинників).*

Таким чином, у дисертаційному дослідженні розроблено комплексний підхід до класифікації поняття «небезпека» у сфері забезпечення економічної безпеки, що дозволить їх враховувати в управлінській сфері з метою підвищення рівня ЕБПТЗ.

Зважаючи на наведений вище аналіз базових понять сфери забезпечення ЕБПТЗ (виклики, загрози, ризики, небезпеки), можна зробити висновок, що ці категорії у процесі управління можна позиціонувати як *дестабілізуючі фактори*, які за визначенням Чернявського А.А., – є реальними або потенційними діями, що заподіюють або можуть заподіяти шкоду діяльності підприємства, або зробити її неможливою [586, с. 45].

Схожу позицію займають науковці Мойсеєнко І.П. та Марченко О.М. [388, с. 36], які, досліджуючи сферу фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, пропонують одночасно із поняттям «загроза» розглядати поняття «фактор» або «чинник» безпеки підприємства і окреслюють фактор (від лат. *factor* – той, що робить, обумовлює) як рушійну силу будь-якого процесу (явища), яка визначає його характер або характерні ознаки, а під чинником

розуміють умови, що є необхідними та визначальними для даного процесу (явища), а також причини, що безпосередньо обумовлюють його виникнення або отриманий результат, при цьому під чинником фінансово-економічної безпеки підприємства зазначені економісти пропонують розуміти будь-який елемент (сукупність елементів) внутрішнього чи зовнішнього середовища підприємства, який обумовлює її рівень.

Щодо класифікації таких чинників, то автори притримуються підходу, який дозволяє виокремити фактори макросередовища та фактори мікросередовища. Під макросередовищем розуміють зовнішні фактори, які опосередковано діють на підприємство, формуючи лише загальні перспективи, тенденції його розвитку, і на які воно не може впливати взагалі або має незначний вплив; а мікросередовище охоплює чинники, що безпосередньо діють на підприємство, і які, в свою чергу, через ефективні комунікації піддаються впливу з його боку [388, с. 37].

Провідні вчені у сфері забезпечення ЕБ підприємств Ортинський В.Л., Керницький І.С., Живко З.Б. погоджуються із зазначеною вище думкою і вважають, що дестабілізуючими факторами, які впливають на рівень безпеки діяльності промислового підприємства є зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх належать: несприятливі зміни політичної ситуації; макроекономічні потрясіння (кризи, порушення виробничих зв'язків, інфляція, втрата ринків сировини, матеріалів, енергоносіїв, товарів); зміна законодавства, що впливає на умови господарської діяльності (податкового, відносин власності, договірної тощо); нерозвиненість інфраструктури ринку; протиправні дії кримінальних структур; рейдерство, корупція, поширення тіньової економіки, використання недобросовісної конкуренції; промислово-економічне шпигунство; моральні (психологічні) загрози, залякування, шантаж і фізичний, небезпечний для життя вплив на працівників та їх сім'ї (вбивства, викрадення, побиття); розкрадання матеріальних засобів; протиправні дії конкурентів, їх прагнення оволодіти контрольним пакетом акцій; зараження програм ЕОМ комп'ютерними вірусами; протизаконні фінансові операції;

надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру; несанкціонований доступ конкурентів до конфіденційної інформації, комерційної таємниці; крадіжки грошових коштів і цінностей; шахрайство; пошкодження будівель, приміщень тощо. Чинниками, що впливають на результати господарської діяльності, можуть бути: стан підприємницького середовища, наявність місцевих сировинних і енергетичних ресурсів, розвиток транспортних та інших комунікацій, наповнюваність ринку, стан конкурентів, наявність вільних трудових ресурсів, рівень їх професійної підготовленості, рівень соціальної та політичної напруженості, орієнтування населення на продуктивну працю, рівень життя населення, його платоспроможність; криміналізація господарського життя (корумпованість чиновників, рекет, економічна злочинність) та ін. Всі зовнішні чинники, що впливають на економічну безпеку підприємства, можна згрупувати, виділивши наступні: політичні, соціально-економічні, екологічні, науково-технічні, технологічні, юридичні, природно-кліматичні, демографічні, криміналістичні тощо [124, с. 16].

До внутрішніх належать дестабілізуючі чинники, що виникають безпосередньо у сфері господарської діяльності підприємства. До основних чинників ризику можна віднести: недостатній рівень дисципліни; протиправні дії працівників; порушення режиму збереження конфіденційної інформації; вибір ненадійних партнерів та інвесторів; відтік кваліфікованих кадрів, неправильна оцінка їх кваліфікації, низька компетентність; недостатня патентна захищеність; аварії, пожежі, вибухи; перебої в енерго-, водо-, теплопостачанні; вихід із ладу обчислювальної техніки; смерть провідних фахівців і керівників; залежність окремих керівників від кримінального світу; низький освітній рівень керівників; істотні недопрацювання як у тактичному, так і в стратегічному плануванні, пов'язані насамперед із вибором мети, неправильною оцінкою можливостей підприємства, помилками у прогнозуванні змін зовнішнього середовища [124, с. 17].

У даній роботі, здійснено ґрунтовний аналіз базових понять у сфері забезпечення ЕБПТЗ «виклики», «загрози», «ризики», «небезпеки», що

дозволило інтегрувати їх у систему та встановити причинно-наслідкові зв'язки, а також чітко розмежувати самі поняття, що дозволяє адекватно приймати управлінські рішення з метою стабілізації рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання вітчизняної машинобудівної промисловості.

1.3. Структуризація процесу формування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Вивчаючи особливості ЕБ підприємств у сучасних умовах господарювання, доцільно зосередити особливу увагу на тому, що перед ними постає питання вмілого організування процесів виробничого, збутового, інноваційно-інвестиційного характеру. При цьому, діяльність необхідно організовувати так, щоб мінімізувати втрати. Це зумовлює потребу комплексного підходу до захисту господарської діяльності, що відображається у необхідності створення СЕБ підприємства.

Як стверджує Локотецька О.В. [349], системний підхід необхідно використовувати у зв'язку з тим, що його кінцева мета передбачає згрупування вагомих факторів, які сприяють формуванню сприятливих умов для прибуткової діяльності та розвитку підприємництва. Іншою стороною ситуаційного підходу є можливість аналізування ситуацій, умов чи результатів діяльності в логічному поєднанні. Тобто, суть системного підходу у процесі забезпечення ЕБ підприємств полягає в тому, що всі екзогенні та ендогенні фактори у поєднанні з особливостями функціонування суб'єкта господарювання розглядаються як динамічна система з притаманними їй зв'язками, яка дозволяє вчасно віднайти шляхи для її оптимізації. Крім того, з науково-методологічної точки зору, системний підхід вважається основним засобом процесу пізнання і передбачає дослідження об'єкта з позиції складної системи.

Для кращого розуміння суті поняття «система» виокремимо її особливості:

- система – це сукупність елементів;
- система – це наявність взаємозв'язків чи взаємозалежностей між її елементами;
- система – це відображення поведінки та стану її елементів;
- система – це результат впливу внутрішнього та зовнішнього середовищ;
- система – це складна ієрархія, в якій кожна її ланка може формувати певну меншу систему [349].

Проаналізувавши необхідність формування СЕБ підприємств доцільно визначити вихідні категорії для її побудови. Над дослідженням таких категорій працювали Іващенко О.В., Четверіков П.М. та Камлик М.І. [172], які за основу побудови комплексної СЕБ підприємства приймають такі методичні положення:

- будь-яке підприємство – це система, що містить сукупність пов'язаних між собою елементів, а на перетині внутрішніх і зовнішніх відносин можуть утворюватися прогалини, що є передумовою виникнення загроз;
- характеристика системи враховує особливості її елементів, яким можуть бути притаманні (виключно їм, а не цілій системі) особливі аспекти;
- система економічної безпеки є унікальною для кожного підприємства, при чому на її формування впливають вид галузі народного господарства, спеціалізація та структура виробничої діяльності, рівень конкурентоспроможності підприємства, особливості ринку, кадрового та ресурсного потенціалу тощо;
- СЕБ підприємства є складовим елементом системи економічної безпеки населеного пункту, регіону, області, держави, але при цьому є відносно самостійним формоутворенням по відношенню до інших підприємств;
- комплексний характер системи економічної безпеки підприємства, що полягає у тісному взаємозв'язку всіх аспектів діяльності суб'єкта господарювання;

- ефективною система економічної безпеки підприємства буде лише за умови попередньо сформованої концепції безпеки підприємства.

Розглядаючи стан та умови діяльності підприємств вітчизняної машинобудівної промисловості необхідно проаналізувати умови їхнього функціонування, які впродовж років незалежності України не зазнали суттєвих позитивних змін. Так, необхідно відзначити проблеми залежності від сировини, зокрема, палива та енергії, ринки якої монополізовані, недосконалість транспортної мережі, обмеженості попиту на внутрішньому ринку і складність виходу на зовнішні ринки та багато інших факторів. Тут, на перший план виходить досягнення промисловими підприємствами економічного суверенітету в розумінні зниження впливу залежності від зазначених вище факторів. Вказана мета може бути досягнутою лише за умови формування багаторівневої системи економічної безпеки підприємства. При цьому, як запевняють науковці Логутова Т.Г., Нагаєвський Д.І. та Куркін Н.В. [331, 348], важливою умовою є адаптація системи безпеки суб'єкта господарювання до систем регіональної та державної безпеки, правильного визначення загроз та своєчасності дій з їх попередження або максимального зниження негативного впливу; тобто її завдання зводяться до:

- оцінювання економічної ситуації на макро-, мезо- та мікрорівнях;
- формування прогнозів зміни ситуації в соціально-економічній сфері на макро-, мезо- та макрорівнях;
- визначення ризиків, загроз та небезпек, що можуть вплинути на підприємство тепер чи в недалекій перспективі;
- формування комплексу управлінських рішень щодо нейтралізації та попередження загроз та настання небезпек для підприємства;
- моніторинг та оцінка ефективності прийнятих рішень;
- перегляд системи протидії загрозам з подальшим її удосконаленням та внесенням відповідних змін.

Промисловим підприємствам доцільно формувати повноцінну систему економічної безпеки з власною службою та потужним ресурсним

забезпеченням, такою є думка Коробчинського О.Л. [306], а от представникам малого бізнесу необхідно залучати спеціалізовані приватні підприємства, тобто сферу безпеки передавати в аутсорсинг; щодо підприємств середніх розмірів, то їм доцільно залучати зовнішніх експертів у тих сферах, де їм бракує власних ресурсів чи потенціалу.

На думку Шевченка І. [591], важливість значення СЕБ підприємства відображається в тому, що вона повинна мати превентивний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є: забезпечення стабільної роботи підприємства, збереження та примноження фінансів і матеріальних цінностей; попередження кризових ситуацій, у тому числі різних надзвичайних подій, пов'язаних з діяльністю «зовнішніх» або «внутрішніх супротивників». Як зазначено у праці [68], співвідношення витрат, здійснених у сфері превентивних заходів з мінімізації впливу загроз та небезпек і витрат на ліквідацію наслідків їх настання, становить 1 до 15.

Встановивши необхідність створення СЕБ промисловим підприємствам, Коробчинський О.Л. рекомендує методику для її побудови, що складається з семи етапів та дозволяє комплексно підійти до її формування:

- етап 1: ознайомлення зі специфікою ведення діяльності підприємством, його конкурентних позицій, ресурсним забезпеченням;
- етап 2: дослідження особливостей впливу зовнішнього середовища та характеристика внутрішнього середовища, що дозволить визначити потенційні та реальні загрози;
- етап 3: аудит засобів забезпечення безпеки та аналіз їх відповідності виявленим загрозам;
- етап 4: моделювання СЕБ з врахуванням виявлених загроз, оцінкою наявного стану ресурсів та цілей розвитку;
- етап 5: затвердження керівництвом структури СЕБ та бюджету її реалізації;
- етап 6: формування СЕБ підприємства;
- етап 7: оцінювання та внесення коректив до СЕБ підприємства [306].

Аналізуючи запропоновану методику можна виявити неточність, зокрема, чому наголошується виключно на аудиті засобів безпеки і не вказано про функції даної системи, її організаційне забезпечення тощо. У зв'язку з цим першочерговим постає питання дослідження поняття та складових елементів СЕБ підприємства.

Науковці Троц І.В., Косянчук Т.Ф., Приходько С.В [312, 467, 542] дотримуються схожої думки, яка полягає в тому, що СЕБ вони розглядають з позиції невід'ємної складової комплексної системи управління промисловим підприємством в структурі промисловості України, завданням якої є протидія зовнішнім і внутрішнім загрозам функціонування.

Точніше визначення СЕБ підприємства пропонують Філіппова С.В, Міщенко С.П., Коробчинський О.Л. [306, 386, 561]: «це сукупність взаємопов'язаних елементів (спеціальних структур, засобів, методів і заходів), здатних забезпечити безпеку ведення бізнесу від внутрішніх і зовнішніх загроз. У цьому контексті систему можна охарактеризувати комплексом управлінських, страхових, правових, економічних, охоронних, режимних, судово-правових та інших заходів із захисту бізнесу від незаконних посягань, мінімізації або уникнення матеріальних та інших втрат». Доповнення комплексу заходів такими їх видами як технічні, технологічні, профілактичні та маркетингові, що направлені на захист інтересів підприємства, розглядають у своїх дослідженнях Нікітіна А.В., Лисенко Ю.Г. [406, 490].

Локотецька О.В. [349] дещо під іншим кутом розглядає СЕБ підприємства і вважає, що це «комплекс пов'язаних між собою заходів, які за допомогою спеціальних органів та підрозділів, забезпечують захист всіх функціональних складових підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз, що можуть призвести до істотних економічних втрат». Тобто, в системі повинен бути, крім розроблених заходів, ще й потужний організаційний механізм їх здійснення. Дану неточність щодо організаційного забезпечення враховує Ярочкін В.І. [608, с.12], який пропонує універсальне визначення СЕБ для суб'єктів різних рівнів: «організована сукупність спеціальних органів, служб, засобів, методів, заходів,

що забезпечують захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз».

Наведемо визначення, що опубліковане у праці [127, с. 231], де під системою безпеки організації розуміється сукупність об'єктів, суб'єктів безпеки і механізму реалізації безпеки, об'єднаних спільною метою і завданнями щодо протидії загрозам та сприяння організації в реалізації інтересів на ринку. Таке поєднання складових системи безпеки на підприємстві є об'єктивним і відображає комплексний підхід до поняття, адже враховує те, на що спрямовані дії з гарантування безпеки (об'єкти); тих, хто спрямовує (суб'єкти); яким чином (механізм) та з якою метою.

Зі стратегічної точки зору та з позиції орієнтації на зовнішнє середовище СЕБ підприємства розуміє російський науковець Мак-Мак В.П. [358, с. 8], який пропонує визначати її як наукову теорію безпеки, політику і стратегію безпеки засобу, методи забезпечення безпеки, концепцію безпеки підприємства. Досить схожою, зорієнтованою на досягнення стратегічних цілей, є думка Шульги І.П. [599], який розглядає дану категорію як сукупність економічних відносин, пов'язаних з управлінням діяльністю підприємством шляхом мінімізації впливу на нього внутрішніх і зовнішніх загроз з метою досягнення стратегічних цілей.

Зважаючи на розходження у поглядах науковців щодо визначення поняття СЕБ підприємств, постає питання вивчення структури даної категорії. Дослідження теоретичних підходів до визначення складових елементів СЕБ суб'єктів господарювання наведено у табл. 1.1.

Структурні елементи СЕБ підприємств доцільно проаналізувати окремо за різними науковими підходами.

Теоретичні підходи до визначення складових елементів СЕБ підприємств

Елементи системи \ Автори	Троц І.В. [542]	Іванова Н.С. [169]	Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172]	Іванота Т.М., Заїчковський А.О. [171]	Шульга І.П. [599]	Локотелька О.В. [349]	Коробчинський О.Л. [306]	Міщенко С.П. [386]	Філіппова С.В. [561]	Нікітіна А.В. [406]	Камлик М.І. [186]	Мак-Мак В.П. [358]	Ярочкін В.І. [608]	Франчук В.І. [567]	Живко З.Б. [143]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Цілі	+									+				+	
Завдання	+													+	
Функції	+		+	+											
Принципи	+	+	+	+	+	+		+			+	+	+	+	+
Функціональні складові (підсистеми)	+				+							+			+
Механізм		+	+	+							+			+	
Заходи			+					+	+	+			+		
Об'єкти			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
Суб'єкти			+	+	+	+					+	+		+	+
Політика ЕБП			+	+											
Стратегія ЕБП			+	+				+							
Загрози					+					+				+	
Індикатори оцінки					+										
Засоби						+	+		+			+	+	+	+
Практичні дії співробітників із забезпечення ЕБ підприємств											+				
Методи													+	+	
Органи													+		
Служби													+		
Конкурентна розвідка															+
Контррозвідка															+
Режим функціонування														+	

Джерело: розроблено автором на основі [143, 169, 171, 172, 186, 230, 249, 284, 291, 306, 349, 358, 386, 406, 542, 561, 567, 599, 608]

Щодо цілей та завдань, під якими розуміють забезпечення фінансової стійкості та незалежності, досягнення лідерства у технологіях, забезпечення високого конкурентного статусу, підвищення ефективності менеджменту, оптимізацію використання потенціалу підприємства, мінімізацію руйнівного впливу зовнішнього середовища, забезпечення функціонування підприємства у межах правового поля, захист власної комерційної таємниці тощо, то невід'ємними складовими системи економічної безпеки їх вважають Троц І.В. [542], Нікітіна А.В. [406], Франчук В.І. [567]. Вважаю за необхідне подальше поглиблене дослідження цього питання, адже цілі та завдання є комплексними для підприємства в цілому та відображають бажані результати та пріоритетні напрями діяльності, в тому числі результативність створеної системи безпеки.

Виокремлення конкретних функцій можна знайти у працях Троца І.В. [542], Іващенко О.В., Четверікова П.М. [172], Іванюти Т.М., Заїчковського А.О. [171], при цьому всі згадані автори притримується схожій думки, що до функцій повинні належати: прогнозування, виявлення, попередження, послаблення небезпек та загроз, забезпечення захищеності діяльності підприємства та його персоналу, збереження майна, створення сприятливого конкурентного середовища, ліквідація наслідків нанесеної шкоди тощо. Вказані функції можна розподілити між цілями/завданнями та конкретними заходами забезпечення ЕБ.

Принципи СЕБ є однією із найпоширеніших складових, адже їх визначають Троц І.В. [542], Іванова Н.С. [169], Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172], Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. [171], Шульга І.П. [599], Локотецька О.В. [349], Міщенко С.П. [386], Камлик М.І. [186], Мак-Мак В.П. [358], Ярочкін В.І. [608], Франчук В.І. [567], Живко З.Б. [143]. Більшість з авторів [143, 171, 172, 186, 349, 386, 542] притримуються думки, що для забезпечення ЕБ і формування її системи на вітчизняних підприємствах необхідно дотримуватися таких принципів як комплексність, своєчасність, безперервність, законність, плановість, оптимальність, взаємодія, поєднання гласності та конфіденційності, компетентність, економність, контроль, системність. Погоджується з вказаними

вище принципами Мак-Мак В.П. [358], який доповнює цей перелік принципами комплексного використання сил і засобів, взаємодії усередині та поза підприємством, поєднання гласності з конспірацією, та Ярочкін В.І. [608], який вважає необхідним обов'язково дотримуватися принципу економічної доцільності зі співставленням до можливих втрат та витрат на забезпечення безпеки. Свою точку зору щодо принципів озвучує Іванова Н.С. [169] і пропонує наступний перелік: законність прав і свобод громадян, централізоване керівництво, компетентність, конфіденційність, комплексне застосування ресурсів і коштів, самостійність та відповідальність за забезпечення ЕБ підприємства, передова матеріально-технічна оснащеність, корпоративна етика, координація та взаємодія з органами влади.

Функціональні складові ЕБ (підсистеми) – фінансова, техніко-технологічна, кадрова, інтелектуальна, силова, екологічна, політико-правова, інформаційна, є суперечливим моментом у зв'язку з тим, що ряд науковців (Троц І.В. [542], Шульга І.П. [599], Мак-Мак В.П. [358], Живко З.Б. [143]) враховують їх до структури системи ЕБ підприємства. Переважна більшість дослідників притримується позиції, що вони відображають сфери діяльності суб'єкта господарювання і тому їх недоцільно включати до системи, яка повинна мати універсальний характер, тобто створювати умови для забезпечення ЕБ об'єкта в цілому.

Іванова Н.С. [169], Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172], Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. [171], Камлик М.І. [186], Франчук В.І. [567] у своїх дослідженнях до СЕБ підприємств пропонують включати механізм її забезпечення. Іванова Н.С. [169] до механізму відносить сукупність законодавчих актів, правових норм, мотивів і стимулів, методів та заходів. Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172], Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. [171] доповнюють даний перелік силами та засобами забезпечення безпеки. Дещо іншої позиції притримується професор Франчук В.І. [567], аналізуючи механізм як сукупність принципів, методів, сил і засобів.

Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172], Міщенко С.П. [386], Філіппова С.В. [561], Нікітіна А.В. [406], Ярочкін В.І. [608] до елементів структури системи відносять заходи, за допомогою яких повинен відбуватися процес забезпечення ЕБ. При цьому перелік таких заходів суттєво відрізняється в різних авторів: Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172] пропонують виключно організаційно-правові заходи; Міщенко С.П. [386] – кадрові, інформаційно-аналітичні, фінансово-економічні, правові, техніко-технологічні, ресурсні; Філіппова С.В. [561] – управлінські, страхові, правові, охоронні, режимні, судово-правові; Нікітіна А.В. [406] – організаційно-управлінські, технологічні, технічні, профілактичні, маркетингові.

Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172], Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. [171], Шульга І.П. [599], Локотецька О.В. [349], Коробчинський О.Л. [306], Міщенко С.П. [386], Філіппова С.В. [561], Нікітіна А.В. [406], Камлик М.І. [186], Мак-Мак В.П. [358], Франчук В.І. [567], Живко З.Б. [143] невід’ємним елементом СЕБ вважають об’єкти, до яких відносять види діяльності підприємства, майно та його ресурси, персонал, організаційну структуру, продукцію, інформаційні потоки, основні та оборотні виробничі фонди, ноу-хау, імідж підприємства. Щодо суб’єктів, то думки про їх приналежність до системи відрізняються у представників різних наукових шкіл. Про необхідність їх віднесення до системи стверджують Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172], Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. [171], Шульга І.П. [599], Локотецька О.В. [349], Камлик М.І. [186], Мак-Мак В.П. [358], Франчук В.І. [567], Живко З.Б. [143] з умовою врахування до їх складу двох груп суб’єктів: зовнішніх (державні органи, що створюють умови забезпечення безпеки підприємництва – законодавчі, виконавчі та судові органи влади, державні інститути, що здійснюють охорону кордону, митний, валютно-експортний, податковий контроль, правоохоронні органи, система науково-дослідних та науково-освітніх закладів, недержавні охоронні агентства, аналітичні центри та інформаційні служби) та внутрішніх (особи, служби, відділи підприємства, які безпосередньо залучені до процесу гарантування економічної безпеки).

Іващенко О.В., Четверіков П.М. [172], Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. [171] політику та стратегію ЕБ підприємств вважають компонентами системи її забезпечення. При цьому політику ЕБ підприємства трактують як систему поглядів, заходів, рішень, дій у галузі безпеки, що створюють умови, сприятливе середовище для досягнення цілей бізнесу, а стратегію ЕБ підприємства – як економічну систему забезпечення ЕБ підприємства в довгостроковому періоді. Погоджується із зарахуванням стратегії ЕБ підприємства до складу системи і Міщенко С.П. [386], який деталізує її компоненти: перша – характеристика зовнішніх і внутрішніх загроз, друга – чинники, що негативно впливають на діяльність підприємства у середньо- та довгостроковій перспективі, третя – економічна політика у сфері безпеки.

Шульга І.П. [599], Нікітіна А.В. [406], Франчук В.І. [567] за авторським підходом доповнюють СЕБ підприємства загрозами. З таким твердженням можна не завжди погодитися, адже з плином часу перелік загроз має тенденцію до зміни, а крім того неможливо точно визначити всі потенційні чи реальні загрози. Окрім того, загрози – це елемент впливу зовнішнього чи внутрішнього середовищ і не можуть бути складовими системи, а лише факторами, які система повинна попередити, мінімізувати вплив чи ліквідувати негативні наслідки у процесі їх реалізації.

Шульга І.П. [599] акцентує увагу на важливості включення до системи компоненти, яка відповідатиме за оцінювання її ефективності і стану економічної безпеки підприємства загалом.

Локотецька О.В. [349], Коробчинський О.Л. [306], Філіппова С.В. [561], Мак-Мак В.П. [358], Ярочкін В.І. [608], Живко З.Б. [143] пропонують такі засоби СЕБ підприємства: правові, фінансово-економічні, екологічні, інформаційні, законодавчі, технологічні, інноваційні, силові, кадрові, інтелектуальні, ресурсні. Дещо іншу позицію займає професор Франчук В.І. [567, с. 155], який засоби безпеки розглядає як елемент охоронної діяльності і виділяє серед них фізичні (пропускний режим, фізична охорона осіб, патрулювання, візуальне спостереження, протипожежні заходи, вартова

служба) та технічні (інженерні засоби охорони, технічні засоби охорони, засоби управління доступом, зброя і засоби індивідуального захисту, засоби пожежної безпеки, засоби відеоспостереження).

Суперечливим є питання віднесення практичних дій співробітників із забезпечення ЕБ підприємства до системи, запропоноване Камликом М.І. [186] та органів і служб, запропонованих Ярочкіном В.І. [608]. На нашу думку, це типові управлінські заходи із забезпечення ЕБ і їх не варто виділяти в окрему складову.

Ярочкін В.І. [608] та Франчук В.І. [567] у запропонованих системах ЕБ підприємств виокремлюють як складову методи, за допомогою яких здійснюється цей вид діяльності. Зокрема, Франчук В.І. [567, с. 210-211] пропонує наступний перелік методів:

- адміністративно-організаційні – передбачають створення відповідного механізму забезпечення безпеки, певної організаційної структури підприємства та системи контролю за діяльністю її ланок, організації процесу співробітників сфери безпеки;
- інформаційно-аналітичні – передбачають механізм збору та оброблення інформації (детективна діяльність та аналітико-пошукова діяльність);
- економічні – моніторинг, контроль та аналіз виробничих, фінансових та інших показників діяльності підприємства, що мають прямий чи опосередкований вплив на рівень економічної безпеки, аналіз та управління економічними ризиками, визначення та розрахунок індикаторів економічної безпеки;
- правові – внутрішні нормативно-правові документи, алгоритм юридичного та судового захисту, взаємовідносин з контрольними і правоохоронними органами;
- технічні – технічні і програмні засоби захисту інформації та комп'ютерної техніки, використання систем контролю доступу, сертифікація

засобів захисту інформації, використання технічних засобів детективної діяльності;

- соціально-психологічні – способи психологічного впливу на цільові аудиторії та працівників, а також у процесі здійснення детективної діяльності.

Живко З.Б. [143] акцентує увагу на важливості визначення конкурентної розвідки та контррозвідки у структурі СЕБ. Зокрема, здійснення конкурентної розвідки повинне передбачати вивчення конкурентного середовища, ідентифікацію зовнішніх загроз і ризиків, прогнозування зміни зовнішнього середовища, розроблення превентивних заходів захисту, протидію недружньому злиттю та поглинанню, а контррозвідки – виявлення слабких місць у внутрішньому середовищі, перекриття каналів витоку цінної інформації, забезпечення збереження комерційної таємниці, передбачення моменту виникнення та тенденцій розвитку кризових процесів [143, с. 212].

Франчук В.І. у монографічному дослідженні [567, с. 369] зазначає, що СЕБ залежно від ситуації та її розвитку може функціонувати в трьох режимах: повсякденному, підвищеної готовності і надзвичайного стану.

Таким чином, у зв'язку із наявністю суттєвих відмінностей позицій науковців щодо структури СЕБ, виникає завдання формування такої системи і адаптації її структури до потреб та особливостей діяльності вітчизняних підприємств з виробництва транспортних засобів. Авторський підхід до формування СЕБПТЗ відображено структурно на рис. 1.6.

Аналізуючи рис. 1.6, необхідно деталізувати зміст основних понять. Насамперед, доцільно наголосити, що підприємство функціонує на ринку, а це зумовлює вплив на нього та його діяльність інших суб'єктів ринкової інфраструктури, тобто формується макрорівень впливу на ЕБ підприємств з виробництва транспортних засобів. Цей рівень характеризується притаманними йому дестабілізуючими чинниками та можливостями, що матимуть вплив на діяльність всіх чи окремих його суб'єктів.

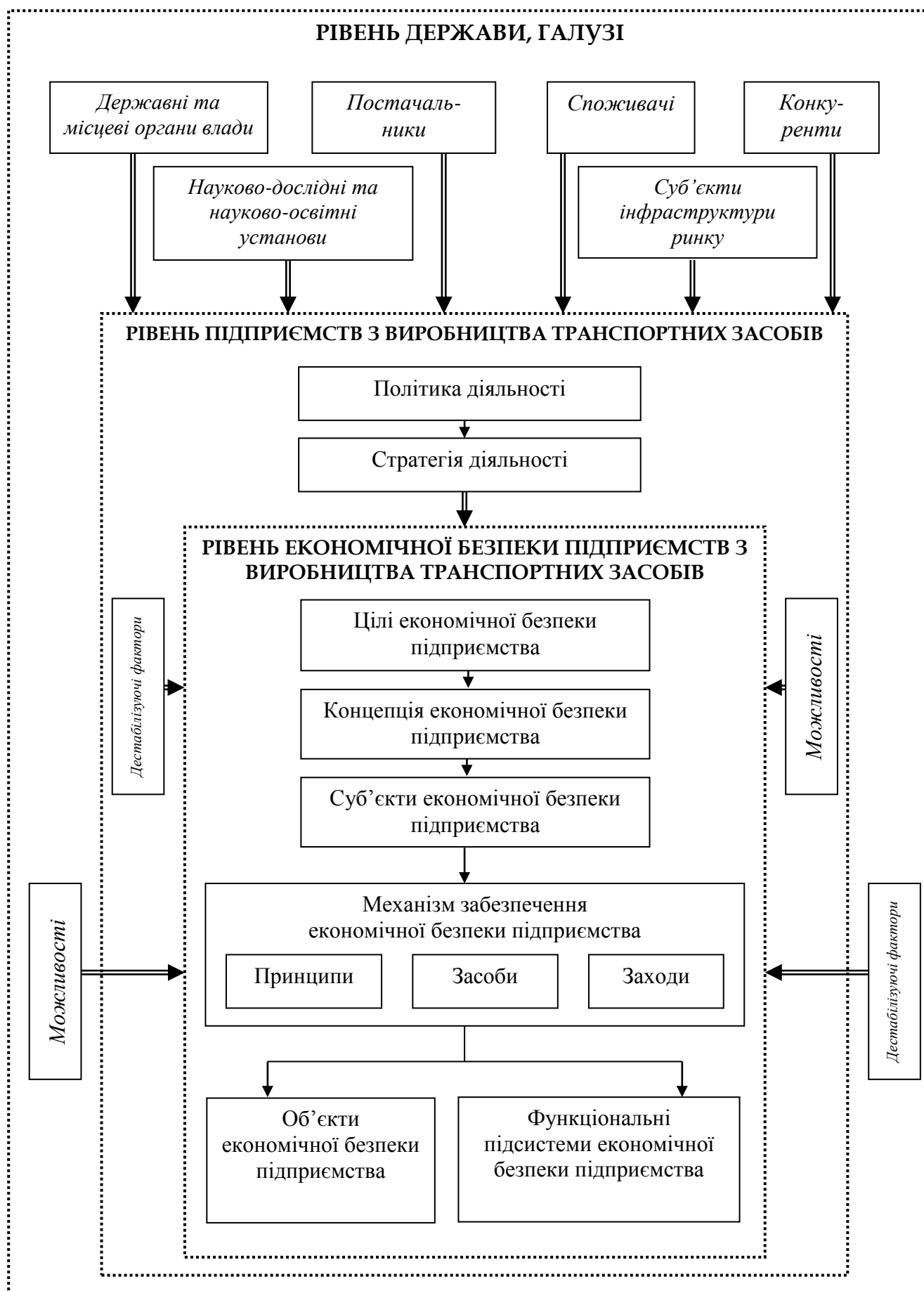

Рис. 1.6. Структура системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Примітка: $\Rightarrow$ - напрямок впливу

Джерело: розроблено автором на основі [143, 148, 172, 349, 567, 592]

На стан ЕБ впливає також і мікросередовище, тобто процеси та відносини у самому підприємстві, які теж спричиняють виникнення загроз чи можливостей. Крім того, мікросередовище характеризується впливом політики та стратегії діяльності, що регламентують роботу суб'єкта господарювання як цілісного утворення.

Необхідно відзначити, що *політика діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів* – це цілеспрямована діяльність, пов'язана з прийняттям відповідальних рішень у галузі взаємовідносин між різними суб'єктами з метою створення безпечних умов розвитку підприємства і попередження та недопущення настання кризових ситуацій у процесі його діяльності, а *стратегія діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів* – це комбінація із запланованих дій і швидких рішень з адаптації до нових досягнень промисловості та нової диспозиції на полі конкурентної боротьби [541].

На основі визначення загальної стратегії промислового підприємства, можна пояснити суть *стратегії забезпечення економічної безпеки* як комплексу дій, що дозволяють визначити глобальні пріоритети діяльності підприємства у сфері забезпечення економічної безпеки зважаючи на плинність та змінюваність умов зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Процес забезпечення ЕБ підприємств з виробництва транспортних засобів повинен базуватися на основі цілей, концепції, визначення суб'єктів, механізму, об'єктів та визначення функціональних підсистем. Вихідним структурним елементом СЕБ суб'єкта господарювання вітчизняної машинобудівної промисловості є її цілі. *Цілі економічної безпеки промислового підприємства* – це бажані результати, яких повинне досягнути машинобудівне підприємство внаслідок реалізації політики і стратегії економічної безпеки.

Можна сформулювати такий перелік цілей підприємств з виробництва транспортних засобів у сфері забезпечення ЕБ:

- 1) виявлення, попередження, нейтралізація та локалізація загроз;
- 2) створення умов для використання можливостей;

- 3) захист фінансової стабільності;
- 4) захист прав та інтересів;
- 5) зміцнення інтелектуального потенціалу;
- 6) збереження і примноження власності та ресурсів;
- 7) підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і міжнародному ринках;
- 8) підвищення ефективності інформаційного забезпечення діяльності;
- 9) орієнтація на стандарти і лідерство;
- 10) запобігання проявам недобросовісної конкуренції;
- 11) захист корпоративних інтересів акціонерів, менеджменту, найманих працівників;
- 12) створення безпечних умов праці;
- 13) забезпечення незалежності роботи підприємства, попередження та створення умов для уникнення недружнього поглинання;
- 14) виготовлення якісної та безпечної з адекватною ціною продукції;
- 15) створення умов для безпечного та ефективного здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності;
- 16) підвищення ступеня зацікавленості персоналу в ефективній діяльності підприємства;
- 17) мінімізація шкідливого впливу результатів виробничої діяльності на довкілля.

Під *концепцією економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів* будемо розуміти орієнтири для прийняття рішень, які сприяють досягненню цілей ЕБ, тобто це система поглядів, ідей, цільових установок, що мають на меті визначення проблем і розроблення шляхів їх вирішення. Шемаєва Л.Г. [592] пропонує наступну структуру концепції ЕБ підприємства: опис проблемних ситуацій у діяльності підприємства (перелік загроз і можливостей, причини і фактори виникнення загроз, можливість негативних наслідків реалізації загроз і позитивних наслідків – від використання можливостей), механізм забезпечення ЕБ (сукупність суб'єктів,

об'єктів, принципів, засобів, заходів та процесу оцінювання рівня ЕБ), контроль і оцінка процесу реалізації концепції.

Суб'єкти економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів – це фізичні або юридичні особи, які беруть участь в організації процесу забезпечення ЕБ на підприємстві.

За основу можемо прийняти перелік суб'єктів, що запропонований професором Франчуком В.І. [567, с. 366]:

- 1) персонал, структурні підрозділи промислового підприємства;
- 2) працівники приватних спеціалізованих структур з гарантування безпеки;
- 3) працівники правоохоронних органів та спеціалізованих державних установ.

Об'єкти економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів – ресурси, які використовуються в процесі діяльності та підлягають охороні: фінансові, матеріальні, інформаційні, інтелектуальні, кадрові, відносини (всередині підприємства та із зовнішніми контрагентами), імідж промислового підприємства.

Функціональні підсистеми економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів – це види діяльності підприємства, а також сфери взаємодії із зовнішнім середовищем (фінансова, кадрова, техніко-технологічна, інноваційна, виробнича, інформаційна, екологічна, силова, правова, ринкова, інтерфейсна).

Загалом, кожну з функціональних складових можна представити як сукупність інтересів в окремих сферах діяльності машинобудівного підприємства щодо майбутнього та бажаного стану індикаторів, які перебувають у межах їхніх граничних значень. Тобто, ефективність функціонування СЕБ визначається інтегральним рівнем ЕБПТЗ, який базується на індексах рівня ЕБ у функціональних складових.

Механізм забезпечення ЕБ підприємств з виробництва транспортних засобів складається із принципів, на основі яких здійснюється вся діяльність у

цій сфері, заходів, за допомогою яких вона здійснюється і засобів, якими вона здійснюється.

Щодо принципів, то доцільно притримуються загальноприйнятого їх переліку:

1) комплексність (системність) – необхідність створення такої системи безпеки, що забезпечила б захищеність всіх об'єктів захисту підприємства;

2) пріоритет заходів запобігання (своєчасність) – раннє виявлення загроз та запобігання їх шкідливому впливу;

3) безперервність – постійна дія системи;

4) законність – робота повинна здійснюватися на основі діючого законодавства;

5) плановість – діяльність із забезпечення безпеки організується на основі єдиного задуму, викладеного в комплексній програмі та конкретних планах по окремих напрямках безпеки;

6) оптимальність – досягнення максимальної функціональної ефективності (віддачі) системи економічної безпеки за певних фіксованих витрат виділених для неї ресурсів;

7) взаємодія – погодженість у діяльності всіх учасників системи, включаючи тісні ділові контакти й узгодження дій із зовнішніми організаціями, які забезпечують безпеку підприємств;

8) поєднання гласності та конфіденційності – з одного боку система основних заходів безпеки повинна бути відома всім працівникам підприємства, а з другого – цілий ряд способів, сил, засобів, методів забезпечення безпеки повинні бути законспіровані та відомі вузькому колу фахівців;

9) компетентність – професіоналізм всіх учасників системи [172].

Рекомендовано доповнити цей перелік такими принципами:

- *дотримання корпоративної етики*, адже це та особливість, яка дозволяє диференціювати підприємства між собою, не зважаючи на види продукції чи діяльності, а також створює «командний дух» персоналу;

- *диференціювання*, дотримання якого дозволяє здійснити правильний підбір засобів і заходів протидії загрозам у залежності від характеру і ступеню масштабності, можливості їх реалізації, наслідковості;

- *контролю*, який повинен здійснюватися на всіх етапах функціонування системи з метою виявлення неточностей у її роботі та їх вчасного усунення.

Засоби – це своєрідні інструменти впливу суб'єктів на об'єкти і функціональні підсистеми в СЕБ підприємств транспортного машинобудування, при цьому використання тих чи інших засобів зумовлено розмірами підприємства, кількістю персоналу, специфікою діяльності тощо. Серед них можна виокремити:

1) технічні (використання техніки та технологій, що захищають навколишнє середовище, виробничі процеси, забезпечують фізичний захист економічних інтересів);

2) правові (закони та підзаконні нормативні акти, що спрямовані на захист економічних інтересів, а також статuti, накази і розпорядження керівництва підприємства);

3) економічні (елементи господарчого механізму, що дають змогу захистити економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності і членів суспільства);

4) організаційні (формування організаційних інститутів і структур безпеки);

5) інформаційні (контроль за розповсюдженням інформації, обмеження доступу до даних);

6) ідеологічні (формування корпоративної ідеології економічної безпеки);

7) моральні (формування культури та етики у справі забезпечення економічної безпеки промислового підприємства).

Заходи – це види діяльності промислового підприємства, які відображають його цілі і здійснюються суб'єктами системи економічної безпеки.

До заходів належать:

1) інформаційно-аналітична діяльність (в т.ч. розвідувальна діяльність та контррозвідка), яка передбачає збір та аналіз інформації про процеси на різних рівнях національного господарства з метою формування інформаційної бази для реалізації власних інтересів, а також виявлення загроз і небезпек;

2) управлінська діяльність – передбачає прийняття управлінських рішень у сфері гарантування економічної безпеки;

3) організаційна діяльність – формування відповідної структури та підбір кадрів для сфери безпеки підприємства.

Досліджуючи наукові праці щодо формування СЕБ підприємств, зроблено висновок про відсутність єдиного підходу, що зумовлює потребу додаткових ґрунтовних досліджень у даній сфері. У результаті, на основі авторських напрацювань, візуалізовано структуру системи економічної безпеки підприємств вітчизняної машинобудівної промисловості та деталізовано її елементи. Крім того, запропоновано визначення **системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів**, під якою автор розуміє організовану сукупність взаємопов'язаних елементів зовнішнього та внутрішнього середовищ промислового підприємства, діяльність яких спрямована на сприяння у досягненні його стратегічних і тактичних цілей шляхом захисту інтересів суб'єкта господарювання від впливу дестабілізуючих чинників.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Організаційно-управлінський механізм забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів в Україні

В умовах неоднозначності ситуації, яка склалася впродовж останніх років в економіці, кожному машинобудівному підприємству необхідно все більше уваги зосереджувати на розробленні заходів з мінімізації впливу несприятливих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що можна досягнути за рахунок постійного моніторингу змін ситуації, а також здійснення ефективного управління діяльністю, в тому числі і економічною безпекою. Вміле управління створює умови для вчасного реагування на актуальні та перспективні загрози і небезпеки.

Процес управління повинен формуватись з урахуванням особливостей господарського механізму ПТЗ. За твердженням [95], такий механізм відображає систему взаємодії керуючої і керованої системи, що проявляється в сукупності економічних методів, важелів, організаційної структури, форм і методів впливу на діяльність підприємства з врахуванням суспільних потреб. Важливою ділянкою господарського механізму є організаційно-управлінська складова, яка відображає систему організаційних та управлінських дій з координації роботи та взаємодії організаційних, виробничих, фінансових процесів на всіх рівнях управління, що сприяє стабілізації та підвищенню рівня економічної безпеки підприємства. Основним завданням цього механізму, на думку [495], є реалізація процесу розроблення і виконання управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначеної мети підприємства, об'єктом – є потенціал підприємства, а кінцевою метою – досягнення високих результатів

діяльності підприємства, що проявляється у належному рівні економічної безпеки.

Господарському механізму вітчизняних підприємств властиві певні особливості функціонування, змінні у часі (рис. 2.1).

Зважаючи на еволюційні зміни господарського механізму, необхідно зосередитись на структурі організаційно-управлінського механізму забезпечення ЕБ (рис. 2.2), дослідження якого активізувалося лише протягом останніх років у зв'язку з актуалізацією даного процесу для сучасного бізнесу.

Організаційно-управлінський механізм забезпечення ЕБПТЗ полягає в реалізації компенсаційно-адаптивної функції, яка б створила умови для:

- нейтралізації впливу загроз і збереження ресурсного потенціалу підприємства (компенсаційний аспект);
- забезпечення розширення діапазону ресурсів (попередження потенційних втрат від можливих загроз);
- корегування стратегії і тактики процесів розвитку підприємства (адаптивний аспект), орієнтуючись на узгодження інтересів суб'єктів ринкової діяльності, що взаємодіють у загальному ресурсному просторі [331; 332, с. 101].

Можна погодитися з думкою Куркіна М.В. та Мороз О.В. [332, с. 46-47; 391, с. 30-35] щодо принципів процесу управління ЕБПТЗ, в якій виділяються такі складові:

- *самостійність* підприємства, що проявляється у відсутності сторонніх впливів на систему управління підприємством;
- *стійкість* підприємства характеризує міцність і надійність системи підприємства, тобто демонструє спроможність витримувати внутрішні і зовнішні «навантаження»;
- *здатність до розвитку* – процес переходу від одного стану до іншого, що супроводжується кількісними, якісними та структурними змінами. Розвиток є необхідною умовою досягнення ЕБ у зв'язку з тим, що його відсутність скорочує можливості виживання та спроможність протистояти загрозам.

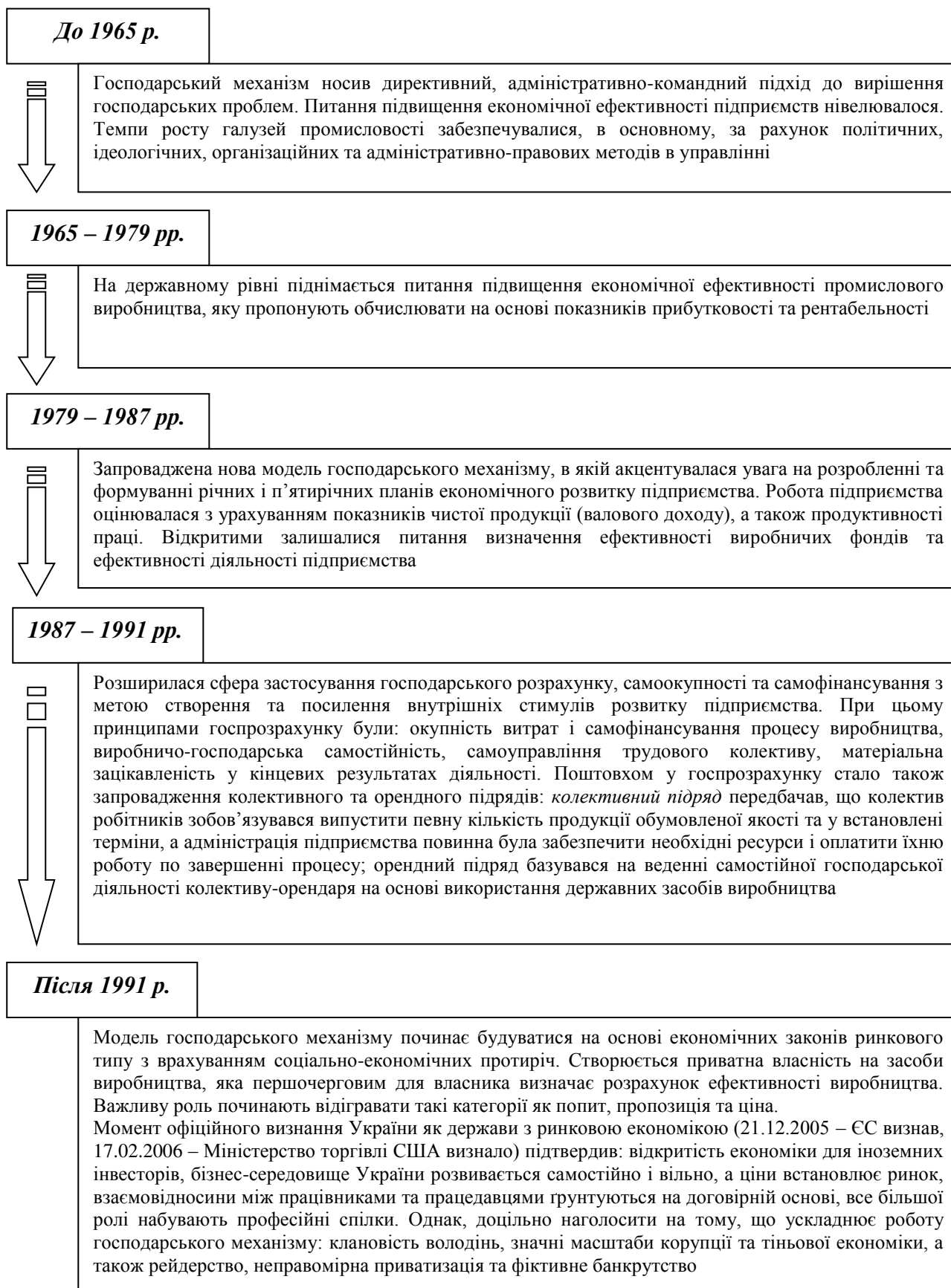

Рис. 2.1. Еволюція господарського механізму на вітчизняних підприємствах

Джерело: побудовано автором на основі [95, 265, 510]

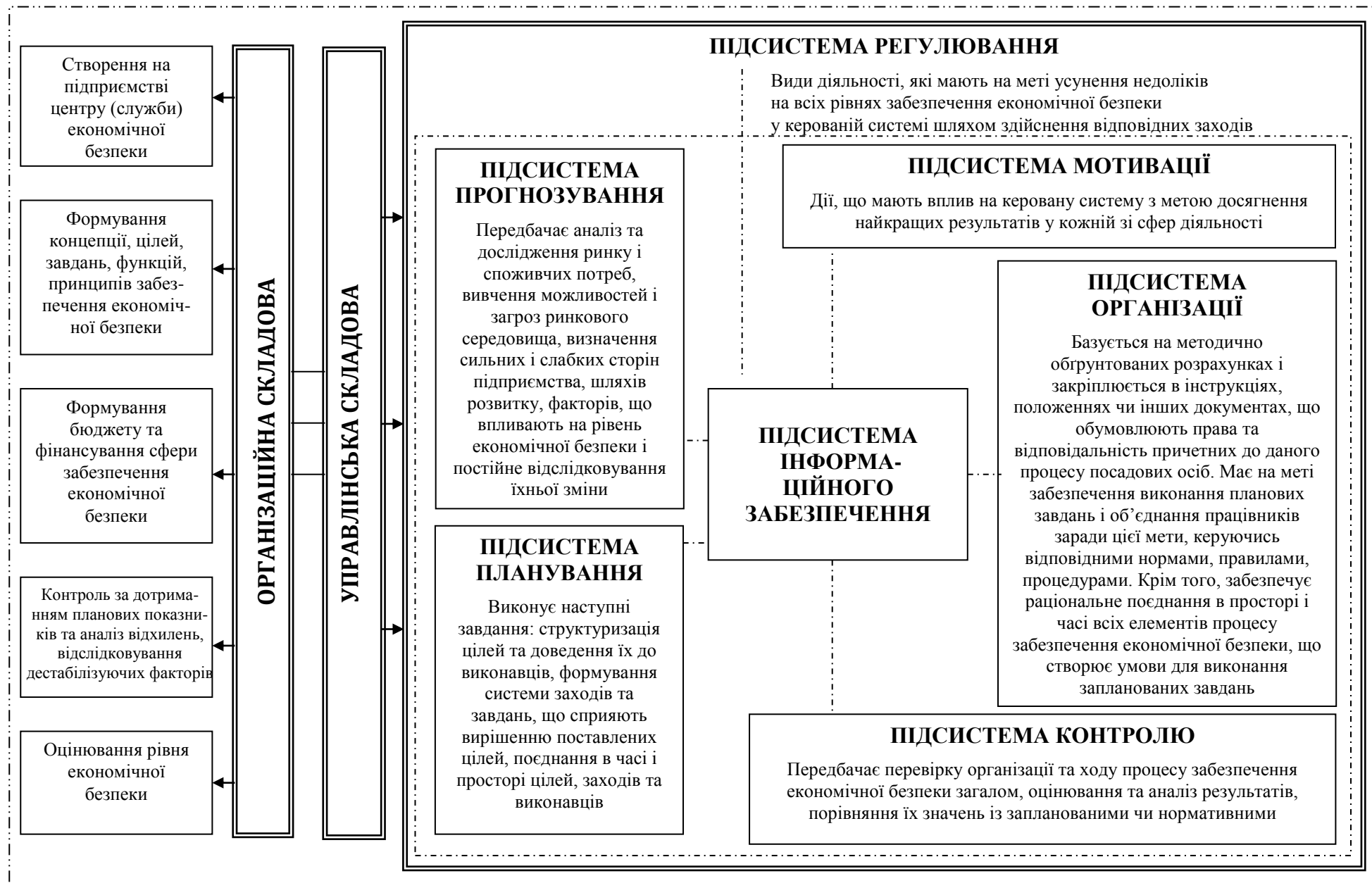

Рис. 2.2. Структура організаційно-управлінського механізму забезпечення ЕБПТЗ

Джерело: розроблено автором на основі [31, 46, 112, 265, 266, 326, 495]

Кінцевою метою в процесі розвитку, стійкості та самостійності при забезпеченні економічної безпеки є досягнення *ефективності* діяльності промислового підприємства, яка проявляється не лише в отриманому ефекті (абсолютний приріст ресурсів (можливостей) і задоволення інтересів підприємства), а й супроводжується позитивною динамікою зростання ефективності (інтенсифікацією використання наявних ресурсів (можливостей) підприємства та повнішим задоволенням інтересів підприємства).

Можна погодитися з думкою Мельникової М.В. та Криль Я.М. [375], що при розробленні системи управління промисловим підприємством для підвищення його рівня стійкості, захищеності та стабілізації рівня економічної безпеки, необхідно враховувати комплекс наступних вимог:

- альтернативність рішень, що приймаються;
- адаптивність системи управління (можливість вчасно відреагувати та адаптуватися до зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовищ);
- адаптивність системи управління (можливість вчасно відреагувати та адаптуватися до зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовищ);
- орієнтація на стратегічні цілі;
- орієнтація на бажаний рівень економічної безпеки та збалансування системи загалом.

Таким чином, з метою орієнтації системи управління на забезпечення ЕБ, необхідно, щоб усі управлінські рішення щодо вирішення поточних потреб підприємства розглядалися та оцінювалися з позиції реального та перспективного впливу на рівень економічної безпеки.

Процес управління підприємством у сфері транспортного машинобудування повинен передбачати здійснення наступних етапів для забезпечення належного рівня ЕБ:

- реалізація конкретних функцій менеджменту (управління фінансами, кадрами, постачанням, збутом, підрозділами тощо) через загальні функції менеджменту (планування, організування, мотивування, контролювання та регулювання);

- формування методів менеджменту як засобів впливу керуючої ланки підприємства на керовану;

- формалізація методів менеджменту в управлінські рішення на альтернативних засадах;

- забезпечення впливу керуючої системи підприємства на керовану на засадах механізмів керівництва (влади, лідерства тощо) [326, с. 54].

З урахуванням зазначених етапів можна виокремити основні задачі управління ЕБПТЗ:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи підприємства;

- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу;

- досягнення високої ефективності менеджменту та оптимальної організаційної структури управління;

- досягнення високого рівня кваліфікації персоналу;

- досягнення високого рівня ефективності НДДКР;

- мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;

- якісна правова захищеність всіх аспектів діяльності підприємства;

- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці, досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства;

- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна, а також комерційних інтересів [478, с. 37]

Процес забезпечення ЕБ залежить від масштабів ПТЗ, специфіки його діяльності, а також наступних чинників:

- частка продукції високого техніко-економічного рівня;

- науково-технічний та інноваційний потенціал;

- привабливість продукції (послуг) на внутрішньому і зовнішньому ринках;

- екологічність технології виробництва;

- система соціального захисту працівників;

- техніко-технологічний рівень виробництва;
- рівень ділової активності служб маркетингу та менеджменту;
- активність зовнішньо-економічної діяльності;
- якість та ефективність фінансової системи;
- випереджуюча конкурентоспроможність продукції;
- економічний потенціал;
- ефективні контролінгові механізми [478, с. 42].

Важливим елементом є і виробнича структура підприємства, яка складається з виробничих підрозділів, цехів, дільниць. Кожне ПТЗ має свою, властиву тільки йому виробничу структуру, яка залежить від факторів, схематично відображених на рис. 2.3.

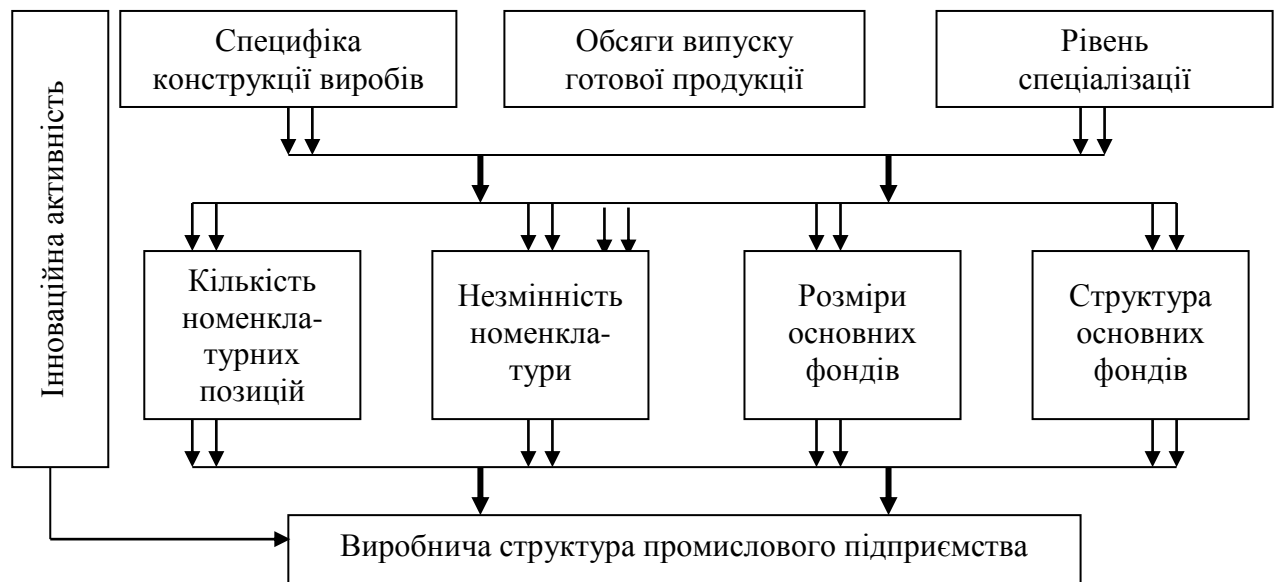

Рис. 2.3. Фактори, що мають визначальний вплив на формування виробничої структури промислового підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [87, 171, 534]

Зважаючи на домінуючу роль стратегічного управління ЕБПТЗ, можна запропонувати модель процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Модель процесу забезпечення ЕБПТЗ

Джерело: розроблено автором на основі [23, 156, 326]

Для формування стійкого рівня ЕБПТЗ важливе значення має впровадження сучасних технологій управління. Технологія управління підприємством є сукупністю методів, які спрямовані на перетворення ресурсів підприємства (таких як фінансовий капітал, сировина й матеріали, персонал,

інформація) у кінцевий результат діяльності – продукцію, роботу, послугу [134, с. 315].

До основних технологій управління ПТЗ на сучасному етапі відносять:

1. бюджетування;
2. логістичне управління;
3. стратегічне управління;
4. тотальне управління якістю;
5. вартісне управління [23].

Серед зазначених технологій управління основну увагу необхідно зосередити на стратегічному управлінні на різних рівнях.

Стратегічне управління підприємством і, зокрема, його СЕБ, як зазначено у праці [134], дозволяє не тільки своєчасно реагувати на існуючі небезпеки і загрози, але й також прогнозувати, оцінювати і здійснювати своєчасну підготовку до тих небезпек і загроз, які можуть виникнути у найближчій та віддаленій перспективі; це обумовлено тим, що СЕБ має складну структуру, яка складається із значного числа зовнішніх і внутрішніх суб'єктів, а також має матеріально-технічну базу і використовує складні технології, форми і методи роботи з протидії небезпекам і загрозам для діяльності підприємства і його ЕБ.

Створення чи реформування служби ЕБ є одним із способів досягнення його стратегічних цілей. Діяльність даного підрозділу спрямована на фокусування організаційно-управлінських функцій забезпечення ЕБ через фільтрування управлінських рішень, які дозволятимуть мінімізувати негативний вплив зовнішнього і внутрішнього середовища та використати можливості, які ними створюються. На думку Безбожного В.Л. [31], служба безпеки повинна бути наділена значними повноваженнями у процесі поточного та оперативного управління, а також мати дорадчий голос під час формування стратегії розвитку підприємства. Щодо місця даного підрозділу в ієрархії управління підприємством, то воно повинно бути серед вищих органів управління з підпорядкуванням лише керівнику підприємства чи загальним зборам акціонерів. Тобто, забезпечення ЕБПТЗ має характеризуватися

організаційно-управлінським механізмом, який дозволить досягнути високих результатів діяльності.

Першочерговим завданням для успішної побудови системи ЕБПТЗ є підбір кадрів для роботи у даній структурі. Для цього необхідно врахувати перелік наступних вимог при формуванні кадрового забезпечення підрозділу забезпечення ЕБ:

- наявність відповідної освіти (за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, спеціаліста або магістра) та професійних компетенцій (знань, навичок, умінь) щодо забезпечення безпеки на підприємстві;
- визначення у кваліфікаційних характеристиках (завданнях та обов'язках) здійснення відповідної діяльності із забезпечення безпеки на підприємстві;
- закріпленості у посадових інструкціях персоналу підприємства відповідних прав та обов'язків із забезпечення безпеки;
- проходження відповідного інструктажу щодо забезпечення безпеки та методів її забезпечення на підприємстві;
- наявність сформованої мотивації до забезпечення безпеки та відданості до підприємства [464, с. 299];
- (авторська розробка) систематичне проходження працівниками курсів підвищення кваліфікації з метою вивчення новітніх теоретичних та практичних досягнень у відповідних галузях знань.

Детальні кваліфікаційні характеристики та назви робіт з економічної безпеки наведено у державних документах, таких як Національний класифікатор професій ДК 003:2010 та у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників «Безпека господарської діяльності підприємства, установи, організації» [401, 402, 464].

Для правильної побудови вітчизняними ПТЗ системи заходів забезпечення безпеки, необхідно детально дослідити кожен їх вид. Попередньо необхідно звернути увагу на те, що на систему безпеки покладено ряд конкретних функцій. З урахуванням пропозицій щодо комплексу таких функцій, запропонованих у працях [31, 464], можна скласти наступний їх перелік:

- *адміністративно-розпорядча* (підготовка нормативної документації щодо забезпечення ЕБ на підприємстві, визначення прав та обов'язків посадових осіб у даній сфері);
- *господарсько-розпорядча* (участь у господарській діяльності підприємства поряд з іншими підрозділами для створення умов ефективного використання ресурсів та підвищення ефективності діяльності);
- *обліково-контрольна* (аналіз результатів фінансово-економічної, маркетингової, виробничо-комерційної, інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства з метою визначення кризових ділянок чи проблем функціонування);
- *організаційно-технічна* (створення додаткових структур з окремих напрямів забезпечення ЕБ: охорона, захист інформації, розвідка, контррозвідка та координація їхньої діяльності);
- *планово-виробнича* (розробка програм та планів у сфері безпеки);
- *матеріально-технічна* (матеріально-технічне та технологічне завантаження сфери забезпечення ЕБ);
- *науково-методична* (накопичення і поширення передового досвіду у сфері забезпечення ЕБ, залучення науковців до вирішення актуальних проблем, організація навчання співробітників);
- *інформаційно-аналітична* (збір, накопичення та обробка інформації у сфері забезпечення ЕБ);
- *навчально-організаційна* (робота зі структурними підрозділами щодо формування навичок та вмінь у сфері забезпечення ЕБ);
- *соціально-кадрова* (прийняття безпосередньої участі у процесі формування трудового колективу та розвитку корпоративної культури).

Однією з основних функцій служби безпеки є діяльність щодо нейтралізації впливу дестабілізуючих чинників, яка проявляється у формуванні

комплексу заходів забезпечення ЕБ, структура якого відображена схематично на рис. 2.5.

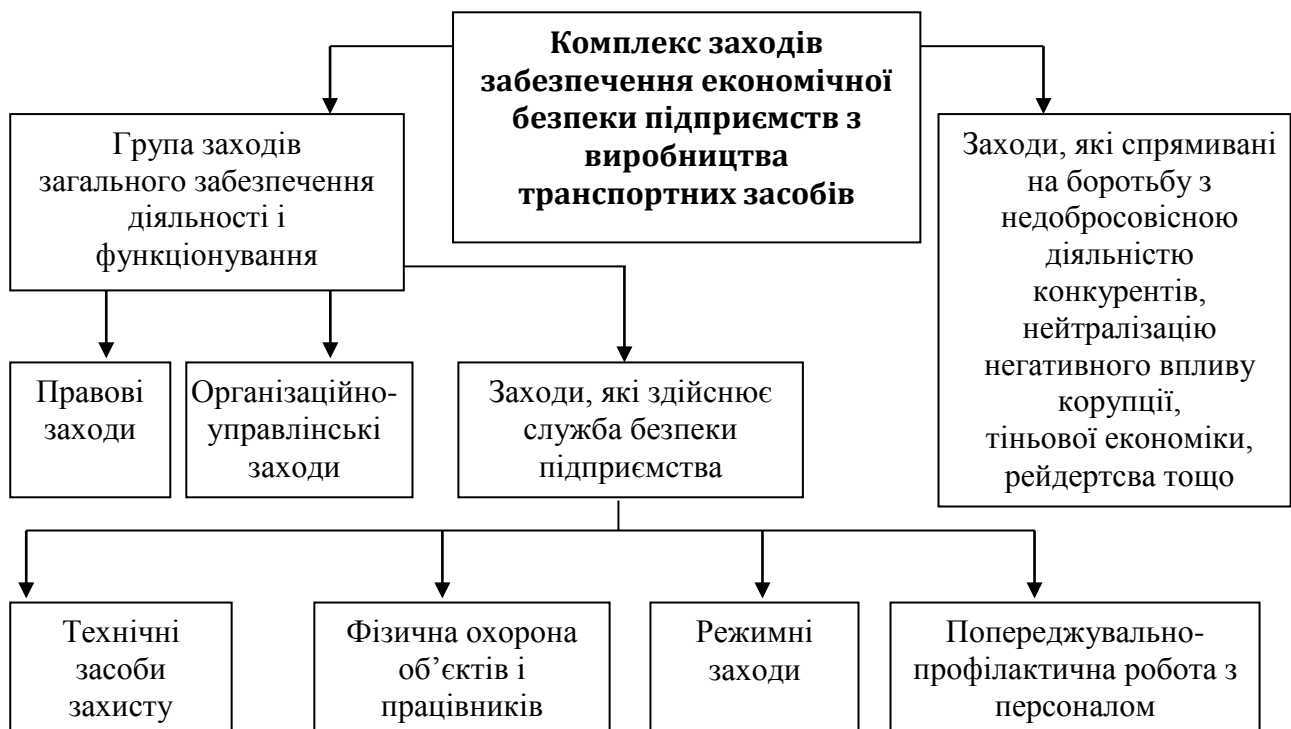

Рис. 2.5. Комплекс заходів забезпечення ЕБПТЗ

Джерело: побудова автором на основі [31; 586, с. 46; 603, с. 15-16].

Правові заходи полягають у ретельному дослідженні та адаптуванні на практиці нормативно-правових документів, що регламентують сферу підприємницької діяльності. Саме ці заходи мають на меті забезпечити на державному рівні достатній рівень безпеки ПТЗ у правовій сфері. Збиранням та систематизацією інформації у цій сфері займається спеціально створений підрозділ підприємства – юридична служба [171, с. 139]. Важливим елементом такої діяльності є не лише дослідження вже наявних нормативно-правових документів, а й опрацювання нових нормативних документів, які б регулювати специфічні відносини у сфері діяльності підприємств, пропозицій та законодавчих ініціатив.

Організаційно-управлінські заходи включають заходи, які здійснюються адміністрацією підприємства. Вони мають на меті забезпечити безпеку підприємства і всіх працівників, здійснювати контроль над виконанням рішень, норм і правил. Як зазначено у праці [24], дані методи базуються на владі

керівника, відповідальних осіб, їх прав та повноважень. Керівник виступає адміністратором, суб'єктом влади, що використовує при цьому надане йому право. Організаційно-управлінські методи мають прямий вплив на керований об'єкт через формування відповідної організаційної структури, створення системи управління підприємством, генерації наказів, розпоряджень, оперативних вказівок, що віддаються письмово або усно, контроль за їх виконанням, систему адміністративних засобів підтримки трудової дисципліни тощо. Вони покликані забезпечити організаційну чіткість і дисципліну праці.

Режимні заходи, які проводяться на машинобудівному підприємстві, передбачають створення такої ситуації, щоб максимально мінімізувати збитки від конкурентів та інших осіб (підприємств). З цією метою кожне підприємство вводить адаптовані до власних умов та потреб режими безпеки, затверджує інструкції та положення, що обумовлюють поведінку працівників і створюють можливість беззаперечного захисту комерційних інтересів підприємства. Як зазначено у праці [171, с. 140], до таких документів належать:

- положення (концепція) забезпечення безпеки підприємства;
- положення про контрольно-пропускний режим;
- інструкції поведінки працівників у процесі виконання ними посадових обов'язків;
- інструкції, що обумовлюють процес налагодження контактів з іншими організаціями, а також озвучення позиції підприємства у процесі переговорів;
- інструкція про роботу з конфіденційною інформацією та документами.

Здійснення контролю системи режимних заходів відбувається шляхом проведення планових і позапланових перевірок. Їх метою є дослідження ефективності режимних заходів, а також адаптація їх до умов, які постійно змінюються.

Фізична охорона (охоронна діяльність) на підприємстві є однією із вагомих складових системи захисту і повинна відповідати структурі, зображеній на рис. 2.6 [124, с. 257].

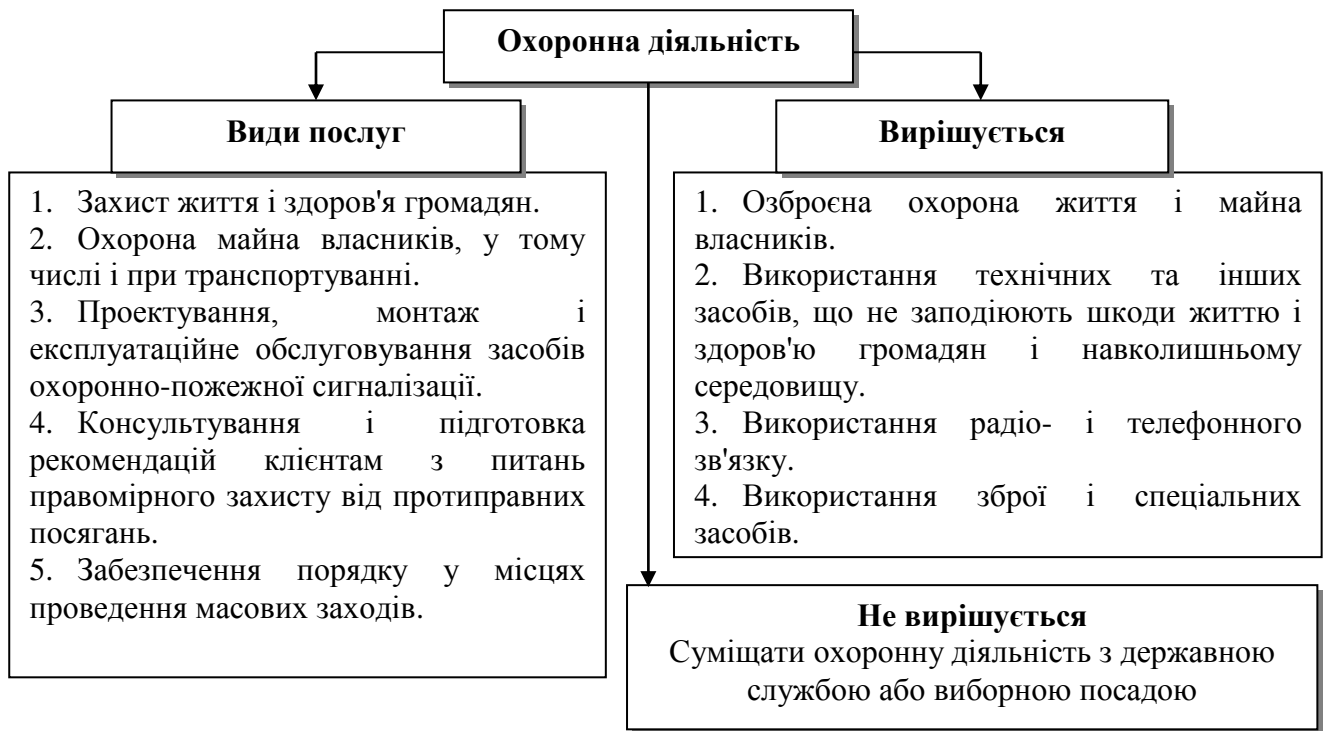

Рис. 2.6. Структура охоронної діяльності

Джерело: [124, с. 257].

Технічні засоби використовуються для того, щоб попередити проникнення чужинця на територію у його інформаційну мережу, а також до документації об'єкта. Дія технічних засобів повинна спрямовуватись на працівників інших підприємств, злочинців та окремих осіб. Комп'ютерна мережа ПТЗ є вразливим елементом, тому потребує особливого захисту технічними засобами. Іншими сферами, які повинні бути під технічним наглядом, є внутрішні приміщення об'єкта, лабораторії та цехи, а також приміщення для експериментів та інноваційної діяльності, кімнати переговорів тощо.

Попереджувально-профілактична робота є специфічним елементом системи захисту підприємства, оскільки не має суворо регламентованих порядків та правил її здійснення. До основних методів роботи у цій сфері входить вивчення морально-психологічного клімату на підприємстві, встановлення ступеня конфліктності колективу чи окремих працівників, дослідження негативних настроїв у колективі, а також можливість розголошення конфіденційної інформації конкурентам незадоволеними

працівниками. Одним із ключових завдань у цій сфері є привиття почуття відданості підприємству та гордості за успіхи його роботи.

Важливою функцією діяльності служби безпеки ПТЗ є управління ризиками, що повинно здійснюватися сумісно з іншими структурними підрозділами для його максимальної ефективності.

У зв'язку з тим, що господарський ризик є невід'ємною складовою діяльності промислового підприємства і базовою передумовою небезпек, виникає потреба вмілого управління з метою його попередження та мінімізації впливу. Ризикованість діяльності зумовлюється тим, що виникає необхідність підприємствам працювати в умовах невизначеності і ситуаціях, розвиток і наслідки яких важко спрогнозувати. Джерелом загроз, які можуть сприяти підвищенню ступеню ризикованості діяльності, можуть бути екзогенні фактори природного, соціально-економічного, екологічного чи інших видів, а також ендогенні фактори, серед яких найвагомішими є міжособистісні конфлікти.

Як зазначено у праці [192, с. 13], причинами невизначеностей в економічних процесах, які впливають на рівень ЕБПТЗ, можуть бути наступні фактори:

1. Кожен економічний процес характеризується зростаючою динамічністю та комплексністю, тобто є результатом взаємодії значної кількості факторів, що мають здатність до змін якісного і кількісного характеру. У зв'язку із взаємопов'язаністю та комплексністю економічних процесів ускладнюється можливість прогнозування можливих наслідків та результатів їх реалізації.

2. ПТЗ, які, здебільшого, характеризуються значними розмірами та великою кількістю працівників, підпадають під великий і часто не прогнозований вплив своїх працівників та їхньої поведінки.

3. Вагомими причинами невизначеності економічних процесів є ринкові коливання, якісні та кількісні зміни попиту на промислову продукцію, результати науково-технічного прогресу, природні, політичні і соціальні зміни у суспільстві та світі.

Зважаючи на потребу мінімізації ризиків для забезпечення ЕБПТЗ безпеки, необхідно вміло організувати процес управління ризиками. Враховуючи підхід, запропонований у праці [555] етапами цього процесу будуть:

- 1) виявлення можливих ризиків у різних сферах діяльності (господарська, фінансова, інвестиційна, інноваційна, зовнішньоекономічна тощо);
- 2) визначення ймовірності настання ризиків різних форм та масштабів;
- 3) оцінювання наслідків настання ризиків;
- 4) формування шляхів мінімізації впливу ризиків, у разі їх настання.

Кожен етап процесу управління ЕБПТЗ, в тому числі і стратегічного, потребує вміло організованої роботи з інформацією. Інформація є тим ресурсом, який має високу цінність для ефективного процесу менеджменту на підприємстві, та є його основою. Опрацювання даних повинно здійснюватися фахівцями з досвідом роботи, адже досить часто виникає необхідність відфільтровувати непотрібну і зайву інформацію, а також кваліфіковано працювати з отриманим ресурсом. Від рівня організації, збору, опрацювання і передачі інформації залежить ефективність управління ЕБПТЗ.

У процесі управління виникають ситуації, коли нереально працівнику опрацювати всю необхідну інформацію. За таких умов доцільно використовувати обчислювальну техніку. Саме за її допомогою можна уникнути інформаційного «глухого кута». Можливості сучасних інформаційних технологій з кожним роком зростають багатократно. За даними [215] відомо, що за останні 100 років швидкість переміщення зросла всього лише в 10^2 рази, а швидкість зв'язку зросла в 10^7 разів, а швидкість обробки інформації – в 10^6 разів.

Підтвердженням того, що опрацюванням інформації повинна займатися комп'ютерна техніка є особливості управлінської інформації:

- значні обсяги інформації повинні бути опрацьовані у строго обмежені терміни;
- вихідна інформація піддається багаторазовій обробці з різних виробничих точок зору з урахуванням потреб споживача;

- вихідні дані і результати розрахунків повинні зберігатися тривалий час [215].

Оптимальним способом зберігати потрібну інформацію є створення баз і банків даних, тобто функціонально організованих масивів комп'ютерної інформації, що здійснюють централізоване забезпечення користувачів необхідними даними для прийняття рішень [215].

Раціональним способом опрацювання управлінської інформації є інтерактивна методика, яка передбачає роботу двох груп фахівців: одна група вводить масиви даних, а інша – використовує їх у виробничих цілях. Формування баз даних на промисловому підприємстві відбувається шляхом групування статистичних даних (галузевих, регіональних, кластерних тощо), а також результатів діяльності підприємства. Важливо постійно оновлювати ці бази даних, адже вони повинні відповідати змінам технологічних процесів, а також враховувати останні потреби споживачів (менеджерів різних рівнів), що здійснюють складний комплекс інформаційно пов'язаних управлінських дій.

Іншим аспектом, який доцільно враховувати у процесі формування системи забезпечення ЕБПТЗ є вміння надійно перекрити канали просочування конфіденційної інформації. Першочерговим завданням є визначення переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю, та встановлення джерел витоку конфіденційної інформації [18].

Потенційними джерелами витоку комерційної таємниці можуть бути [124]:

1. *Документація підприємства (накази, бізнес-плани, ділове листування тощо).* Це найпоширеніша форма обміну інформацією, її накопичення та зберігання. Важливою особливістю документів є те, що вони іноді є єдиним джерелом найважливішої інформації (наприклад, контракт, боргова розписка та ін.), а отже, їх втрата, викрадання, знищення можуть завдати непоправного збитку. Структура документів промислового підприємства є предметом окремого розгляду, оскільки документи можуть мати не тільки різний зміст, а й різні фізичні форми – матеріальні носії. Різноманітність форм і змісту документів за призначенням, спрямованістю, характером руху і використанням

є природним джерелом для зловмисників, що, природно, привертає їх увагу до можливості отримання інформації, яка їх цікавить.

2. *Персонал підприємства (усі, хто працює на підприємстві, у тому числі й керівник).* У деяких джерелах конфіденційної інформації люди відіграють особливу роль, оскільки здатні виступати не тільки джерелом, а й суб'єктом зловмисних дій. Вони не тільки володіють і розповсюджують інформацію в рамках своїх функціональних обов'язків, а й можуть аналізувати, узагальнювати її, робити певні висновки, а також за певних умов приховувати, продавати її та вчиняти інші кримінальні дії, аж до злочинних зв'язків із зловмисниками.

3. *Партнери, контрагенти або клієнти,* що користуються або користувалися послугами підприємства, найбільш обізнані із джерелами найважливіших секретів фірми. Тому вони заслуговують ретельної уваги під час аналізу системи захисту.

4. *Вироблена продукція або надані послуги.* Продукція в промисловості є особливим джерелом інформації, за характеристиками якої активно полюють конкуренти. Заслуговує на увагу нова продукція або така, яку готують для виробництва. Враховують етапи її «життєвого циклу»: задум, макет, дослідний зразок, випробування, серійне виробництво, експлуатація, модернізація і зняття з виробництва. Кожен із цих етапів супроводжується специфічною інформацією, що виявляється різними фізичними ефектами, які у вигляді демаскувальних ознак можуть розкрити відомості, що охороняються.

5. *Технічні засоби забезпечення виробничої діяльності.* Ці засоби є широкою групою джерел конфіденційної інформації. До групи засобів забезпечення виробничої діяльності належать, зокрема, телефони і телефонний зв'язок, телевізори і промислові телевізійні установки, радіоприймачі, радіотрансляційні системи, системи гучномовного зв'язку, підсилювальні системи, кіносистеми, охоронні та пожежні системи та інші, які за своїми параметрами можуть бути джерелами перетворення акустичної інформації в

електричні й електромагнітні поля, здатні утворювати електромагнітні канали просочування конфіденційної інформації.

6. Непрямі джерела (відходи виробництва, реклама, публікації у пресі). Більшість інформації можна отримати саме з непрямих джерел. Професійно проведена аналітична робота іноді дає чудовий результат. Зазвичай, цьому джерелу не надають особливої уваги, тому воно є найдоступнішим. Наприклад, відходи виробництва, які називають непотребом, можуть багато розповісти про використовувані матеріали, їх склад, особливості виробництва, технології. І отримати їх можна майже безпечним і законним шляхом на звалищах, смітниках, у місцях збору металобрухту, в кошиках для сміття в робочих кабінетах. Умілий аналіз цих відходів може багато що розповісти про секрети виробництва. У публікаціях – книгах, статтях, монографіях, оглядах, повідомленнях, рекламних проспектах, доповідях, тезах та ін. можна розкрити певні виробничі таємниці.

Із джерел конфіденційної інформації можна отримати дані про склад, зміст і напрям діяльності машинобудівного підприємства, що цікавить конкурентів. Природно, що така інформація їм у край потрібна, і вони знайдуть способи отримати її. Тому грамотна система захисту, розроблена з урахуванням усіх її особливостей, дасть змогу запобігти багатьом проблемам.

Вагомість інформаційних ресурсів при управлінні економічною ЕБПТЗ є на одному рівні з іншими ресурсами, зокрема, фінансовими, трудовими, матеріальними тощо. Інформація в управлінні є корисною лише в тому випадку, якщо після її використання відбулася корисна діяльність працівників і досягнуто позитивний матеріальний чи управлінський ефект [204].

Враховуючи наукові напрацювання [124, 280], у роботі структурного підрозділу із забезпечення ЕБПТЗ базовим аспектом можна вважати структуру процесу його діяльності (рис. 2.7).

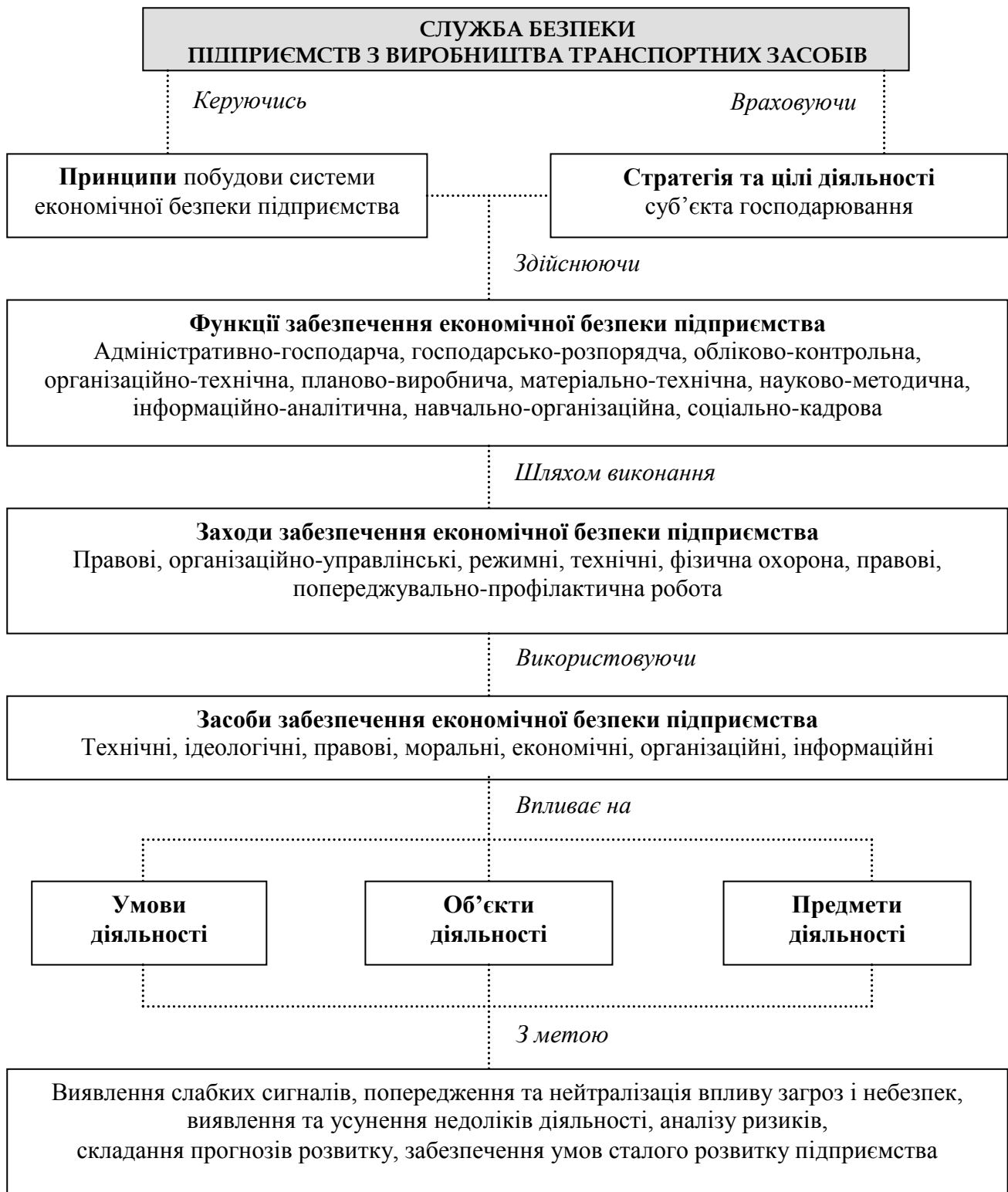

Рис. 2.7. Структура процесу діяльності служби безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Джерело: авторська розробка

При цьому варто пам'ятати, що структура служби безпеки залежить від ряду факторів:

- характеру та специфіки діяльності промислового підприємства;
- обсягів виробництва продукції;
- чисельності працівників підприємства;
- активності інноваційної діяльності, обсягів конфіденційної інформації;
- стану зовнішнього оточення та ринку, в тому числі поведінки та активності конкурентів.

Перш ніж формувати структуру служби безпеки необхідно визначитися з її типом:

I тип – служба, що входить до структури підприємства та утримується за рахунок його коштів;

II тип – служба, що існує як самостійна господарська одиниця (комерційної чи державної форми власності), послуги якої за плату використовуються для забезпечення ЕБ [225 с. 83].

Для ґрунтового аналізу діяльності підприємства із забезпечення власної ЕБ необхідно детальніше зупинитися на залученні сторонніх сил для повного охоплення даної сфери.

Зважаючи на події останніх років, можна констатувати факт, що все більшого поширення набуває створення фірм, які спеціалізуються на аутсорсингу, тобто їхня основна діяльність полягає у повному чи частковому виконанні задач або ведення цілісних бізнес-процесів, що є не профільними для підприємства, але мають вагоме значення для його повноцінного функціонування. До таких сфер належить і забезпечення ЕБПТЗ.

Під *аутсорсингом економічної безпеки підприємства* розуміємо комплекс послуг, що пов'язані з дистанційним управлінням різними сферами безпеки компанії [20].

У процесі прийняття рішення про залучення аутсорсерів у сферу безпеки першочерговим є аналіз всіх сфер економічної безпеки промислового підприємства та визначення тих, у яких доцільно використовувати такі послуги.

Для цього виокремлюються сфери з найскладнішими процесами та такими, які потребують висококваліфікованого персоналу зі значним досвідом роботи, що в свою чергу, зумовлює великі витрати для підприємства за умови вирішення цієї проблеми самостійно.

Актуальність даної теми проявляється не лише на вітчизняному просторі, а й перебуває у центрі уваги міжнародних компаній [257]. Це демонструється сформованою у провідних державах світу мережею спеціалізованих агентств, які надають послуги у сфері безпеки бізнесу.

Так, за даними маркетингового дослідження [184], британський ринок аутсорсингу у сфері забезпечення ЕБ у 2012 р. становив 5 млрд фунтів стерлінгів і зростає всупереч фінансовій нестабільності. Таку тенденцію можна пояснити складністю організування цього виду діяльності на професійному рівні з залученням висококваліфікованого персоналу та при порівняно незначних витратах. Саме розмір витрат є одним із домінуючих факторів, що схиляють підприємства до використання аутсорсингу даних послуг. Крім того, використання аутсорсингу дозволяє частково уникнути чи попередити настання загроз та небезпек діяльності. Представники бізнесу за кордоном вважають нерентабельним утримувати власну службу безпеки [226].

Зважаючи на постійно зростаючий попит на послуги аутсорсингу доцільно детальніше розглянути його переваги та недоліки. До переваг аутсорсингу можна віднести наступні:

- зростання рентабельності бізнесу за рахунок скорочення витрат на обслуговування бізнес-процесів;
- концентрація усіх зусиль на основному бізнесі за рахунок передачі супутніх бізнес-процесів в аутсорсинг;
- залучення чужого напрацьованого досвіду;
- надійність і стабільність під час виконання усіх зобов'язань аутсорсинговою компанією згідно з підписаним договором про обслуговування та чинного законодавства;

- гнучкість масштабів (збільшення/скорочення) бізнесу через відсутність додаткових витрат, оскільки не потрібно витрачати кошти для: створення нових (скорочення) робочих місць, навчання персоналу, обладнання робочих місць, додаткових податків, компенсацій тощо. Зміна масштабів бізнесу супроводжуватиметься лише переглядом вартості послуг, переданих в аутсорсинг;

- «офшорна вигода», коли підприємство відмовляється від певного штату працівників і передає якусь частину або й усю роботу іншим фірмам, розташованим за кордоном, що обходиться набагато дешевше через різницю в оплаті праці «всередині» компанії та «ззовні» (за межами країни).

Недоліки аутсорсингу:

- небезпека порушення конфіденційності;
- вартість аутсорсингу може сягати значних розмірів;
- загроза банкрутства аутсорсингової компанії та виникнення додаткових проблем із пошуку іншої аутсорсингової фірми та передачі їй усіх справ [575].

Іноземні компанії залучають спеціалізовані компанії у різних сферах забезпечення ЕБ, зокрема:

- охорона об'єкта і персоналу;
- охорона інформації та комерційної таємниці;
- підбір персоналу, заходи гарантування кадрової безпеки;
- комплексне забезпечення ЕБ об'єкта;
- проведення внутрішніх розслідувань, в тому числі розслідування фактів та особливостей внутрішньокорпоративних конфліктів;
- аналіз, розроблення та контроль реалізації концепції ЕБ суб'єкта господарювання;
- ведення конкурентної розвідки;
- організування заходів безпеки інженерно-технічних об'єктів;
- пожежна та екологічна безпека.

Одним із найпоширеніших видів аутсорсингу безпеки на міжнародному рівні є охоронні послуги. Однією із компаній, які активно працюють на

світовому ринку є *Andrews International*. Маючи у штаті понад 15 тис. співробітників, компанія пропонує послуги на території США, Канади, Мексики та Індії. Для кожного об'єкта захисту фірма розробляє окрему концепцію та формує програму охорони.

Аутсорсинг заходів інформаційної безпеки є наступним за обсягами у світі. Так, згідно дослідженнями аналітичного центру *Zecurion Analytics*, оцінюваний збиток від публічних інцидентів інформаційної безпеки у світі в 2011 р. перевищив 20 млрд дол. (в середньому 25,13 млн дол. на кожен інцидент) [345]. Це зумовлює постійне пожвавлення у даній сфері бізнесу. У результаті чого у 2012 р. світова виручка провайдерів послуг з управління інформаційною безпекою становила 2,62 млрд дол., а до 2018 р. вона за прогнозами аналітиків *Frost & Sullivan* повинна досягнути 5,5 млрд дол. [343].

На ринку США популярності набув аутсорсинг управління сферою забезпечення ЕБ підприємства (послуги керівника служби безпеки), лідерами у цій сфері є агентства *Securitas Security Services* та *Control Risks Group*.

Великі гравці на ринку безпеки, включаючи *G4S*, *Tyco*, *Bosch Security Systems* і *Siemens*, пропонують своїм клієнтам комплексні програми безпеки, побудовані за принципом аутсорсингу. Компанія-аутсорсер повністю бере на себе всі турботи із забезпечення безпеки на об'єкті-замовнику.

Вітчизняним підприємствам необхідно враховувати міжнародний досвід у сфері аутсорсингу ЕБ підприємств. При цьому важливим моментом є врахування національних особливостей та ступеня розвитку даного ринку послуг. Досить неоднозначним є ефект від використання вказаних послуг, адже за умов порівняно нерозвинутого (у світових масштабах) ринку виникає проблема значної вартості аутсорсингу, що робить його використання нерентабельним. Також доцільно враховувати макроекономічні і політичні ризики та їх вплив на всіх суб'єктів господарювання. Така ситуація може бути причиною негативного впливу на аутсортера з метою, наприклад, незаконного привласнення підприємства. У зв'язку з цим, доцільно для вітчизняних підприємств з виробництва транспортних засобів використовувати послуги

перевірених аутсортерів, чиє ім'я незаплямоване чи належить добре відомій з позитивним іміджем міжнародній компанії.

Результат вмілого управління ЕБ можна представити у вигляді критерію, що відображає відсутність чи наявність завданих підприємству матеріальних збитків та моральної шкоди. Зміст цього критерію характеризується такими показниками:

- збереження майна та інтелектуальної власності підприємства;
- запобігання витоку інформації, що становить комерційну таємницю;
- запобігання та припинення протиправних дій, які вчиняються персоналом, клієнтами, відвідувачами;
- попередження та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій;
- протекціонування працівників, щодо яких вчиняються насильницькі злочини;
- своєчасне виявлення і зупинка спроб несанкціонованого проникнення на об'єкти підприємства, що перебувають під охороною [124, с. 113].

Визначення кількісних та якісних змін зазначених вище показників може здійснюватися за допомогою оцінювання результативності процесу управління [236; 237; 262; 277].

Експертне опитування – це найбільш поширений і незамінний спосіб отримання експертної інформації з певної сфери суспільних відносин, який передбачає здійснення опитування компетентних, тобто висококваліфікованих у певній галузі фахівців (експертів).

Експертні методи опитування давно і широко застосовуються у вирішенні складних технічних, гуманітарних та соціально-економічних проблем [41; 317].

Є два основних типи експертних опитувальних методів: анкетне опитування (анкетування) експертів та експертне інтерв'ю.

Експертними оцінками називають результати експертного опитування, а під експертизою розуміють дослідження будь-якого об'єкта, ситуації, питання, що потребує спеціальних знань, з наданням мотивованого висновку.

Метод експертного оцінювання дозволяє вирішувати наступні задачі:

- визначати найімовірніші інтервали часу настання подій;
- формувати перелік можливих подій у різних сферах за визначений період часу;
- визначати цілі та завдання управління, з ранжуванням їх за ступенем важливості;
- визначати альтернативні шляхи вирішення задач з оцінюванням їх переваг;
- визначати шляхи альтернативного розподілу ресурсів для вирішення задач з оцінюванням їх переваг;
- формувати альтернативні варіанти прийняття рішень у певній ситуації тощо.

Зазначимо, що сьогодні найповніше визначення поняття «експерт» сформував Литвак Б. [346]: експерт – це спеціаліст у конкретній сфері чи в сфері управління, який володіє в ній необхідними знаннями та досвідом, аналізує інформацію, що надходить, та подає оцінку об'єкту експертизи в межах своєї компетенції, який володіє використовуваними в певній сфері технологіями, оцінює можливість їх використання в конкретній управлінській ситуації і надає відповідні рекомендації та висновки, відповідає за зроблені ним висновки та рекомендації.

Таким чином, використання експертних методів оцінювання дозволяє особі, яка приймає рішення на ПТЗ, отримати всю необхідну інформацію для вирішення виробничих задач.

Вагомим показником використання даного методу є його результативність, яка залежить від трьох факторів:

- підбору експертів;
- ранжування критеріїв та показників;
- точності та об'єктивності опрацювання результатів [601, с. 54].

Надзвичайно важливим є підбір експертів, який залежить від наявності досвідчених спеціалістів необхідного профілю, прийнятності розмірів затрат для оплати їх праці та інших факторів.

Ранжування критеріїв та показників є процесом, який передбачає впорядкування досліджуваних параметрів об'єкта шляхом присвоєння їм відповідних рангів. Після опитування експертів здійснюється опрацювання результатів, на основі чого формується кінцеве рішення.

Проблематичним у процесі підбору експертів є формування системи характеристик, які повинні бути їм притаманні. Ці характеристики повинні описувати специфічні особливості фахівця і можливі відносини між людьми, що впливають на експертизу. Зазвичай, у вимогах до експертів фігурують наступні якості: компетентність, креативність, конформізм, аналітичність та широта мислення, самокритичність тощо [601, с. 54-55].

Точність та надійність прогнозів, розроблених на основі експертних оцінок, в першу чергу, визначається складом експертної групи, їх професіоналізмом, обсягом знань, ерудованістю. У цілому ж проблема підбору експертів для проведення експертизи складається з двох етапів:

- на першому етапі, виходячи з задачі експертизи, необхідно підібрати експертів;
- на другому етапі необхідно сформувати робочу групу.

Під час формування групи експертів основними є питання визначення її кількісного і якісного складу. Для отримання якісного прогнозу до учасників експертизи висувається ряд вимог. Основним критерієм відбору експертів є їхня компетентність. Крім цієї якості також враховуються:

- високий рівень загальної ерудиції;
- глибокі спеціальні знання в галузі, що досліджується;
- здатність до адекватного відображення тенденцій розвитку об'єкта, що досліджується;
- наявність академічного наукового інтересу до питання, що оцінюється, при відсутності практичної зацікавленості спеціаліста в цій галузі;
- наявність виробничого та (або) дослідницького досвіду в галузі, що розглядається.

Враховуючи особливості сфери забезпечення економічної безпеки ПТЗ, була сформована група експертів у кількості 25 осіб, з них: 7 – представники підприємницьких кіл, 8 – науковці, 10 – фахівці державних органів влади. Формування експертної групи саме за такою структурою не є випадковим, адже саме це дозволяє всесторонньо підійти до вирішення проблеми управління економічною безпекою, врахувати точки зору як практиків, що безпосередньо працюють у сфері автобудівництва, працівників державних органів управління, так і залучити науковців.

Експертами виступили: керівники (заступники директорів або ж керівники відділів безпеки) десяти підприємств, які спеціалізуються на виробництві автомобільної техніки в Україні (ПАТ «Авторадіотор», ПАТ «АвтоКраз», ПАТ «Єврокар», ПАТ «Богдан Моторс», ПАТ «ЗАЗ», ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод», ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси», ПАТ «Камянець-Подільськавтоагрегат», ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів», ПАТ «Чернігівський автозавод»); працівники правоохоронних структур, податкової адміністрації та органів місцевої влади; співробітники наукових і вищих навчальних закладів Львова, Києва, Луганська та Одеси (Львівський державний університет внутрішніх справ, НУ «Львівська політехніка», Національний транспортний університет, Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова).

Як зазначається у праці [341], компетентність експертів доцільно визначати за методикою, в основі якої є розрахунок коефіцієнта компетентності k , який обчислюється на основі судження експерта про свою компетентність та поінформованості у проблемі, що вирішується, а також з обов'язковим зазначенням джерел аргументації власних суджень. Коефіцієнт компетенції визначається за формулою (2.1)

$$k = \frac{1}{2}(k_a + k_i) , \quad (2.1)$$

де k_a – коефіцієнт аргументації, отриманий в результаті сумування балів з еталонної таблиці (табл. 2.1) [341];

k_i – коефіцієнт поінформованості (компетентності) з проблеми, отриманий на основі самооцінки експерта за десятибальною шкалою з множенням цієї оцінки на 0,1.

Таблиця 2.1

Еталонна таблиця коефіцієнтів аргументації

Джерела аргументації	Ступінь впливу джерела на експерта		
	В (висока)	С (середня)	Н (низька)
Здійснений теоретичний аналіз	0,3	0,2	0,1
Виробничий досвід	0,5	0,4	0,2
Узагальнення робіт вітчизняних авторів	0,05	0,05	0,05
Особистий досвід дослідження подібних проблем за кордоном	0,05	0,05	0,05
Інтуїція експерта	0,05	0,05	0,05

Джерело: [341]

Експерт отримує таблицю, в якій не зазначені числові значення. Він вибирає притаманне йому джерело. Наступним етапом є порівняння двох таблиць і підрахунок балів за всіма джерелами аргументації. Чим вище значення k_a , тим ступінь впливу джерела вищий. Значення коефіцієнта компетентності знаходиться у проміжку [0; 1].

Після вибору експертної групи наступним етапом є аналіз показників безпеки (дослідження здійснюється на основі ПАТ «Авторадіотор», ПАТ «АвтоКраз», ПАТ «Єврокар», ПАТ «Богдан Моторс», ПАТ «ЗАЗ», ПАТ «Полтавський автоагреганий завод», ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси», ПАТ «Камянець-Подільськавтоагрегат», ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів», ПАТ «Чернігівський автозавод» станом на 2013 р.) і присвоєння їм порядкових номерів (табл. 2.2) [363, с. 55]. Експерти отримують анкету із показниками; їхнє завдання полягає у ранжуванні показників. Ранжування відбувається наступним чином: експерт найвагомішому показнику присвоює найвищий ранг; наступні (меншої вартості) показники отримують

нижчі ранги. Таким чином, при наявності п'яти експертів і п'яти показників отримуємо таблицю рангів x_{ij} ($i=1, 2, \dots, 5$; $j=1, 2, \dots, 5$) табл. 2.3 [417].

Таблиця 2.2

Відповідність показників безпеки і порядкових номерів

Показники безпеки	Порядкові номери
Управління підприємством	1
Результативність роботи підприємства	2
Інноваційна діяльність підприємства	3
Налагодженість процесу «постачання-збут»	4
Техніко-технологічна та інтелектуально-кадрова оснащеність виробництва продукції	5

Таблиця 2.3

Ранги x_{ij}

	Номер показника					$\sum_{i=1}^5 x_{ij}$
	1	2	3	4	5	
$\sum_{j=1}^5 x_{ij}$	35	27	42	33	36	$\sum_{j=1}^5 \sum_{i=1}^5 x_{ij} = 175$
Відхилення від середньої суми	0,4	-7,6	7,4	-1,6	1,4	
Квадрат відхилення	0,16	57,76	54,76	2,56	1,96	117,2

Коефіцієнт вагомості кожного показника визначається за формулою (2.2)

$$m_i = \frac{\sum_{j=1}^5 x_{ij}}{\sum_{j=1}^5 \sum_{i=1}^5 x_{ij}} \quad (2.2)$$

У табл. 2.4 наведені розрахунки коефіцієнта вагомості.

Таблиця 2.4

Значення коефіцієнта вагомості

Номер показника	1	2	3	4	5
m_i	0,2	0,15	0,24	0,19	0,21

Таким чином, на думку експертів, найвагомішим показником для аналізованих підприємств є № 3, який передбачає активізацію інноваційної діяльності на підприємстві. Це твердження набере сили лише за умови

узгодженості думок експертів. Як зазначається у роботі [377], якщо необхідно визначити узгодженість у ранжуванні великої (більше двох) кількості експертів, то використовують коефіцієнт конкордації (W) – загальний коефіцієнт рангової кореляції для групи, яка складається з m експертів

$$W = 12S / m^2 (n^3 - n) \quad , \quad (2.3)$$

де n – кількість параметрів.

$$S = \sum_{i=1}^n (\sum_{j=1}^m x_{ij} - \frac{1}{2} m(n+1))^2 \quad (2.4)$$

Значення коефіцієнта конкордації W знаходиться в межах $[0;1]$, при цьому $W=1$, якщо експерти здійснюють однакове ранжування.

Підставивши розрахункові значення у формулу (2.3), отримаємо

$$W = 12 \times 117,2 / 5^2 (5^3 - 5) = 0,7 \text{ .}$$

Така величина W дозволяє стверджувати, що узгодженість думок експертів має сприйнятливий рівень, а це є достатньою умовою для прийняття рішень у сфері безпеки.

За результатами оцінювання підприємству доцільно особливу увагу приділити інноваційній сфері діяльності. Великі машинобудівні підприємства для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності продукції, що безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки, повинні постійно вдосконалювати свою продукцію, виводити на ринок нові марки машин тощо, такі дії забезпечать стабільне дохідне функціонування підприємства на вітчизняному ринку і можливість його виходу на міжнародні ринки збуту продукції.

Таким чином, можна встановити, що ефективність управління сферою забезпечення економічної безпеки залежить, насамперед, від кадрового та інформаційного забезпечення. Зважаючи на це актуалізується проблема формування та забезпечення результативної діяльності служби безпеки підприємства як основного підрозділу у даній сфері.

2.2. Формування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів у процесі здійснення інноваційної діяльності

Інноваційна активність підприємств в Україні активізувалася впродовж останніх років, результати її стають вагомішими як для національної економіки, так і для світової спільноти. Хоча, якщо врахувати факт, що обсяг світового ринку високотехнологічної продукції становить 2,5-3,0 трлн дол., а частка України в ньому близько 0,1 %, то позиції вітчизняної наукоємної продукції є досить низькими [251].

Такий низький рівень українських інноваційно-активних підприємств на світовому ринку зумовлений прогалинами у процесі державної підтримки та внутрішньо-корпоративного управління інноваційною діяльністю, зокрема, можна зазначити, що існують прогалини у стратегічному плануванні даного виду діяльності, як наслідок спостерігається високий рівень використання застарілих технологій та низький рівень освоєння сучасних і новітніх технологій. Дослідження інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні дозволило встановити, що у 2011 р. інноваційною діяльністю в займалися 1679 підприємств, або 16,2 % загальної кількості обстежених промислових (у 2010 р. – 1462 підприємства, або 13,8 %). Вищою за середню в Україні частка інноваційних підприємств була серед підприємств із виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (34,9 % підприємств цього виду діяльності), машинобудування (24,5 %), а також хімічної та нафтохімічної промисловості (24,0 %). Порівняно з 2010 р. кількість підприємств, що витрачали кошти на інноваційну діяльність, зросла більш ніж на 20 %. Обсяг інноваційних витрат у 2011 р. становив 14,3 млрд грн (у 2010 р. – 8 млрд грн.). Необхідно зазначити, що на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення було витрачено майже три чверті загального обсягу інноваційних витрат. На дослідження і науково-дослідні розробки витрачено 1,1 млрд грн, понад 70 % яких на проведення НДР власними силами. На інші роботи, пов'язані зі створенням і впровадженням інновацій, було витрачено 2,4 млрд.

грн, на придбання нових технологій, необхідних для здійснення технологічних інновацій, – 0,3 млрд грн.. У 2011 р. основним джерелом фінансування інноваційної діяльності були власні кошти підприємств, обсяг яких становив 7,6 млрд грн (проти 4,8 млрд грн у 2010 р.) [399, с. 173].

Аналізуючи обсяги реалізованої промислової продукції в Україні та Львівській області (Додаток А табл. А.1, табл. А.2), можна визначити переломний етап у 2009 р. в час настання світової фінансової кризи. Наслідки цієї кризи призвели до того, що в Україні, навіть, у 2012 р. показники не відновилися до рівня 2007 р. Така картина спостерігалася і у розрізі частки обсягу реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої інноваційної продукції.

У Львівській області ситуація є катастрофічною, адже якщо у 2007 р. було 127 підприємств промисловості, які здійснювали інноваційну діяльність, то у 2012 р. їх залишилося лише 101 (падіння показника на 20,5 %). Яскравим свідченням занепаду інноваційної діяльності є й той факт, що у 2007 р. у Львівській області машинобудівними підприємствами було реалізовано інноваційної продукції на 499,3 млн грн, а у 2012 р. – лише на 21,3 млн грн (4,26 %), а підприємствами з виробництва транспортних засобів у 2007 р. – на 476,8 млн грн, з падінням обсягів у 2012 р. до 8,1 млн грн. (1,7 %).

Необхідно зазначити, що удосконалення чи оновлення технологічних процесів значно перевищує кількість інноваційної продукції у період з 2003 по 2013 рр., а от у попередній період (2000 – 2002 рр.) – навпаки. Така ситуація зумовлена рядом складних умов функціонування української промисловості. На рис. 2.8 графічно відображено динаміку результатів впровадження інновацій на промислових підприємствах у розрізі впровадження нових технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції.

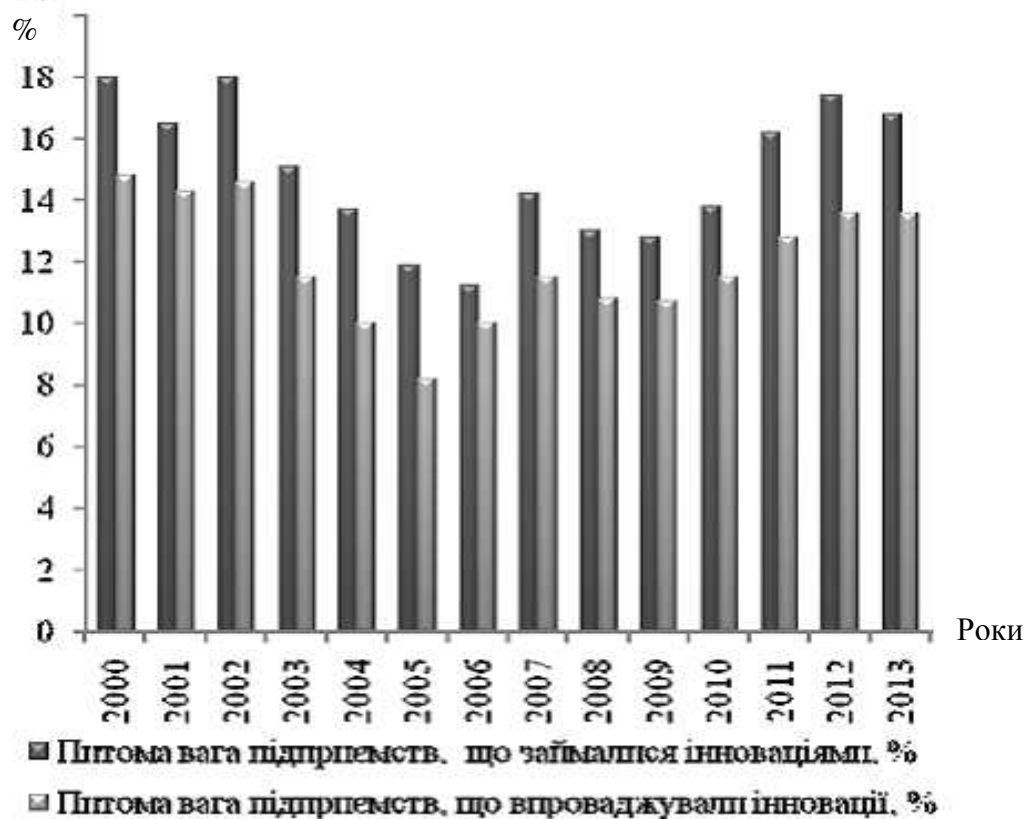

Рис. 2.8. Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Джерело: [427]

На рис. 2.9 зображено дані про розподіл підприємств України за типами інноваційної діяльності. Можна відзначити негативну тенденцію, яка полягає в тому, що з усієї кількості підприємств лише 20,4 % здійснює інноваційну діяльність, а 79,6 % не займаються цим видом діяльності. Найвища частка серед інноваційно-активних підприємств (10,4 %) роботу зосереджує на маркетингових та організаційних інноваціях, а от продуктові інновації здійснювали лише 1,5 % інноваційно-активних підприємств. Ця картина свідчить про значні проблеми всередині галузі, адже неможливий розвиток національної економіки та кожного суб'єкта господарювання без активізації інноваційної діяльності.

Рис. 2.9. Розподіл підприємств України за типами інноваційної діяльності, % до усіх підприємств

Джерело: [427]

Розподіл підприємств України з технологічною інновацією за найважливішими інноваційними цілями при розробці та впровадженні інноваційної продукції або процесів відображено на рис. 2.10, з якого видно, що в Україні 40,8 % підприємств мають на меті при здійсненні інноваційної діяльності поліпшити якість товарів або послуг і лише 13,6 % – скоротити час, необхідний для виходу інновації на ринок. Негативним є факт, що в умовах різкого дефіциту енергоносіїв та ресурсів, лише 21,4 % інноваційно-активних підприємств мають на меті інноваційну діяльність спрямувати на економію цих ресурсів. Негативна тенденція прослідковується і у сфері охорони навколишнього середовища та безпеки життя і здоров'я населення, адже результат інноваційної діяльності, який би сприяв покращанню якості здоров'я та рівня безпеки, мали намір отримати лише 20,3 % згаданих суб'єктів господарювання, а зменшити вплив на навколишнє середовище – 16,3 %.

Підтвердженням негативної тенденції динаміки росту інноваційної діяльності в Україні є позиція нашої держави на міжнародній арені у даній

сфері. Так, рейтинг України більш, ніж удвічі нижчий за середньоєвропейський і більш як втричі – за найкращий показник у Швеції.

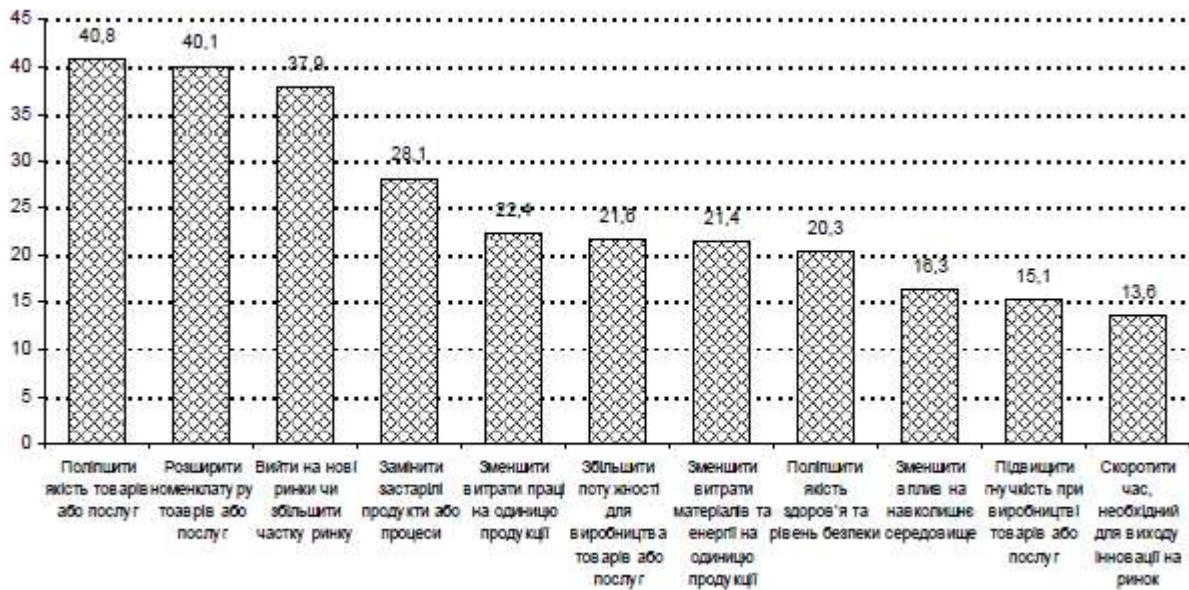

Рис. 2.10. Розподіл підприємств України з технологічною інновацією за найважливішими інноваційними цілями при розробці та впровадженні інноваційної продукції або процесів протягом 2010-2013 рр, %

Джерело: [427]

Загальний індекс конкурентоспроможності щороку погіршує своє значення, в тому числі показник «можливості до інновацій» у період з 2008 р. по 2015 р. Україна втратила 9 пунктів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рейтинг України за глобальними індексами конкурентоспроможності (*GCI*)

Показники	Місце 2008/09 (з-поміж 133 держав)	Місце 2009/10 (з-поміж 139 держав)	Місце 2011/12 (з-поміж 142 держав)	Місце 2013/14 (з-поміж 148 держав)	Місце 2014/15 (з-поміж 144 держав)
Загальні <i>GCI</i>	82	89	82	91	87
Тягар державного регулювання	108	125	130	130	115
Макроекономічна стабільність	106	132	112	107	105
Установи	120	134	131	137	130
Права власності	127	135	137	143	135
Охорона інтелектуальної власності	108	113	117	133	129
Вища освіта і професійне навчання	46	46	51	43	40
Інфраструктура	78	68	71	68	68

Розвиненість бізнесу	91	100	103	97	99
Розвиненість фінансового ринку	106	119	116	117	107
Інновації	62	63	74	93	81
Можливості для інновацій	32	37	42	100	82
Технологічна готовність	80	83	82	94	85
Витрати компаній на дослідження та розробки	68	69	75	69	66
Рівень і ефект оподаткування	128	136	141	126	123
Витрати бізнесу від недосконалих правил щодо прямих іноземних інвестицій	121	128	130	145	137
Співпраця між університетами і бізнесом у дослідницькій діяльності	64	72	70	77	74
Державні закупівлі передових технологічних продуктів	85	112	112	118	123

Джерело: побудовано автором на основі [177, с. 41, 439].

Негативною тенденцією характеризуються й інші показники, які стримують темпи інноваційної діяльності; так впродовж аналізованого періоду, погіршилися показники «прав власності» (на 15 пунктів), «охорони інтелектуальної власності» (на 3 пункти), «інновації» (на 22 пункти), «технологічна готовність» (на 17 пунктів), «витрати компаній на дослідження та розробки» (на 23 пункти). Окремо доцільно відзначити показники «державного регулювання» (падіння позицій на 39 пунктів), «макроекономічна стабільність» (падіння позицій на 23 пункти), «впливу оподаткування» (падіння позицій на 14 пунктів). Це свідчить про системні порушення в економіці, які не дають можливості підприємствам розвиватися та здійснювати інноваційну діяльність.

Як зазначають Р.С. Квасницька та Н.С. Ардашкіна, інноваційна діяльність підприємства передбачає цілий комплекс заходів, об'єднаних в один логічний ланцюг. Кожна ланка цього ланцюга, кожна стадія цієї діяльності підлягають своїй логіці розвитку, мають свої закономірності і свій зміст. Поєднуючись, наукові пошуки, дослідно-конструкторські і технологічні розробки, інвестиційно-фінансові, комерційні і виробничі заходи підлягають одній головній меті – створенню нововведення. Таким чином, до інноваційної діяльності відноситься вся діяльність підприємства у рамках інноваційного процесу, а також маркетингові дослідження ринків збуту і пошук нових

споживачів, інформаційне забезпечення можливого конкурентного середовища і споживчих властивостей товарів конкуруючих фірм, пошуки новаторських ідей і рішень; партнерів із впровадження і фінансування інноваційного проекту. Головне завдання інноваційної діяльності – це реструктуризація виробництва, спрямована на досягнення конкурентних переваг вітчизняних виробів на світовому ринку на основі наукових досягнень і передового досвіду [193].

Зважаючи на те, що інноваційна діяльність є складовою процесу функціонування підприємств з виробництва транспортних засобів, існує ряд факторів, які сприяють або ускладнюють її хід (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Чинники, що стимулюють та стримують процес здійснення інноваційної діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів в Україні

Групи чинників	Чинники, що стимулюють інноваційну діяльність промислових підприємств	Чинники, що стримують інноваційну діяльність промислових підприємств
Техніко-економічні	Достатність фінансових та матеріально-технічних засобів, скорочення тривалості життєвого циклу наукоємних товарів, державна підтримка інноваційно-активних суб'єктів господарювання, розвиненість науково-технічної інфраструктури	Недостатність коштів для фінансування, відсутність умов та можливостей до створення достатньої матеріальної бази для інноваційної діяльності, постійне зростання вартості науково-дослідних робіт та розробок, висока вартість інформації та труднощі з її отриманням, незначний рівень попиту на інноваційну продукцію через низький рівень життя населення, труднощі із залученням венчурного капіталу
Організаційно-управлінські	Демократичність як основа стилю управління, гнучкість організаційної структури, створення інноваційної інфраструктури (техно-парки, бізнес-інкубатори), заохочення до створення ініціативних дослідницько-винахідницьких груп, створення умов доступу до необхідної інформації, налагодження міжнародної співпраці у інноваційній сфері	Надмірна централізація влади, консервативність керівництва, орієнтація на короткострокову окупність, відсутність налагодженої міжнародної співпраці у інноваційній сфері, труднощі у налагодження міжгалузевих контактів
Правові	Високий ступінь захисту інтелектуальної власності, розвинена система пільг для інноваційно-активних підприємств	Недосконалість законодавства з питань регулювання захисту інтелектуальної власності та ведення інноваційної діяльності, відсутність пільг
Соціально-психологічні	Система мотивації працівників, залучених до інноваційної діяльності, створення умов для самореалізації та	Страх перед змінами, значний відтік висококваліфікованих кадрів, низька мотивація праці

Таким чином, зважаючи на проблеми у сфері інноваційної діяльності в Україні впродовж останніх років, вагомості набирає питання забезпечення ЕБ підприємств в умовах здійснення інноваційної діяльності. Як відомо, інноваційний процес на кожному підприємстві, зокрема, промисловому, є індивідуальним і характеризується притаманними йому умовами фінансування, забезпеченням кадрового потенціалу, ризиками, результатами та інноваційним продуктом.

Інноваційна діяльність ПТЗ є наслідком реалізації інноваційної політики. За визначенням Т.С. Максимової, О.В. Філімонової, К.В. Лиштван, *інноваційна політика підприємства* – це форма стратегічного управління, що визначає мету та умови здійснення інноваційної діяльності підприємства, що найбільш повно використовують наявний виробничий потенціал і спрямовані на забезпечення його конкурентоспроможності. ІПП передбачає послідовну, заплановану, цілеспрямовану, комплексну інноваційну діяльність підприємства щодо зміни кожного з елементів бізнесу певного підприємства, викликану попитом, обумовлену науково-технічним прогресом і спрямовану на діючу організаційну структуру, технологічні процеси, стиль і методи управління, продукцією, що випускається, джерела сировини й матеріалів, ринки збуту, документообіг [359].

Саме правильно розроблена ІПП дозволяє отримати бажані результати від інноваційної діяльності, яка, в свою чергу, позитивно відображатиметься на рівні ЕБПТЗ. Питання комплексної взаємодії інноваційної політики та рівня економічної безпеки досліджено у праці Шкарлет С.М. [596]; автором запропоновано схему впливу заходів ІПП на зміну динаміки тренду життєвого циклу підприємства та формування стану його ЕБ (рис. 2.11). Класична лінія життєвого циклу підприємства відповідає лінії *L1* і відображає період функціонування на ринку із однією інновацією, яка була стимулом до створення саме цього суб'єкта господарювання; при цьому тривалість кожного

періоду життєвого циклу відповідає наступним діапазнам: становлення – $[T_0, T_1]$; зростання – $[T_1, T_2]$; зрілості – $[T_2, T_3]$; спаду – $[T_3, \infty]$.

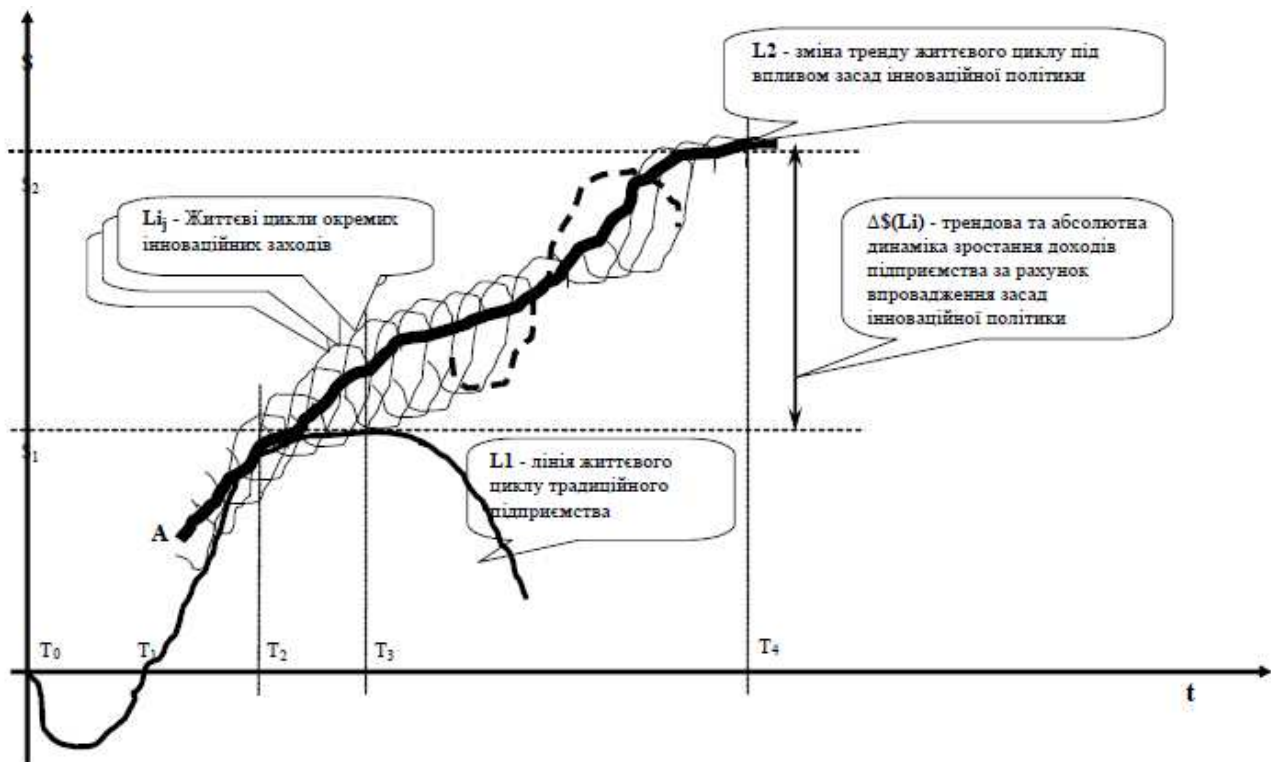

Рис. 2.11. Вплив заходів ІПП на зміну динаміки тренду життєвого циклу підприємства та формування стану його ЕБ

Джерело: [596, с. 34]

Критичною точкою є T_3 , після якої розпочинається занепад підприємства, що свідчить про катастрофічний рівень економічної безпеки, який може бути передумовою зупинки діяльності. Така ситуація є неминучою у зв'язку із поступовим вичерпанням потенціалу будь-якої ідеї.

Уникнення різкого спаду та продовження тривалості життєвого циклу можливе за умови розроблення ІПП (жирна лінія з початком у точці **A**), L_{ij} – життєві цикли окремих інноваційних заходів, які стають можливими за успішної реалізації ІПП. Завдяки таким діям значно покращиться рівень ЕБ, адже це дозволить збільшити тривалість найбільш продуктивних етапів життєвого циклу: етапів зростання (був $[T_1, T_2]$ – стане $[T_1, T_4]$) та зрілості

(був $[T2, T3]$ – стане $[T4, \infty]$) і тим самим відтермінувати етап спаду на невизначений час.

Цікавим дослідженням з питань взаємозв'язку рівня інноваційної діяльності та рівня ЕБ підприємств є праця Лабунської С.В. [337], в якій графічно (рис. 2.12) відображено існування трьох екстремумів функції взаємозв'язку між інноваційною активністю та ЕБ діяльності підприємства.

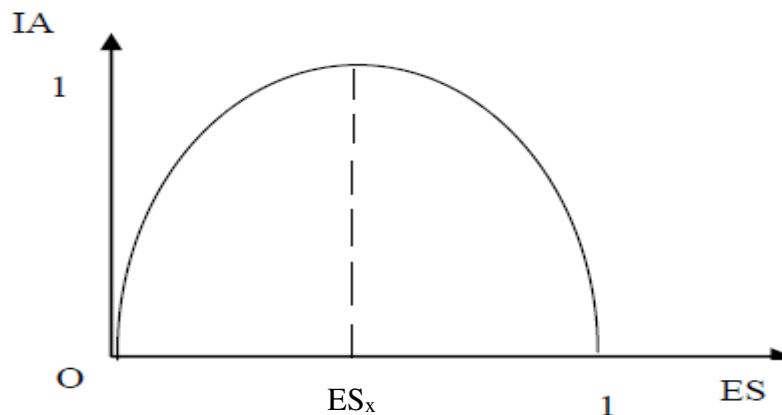

Рис. 2.12. Взаємозв'язок між інноваційною активністю (IA) та економічною безпекою діяльності підприємства (ES)

Джерело: [337, с. 303]

У точці $[1; 0]$ існує максимальний рівень ЕБ і практично відсутня інноваційна діяльність, така ситуація пояснюється тим, що всі показники діяльності підприємства є на високому рівні, що зумовлює відсутність стимулу до здійснення інноваційної діяльності, яка, в будь-якому випадку, призведе до змін.

У точці $[0; 0]$ присутній мінімальний рівень ЕБ, який свідчить про проблеми у функціонуванні підприємства. За таких умов керівництво блокує будь-яке виділення ресурсів на інноваційну діяльність, аргументуючи це нераціональністю у кризовій ситуації.

Оптимальною ситуацією для підприємства для одночасної активної інноваційної діяльності та забезпечення достатньо високого рівня економічної безпеки буде точка $[ES_x; 1]$, адже вона характеризуватиметься найвищими стимулами для впровадження інновацій.

З точки зору ЕБ особливу увагу необхідно приділяти процесу управління ризиком під час здійснення інноваційної діяльності. За даними [189, с. 232] лише 4 ідеї нових товарів з 58 отримують шанс на розроблення, при чому лише 2 з них виходять на ринок і лише 1 отримує комерційний успіх. Успішними, тобто такими, які знайшли своє місце на ринку і приносять прибуток підприємству-новатору, є 65 % інновацій, в тому числі 10 % – це нові інновації, 20 % – це нові форми існуючих товарів, решта – товари з новими властивостями чи удосконалені. Важливо зазначити, що понад 50 % витрат на створення і просування інноваційної продукції на ринок втрачаються у зв'язку з тим, що дані вироби не мають належного попиту, а 30 % інновацій надто швидко закінчують свій життєвий цикл на ринку. У зв'язку з цим, першочерговим завданням для вирішення є організації процесу управління інноваційною діяльністю є та мінімізації впливу загроз та ризиків у інноваційній сфері.

Перш, ніж аналізувати проблему інноваційних ризиків, доцільно зупинитися на структурі елементів інноваційного процесу ПТЗ (рис. 2.13).

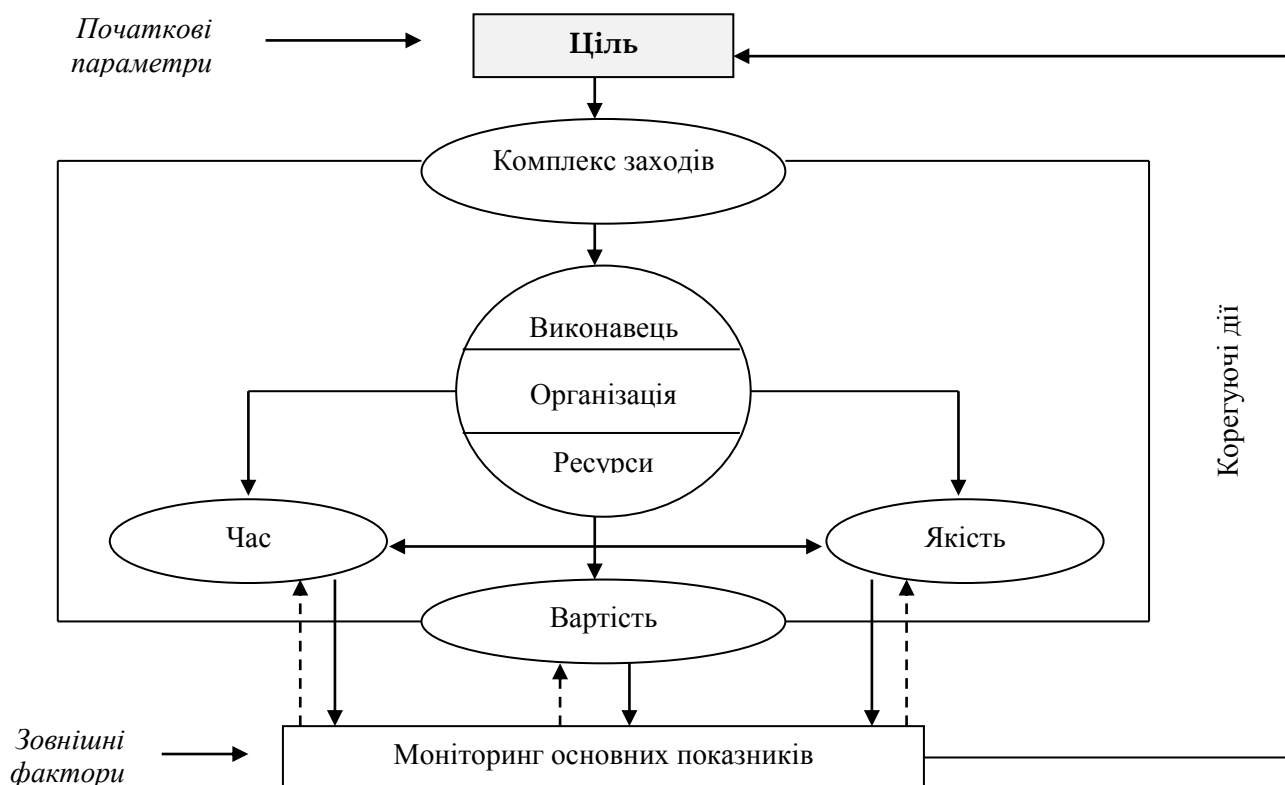

Рис. 2.13. Структура елементів інноваційного процесу ПТЗ
Джерело: побудовано автором на сонові [140, с. 11].

Під *інноваційним ризиком* розуміють можливість втрат від інноваційної діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів [104]. Інноваційні ризики відрізняються в залежності від виду інноваційної діяльності, галузі, в якій функціонує суб'єкт господарювання, учасників інноваційного процесу, забезпеченості ресурсами, в т.ч. фінансовими та інших факторів, тому і наслідки від реалізації таких ризиків відрізнятимуться.

Зважаючи на те, що інноваційна продукція різних видів має свій притаманний лише їй життєвий цикл, що складається з двох фаз: створення та комерціалізації інновації, які поділяються на ряд етапів, виникає потреба ідентифікації ризиків у розрізі етапів такого циклу (рис. 2.14).

У процесі здійснення ПТЗ інноваційної діяльності варто говорити про *ризики інноваційного проекту*, під якими розуміють систему факторів, яка представлена комплексом ризиків, притаманних тому чи іншому етапові інноваційного циклу в кількісному і якісному вираженні. Опираючись на дослідження [525], таку систему можна зобразити у вигляді матричної залежності (2.5)

[illegible]

де n – кількість інноваційних ризиків відповідно до етапу життєвого циклу інноваційної продукції; m – кількість етапів інноваційного циклу; R_{ij} – ризик для кожного етапу інноваційного циклу.

У основі процесу управління інноваційними ризиками повинно лежати правило допустимого ризику, тобто головною умовою є досягнення такого рівня ризику, який можна вважати допустимим для тої чи іншої ситуації прийняття стратегічного рішення. Як зазначено у праці [549], у ході розроблення стратегії ЕБ концепція допустимого рівня ризику реалізується через комплекс процедур із оцінювання та управління ризиком.

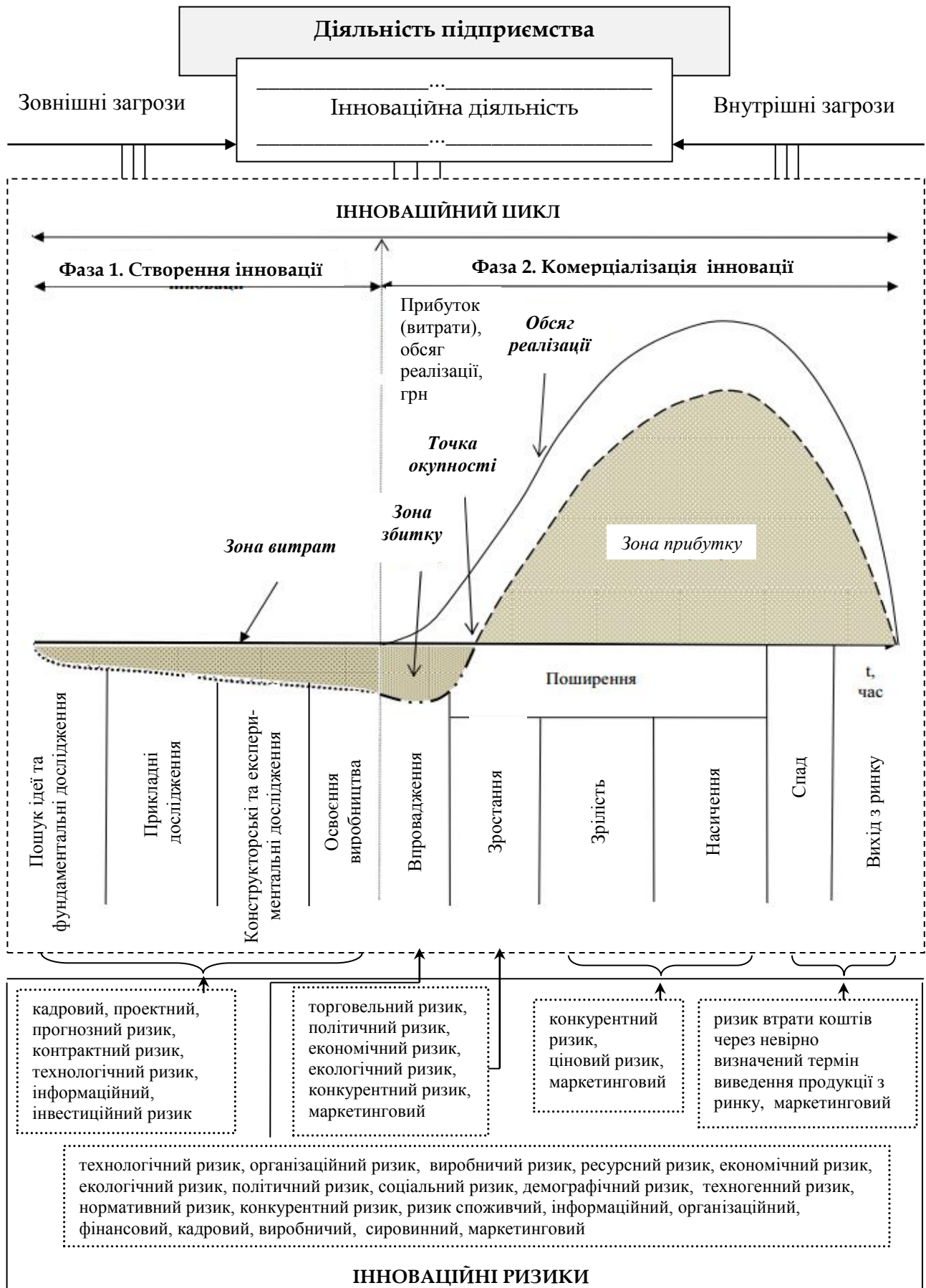

Рис. 2.14. Структурна схема впливу інноваційних ризиків на стадії життєвого циклу інноваційної діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів
Джерело: побудовано автором на основі [6, 13, 65, 104, 298, 511]

Оцінювання ризику полягає у комплексі дій із аналізу можливих джерел ризиків, визначення ймовірних втрат від настання ризику і масштаби впливу різних видів ризиків на діяльність машинобудівного підприємства. Процес оцінювання ризику при формуванні стратегії повинен базуватися на усесторонньому та комплексному вивченні внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, ймовірних та реальних загроз і ризиків, побудові ланцюжка негативних і небажаних дій у процесі реалізації ризиків та загроз, а також чітко дослідити взаємозв'язок показників і факторів ризику у довгостроковій перспективі.

Другою компонентою є управління ризиками та попередження реалізації загроз діяльності ПТЗ. Щоб досягнути результативності у такому процесі управління, необхідно дотримуватися послідовності дій, що зазначена у науковій розробці [534]:

1. вирафінування можливих ризиків;
2. якісне і кількісне оцінювання ризиків та загроз діяльності;
3. розроблення заходів щодо запобігання ризикам та загрозам;
4. розроблення системи дій, за допомогою яких можна мінімізувати втрати від реалізованих ризиків та загроз.

Процес управління ризиками на ПТЗ, зазвичай, є складним, що спричиняється масштабами діяльності і доволі великою кількістю управлінського персоналу. Саме тому, процес управління повинен здійснюватися шляхом координації зусиль менеджерів і чіткого керівництва та регулювання з боку топ-менеджменту підприємства. Окремо доцільно зазначити, що процес управління є складним через різноспрямованість впливу його структурних компонент, тобто тут відсутній лінійний вплив, який дозволяє чітко прослідкувати який елемент, як і коли впливатиме на наступний. Це твердження доповнюється результатами дослідження науковців Колумбійського університету (Нью-Йорк, США), які процес управління ризиками на підприємстві представили у вигляді колеса, що котиться по дорозі (рис. 2.15).

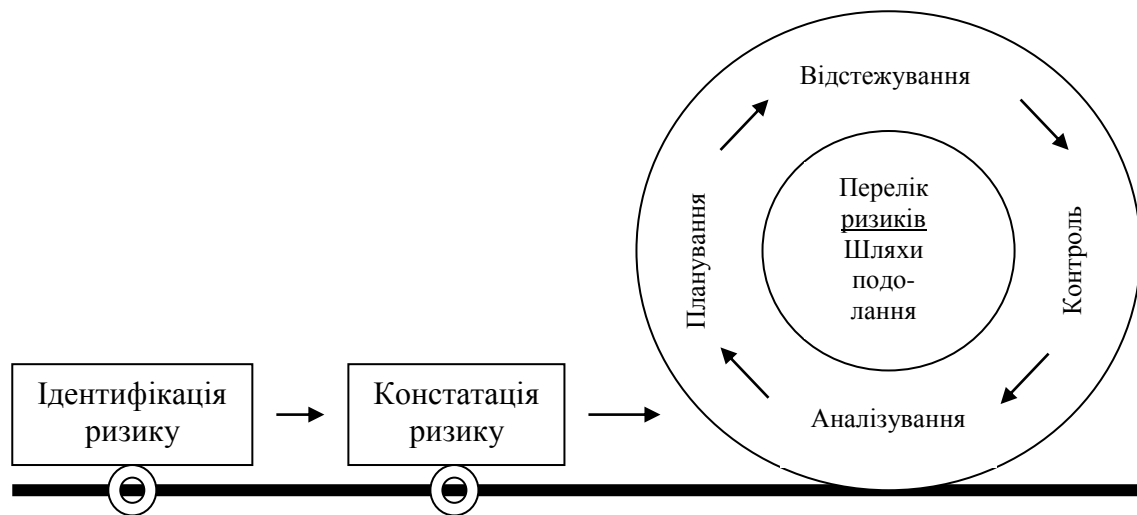

Рис. 2.15. Етапи процесу управління ризиками на підприємстві

Джерело: побудовано автором на основі [549]

Зміст процесу управління ризиками, зображеного на рис. 2.18 полягає у певній послідовності дій. Першим кроком є пошук і визначення ризиків за допомогою цілого ряду факторів та чинників, які заздалегідь розроблені на підприємстві. Наступним етапом є аналізування ризиків, тобто розрахунки ймовірності їх настання і масштабів нанесеної можливої шкоди. Третім етапом є формування плану дій у разі настання ризиків, попередньо детально їх проаналізувавши. Важливим кроком є відстежування ризиків, адже всі попередні дії передбачають значну кількість кроків, але за мінусом зміни форми прояву ризиків у певному часовому діапазоні, крім того, важливо при цьому доповнити існуючі характеристики ризиків новими і спрогнозувати дії підприємства, коли наслідки ризику влаштовуватимуть компанію або категорично не влаштовуватимуть. Останній етап, який полягає у контролі за процесом управління ризиками, передбачає ґрунтовне дослідження всіх попередніх дій і прийняття результуючого рішення про їх ефективність; при цьому обов'язково складається остаточний перелік ризиків і визначаються шляхи їх подолання.

За умов невизначеності результати інноваційної діяльності ПТЗ можуть бути різними і характеризуватися чергуванням успіхів та невдач, що зумовлять отримання прибутку чи збитків (рис. 2.16).

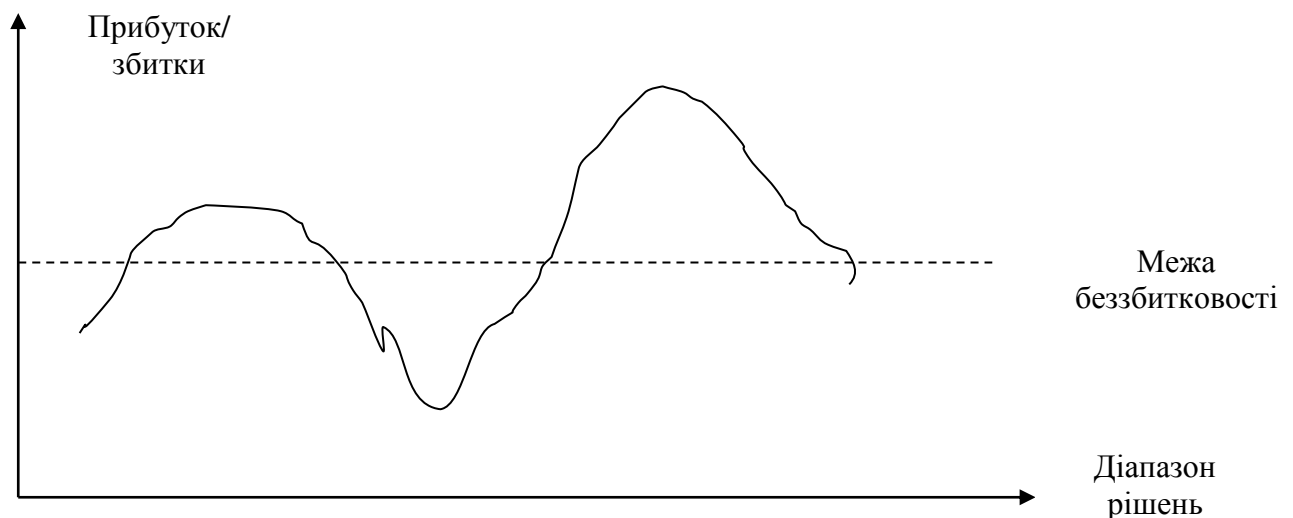

Рис. 2.16. Прибутки та збитки фірми в умовах невизначеності

Джерело: побудовано автором на основі [192]

Проблемою, яка впливає на рівень безпеки підприємства і може зумовити стрімке зниження прибутків, аж до банкрутства, є прийняття управлінських рішень із значним рівнем ризикованості. На це впливає наявність необхідної інформації, володіння якою дозволить топ-менеджменту приймати обґрунтовані рішення і тим самим тримати показники діяльності над межею беззбитковості.

На сьогоднішній день існує декілька видів концепцій, що дозволяють здійснювати управління ризиками в умовах невизначеності, зокрема, концепції, що полягають в оцінюванні [552]:

- максимально можливих обсягів збитків;
- відхилення, приведенного на ризик (рентабельність капіталу підприємства, приведена на ризик ($RAROC$); рентабельність активів промислового підприємства, приведена на ризик ($RAROA$); капітал, приведений на ризик).

Першочерговим фактором прийняття успішних управлінських рішень за даними концепціями є достатність інформаційного забезпечення та досвід

відповідальних за прийняття рішень осіб. При цьому можна виокремити проблеми, з якими стикається (або може зіткнутися) менеджер [552]:

- цінність інформації може змінюватися, це зумовлено зміною доступності, корисності та змісту необхідної інформації;
- особи, які володіють інформацією, у більшості випадків, не підозрюють про її справжню цінність;
- інформація, яка використовується для прийняття рішень, повинна отримуватися із різних джерел;
- кількість каналів отримання інформації та інформаційних потоків упродовж усього терміну функціонування підприємства збільшується, що ускладнює ефективне управління такою інформацією;
- розвиток комп'ютеризованих інформаційних систем створює нові можливості та загрози для інформаційного забезпечення управління ризиками суб'єкта господарювання.

Таким чином, особливої актуальності набуває процес управління інноваційними ризиками, метою якого є їх вчасне виявлення та прийняття відповідних управлінських рішень для їх нейтралізації. Комплексний підхід до формування системи управління ризиками в процесі інноваційної діяльності ПТЗ представлено на рис. 2.17.

Зазначені вище теоретичні особливості процесу забезпечення ЕБПТЗ є результатом прийняття фахових рішень про організацію інноваційного процесу, розрахунку ефективності інновацій, вчасну зміну пріоритетів у інноваційній сфері тощо.

Таким чином, інноваційна діяльність є однією із рушійних сил розвитку підприємств у світі, однак українські підприємства характеризуються низьким рівнем інноваційної активності. Водночас здійснення інноваційної діяльності підприємствами транспортного машинобудування вимагає значних зусиль для підтримки стабільного рівня економічної безпеки, адже саме цей вид діяльності супроводжується впливом значної кількості дестабілізуючих факторів і є найбільш ризиковим.

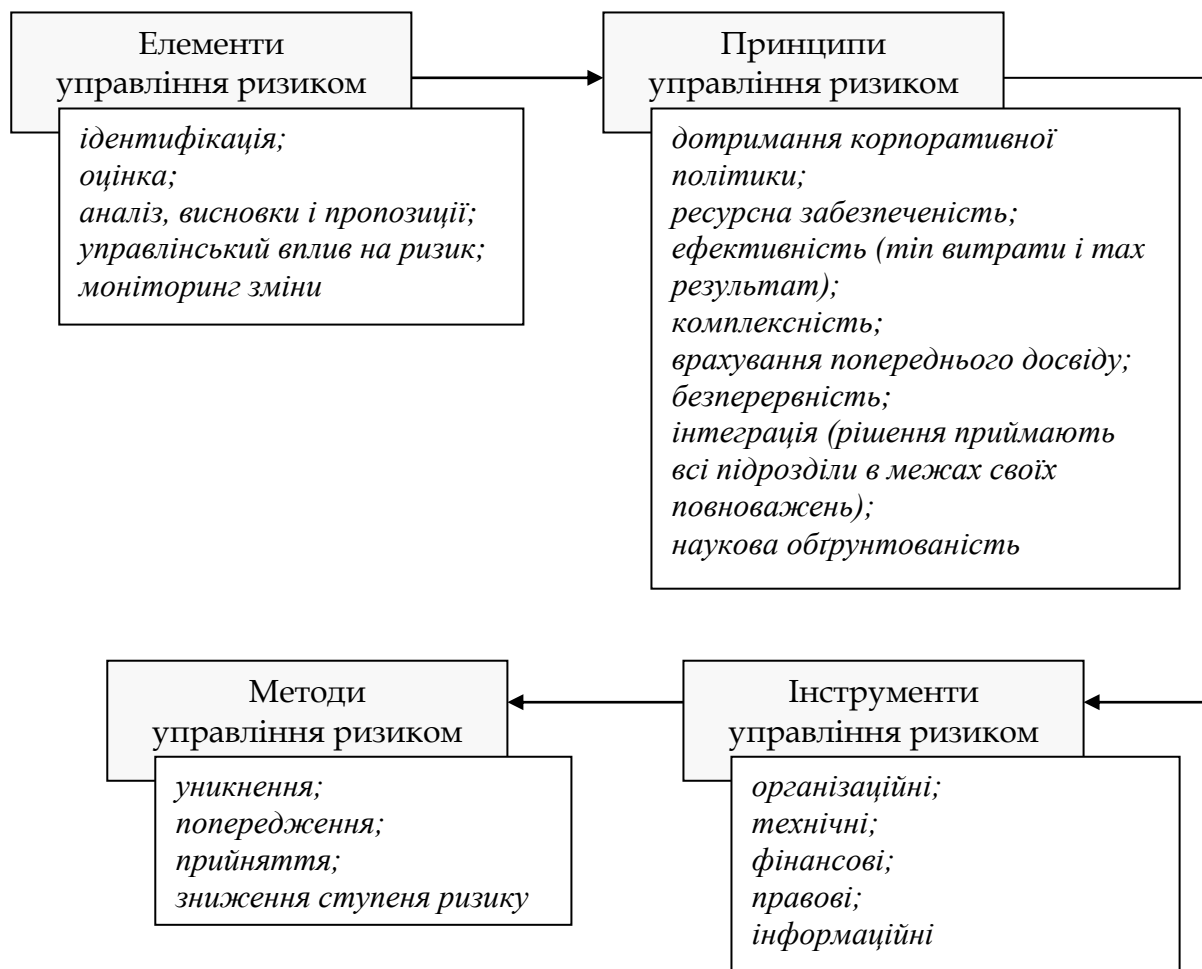

Рис. 2.17. Система управління ризиками в процесі інноваційної діяльності промислових підприємств

Джерело: розроблено автором

У зв'язку з цим, розроблено схему впливу інноваційних ризиків на стадії життєвого циклу інноваційної діяльності підприємств і запропоновано систему управління цими ризиками.

Запропоновані елементи системи управління інноваційними впровадженнями з урахуванням етапів оцінювання зовнішнього середовища та економічного оцінювання, дозволяють організувати на підприємстві ефективний процес забезпечення ЕБ.

2.3. Аналіз світового та вітчизняного досвіду забезпечення економічної безпеки підприємницьких структур у промисловості

Історія забезпечення ЕБ підприємств у світі є тривалою. Протягом всього періоду підприємствами набувався досвід, що дозволяє в умовах сьогодення ефективно організовувати систему ЕБ бізнесу. Значних успіхів у забезпеченні безпеки підприємницьких структур досягнули у Сполучених Штатах Америки. Американська система у сфері безпеки є однією з найдосконаліших, адже пройшла випробування часом, змогла зреалізуватися на транснаціональному рівні, вдало долає зовнішні і внутрішні загрози, в тому числі, комп'ютерні злочини і терористичні атаки тощо. Ґрунтовне вивчення умов її функціонування та самої структури є актуальним у процесі формування національної системи сприяння забезпечення ЕБ підприємницьких структур.

Досліджуючи історичні витоки створення агентств безпеки у світі, можна з певністю стверджувати, що процес їх формування та розвитку насичений численними подіями. Так, згідно даних [180], перше у світі агентство безпекового профілю виникло у Франції у 1834 р. Його засновником був Сюрт Ежен Франсуа Відок, бажанням якого було створити приватну поліцію. Основним видом діяльності цього агентства був захист підприємств від економічних злочинів. Всього лише за 20 франків в рік підприємству повідомлялася інформація про кредитоспроможність партнерів. Гаслом бюро Відока було: «Я звільнив Париж від злодіїв, тепер звільню торгівлю від шахраїв». Агентство швидко набуло популярності і вже за рік існування нараховувало понад 4 тис. клієнтів (комерсанти, банкіри, промисловці). Невдовзі воно стало надприбутковим і приносило понад мільйон франків на рік.

Приклад Франції швидко перейняли США і у 1850 р. у Чикаго було відкрите перше американське приватне розшукове агентство, а у 30-х роках ХХ ст. їх налічувалося вже понад тисячу [241]. Особою, яка спричинилася до створення першого американського приватного розшукового агентства був

Алан Нат Пінкертон. Ідентифікаторами агентства були: емблема (широко відкрите око) і девіз («ми ніколи не спимо») [180]. Агентство «Національне розшукове агентство Пінкертон» ефективно працює по всьому світу і до сьогоднішнього часу.

Переломним моментом, який дозволив ще більше популяризувати послуги приватних детективних агентств були події після завершення Другої світової війни, адже ті часи супроводжувалися значним ростом злочинності, збільшенням кількості випадків промислового шпигунства, а також неспроможністю американської поліції задовольнити усі наростаючі потреби. Саме тому, приватні агентства почали розширювати сферу своєї діяльності і активно надавали послуги із охорони приватної власності фізичних і юридичних осіб, а також зі збору специфічної інформації.

У США щороку зростає кількість підприємств, які в цілях економії коштів на страхові послуги, виплати компенсації за збитками, спричиненими крадіжками власними працівниками, інвестують значні суми (до 6 млрд дол. США) на угоди про охорону зі спецслужбами, більш, ніж 11 млрд дол. США на створення і оснащення власних служб охорони [159, с. 286]. За послугами правоохоронних органів звертаються у випадку розбоїв, нападів, проникнень, пограбувань фірми. Особливої уваги у США заслуговує протидія економічним злочинам, які вчиняються на підприємствах. У таких випадках до розслідувань залучаються приватні детективні агентства. Крім того, причинами, що зумовлюють вибір приватних служб замість державних, є небажання витратити кошти на судові тяганини, а також незначні масштаби нанесеної шкоди.

До повноважень приватних детективних агентств США належить розслідування справ щодо:

- крадіжки вантажів, документів;
- підроблення платіжних документів;
- фінансових махінацій, випадків хабарництва;
- комп'ютерних та інформаційних злочинів;
- крадіжок, що вчиняються працівниками фірми;

- одержання персоніфікованих даних щодо окремих громадян чи підприємств;

- пошуку зниклих без вісті осіб;
- охорони фірм та приватних осіб.

Вагомим мотивом використання послуг детективних агентств є їх принципи роботи, основним з яких є нерозголошення інформації. Саме це і є вирішальним чинником, адже сприяє збереженню іміджу фірми на ринку і не допускає розголошення недостовірних даних у ЗМІ, або передачу окремої інформації конкурентам. У зв'язку з цим понад 70 % американських компаній звертаються за послугами до приватних детективних агентств [159, с. 286].

Складним є процес домовленостей та укладання угод про надання послуг між компанією і детективним агентством, адже необхідно себе уберегти від витоку надзвичайно важливої інформації. У таких випадках укладається договір, у якому обумовлено всі нюанси, зокрема:

- тривалість, вид і обсяги робіт;
- об'єкти, які підпадають під охорону і спостереження;
- специфічні домовленості (конфіденційність, терміновість тощо);
- процес збору, зберігання, використання і знищення комерційної та іншої інформації, яка може висвітлювати фінансове, боргове чи інше становище підприємства.

Зазвичай, вартість таких конфіденційних детективних послуг коливається від десятків до сотень тисяч доларів США.

Найсуттєвішою є діяльність великих детективних агентств США – агентства Пінкертон, Бернса, Уокенхата і Кідда, які ще називають «Великою четвіркою». Їхнього успіху і професійності не змогло досягнути жодне інше агентство типового виду діяльності у США, адже на ці 4 підприємства припадає половина грошового обороту усіх детективних агентств США. Наводячи цифрові дані, можна зазначити, наприклад, що детективна корпорація «Міжнародне детективне агентство Бернса» має понад 15 тис. висококваліфікованих працівників, які спеціалізуються на всіх

безпекозабезпечуючих послугах, зокрема, пошук і затримання злочинців; пошук, збір і обробка специфічної інформації; ведення бухгалтерської звітності; робота з персоналом тощо. Понад 50 філій цього агентства розташовані по всьому світу.

Але не лише цих 4 агентства активно функціонують на ринку детективних послуг США, як свідчить статистика [507], у США детективною діяльністю займаються: практично 2 млн приватних осіб, - ця цифра вдвічі перевищує кількість штатних працівників поліції США; понад 4 тис. приватних детективних агентств, за послугами до яких щорічно звертається 7 % жителів США; прибуток за рік усіх детективних агентств США на 73 % перевищує сукупний бюджет американських правоохоронних органів.

Окремої уваги заслуговує сфера нормативно-правового регулювання детективної діяльності у США. Так, науковцями В. Черковим та П. Поповим [584] виокремлено концептуальні положення правового регулювання детективної діяльності, зокрема:

- відсутність федерального закону про приватну детективну діяльність, а регламентування цієї діяльності кожним штатом окремо;
- існування трьох видів приватних компаній, що надають правоохоронні послуги: розшукові бюро, охоронні агентства, служби безпеки у різних промислових і комерційних структурах;
- у 40 з 50 штатів США існує практика видання різного виду ліцензій для можливості надання детективних послуг; маючи таку ліцензію детектив може здійснювати свою діяльність лише на території штату, який її видав.

Ліцензії на здійснення детективної діяльності у США є трьох видів:

- класу «А» – заборона здійснювати охоронну діяльність, основна сфера діяльності – збір інформації;
- класу «В» – заборона збору інформації, основна сфера діяльності – охоронна;
- класу «С» – комбінована ліцензія, яка дозволяє здійснювати і охоронну діяльність і займатися збором інформації.

Суворими є вимоги до осіб, які мають намір отримати ліцензію. Кандидату необхідно скласти письмовий іспит, сплатити вступний внесок, а також відповідати специфічним вимогам кожного штату, наприклад, у Каліфорнії необхідно пред'явити документ, що засвідчує наявність практичного досвіду у сфері розслідувань не менше 6 тис. год., а при наявності диплому про вищу юридичну освіту – 2 тис. год., а також обов'язково скласти іспити на знання норм нормативно-правових документів США і англійської мови [322].

У 16 штатах США обов'язковою умовою для отримання ліцензії є американське громадянство. У 22 штатах, щоб офіційно зареєструвати детективні послуги, необхідна характеристика чи рекомендаційний лист. Умовами, що унеможливають отримання ліцензії є зловживання алкоголем, довідка про перенесене психічне захворювання, звільнення зі збройних сил за специфічні провини [32].

Для влаштування на роботу в уже існуюче детективне агентство у США необхідно заповнити анкету, в якій навести відомості про стан здоров'я, життя і місця праці у минулому, надати рекомендаційні листи з попередніх місць праці, в окремих штатах – пройти бесіду з використанням поліграфа.

На американських підприємствах поширеним є досвід створення власних служб безпеки. Це дає змогу самостійно контролювати ситуацію на підприємстві, не залучаючи до цього сторонні фірми.

За даними джерела [32], станом на 1990 р. 1 % валового продукту США був витрачений на гарантування безпеки підприємств. Щороку американські компанії збільшують витрати на організацію системи економічної безпеки, при цьому акцентують увагу на всесторонньому охопленні різних видів діяльності. Одним з важливих об'єктів захисту є інформація, зокрема, конфіденційна. Так, 80 % із 500 компаній корпорації «Фортчун» значними темпами нарощують суми на збір конфіденційної інформації. При цьому багато сил скеровано на створення внутрішньокорпоративних контррозвідувальних служб, щоб вберегти власну інформацію від розголошення. Ще одна проблема, з якою стикаються американські компанії, – це їхній транснаціональний статус (окрім

національних компаній). Ведення бізнесу на різних континентах і країнах створює необхідність ретельного оцінювання такої діяльності. Для цього, здебільшого, запрошують сторонніх спеціалістів, наприклад, *Ackerman and Palumbo* (Маямі), *Control Risks Ltd.* (Лондон), *Risk International* (Вашингтон).

Складною проблемою є крадіжки і замінування. Тому підприємства звертають особливу увагу на оснащення приміщень новітніми системами контролю доступу, камерами слідкування, суворого підбору кадрів, проведення позапланових інвентаризацій.

Американська економіка, як ніяка інша у світі, стикається із значною кількістю комп'ютерних злочинів, навмисного зараження вірусами електронних мереж, спроб викрадення корпоративних таємниць конкурентами тощо. Це зумовлює потребу створення професійних служб інформаційної безпеки.

На відміну від вітчизняних підприємств, американські підприємства створюють чисельні служби безпеки з чітким розподілом обов'язків, а працівникам цих служб забезпечують виплату високих зарплат. Мотивація праці є надзвичайно важливою, адже перевірка карток безпеки, перегляд зображень моніторів, перевірка сумок рентгенівськими установками, патрулювання – повноваження охоронця контрольно-пропускного пункту, вимагають постійної підвищеної уваги та зосередження, які можна забезпечити, заплативши йому хорошу зарплату.

Іншою сферою, яка потребує прийняття заходів безпеки на корпораціях США – це кадрова. Проблема кадрового забезпечення є постійною і не має кордонів. Тому підприємства витрачають ресурси на її врегулювання. Підбір персоналу, слідкування за належним виконанням ними своїх обов'язків, вистежування осіб, які працюють на конкурентів, осіб, які мають шкідливі звички чи озлоблені на дії керівництва, виявлення випадків, коли у працівників з'являються нові речі, нерухоме чи рухоме майно, кошти, які не відповідають його зарплаті і посаді – це все повноваження працівників сектору кадрової безпеки служби корпоративної безпеки американських компаній.

Цікавою практикою у США є формування широкомасштабної системи колективної безпеки американського бізнесу, що бере початок у 90-х роках. У її основу закладена мета захисту американських громадян шляхом обміну інформацією між Державним департаментом та понад 500 корпорацій США про потенційні і реальні загрози економічній безпеці підприємницьких структур. Джерелом такої інформації є дані іноземних представництв, інформація у ЗМІ, доповіді, коментарі американських підприємств, які мають світову мережу, зокрема, *American Air Linen*, *Procter and Gamble*, *Bank of America*, *McDonald's*, *IBM* та інші, які стали «очима і вухами» системи колективної безпеки американського бізнесу [159, с. 287-288].

Таким чином, досліджено систему багаторівневого забезпечення ЕБ підприємницьких структур у США, що дає можливість стверджувати про важливість цієї сфери для американського бізнесу. При цьому, варто наголосити на значному досвіді, який формувався впродовж сотень років, а також скоординованих діях державної влади на федеральному рівні для максимального врегулювання процесу гарантування безпеки нормативно-правовими документами. Позитивним елементом є те, що створено багато приватних структур у США, зокрема, охоронних і детективних, які активно залучають до співпраці юридичні і фізичні особи.

Великобританія є державою із довготривалою історією. Тому і розвиток сфери безпеки бізнесу є багаторічним. Англія вирізняється тим, що має неабиякий досвід у забезпеченні ЕБ підприємницьких структур. Доцільно зазначити, що й перше детективне агентство було створене саме в Лондоні [227].

Впродовж багатьох років приватна детективна діяльність існувала разом із державною системою забезпечення безпеки та з системами безпеки приватних підприємств. Державна система забезпечення безпеки приватних структур складається з силових органів, а також включає нормативне забезпечення даної сфери і організацію заходів превентивного характеру у різних сферах життя суспільства. Приватні підприємства щораз частіше звертаються при виникненні

проблем до недержавних структур, що працюють на ринку безпекозабезпечуючих послуг. Це зумовлено тим, що фірми бояться зіпсувати свою репутацію через розголос протиправних дій, що вчиняються їхніми працівниками або сторонніми особами щодо їх підприємств. Тому значна кількість інформації про численні випадки шахрайства, комп'ютерних злочинів, розкрадання інформації, дрібних крадіжок майна чи розголошення комерційної таємниці залишається прихованою від правоохоронних органів та суспільства. Крім того, приватні підприємства надають послуги, що рахуються незаконними для правоохоронних органів [160, с. 288]; так агентство «*Argent*» разом із розслідуванням випадків промислового шпигунства, забезпеченням безпеки комерційних підприємств і банківських установ, надає послуги з отримання конфіденційної інформації інших підприємств.

Якщо досліджувати приватну безпекозабезпечуючу сферу, то можна зазначити, що у Великобританії існують поряд приватні детективні агентства, а також приватні комерційні і промислові служби безпеки підприємств, фірм, банків. До повноважень останніх належить:

- технічний захист об'єкта;
- дослідження ситуації на підприємстві;
- навчання та керівництво працівниками у екстрених випадках;
- контроль над діями працівників;
- боротьба із злочинами у *IT* сфері;
- забезпечення безпеки при транспортуванні грошей і цінностей

[161, с. 17].

У приватних детективних агентств специфіка і сфера діяльності дещо відрізняється та полягає у наступному:

I. У сфері розслідування злочинів:

- розслідування *IT* злочинів;
- викриття випадків шахрайства;
- боротьба з економічними злочинами;

II. У сфері забезпечення ЕБ фірм:

- організація системи забезпечення економічної безпеки фірми;
- отримання інформації, що становить комерційну таємницю;
- дослідження ділової репутації, кредито- і платоспроможності клієнтів і партнерів;
- забезпечення особистої охорони, охорони об'єкта загалом [161, с. 17].

Приватні охоронні структури тісно співпрацюють з державними службами в окремих сферах своєї діяльності. Так, одна із найбільших фірм «Сек'юрикор» надає послуги з охорони приміщень банків, приватних фірм, коштів, дорогоцінностей у процесі їх транспортування, а також осіб, які депортуються з Великобританії. За статистичними даними [540], Міністерство внутрішніх справ Англії за рік на такі послуги приватних фірм витрачає понад 1 млн фунтів стерлінгів.

Особливої уваги потребує детективна діяльність. Як вказано у праці [584], донедавна існувала особливість, за якою був відсутній єдиний нормативно-правовий документ, у якому була б закріплена вимога про обов'язкову державну реєстрацію особи, яка надає детективні послуги. Ще з 90-х років уряд гостро ставив питання перед парламентом про потребу обов'язкової реєстрації осіб, що надають детективні послуги, при цьому зі спеціальною перевіркою і обліком у поліції.

Процес прийняття документа був тривалим і складним, адже серед декількох проектів не було вибрано жодного. Успішне завершення вказаного процесу відбулося у 2001 р. прийняттям закону «Про приватну індустрію безпеки». Він регламентує відносини у сферах відеонагляду, режиму доступу, діяльності тілоохоронців і охоронців. Саме з цього часу запроваджено обов'язкову реєстрацію приватних детективів і ліцензування їх діяльності. Одночасно із введенням таких порядків було створено спеціальний орган, який перевірятиме та ліцензуватиме приватну детективну діяльність – *Security Industry Authority (SIA)* – Орган індустріальної безпеки Великобританії.

Ліцензія *SIA* видається на термін трьох років і коштує 245 фунтів стерлінгів. Як мінімум за 4 місяці до закінчення терміну дії ліцензії ліцензіат

зобов'язаний надіслати запит для її оновлення. Для цього заповнюється запит типового зразка і сплачується сума 245 фунтів стерлінгів [420].

Типи ліцензій, що видає *SIA*:

- транспортування грошей і цінностей;
- особиста охорона;
- тілоохоронець;
- охорона приміщень;
- оператор *CCTV*;
- іммобілізація автомобілів (евакуатор);
- зберігач ключів (контроль доступу).

Кожен тип ліцензії вимагає від ліцензіата пройти відповідне навчання, по закінченню якого він надає до *SIA* комплект документів (кольорові фотографії, сертифікат про закінчення навчання за профілем, документи, що підтверджують особу, довідку про відсутність судимостей і чек про оплату). Кандидат очікує на позитивну чи негативну відповідь *SIA* від 1 до 2 місяців.

Особи, які успішно пройшли перевірку і отримали ліцензію, мають всі можливості для успішної роботи. Вагомим є той факт, що особи, які пройшли перевірку в державних органах мають доступ до криміналістичної лабораторії Лондона [322, с. 72]. Також їм надається доступ до центрального національного поліцейського комп'ютера, дані з якого розкривають інформацію за запитами про правопорушників, які підозрюються у крадіжках автомобілів. Крім того, вони мають доступ і до інших баз даних зі списками британських виборців і судових досьє [584].

Важливим є те, що понад 70 % приватних детективів Англії колись працювали в органах. Це дозволяє їм підтримувати співробітництво з поліцією під час своєї професійної діяльності.

Таким чином, сфера забезпечення економічної безпеки приватних підприємств Англії є професійною та різнорівневою, що забезпечує високі показники її діяльності.

Упродовж останніх років підприємства Франції зіткнулися із збільшенням кількості злочинів, фактів комерційного шпигунства, атак хакерів на інформаційні системи, недобросовісної конкуренції, терористичних атак тощо. Ці та ряд інших факторів зумовили потребу перегляду французькими підприємствами системи гарантування власної безпеки. Складним питанням для підприємств є вирішення проблеми необхідності створення власної служби забезпечення безпеки чи залучення сторонніх спеціалістів [282]. Загалом, сектор послуг на ринку забезпечення безпеки у Франції складається з 23 сегментів, що згруповані за наступними напрямками: боротьба з тероризмом, електронні системи безпеки, спостереження і охорона, фізична безпека, продукція для здоров'я і безпеки, пожежна безпека та інкасація [111]. При цьому обсяг ринку послуг у сфері безпеки станом на 2008 р. становив 18,9 млрд євро, а з кожним наступним роком зростає в середньому на 4,5-4,7 %. Досліджуючи структуру даного ринку, можна зазначити, що на ньому домінують іноземні компанії, загальна кількість яких в 90-х роках не перевищувала 20 %. Особливої уваги заслуговує прибутковість їх діяльності. Так, протягом 2007 р. 25 найбільших компаній з забезпечення безпеки підприємств у Франції отримали прибуток у розмірі від 128 до 755 млрд євро.

За даними ЗМІ [33] найбільшої популярності на французькому ринку отримали послуги фізичної безпеки, зокрема, постова охорона та послуги тілоохоронців, їх частка становить понад 78 % серед інших послуг у сфері безпеки. Промисловими підприємствами найчастіше використовується весь спектр послуг, а найбільші вкладення коштів відбуваються у системи спостереження та комп'ютерного захисту. Особливої уваги заслуговує організація системи економічної безпеки на транспорті (аеропорти, морські порти, міський транспорт, який весь оснащений відеокамерами) та у навчальних закладах і державних установах.

У Франції існує специфіка, за якою жандармерія забезпечує безпеку державних установ та небезпечних об'єктів, а приватні охоронні структури працюють з підприємствами різних форм власності та видів діяльності. При

цьому працівники жандармерії, що вийшли на пенсію, не мають права працювати у приватних охоронних компаніях, останні до своїх потенційних працівників висувають ряд вимог: наявність ліцензії, яку видає поліція, відомості про відсутність занять іншого роду, зокрема, розслідувань, відсутність судимостей, успішне засвоєння інформації на спеціальних заняттях, відсутність служби в поліції.

Значного поширення у Франції набули приватні детективні агентства. Як зазначено у праці [160, с. 40], попит на їх послуги щораз зростає, а безпосередніми замовниками виступають керівники та високопосадовці великих компаній, комерційних банків, страхових компаній і адвокатських бюро. Французьким законодавством передбачено, що створювати таку фірму мають право лише громадяни Франції. Перелік повноважень приватних детективних агентств на французькому ринку не є надто великим, вони здійснюють протидію зловживанню торговими марками, виявлення фактів недобросовісної конкуренції, попередження промислового шпигунства, забезпечення безпеки банківських установ.

Зростання попиту на послуги безпеки призводить до активізації виробництва устаткування спеціального призначення, яке у 2008 р. зросло на 16,7 % [111]. Крім того, поштовхом до такого росту стала заява міністерства внутрішніх справ Франції про виділення 21 млн євро для купівлі камер спостереження з 20 тис. до 60 тис. штук у 75 французьких містах до кінця 2011 р. [111].

Міжнародні експерти стверджують, що серед усіх країн Європи, ринок Франції приносить найбільший прибуток з продажу устаткування для забезпечення безпеки підприємств (в середньому на 20 % більше за інші ринки). За даними джерела [33], активними споживачами технологій відеонагляду та інших цифрових технологій є банківські установи. Понад 20 % річного прибутку постачальників цифрової техніки зі сфери безпеки надає система банків Франції, з її великою кількістю відділень. Фактом, який привертає увагу є те, що лише 5 % виробництва техніки для гарантування

безпеки припадає на французьких виробників, а 95 % – на іноземних. Це зумовлює зацікавленість національних виробників, але вони стикаються з проблемою недостатності інвестицій і кваліфікованих кадрів, а також зайнятими сегментами ринку. Цю проблему частково вирішують на державному рівні; так компанії *Visio Wave* (найбільшому провайдеру цифрових технологій у Франції) надано можливість забезпечувати транспортну систему засобами безпеки. Крім того, національним товаровиробникам допомагає ментальність французів, які відмовляються сприймати іноземні товари з написами англійською мовою, з кодом виробника іншої держави.

Особливої уваги від французьких підприємств вимагає протидія комп'ютерній злочинності. З кожним роком зростає кількість несанкціонованих доступів до комп'ютерних мереж і баз даних, при цьому є загроза втрати комерційної таємниці. Деякі підприємства у структурі власних служб безпеки створюють підрозділи із захисту інформації. До їхніх повноважень належить оцінювання ступеня ризику, виявлення найуразливіших місць у системі здійснення пошуку зловмисників, які мали намір порушити ІТ-безпеку підприємства, створення системи доступу, діагностика комп'ютерних мереж, захист комерційної таємниці, створення комплексної корпоративної системи безпеки інформації.

Особливої ретельності вимагає робота із надання доступу до комерційної таємниці працівникам підприємства. Для надання доступу враховуються наступні фактори:

- наявність у працівника посади, яка передбачає роботу із комерційною таємницею;
- відсутність у працівника судимостей та обов'язкова перевірка про відсутність звинувачення його у фактах промислового шпигунства на інших підприємствах;
- перевірка працівника на факти вживання алкоголю, психотропних речовин, наркотиків, прояву психічних розладів;

- перевірка правдивості всіх наданих працівником при влаштуванні на роботу відомостей;
- пошук зв'язків працівника із конкуруючими підприємствами [170, с. 80].

У процесі надання доступу до комерційної таємниці обов'язково з працівником підписується документ про нерозголошення секретної інформації. А при звільненні такого працівника, з ним підписується зобов'язання, за яким він не має права розголошувати жодної інформації з місця праці.

Для України доцільно починати свої кроки з організації професійного підходу до забезпечення ЕБ підприємницьких структур переймаючи досвід північного сусіда – Російської Федерації, адже там набули широкого розповсюдження приватні агентства із забезпечення ЕБ у різних сферах. За даними джерела [36] у РФ почав функціонувати з початку 1995 р. Російський союз підприємств безпеки, до його складу увійшло понад 25 тис. осіб, основним видом діяльності яких було надання послуг з організації безпеки на підприємствах. Ця організація набула вседержавного масштабу, оскільки її структурні підрозділи почали створюватися згодом у різних куточках Росії. Як зазначено у пресі [36], починаючи з 2007 р. у Ростовській області функціонувало понад: 181 служба безпеки, 82 охоронних підприємства, 6 детективних агентств і одна охоронно-розшукова організація, що в загальній кількості перевищило позначку у практично 300 підприємств безпекозабезпечуючого профілю. Іншим кроком у даній сфері є діяльність специфічних фондів та спілок із захисту. Так, у тій же ж Ростовській області у 1993 р. був створений Фонд захисту підприємців [36], основним видом діяльності якого є робота із повернення дебіторської та кредиторської заборгованостей, врегулювання спорів і конфліктів, перевірка сумлінності ділових партнерів, а також доцільність укладення тих чи інших комерційних угод, консультування з питань організації бухгалтерського обліку, взаємодія із правоохоронними і судовими органами. За більш ніж десятилітню історію його діяльності він налічує до 300 підприємницьких структур та фізичних осіб, а

також створив мережу філій по цілій області. Схожі фонди функціонують і у інших областях.

Значного поширення набули охоронні агентства, яких в РФ є понад 10 тис., а їхніми працівниками є більш ніж 400 тис. осіб [183]. Такі підприємства орієнтуються у наданні своїх послуг (здебільшого, технічної та протипожежної охорони, юридичної підтримки) на представників малого та середнього бізнесу. Вони тісно співпрацюють з поліцією, а також беруть участь у спільних заходах. Працівниками цих структур є колишні працівники силових державних підрозділів, які мають багаторічний досвід у агентурно-оперативній роботі. Однією із важливих сфер діяльності цих агентств є попередження рейдерських атак, які набувають щораз більшого поширення на теренах пострадянського простору. За інформацією, надрукованою у праці [573], рейдери у перекладі з англійської мови – нападники, у більш ширшому вітчизняному тлумаченні – це особи, які спеціалізуються на захопленні у своє розпорядження управління підприємством використовуючи при цьому спеціально спровокований бізнес-конфлікт. Досліджуючи класифікацію рейдерів, їх поділяють на «білих», «чорних» і «сірих». «Білі» – законні рейдери, які свою діяльність спрямовують на покращання ефективності діяльності того чи іншого підприємства; «чорні» і «сірі» рейдери – свою діяльність базують на використанні незаконних методів, зокрема, силового захоплення, надання підроблених документів тощо. Мотивом діяльності рейдерів є: задоволення власного інтересу; захоплення бізнесу з метою перепродажу; замовлення зі сторони третіх осіб.

Як свідчать статистичні дані [404] у 2005 р. було зафіксовано понад 100 корпоративних конфліктів, інформація про які набула значного розголосу у ЗМІ. Динаміка кількості корпоративних конфліктів у Москві є невтішною, оскільки відображає стрімке щорічне зростання їх кількості: так, у 2003 р. – 151, у 2004 р. – 177, у 2005 – 117 (за оцінкою експертів – 300), загальна сума активів яких є більшою за 4 млрд дол. США.

Загалом сфера діяльності охоронно-детективних підприємств у РФ базується на наданні наступних послуг [117, с. 105; 163, с. 34; 246]:

- фізична охорона об'єктів і приватних осіб з використанням сучасних технічних засобів, вогнепальної зброї і спецзасобів;
- забезпечення безпеки об'єктів і приватних осіб з використанням програмно-технічних комплексів захисту інформаційних систем;
- забезпечення інформаційної безпеки недержавних суб'єктів економічних відносин;
- інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницького ризику і захист комерційної таємниці;
- надання консультацій керівниками попередньо створюваних підприємств і комерційних організацій з питань комплексної безпеки у формі розробки практичних рекомендацій;
- забезпечення безпеки комерційних об'єктів міської інфраструктури;
- участь у забезпеченні безпеки держпідприємств, міжнародних комерційних виставок, конгресів, симпозіумів, творчих фестивалів тощо;
- спільне з патрульно-постовою службою органів внутрішніх справ патрулювання в районах міста (за місцем реєстрації охоронного підприємства);
- забезпечення порядку в місцях проведення масових культурно-спортивних і видовищних заходів.

Одночасно із зазначеними вище видами діяльності зростає попит великих корпорацій на послуги конкурентної розвідки та агентурної служби. У значній мірі, саме спеціалізовані приватні підприємства мають змогу фахово підійти до процесу збору необхідної інформації про конкурентів, ринок, тенденції тощо. У зв'язку з тим, що сучасна діяльність підприємств Росії вимагає значного обсягу інформації, яка є обробленою і представленою в доступній формі, легкій для опрацювання, то менеджери компаній не справляються з такою роботою своїми силами.

Російські компанії перетворилися з невеличких фірм на акціонерні товариства зі складною інфраструктурою і управлінськими зв'язками, у зв'язку з цим фінансові потоки, рух капіталу, управління ресурсами, персоналом,

інноваційною діяльністю стає все складнішим завданням, що мотивує керівництво до залучення сторонніх спеціалістів.

Іншою проблемою, яку приватні підприємства із забезпечення ЕБ вирішують на теренах Росії, є боротьба з комп'ютерним шпіонажем та протиправними діями через комп'ютерні мережі. За даними правоохоронних органів РФ [435], кількість виявлених злочинів у сфері комп'ютерної інформації зростає щорічно у 3-4 рази; також зазначено, що у випадку втрати комерційним підприємством більш ніж 20 % важливої внутрішньої інформації, то у 60 % зі 100 % вона збанкрутує; 93 % підприємств, які втратили доступ до власної інформації на термін більш ніж 10 днів, змушені зупинити свій бізнес.

Агентства із захисту інформації надають широкий асортимент послуг:

- здійснення комплексу технічних і організаційних заходів з атестації засобів і систем на відповідність вимогам захисту інформації, а також приміщень, призначених для ведення конфіденційних переговорів;
- здійснення спецдослідження на виявлення побічних електромагнітних випромінювань, технічних засобів обробки інформації;
- оцінювання потенційних каналів витоку інформації від технічних засобів, об'єктів, приміщень;
- закупівля технічних засобів і систем захисту інформації, їх встановлення та монтаж, а також обслуговування;
- придбання програмно-апаратних комплексів, технічних засобів пошуку джерел радіовипромінювання і чужих систем збору інформації;
- проектування системи захисту інформації, розроблення типового проекту і пропозицій для оснащення об'єкта технічними засобами захисту;
- надання послуг і сприяння у освоєнні технічних засобів захисту інформації;
- здійснення консультування у сфері забезпечення інформаційної безпеки організації і приватних осіб [435].

Урізноманітнюються також послуги приватних агентств з безпеки; це зумовлено швидким ростом попиту на нові охоронні послуги. Так, за даними

московського агентства економічної безпеки «SSS» [163], перелік послуг, що пропонуються для юридичних і фізичних осіб наступний:

- охорона об'єктів (озброєна і неозброєна, за допомогою сторожових собак, встановлення системи контролю доступу);
- безпека приватних осіб, *VIP*-персон, керівників підприємств;
- забезпечення безпеки масових заходів;
- супроводження вантажу;
- встановлення і обслуговування відеонагляду;
- тестування на поліграфі тощо.

Таким чином, досліджено специфіку здійснення приватними агентствами Російської Федерації заходів із забезпечення ЕБ підприємств. При цьому наголос зроблено на різноманітності видів їх діяльності. Важливим елементом, який заслуговує на адаптацію до української практики є значний досвід російських агентств, а також ґрунтовне нормативно-правове забезпечення діяльності у сфері економічної безпеки.

На основі проведеного дослідження специфіки забезпечення ЕБ в різних країнах світу можна ствердити факт комплексного підходу до вирішення даної проблеми і, що дуже важливо, зосередження значних зусиль на макрорівні. Провідні країни світу сприяють підвищенню рівня ЕБ суб'єктів господарювання шляхом:

1) розроблення цільових стратегічних документів щодо стабілізації рівня ЕБ підприємств, регіонів, галузей, які дозволяють захистити виробництво від негативного впливу значної кількості зовнішніх загроз;

2) прийняття адміністративно-законодавчих обмежень, які позитивно впливають на стимулювання розвитку підприємництва, а це дозволяє підвищити рівень привабливості держави для інвесторів та створити сприятливі умови для ведення бізнесу;

3) прийняття програм підтримки малого та середнього бізнесу в умовах глобалізації економіки;

4) створення окремих структурних підрозділів при галузевих управліннях, основним завданням яких є ведення стратегічної політики і тактичних кроків у сфері ЕБ підприємств галузевої приналежності;

5) створення спеціальних державних інституцій, які займаються моніторингом рівня функціонування підприємств і виявленням найсуттєвіших проблем, що стримують їхній розвиток;

6) розроблення стратегічних програм/документів, у рамках яких оптимізуються процеси впливу на рівень ЕБ підприємств;

7) дослідження умов функціонування ринків з метою розроблення рекомендацій для підприємств щодо втримання і нарощування конкурентних позицій;

8) заходи щодо зміцнення інституційної бази захисту права власності;

9) програми сприяння НДДКР підприємств для підвищення рівня ЕБ;

10) програми підтримки та фінансування діяльності підприємств з високим ступенем ризику;

11) надання гарантій інвестиціям в акціонерний капітал та за кредитами;

12) програми страхування діяльності підприємств;

13) розроблення механізму захисту прав підприємств у процесі жорсткої конкуренції та дискримінаційно-анексійних дій зі сторони учасників ринку [125, с. 28-33; 622].

Однак, в Україні склалася принципово відмінна ситуація, яка не відповідає міжнародній практиці. Основна роль у формуванні умов, що сприяють досягненню високого рівня ЕБ підприємств, належить не державним структурам, а безпосередньо підприємствам. Існуючі механізми державного регулювання даної сфери є малоефективними і лише в окремих випадках дають змогу захистити законні інтереси вітчизняних підприємницьких структур. На цьому підґрунті виникає дилема, адже впродовж останніх років значно погіршилася ситуація в економіці, загострилася ситуація в криміногенній сфері, збільшилася кількість випадків незаконної зміни власників підприємств тощо, а реагувати на всі ці дії повинна держава. З іншої сторони можна констатувати

факт недооцінки українськими власниками бізнесу необхідності приділяти значну увагу сфері забезпечення ЕБ. Так, у державах з високим рівнем розвитку на безпеку бізнесу підприємства витрачають 9-12 % прибутку, натомість в Україні – менше 1 % [149].

Іншим вагомим аспектом є те, що у країнах Європи, США, Японії захист підприємницького сектору здійснюється недержавними структурами безпеки. Наприклад, у США чисельність працівників цих структур вдвічі перевищує штат поліції, що дозволяє знизити рівень державних видатків на її утримання [394].

В Україні сектор недержавного регулювання безпеки підприємництва почав розвиватися у 90-х роках ХХ ст. Але масштабного розвитку не відбулося за тривалий період, вагомою причиною цьому є пасивне ставлення державних органів до даної проблеми. Наслідком такої ситуації є те, що станом на 2008 р. в Україні було зареєстровано близько 25 тис. приватних структур, що спеціалізувалися на наданні послуг у сфері безпеки. Крім того, можна відзначити функціонування значної кількості служб безпеки підприємств, навчально-консультаційних установ, діяльність яких спрямована на підготовку фахівців та навчання працівників для цих служб, аналітичних центрів, інформаційних служб, науково-дослідних організацій, фондів, до основних напрямків яких входить міжнародна співпраця з питань та проблем безпеки, фірм із забезпечення інформаційної, протипожежної та економічної безпеки.

Серед найвідоміших представників даної сфери можна відзначити засновану у 1995 р. Українську федерацію робітників недержавних служб безпеки (УФРНСБ) – це громадська організація, що об'єднала підприємства та окремих громадян, що на законних підставах займаються охоронною, детективною, інформаційною та іншою діяльністю, яка безпосередньо має на меті захист бізнесу та приватних осіб. Впродовж останніх років членами УФРНСБ стало понад 140 підприємств, а її мережа розширилася до 20 регіональних відділень [589].

Іншими провідними об'єднаннями у сфері безпеки бізнесу в Україні є:

1) Всеукраїнська Асоціація приватних детективів (ВАПД) – 29 травня 2012 р., вперше в історії України офіційно зареєстрована Державною реєстраційною службою. Асоціація створена приватними детективами та керівниками детективних агентств України, які легально працюють у сфері приватної розшукової діяльності та недержавної безпеки. У складі засновників – колишні співробітники МВС, спецслужб, розвідки та сил спеціального призначення. Асоціація є громадською організацією та має статус некомерційної і неприбуткової структури. Члени ВАПД відкрито здійснюють детективну діяльність в Україні як самостійні суб'єкти підприємницької діяльності, керуючись при цьому видом діяльності за КВЕД Україна 2010 – «Проведення розслідувань», який включає в себе «діяльність з розслідування та діяльність детективів», а також «будь-яку діяльність приватних детективів не залежно від типу клієнта або цілей розслідування» (код 80.30) [425].

2) Союз працівників сфери безпеки (СПСБ), завданнями якого є

- об'єднання учасників ринку безпеки, забезпечення громадської координації їх діяльності;
- сприяння та участь у розвитку цивілізованого ринку послуг безпеки на принципах партнерства, законності та здорової конкуренції всіх учасників;
- розвиток високого рівня етики в професійних і ділових відносинах;
- підвищення ролі недержавних служб безпеки по захисту державної, приватної власності та безпеки громадян;
- створення загального банку даних недобросовісних замовників і співробітників;
- відмова від участі у рейдерських діях [578].

3) Українська федерація індустрії безпеки (УФІБ) – її місією є сприяння формуванню в бізнес-середовищі ринку технічних засобів безпеки, автоматизації та диспетчеризації інженерних систем нової стратегії розвитку, націленої на підвищення конкурентоздатності компаній – членів федерації і галузі економіки в цілому на внутрішньому та зовнішньому ринках [438];

4) ТОВ «Міжнародна антитерористична єдність» (МАЄ) ставить своїм завданням підвищення рівня інформованості громадськості, досягнення єдиного розуміння сутності сучасного тероризму, формування та застосування інформаційних технологій та громадських заходів для створення ефективної системи дій щодо підтримки стратегії боротьби з міжнародним тероризмом;

5) Група підприємств безпеки «Приватна поліцейська компанія» (ППК) займається забезпеченням комплексної безпеки юридичних і фізичних осіб, надає повний спектр послуг у сфері юридичного забезпечення громадян і підприємств, у сфері детективних послуг та інформаційної безпеки, консалтингу, в т.ч. на умовах аутсорсингу з провідними компаніями та окремими особами;

6) «Мангуст» – об'єднання підприємств задля забезпечення активного обміну інформацією про проблемних контрагентів кожного з учасників, тобто для поширення інформації про несумлінних клієнтів та осіб, які вчинили шахрайські дії;

7) Українська Федерація професіоналів безпеки (УФПБ);

8) Українська громадська організація «Міжнародна Ліга професійних охоронців» (МЛПО);

9) Національна Професійна Ліга Охоронців України (НПЛОУ);

10) Центр підготовки фахівців охорони та інші.

У банківському секторі провідною організацією безпекогарантуючого профілю є Асоціація банківської безпеки України (АББУ) – її завдання полягають у розробці та координації комплексу організаційних, аналітично-інформаційних та інших заходів щодо імплементації банками-членами єдиних стандартів безпеки у різних сферах діяльності. Доцільно відзначити створений у 2001 р. на її основі Український Форум безпеки розрахунків та операцій з платіжними документами і кредитами з метою координації зусиль у сфері електронних розрахунків; моніторингу, вивчення, узагальнення відносин, які виникають у сфері обігу платіжних карт; підготовки рекомендацій для клієнтів у випадку нестандартних та спірних ситуацій; систематичного оновлення даних

та експлуатації потужного сервера міжбанківського обміну *Exchange-Online* (інформація про неправомірні дії з використанням платіжних карт, обладнання для їхнього виготовлення та обслуговування); інформування громадян через ЗМІ про засоби захисту персональної фінансової інформації; взаємодії з правоохоронними органами [564].

Інша картина спостерігається на підприємствах; так з кожним роком все більше суб'єктів господарювання створює власні служби безпеки з подальшим формуванням системи та механізму забезпечення ЕБ задля досягнення високих показників діяльності.

Незважаючи на зазначені труднощі і здобутки, можна констатувати факт недостатньої кількості недержавних об'єднань у сфері безпеки бізнесу в Україні. Тому, доцільно відзначити ряд першочергових заходів зі сторони держави, які б сприяли розвитку даного сектору шляхом:

- 1) прийняття нормативно-правових актів, що регулюють порядок діяльності недержавних агентств з безпеки, приватних детективів, служб безпеки на підприємствах;
- 2) формування механізму співпраці між державними та недержавними службами у сфері безпеки;
- 3) сприяння розширенню мережі навчальних закладів, що здійснюють підготовку/перепідготовку персоналу для роботи в секторі безпеки;
- 4) сприяння створенню єдиного інформаційного центру державних та недержавних структур для допомоги у врегулюванні виробничих і безпекознавчих проблем;
- 5) врегулювання обміну інформацією між державними та недержавними структурами у сфері безпеки бізнесу та приватних осіб;
- 6) сприяння розвитку страхової сфери;
- 7) розроблення програм сприяння підприємствам, які впроваджують власну систему безпеки.

Тому вітчизняним підприємствам доцільно врахувати міжнародний досвід у сфері забезпечення ЕБ підприємств. При цьому важливим моментом є

врахування національних особливостей та ступеня розвитку даного виду діяльності. А також необхідно вносити поправки на макро- та мікроекономічні дестабілізуючі фактори та їх вплив на діяльність всіх суб'єктів господарювання.

РОЗДІЛ 3.

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

3.1. Аналітичне оцінювання стану забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств з виробництва транспортних засобів

Світова фінансова криза 2008-2009 рр. сколихнула весь світ і не оминула жодної фінансової і виробничої структури. Ряд підприємств збанкрутувало, багато – скоротили обсяги виробництва, інші – оптимізували широку виробничу та дилерську мережі; переважна більшість підприємств задекларувала негативну динаміку рівня ЕБ [197, 248]. Промисловість у світовому масштабі зазнала істотних збитків і відчутно зменшила інтенсивність свого зростання (рис. 3.1).

Лише Узбекистану та Норвегії вдалося втримати рівень розвитку промисловості у додатному полі, а от Україна втратила позиції на понад 30 %.

Відчули негативні наслідки фінансової кризи і автомобілебудівні підприємства. Труднощі у роботі світових гігантів з виробництва автомобілів різко позначилися на економіці більшості держав світу. Зокрема, США, Швеція та Німеччина, де дана галузь формує основу ВВП, довго потерпали від наслідків зниження результатів діяльності національних флагманів автомобілебудування.

Такі провідні фірми галузі у Західній Європі як *BMW*, *Opel*, *Scania* для мінімізації впливу кризи здійснювали закриття окремих підприємств та масове звільнення працівників. Американські компанії *GMC*, *Ford*, *Chrysler* вдавалися до додаткового залучення фінансових ресурсів, що в сумі сягало 50 млрд дол. США, що дозволило їм уникнути банкрутства [572, с. 49].

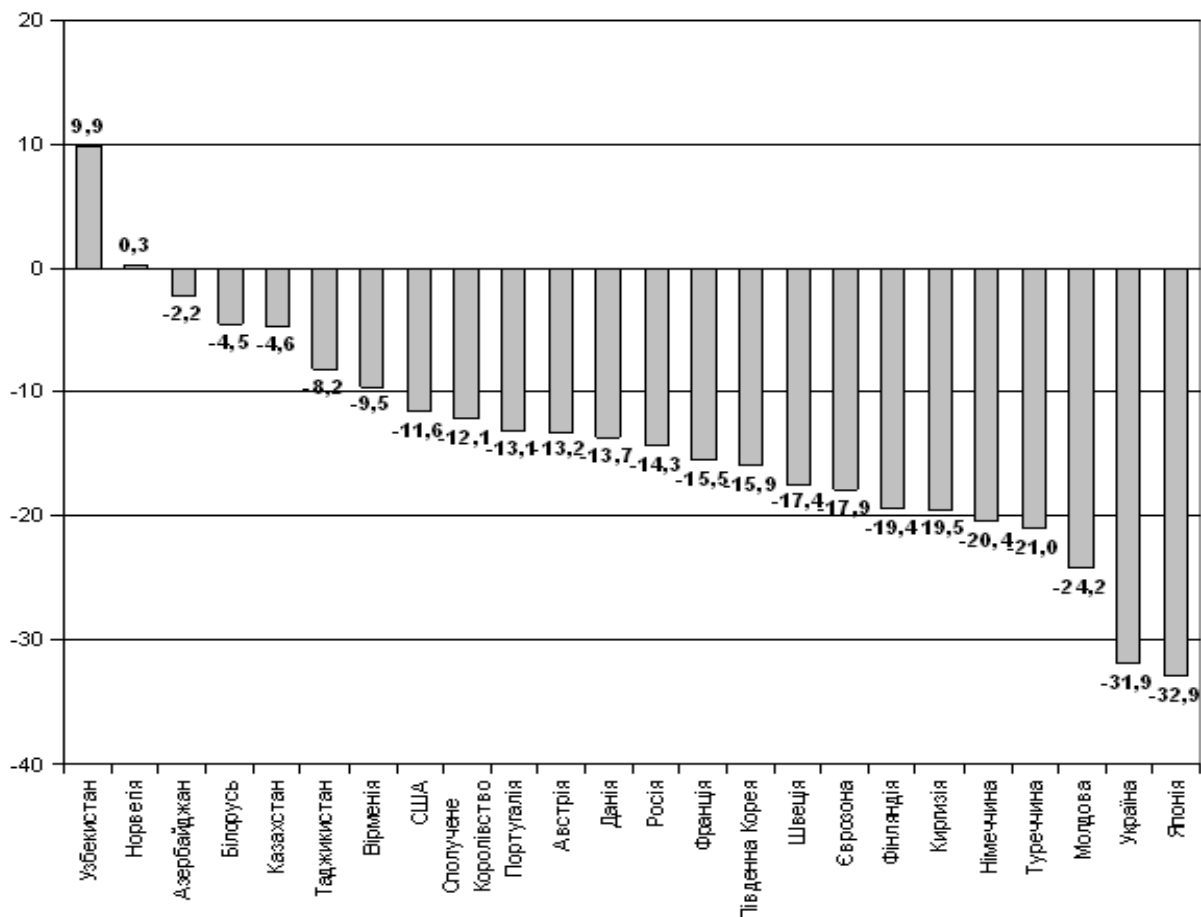

Рис. 3.1. Динаміка промислового виробництва в країнах світу в січні-березні 2009 р., % до відповідного періоду попереднього року
Джерело: [318]

Практика звільнення працівників була перейнята й вітчизняним автопромислом; так, протягом 2009 р. ЗАЗ звільнив понад 17 тис. працівників, ЛуАЗ – понад 12 тис., ЛАЗ – 1,4 тис. працівників [572, с. 145].

Для стабілізації рівня ЕБ широко використовували методи диверсифікації виробництва, страхування фінансових ризиків, активізації інноваційної діяльності, укладення угод злиття і поглинання підприємств, а також купівлі збанкрутілих автоконцернів.

Вартим уваги є досвід італійського концерну *Fiat*, який придбавши концерн *Chrysler* (США), використовував його виробничі потужності для

реалізації власних інноваційних програм. Результатом таких дій стало зростання обсягів продажів *Maserati* від 3,2 тис. до 32 тис. автомобілів.

Акцент на інноваційних впровадженнях зробила і *Honda*, що дозволило стабілізувати рівень прибутковості підприємства.

Компанія *Nissan* прийняла план антикризових заходів *Nissan GT 2012*, розрахований на період 2008-2012 рр. Згідно з цим планом одночасно з продовженням інноваційних програм щодо покращання якості продукції і створення автомобілів з мінімальним рівнем викидів CO здійснювалися наступні заходи:

- зниження рівня витрат на робочу силу на 20 % (з 875 млрд єн до 700 млрд єн);
- скасовані виплати бонусів членам Ради директорів;
- зменшення загального штату співробітників у глобальному масштабі на 20 тис. працівників (з 235000 до 215000 осіб);
- контроль над зниженням рівня товарних запасів у дилерів;
- зниження обсягів виробництва на 20 % за рахунок введення невикористаних днів та скорочення робочого дня;
- економія грошових коштів на 20 % шляхом зменшення обсягів капітальних вкладень (з 384 млрд єн у 2008 р. до 330 млрд єн у 2009 р.);
- оптимізація продуктового портфелю шляхом виводу на ринок щороку в середньому 10 нових продуктів [407].

Цікавим моментом є абсолютне перепрофілювання китайського виробника акумуляторних батарей для мобільних телефонів (який за обсягами їх виробництва поступався лише одній компанії у світі) в автомобілебудівне підприємство, візитною карткою якого стали автомобілі марки *BYD*. Саме ці авто швидко зайняли лідируючі позиції на ринку через свою відносно низьку ціну і непогану якість. Згодом вони також диверсифікували свою діяльність і почали випуск автобусів, зокрема, таких, які працюють на електроенергії.

Іншим представником Піднебесної, який стрімко почав розвиватися після фінансової кризи внаслідок продуманої політики, став концерн *Great Wall*.

Вперше у Європі виробничим майданчиком китайського підприємства було вибрано м. Ловеч (Болгарія). Щороку цей концерн нарощує обсяги виробництва, пропонуючи споживачам досить якісні авто за доступними цінами.

Не відставали від світових тенденцій і російські автовиробники. Впродовж 2012 р. «АвтоВАЗ» налагодив виробництво автомобілів марок *Renault* та *Nissan*, а також чотиридверного російського міні-джипа «Ниви» під маркою «Лада».

Спробу перейняти досвід світових лідерів роблять і вітчизняні автовиробники, які відмовляються від виробництва автомобілів нового зразка і налагоджують виробництво інноваційних моделей. Гальмує реалізацію інноваційної політики в Україні проблема неналагодженого комунікаційного процесу між виробниками, постачальниками, інвесторами, дистриб'юторами і споживачами. Така ситуація встановилася в момент розпаду СРСР і триває до теперішнього часу, хоча окремі підприємства вже практично налагодили свої виробничі взаємозв'язки.

Ускладнює ситуацію ще й те, що за час фінансової кризи 2008-2009 рр. українські автовиробники втратили майже 3,5 млрд дол. США, а питома вага реалізації вітчизняних авто впала з 42 % до 28 % [588]. Не покращилася ситуація й у 2010 році, протягом якого було вироблено лише трошки більше 83 тис. автомобілів, хоча за програмою розвитку автомобільної промисловості України (2006 р.) галузь до кінця 2015 р. повинна була освоїти виробництво легкових автомобілів у розмірі 500 тис. одиниць, вантажних машин – 45 тис. автомобілів, автобусів – 20 тис. одиниць щорічно [513].

Підтвердженням описаної ситуації є проведений аналіз динаміки виробництва автомобілів в Україні, результати якого відображені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Виробництво автомобілів в Україні, одиниць

Показники	Роки												
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість легкових автомобілів	18124	24995	50393	103000	179098	196722	274860	380061	400799	65646	75261	97585	69687
Кількість вантажних автомобілів	13131	6829	3380	4890	7792	19037	20400	22530	22328	3649	7872	7069	6594
Загальна кількість	31255	31824	53773	107890	186890	215759	295260	402591	423127	69295	83133	104654	76281
Відсоток зміни, %	63,0	1,8	69,0	100,6	73,2	15,4	36,8	39,7	5,1	-83,6	20,0	25,9	-27,1

Джерело: побудовано автором на основі [421, 422, 429]

Числові показники виробництва автомобілів найбільшими вітчизняними автомобілебудівними підприємства ПАТ «ЗАЗ», Корпорація «Богдан», ТОВ «ВО «КрАСЗ», ПрАТ «Єврокар» відображені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Обсяги та динаміка виробництва легкових автомобілів в Україні

(у розрізі виробників), тис. одиниць

Підприємства	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ПАТ «ЗАЗ»	275,77	252,48	43,96	42,27	59,36	39,92	19,26
Корпорація «Богдан»	54,22	87,33	14,39	19,19	20,24	12,03	5,96
ТОВ «ВО «КрАСЗ»	20,75	25,04	3,74	6,34	6,33	3,18	9,05
ПрАТ «Єврокар»	28,83	35,89	3,56	7,46	11,66	14,56	11,49

Джерело: побудовано автором на основі [430, 433, 434, 436, 445]

Аналіз динаміки виробництва легкових та вантажних автомобілів в Україні дозволяє констатувати нарощування обсягів виробництва починаючи з 2000 р., найвищий показник у розмірі 402591 машин спостерігався у 2007 р. Всі

наступні роки характеризувалися негативною динамікою. Якщо порівняти рівень 2012 р. і 2007 р., то він знизився на 79 %. Показник 2012 р. лише на 41 % перевищує рівень 2002 р., коли галузь почала відроджуватися.

Впродовж 2013 р. прослідковувався подальший спад позицій вітчизняного автопрому на 5 % [483]. Зниження рівня спаду виробництва з 27,1 % у 2012 р. до 22,1 % у 2013 р. було досягнуте за рахунок змін до податкового законодавства в Україні:

- 14.03.2013 р. ухвала рішення Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі про запровадження спеціального мита на імпорт автомобілів іноземного виробництва у розмірі 6,46 % на автомобілі з об'ємом двигуна 1500 - 2200 см³;

- Закон України «Про утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів» від 04.07.2013 р. № 421-VII;

- Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу щодо оплати екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів» від 04.07.2013 р. Цей документ встановив ставки екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів. Ці ставки розраховуються відповідно до об'єму двигуна. Для нових автомобілів коефіцієнт дорівнює 0,86-5,5, для авто, що були у використанні, – 5,3-35,01 [445].

Проаналізуємо ставки податку на додану вартість на імпорт обладнання, податку на прибуток, розмір мита на нові автомобілі та на імпорт обладнання автопрому. Для порівняння візьмемо автовиробників Росії, Китаю, Туреччини, Румунії, Узбекистану, адже вони створюють основну конкуренцію вітчизняному автопрому через складання на їхній території автомобілів усіх марок. Результати дослідження наведені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Порівняння нормативно-правового середовища функціонування галузі
автомобільного виробництва в Україні та в основних країнах-конкурентах

Показники	Країни				
	Туреччина	Китай	Узбекистан	Росія	Україна
Ввізне мито на нові автомобілі, %	65 (в період становлення галузі – до 150 %)	30 (в період становлення галузі – до 200 %)	30 + (від 1,5 до 3 дол.) на 1 см ³	25	10
Ввізне мито на імпорт обладнання автопрому, %	0	0	0	0	3-5
Податок на додану вартість на імпорт обладнання, %	0	0	0	0	20
Податок на прибуток, %	0*	0*	0*	0*	21

Примітка: * - на прибуток, що реінвестується у виробництво

Джерело: побудовано автором на основі [447]

Таким чином, картина в Україні є найнесприятливішою для розвитку автовиробництва. Першим і найважливішим показником є податок на прибуток, його ставка в Україні сягає 21 %, у інших країнах – 0 % на реінвестований у виробництво; можна з певністю сказати, що це один із основних демотивуючих чинників для вітчизняних автовиробників. Лише в Україні присутні високі ставки мита та податку на додану вартість на імпорт обладнання. Необхідно відзначити рівень ставки ввізного мита на нові автомобілі, який в Україні найнижчий з поміж держав-конкурентів.

Достатньо жорсткі заходи були прийняті для захисту вітчизняних автомобілебудівників. Незважаючи на протекціоністську політику України у 2013 р. продаж легкових автомобілів знизився на 10 %, комерційних – на 25 %, автобусів – на 21 %. Тобто дії держави не лише не покращили ситуацію, а навпаки, її погіршили. Зокрема, продажі *Hyundai* впали на 21,3 % (з 22 868 шт. до 18001 шт.), падіння продажів *Škoda* склало 11,9 % (з 13 948 шт. до 12285 шт.). Продажі ЗАЗ впали з 18124 шт. до 17709 шт. Продажі автомобілів ВАЗ (у тому числі українського складання) впали на 53,5 % (з 19 718 шт. до 9162 шт.),

а продажі *Chevrolet* – на 53 % (з 9616 шт. до 4524 шт.). У цілому в 2013 р. загальне скорочення продажів авто склало 7,4 % (з 217581 шт. до 201566 шт.) [483]. Динаміка обсягів продажів нових легкових автомобілів та автобусів за марками в Україні відображена у числових показниках у табл. 3.4, табл. 3.5.

Про труднощі у діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів України свідчить і офіційна статистика Упродовж 2007–2012 рр. показники прибутковості підприємств суттєво знизилися. За статистичними даними (Додаток Б табл. Б.1, табл. Б.2, табл. Б.3) серед промислових підприємств України рівень збитковості впродовж аналізованого періоду зріс з 33,4 % до 37,6 %; по Львівській області – з 34,0 % до 40,9 %. Серед підприємств з виробництва транспортних засобів та устаткування ситуація є гіршою, адже показники збитковості є вищими: по Україні зростання з 34,6 % у 2007р. до 37,6 % у 2012 р., а по Львівській області – з 37,5 % у 2007 р. до 45,2 % у 2012 р.

В Україні у 2012 р. спостерігалось зниження рівня фінансового результату діяльності підприємств промисловості у порівнянні з 2007 р. з 43700,9 млн грн до 21353,4 млн грн у 2012 р. (на 52 %), а у Львівській області з 449,9 млн грн до 310,3 млн грн (на 31 %). Протилежною є картина на підприємствах з виробництва транспортних засобів та устаткування, де спостерігалось зростання рівня фінансового результату, який характеризувався наступними значеннями: 2345,4 млн грн у 2007 р. та 9110,6 млн грн у 2012 р.

Отож, понад третину підприємств з виробництва автотransпортних засобів є збитковими, незважаючи на рівень фінансових результатів, саме тому можна пояснити ситуацію, яка склалася тепер і надалі супроводжується падінням виробництва, згортанням інноваційних проектів, звільненням висококваліфікованих кадрів, зниженням рівня інвестицій в основний капітал (Додаток Б табл. Б.4) та переорієнтацією виробництва.

Таблиця 3.4

Обсяги продажів нових легкових автомобілів в Україні за марками, тис. одиниць

№ п/п	Марка	2010 р.	2011 р.	зміни 2011 р. до 2010 р., +/- %	2012 р.	зміни 2012 р. до 2011 р., +/- %
1.	HYUNDAI	14,64	21,83	49,1	22,87	4,8
2.	BA3	25,91	28,44	9,8	19,72	-30,7
3.	3A3	14,97	19,53	30,5	18,12	-7,2
4.	KIA	7,45	9,31	25,0	16,11	73,1
5.	VOLKSWAGEN	5,01	10,10	101,5	15,79	56,3
6.	TOYOTA	10,69	12,91	20,8	15,71	21,7
7.	SKODA	7,92	10,60	33,9	13,95	31,6
8.	RENAULT	8,16	11,48	40,7	13,57	18,2
9.	NISSAN	5,78	9,25	60,0	12,61	36,4
10.	GEELY	4,25	6,45	51,8	12,10	87,6
11.	FORD	7,68	10,45	36,0	10,24	-2,0
12.	CHEVROLET	8,99	10,87	20,8	9,62	-11,5
13.	MITSUBISHI	8,32	6,94	-16,6	5,50	-20,7
14.	DAEWOO	3,24	5,07	56,5	4,55	-10,3
15.	HONDA	3,82	3,15	-17,4	3,75	19,0
16.	PEUGEOT	1,28	3,26	154,4	3,72	14,1
17.	CHERY	8,53	4,37	-48,7	3,52	-19,5
18.	CITROEN	0,32	1,40	332,4	3,15	124,8
19.	SSANG YONG	2,68	2,72	1,5	3,02	10,8
20.	MERCEDES-BENZ	1,88	1,65	-12,1	2,79	69,3
21.	AUDI	1,00	1,47	47,2	2,75	87,1
22.	BMW	1,43	1,67	16,9	2,67	60,3
23.	OPEL	0,89	1,24	38,9	2,46	98,4
24.	FIAT	0,82	1,35	64,4	2,12	56,9
25.	БОГДАН	-	0,43	-	2,12	388,5
26.	LEXUS	2,24	1,84	-17,9	1,89	2,7
27.	MAZDA	2,95	1,70	-42,5	1,71	0,9
28.	SUZUKI	1,87	1,71	-8,5	1,69	-1,5
29.	LAND ROVER	0,70	0,88	25,0	1,47	67,5
30.	SUBARU	1,94	1,36	-30,2	1,14	-15,7
	Інші	4,19	4,05	0,6	7,19	77,6
	РАЗОМ	169,54	207,45	22,4	237,60	14,5

Джерело: [421]

Таблиця 3.5

Обсяги продажів нових автобусів в Україні за марками, тис. одиниць

№ з / п	Марка	2011 рік	2012 рік	Зміни 2012 р. до 2011 р. +/- , %
1	БАЗ	1199	1153	-3,8
2	ЛАЗ	330	541	63,9
3	I-VAN	253	517	104,3
4	ГАЗ	441	494	12,0
5	ПУТА	594	323	-45,6
6	МАЗ	47	221	370,2
7	УАЗ	98	196	100,0
8	АТАМАН	208	135	-35,1
9	БОГДАН	98	109	11,2
10	FORD	12	73	508,3
	Інші	360	256	-28,9
	Усього	3640	4018	10,4

Джерело: [421]

Таким чином, окрім втрачених виробничо-збутових каналів та труднощів з їхнім відновленням, суттєвими негативними факторами є надмірне державне втручання в економічні процеси, значний вплив світової конкуренції та недосконалості вітчизняного ринку. Усі ці аспекти є першопричиною зниження рівня економічної безпеки автовиробників в Україні. Тому на перше місце виходить проблема відновлення та стабілізації рівня економічної безпеки, а також конкурентоспроможності вітчизняного автопрому.

Для розроблення заходів щодо підвищення рівня ЕБ автомобілебудівних підприємств, насамперед доцільно зупинитися на вивченні рівня ЕБ промисловості як галузі народного господарства загалом та у розрізі її складових. Рівень ЕБ підприємств машинобудівної галузі (в т.ч. галузі транспортного машинобудування) України та Львівської області доцільно визначати на основі даних зі зведеного балансу та звіту про фінансові результати діяльності цих підприємств протягом 2004-2012 рр. (Додаток В табл. В.1 – В.4).

У процесі побудови економетричної моделі рівня ЕБ підприємств машинобудівної галузі України необхідно врахувати факт, що основним результатом стабільного функціонування суб'єктів господарювання є рівень прибутку, який визначається як різниця виручки від реалізації продукції та собівартості цієї продукції.

Розглянемо економетричну модель, що описує залежність двох результативних показників – виручки від реалізації продукції (y_1) та собівартості продукції (y_2) від незалежних змінних умов, таких, як: матеріальні затрати (x_1), вартість основних засобів (x_2), вартість необоротних активів (x_3), вартість оборотних активів (x_4), рівень амортизації (x_5), рівень витрат на оплату праці (x_6) та рівень відрахувань на соціальні заходи (x_7). Попередньо вивчимо незалежність цих змінних.

Вихідні дані для дослідження містить табл. 3.6

Таблиця 3.6

Фінансові результати діяльності підприємств машинобудівної галузі України
(з виключенням незалежних змінних, які мають мінімальний вплив на y_1 та y_2)

№ з/п	Роки	Кількість підприємств	x_1	x_2	x_4	x_5	y_1	y_2
1	2004	11267	34704832,7	23993084,8	38109992,1	1702644,2	67723996,8	40578710,2
2	2005	11448	39304485,2	25582459,6	43033935,3	1897036,1	74329596,5	50033157,9
3	2006	11097	46029472,5	26786435,9	53365784,7	2258772,1	84483306,8	57538290,2
4	2007	11073	65802105,4	31305507,8	70033656,7	2633795,5	115481772,2	78827750,2
5	2008	10419	82436942,5	42607008,8	89964006,0	3030551,4	146184039,5	96501403,0
6	2009	10667	50585119,2	38946031,4	92328433,3	3207074,6	99609473,1	62495928,0
7	2010	9365	71709619,2	39393375,7	99580589,2	3069405,0	117972586,0	55639993,0
8	2011	9549	95912338,1	42030648,6	111310031,9	3628248,1	144562653,1	115909109,1
9	2012	4546	107132793,4	48051277,7	112171314,3	4445888,7	140604385,2	127259618,4

На першому етапі нормалізуємо різномірні вихідні дані про фінансові результати підприємств машинобудівної галузі України за формулою

$$\hat{x}_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_i}{\sqrt{n \cdot \sigma_i}}, \quad j = \overline{1, n}, \quad i = \overline{1, m} \quad (3.1)$$

де n – число розрахункових періодів, m – число факторів, $x_{ij}, \hat{x}_{ij}$ – значення та нормалізоване значення i -го фактору у j -му періоді, $\bar{x}_i$ – середнє значення i -го фактора, σ_i – середньоквадратичне відхилення i -го фактора. Нормалізовані дані подано у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Нормалізовані дані для аналізу фінансових результатів діяльності підприємств

Роки	Незалежні змінні						
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
2004	-0,433	-0,465	-0,500	-0,503	-0,479	-0,507	-0,513
2005	-0,369	-0,401	-0,444	-0,442	-0,400	-0,384	-0,376
2006	-0,276	-0,352	-0,348	-0,315	-0,252	-0,276	-0,278
2007	-0,002	-0,167	-0,112	-0,109	-0,099	-0,076	-0,064
2008	0,228	0,293	0,355	0,137	0,064	0,145	0,149
2009	-0,213	0,144	0,185	0,166	0,136	-0,031	-0,041
2010	0,080	0,162	0,223	0,255	0,080	0,167	0,164
2011	0,415	0,270	0,279	0,400	0,308	0,446	0,439
2012	0,570	0,515	0,363	0,411	0,643	0,514	0,520

Помноживши дану матрицю на транспоновану до неї, матимемо кореляційну матрицю R (табл. 3.8), аналіз якої дає змогу стверджувати, що рівень кореляції між практично усіма розглянутими сімома мікроекономічними факторами протягом дев'яти років є досить високий.

Таблиця 3.8

Кореляція основних показників діяльності підприємств машинобудівної галузі

	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
x_1	1,000	0,901	0,858	0,884	0,911	0,969	0,972
x_2	0,901	1,000	0,981	0,965	0,954	0,950	0,949
x_3	0,858	0,981	1,000	0,966	0,901	0,923	0,921
x_4	0,884	0,965	0,966	1,000	0,947	0,967	0,964
x_5	0,911	0,954	0,901	0,947	1,000	0,960	0,959
x_6	0,969	0,950	0,923	0,967	0,960	1,000	1,000
x_7	0,972	0,949	0,921	0,964	0,959	1,000	1,000

Статистична перевірка за критерієм χ^2 дозволяє виявити у наборі даних мультиколінеарність, яку усуваємо шляхом послідовного видалення залежних ознак із використанням F -критерію Фішера при $\alpha = 0,05$. Послідовно виключаємо із розгляду такі змінні, як рівень відрахувань на соціальні заходи (x_7), рівень витрат на оплату праці (x_6) та вартість необоротних активів (x_3), проводячи кожного разу перевірку на мультиколінеарність та вилючаючи один із параметрів, для якого значення t -критерію більше за табличне при даній кількості ступенів свободи.

На останньому етапі маємо таку матрицю t -критеріїв (табл. 3.9)

Таблиця 3.9

Значення t -критеріїв

x_1			
x_2	0,3294		
x_4	0,0097	1,4624	
x_5	0,6724	0,6168	0,5355

Порівнюємо одержані значення з табличним при $n - m$ ступенях вільності і рівні значущості 0,05; табличне значення критерію становить 2,571, оскільки всі елементи останньої таблиці менші від граничного значення критерію,

мультиколінеарності немає. Таким чином, між факторами x_1 – матеріальні затрати, x_2 – середньорічна вартість основних засобів, x_4 – оборотні активи, x_5 – амортизація відсутня кореляція при рівні значущості $\alpha = 0,05$.

Надалі для зручності змінимо позначення незалежних змінних:

матеріальні затрати $x_1 \rightarrow x_1$, вартість основних засобів $x_2 \rightarrow x_2$,

вартість оборотних активів $x_4 \rightarrow x_3$, рівень амортизації $x_5 \rightarrow x_4$.

Далі проведемо дослідження та оцінку залежності показників y_1, y_2 від виділених незалежних змінних x_1, x_2, x_3, x_4 . Будемо аналізувати залежність за допомогою рівняння лінійної множинної регресії (ЛМР), записаного у вигляді

$$y = a_0 + a_1 \cdot x_1 + a_2 \cdot x_2 + a_3 \cdot x_3 + a_4 \cdot x_4, \quad (3.2)$$

а також, аналогічно до [529], розглянемо варіант квазілінійної множинної регресії (КЛМР), коли припускаємо залежність від вибраних степенів незалежних змінних

$$y = a_0 + a_1 \cdot x_1^{\beta_1} + a_2 \cdot x_2^{\beta_2} + a_3 \cdot x_3^{\beta_3} + a_4 \cdot x_4^{\beta_4}. \quad (3.3)$$

Оцінку параметрів a_i регресії проведемо методом найменших квадратів [305]. Для чисельної мінімізації суми квадратів відхилень використаємо надбудову *MS Excel* "Пошук розв'язку".

У випадку ЛМР значущість рівня лінійної множинної регресії у цілому оцінюється за допомогою F-критерію Фішера за формулою

$$F = \frac{R^2}{1 - R^2} \frac{n - m - 1}{m}. \quad (3.4)$$

У ході дослідження за наведеною методикою залежності для показника y_1 для ЛМР отримано наступні значення коефіцієнтів:

ЛМР приймаємо статистично значущим на рівні значущості 0,05.

Рівняння лінійної регресії із розрахованими коефіцієнтами згідно F-критерію буде статистично значущим на рівні значущості 0,05. При цьому коефіцієнт детермінації становить 0,962.

Якщо використати КЛМР, точність наближення можна збільшити, збільшивши значення коефіцієнта детермінації до 0,988

при

$$y_1 = -165287223,70 + 19315,57 \cdot \sqrt{x_1} + 26542,89 \cdot \sqrt{x_2} + (-1,107 \cdot 10^{-9}) \cdot x_3^2 + (-3,135 \cdot 10^{-6}) \cdot x_4^2$$

Аналогічні дослідження проведено для показника y_2 . Отримано рівняння лінійної регресії із такими значеннями коефіцієнтів регресії:

$$a_0 = -5793815,93; \quad a_1 = 1,19; \quad a_2 = -0,01; \quad a_3 = -0,66; \quad a_4 = 19,36.$$

Зазначимо, що у цьому випадку точність та значущість залежності дещо нижчі. Якщо прийняти квазілінійну модельну залежність у вигляді

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2^5 + a_3 \sqrt{x_3} + a_4 \sqrt[3]{x_4}, \quad (3.5)$$

то коефіцієнт детермінації може бути збільшений до 0,935, і тоді це рівняння з числовими коефіцієнтами матиме вигляд

$$y_2 = -146217800,89 + 1,26 \cdot x_1 + (-7,87 \cdot 10^{-32}) \cdot x_2^5 + (-1,625 \cdot 10^4) \cdot \sqrt{x_3} + 2,041 \cdot 10^6 \cdot \sqrt[3]{x_4}.$$

Таким чином, як лінійна, так і квазілінійна моделі описують залежність собівартості продукції від таких параметрів як матеріальні затрати, середньорічна вартість основних засобів, оборотні активи та амортизація дещо гірше, аніж залежність виручки від реалізації, проте достатньо точно, щоб рівняння регресії розглядалося статистично значуще.

Під час проведення аналогічних розрахунків за даними про результати виробничої діяльності машинобудівних підприємств у Львівській області (Додаток В, табл. В.3), отримуємо лінійну залежність виручки від матеріальних затрат та оборотних активів та необоротних активів, що описується формулою

$$y = 3375104,127 - 2517,275 \sqrt{x_1} + 1204,674 \sqrt{x_2} + 0,6299 \cdot 10^{-24} x_3^6$$

при значенні коефіцієнта детермінації $R^2 = 0,9235$.

У процесі розрахунку залежності виручки від реалізації продукції підприємств з виробництва транспортних засобів та устаткування у Львівській області (Додаток В, табл. В.4) від результатів діяльності, отримуємо наступну формулу

$$y = 44777,674 + 1,257 x_1 - 0,402 x_2 + 0,108 x_3 + 13,827 x_4$$

при значенні коефіцієнта детермінації $R^2=0,987777$, що дозволяє стверджувати про лінійну залежність від матеріальних затрат, рівня необоротних та оборотних активів, а також амортизаційних відрахувань.

На основі здійснених розрахунків можна зробити наступні висновки:

1) результати статистичного аналізу вказують на значну кореляційну залежність різних показників техніко-технологічної та ресурсної сфер. У результаті досліджень на основі даних протягом 9-річного періоду виокремлено такі максимально статистично незалежні показники як вартість основних засобів та рівень амортизації, що характеризують техніко-технологічну сферу, та рівень матеріальних затрат і оборотних активів, що характеризують ресурсну сферу. Факт адекватного підбору в економетричній моделі змінних параметрів діяльності машинобудівних підприємств, в тому числі і підприємств з виробництва транспортних засобів та устаткування України підтверджують, зокрема, розрахункові значення критерію Фішера;

2) розраховано лінійні та квазілінійні залежності, які обумовлюють відношення між результуючими параметрами (виручкою від реалізації, собівартістю продукції) та незалежними змінними (рівнем матеріальних затрат, вартістю основних засобів, рівнем амортизації, рівнем матеріальних затрат та вартістю оборотних та необоротних активів, відрахуваннями на соціальні заходи);

3) отримані економетричні залежності дозволяють поглибити розуміння взаємозв'язку економічних показників діяльності машинобудівельної галузі на національному та регіональному рівнях, дають змогу виявляти дисбаланс між окремими показниками галузі у передкризовий період та можуть бути використані у складніших економіко-математичних моделях, для прогнозування стану галузі. Результати дослідження є важливим елементом системи оцінки економічної безпеки промислових підприємств.

3.2. Дослідження внутрішніх і зовнішніх чинників формування оптимальної системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Економічна безпека підприємницьких структур промисловості в Україні постійно перебуває у центрі уваги промисловців і є детермінантним показником рівня розвитку бізнесу на вітчизняному просторі. ЕБ підприємства – це одна з основних ланок ЕБ держави. На рівні держави питання забезпечення ЕБ, з наголосом на фінансовій безпеці [288, 289], підприємства повинні розглядатися як один із найважливіших національних пріоритетів. Досліджувати фінансову безпеку підприємств необхідно з пізнання її глибинної сутності, яка проявляється у комплексності і визначається як складова частина ЕБ підприємства, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансів підприємства; яка відображається через систему критеріїв і показників його стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових резервів, фінансову стабільність, ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин [521]. Ключовою особливістю повинна бути висока ступінь захищеності фінансових інтересів як на макро-, так і на макрорівнях. Тому, створення належних умов ведення бізнесу у державі є вагомим фактором забезпечення фінансової безпеки і можливості досягнення фінансових інтересів суб'єктів господарювання.

Після здобуття Україною незалежності постало питання налагодження умов ведення бізнесу у ринковій економіці. Але, незважаючи на двадцятирічний період, упродовж якого прикладалися зусилля для підвищення показників у цій сфері, значного успіху досягти Україні не вдалося. Так, за даними [175, 287, 633], у рейтингу країн за індексом легкості ведення бізнесу Україна у 2015 р. займала 96 місце, у 2013 р. – 137, у 2010 р. – 142 місце. Навіть, серед країн з перехідною економікою (Болгарія, Грузія, Киргизстан,

Вірменія, Азербайджан) показники України у 2010-2015 рр. є невтішними (рис. 3.2).

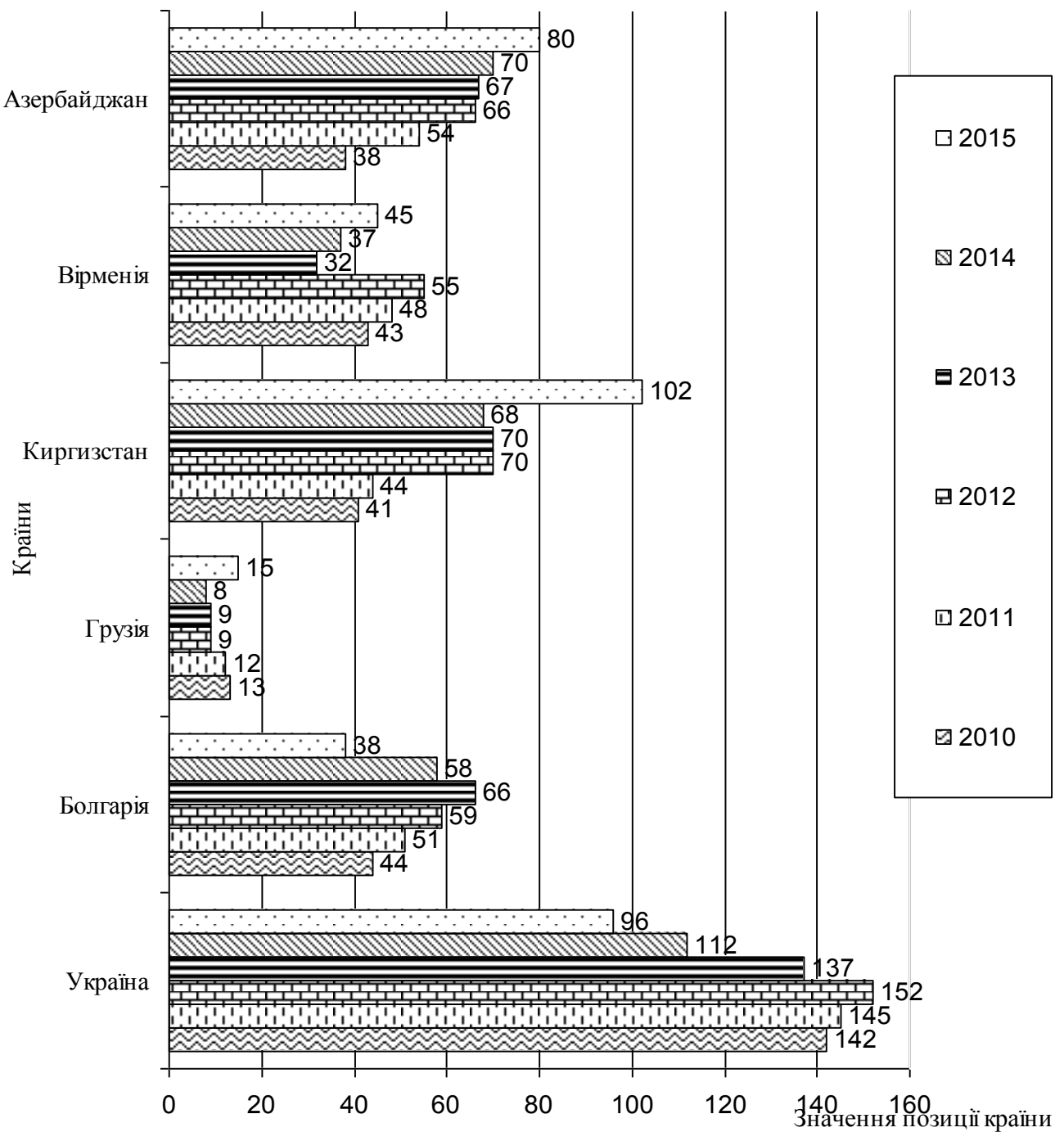

Рис. 3.2. Рейтинг країн з перехідною економікою за ознаками, що впливають на бізнес-середовище та інвестиційний клімат в економіках (вищий бал означає гіршу ситуацію)

Джерело: побудовано автором на основі [158]

Протягом 2010-2015 р. позиція України дещо покращилася, наприклад, протягом зазначеного періоду за значенням Індексу глобальної конкурентоспроможності Україна опинилася на 87 місці (у 2013 р. – 91 місце); а за Індексом економічної свободи навпаки погіршилася – з 152 місця у 2009 р. опустилася на 162 місце у 2015 р. Такий прорегрес є наслідком покращання практично усіх позицій України за складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2015 р. (єдине погіршення спостерігалось за показником «Розвиненість бізнесу»: у 2015 р. – 99, а у 2013 р. – 97) [633].

При цьому, за оцінками Звіту [633], у 2015 р. показники України за складовими групи “Інститути” мають доволі низькі рейтинги: майнові права (135 позиція), захист інтелектуальної власності (129 позиція), витік державних коштів (124 позиція), суспільна довіра політикам (96 позиція), незаконні виплати і хабарі (118 позиція), незалежність суддів (140 позиція), фаворитизм в рішеннях урядовців (116 позиція), марнотратства держвидатків (138 позиція), тягар державного регулювання (115 позиція), ефективність законодавчої бази у врегулюванні суперечок (129 позиція), ефективність законодавчої бази (131 позиція), прозорість державних політики (104 позиція), витрати бізнесу від тероризму (117 позиція), витрати бізнесу від злочинності та насильства (97 позиція), організована злочинність (126 позиція), надійність поліцейської служби (135 позиція), етична поведінка фірм (98 позиція), відповідність аудиту та звітності (124 позиція), ефективність корпоративного управління (86 позиція), захист інтересів міноритарних акціонерів (139 позиція), міцність захисту прав інвесторів (105 позиція).

Погіршення ситуації у групі показників «Макроекономічна стабільність» має катастрофічне значення (зниження показника на 25 пунктів протягом трьох років). Це спричинило ряд факторів у сфері державних фінансів (дефіцит бюджету – 99 місце або погіршення на 66 позицій та державний борг – 66 місце або погіршення на 25 позицій) та рівень національних заощаджень (134 місце або погіршення на 24 позиції), традиційно низьку оцінку отримала ситуація з інфляцією в Україні (75 місце).

Достатньо проблем виникло і у сфері розвиненості фінансових ринків (рис. 3.3).

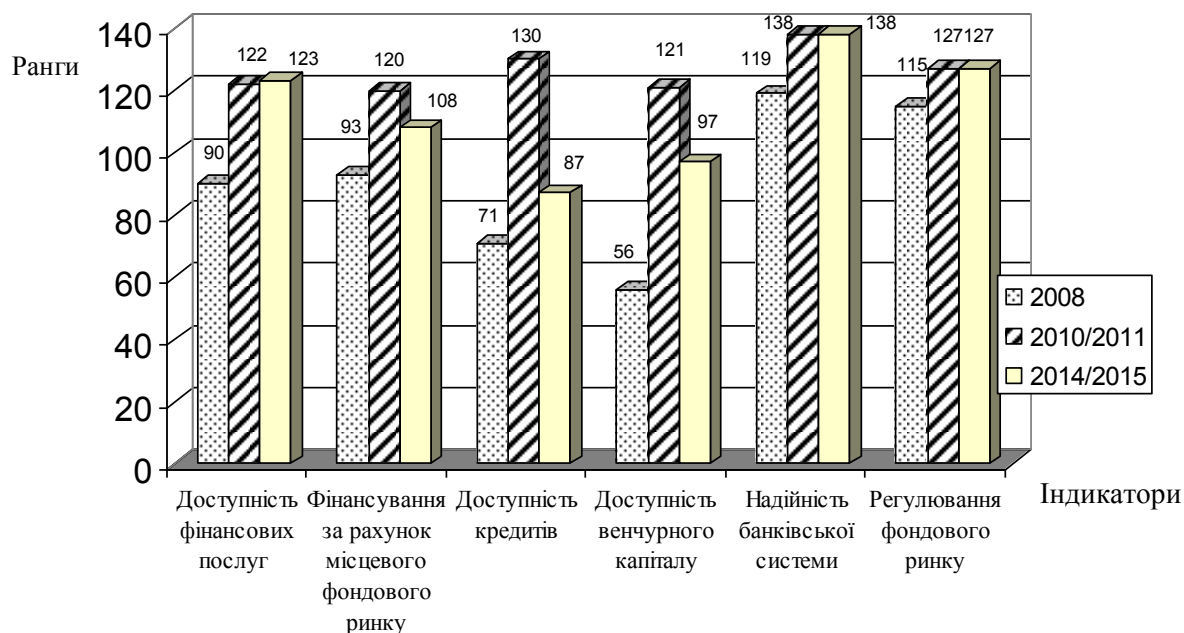

Рис. 3.3. Ситуація у сфері розвиненості фінансових ринків

Джерело: побудовано автором на основі [633]

Аналізуючи негативні сторони з позиції конкурентоспроможності України не можна нехтувати і позитивними сторонами. Хоча перелік конкурентних переваг з кожним роком скорочується (у 2009 р. – 29 позицій, а у 2010 р. – 16 позицій, у 2015 – лише 9).

Загалом, конкурентоспроможність України, в тому числі і конкурентоспроможність регіонів України, значно відрізняється від конкурентоспроможності інноваційних економік (рис. 3.4).

Інноваційною є та країна, яка сприяє поступу добробуту всього людства, у цій країні всіляко підтримується приватна ініціатива та створюються сприятливі умови для реалізації ідей і винаходів; це відповідно генерує високий рівень доходів та створює комфортні умови життя.

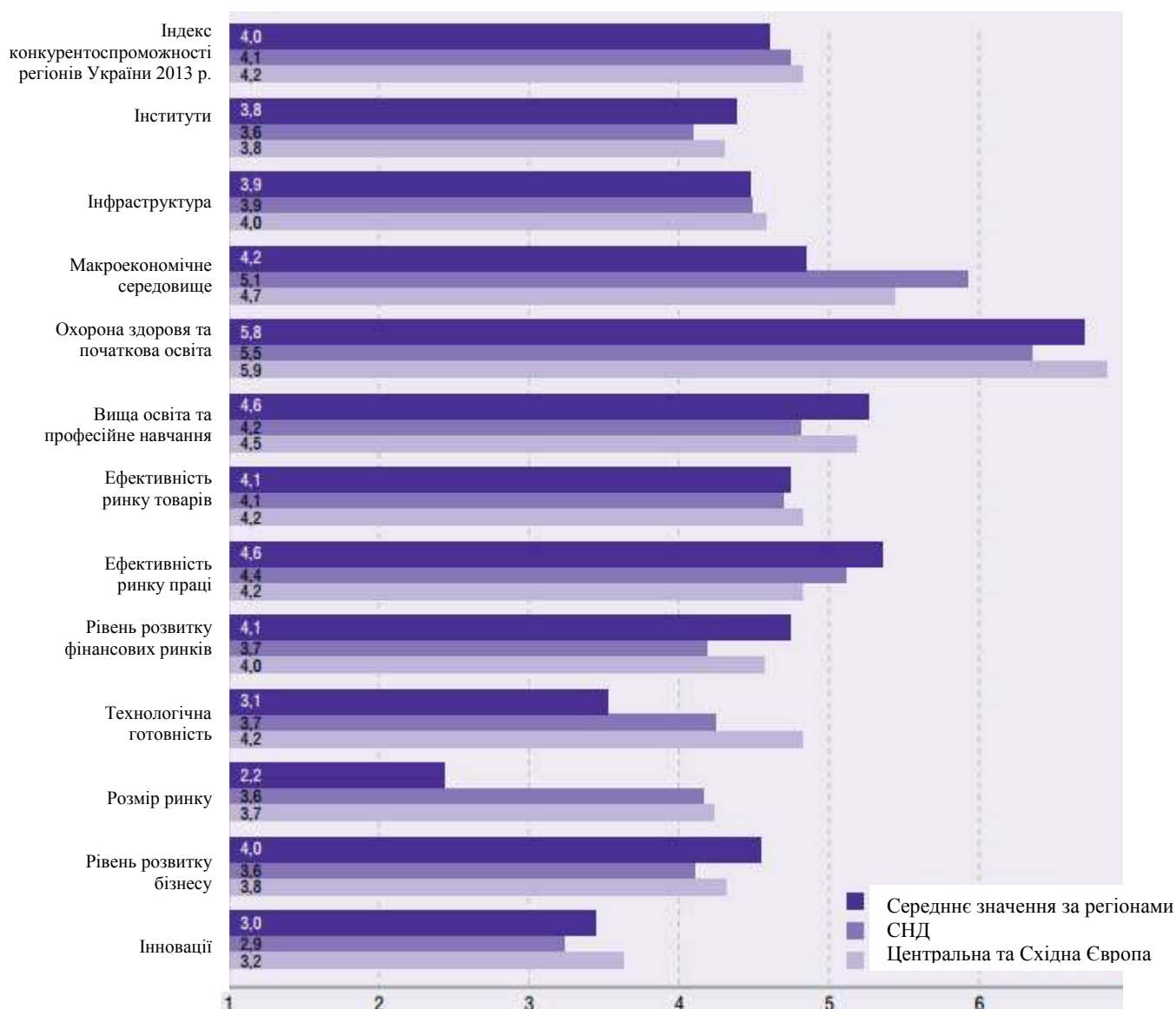

Рис. 3.4. Середнє значення показника конкурентоспроможності регіонів України у порівнянні з країнами СНД, а також Центральної та Східної Європи
Джерело: побудовано автором на основі [224]

Комбінація персонального комфорту, ініціативи та системної підтримки підприємництва є ключовою для розвитку інноваційної економіки, яка б не лише замикалася сама на собі, а й створювала нові продукти і послуги глобального масштабу. За дослідженням Інституту Легатум до десятки інноваційних економік належать: Данія, Швеція, США, Фінляндія, Велика Британія, Норвегія, Ірландія, Сингапур, Ісландія, Канада [395].

Серед досліджень авторитетних міжнародних організація лише Україна і Білорусь з числа усіх європейських країн, характеризуються показниками, які

значно нижчі за регіональні і глобальні середні значення Індексу економічної свободи.

За даними [423], у 2014 р. за Індексом сприйняття корупції гіршою ситуацією за вітчизняну (142 місце зі 174 держав світу) мали лише Росія, Таджикистан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан.

За рейтингом спеціалізованого видання *Forbes* щодо умов для ведення бізнесу зі 134 держав Україна посідає 105 місце. При цьому з пострадянських країн найкраща ситуація спостерігається у Грузії (50-те місце в рейтингу), а Росія знаходиться на 102-й сходинці. Поблизу України розташувалися Камбоджа (104 місце) та Ємен (106 місце). Найкращі показники продемонстрували Канада, Нова Зеландія, Гонконг, Ірландія, Данія, Сінгапур, Швеція, які й очолили рейтинг. У рейтингу країн з найгіршою економікою цього ж видання Україна знаходиться після Мадагаскару, Вірменії та Гвінеї і посідає 4-те місце. Аналітики видання *Forbes* прирівнюють ВВП на душу населення в Україні до рівня Сербії і Болгарії, а рівень інфляції – до 10 % [175].

Відповідно до рейтингу Всесвітнього економічного форуму 2014 р., Україна є очільником у двох категоріях – найгірша економіка і найвищі податки. За показником найвищої ставки податку на прибуток Україну випереджають Мальта (35 %), Франція (34,4 %), Бельгія (34 %), Італія (31,4 %), Іспанія (30 %). Найнижча ставка податку у Молдові – 0 %. У рейтингу заключні позиції займають Кіпр та Болгарія зі ставкою податку 10 % [175].

У рейтингу країн з найкращою репутацією, який оприлюднив Нью-Йоркський Інститут Репутації у вересні 2014 р., Україна обіймає 40-ву позицію з 50-ти країн світу. До трійки найкращих входять – Канада, Швеція, Австралія. Україні вдалося випередити Ізраїль (41 місце), Китай (43 місце) та Росію (45 місце) [175].

Всі ці рейтинги свідчать про негативні тенденції в економіці України, які ускладнюють, а у деяких випадках і унеможливлюють ведення бізнесу вітчизняними підприємствами. Ця ситуація зумовлює необхідність

використання неофіційних способів вирішення питань між українськими підприємствами та державними органами влади (рис. 3.5).

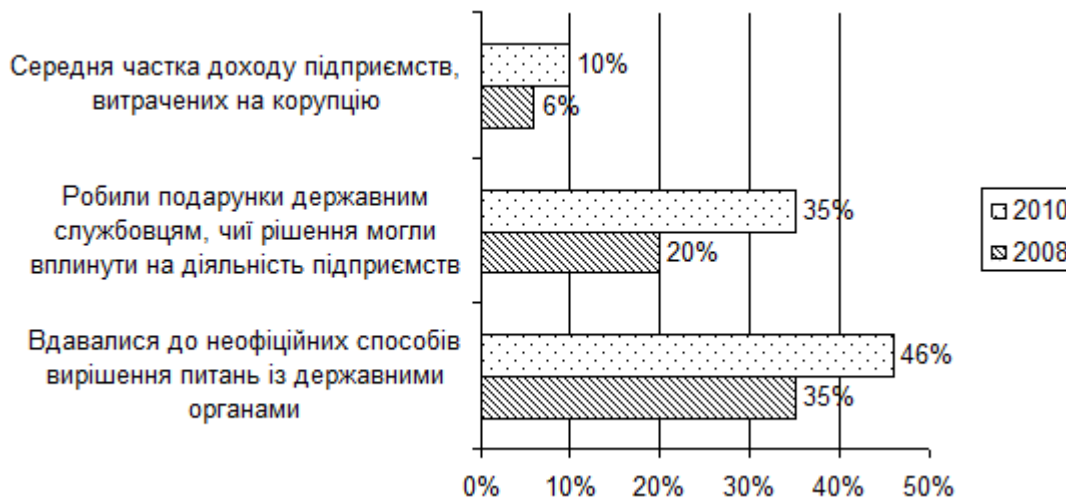

Рис. 3.5. Динаміка частки українських підприємств, які вдавалися до неофіційних способів вирішення питань з державними органами влади
Джерело: [158]

Вагомим фактором, який свідчить про умови ведення бізнесу в Україні є думка вітчизняних підприємців і керівників підприємств, яка досліджена фондом «Ефективне управління». За даними цього дослідження лідируючі позиції серед факторів, що мають найнегативніший вплив на ведення бізнесу впродовж 2011 р. були податкова політика, корупція та нестабільність державної політики [439, с. 26]. У табл. 3.10 відображені відомості про найбільш проблемні фактори у процесі ведення бізнесу за секторами економіки.

Керівники підприємств різних галузей одногolosно висловилися відносно трьох головних проблем для ведення бізнесу. Податкове регулювання, насамперед, викликає занепокоєння в інвестиційних і страхових компаніях, а також у секторі готельного й ресторанного бізнесу. Ця проблема є дещо менш важливою для підприємств сільського господарства, енергетики та комунального сектору.

Таблиця 3.10

Фактори, що ускладнювали ведення бізнесу за секторами економіки

Назва факторів	По Україні в цілому	Сільське господарство	Будівництво	Електроенергія, газ, водопостачання	Видобувна промисловість	Готелі та ресторани	Переробна промисловість	Інші послуги	Оптова та роздрібна торгівля	Транспорт і зв'язок	Банки	Інвестиційні компанії	Страхові компанії
	% опитаних респондентів												
Податкова політика	61	53	65	57	66	72	61	62	62	61	64	80	73
Корупція	57	50	66	54	55	56	56	57	58	62	72	80	61
Нестабільність державної політики	46	53	48	37	37	33	45	48	49	48	49	40	51
Податкові ставки	33	35	29	36	22	39	32	34	33	33	43	10	35
Інфляція	32	28	36	28	30	50	32	34	39	24	29	30	24
Неефективність держапарату	29	22	22	27	39	39	29	27	32	31	37	50	33
Нестабільність місцевої та державної влади	29	31	30	33	24	33	29	30	29	29	22	20	25
Доступ до фінансування	24	18	28	30	32	22	24	28	24	21	21	40	29
Дозвільна система та ліцензування	24	29	28	30	20	11	23	22	20	27	24	30	12
Низька кваліфікація робочої сили	22	26	18	21	18	11	29	20	18	17	15	10	24
Митна політика	17	10	4	3	10	17	26	11	20	17	19	30	24
Нерозвинена інфраструктура	16	21	11	18	13	22	16	17	11	18	24	10	24
Злочинність і крадіжки	11	15	10	13	9	17	9	14	12	11	11	10	8
Погане здоров'я населення	10	10	9	13	4	22	10	13	13	9	9	0	12
Доступ до земельних ресурсів	10	14	3	15	9	11	10	10	9	10	12	10	10
Обмежувальне трудове законодавство	10	16	11	5	22	17	8	10	9	8	8	10	8
Нерозвинена трудова етика	8	8	6	5	13	6	7	9	7	10	9	10	10
Валютне регулювання	5	3	3	6	4	0	6	3	6	5	5	30	8

Джерело: побудовано втором на основі [158]

Корупцію на перше місце ставлять компанії з банківського сектору, транспорту та зв'язку, будівництва. Нестабільність державної політики вважають пріоритетною проблемою представники агросектору [439, с. 25-26].

Одним із важливих показників, який характеризує інвестиційну привабливість України і одночасно впливає на рівень фінансової безпеки підприємств, є кількість перевірок суб'єктів господарювання контролюючими органами. Упродовж останніх десяти років не відбулося позитивних змін у цій сфері, так у 2010 р. контролюючими органами не було перевірено лише 25 % підприємств, така ж кількість не була охоплена перевітками і у 2008 р. Динаміка перевірок загальна та у розрізі галузей відображена графічно на рис. 3.6 (а), (б).

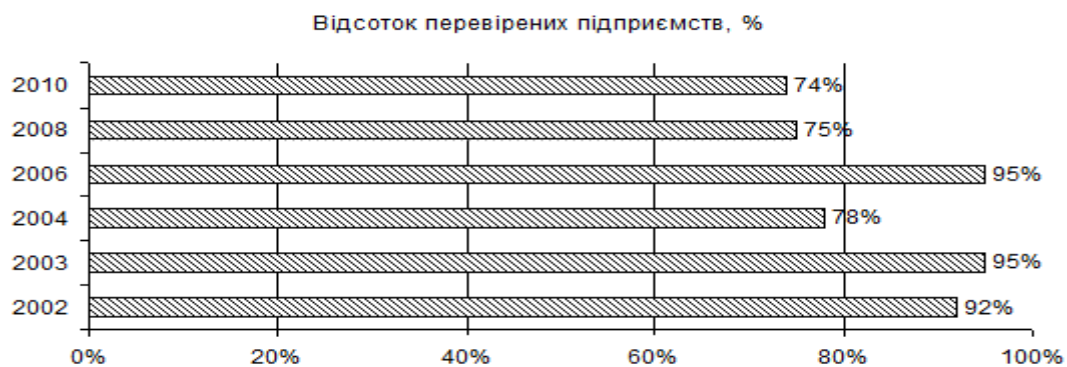

Рис. 3.6 (а). Динаміка кількості перевірок вітчизняних підприємств контролюючими органами

Примітка: У 2004 р. через події «Помаранчевої революції» могла зменшитися кількість перевірок, у порівнянні зі звичайними умовами; у 2006 р. показник розрахований лише за термін семи місяців.

Джерело: [158]

Рис. 3.6 (б). Динаміка кількості перевірок вітчизняних підприємств контролюючими органами у розрізі галузей

Джерело: [158]

Така ситуація викликає не лише невдоволення підприємств в Україні, а й подив у світовій спільноті. Важливим є той факт, що у порівнянні з державами-сусідами, Україна перевищує їх показники за кількістю підприємств, охоплених перевітками, на 15 – 50 %, а за тривалістю перевірок на 4 – 9 днів (рис. 3.7, рис. 3.8).

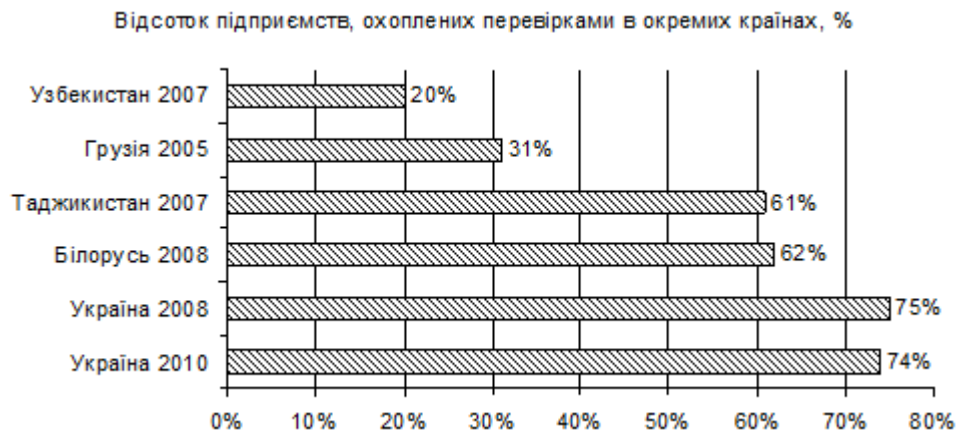

Рис. 3.7. Кількість підприємств, охоплених перевітками в Україні та за кордоном

Джерело: [158]

Рис. 3.8. Тривалість перевірок підприємств контролюючими органами в Україні та за кордоном

Джерело: [158]

Занепокоєння викликає і ситуація у сфері контролю підприємств у розрізі окремих контролюючих органів (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Середня кількість перевірок на одному підприємстві у 2010 р.
у розрізі контролюючих органів

Джерело: [158]

Аналізуючи дані з рис. 3.9, можна зробити висновки про те, що органи санітарного та ветеринарного контролю у 2010 р. кожне підприємство відвідали з перевітками в середньому по два-три рази, а органи пожежного нагляду (як і податкової інспекції) – в середньому майже по два рази. Цікавим є той факт, що відповідно до п. 8 Порядку розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для безпеки життя і здоров'я населення, навколишнього природного середовища щодо пожежної безпеки та частини 2 статті 11-1 закону України «Про державну податкову службу в Україні», органам пожежного нагляду і податкової інспекції максимально дозволеною є одна перевірка підприємства у році [142, 243].

На відміну від світової практики, Україна є державою, якій притаманна велика кількість контролюючих органів, що здійснюють перевірку діяльності суб'єктів господарювання, регламентація їх роботи відбувається на основі чинних нормативно-правових документів. У окремих випадках кількість контролюючих органів перевищує рівень держав-сусідів у 2-5 разів, наприклад, за даними джерела [158], у Грузії – 20, Латвії – 16, Чорногорії та Словенії – по 26, Киргизстані – 22, Вірменії – 19, Таджикистані та Албанії – по 31. Така ускладнена система перевірок створює негативні тенденції у державі і є обтяжливою для бізнесу. Це призводить до значних витрат з державного

бюджету на утримання контролюючих органів і забезпечення їх діяльності, а також на додаткові витрати зі сторони суб'єктів господарювання. Внаслідок цього різко погіршуються умови ведення бізнесу на вітчизняному просторі і створюються умови для ускладнення державного регулювання та управління органами контролю, адже зумовлює необхідність сегментації сфер контролю між різними контролюючими інспекціями. У більшості випадків, це призводить до дублювання повноважень і відсутності контролю над іншими сферами. Так, контролюючі органи, що здійснюють нагляд за тими ж сферами за галузями:

- зв'язку та радіомовлення – 4 органи;
- дотримання законодавства щодо умов праці – 6 органів;
- екології та використання надр – 4 органи;
- дотримання стандартів – 5 органів;
- транспортних перевезень – 5 органів;
- освіти, науки та інтелектуальної власності – 6 органів [158].

Досліджуючи досвід розвинутих країн світу, можна спостерігати ситуацію, коли контролюючими органами розробляються плани перевірок, що охоплюють практично 80 % планових перевірок і лише 20 % є позаплановими у зв'язку з непередбачуваними обставинами. Якщо ж кількість позапланових перевірок перевищує 20 %, то йде мова про неефективність планування. Ситуація ж в Україні, за нормами ЄС, є критичною, оскільки 95 % усіх перевірок проводяться позапланово.

Основні моменти перевірок в Україні закріплені в Указі Президента України [470]. Згідно з цим документом існують виїзні планові і позапланові перевірки.

Планові виїзні перевірки – це перевірки, які передбачені у плані контролюючого органу і проводяться за місцезнаходженням суб'єкта підприємницької діяльності чи за місцем розташування об'єкта власності, стосовно якого проводиться така перевірка [142]. Ці перевірки проводяться не частіше одного разу на календарний рік. У ряді законодавчих документів [458, 469], обумовлено, що планові виїзні перевірки повинні проводитися одночасно

всіма контролюючими органами в день, визначений та письмово повідомлений підприємству за 10 днів до початку перевірки.

Позапланові виїзні перевірки є перевітками, які не передбачені у планах роботи контролюючих органів, а рішення про їх проведення приймається за умови настання хоча б однієї з обставин:

- результати зустрічних перевірок свідчать про випадки порушення підприємством норм чинного законодавства;
- відсутність поданих у термін підприємством документів обов'язкової звітності;
- факт занесення до документів обов'язкової звітності неправдивих даних;
- скарга підприємства про порушення норм законодавства контролюючими органами під час проведення планової перевірки;
- подання підприємством заяви на проведення перевірки за власним бажанням [142].

Планові перевірки викликають значно менше зауважень, ніж позапланові. Відповідно до українського законодавства [473], кожен контролюючий орган повинен розробити критерії розподілу суб'єктів господарювання на групи ризику та окрему періодичність перевірок для кожної з таких груп. За інформацією, наведеною у звіті [158], відсутній у практиці вітчизняних контролюючих органів ризик-орієнтований підхід здійснення перевірок (рис. 3.10).

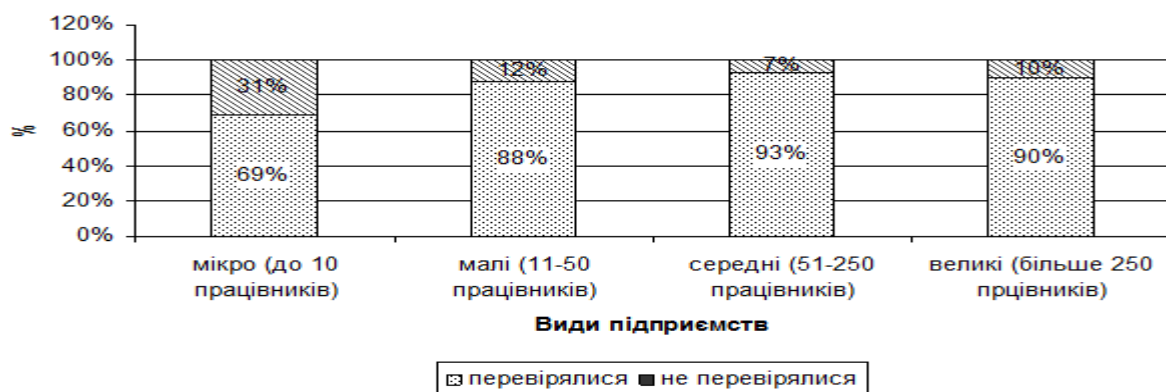

Рис. 3.10. Кількість перевірок на вітчизняних підприємствах контролюючими органами у 2010 р.

Джерело: [158]

З рис. 3.10 видно, що у 2010 р. спостерігалася тенденція до мінімальної різниці у кількості перевірок представників бізнесу різного масштабу, хоча з використанням підходу на основі оцінювання ризиковості, у секторі малого бізнесу повинно було б різко зменшитися число таких перевірок. Крім того, суперечить умовам даного підходу і значно вище число кількості перевірок приватних підприємств у порівнянні з підприємствами.

Викликає занепокоєння і система критеріїв розподілу підприємств на групи ризику. Так, згідно з документом [320], окремі підприємства віднесені лише до трьох груп ризику, при тому, що понад 80 % з них належать до групи найвищого ризику і тому потребують досить частих перевірок.

Наступним елементом, який перешкоджає налагодженню ефективної системи здійснення перевірок контролюючими органами вітчизняних підприємств, є те, що відсутня щодо держслужбовців адміністративна відповідальність за порушення порядку проведення перевірок. Окремі держави з пострадянського простору пішли значно далі у цій сфері ніж Україна; так у Казахстані встановлено за такого роду порушення штраф до 810 дол., у Білорусі – до 575 дол., в Узбекистані – до 350 дол. У випадку доведення провини зі сторони посадовця контролюючого органу у Російській Федерації, його може бути притягнуто до кримінальної відповідальності [158].

Викликає подив і той факт, що розроблені контролюючими органами переліки питань для перевірок не відповідають міжнародним стандартам. Також до сьогоднішнього дня не виконано вимогу міжнародних організацій щодо того, щоб кожен орган виконавчої влади у своєму складі мав лише один контролюючий орган для уникнення дублювання повноважень.

Невтішними є й дані про фінансові витрати підприємств у 2010 р. на сплату штрафів і пені під час перевірок, що сягають у середньому 520 дол. на кожне перевірене підприємство. Крім того, кожне перевірене підприємство у 2010 р. (74 % усіх підприємств) понесло витрати, не пов'язані з виробництвом продукції у сумі до 840 дол. Загалом, приватний сектор України у 2010 р. витратив понад 400 млн дол. на дотримання процедур перевірок [158].

Обтяжливою в Україні також є й система державної стандартизації та технічного регулювання. Ця ситуація зумовлює зниження рівня виробництва інноваційної продукції та призупинення інноваційної діяльності підприємств – рушійної сили розвитку економіки.

Державна стандартизація та система технічного регулювання вимагає значної кількості коштів та витрат часу вітчизняними підприємствами і тому стримує розвиток бізнесу. Впродовж останніх років (з 2008 по 2010 рр.) різним галузям народного господарства були створені кращі умови, що зумовили зниження частки підприємств, продукція чи послуги яких, регулювалися стандартами або технічними умовами в середньому на 13 % (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Відсоток підприємств, продукція чи послуги яких регулювалися національними стандартами і/або технічними умовами (по галузях)

Джерело: [158]

З усіх вітчизняних підприємств лише 20 %, що придбали національні стандарти у 2010 р., зробили це, щоб отримати доступ до інформації про новітні технології. Більшість підприємств (54 %) купували стандарти лише задля виконання вимог Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, при цьому 43 % робили це на вимогу клієнтів. Це ще раз вказує на примусовий характер українських стандартів і на справжні мотиви, що спонукають підприємців купувати їх (рис. 3.12) [158, с. 66].

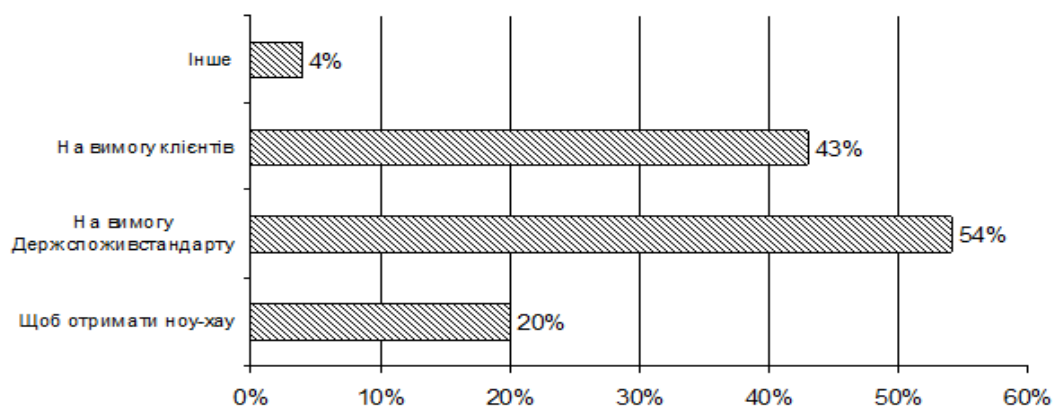

Рис. 3.12. Причини придбання стандартів вітчизняними підприємствами у 2010 р.

Джерело: [158]

Незважаючи на всі негативні тенденції і рейтинги, іноземні інвестиції все ж таки надходять в Україну, про це свідчать офіційні статистичні дані (табл. 3.11), але їх сума щороку зменшується з початку світової фінансової кризи [428].

Таблиця 3.11

Прямі іноземні інвестиції в економіку України

Роки	Млн дол. США	У % до відповідного періоду попереднього року	Роки	Млн дол. США	У % до відповідного періоду попереднього року	Роки	Млн дол. США	У % до відповідного періоду попереднього року
1995	413,4	85,5	2001	680,3	114,7	2008	7935,4	168,2
1996	541,3	130,9	2002	916,6	134,7	2010	6073,7	76,5
1997	625,4	115,5	2003	1322,6	144,3	2012	4436,6	73,0
1998	747,0	119,4	2004	2252,6	170,3	2013	4655,0	104,9
1999	471,1	63,1	2005	7843,1	348,2	січень-вересень 2014	3680,3	144,5
2000	593,2	125,9	2006	4717,3	60,1			

Для покращання ситуації у сфері умов ведення бізнесу в Україні доцільно здійснити ряд реформ та вжити радикальних заходів. Необхідно змінити так умови так, щоб інвестори, приймаючи рішення про доцільність інвестицій у тій чи іншій країні, відчували реальність ознак привабливості інвестування, якими є:

- характеристика місцевого ринку (місткість, купівельна спроможність населення);

- доступність ринку з погляду сприятливого законодавчого середовища;
- наявність кваліфікованої робочої сили у достатній кількості;
- ступінь валютного ризику (стабільність курсу національної валюти);
- можливість вивезення інвестованого капіталу і прибутку;
- захист інтелектуальної власності;
- торгова політика, яка впливає на вартість і масштаби експорту та імпорту продукції;
- державне регулювання економіки, яке є важливим для захисту інтересів виробників і споживачів;
- політична стабільність;
- сприятливий економічний клімат [460].

Крім того, з метою подолання негативних тенденцій та стимулювання іноземного інвестування в економіку України необхідно:

- використовувати диференційований підхід до податкових та інших пільг іноземним інвесторам з огляду на обсяги іноземних інвестицій, їх види, форми та сфери інвестування з урахуванням пріоритетних напрямків розвитку регіонів України;
- зменшити кількість податків та спростити процес їх адміністрування, забезпечити стабільність податкового законодавства, розв'язати питання відшкодування податку на додану вартість;
- створити доступне та оперативне інформаційно-методичне забезпечення залучення і здійснення іноземних інвестицій;
- спростити реєстраційні, ліцензійні, сертифікаційні, митні та інші процедури, знизити рівень бюрократизації економічної діяльності;
- забезпечити захист інтересів та прав інвесторів у судах, підвищити ефективність судової системи, створити систему контролю за ухваленням судами відверто неправочинних рішень;
- усунути корупційну складову, що крім відверто кримінального вимагання хабара, нерідко набуває форм добровільно-примусових внесків для розвитку населених пунктів;

- провести лібералізацію ринку землі, визначити прозорі процедури її викупу та оренди для ведення господарської діяльності [604].

Саме ці дії впливатимуть на покращання умов ведення бізнесу в Україні і тим самим сприятимуть гарантуванню належного рівня економічної безпеки підприємницьких структур.

В Україні щороку зростає рівень впливу макро- та мікроекономічних загроз на діяльність суб'єктів господарювання. Підприємства з виробництва транспортних засобів не є винятком серед суб'єктів ринкових відносин і також зазнають негативного впливу значної кількості загроз і небезпек. З кожним днем перелік дестабілізуючих факторів, що ускладнюють ведення фінансово-господарської діяльності промисловими підприємствами зростає [239, 252]. Дотримуючись підходу щодо структуризації функціональних підсистем суб'єктів господарювання вітчизняної промисловості, запропонованого у розділі 1 роботи, форми прояву загроз у зазначених підсистемах можна відобразити у вигляді, показаному на рис. 3.13.

Яскравим свідченням впливу загроз є рівень економічної злочинності (Додаток Г, табл. Г.1 – Г.3.). У процесі аналізу впливу загроз необхідно акцентувати увагу на діяльності ПТЗ, яка ускладнюється шляхом реалізації протиправних дій. Так, найпоширенішими видами економічних злочинів протягом 2009 – 2011 рр. в Україні за даними опитування підприємств [546] є незаконне привласнення активів, хабарництво та корупція, маніпуляція з фінансовою звітністю, недобросовісна конкуренція (рис. 3.14).

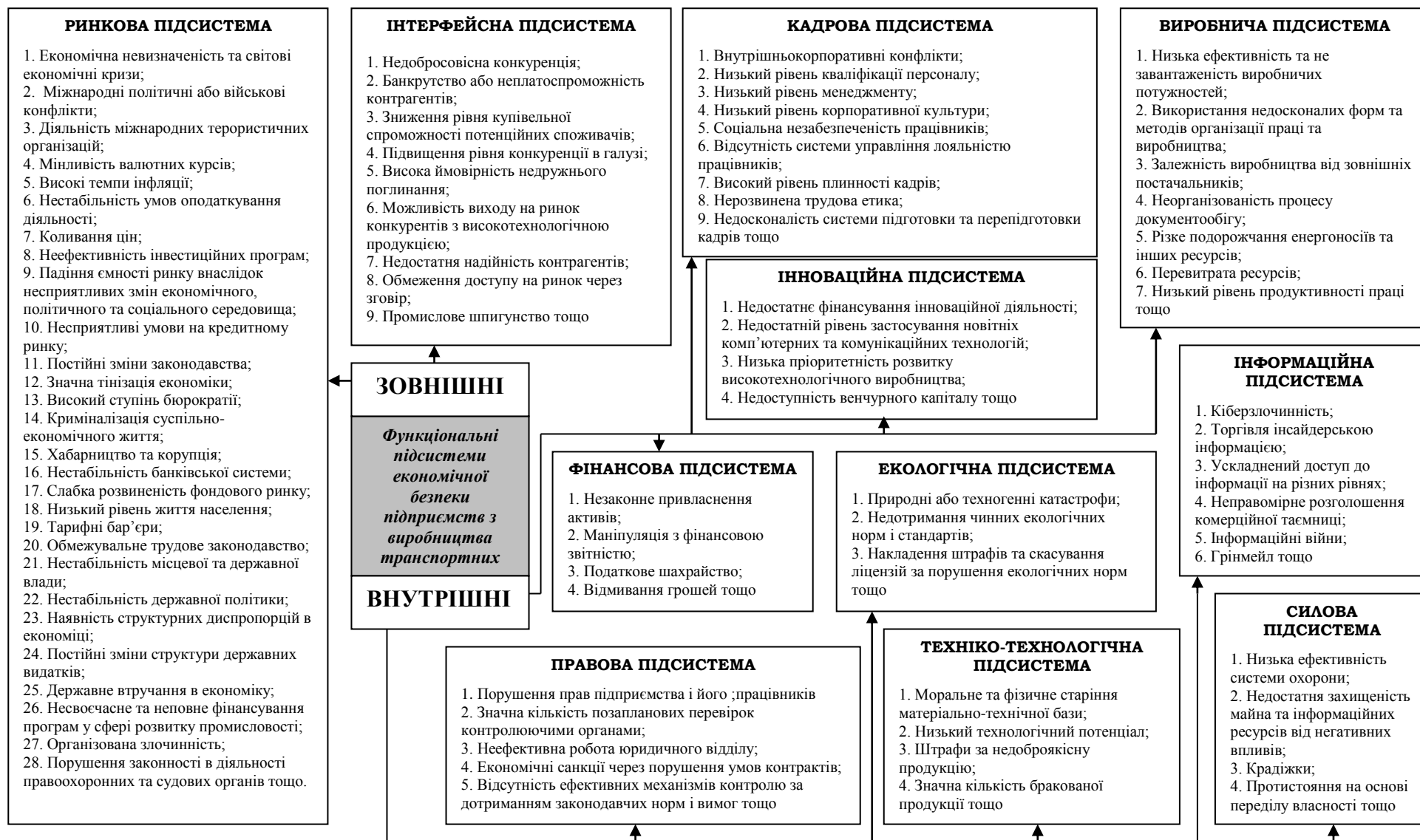

Рис. 3.13. Форми прояву загроз у функціональних підсистемах економічної безпеки ПТЗ України

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.14. Види шахрайства в Україні у 2009 та 2011 роках

Джерело: [546]

При цьому чверть промислових підприємств зіткнулися з цією проблемою протягом 2011 р. (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Зловживання за галузями економіки в Україні у 2011 році

Джерело: [546]

Необхідно звернути увагу на те, що основними суб'єктами зловживань в Україні є керівництво різних ланок, натомість у світі ця тенденція є зворотною, що свідчить про зловживання молодшого персоналу (рис. 3.16), а це є однією з вагомих причин значних обсягів економічних злочинів в Україні, адже керівництво завжди наділене більшою кількістю повноважень, що створює для нього додаткові можливості для протиправних дій.

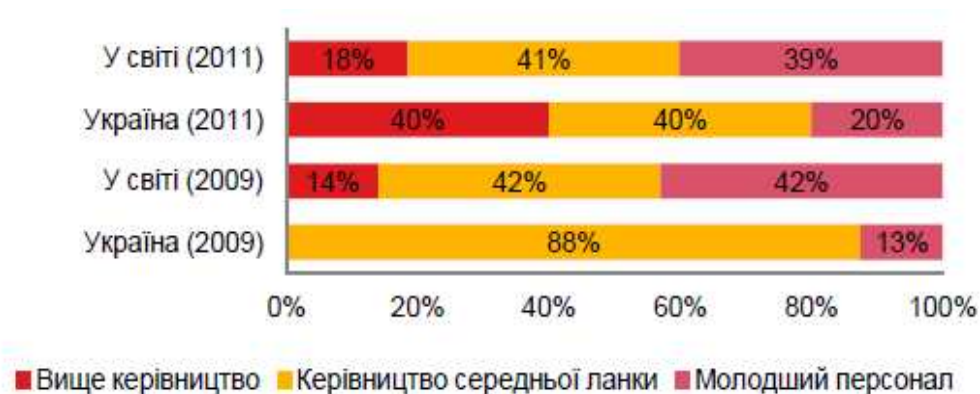

Рис. 3.16. Основні суб'єкти посадових злочинів в Україні та світі

Джерело: [546]

Занепокоєння викликають наслідки вчинених економічних злочинів, де за рівнем фінансових збитків Україна лідирує на світовій арені (рис. 3.17).

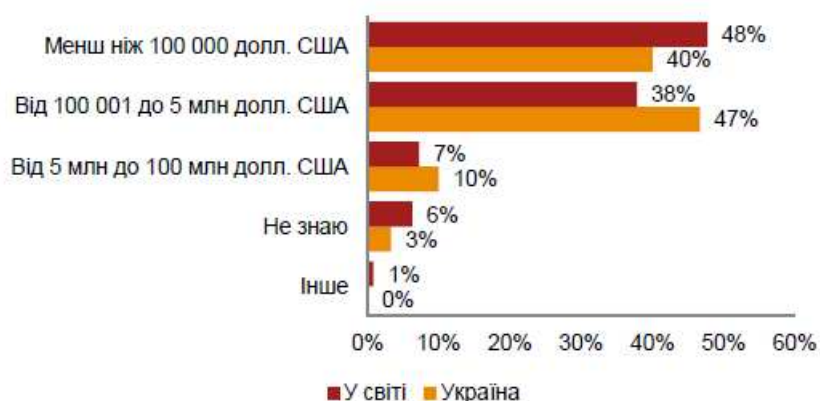

Рис. 3.17. Фінансові збитки від економічних злочинів в Україні та у світі у 2011 році

Джерело: [546]

Метою скоєння цих злочинів є отримання за мінімально короткий проміжок часу максимального доходу – так званого «тіньового» доходу, причому за максимального ризику для діяльності суб'єктів господарювання із остаточним завданням – збільшення власних ресурсів за рахунок нерозподіленого прибутку. «Тіньова» діяльність підприємства у цій ситуації корегує свою стабільність у сторону зменшення рівня економічної безпеки через формування неминучого конфлікту підприємства з державними органами контролю, які зацікавлені у швидкому вирішенні негативних проблем розвитку управління підприємством [572, с. 107].

Аналізуючи спектр економічних злочинів, можна з певністю стверджувати, що результатом їх реалізації є приховані доходи, які майже одразу переходять у стадію свого нагромадження, тобто за будь-яких умов за короткий термін на підприємстві збільшується частка «тіньових» доходів. Ця стадія автоматично формує наступну стадію – стадію прихованого оподаткування. Отже, підприємство, переступаючи дозволені межі підприємницької діяльності, може незаконно відновлювати рівень своєї економічної безпеки у супереч встановленим державою правилам, при цьому приховуючи і значні витрати [572, с. 111].

Доцільним є порівняння методів виявлення шахрайства. Згідно з тенденцією, відображеною графічно на рис. 3.18, компанії за кордоном надають перевагу таким методам як моніторинг підозрілих операцій, управління ризиками, внутрішній аудит; натомість в Україні ці методи використовуються досить рідко, а найбільш використовуваними є використання корпоративної служби безпеки та неофіційних внутрішніх джерел.

Рис. 3.18. Методи виявлення шахрайства, які застосовувалися в Україні та світі у 2011 році

Примітка: % респондентів, що зіткнулися з економічною злочинністю у 2009 та 2011 рр.

Джерело інформації: [546]

Вражаючим є також те, що понад 27 % з переліку опитаних підприємств, не можуть відповісти на запитання про використовувані ними методи протидії шахрайству на підприємстві.

Порівнюючи рівень економічної злочинності в Україні та у світі, спостерігаємо значну відмінність, що свідчить про негативні тенденції у вітчизняній економіці (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Види зловживань в Україні, за якими спостерігається значна відмінність від країн Центральної, Східної Європи та світу в 2011 році, (%)

Регіон	Вид економічного злочину	
	Хабарництво та корупція	Недобросовісна конкуренції
	% від загальної кількості респондентів, які зіткнулися з випадками економічних злочинів	
Україна	60	23
Центрально-Східна Європа	36	12
Світ	24	7

Джерело інформації: [546]

Якщо врахувати, що 60 % підприємств в Україні зіткнулися з випадками хабарництва та корупції впродовж 2011 р., то виникає запитання про можливість ведення бізнесу законними методами.

Можна припустити, що ПТЗ, є одними з тих, які найбільше потерпають від вчинення економічних злочинів. Такий висновок можна зробити на основі того, що у 2001 р. найчастіше випадки протиправних дій були виявлені на підприємствах, які мають чисельність персоналу до 1000 співробітників (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Зловживання в Україні у 2011 р. з розбивкою за розміром організацій

Розмір організації	% від загальної кількості респондентів, які зіткнулися з випадками економічних злочинів
до 200 співробітників	27
201 – 1 000 співробітників	30
1 001 – 5 000 співробітників	23
понад 5 000 співробітників	20

Джерело інформації: [546]

Підтвердженням результатів даного дослідження є відомості з офіційної статистики про економічні злочини, вчинені на підприємствах, установах,

організаціях за видами економічної діяльності у 2007-2012 рр. (Додаток Г табл. Г.2, табл. Г.3)).

Детальний аналіз структури економічної злочинності в Україні [621] дозволяє визначити найсприятливіші регіони для ведення бізнесу та такі, в яких ведення господарської діяльності потребує значних зусиль на подолання перешкод.

Для аналізу структури економічної злочинності за 2007 – 2012 рр. в регіонах України скористаємося методами факторного аналізу [164]. Застосування факторного аналізу базується на дослідженні матриці кореляційних зв'язків між досліджуваними чинниками та їх класифікації з майбутньою інтерпретацією отриманих результатів для виявлення латентних (прихованих) факторів, що зумовлюють більшу частину сукупної дисперсії даних.

Якщо вихідні дані (Додаток Г табл. Г.4, табл. Г.5) записати у вигляді матриці $X = (x_{ij})$, де i – номер ознаки; а j – номер спостереження, то її елементи, записані як значення парних кореляцій матриці R ознак, обчислюють за формулою (3.6)

$$r_{ik} = \frac{s_{ik}}{s_i s_k} = \frac{\frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_i)(x_{kj} - \bar{x}_k)}{\sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_i)^2} \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^n (x_{kj} - \bar{x}_k)^2}}, \quad (3.6)$$

де n – кількість спостережень; $\bar{x}_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n x_{ij}$ – середнє значення спостережуваних ознак; s_i – стандартне відхилення ознаки x_i ; s_{ik} – коваріація i -ї і k -ї ознак.

Факторна модель полягає у записі матриці Z стандартизованих спостережень $z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_i}{s_i}$ у вигляді добутку

$$Z = AF, \quad (3.7)$$

де $F = (f_{pj})$ – матриця значень статистично незалежних латентних факторів f_p для кожного спостереження; $A = (a_{ip})$ – матриця факторних навантажень (факторне відображення), яку визначають із співвідношення

$$R = AA^T. \quad (3.8)$$

За умови незалежності факторів f_p квадрат коефіцієнта a_{ip}^2 показує, яку частку дисперсії i -ї ознаки зумовлює p -й фактор, а сума $\lambda_p = \sum_{i=1}^m a_{ip}^2$ – частку сукупної дисперсії всіх ознак, яку зумовлює p -й фактор. Зауважимо, що величини λ_p – є власними значеннями кореляційної матриці R , а їх сума показує частку сукупної дисперсії, яку пояснює дана факторна модель.

Факторний аналіз проводився засобами пакету *Statistica* 8.0 на підставі даних про види економічних злочинів у регіонах України у 2007 – 2012 рр.

Список змінних, за якими проводився факторний аналіз даних, наведений у табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Список змінних для факторного аналізу

Назва змінної	Зміст змінної
пв07	Злочини проти власності у 2007 р.
гд07	Злочини у сфері господарської діяльності у 2007 р.
км07	Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у 2007 р.
сд07	Злочини у сфері службової діяльності у 2007 р.
хаб07	Хабарництво у 2007 р.
пв08	Злочини проти власності у 2008 р.
гд08	Злочини у сфері господарської діяльності у 2008 р.
км08	Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у 2008 р.
сд08	Злочини у сфері службової діяльності у 2008 р.
хаб08	Хабарництво у 2008 р.
пв09	Злочини проти власності у 2009 р.
гд09	Злочини у сфері господарської діяльності у 2009 р.
км09	Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у 2009 р.
сд09	Злочини у сфері службової діяльності у 2009 р.

хаб09	Хабарництво у 2009 р.
пв10	Злочини проти власності у 2010 р.
гд10	Злочини у сфері господарської діяльності у 2010 р.
км10	Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у 2010 р.
сд10	Злочини у сфері службової діяльності у 2010 р.
хаб10	Хабарництво у 2010 р.
пв11	Злочини проти власності у 2011 р.
гд11	Злочини у сфері господарської діяльності у 2011 р.
км11	Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у 2011 р.
сд11	Злочини у сфері службової діяльності у 2011 р.
хаб11	Хабарництво у 2011 р.
пв12	Злочини проти власності у 2012 р.
гд12	Злочини у сфері господарської діяльності у 2012 р.
км12	Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у 2012 р.
сд12	Злочини у сфері службової діяльності у 2012 р.
хаб12	Хабарництво у 2012 р.

На рис. 3.19 побудовано графік власних значень кореляційної матриці (графік «кам'яного осипу»), який дає підстави виділити два латентних фактори, що зумовлюють понад 82 % сукупної дисперсії даних.

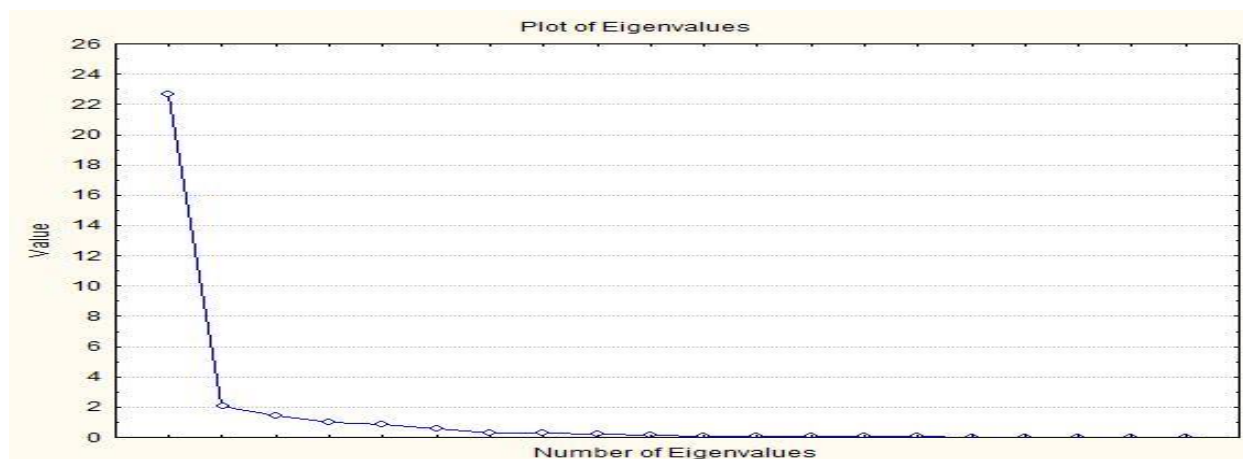

Рис. 3.19. Графік власних значень кореляційної матриці

Виділення факторів здійснювалося методом головних компонент [568]. Після обертання виділених факторів методом нормалізованого варімаксу отримано матрицю факторних навантажень, наведену в табл. 3.15.

Матриця факторних навантажень

	Factor - 1	Factor - 2		Factor - 1	Factor - 2
пв07	0,71022	0,660291	пв10	0,89102	0,373587
гд07	0,68776	0,512464	гд10	0,66131	0,641453
км07	0,71688	0,078383	км10	0,14338	0,876996
сд07	0,77489	0,556700	сд10	0,81249	0,532828
ха607	0,80154	0,503754	ха610	0,88534	0,325486
пв08	0,89872	0,386368	пв11	0,91572	0,310350
гд08	0,65184	0,554160	гд11	0,66804	0,576191
км08	0,69113	0,348762	км11	0,33719	0,851306
сд08	0,78412	0,528754	сд11	0,81862	0,506569
ха608	0,91804	0,089561	ха611	0,86217	0,290361
пв09	0,90769	0,379363	пв12	0,82050	0,402857
гд09	0,65579	0,639275	гд12	0,63474	0,619920
км09	0,17655	0,790699	км12	0,16103	0,681976
сд09	0,81805	0,511549	сд12	0,73525	0,570312
ха609	0,85424	0,211312	ха612	0,71113	0,534750
Expl. Var				16,24233	8,445024
Prp. Totl				0,54141	0,281501

Розміщення змінних у факторному просторі виділених латентних факторів показано на рис. 3.20.

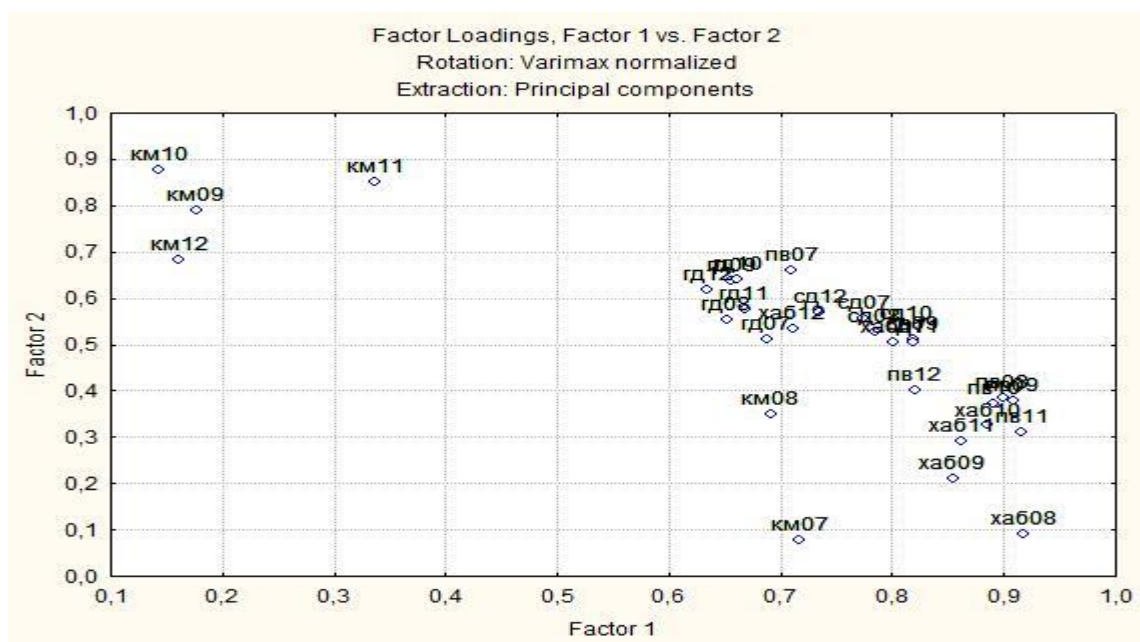

Рис. 3.20. Розміщення змінних у просторі латентних факторів

Аналіз матриці факторних навантажень дає підстави стверджувати, що перший латентний фактор, який пояснює понад 54 % сукупної дисперсії даних, найтісніше пов'язаний із злочинами у сфері службової діяльності і, зокрема, з хабарництвом. Другий фактор пояснює понад 28 % сукупної дисперсії даних і характеризує зростання злочинності в сфері використання комп'ютерних мереж у 2009 – 2012 рр.

Проведений в пакеті *Statistika* 8.0 кластерний аналіз [555] стандартизованих даних щодо рівня економічних злочинів у регіонах України дає дендрограму їх кластеризації, зображену на рис. 3.21.

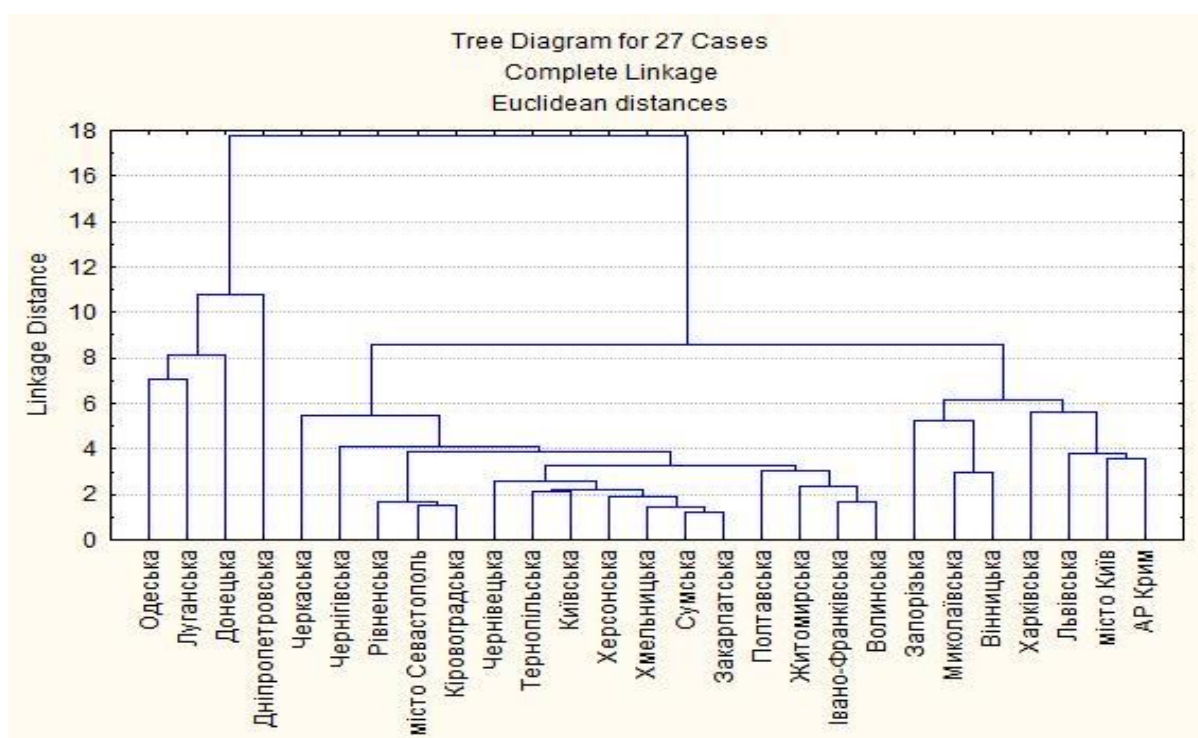

Рис. 3.21. Дендрограма кластеризації регіонів України за даними про економічну злочинність

З рис. 3.21 видно, що всі регіони України поділяються на три групи за рівнем економічної злочинності. Для оцінки рівня економічної злочинності у регіонах України та її динаміки протягом 2007 – 2012 років автором із застосуванням таксономічних методів [449] було визначено *інтегральний індекс рівня економічної злочинності регіонів*, який дозволяє узагальнити відомості про динаміку злочинності впродовж 2007-2012 рр. у розрізі наступних видів: проти власності, у сфері господарської діяльності, у сфері

використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, у сфері службової діяльності, хабарництво. Названий вище показник – це впорядкована відстань до штучно сконструйованої ідеальної точки у n -вимірному просторі, еталоні індексу, яка характеризується найвищими показниками серед досліджуваних величин.

Оскільки статистичні оцінки параметрів розподілів складових економічної злочинності характеризуються відмінними показниками, проведемо їх стандартизацію, нормалізувавши за середнім квадратичним відхиленням, тобто за формулою

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j}, \quad (3.9)$$

де $\bar{x}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}$; $S_j = \sqrt{\frac{1}{m-1} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}$; x_{ij} – значення j -го показника для i -го об'єкта; $\bar{x}_j, S_j$ – середнє арифметичне та середньоквадратичне відхилення вихідних показників для j -ї ознаки; z_{ij} – нормоване значення j -го показника для i -го об'єкта.

Внаслідок стандартизації показників отримаємо матрицю розміром $m \times n$ нормованих значень спостережень. Тоді кожен регіон можна інтерпретувати як деяку точку P_i в n -вимірному векторному просторі, координати котрої дорівнюють z_{ij} .

Далі визначаємо координати точки $P_0 = (z_{01}, z_{02}, \dots, z_{0n})$, яку називають еталоном (найбільше значення за кожною з ознак) і знаходимо відстань від точки P_i до точки P_0 , яку визначаємо за формулою

$$d_{j0} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_{0j})^2} \quad (3.10)$$

Отримані відстані використовуються у процесі розрахунку функції індексу рівня економічної злочинності i -го регіону $f(x_i)$ за формулою

$$f(x_i) = 1 - \frac{d_{i0}}{d_0}, \quad (3.11)$$

$$\text{де } d_0 = \bar{d} + as_d; \quad \bar{d} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m d_{i0}; \quad s_d = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (d_{i0} - \bar{d})^2}; \quad \text{де } a - \text{ деяке}$$

додатне число, яке вибирають так, щоб усі значення функції $f(x_i)$ знаходилися між нулем і одиницею.

У нашому випадку $a = 3$. Згідно з цією моделлю чим ближчим до 1 є значення функції $f(x_i)$, тим рівень економічної злочинності в i -му регіоні є вищим.

Розраховані таким чином індекси для регіонів України наведені в табл. 3.15.

Таблиця 3.15

Інтегральний показник рівня економічної злочинності
в регіонах України за роками

Регіон	2007	2008	2009	2010	2011	2012
АР Крим	0,449	0,456	0,380	0,459	0,512	0,513
Вінницька	0,412	0,437	0,386	0,454	0,418	0,384
Волинська	0,400	0,332	0,294	0,364	0,366	0,386
Дніпропетровська	0,812	0,728	0,782	0,817	0,768	0,805
Донецька	0,615	0,616	0,554	0,749	0,822	0,881
Житомирська	0,359	0,394	0,332	0,426	0,398	0,391
Закарпатська	0,348	0,354	0,292	0,373	0,360	0,371
Запорізька	0,506	0,513	0,445	0,573	0,561	0,586
Івано-Франківська	0,336	0,331	0,308	0,377	0,369	0,426
Київська	0,356	0,388	0,323	0,357	0,414	0,410
м. Київ	0,495	0,544	0,460	0,580	0,568	0,650
Кіровоградська	0,354	0,324	0,281	0,313	0,324	0,380
Луганська	0,772	0,842	0,538	0,677	0,704	0,743
Львівська	0,581	0,495	0,442	0,501	0,509	0,578
Миколаївська	0,418	0,468	0,346	0,402	0,458	0,409
Одеська	0,677	0,708	0,521	0,640	0,682	0,598
Полтавська	0,488	0,408	0,288	0,374	0,393	0,437
Рівненська	0,321	0,329	0,300	0,361	0,368	0,368
м. Севастополь	0,307	0,307	0,275	0,310	0,322	0,338
Сумська	0,359	0,365	0,306	0,343	0,339	0,370
Тернопільська	0,367	0,381	0,324	0,387	0,427	0,468
Харківська	0,609	0,589	0,394	0,507	0,490	0,519
Херсонська	0,369	0,376	0,322	0,373	0,402	0,415
Хмельницька	0,345	0,367	0,295	0,380	0,392	0,340
Черкаська	0,367	0,368	0,292	0,443	0,371	0,441
Чернігівська	0,376	0,329	0,283	0,367	0,418	0,460
Чернівецька	0,353	0,359	0,307	0,367	0,394	0,429

На рис. 3.22 відображено схематично динаміку індексів економічної злочинності регіонів протягом 2007 – 2012 рр.

Як видно з рис. 3.22, за значенням інтегрального коефіцієнта економічної злочинності територія України поділяється на наступні сектори:

1 сектор – з високим рівнем економічної злочинності – Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Одеська області;

2 сектор – з середнім рівнем економічної злочинності – м. Київ, Запорізька, Харківська, Львівська області, АР Крим;

3 сектор – з низьким рівнем економічної злочинності – Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, м. Севастополь.

За результатами дослідження секторальної структури рівня економічної злочинності у регіонах України можна стверджувати, що впродовж 2009 – 2012 рр. у результаті неправомірних дій на підприємствах у східному регіоні фіксувалася найбільша кількість економічних злочинів (серед усіх регіонів України).

Дана ситуація дозволяє зробити висновок, що рівень економічної безпеки промислових підприємств у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Одеській областях характеризується незадовільними показниками, що створює необхідність подальших досліджень особливостей рівня ЕБ суб'єктів господарювання у різних регіонах України та виокремлення загроз, які ускладнюють їхню діяльність.

Підвищення рівня криміналізації економіки, зокрема, підприємницької діяльності стало можливим через ряд суб'єктивних та об'єктивних чинників:

- надмірна лібералізація економічної політики, зокрема, у сфері приватизації об'єктів державної власності;
- неефективність законодавчої бази;
- прогалини у сфері забезпечення захищеності права власності;

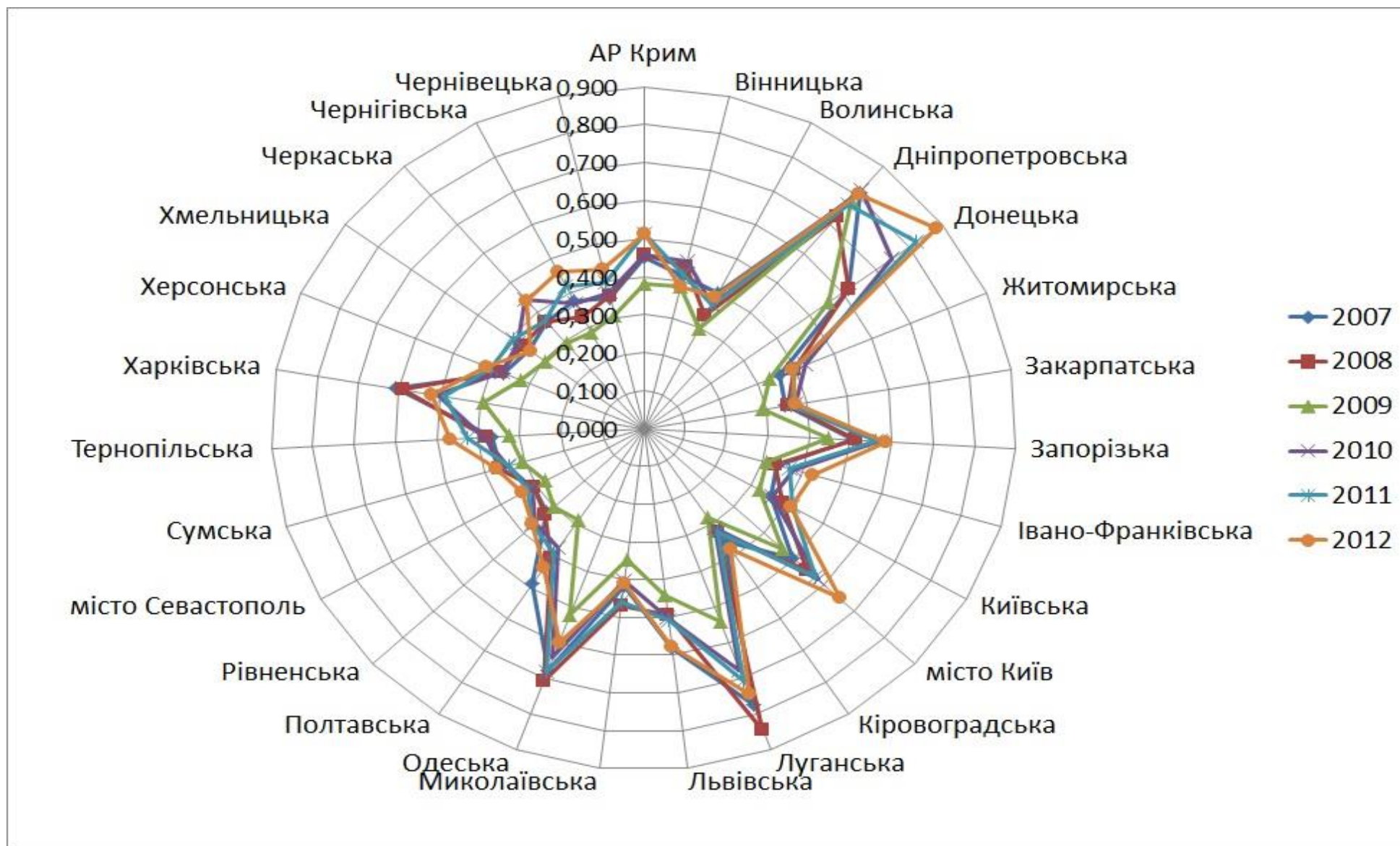

Рис. 3.22. Динаміка індексу економічної злочинності в регіонах України

Джерело: побудовано автором

- надмірне регулювання діяльності суб'єктів господарювання;
- надмірний податковий тиск;
- низький рівень заробітної плати працівників державних підприємств та установ;
- поширення корупції;
- нерозвиненості громадянського суспільства [562, с. 529].

Можна з певністю стверджувати про загрозливий рівень впливу економічних злочинів на розвиток підприємницької сфери. Необхідно зосередити увагу на тому, що впродовж останніх років кримінальний сектор тісно переплівся із тіньовим, що призвело до зростання рівня тіньової економіки (понад 50 % до рівня ВВП).

У зв'язку з тим, що тривале здійснення систематичних економічних злочинів призвело до накопичення тіньових доходів, щораз частішими є випадки прояву тісного взаємозв'язку офіційного та кримінального секторів для перерозподілу цих доходів та їх «відмивання». Широко використовується практика вивозу таких коштів за межі України.

Невигідним для економіки України є те, що на світовій арені існує жорстка конкуренція між державами за право амністії вивезених з України коштів чи іншої можливості їх легалізації. Як зазначається у праці [562, с. 530], кумулятивний обсяг легального та іллегального переміщення капіталів за межі України впродовж останніх 10 років перевищило 20 млрд дол. Україна продовжує укладання міжнародних угод, які передбачають повернення на її терени коштів, що були виявлені правоохоронними органами у процесі розслідування фактів «відмивання брудних коштів» українськими громадянами. Цей процес є складним та тривалим, а також сповільнюється внаслідок залучення багатьох держав до одного факту «відмивання брудних коштів».

Альтернативою вивозу за кордон «брудних» грошей є налагодження взаємодії між суб'єктами господарської діяльності та корумпованими

представниками органів державної влади різних рівнів. Така взаємодія дозволяє уникнути відповідальності, а також пролобіювати свої інтереси.

Досить часто трапляються випадки, коли злочинці незаконним способом обираються на високі посади (регіонального та державного рівнів), що дає їм можливість подальшої підтримки власної діяльності; при цьому вони отримують можливість впливу на формування та прийняття законодавчих актів та інших нормативних документів у власних інтересах чи інтересах зацікавлених осіб (угруповань). Тобто виникає ситуація, коли явні злочинці в економічному секторі формують державну політику у різних сферах, тим самим ускладнюючи ведення підприємницької діяльності та створюючи ряд додаткових викликів, загроз та небезпек, що одночасно негативно відбиваються на рівні їхньої ЕБ. Така ситуація негативно впливає і на привабливість національної економіки зі сторони іноземних інвесторів та різко знижує рівень ділової активності.

Іншим фактором, який стримує притік іноземних інвестицій, є те, що навіть у випадку виявлення таких злочинів (при чому кількість таких виявлень є мізерною), більшість з них не потрапляють на судовий розгляд. Це відбувається незважаючи на те, що, зазвичай, ці випадки набувають широкого розголосу у суспільстві. Як наслідок, інвесторами у реальний сектор економіки продовжують залишатися представники кримінального та напівкримінального середовища [562, с. 532].

Поряд з умисними мотивами закриття фактів виявлених економічних злочинів існує й інший аспект, який полягає у неефективній діяльності правоохоронних органів. Незважаючи на стрімке нарощення чисельності міліції впродовж 2009-2013 рр., залишилося проблемою якісне формування її особового складу. Крім того, відчувається недофінансування даної сфери, що унеможлиблює належне інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів, а також переймання досвіду іноземних колег шляхом проведення навчань за кордоном. Удосконалень потребує організаційне, методичне,

інформаційне та професійне забезпечення діяльності міліції щодо розкриття економічних злочинів в Україні.

З метою декриміналізації підприємницького середовища можна запропонувати наступні заходи:

- формування державної політики підтримки легальної підприємницької діяльності;
- формування якісного правового поля, підкріпленого дієвими нормативними документами;
- формування системи ефективного моніторингу результатів підприємницької діяльності;
- сприяння розвитку громадянського суспільства, що дозволить узгодити інтереси різних суспільних груп та підприємницьких структур;
- формування системи протидії монополізації ринку та розвитку конкурентного середовища;
- введення практики обов'язкового пояснення джерел надходження коштів на купівлю предметів розкоші для всіх фізичних осіб;
- створення Національного бюро розслідувань, яке працюватиме над виявленням злочинів, що вчиняються посадовими особами органів державної влади;
- удосконалення та реформування правоохоронної системи;
- створення прозорої системи роботи контролюючих органів;
- спрощення системи реєстрації підприємств, ліцензування окремих видів діяльності та отримання дозволів;
- оптимізація податкового навантаження;
- посилення ступеня відповідальності за економічні злочини, в тому числі хабарництво та «відмивання брудних грошей»;
- залучення до боротьби з економічними злочинами міжнародних організацій, які спеціалізуються на діяльності в даній сфері;
- заохочення вітчизняних підприємств до інвестування одержаного прибутку у власний розвиток.

3.3. Моделювання впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на економічну безпеку підприємств з виробництва транспортних засобів

У процесі управління ЕБ підприємства виникають ситуації, коли інформаційний масив для прийняття управлінських рішень є надмірно обмежений або зовсім відсутній, тобто має місце невизначеність, коли та чи інша дія породжує багато можливих наслідків, причому ймовірності цих наслідків невідомі, існують складності формалізації впливу об'єктів зовнішнього середовища, відсутні теоретичні та практичні знання щодо управління СЕБ підприємства. Особливо складні проблеми виникають, коли необхідно дати перспективні оцінки якісно новим процесам і явищам, які раніше не відбувались і про які, природно, відсутня будь-яка інформація. Раціональне вирішення вказаних проблем, навіть в умовах відсутності теоретичних обґрунтувань, можливе за рахунок умілого використання досвіду, інтуїції та знань спеціалістів, вчених, що працюють над даною тематикою – незалежних фахівців, тобто експертів, що дозволяє знизити рівень невизначеності та підвищити достовірність управлінських рішень.

Залучення експертів до процесу прийняття управлінських рішень у СЕБ підприємства може суттєво підвищити компетентність та аргументованість цих рішень. Фахові експерти спроможні компенсувати недостатність знань з наукових основ управління у менеджерів підприємства, а професійні експертизи на стадії підготовки стратегічних управлінських рішень, нормативно-правових актів і проектів створюють резерв підвищення рівня та ефективності управління. Як свідчить досвід розвинутих зарубіжних країн, науково обґрунтовані експертні висновки дають змогу суттєво знизити ризик прийняття неефективних управлінських рішень, адже в сучасних умовах глобалізації та стрімкого розвитку технологій навіть високопрофесійним і досвідченим керівникам найвищого рівня не завжди вдається в усій повноті врахувати загрози та опрацювати ефективні засоби досягнення мети в кожній конкретній ситуації.

З точки зору моделювання більшість ситуацій стосовно забезпечення ЕБ цілком або частково не піддаються формалізації, тобто для них неможливо (або дуже важко) розробити адекватну математичну модель. Це пов'язано як із труднощами кількісного оцінювання впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, що визначають господарську чи управлінську діяльність людей, так і з численністю таких процесів та з обмеженою придатністю інформації про минуле для прогнозування майбутнього. Зрештою, багатозначні, багатовимірні та якісно непорівнювані показники не мають однозначного узагальненого критерію, на основі якого можна оцінити можливі варіанти вирішення проблеми. Усе це потребує застосування в аналізі одночасно із логічними та економіко-математичними також експертних методів, до яких належить комплекс алгоритмів, прийомів та процедур, що забезпечують отримання від фахівців-експертів інформації, яка дає змогу оцінити причини, що посприяли досягненню необхідного для розвитку рівня безпеки, підготувати і вибрати раціональні управлінські рішення. Застосування методів експертного оцінювання в процесі управління ЕБ підприємства дає змогу заповнити інформаційну прогалину необхідними для аналізу даними, ґрунтуючись на встановлених експертами судженнях та оцінках.

Найпоширенішим методом є анкетне опитування – це метод здобуття експертної інформації опосередковано через спеціальний інструментарій – анкету (впорядкований певним методом перелік запитань, за допомогою яких збирається первинна експертна інформація).

У процесі проведення анкетного опитування доцільно виділити кілька етапів:

- *підготовчий* — пов'язаний із розробкою програми опитування, складанням анкети, її тиражуванням та створенням інструктивного матеріалу для осіб, що проводитимуть анкетування (анкетерів);
- *оперативний* — пов'язаний з безпосереднім анкетуванням експертів;
- *підсумковий* — обробка та аналіз первинної експертної інформації (анкет): формалізація та екстраполяція даних.

У відповідності до першого етапу була розроблена анкета, зразок якої наведений у Додатку Д, та сформовано групу експертів.

Експертам, у відповідності до позицій сформованої анкети, було запропоновано оцінити вплив окремих загроз на економічну безпеку вітчизняних автовиробників за шкалою від 0 до 100 балів. Експерт повинен був оцінити у 100 балів загрозу, яка найбільш суттєво впливає, а в 0 балів – загрозу, яка є практично нездійсненною. У межах 0-100 балів експерт міг надати однакову кількість балів двом або більше загрозам, якщо він вважає їх рівноцінними.

Середній бал був визначений за формулою

$$\bar{\mu}_j = \frac{\sum_{i=1}^m C_{ij}}{m_j}, \quad (3.12)$$

де, m – кількість експертів, що взяли участь в експертній оцінці; m_j – кількість експертів, що оцінили j -ту загрозу (кількість наданих балів повинна бути більше нуля); C_{ij} – оцінка відносної ваги (в балах), наданої i -м експертом j -тій загрозі.

Результати розрахунку середньої оцінки відображені у в табл. 3.16, 3.17.

Таблиця 3.16

Результати експертного оцінювання впливу внутрішніх загроз на економічну безпеку автомобілебудівних підприємств в Україні (авторська розробка)

№ з/п	Назва загроз	Середня оцінка експертів
1	Фінансова підсистема	
1.1	Привласнення активів	57
1.2	Маніпуляція з фінансовою звітністю	24
1.3	Податкове шахрайство	28
1.4	Відмивання грошей тощо	31
1.5	Забезпеченість оборотними коштами	81
2	Кадрова підсистема	
2.1	Внутрішньокорпоративні конфлікти	16
2.2	Кваліфікації персоналу	95
2.3	Рівень менеджменту	59
2.4	Рівень корпоративної культури	27
2.5	Соціальна забезпеченість працівників	15
2.6	Системи управління лояльністю працівників	19
2.7	Плинність кадрів	84

2.8	Трудова етика	15
2.9	Система підготовки та перепідготовки кадрів	85
3	Техніко-технологічна підсистема	
3.1	Моральний та фізичний стан матеріально-технічної бази	91
3.2	Технологічний потенціал	94
3.3	Штрафи за недоброякісну продукцію	11
3.4	Кількість бракованої продукції тощо	19
4	Виробнича підсистема	
4.1	Використання виробничих потужностей	91
4.2	Форми та методи організації виробництва	93
4.3	Залежність виробництва від постачальників	87
4.4	Організація процесу документообігу	14
4.5	Вартість енергоносіїв та інших ресурсів	92
4.6	Рациональне використання ресурсів	36
4.7	Продуктивності праці тощо	48
5	Інформаційна підсистема	
5.1	Кіберзлочинність	31
5.2	Торгівля інсайдерською інформацією	27
5.3	Доступ до інформації на різних рівнях	16
5.4	Ступінь захисту комерційної таємниці	24
5.5	Інформаційна війна	19
5.6	Грінмейл	17
6	Правова підсистема	
6.1	Порушення прав підприємства і його працівників	44
6.2	Позапланові перевірки контролюючими органами	51
6.3	Ефективність роботи юридичного відділу	33
6.4	Економічні санкції через порушення умов контрактів	28
6.5	Ефективність механізмів контролю за дотриманням законодавчих норм в вимог	31
7	Інноваційна підсистема	
7.1	Фінансування інноваційної діяльності	89
7.2	Застосування новітніх комп'ютерних технологій	39
7.3	Розвиток високотехнологічного виробництва	25
7.4	Доступність венчурного капіталу тощо	15
8	Екологічна підсистема	
8.1	Природні або техногенні катастрофи	11
8.2	Дотримання чинних екологічних норм і стандартів	17
8.3	Накладення штрафів та скасування ліцензій за порушення екологічних норм	12
9.	Силова підсистема	
9.1	Ефективність системи охорони	41
9.2	Захищеність майна та інформаційних ресурсів від негативних впливів	39
9.3	Крадіжки	18
9.4	Протистояння на основі переділу власності	16

Таблиця 3.17

Результати експертного оцінювання впливу зовнішніх загроз на економічну безпеку автомобілебудівних підприємств в Україні (авторська розробка)

№ з/п	Назва загроз	Середня оцінка експертів
1	Ринкова підсистема	
1.1	Економічна невизначеність та світові економічні кризи	49
1.2	Негативні наслідки світової фінансової кризи для національної економіки	94
1.3	Міжнародні політичні або військові конфлікти	32
1.4	Діяльність міжнародних терористичних організацій	14
1.5	Валютний курс	51
1.6	Темпи інфляції	48
1.7	Умови оподаткування	53
1.8	Коливання цін	46
1.9	Ефективність інвестиційних програм	36
1.10	Ємність ринку	32
1.11	Ситуація на кредитному ринку	39
1.12	Зміни законодавства	31
1.13	Недосконала законодавча база щодо виробництва автомобільного транспорту	88
1.14	Ступінь тінізації національної економіки	82
1.15	Ступінь бюрократизації	27
1.16	Криміналізація суспільно-економічного життя	29
1.17	Рівень корупції	84
1.18	Умови ведення бізнесу в Україні	93
1.19	Стабільність банківської системи	55
1.20	Розвиненість фондового ринку	36
1.21	Тарифні бар'єри	26
1.22	Трудове законодавство	28
1.23	Стабільність місцевої та державної влади	31
1.24	Стабільність державної політики	39
1.25	Структурні диспропорції в економіці	22
1.26	Зміни структури державних видатків	27
1.27	Державне втручання в економіку	39
1.28	Державне регулювання галузі	90
1.29	Фінансування програм у сфері розвитку промисловості	18
1.30	Організована злочинність	21
1.31	Порушення законності в діяльності правоохоронних та судових органів	27
2	Інтерфейсна підсистема	
2.1	Недобросовісна конкуренція	50
2.2	Банкрутство або неплатоспроможність контрагентів	13
2.3	Купівельна спроможність населення	87
2.4	Рівень конкуренції в галузі	54
2.5	Конкуренція зі сторони іноземних автовиробників	81
2.6	Ймовірність недружнього поглинання	25
2.7	Економічні злочини (рейдерство)	80

2.8	Можливість виходу на ринок конкурентів з високотехнологічною продукцією	23
2.9	Технологічний стан вітчизняного автовиробництва	95
2.10	Надійність контрагентів	32
2.11	Обмеження доступу на ринок через зговір	25
2.12	Промислове шпигунство тощо	18

Отримані результати дозволили виділити групи ключових внутрішніх та зовнішніх загроз, середній бал яких був вищим за 80, та групу менш важливих. Вважаємо, що внутрішні та зовнішні загрози першої групи (рис. 3.23) доцільно використати для подальшого ієрархічного впорядкування з метою розроблення у подальшому адекватних захисних заходів. Для розв'язання цієї задачі визначені внутрішні загрози економічній безпеці автомобілебудівних підприємств України ідентифікуємо значеннями $d_1, \dots, d_{11}$ (табл. 3.18), а зовнішні – $z_1, \dots, z_{10}$ (табл. 3.19).

Таблиця 3.18

Перелік внутрішніх загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств та їх позначення

Внутрішні загрози	Позначення
Використання виробничих потужностей	d_1
Форми та методи організації виробництва	d_2
Кваліфікація персоналу	d_3
Плинність кадрів	d_4
Система підготовки та перепідготовки кадрів	d_5
Залежність виробництва від постачальників	d_6
Вартість енергоносіїв та інших ресурсів	d_7
Фінансування інноваційної діяльності	d_8
Моральний та фізичний стан матеріально-технічної бази	d_9
Технологічний потенціал	d_{10}
Забезпеченість оборотними коштами	d_{11}

Рис. 3.23. Внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці автомобілебудівних підприємств України

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3.19

Перелік зовнішніх загроз економічній безпеці автомобілебудівних
підприємств та їх позначення

Зовнішні загрози	Позначення
Негативні наслідки світової фінансової кризи для національної економіки	z_1
Конкуренція зі сторони іноземних автовиробників	z_2
Недосконала законодавча база щодо виробництва автомобільного транспорту	z_3
Умови ведення бізнесу в Україні	z_4
Ступінь тінізації національної економіки	z_5
Рівень корупції	z_6
Купівельна спроможність населення	z_7
Державне регулювання галузі	z_8
Економічні злочини (рейдерство)	z_9
Технологічний стан вітчизняного автовиробництва	d_{10}

Для вибору найоптимальніших управлінських рішень з економічної безпеки вітчизняних автомобілебудівних підприємствах необхідно встановити ступінь переваги однієї загрози над іншою – спочатку для внутрішніх загроз (див. табл. 3.18), а потім для зовнішніх (див. табл. 3.19). Така числова узгодженість виражається рівнем пріоритетності [493]. Цим способом можна дослідити наявність або відсутність узгодженості при парних порівняннях значущості загроз. Зазвичай, перевагу однієї загрози над іншою встановлюють на основі експертного оцінювання. Адекватність такого оцінювання здійснюється на рівні загальних логічних суджень, побудованих на словесних, слабо формалізованих експертних висновках, тому вона не може вважатися остаточним рішенням.

Нехай a_{ij} – число, що визначає перевагу однієї загрози над іншою. Числа a_{ij} називають рангами загроз [530]. Чим більший ранг загрози, тим значніша міра її належності до множини істинних значень елемента. Оскільки досліджувані нами обмеження мають певне функціональне навантаження, можна стверджувати, що міра її значущості є функцією її ваги, тобто $M(w_i) = F(w_i(d_i))$.

Помістимо сукупність вагових значень загроз у матрицю A , тобто $A = (a_{ij})$. Ця матриця обернено-симетрична, що тотожно до відношення $A_{ij} = 1/a_{ji}$.

Якщо остання рівність справедлива для всіх порівнянь, то матрицю A називають узгодженою. У задачах, де ваги можна виміряти точно, для узгодженої матриці очевидним є співвідношення

$$a_{ij} = \frac{d_i}{d_j}; i, j = 1, 2, \dots, n. \quad (3.13)$$

Відомо, що матричне рівняння $Ax = y$ є аналогом системи рівнянь $\sum_{j=1}^n a_{ij}x_j = y_i; i = 1, 2, \dots, n$, яка з урахуванням залежності (3.13) може бути приведена до виразу $\sum_{j=1}^n a_{ij}d_j = nd_i; i = 1, 2, \dots, n$, що відповідає скороченому векторному запису

$$Ad = nd. \quad (3.14)$$

У виразі (3.20) d – власний вектор матриці A з власним значенням n .

Для досліджуваної задачі взаємні впливи загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств визначаються на основі експертних оцінок, тому величину a_{ij} не завжди можна обчислити точно на основі рівняння (3.14). Виходом із ситуації може стати використання наступних тверджень теорії матриць [493].

Якщо числа $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ задовольняють рівняння $Ax = \lambda x$, тобто є власними значеннями матриці A , причому $a_{ii} = 1$ для всіх i , то

$$\sum_{i=1}^n \lambda_i = n. \quad (3.15)$$

Рівність (3.15) з додатковим урахуванням (3.14) означає, що тільки одне значення власного вектора матриці A рівне n , усі решта – нулі; тобто у випадку узгодженості експертних суджень максимальне власне значення матриці A дорівнюватиме n . Частка від ділення суми компонент власного вектора на кількість компонент (середнє арифметичне) визначить наближення до числа λ_{max} , котре називається максимальним або головним власним значенням. Ця

величина стає основною характеристикою, що використовується для встановлення міри узгодженості експертних суджень стосовно парних порівнянь загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств у задачах з лінгвістично невизначеними критеріями, для розв'язання яких використовують теорію нечітких множин [530].

Крім того, можна стверджувати, що за незначної зміни елементів a_{ij} обернено-симетричної матриці A власне значення її вектора також зміниться несуттєво, тобто власне значення $\lambda_{\max}$ буде близьким до n , а інші власні значення — незначно відрізнятимуться від нуля. Звідси випливає, що величина відхилення $\lambda_{\max}$ від n може служити мірою узгодженості або адекватності експертних суджень стосовно загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств залежно від рівня їх важливості. Відхилення від узгодженості називається індексом узгодженості і визначається за формулою

$$IU = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}. \quad (3.16)$$

При цьому значення індексу узгодженості не повинно перевищувати 10 % його еталонної величини. Для визначення шкали пріоритетів будуюмо квадратну обернено-симетричну матрицю парних порівнянь, порядок якої визначається числом аналізованих загроз [493]. Оскільки, як уже згадувалося [501], у загальному випадку подібні матриці є неузгодженими, заданий суб'єктивно числовий ряд вагових значень загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств служитиме допоміжним інструментом при встановленні парних переваг між ними. Подібне зауваження стосується також використовуваної в таких випадках шкали відносної важливості об'єктів Сааті – табл. 3.20 [493].

Таблиця 3.20

Шкала відносної важливості загроз економічній безпеці
автомобілебудівних підприємств

Оцінка важливості	Критерії порівняння	Пояснення щодо вибору критерію
1	загрози рівноцінні	відсутність переваги k_1 над k_2
3	одна загроза дещо переважає іншу	існує підстава наявності слабкої переваги k_1 над k_2

5	одна загроза переважає іншу	існує підстава наявності суттєвої переваги k_1 над k_2
7	одна загроза значно переважає іншу	існує підстава присутності явної переваги k_1 над k_2
9	одна загроза абсолютно переважає іншу	абсолютна перевага k_1 над k_2 не викликає сумніву
2, 4, 6, 8	проміжні значення	допоміжні порівняльні оцінки

Для двох загроз, які порівнюються між собою, залежно від їх важливості та міри впливу на економічну безпеку автомобілебудівних підприємств матимемо пропонувані у табл. 3.20 значення відповідного елемента матриці парних порівнянь у позиції (k_1, k_2) . Помістимо сукупність оцінок важливості як результат порівняння загроз у матрицю A , оформлену у вигляді таблиці. Згідно з наведеними в табл. 3.20 умовами діагональні елементи матриці дорівнюють одиниці (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Матриця парних порівнянь внутрішніх загроз економічній безпеці
автомобілебудівних підприємств

	d_1	d_2	d_3	d_4	d_5	d_6	d_7	d_8	d_9	d_{10}	d_{11}
d_1	1	1/2	1/2	1/5	1/4	1/7	1/4	1/6	1/3	1/6	1/8
d_2	2	1	1	1/6	1/2	1/4	1/2	1/3	1	1/3	1/4
d_3	2	1	1	1/7	1/2	1/4	1/2	1/3	1	1/2	1/4
d_4	5	6	7	1	1	1/3	1	1/2	1	1/2	1/2
d_5	4	2	2	1	1	1/2	1	1/2	1	1/2	1/2
d_6	7	4	4	3	2	1	1/2	1	1/2	1	1
d_7	4	2	2	1	1	2	1	1	1	1	1/2
d_8	6	3	3	2	2	1	1	1	2	1	1
d_9	3	1	1	1	1	2	1	1/2	1	1/2	1/3
d_{10}	6	3	2	2	2	1	1	1	2	1	1
d_{11}	8	4	4	2	2	1	2	1	3	1	1

Нижня частина матриці заповнюється оберненими значеннями. Так, з урахуванням описаних умов, у позицію (k_2, k_1) заносимо відповідно 1, 1/3, 1/5, 1/7, 1/9. При незначних відмінностях між вагами загроз використовуємо парні числа 2, 4, 6, 8 та їх обернені значення.

Наведемо аргументи стосовно обґрунтованості вибору верхньої межі для елементів a_{ij} . Встановлено, що для якісного розмежування об'єктів при порівнянні достатньо п'яти визначень: рівний, слабкий, сильний, дуже сильний, абсолютний [493]. З проміжними значеннями дістанемо цифру дев'ять.

Для встановлення міри узгодженості числових значень парних порівнянь загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств, заданих вищенаведеною матрицею, служить вектор пріоритетів матриці, для знаходження якого обчислимо спочатку головний власний вектор, після чого нормалізуємо його. Отже, знаходимо добуток елементів кожного рядка і вираховуємо корінь 11-го степеня. Одержимо вектор

$$E = (0,268; 0,507; 0,519; 1,217; 1,000; 1,593; 1,286; 1,736; 0,938; 1,673; 2,075).$$

Нормалізуємо вектор E , для чого його компоненти поділимо на суму значень усіх компонент, що приведе до такого вектора

$$E_n = (0,020; 0,039; 0,040; 0,095; 0,078; 0,124; 0,100; 0,135; 0,073; 0,130; 0,161).$$

Нормалізований вектор E_n визначає уточнені числові пріоритети загроз і встановлює попередній формальний результат розв'язання поставленої задачі.

Обчислимо оцінку узгодженості вагових значень загроз [493]. Помножимо матрицю парних порівнянь справа на вектор E_n . Одержимо

$$E_{n1} = (0,231; 0,460; 0,480; 1,228; 0,866; 1,547; 1,186; 1,511; 0,925; 1,470; 1,806).$$

Знайдемо компоненти власного вектора λ_{max} . Складові вектора E_{n1} поділимо на відповідні складові вектора E_n . Отримаємо

$$E_{n2} = (11,05; 11,62; 11,84; 12,92; 11,10; 12,44; 11,81; 11,15; 12,62; 11,26; 11,16).$$

Наближене значення для $\lambda_{max} = 11,730$, де λ_{max} – середнє арифметичне компонент вектора E_{n2} .

Оцінка одержаного рішення визначається індексом узгодженості, який вираховується за формулою (3.22). У нашому випадку $IU = 0,073$.

Значення індексу узгодженості, зазвичай, порівнюють з еталонними величинами показника узгодженості, так званим випадковим індексом узгодженості WI , який залежить від кількості об'єктів, що порівнюються — табл. 3.22 [530].

Таблиця величин випадкового індексу для матриць різного порядку

Кількість об'єктів	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Еталонне значення індексу	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,54	1,56	1,57	1,59

Випадковим індексом узгодженості називають індекс узгодженості, отриманий для згенерованої випадковим способом за шкалою від одного до десяти обернено-симетричної матриці з відповідними оберненими величинами. При цьому результати вважаються задовільними, якщо порахована величина індексу не перевищує 10 % еталонного значення для відповідної кількості аналізованих об'єктів, як уже зазначалося вище.

Для нашого випадку $WI = 1,51$. Додатково результати оцінюють відношенням узгодженості, величину якої отримують із залежності

$$WU = \frac{IU}{WI} = \frac{0,073}{1,510} = 0,048 \quad (3.17)$$

Результати парних порівнянь можна вважати задовільними, якщо $WU \leq 0,1$. Отже, маємо достатній рівень збіжності процесу та належну узгодженість експертних суджень відносно вагових значень внутрішніх загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств.

Згідно з використаним методом найважливішим з одинадцяти обраних внутрішніх загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств визнано наступні загрози, відзначені у табл. 3.23 за спаданням їх важливості на економічну безпеку підприємств від найбільш (забезпеченість оборотними коштами) до найменш (використання виробничих потужностей) важливої.

Ранжовані за важливістю внутрішні загрози економічній безпеці
автомобілебудівних підприємств

Ваги	Внутрішні загрози	Позначення
0,161	Забезпеченість оборотними коштами	d_{11}
0,135	Фінансування інноваційної діяльності	d_8
0,130	Технологічний потенціал	d_{10}
0,124	Залежність виробництва від постачальників	d_6
0,100	Вартість енергоносіїв та інших ресурсів	d_7
0,095	Плинність кадрів	d_4
0,078	Система підготовки та перепідготовки кадрів	d_5
0,073	Моральний та фізичний стан матеріально-технічної бази	d_9
0,040	Кваліфікації персоналу	d_3
0,039	Форми та методи організації виробництва	d_2
0,020	Використання виробничих потужностей	d_1

На нашу думку отримані результати доцільно певним чином обґрунтувати, взявши за основу матеріали аналітичного дослідження господарської діяльності ряду вітчизняних автомобілебудівних підприємств, результати наукового пошуку науковців, інформацію Державного комітету статистики тощо. Вважаємо за доцільне приділити увагу лише тим загрозам, які не були розглянуті в попередніх розділах.

Перший рівень представлений загрозою пов'язаною із забезпеченістю господарської діяльності підприємств оборотними коштами. У відповідності до результатів проведеного аналітичного дослідження стану та результатів фінансово-господарської діяльності сформованої вибірки автомобілебудівних підприємств, до числа яких увійшли: ПАТ «Авторадіатор», ПАТ «АвтоКраз», ПАТ «Єврокар», ПАТ «БогданМоторс», ПАТ «ЗАЗ», ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів», ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод», ПАТ «Кам'янець-Подільськавтоагрегат», ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси», ПАТ «Чернігівський автозавод» нами була виявлена та ідентифікована загроза, яка характерна для більшості із зазначених підприємств, пов'язана із недостатнім обсягом оборотних коштів. Основою такого твердження став розрахунок

коефіцієнта забезпечення власними оборотними коштами. Для прикладу, зазначений показник для ПАТ «АвтоКраз» склав (станом на кінець року): 2009 р. – 0,14; 2010 р. – 0,07; 2011 р. – (-0,27); 2012 р. – (-0,27); 2013 р. – (-0,38), ПАТ «Єврокар», відповідно: 0,07; 0,09; 0,13; 0,04; (-0,15), ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів»: 0,62; 0,15; 0,13; (-0,12); (-0,23) хоча для ПАТ «ЗАЗ» він був дещо вищий: 0,25; 0,31; 0,48; 0,17; 0,13. Важливо, що для більшості із досліджуваних підприємств було характерне зниження розрахованого показника в 2012-2013 рр. Недостатні обсяги власних оборотних коштів негативно впливають на інтенсивність та ефективність господарської діяльності саме автомобілебудівних підприємств, адже виникає необхідність залучення позикових коштів, що в умовах вітчизняної економіки є надзвичайно складним.

Другою за рівнем пріоритетності протидії була визначена *загроза, пов'язана із фінансуванням інноваційної діяльності*. Так, згідно даних Державного комітету статистики, невисокою є частка машинобудівних підприємств, які займалися інноваційною діяльністю (в т.ч. здійснюють виробництво транспортних засобів та устаткування): 2005 р. – 21,97 % (26,69 %); 2011 р. – 24,46 % (30,66 %), 2012 р. – 24,65 % (31,47 %) [398]. Обсяг фінансування інноваційної діяльності має позитивну динаміку: 2005 р. – 1619251,9 (485029,2) тис. грн; 2011 р. – 2731693,4 (1125182,2) тис. грн; 2012 р. – 3079143,5 (1404802,7) тис. грн, але частка підприємств, які впроваджували інновації невисока: 2005 р. – 17,01 % (20,61 %); 2011 р. – 21,48 % (26,64 %); 2012 р. – 21,18 % (26,92 %). Узагальнюючи, можна стверджувати, що наразі в Україні спостерігається тенденція недостатнього фінансування інноваційної діяльності, що зводить інноваційну діяльність лише до вдосконалення вже існуючих прототипів. До основних чинників, що стримують інноваційну діяльність, відносять нестачу власних фінансових коштів і високу вартість нововведень.

Наступна загроза пов'язана із *низьким технологічним потенціалом автопрому*, адже вітчизняне автомобілебудування має відносно низький техніко-економічний рівень, слабо розвинуте виробництво комплектуючих.

Так, лише 27,8 % підприємств галузі застосовують технологічні процеси з середнім віком у межах 5 років [411].

Автомобільна промисловість України залежить від імпорту комплектуючих через відсутність власних виробників комплектуючих прийнятної ціни і якості. Розвинуту мережу мають лише ЗАТ «ЗАЗ» та корпорація «Богдан», які завдяки 50 % локалізації виробництва в Україні і одержанню сертифікату СТ-1 нарощують безмитний експорт у Росію українських брендів - легкових авто Богдан-2110 та 2111 за ліцензією АвтоВАЗ, ЗАЗ Сенс [600].

Одна з важливих загроз пов'язана з тим, що *промислове виробництво в Україні є енергозалежним* у значній мірі і систематичне зростання цін на газ, електроенергію, паливно-мастильні матеріали суттєво впливає на рівень цін, а відтак і конкурентоспроможність продукції і підприємства в цілому [268; 297].

Трудові ресурси відіграють важливу роль у процесі виробництва автомобільної техніки, відтак *висока плинність кадрів* негативно впливає на конкурентоздатність продукції.

Попередньо зазначимо, що найвищий рівень мобільності у 2013 р. спостерігався в оптовій та роздрібній торгівлі, сільському, лісовому та рибному господарствах, сфері тимчасового розміщування й організації харчування, де кількість вибулих і прийнятих перевищувала середньооблікову кількість штатних працівників на 2,4 % – 43,2 %. Також високий коефіцієнт мобільності зафіксований у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (97,5 %), на підприємствах із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (87,1 %), у будівництві (83,4 %), виробництві гумових і пластмасових виробів (80,1 %); іншої неметалевої мінеральної продукції (76,6 %), у поштової та кур'єрській діяльності (75,0 %), у фінансовій та страховій діяльності (72,2 %) [462]. Якщо ж взяти до уваги підприємства автопрому, то кількість прийнятих і вибулих у відношенні до середньооблікової чисельності штатних працівників склала у 2012 р. відповідно 22,3 % та 19,4 %, а у 2013 р. – 25,3 % та 28,0 %. Враховуючи складність технологічного процесу

виробництва автомобільного транспорту та важливість саме трудового чинника в забезпеченні високої конкурентоспроможності продукції, рівень цих показників можна вважати незадовільним та охарактеризувати як конкретну загрозу для ЕБ.

Важливим напрямом подолання дефіциту робітничих кадрів та підвищення професійного рівня працівників є навчання персоналу на виробництві. На сьогодні обсяги такого навчання залишаються незначними. Так, у 2013 р. кількість працівників, які проходили професійне навчання та підвищення кваліфікації, зменшилася порівняно з 2012 р. на 17,1 тис. осіб і становила 1217,8 тис. осіб, або 11,8 % від облікової кількості штатних працівників [462]. Із усієї кількості працівників, які проходили навчання протягом 2013 р., професійну підготовку та перепідготовку отримали 196,9 тис. осіб, або лише 1,9 % облікової кількості штатних працівників (у 2012 р. – відповідно 218,4 тис. осіб, або 2,0 %). У більшості випадків – це працівники підприємств промисловості (70,1 % від усіх навчених новим професіям) та транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (11,1 %). Основною формою навчання працівників була їхня професійна перепідготовка безпосередньо на виробництві.

Чіткішої статистичної інформації щодо загрози, пов'язаної із *недосконалістю підготовки кадрів* на підприємствах автопрому, державними органами статистики не оприлюднюється, відтак за основу доцільно брати загальну інформацію по промисловості. Звідти, недостатня увага вищого менеджменту автомобілебудівних підприємств до вирішення проблеми підвищення кваліфікації працівників негативно впливає на якісні характеристики кадрового потенціалу, а, відтак, і на ЕБ підприємств.

Ступінь зношеності основних засобів в автомобілебудівній промисловості у 2012 р. був на рівні 69,5 % [26], отже, здатність галузі щодо оперативного задоволення потреб внутрішнього та зовнішнього споживача своєю продукцією в умовах існуючого зростання попиту є сумнівною.

Загрозу, пов'язану із *формою та методами організації праці та*

виробництва, охарактеризувати складно одним показником, але підставою для прийняття адекватних заходів щодо її нейтралізації є факт суттєвих втрат робочого часу. Так, у 2013 р. в загальному по промисловості 2,3 % з середньооблікової чисельності штатних працівників перебували у вимушених відпустках, коли на підприємствах автопрому їх частка сягнула позначки у 5,0 %. Окрім цього, у промисловості 14,2 % працівників були переведені на неповний робочий день (тиждень), а на автомобілебудівних підприємствах – 39,3 % [462]. Наведені статистичні дані вказують на важливість вирішення проблеми щодо нейтралізації зазначеної загрози.

За інформацією прес-служби Міністерства економічного розвитку і торгівлі України середнє завантаження Запорізького автомобілебудівного заводу (ЗАЗ), Кременчуцького автоскладального заводу (КрАСЗ) і компанії «Єврокар» у 2010 р. не перевищувало 20 %, а число їхніх працівників скоротилося в 3,5 рази [431].

Зазначене знаходить підтвердження у даних Державного комітету статистики [107] щодо результатів діяльності підприємств згідно КВЕД «виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів» (рис. 3.24).

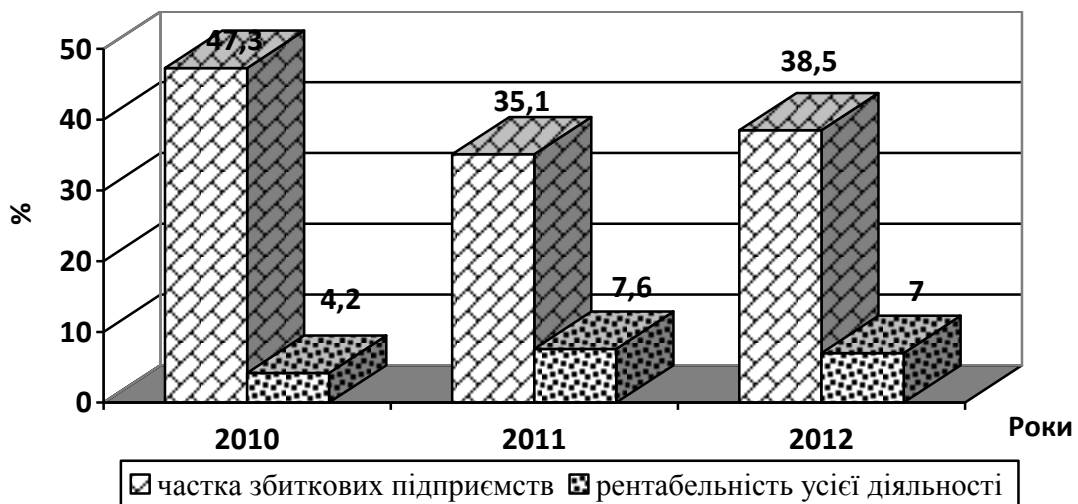

Рис. 3.24. Динаміка показників ефективності господарської діяльності за КВЕД «виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів»

Джерело: побудовано автором на основі [107]

У відповідності до наведених вище даних, серед вітчизняних підприємств критично високою є частка збиткових, зокрема, у 2012 р. – 38,5 %, при низькому рівні рентабельності усієї діяльності – 7 % у цьому ж періоді. Звідси, можна вважати, що однією з ключових загроз для вітчизняних автовиробників є *низька ефективність та незавантаженість виробничих потужностей*.

Узагальнюючи здійснене ранжування та наведені докази щодо пріоритетності протидії певним загрозам для економічної безпеки підприємств автопрому автором побудована наочна модель їх ієрархічного впорядкування (рис. 3.25).

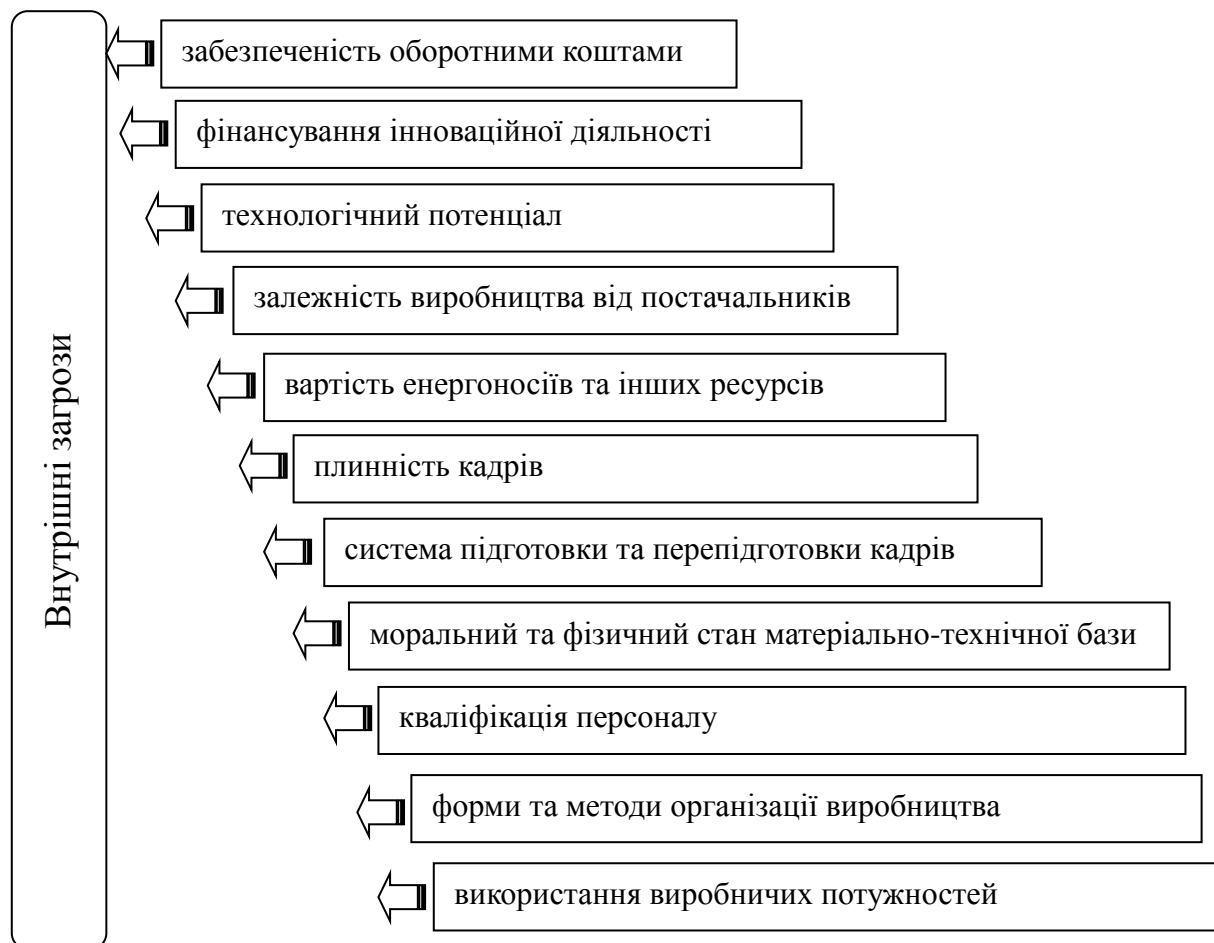

Рис. 3.25. Ієрархічне впорядкування внутрішніх загроз для підприємств автопрому України

Джерело: побудовано автором

Далі для вибору оптимальних управлінських рішень з економічної безпеки вітчизняних автомобілебудівних підприємствах встановимо ступінь переваги однієї зовнішньої загрози над іншою за аналогією з розв'язанням цього ж завдання для внутрішніх загроз. Для цього спочатку побудуємо матрицю парних порівнянь зовнішніх загроз (табл. 3.24), потім після обчислення даних одержані результати зведемо у табл. 3.25, пізніше узгодженість результатів здійснимо за векторами пріоритетів λ_{max} , індексом узгодженості IU та відношенням узгодженості WU .

Таблиця 3.24

Матриця парних порівнянь зовнішніх загроз економічній безпеці
автомобілебудівних підприємств

	z_1	z_2	z_3	z_4	z_5	z_6	z_7	z_8	z_9	z_{10}
z_1	1	1	1	2	2	3	3	2	4	9
z_2	1	1	1	2	2	3	3	1	4	8
z_3	1	1	1	1	1	2	2	1	3	7
z_4	1/2	1/2	1	1	1	2	2	1	2	5
z_5	1/2	1/2	1	1	1	1	1	1	2	4
z_6	1/3	1/3	1/2	1/2	1	1	1	1/2	1	3
z_7	1/3	1/3	1/2	1/2	1	1	1	1/2	1	2
z_8	1/2	1	1	1	1	2	2	1	3	6
z_9	1/4	1/4	1/3	1/2	1/2	1	1	1/3	1	2
z_{10}	1/9	1/8	1/7	1/5	1/4	1/3	1/2	1/6	1/2	1

Таблиця 3.25

Вагові значення зовнішніх загроз економічній безпеці
автомобілебудівних підприємств

	z_1	z_2	z_3	z_4	z_5	z_6	z_7	z_8	z_9	z_{10}
E	2,194	2,023	1,557	1,258	1,071	0,727	0,698	1,430	0,567	0,259
E_n	0,186	0,171	0,132	0,166	0,090	0,061	0,059	0,121	0,048	0,021
E_{n1}	1,881	1,738	1,349	1,078	0,935	0,625	0,603	1/234	0,485	0,221
E_{n2}	10,10	10,12	10,21	10,09	10,28	10,13	10,18	10,16	10,09	10,07

$$\lambda_{max} = 10,149; IU = 0,016; WU = 0,011.$$

Вище вже зазначалося, що результати парних порівнянь можна вважати задовільними, якщо $WU \leq 0,1$. Отже, маємо достатній рівень збіжності процесу та належну узгодженість експертних суджень відносно вагових значень зовнішніх загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств.

Згідно отриманих даних найважливішим з десяти обраних зовнішніх загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств визнано наступні загрози, визначені у табл. 3.26 за спаданням їх важливості на економічну безпеку підприємств від найбільш (наслідки світової фінансової кризи для національної економіки) до найменш (технологічний стан вітчизняного автовиробництва) важливої.

Таблиця 3.26

Ранжовані за важливістю зовнішні загрози економічній безпеці
автомобілебудівних підприємств

Ваги	Зовнішні загрози	Позначення
0,186	Наслідки світової фінансової кризи для національної економіки	z ₁
0,171	Конкуренція зі сторони іноземних автовиробників	z ₂
0,132	Законодавча база щодо виробництва автомобільного транспорту	z ₃
0,121	Державне регулювання галузі	z ₈
0,106	Умови ведення бізнесу в Україні	z ₄
0,090	Ступінь тінізації національної економіки	z ₅
0,061	Рівень корупції	z ₆
0,059	Купівельна спроможність населення	z ₇
0,048	Економічні злочини (рейдерство)	z ₉
0,021	Технологічний стан вітчизняного автовиробництва	z ₁₀

Аналогічно до внутрішніх загроз, зосередимось на поясненні суті та характеру окремих зовнішніх загроз для ЕБ вітчизняних виробників автомобільної техніки у відповідності до визначеної пріоритетності їх впливу.

Світова фінансово-економічна криза негативно вплинула на економіку більшості країн світу, але в Україні мала особливо нищівний характер внаслідок її накладання на фазу загострення політичної кризи, що викликало

різке загострення в національній економіці, вивело на поверхню недієздатність моделі економічного зростання, яка утворилась у попередні роки.

Стрімкий розвиток світової фінансово-економічної кризи суттєво погіршив перспективи промислового розвитку економіки України. Негативні зовнішні чинники було посилено зниженням внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості як з боку населення, так і державного та приватного секторів через сповільнення приросту доходів та неможливість залучення кредитних коштів, падінням платоспроможності підприємств [130].

Дослідження українського ринку легкових автомобілів, який динамічно розвивався у 2001–2007 рр., показало, що вплив економічної кризи призвів до майже чотирикратного падіння обсягів реалізації продукції у 2009 р.: з 634,5 тис. у 2008 р. до 162,3 тис. у 2009 р. [1]. З 2011 р. мала місце певна стабілізація, але докризовий рівень так і не був досягнутий.

Необхідно визнати і той факт, що фінансова криза в Україні набуває дедалі ширших вимірів, розповсюджуючись на грошово-кредитну, фіскальну, соціальну сфери, невпинно погіршуючи соціальне самопочуття та очікування суб'єктів ринку й пересічних громадян.

Друга загроза – пов'язана із *посилення зовнішньої конкуренції зі сторони іноземних автовиробників*. Результатами світової фінансової кризи стали суттєві зміни на внутрішньому ринку автомобілебудівної промисловості, які полягають у негативному зростанні імпорту, що загрожує втратою позицій вітчизняних виробників і занепадом вітчизняного автопрому взагалі. Якщо у 2008 р. внутрішня потреба в нових автобусах задовольнялась за рахунок імпорту на 28,7 %, то у 2010 р. цей показник зріс до 38,6 %; потреба у нових легкових автомобілях у 2008 р. задовольнялась імпортними поставками на 47,9 %, а у 2010 р. – на 58,6 %; імпортовані нові вантажні автомобілі у 2008 р. задовольняли 86,5 % внутрішньої потреби, а у 2010 р. – 91,9 % [600]. Окрім цього, можна стверджувати, що імпорт сучасних та якісних автомобілів, крім автомобілів бюджетного класу, практично не має стримуючого фактора з боку

вітчизняного виробництва, яке нараховує понад 90 підприємств та 85 тис. працівників.

У відповідності до наведених вище даних можна констатувати факт, що Україна вже практично втратила всі можливості щодо формування сучасної автомобільної промисловості, які мала за останні десятиліття. На даний час відбувається посилення позицій китайських виробників в Україні шляхом розширення асортименту автомобілів, які виробляються в Україні. Так, за підсумками перших шести місяців 2014 р. китайський бренд *Geely* став найбільш продаваним на українському авторинку – компанії вдалося майже вдвічі наростити свою частку (з 6,6 до 12,1 %). При загальному падінні ринку легкових авто в Україні на 43,6 % *Geely* виявилася мало не єдиною, хто наростив продажі (+ 3,4 %) [191].

Світова фінансова криза, яка поєдналася із політичною нестабільністю та потребою реформування національної економіки, суттєво ускладнює процес функціонування вітчизняних підприємств, тобто мова йде про таку загрозу як *складність ведення бізнесу*. Для наочності доведення важливості протидії цій зовнішній загрозі, пропонуємо взяти до уваги результати визначення місця України за рейтингом «Ведення бізнесу 2013», який формується Міжнародною фінансовою корпорацією, що входить до складу Світового банку [384].

У відповідності до рейтингу «Ведення бізнесу 2013» (*Doing Business 2013*), з однієї сторони Україна не тільки покращила свої позиції на 15 пунктів (до 137 місця із 185 країн) та увійшла до списку із 23 країн світу – найбільших реформаторів умов ведення бізнесу у 2011-2012 рр., які оцінює даний рейтинг, але з іншої сторони – актуальне місце не можна вважати задовільним (табл. 3.27).

Таблиця 3.27

Динаміка позицій деяких країн у рейтингу *Doing Business*

Країна	Doing Business 2011	Doing Business 2012	Doing Business 2013	Зміна	Країна	Doing Business 2011	Doing Business 2012	Doing Business 2013	Зміна
Сингапур	1	1	1	0	Казахстан	58	56	49	7
Гонконг	2	2	2	0	Білорусь	91	60	58	2
Нова Зеландія	3	3	3	0	Азербайджан	69	66	67	-1
США	4	4	4	0	Киргизстан	67	69	70	-1
Данія	5	5	5	0	Монголія	89	88	76	12
Грузія	17	12	9	3	Молдова	99	86	83	3
Німеччина	19	18	20	-2	РФ	124	118	112	6
Японія	20	20	24	-4	Україна	149	152	137	15
Вірменія	61	50	32	18	Таджикистан	152	147	141	6
Китай	87	91	91	0	Узбекистан	164	168	154	14

Джерело: [384]

Позитивна динаміка України в цьому рейтингу мотивувала до ретельнішого розгляду основних складових (табл. 3.28)

Таблиця 3.28

Місце України у рейтингу *Doing Business* та за складовими у 2009-2013 рр.

	2009	2010	2011	2012	2013	Зміна 2013 р. до 2012 р.	Тенденція ▼/▲
Складність ведення бізнесу, загальна оцінка	145	147	149	152	137	+15	▲
<i>За субіндексами:</i>							
- започаткування бізнесу	128	136	118	116	50	+66	▲
- реєстрація власності	140	160	165	168	149	+19	▲
- сплата податків	180	181	181	183	165	+18	▲
- підключення до мережі електропостачання			169	170	166	+4	▲
- виконання зобов'язань за контрактами	48	43	44	44	42	+2	▲
- банкрутство	143	145	158	158	157	+1	▲
- отримання кредиту	28	30	21	23	23	0	=
- дозвільна система у будівництві	179	181	182	182	183	-1	▼
- зовнішня торгівля	121	139	136	144	145	-1	▼
- захист прав інвесторів	142	108	108	114	117	-3	▼

Джерело: [384]

За шістьма субіндексами з десяти у рейтингу *Doing Business* 2013 Україна покращила свої позиції. Зміцнення позицій України у рейтингу у першу чергу було пов'язане із зростанням за субіндексами «Започаткування бізнесу» (на 66 позицій), «Реєстрація власності» (на 19 позицій) та «Сплата податків» (на 18 позицій).

Разом з тим, спостерігалось погіршення позицій країни за субіндексами «Захист прав інвесторів» (на 3 позиції), «Зовнішня торгівля» (на 1 позицію) та «Дозвільна система у будівництві» (на 1 позицію).

Необхідно підкреслити, що попри всесторонність розгляду умов ведення бізнесу рейтингом *Doing Business* існують інші проблеми, які не враховуються під час складання рейтингу, але дуже впливають на інвестиційний клімат. Необхідно підкреслити, що наявність позитивної динаміки не є аналогом вирішення ключових проблем щодо створення сприятливих умов для ведення бізнесу і в даному випадку низькі місця в рейтингу вимагають проведення кардинальних змін щодо нейтралізації цієї загрози для економічної безпеки кожного суб'єкта господарювання.

Тіньова економіка властива більшою чи меншою мірою усім країнам світу. Оцінки обсягів тіньових процесів в Україні надзвичайно різні, але навіть за найоптимістичніших розрахунків вони вражають. Як констатують експерти, пороговим, тобто критичним рівнем тінізації економіки є 40 % офіційного ВВП. В Україні цей рівень залишається високий. За оцінками австрійського економіста Фрідріха Шнейдера, в 14 найзаможніших країнах ЄС частка тіньової економіки виросла з початку року на 0,3-0,9 %. У Північній Європі її частка зараз становить 10-18 % від реального ВВП, в Середземномор'ї – 20-25 %, а в колишніх соціалістичних державах – 36-39 % (в Україні – 57 %) [463].

На думку М. Флейчук [562] до найістотніших чинників тінізації національної економіки належать:

- суперечливість та дублювання законодавчої і нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах, що відображає низький рівень структурних компонентів індексу економічної свободи та зростання тінізації;

- недієвість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства;

- неефективність функціонування судової та правоохоронної системи, що позначається на низьких оцінках експертами Світового економічного форуму незалежності судової влади та довіри до правоохоронних органів;

- неефективне адміністрування податків [357].

На думку П. Дубровського, до введення в дію Податкового кодексу податкове навантаження становило 22-23 %, тоді як після – понад 25 % [488], тобто попри декларації, фактично відбулося зростання податкового тиску, а, відтак, і збільшилися стимули до приховування доходів;

- низька якість державних послуг, а саме тих, що стосуються життєзабезпечення громадян та надаються медичними установами, закладами освіти та комунальними службами. Саме тому, розширюється мережа платних послуг, в результаті чого формується тіньова парадержава – утворення макроекономічного рівня державного типу, де через високий рівень корупції та тінізації державні послуги розподіляються за ринковими принципами;

- високий рівень злочинності. Налагоджені кримінальні зв'язки формують умови для поширення економічної злочинності та іншої протиправної діяльності;

- відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час провадження господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян [357].

Узагальнюючи можна стверджувати, що тінізація економіки, спричинена неефективним інституціональним базисом регулювання підприємництва та незадовільними умовами здійснення підприємницької діяльності, виступає однією із ключових загроз для економічної безпеки вітчизняних товаровиробників, в т.ч. і автовиробників.

Купівельна спроможність населення суттєво впливає на рівень економічної безпеки вітчизняних автовиробників. Особливої ваги ця загроза набула після 2008 р., коли світова фінансова криза, посилена кризовим станом

національної економіки, спричинила переорієнтацію споживачів на першочергове забезпечення мінімального рівня життя, тобто на придбання товарів першої необхідності та відкладення інших придбання, в т.ч. автомобілів. Так, під впливом політичних та економічних факторів обсяги продажу нових легкових автомобілів на внутрішньому ринку України за перше півріччя 2014 р. впали на 45 % порівняно з аналогічним періодом 2013 р. – до 57688 одиниць [412]. Суттєве знецінення національної валюти та швидкі темпи зростання цін на товари першої необхідності суттєво знизили купівельну спроможність населення, а відтак це стало суттєвою загрозою для економічної безпеки автовиробників.

Однією із ключових зовнішніх загроз не лише для підприємств автопрому, але й для усіх вітчизняних підприємств є *поширеність економічних злочинів (рейдерства)*. Якщо в інших країнах рейдерство має глибокі історичні корені, то в Україні воно з'явилося з початку переходу до ринкових відносин та активного здійснення «глобального» перерозподілу власності. У країнах з розвинутою ринковою економікою воно застосовується як засіб цивілізованого перерозподілу власності, а в нашій країні рейдерство набуло надмірного цинізму й агресії, перетворившись на справжню суспільну катастрофу, яка не тільки загрожувє розвитку національної економіки та спричиняє колапс правової системи, а й перетворюється на реальну загрозу існування та розвитку в Україні будь-якого бізнесу.

Високим темпам поширення рейдерства сприяє вплив ряду факторів, серед яких доцільно виділити:

- недосконалість чинного законодавства;
- корумпованість виконавчої та судової влади;
- нестабільністю політичної ситуації;
- перерозподіл власності між фінансово-промисловими групами;
- запозичення рейдерських технологій, фахівців та капіталів з Російської Федерації.

Про рівень рейдерства в Україні та його масштаби свідчать наступні факти:

- сьогодні в Україні діє від 35 до 50 професіональних рейдерських груп, які складаються з досвідчених юристів та економістів [506];
- за оцінками експертів інвестиційних компаній, щорічний обсяг сегмента поглинань і злиття становить понад 3 млрд дол. США.;
- кількість захоплень сягає 3000 на рік;
- результативність рейдерських атак – понад 90 %
- дві третини поглинань мають недружній характер рейдерських захоплень.

Як підсумок потрібно підкреслити, що рейдерство в Україні набуло системного характеру. Окрім цього, цьому сприяє той факт, що для реалізації рейдерської широко залучаються державні та правоохоронні органи, суди, державна виконавча служба тощо. Звідси, рейдерство є однією із ключових загроз для економічної безпеки вітчизняних підприємницьких структур, в т.ч. автомобілебудівних підприємств.

Необхідно відзначити і наявність ще однієї важливої зовнішньої загрози - *технологічне відставання вітчизняних автовиробників в умовах пришвидшення науково-технічного прогресу (НТП)*. Так, упродовж останніх двох десятиріч років вітчизняний автопром не зосереджує фінансові та інтелектуальні ресурси на провідних напрямках НТП, зокрема на інноваціях останніх років: створенні гібридних авто та електромобілів, розробці інтегрованих стартер-генераторів, автоматичних коробок передач, активних підвісок, анти блокувальних гальмівних систем, приладів нічного бачення, електронних систем керування, пристроїв автоматичної підтримки швидкості руху, цифрової автомобільної телефонної та радіоапаратури, полімерних композитних матеріалів, впровадження комп'ютерного моделювання автомобілів та ін.

Причини гальмування інноваційного розвитку вітчизняного автопрому полягає в можливості отримати конкурентні переваги над іноземними виробниками за рахунок захисту державою власного товаровиробника. Тобто

вирішується тактичне завдання – виживання виробників і залишається поза увагою необхідність скорочення технологічного відставання від лідерів автомобільного виробництва, яке швидко зростає. Наслідком пасивної інноваційної політики автовиробників є й низька активність винахідників та критично мала кількість отриманих та використаних патентів. Так, станом на 01.01.2010 р. у транспортному машинобудуванні країни діяло 13 ліцензій та ліцензійних договорів на використання іноземних інноваційних розробок, за кордон передано лише 7 ліцензійних договорів) [397].

За наявності явної загрози, яка полягає у технологічному відставанні вітчизняних автовиробників, співробітництво з провідними компаніями та активізація власних НДДКР, патентування успішних результатів таких робіт за кордоном значно посилили б позиції вітчизняного автомобілебудування. Наприклад, ще в 2005 р. в Україні було розроблено систему комбінованого живлення ЗАЗ-110206 «Таврія-Гібрид» і нову версію електроустаткування електромобіля ЗАЗ-11091 «Таврія-Електро», які пройшли успішні дорожні випробування. Однак, у подальшому ці роботи призупинені.

Взявши до уваги проведене ранжування зовнішніх загроз та наведені аргументи, що підтверджують зроблені розрахунки, була побудована наступна модель (рис. 3.26).

Рис. 3.26. Ієрархічне впорядкування зовнішніх загроз для підприємств автопрому

Джерело: побудовано автором

Отримані результати у вигляді моделей, що характеризують ієрархічного впорядкування внутрішніх та зовнішніх загроз стануть основою для подальшого удосконалення управління економічною безпекою вітчизняних автомобілебудівних підприємств.

3.4. Аналіз процесу впливу персоналу як ключової мікроекономічної загрози економічній безпеці підприємств з виробництва транспортних засобів

У процесі формування СЕБПТЗ необхідно враховувати той факт, що кожен суб'єкт господарювання проходить декілька етапів свого існування та функціонування, зокрема:

- створення юридичної особи: формування та реєстрація установчих документів;
- формування апарату керівництва;
- розроблення організаційної структури та її кадрове забезпечення;
- формування схем діяльності підприємства (технологічні карти, структуризація бізнес-процесів, документальне забезпечення діяльності);
- планування фінансово-господарської діяльності;
- здійснення фінансово-господарської діяльності;
- формування звітності, її аналіз та контроль;
- прийняття рішень;
- внесення коректив.

На кожному із зазначених етапів виникають певні взаємодії, що є основною причиною появи протиріч, які можуть призвести до виникнення загроз, що у свою чергу потребує вчасних заходів з реагування. Так, цікаві висновки зазначених умов роблять науковці Гапоненко В.Ф., Беспалько А.Л., Власков А.С. [81, с. 42-43]:

- кожен із етапів процесу «створення-функціонування» підприємства є визначальним по відношенню до наступного, окрім останнього, який є базовим елементом зворотного зв'язку;
- управління діяльністю на кожному з цих етапів, зазвичай, відповідає рівню керівника певного рангу;
- результативність діяльності кожного наступного етапу у значній мірі залежить від результативності попереднього етапу;

- протиріччя виникають на всіх етапах, спричиняючи виникнення загроз ЕБ підприємства, тобто можна констатувати факт формування внутрішніх загроз ЕБ різних рівнів (що відповідають етапам створення та функціонування підприємства);

- вирішення проблеми нейтралізації чи попередження загроз безпосередньо залежить від організації діяльності на зазначених етапах;

- виявлення проблем (загроз) на будь-якому з етапів, у переважній більшості випадків, свідчить про високу ймовірність існування загроз на сусідніх етапах.

Як наслідок можна запропонувати в структурі ЕБПТЗ виокремлювати наступні рівні:

1. власників (акціонерів);
2. вищого керівництва;
3. організаційної структури;
4. формування та реалізації бізнес-процесів (включаючи всі сфери діяльності підприємства);
5. аналізу та контролю.

Закономірним є факт, що здійснення заходів із забезпечення ЕБ на нижчих рівнях, нівелюючи вищі, не принесе бажаних результатів. Тобто вищі рівні повинні мати пріоритетне значення в процесі забезпечення ЕБ. При цьому, з метою стабілізації ситуації на нижчих рівнях пріоритетним є адаптація організаційної структури суб'єкта господарювання до вимог та існуючих обставин. Саме правильно розроблена організаційна структура дозволяє охопити всі пріоритетні сфери функціонування підприємства.

Не можна забувати про те, що ключовим моментом ефективності розробленої організаційної структури є її кадрове забезпечення. Лише за умови правильно здійсненої кадрової політики можна сподіватися на досягнення ефекту від організаційних змін, що дозволять досягнути бажаного рівня економічної безпеки.

Процес ведення бізнесу можна описати, поєднуючи наступні елементи

Перших дві складові у формулі (3.18) – це фактори, що не залежать від людського потенціалу. Саме результативність функціонування третьої складової гарантує високу ефективність бізнесу. Тому процес управління трудовими ресурсами повинен займати чільне місце у системі менеджменту підприємства. Важливо при цьому пам'ятати, що люди розглядаються як конкурентна перевага підприємства, яку потрібно розвивати разом з іншими ресурсами для досягнення стратегічних цілей [218].

За даними [181] співвідношення зовнішніх та внутрішніх загроз для підприємства становить 20:80, тобто 4/5 всіх проблем виникають в самому підприємстві зі сторони персоналу.

Можна погодитися з думкою науковців Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. [219], які трудовий колектив будь-якої організації позиціонують як її найслабшу ланку щодо збереження інформації, що має прямий вплив на рівень ЕБ.

Підтримують таку позицію і науковець [144, 583], який визначає наступний перелік негативних впливів працівників підприємства на рівень його ЕБ:

- свідомі чи несвідомі дії окремих працівників (незалежно від рангу та посади);
- вплив на вище керівництво представників органів державної влади, в тому числі контролюючих органів;
- вплив конкурентів з метою понизити кадровий потенціал підприємства;
- прийняття працівниками неефективних рішень внаслідок недбалості, відсутності достатньої кваліфікації, підкупу;
- афери зі сторони провідних фахівців та представників топ-менеджменту;
- фальсифікація документів працівниками;
- несанкціоновані та неузгоджені дії з активами підприємства;

- несанкціонований доступ до конфіденційної інформації та її розголошення;
- крадіжки та шахрайство тощо.

Всі ці дії мають досить великий перелік умов, що їх спричиняють (рис. 3.27).

Підтвердженням зазначених умов є результати дослідження [133] (рис. 3.28), за якими найпоширенішими факторами, що сприяють поширенню економічної злочинності в Україні, а персонал на підприємстві є основним суб'єктом таких дій, є корупція, загроза звільнення, зовнішній тиск на досягнення результатів та задані агресивні показники діяльності. Натомість, світова тенденція є дещо іншою, що продемонстровано у наступному переліку факторів: задані агресивні показники діяльності, загроза звільнення, досягнення цілей для отримання бонусів, внутрішній тиск на досягнення фінансових результатів, при цьому корупція знаходиться практично на останньому місці у переліку. Можна зробити висновок, що дії керівництва, які проявляються у нагнітанні обставин та погрозах звільнення, встановленні надмірно високих показників результативності роботи та маніпуляція засобами мотивації є основними причинами здійснення злочинних дій персоналу проти підприємств.

Не лише фактор здійснюваної політики управління та впливу керівництва підприємства, в тому числі і промислового, є визначальним серед мотивів здійснення протиправних дій чи бездіяльності працівника щодо роботодавця. Внутрішні характеристики кожного індивіда, тип характеру, умови виховання, рівень освіти, рівень життя доповнюють перелік базових передумов вказаних дій.

Тому, для СЕБПТЗ одним із основних завдань при прийомі на роботу є максимальне вивчення особистості претендента на заміщення вакантної посади, з метою попередити настання загроз та небезпек зі сторони персоналу.

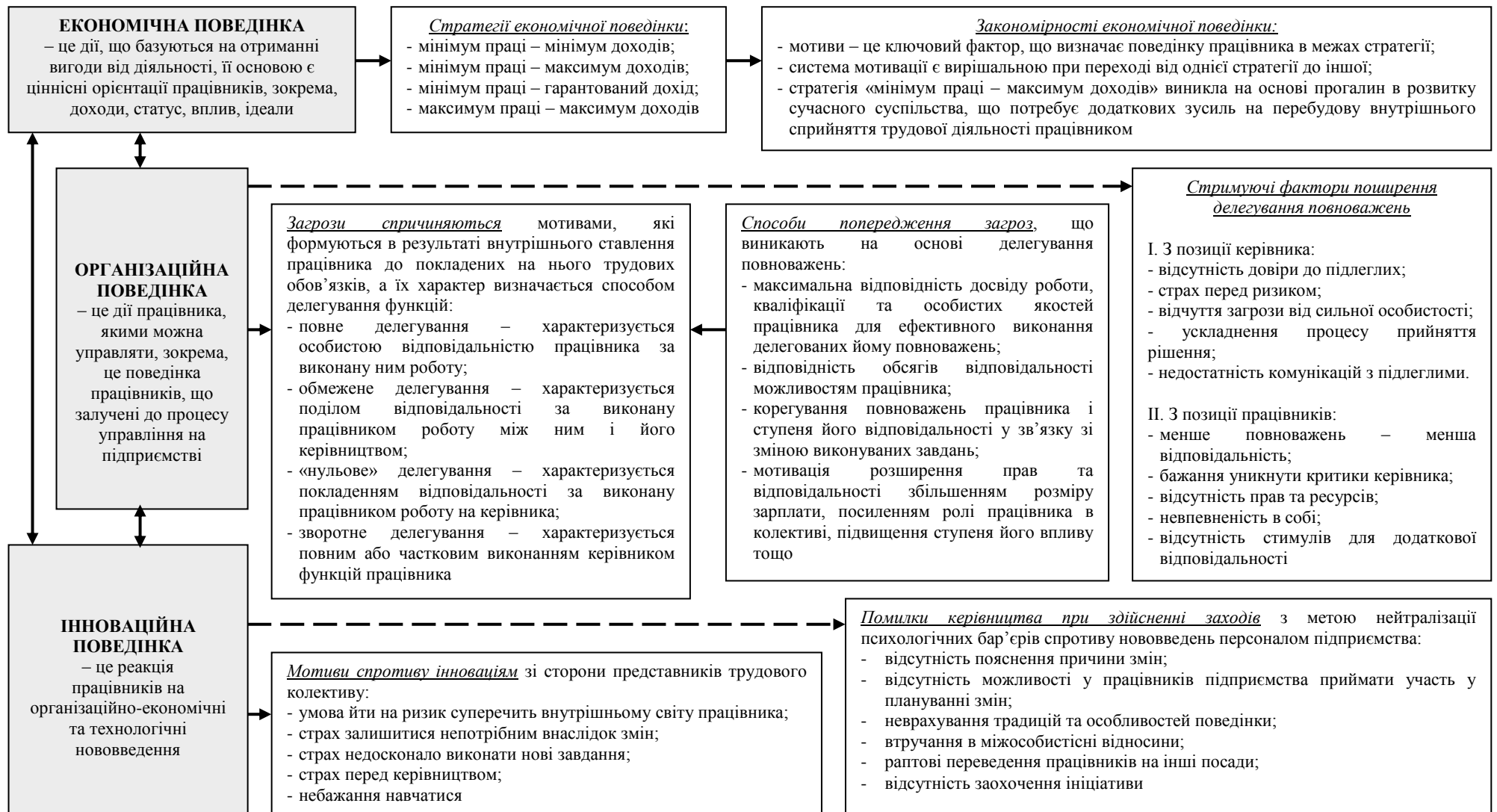

Рис. 3.27. Фактори, що спричиняють виникнення загроз ЕБПТЗ зі сторони персоналу

Джерело: побудовано автором на основі [225, с. 65-68].

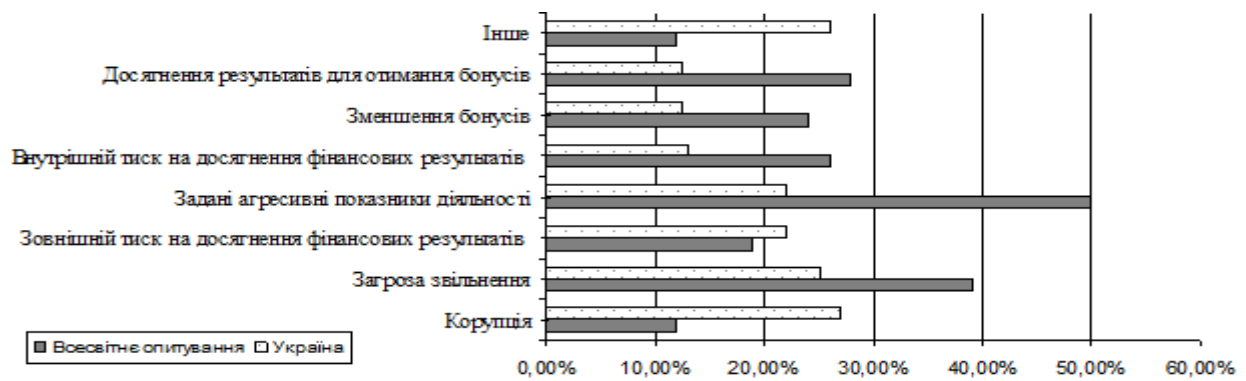

Рис. 3.28. Фактори, що сприяють поширенню економічної злочинності

Джерело: [133]

Характеристика персоналу за типами особистості як потенційної загрози ЕБПТЗ наведена на рис. 3.29.

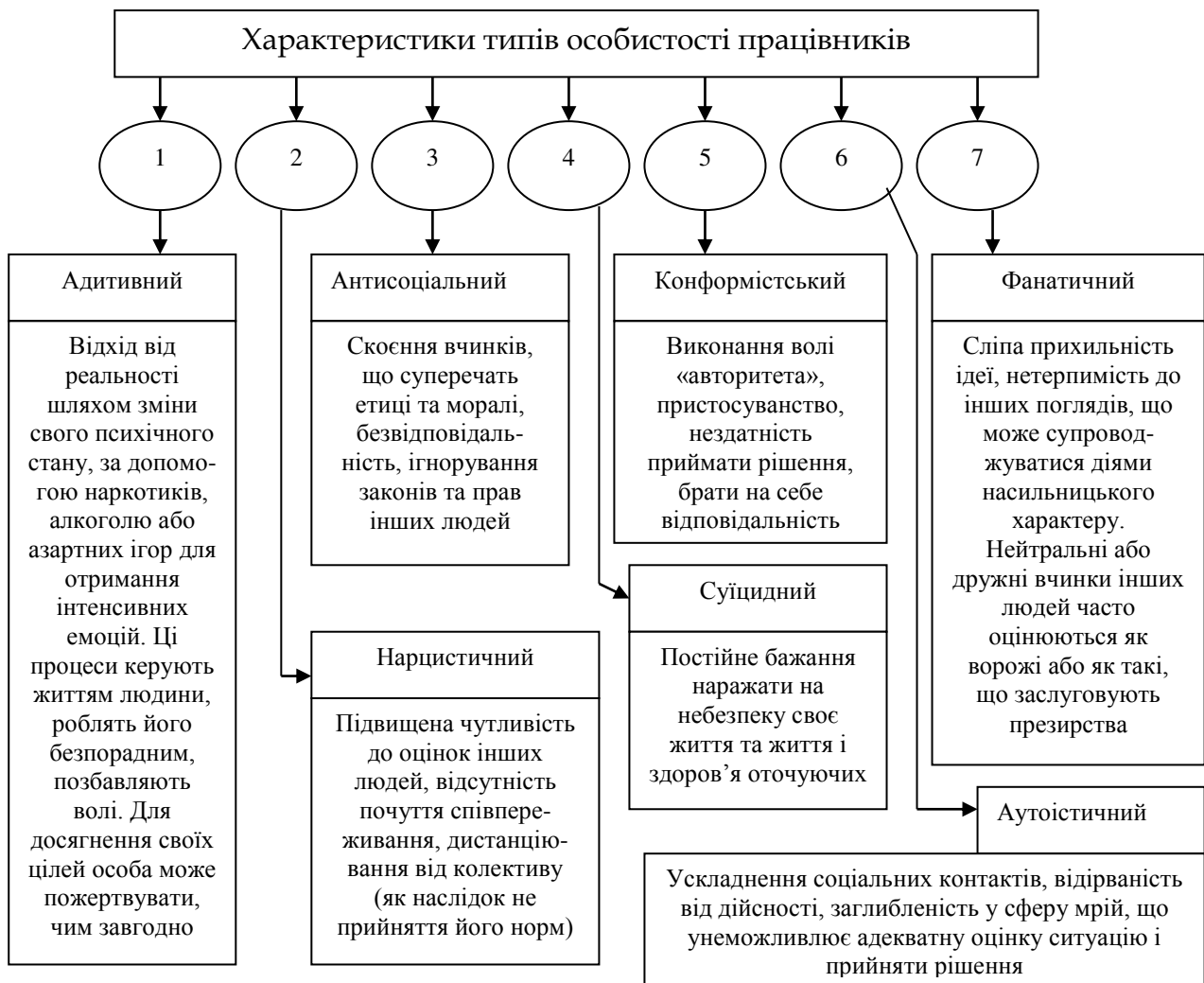

Рис. 3.29. Характеристика персоналу за типами особистості як потенційної загрози ЕБПТЗ

Джерело: побудовано автором на основі [585]

У табл. 3.29 представлена категоріальна характеристика персоналу ПТЗ як потенційного джерела загрози його ЕБ. Особливість полягає в тому, що всім підприємствам притаманні зазначені категорії персоналу, тобто перелік загроз є актуальним для всіх суб'єктів господарювання. Таким чином, вказані загрози повинні бути основою для розроблення СЕБ.

Таблиця 3.29

Категоріальна характеристика персоналу промислового підприємства
як потенційного джерела загрози його економічній безпеці

№ з / п	Категорія персоналу	Опис
1	Персонал, відповідальний за зберігання товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ)	Загроза зі сторони таких працівників полягає у їхній широкій обізнаності про систему безпеки та охорони ТМЦ на підприємстві. Зазвичай, загроза реалізується шляхом викрадення ТМЦ чи незаконного використання службового становища
2	Окремі працівники, некваліфіковані грабіжники	Загроза зі сторони таких працівників полягає у їхній безвідповідальності, не кваліфікованості, незнанні правил і норм зберігання ТМЦ при значних повноваженнях доступу до ТМЦ. Мотивом неправомірних дій є бажання особистого збагачення
3	Організовані групи працівників	Є джерелом загрози, яку складно виявити. Загроза може проявлятися у внесенні змін до інженерно-технічних засобів, у створенні можливостей несанкціонованого доступу чи блокування роботи цих засобів. Наслідки реалізації такої загрози можуть спричинити значний матеріальний збиток (інколи з катастрофічними наслідками)
4	Працівники, що мають доступ до управління технологічними процесами та конфіденційною інформацією	Основою для реалізації загрози від дій такого персоналу є його масштабна обізнаність та значні можливості / права доступу до технічних об'єктів. Зазвичай, через специфіку виконуваних ними посадових обов'язків, графік їхньої роботи відрізняється від графіку роботи інших працівників підприємства, що може створити додаткові можливості для здійснення неправомірних дій
5	Адміністратори автоматизованих систем	Загроза проявляється через доступ працівників до інформації в системах, що ними обслуговуються. Реалізація загрози відбувається шляхом несанкціонованого збору інформації, блокуванні роботи окремих користувачів, змінах політики доступу до мережі
6	Програмісти	Загрози зі сторони цієї категорії персоналу досить складно виявити через високий рівень кваліфікації цих працівників. Загроза може реалізуватися шляхом внесення неконтрольованих змін до баз даних, введення до використовуваних інформаційних систем можливості несанкціонованого доступу і можливості блокування роботи за командою
7	Керівники	Загрози виникають на основі використання керівниками різних рівнів своїх повноважень і значних прав доступу до систем
8	Звільнені працівники, що мали доступ до автоматизованих систем	Мотивом реалізації загрози може бути бажання відімести за звільнення з роботи. Найпоширенішим способом протиправних дій щодо підприємства є продаж конфіденційної інформації

Визначальним при бажанні вчинити ту чи іншу протиправну дію щодо підприємства у поведінці працівників є показник їхньої лояльності до роботодавця. *Лояльність персоналу* можна трактувати як універсальну за спрямованістю складову кадрової безпеки, адже ставлення працівників є вагомим фактором у досягненні стабільності в кадровій сфері суб'єкта господарювання. Конструктивніше лояльність можна пояснити як готовність працівника дотримуватися корпоративних вимог та здійснювати свої дії чітко виконуючи приписи внутрішніх документів підприємства та відповідно до домовленостей, узгоджених при прийомі на роботу, спрямування своїх дій та зусиль для максимального досягнення цілей підприємства та відстоювання його інтересів.

Лояльність персоналу є багатоструктурним поняттям, в якому можна виокремити наступні компоненти:

- емоційне відношення до підприємства (відчуття вірності, відданості, гордості);
- прийняття цінностей, цілей, норм, правил, процедур підприємства;
- готовність діяти певним чином на користь підприємства [106].

Але цей перелік є неповним, оскільки не враховує всіх компонент даного поняття. Для детальнішого аналізу поняття лояльності та його вагомості у формуванні стабільного рівня ЕБПТЗ доцільно дослідити особливості його структури (рис. 3.30). Важливим моментом є визначення лояльності за чотирма параметрами, що демонструють відношення: з самим підприємством, до посадових обов'язків, до керівництва та до колег. При гармонійному врахуванні всіх безособистісних та особистісних факторів працівником можна говорити про сформовану лояльність до промислового підприємства-роботодавця.

За даними американського щорічного довідника *WORCUSA SURVEY* у 2000 р., підприємства з високолояльними працівниками за три роки принесли своїм акціонерам 112 % прибутку, підприємства з середнім рівнем лояльності працівників – 90 % прибутку, з низьким – 76 % прибутку [216, 361].

Рис. 3.30. Складові та елементи системи лояльності персоналу підприємства з виробництва транспортних засобів

Джерело: побудова автором на основі [453]

Ситуація в Україні є неоптимістичною, так згідно із дослідженням «*HR-практики в кризу*» (ГК «Інститут Тренінгу – АРБ Про») [30], проведеного протягом 2009-2011 рр., 34,1 % співробітників компаній стали ставитися до роботи краще, більше 50 % співробітників не змінили свого ставлення і лише 15,9 % – погіршили. Таку думку висловили *HR*-фахівці зі 180 компаній Росії та України, які взяли участь у дослідженні.

Більш за все відношення людей до роботи погіршилося в металургійних компаніях – у 33 % співробітників; машинобудування – 16,7 %; транспорт та логістика – 25 %. Основна причина негативного ставлення – масові звільнення і скорочення *HR*-бюджетів, а також масові випадки застосування практики скорочення тривалості робочого дня/тижня з метою економії заробітної плати тощо. Підтвердженням позиції працівників компаній-представників вітчизняної

промисловості є дані офіційної статистики про показники кадрової сфери (табл. 3.30, табл. 3.31).

Таблиця 3.30

Показники кадрової сфери промислових підприємств України

Роки	Кількість найманих працівників	Середньо-місячна заробітна плата працівників	Рівень прийому на роботу працівників	Рівень звільнення з роботи працівників	Заборгованість із виплати заробітної плати на 1 січня	Кількість працівників, які працювали в умовах вимушеної неповної зайнятості	
						Знаходились у відпустках без збереження заробітної плати	Переведені з економічних причин на неповний робочий день/тиждень
	тис. осіб	грн	%	%	млн грн	тис. осіб	
Промисловість							
2007	3287	1554	28,5	31,3	372,7	87,8	274,7
2008	3188	2017	26,3	34,6	677,0	100,9	657,9
2009	2851	2117	20,2	29,2	805,0	136,9	989,3
2010	2842	2580	24,2	26,6	686,2	171,6	674,1
2011	2800	3120	26,7	29,6	581,9	92,0	446,5
2012	2763	3500	23,0	28,2	508,2	78,4	402,0
Машинобудування							
2007	710	1389	26,5	29,4	101,3	39,1	143,7
2008	687	1788	22,3	33,3	302,1	39,3	278,8
2009	579	1708	15,7	29,7	341,3	44,7	344,5
2010	578	2264	23,7	24,2	301,1	49,3	237,1
2011	587	2765	26,4	26,6	296,0	23,1	163,5
2012	585	3089	20,9	25,5	268,2	24,3	163,6
виробництво машин та устаткування							
2007	310	1380	25,2	30,2	52,4	22,7	48,4
2008	293	1791	22,2	35,0	121,7	19,9	96,4
2009	241	1744	16,3	30,1	130,4	20,9	117,6
2010	253	2253	22,5	25,1	116,2	18,5	88,3
2011	250	2770	25,2	29,2	92,2	11,5	54,9
2012	243	3092	21,1	26,5	95,1	10,2	48,7
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування							
2007	168	1264	24,3	26,6	24,8	12,2	38,2
2008	165	1633	21,4	30,2	75,3	13,1	67,1
2009	147	1658	15,7	26,4	110,8	14,7	86,8
2010	149	2098	22,9	23,3	109,7	13,3	57,7
2011	148	2539	25,1	24,7	142,2	7,7	39,3
2012	148	2777	20,7	26,1	115,2	7,2	42,7
виробництво транспортних засобів та устаткування							
2007	232	1492	29,9	30,4	24,1	4,2	57,1
2008	229	1901	23,2	33,7	105,1	6,3	115,3
2009	191	1704	15,3	31,2	100,1	9,1	140,1
2010	176	2411	26,1	23,2	75,2	17,5	91,1
2011	189	2926	29,1	24,5	61,6	3,9	69,3
2012	194	3315	20,8	23,1	57,9	6,9	72,2
2012	6052	2802	22,5	29,3	3776,8	63	3835

Джерело: побудовано автором на основі [427]

Таблиця 3.31

Показники кадрової сфери промислових підприємств Львівської області

Роки	Кількість найманих працівників	Середньо-місячна заробітна плата працівників	Рівень прийому на роботу працівників	Рівень звільнення з роботи працівників	Заборгова-ність із виплати заробітної плати на 1 січня	Кількість працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості	
						Знаходились у відпустках без збереження заробітної плати	Переведені з економіч-них причин на неповний робочий день/тиж-день
	осіб	грн	%	%	тис грн	осіб	
Промисловість							
2007	137816	1278	25,1	28,5	10064,7	5638	13334
2008	135574	1668	24,3	30,0	27325,9	9805	29436
2009	126200	1792	17,7	24,0	31909,0	18390	44765
2010	125933	2120	20,9	24,6	19929,8	14495	31662
2011	121685	2547	26,1	27,1	19822,9	7308	22370
2012	120836	2866	17,5	24,5	18050,7	7322	22981
Машинобудування							
2007	30826	1365	24,5	26,6	3310,8	2190	5247
2008	28699	1745	18,8	21,7	14039,9	3304	12169
2009	26599	1818	17,1	22,7	9184,5	7347	15530
2010	26812	2226	17,9	19,8	6378,7	4960	9156
2011	26342	2495	24,9	23,0	7580,4	1455	5777
2012	25231	2880	13,0	22,9	8823,1	2053	9436
виробництво машин та устаткування							
2007	9690	1354	15,4	24,1	2121,2	1662	1397
2008	7435	1852	23,0	22,8	3669,7	1592	2208
2009	7183	2115	10,2	28,1	3913,0	2652	2731
2010	6882	2397	13,0	23,6	2191,6	1063	1444
2011	6486	2809	17,5	21,4	2896,7	931	1392
2012	5905	3369	12,6	19,0	2008,8	1563	1123
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування							
2007	12600	1272	24,5	21,5	1183,8	454	2664
2008	12397	1601	20,3	20,8	2689,2	395	5679
2009	12222	1890	28,3	18,7	2524,4	1582	5408
2010	13472	2313	17,8	19,6	1821,9	860	2066
2011	13213	2451	28,7	22,0	2417,1	365	1236
2012	13274	2697	15,6	26,2	3037,5	427	4478
виробництво транспортних засобів та устаткування							
2007	8536	1513	34,08	37,1	5,8	74	1186
2008	8867	1855	13,3	21,9	7681,0	1317	4282
2009	7194	1398	5,1	24,2	2747,1	3113	7391
2010	6458	1860	23,1	16,3	2365,2	3037	5646
2011	6643	2276	24,6	26,8	2266,6	159	3149
2012	6052	2802	22,5	29,3	3776,8	63	3835

Джерело: побудовано автором на основі [426]

Однозначною в Україні, в т.ч. і у Львівській області, є проблема невідповідності рівня прийому та звільнення з роботи працівників, де звільнення суттєво перевищує найм робочої сили. Відповідне загострення у суспільстві створює значна заборгованість із виплати заробітної плати та щорічне збільшення кількості днів вимушеної неповної зайнятості. Така ситуація сприяє наростанню негативних настроїв серед працівників на підприємствах усіх сфер народного господарства, що аж ніяк не може позитивно відобразитися на рівні ЕБ суб'єктів господарювання. Всі ці фактори породжують своєрідну нелояльність працівників до роботодавців, що істотно впливає на процес ведення бізнесу в Україні.

Іншим негативним аспектом, який загострює ситуацію у кадровій сфері, є високий рівень тіньової зайнятості в Україні (табл. 3.32, рис. 3.31). Вражаючим є факт, що практично 20 % населення працює у неформальному секторі. При чому сфера послуг та промислове виробництво є чіткими лідерами щодо залучення тіньової праці; так у промисловості кількість працівників, які виконують працю без офіційної реєстрації, сягає 1,5 млн осіб, а в сфері послуг – практично 2 млн осіб.

Таблиця 3.32

Зайнятість у тіньовому секторі економіки

	Роки								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010
Всього, тис. осіб	2 985	3 276	3 484	3 461	3 939	4 436	4 623	4 661	4 563
У відсотках від загальної чисельності зайнятих, %	14,8	16,4	17,3	17,2	19,4	21,5	22,3	22,3	21,8

Джерело: [627]

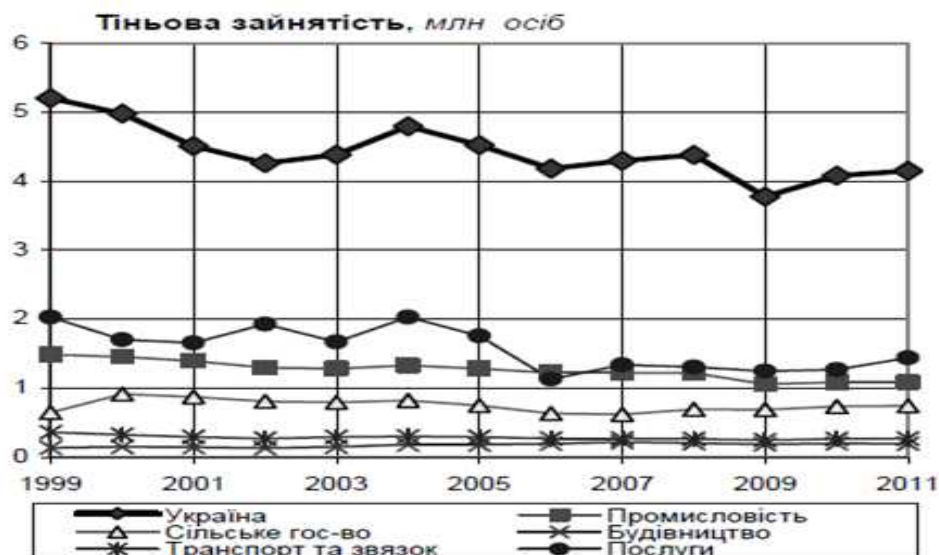
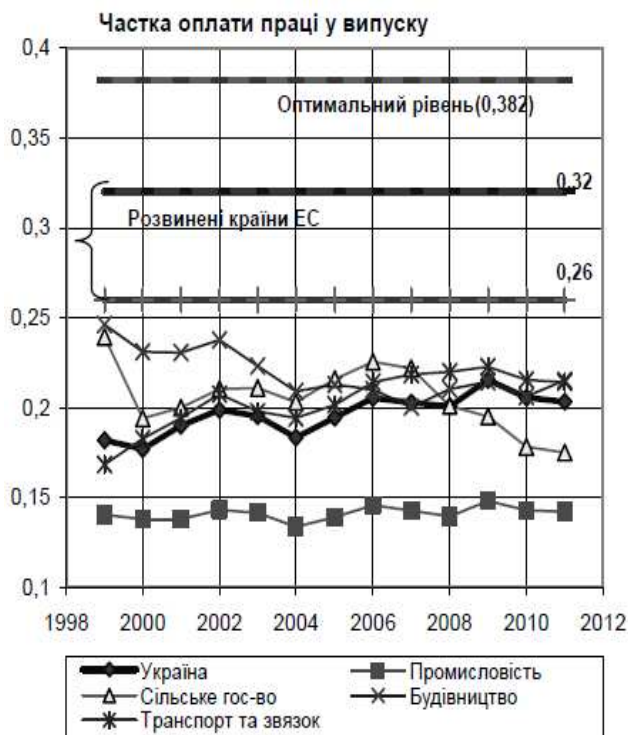

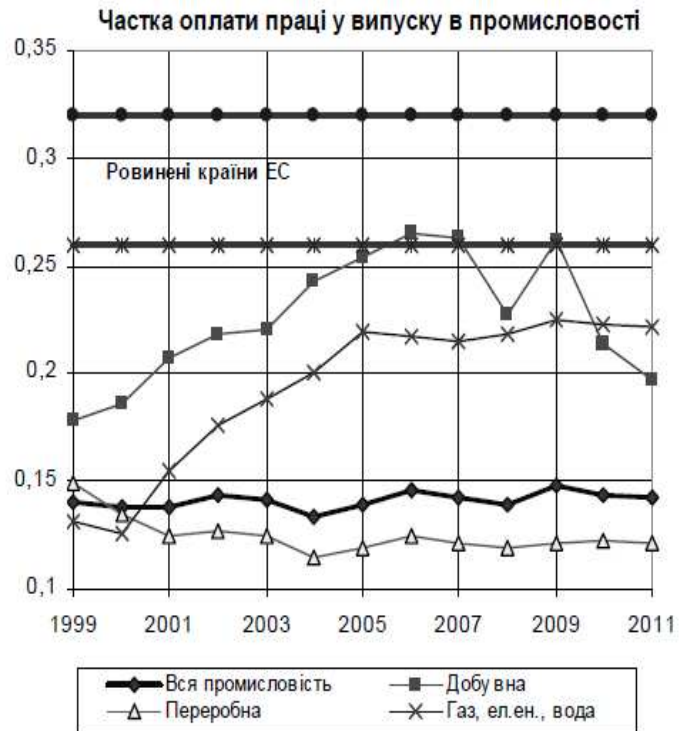
Рис. 3.31. Динаміка тіньової зайнятості в економіці України

Джерело: [570]

Основним стимулятором продуктивності праці працівників будь-якого підприємства завжди виступала заробітна плата. Досліджуючи її рівень в Україні, можна констатувати факт невідповідності її розмірів світовим стандартам. Якщо проаналізувати рівень заробітної плати загалом по Україні, то впродовж 1999-2011 рр. не спостерігалось перебування значення рівня зарплати у межах, які притаманні економікам розвинених держав (рис. 3.32 (а)). Лише у 1999 р. у галузях будівництва та сільського господарства частка оплати праці у випуску становила 0,24, що найближче до мінімального рівня (0,26) розвинених країн Європейського Союзу. Найгірші показники впродовж аналізованого періоду демонструвала промисловість; так, частка оплати праці у вартості (випуску) продукції не перевищувала 0,15, що свідчить про негативні тенденції у галузі. Дещо інша динаміка має місце у видобувній промисловості, де впродовж 2005-2009 рр. значення частки оплати праці у вартості (випуску) продукції максимально наближалася до мінімальних європейських стандартів (рис. 3.32 (б)).

а)

б)

Рис. 3.32. Динаміка частки оплати праці у випуску по Україні (а)
та за видами промислової діяльності (б)

Джерело: [570]

Незважаючи на низький рівень зарплати, додатковий негативний ефект створює ще й той факт, що його значно перевищує рівень тіньової зарплати (т.зв. зарплати «в конвертах»). Загалом по Україні розмір офіційної зарплати практично рівний тіньовій зарплаті, а у промисловості – в 1,8 рази перевищує рівень офіційної зарплати (рис. 3.33). Найкращі показники демонструє сфера послуг, де у період з 2006 по 2011 рр. співвідношення рівня тіньової та офіційної заробітної плати становило 0,4-0,5.

Таким чином, формування лояльності персоналу є однією з домінуючих проблем сьогодення у підприємницькій сфері. Доцільно зауважити, що саме лояльність персоналу дозволяє уникнути значної кількості внутрішніх і зовнішніх загроз у кадровій сфері, адже особа з високим ступенем лояльності до підприємства менше піддається на спокуси зі сторони конкурентів,

уникатиме здійснення зловживань службовим становищем та шахрайства. При цьому ще й впливатиме на колег, схилиючи їх до наслідування власних дій.

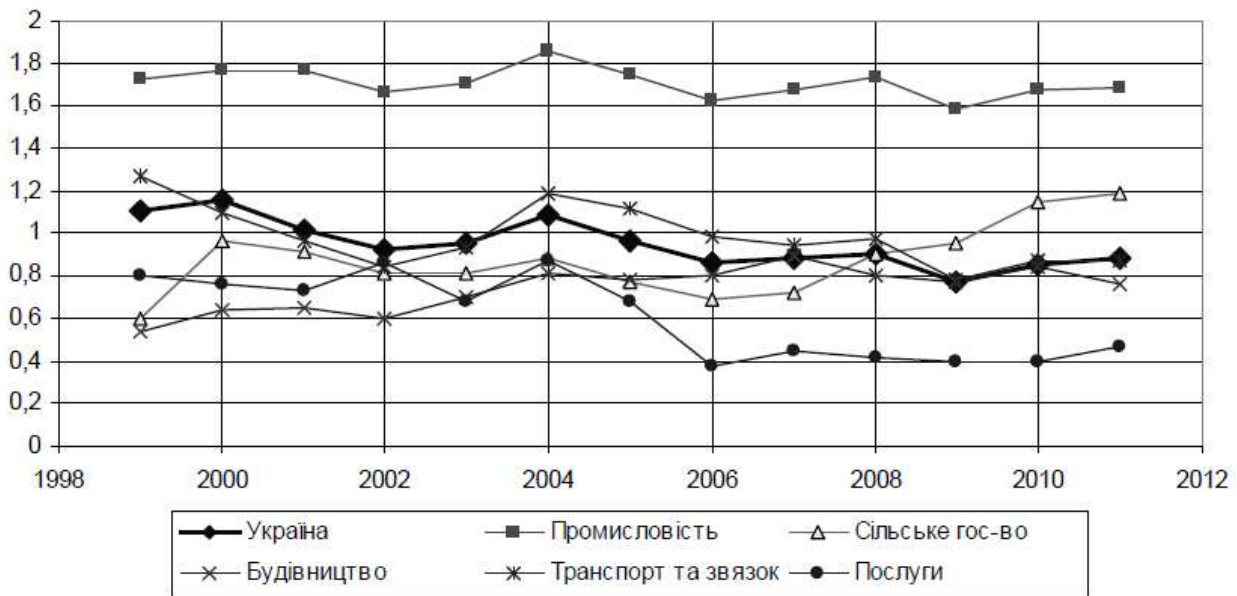

Рис. 3.33. Динаміка співвідношення рівня тіньової та офіційної зарплатної плати в Україні

Джерело: [570]

За результатами проведеного аналізу і вивчення джерел [9, 10, 77, 78, 240, 258] визначені найвагоміші фактори впливу на ЕБПТЗ пов'язані із персоналом. Для наочності назви виокремлених факторів доповнено їх математичними позначеннями – табл. 3.32.

Таблиця 3.32

Фактори впливу на ЕБПТЗ, пов'язані із персоналом

Фактори	Позначення
Система підготовки та перепідготовки кадрів	q_1
Кваліфікації персоналу	q_2
Мотивація праці	q_3
Плинність кадрів	q_4
Лояльність персоналу	q_5

Сукупність цих факторів (табл. 3.32) становить множину $Q = \{q_1, q_2, q_3, q_4, q_5\}$. Множину факторів Q та можливі взаємозв'язки між ними зобразимо у вигляді орієнтованого графа (рис. 3.34), у вершинах якого

розміщено елементи множини Q , дуги якого з'єднують суміжні пари вершин (q_i, q_j) , для котрих визначено зв'язок.

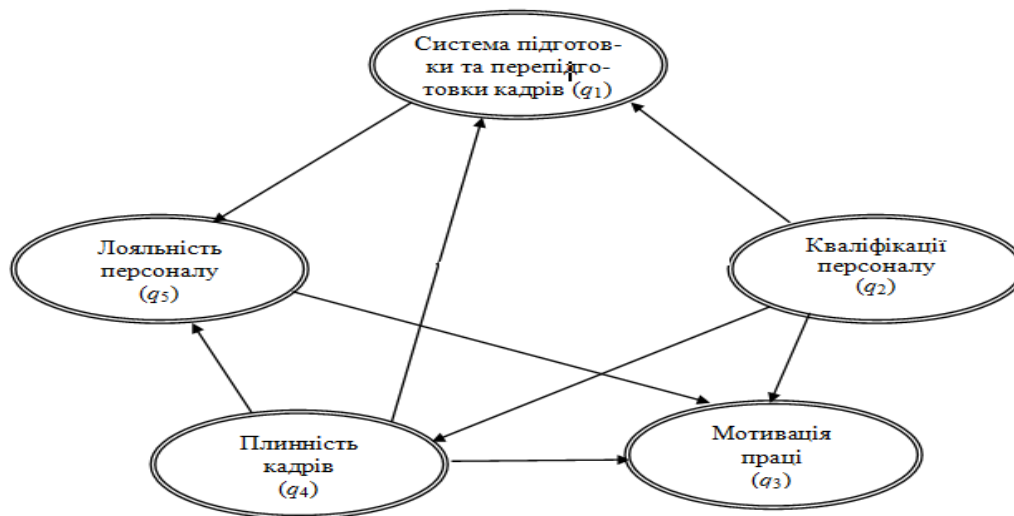

Рис. 3.34. Граф зв'язків між факторами впливу на ЕБПТЗ, пов'язаних із персоналом

Джерело: побудовано автором

Постановку та розв'язання задачі побудови графа зв'язків між перерахованими факторами здійснимо за допомогою засобів теорії графів і методів системного аналізу [15, 354].

У побудованому графі (рис. 3.34) дуги-стрілки вказують на певну залежність одного фактора від іншого. Якщо зв'язок приєднано до визначеної вершини, то це означає, що фактор, позначений цією вершиною, впливає певним чином на фактор, з вершини якого спрямована стрілка-дуга.

На основі зазначеного вище графа (рис. 3.34) будуюмо бінарні матриці залежності розмірності 5×5 елементів для множини вершин Q (табл. 3.33) наступним чином:

$$a_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } i \text{ залежить від } j \\ 0, & \text{якщо } i \text{ не залежить від } j. \end{cases} \quad (3.19)$$

Матриця залежності вершин вихідного графа взаємозв'язків
між факторами впливу

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	0	0	0	0	1
q_2	1	0	1	1	0
q_3	0	0	0	0	0
q_4	1	0	1	0	1
q_5	0	0	1	0	0

Використовуючи матрицю залежності (табл. 3.33), будуємо матрицю досяжності наступним чином. Формуємо бінарну матрицю $(I+A)$, де I — одинична матриця. У результаті матриця досяжності повинна задовольняти умову $(I+A)^{k-1} \leq (I+A)^k = (I+A)^{k+1}$. Практично її побудова зводиться до заповнення табл. 3.34, подібної до наведеної вище, бінарні елементи якої визначаються за таким правилом:

$$b_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо з } i \text{ можна потрапити в } j \\ 0, & \text{в іншому випадку.} \end{cases} \quad (3.20)$$

Таблиця 3.34

Матриця досяжності вершин вихідного графа взаємозв'язків
між факторами впливу

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	1	0	1	0	1
q_2	1	1	1	1	1
q_3	0	0	1	0	0
q_4	1	0	1	1	1
q_5	0	0	1	0	1

Матриця досяжності (табл. 3.34) використовується для реалізації ітераційного алгоритму утворення рівнів важливості факторів, початкова з яких є найнижчою за пріоритетністю впливу на досліджуваний процес. Для

визначення вказаного рівня додатково запишемо наступні математичні залежності

$$R(q_i) = Q(q_i) \cap P(q_i); \quad (3.21)$$

$$P(q_i) = R(q_i), \quad (3.22)$$

на основі чого будується табл. 3.35. У другий стовпець таблиці заносимо підмножину $Q(q_i)$ – номерів досяжних вершин або номери одиничних елементів відповідних рядків матриці досяжності; третій стовпець визначає підмножину вершин попередниць $P(q_i)$ – номери одиничних елементів стовпців цієї матриці. У цьому випадку залежність (3.22) означатиме виконання умови рівності номерів факторів, заданих у другому і третьому стовпцях таблиці, в результаті чого утворюється четвертий стовпець таблиці, як результат розрахунків ітераційної таблиці.

Таблиця 3.35

Ітераційна таблиця для утворення першого ітераційного рівня факторів

q_i	$S(q_i)$	$P(q_i)$	$Q(q_i) \cap P(q_i)$
1	1, 3, 5	1, 2, 4	1
2	1, 2, 3, 4, 5	2	2
3	3	1, 2, 3, 4, 5	3
4	1, 3, 4, 5	2, 4	4
5	3, 5	1, 2, 4, 5	5

Табл. 3.35 фіксує співпадіння номерів 2-го фактора – кваліфікація персоналу q_2 . Цей фактор становить перший найнижчий рівень в ієрархії факторів. Відповідно наступна ітерація (табл. 3.36) не буде містити цифри 2, а також аналогічного за номером рядка [329].

Таблиця 3.36

Ітераційна таблиця для утворення другого ітераційного рівня факторів

q_i	$S(q_i)$	$P(q_i)$	$Q(q_i) \cap P(q_i)$
1	1, 3, 5	1, 4	1
3	3	1, 3, 4, 5	3
4	1, 3, 4, 5	4	4
5	3, 5	1, 4, 5	5

Табл. 3.36 фіксує співпадіння номерів 4-го фактора – плинність кадрів q_4 . Отже, цей фактор становить другий рівень в ієрархії факторів. Наступна таблиця (табл. 3.37) не буде містити цифри 4, а також аналогічного за номером рядка

Таблиця 3.37

Ітераційна таблиця для утворення третього ітераційного рівня факторів

q_i	$S(q_i)$	$P(q_i)$	$Q(q_i) \cap P(q_i)$
1	1, 3, 5	1	1
3	3	1, 3, 5	3
5	3, 5	1, 5	5

З табл. 3.37 випливає, що наступний рівень ієрархії складе фактор q_1 – система підготовки та перепідготовки кадрів. Без побудови наступних ітераційних таблиць зрозуміло, що четверта ітерація дасть нам 5-й, а п'ята – 3-й фактори (лояльність персоналу і мотивація праці відповідно).

Таким чином, у результаті виконання дій над елементами початкового графа (рис. 3.34) одержано ієрархічно структуровану модель (рис. 3.35), що імітує пріоритетність впливу вибраних факторів пов'язаних із персоналом на ЕБПТЗ.

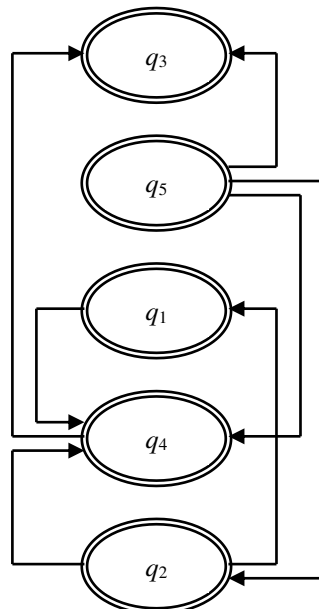

Рис. 3.35. Модель ієрархії впливу факторів,
пов'язаних із персоналом, на ЕБПТЗ

Джерело: побудовано автором

Основним у розв'язанні поставленої задачі є вибір факторів, які стосуються досліджуваної проблематики, встановлення експертним способом взаємозв'язків між ними. Ці вихідні дані задаються за допомогою графа і відображають суб'єктивне бачення шляхів розв'язання задачі. Водночас поява конкретного фактора на певному рівні суттєво залежить від встановлених зв'язків між ними, заданих у вихідному графі.

Їх зміна за кількістю та суттю приведе до модифікації вихідного графа та відповідної зміни результуючої графічної моделі. Достовірність віднесення того чи іншого фактора до відповідного рівня ієрархії забезпечується використанням відомих засад теорії системного аналізу, теорії моделювання, методології дослідження і розв'язання проблем [390]. При цьому пріоритетність впливу фактора відповідає номеру рівня ієрархії у синтезованій моделі рис. 3.36.

Мотивація праці	1
Лояльність персоналу	2
Система підготовки та перепідготовки кадрів	3
Плинність кадрів	4
Кваліфікації персоналу	5

Рис. 3.36. Пріоритетність впливу факторів, пов'язаних із персоналом, на ЕБПТЗ

Джерело: побудовано автором

Здійснений нами аналіз заснований на застосуванні системного підходу, адже кожен фактор впливу на аналізований процес оцінюється у комплексі з усіма іншими.

Проаналізуємо детальніше процес формування лояльності персоналу як фактора впливу на рівень ЕБПТЗ.

Сформувати лояльний трудовий колектив неможливо в один момент, адже це потребує поетапної реалізації системи заходів управління лояльністю, що, у свою чергу, матиме вплив на рівень конкурентоспроможності та ЕБПТЗ.

При цьому під *процесом управління лояльністю працівників* підприємства необхідно розуміти цілеспрямований вплив на чинники, що її формують, з метою забезпечення її подальшого розвитку та зміцнення [361].

Моделювання взаємозв'язку процесу управління лояльністю працівників підприємства з рівнем його конкурентоспроможності та економічної безпеки відображено на рис. 3.37.

Враховуючи дослідження [218] у процесі управління лояльністю персоналу доцільно зосередити увагу на послідовності наступних етапів:

I етап – визначення актуальних показників лояльності;

II етап – визначення ключових способів підвищення лояльності;

III етап – оцінка внутрішніх і зовнішніх факторів формування трудової діяльності;

IV етап – розроблення системи заходів для підвищення лояльності;

V етап – визначення способів матеріального мотивування працівників;

VI етап – оцінка та контроль реалізації заходів з підвищення лояльності.

Визначальним моментом у результативності процесу управління лояльністю працівників є вчасне виявлення зміни фаз лояльності. Так, до вступу на роботу в організацію потенційний співробітник спочатку не володіє інформацією про організацію або володіє в мінімальному обсязі («нульова» точка).

У процесі формування рішення про влаштування на роботу він накопичує знання про організацію, умови роботи, передбачувані компенсації тощо. Одночасно формується ідеальна картина очікувань потенційного співробітника. Його лояльність до організації, яку можна назвати потенційною або попередньою, зростає (ймовірно по S-подібній кривій). На стадії стабілізації він входить в організацію.

Рис. 3.37. Моделювання взаємозв'язку процесу управління лояльністю працівників підприємства з рівнем його конкурентоспроможності та ЕБ
Джерело: побудова автором на основі [30, 145, 290, 301, 361, 446, 623].

З моменту входу ця лояльність починає знижуватися за рахунок розбіжностей між ідеальною картиною очікувань і реальною картиною життя організації. З моменту входу в організацію у співробітника починає формуватися інша лояльність, заснована на реальному досвіді перебування в організації. Таку лояльність можна назвати сприйнятою лояльністю. Вона також повинна розвиватися по S-подібній кривій. Підсумкова (сумарна) лояльність складається з потенційної і сприйнятої лояльності. Таким чином, результуюча крива розвитку лояльності може бути побудована на основі двох кривих: потенційної лояльності та сприйнятої лояльності (рис. 3.38). Підсумкова лояльність буде тим вищою, чим більше співпадінь між ідеальною картиною очікувань та реальною картиною життя організації (тобто крива потенційної лояльності може і не опуститися до нульової позначки) [113].

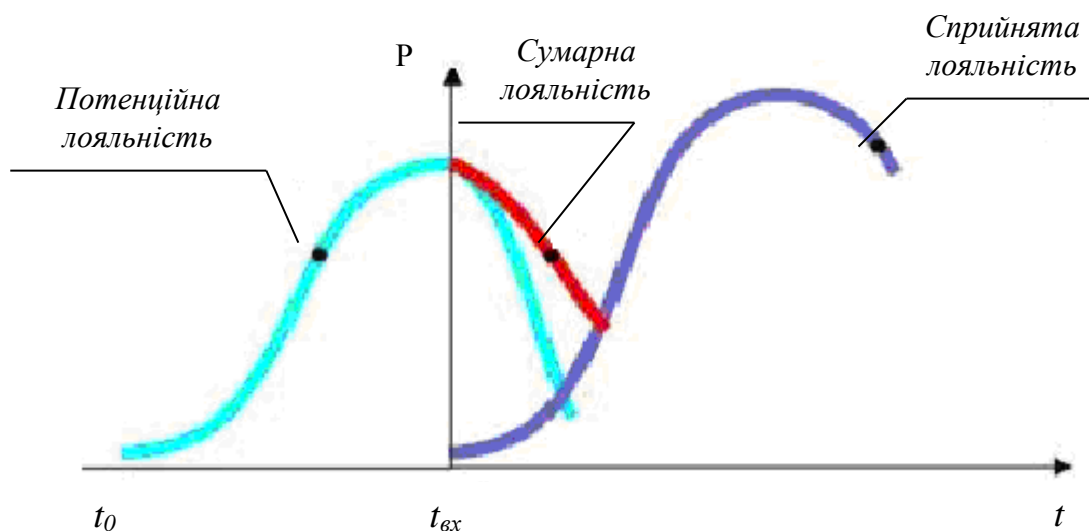

Рис. 3.38. Формування сумарної лояльності персоналу підприємства

Примітка: t_0 — «нульовий» момент, t_{ex} — момент входу в організацію, t — час, P — лояльність.

Джерело: [113]

Через несформовану систему управління лояльністю працівників вітчизняний бізнес зіткнувся із проблемою низької ефективності праці, рівень якої в Україні в десятки разів нижчий від провідних держав світу (табл. 3.38), а також загострилася проблема внутрішньокорпоративних конфліктів (табл. 3.39). У період з 2009 р. по 2012 р. спостерігається повільне зменшення

zareestrovanoї кількості трудових конфліктів, а у 2013 р., їх кількість зросла майже на 14 % у порівнянні з попереднім роком. Така динаміка, свідчить про наростання проблем у трудових колективах, а також конфліктів з роботодавцями.

Таблиця 3.38

Динаміка продуктивності праці держав світу за даними ЄК ООН
за 2000-2010 рр., тис. дол./ос.

Держави	Роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Люксембург	100,89	98,22	99,05	98,52	100,79	103,16	104,54	106,77	103,34	98,70	97,08
Норвегія	84,46	85,85	86,80	88,59	91,62	92,97	91,77	90,60	88,42	87,56	88,21
США	80,66	81,50	83,23	84,53	86,63	87,78	88,47	89,21	89,60	90,59	92,57
Бельгія	75,76	75,33	76,47	77,05	78,80	79,05	80,21	81,26	80,67	78,74	79,60
Франція	70,72	70,78	71,06	71,74	73,44	74,42	75,33	76,02	75,73	74,67	72,10
Італія	68,82	68,68	67,83	66,82	67,54	67,60	67,65	67,80	66,71	64,42	66,56
Австрія	67,03	66,88	68,05	68,63	69,43	70,11	71,62	72,97	73,28	71,07	72,95
Канада	67,83	68,20	68,52	68,20	69,11	70,22	70,85	71,00	70,21	69,47	70,75
Великобританія	63,39	64,42	65,27	66,47	67,71	68,48	69,78	71,17	70,61	68,16	69,59
Ізраїль	65,63	64,31	63,41	63,11	64,38	65,00	66,56	67,28	67,72	68,05	67,88
Німеччина	64,13	64,65	65,01	65,49	66,02	66,59	68,41	69,08	68,81	65,57	67,38
Фінляндія	61,66	62,23	62,77	63,97	66,35	67,37	69,07	71,20	70,74	66,95	68,84
Данія	61,22	61,10	61,36	62,27	64,10	65,00	65,83	65,07	63,17	61,78	64,02
Швеція	60,11	59,62	61,07	62,86	65,99	67,89	69,62	70,30	69,26	66,92	69,99
Швейцарія	60,98	60,70	60,69	60,69	62,05	63,41	64,26	64,76	64,77	62,07	63,94
Кіпр	50,07	50,96	51,07	50,07	50,27	50,53	51,62	52,58	52,97	52,45	52,99
Угорщина	33,17	34,57	36,07	37,48	39,74	41,10	42,33	42,79	43,70	41,97	42,06
Польща	31,13	32,22	33,70	35,42	36,86	37,37	38,45	39,32	39,83	40,36	41,73
Туреччина	28,97	27,39	29,43	31,16	36,70	38,92	40,88	42,14	41,41	39,38	40,98
Естонія	26,58	28,33	30,21	32,01	34,38	36,87	38,66	41,01	38,87	37,17	40,41
Литва	23,81	26,41	27,23	29,37	31,55	33,17	35,15	37,55	39,00	35,60	38,16
Латвія	21,48	22,94	23,73	24,95	26,80	29,18	31,20	33,14	31,43	29,86	30,90
Росія	19,37	20,33	20,81	22,40	23,71	24,89	26,65	28,22	29,54	27,87	28,80
Болгарія	17,95	18,84	19,67	20,16	20,97	21,72	22,38	23,09	23,89	23,33	24,68
Румунія	14,27	15,25	17,83	18,78	20,71	21,91	23,47	24,86	26,69	25,30	25,42
Білорусь	13,10	13,80	14,61	15,78	17,68	18,96	20,60	22,14	23,93	23,82	25,38
Вірменія	5,44	6,02	7,92	9,01	10,19	11,44	13,02	14,68	15,47	13,45	13,72
Україна	8,98	9,91	10,37	11,32	12,61	12,72	13,62	14,58	14,87	13,11	13,67
Молдова	3,98	4,27	4,59	5,43	6,00	6,44	7,08	7,35	7,90	7,81	9,62

Джерело: [514]

Таблиця 3.39

Кількість колективних трудових спорів в Україні по роках

	2009		2010		2011		2012		2013	
	виробничий та територіальний рівні	галузевий та національний рівні	виробничий та територіальний рівні	галузевий та національний рівні	виробничий та територіальний рівні	галузевий та національний рівні	виробничий та територіальний рівні	галузевий та національний рівні	виробничий та територіальний рівні	галузевий та національний рівні
Кількість колективних трудових спорів, які взято на облік										
на початок року	97	4	91	5	89	4	87	2	101	2
протягом року	74	1	64	—	84	—	102	—	104	2
Вирішено колективних трудових спорів	81	—	66	1	86	2	88	—	110	1
з них:										
за сприяння НСПП	47	—	31	1	53	2	52	—	73	—
в результаті страйку	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Не вирішено колективних трудових спорів, на кінець року	90	5	89	4	87	2	101	2	95	3
Вимоги найманих працівників										
не вирішено на початок року	250	10	248	22	240	20	230	6	234	6
висунуто з початку року	216	12	189	—	231	—	237	—	209	9
вирішено з початку року	220	—	197	2	241	14	233	—	230	8
не вирішено на кінець звітного періоду	246	22	240	20	230	6	234	6	213	7
Кількість підприємств, установ, організацій, працівники яких брали участь у колективних трудових спорах	270	5335	215	5335	263	5334	248	5334	209	7205
Середньооблікова кількість штатних працівників підприємств, установ, організацій, де мали місце колективні трудові спори, тис. осіб	159,1	1715,5	116,9	1715,5	129,2	1635,5	113,7	1635,5	129,2	2151,7

Примітка: НСПП - Національна служба посередництва і примирення

Джерело: [427]

За умови існування низки проблем у кадровій сфері промислових підприємств, проблема конфліктів завжди залишається актуальною. Здебільшого, їхньою основою є протистояння на ґрунті переділу власності, що проявляється у суперечках щодо права використання, володіння або розпорядження цією власністю. Крім того, багато конфліктів виникають через протиріччя в економічних інтересах різних категорій працівників щодо використання ресурсів, сфер впливу, використання пільг тощо.

Наростання конфліктних ситуацій на підприємствах може спричинити порушення норм чинного законодавства та внутрішньокорпоративних документів, прав акціонерів, інвесторів; судових позовів; дострокового припинення діяльності вищих органів управління [125, с. 165-166.]

За таких умов робота керівництва ПТЗ повинна бути спрямована на підвищення лояльності персоналу; цього можна досягнути шляхом комбінації трьох складових:

1. управління персоналом;
2. соціально-психологічна робота;
3. забезпечення безпеки підприємства, в тому числі у кадровій сфері (рис. 3.39).

Комплекс дій для створення безпечних умов виробництва від внутрішніх та зовнішніх загроз / небезпек передбачає забезпечення:

- безпеки здоров'я;
- створення спротиву протиправним діям / бездіяльності працівників, у т.ч. і проявів нелояльності у трудовому колективі;
- розроблення системи протидії травматизму та професійним захворюванням на підприємстві;
- фізичної безпеки – заходи щодо попередження впливу зовнішніх небезпек, пов'язаних зі службовою діяльністю, на персонал або членів їх сімей;

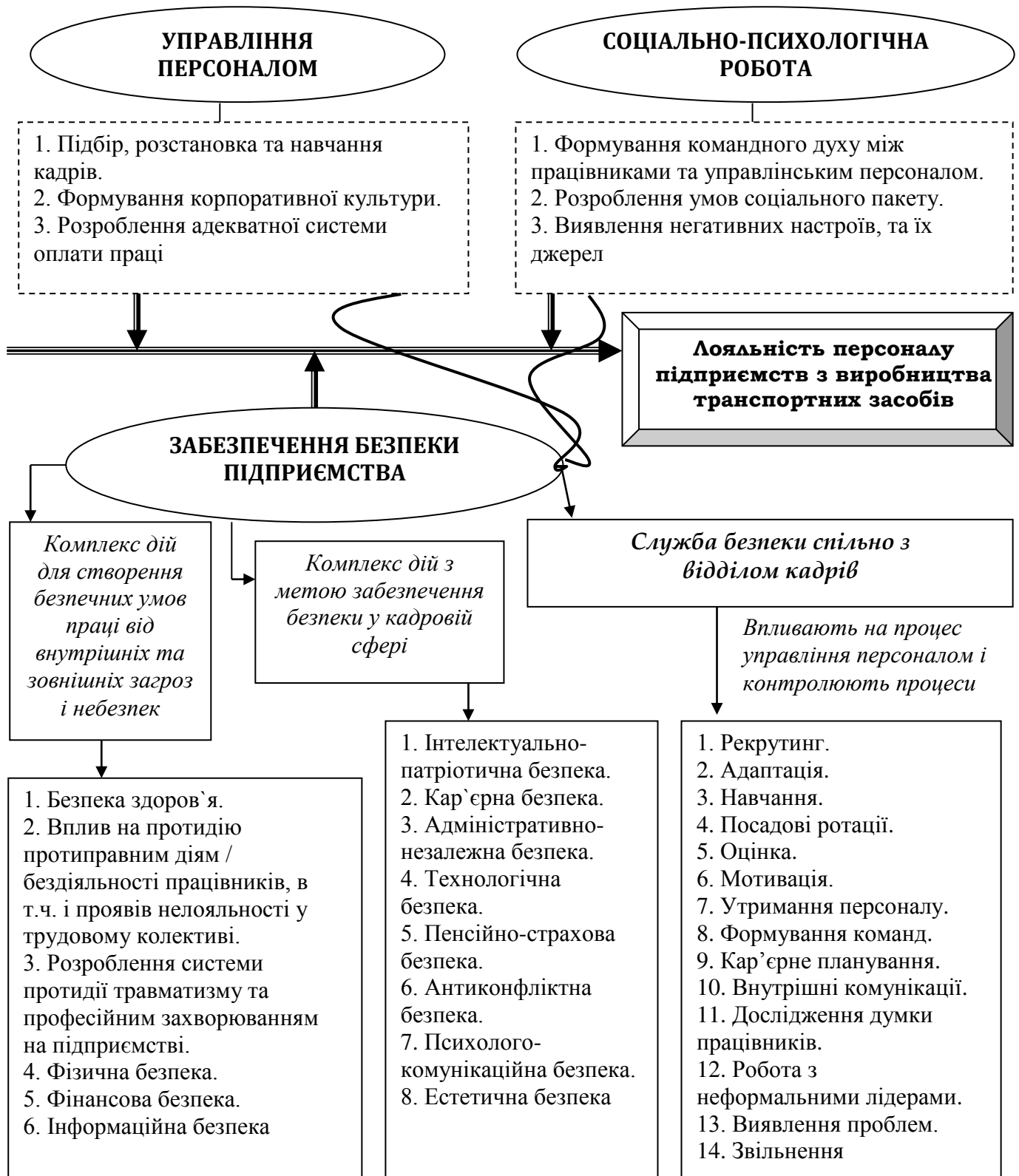

Рис. 3.39. Система дій керівництва підприємств з виробництва транспортних засобів для формування лояльності персоналу

Джерело: побудова автором на основі [206, 290, 301, 461, 598]

- фінансової безпеки – грошове забезпечення, яке ґрунтується на врахуванні рівня кваліфікації, якості виконаної роботи, а також забезпечення впевненості працівників у стабільності оплати праці та наявності місця праці;
- інформаційної безпеки, з метою протидії розголошенню конфіденційної інформації.

Для формування ефективної системи управління лояльністю персоналу на ПТЗ ключовим моментом є розроблення комплексу забезпечення безпеки у кадровій сфері. При цьому, з урахуванням підходу, запропонованого у праці [598], її варто розглядати як комбінацію таких складових частин:

- інтелектуально-патріотична безпека – передбачає впровадження новітніх розробок у процес управління трудовим колективом, зокрема, передбачає впровадження системи управління лояльністю персоналу;
- кар'єрна безпека – професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників по кар'єрній ієрархії, заохочення в підвищенні своєї кваліфікації до вимог функціональних обов'язків, отримання шансів для самореалізації на робочому місці;
- адміністративно-незалежна безпека – забезпечення об'єктивного оцінювання результатів праці та виявлення потенціалу кожного працівника, призначення на посади за рівнем кваліфікації та досвідом роботи, а не за родинною (чи іншою специфічною) приналежністю;
- технологічна безпека – система заходів, скерованих на створення сучасного робочого місця, використання новітніх технологій та передового досвіду;
- пенсійно-страхова безпека – соціальний захист працівників, їх страхування, преференції якісного медичне обслуговування;
- антиконфліктна безпека – узгодженість, безконфліктність спілкування на соціальному і особистісному рівнях, товариська допомога, вимогливість до себе та інших в інтересах виробництва;
- психолого-комунікаційна безпека – формування міжособистісних комунікацій, створення сприятливого мікроклімату, врахування інтересів і

побажань працівників по вертикалі та горизонталі, доброзичливий та шанобливий стиль спілкування «керівник-підлеглі»;

- естетична безпека – проведення загальноосвітніх семінарів, конференцій, дискусій для заслуховування конструктивних пропозицій від працівників; поліпшення власного іміджу кожного працівника.

Служба безпеки промислового підприємства спільно з відділом кадрів здійснює ряд заходів у сфері гарантування економічної безпеки щодо формування лояльності у персоналу:

- під час рекрутингу – перевіряють достовірність документів претендента на роботу, проводять співбесіду, здійснюють дії з виявлення шпигунів, а також переманювання на підприємство цінних кадрів від конкурентів, формують документальне забезпечення процесу захисту комерційної таємниці при умові прийому на роботу нового працівника тощо;

- під час адаптації персоналу – проведення інструктажу щодо дотримання правил економічної безпеки на підприємстві, а також допомога працівнику у налагодженні комунікацій;

- під час навчання – допомога в освоєні основ та специфіки виробничого процесу, інструктажі щодо процесу охорони праці та протидії травматизму;

- у процесі посадових ротацій – створення умов, за яких ротації на підприємстві не викликатимуть негативної реакції зі сторони працівників;

- у процесі оцінювання результатів праці – виявлення фактів недостатності кваліфікації для виконання посадових обов'язків, що спричиняє зниження рівня продуктивності праці та рівня економічної безпеки;

- у процесі мотивації праці – вивчення настроїв у колективі, які демонструють задоволеність працівниками існуючою системою мотивації праці, протидія відтоку висококваліфікованих кадрів через незадоволеність системою мотивації праці;

- у процесі втримання працівників з метою уникнення високої плинності кадрів, створення необхідних умов для ключових працівників-фахівців;

- у процесі формування команд – з метою об'єднання неформальних та формальних груп для підвищення рівня продуктивності праці;
- у процесі кар'єрного планування – заходи щодо «виховання» керівників зі складу працівників підприємства, а не залучення «чужих»;
- у процесі формування внутрішніх комунікацій між працівниками, що дозволяє підвищувати швидкість інформаційних потоків та реакції на них, і як наслідок, знижувати ризики;
- під час дослідження думки працівників – вагомість даного заходу полягає у тому, що створюється можливість уникнення значної кількості викликів, ризиків, загроз та небезпек зі сторони трудового колективу загалом та кожного працівника окремо, шляхом вивчення їхніх настроїв та думок;
- під час роботи з неформальними лідерами, результати якої повинні дати відповіді на питання щодо настроїв в колективі, внутрішньо корпоративних проблем із залученням працівників, а також можливості залучення їх до управління підприємством;
- у процесі виявлення проблем, які полягають у специфіці окремих представників трудового колективу: конфліктність, наявність негативних звичок, негативні сімейні обставини, специфічні фінансові труднощі тощо, з метою своєчасного втручання та допомоги у вирішенні проблеми або звільненні задля оздоровлення колективу;
- під час звільнення – створення умов неконфліктного звільнення, а також тримання під спостереженням деякий час після звільнення з метою попередження протиправних дій щодо підприємства [443].

Таким чином, для комплексного впливу на кадри промислового підприємства (як джерела потенційної загрози) варто розробити систему управління персоналом. На основі оцінки наукових підходів [136, 219, 450, 486, 527] можна запропонувати комплекс функціональних заходів для реалізації вказаної системи, які, в свою чергу, формують із завдань (рис. 3.40).

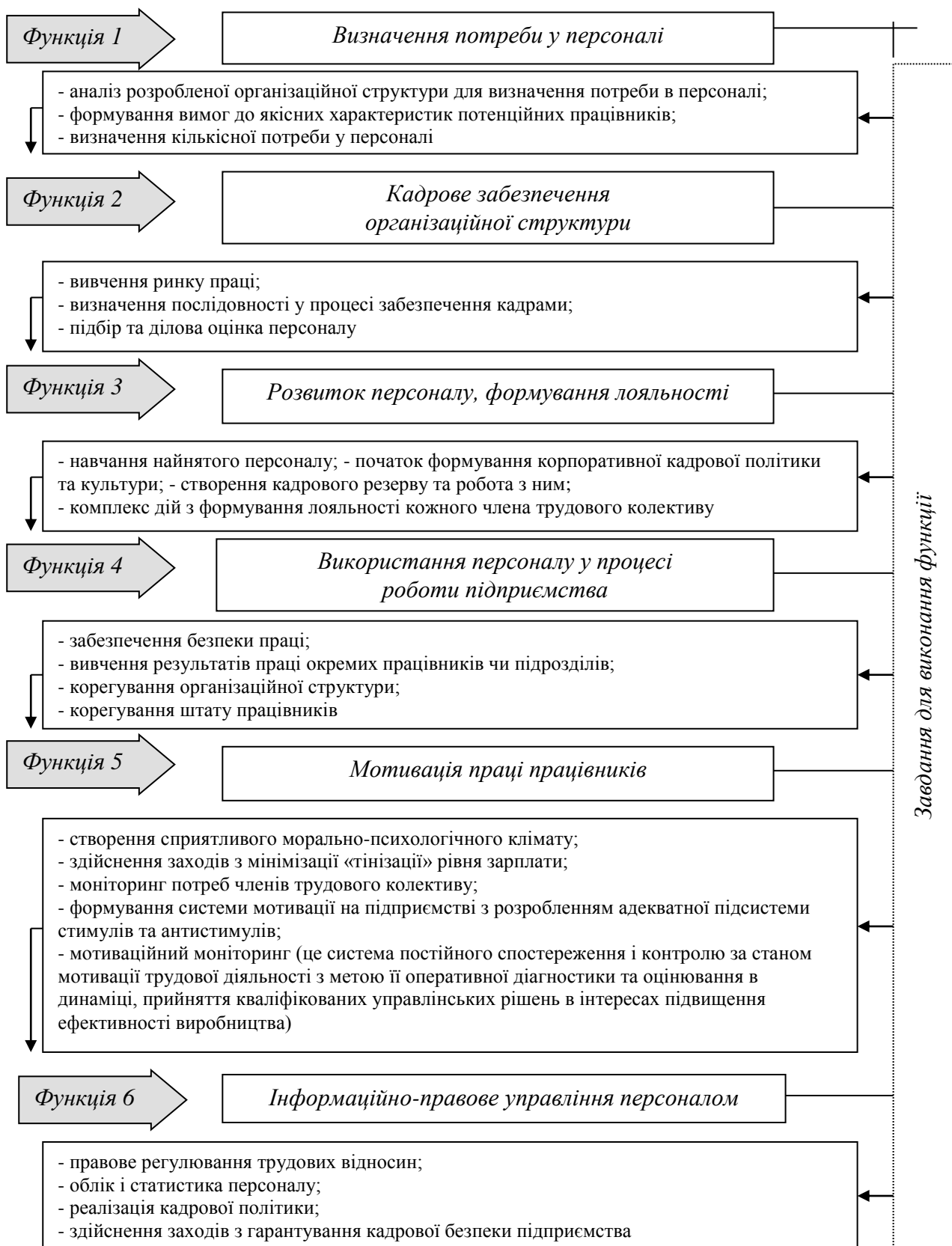

Рис. 3.40. Система управління персоналом ПТЗ з позиції забезпечення його економічної безпеки

Джерело: розроблено автором на основі [136; 208; 219; 450; 486; 527; 451, с. 142]

Як висновок, можна сказати, що персонал є визначальною категорією сталого рівня розвитку промислових підприємств, а також забезпечення їхньої економічної безпеки. При цьому, він потребує особливої уваги зі сторони підприємства. Специфічним фактором, який дозволяє стверджувати про відносини працівника до підприємства, є його лояльність. Лише за умови включення до цілей діяльності суб'єкта господарювання такої складової як процес управління лояльністю працівників можна уникнути значної кількості загроз та попередити розвиток небезпек у кадровій сфері, що сприятиме зростанню результативності роботи останнього.

РОЗДІЛ 4.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА У ТРАНСПОРТНОМУ МАШИНОБУДУВАННІ

4.1. Корупція у системі загроз економічній безпеці функціонування підприємств з виробництва транспортних засобів

4.1.1. Особливості корупції як загрози економічній безпеці суб'єктів господарювання різних рівнів

У процесі діяльності ПТЗ постійно підпадають під дію значної кількості загроз внутрішнього і зовнішнього середовища. Загрози внутрішнього середовища пов'язані із персоналом підприємства і його діяльністю. Вплив цих загроз можна мінімізувати шляхом правильної кадрової політики та продуманої організації процесу управління підприємством. Загрози зовнішнього середовища є значно проблемнішими, адже суб'єкт господарювання не має важелів впливу на них і повинен так організовувати свою роботу, щоб найменше від них потерпати, що у більшості випадків є неможливим і несумісним з прибутковим функціонуванням.

Як зазначено у праці [485, с. 32], до найважливіших зовнішніх загроз, які можуть нанести шкоду промисловому підприємству, або зробити його подальшу діяльність неможливою, належать:

- недосконалість чинного законодавства;
- надзвичайність ситуацій (форс-мажорні обставини);
- недобросовісна конкуренція;
- криміналізація економіки;
- зміна валютного курсу;
- впровадження новітніх технологій.

Серед основних зовнішніх загроз, які негативно впливають на діяльність ПТЗ, належить можна відзначити у першу чергу криміналізацію економіки

України. Реверчук Н.Й. стверджує, що злочинний світ активно проникає у різні види підприємницької діяльності: виробництво і збут продукції, інвестування, експортно-імпорту діяльність тощо. Особливо вигідно нав'язувати посередництво між виробником і споживачем. Підприємництво вразливе і зазнає збитків від злочинно діючих постачальників, посередників, покупців, різних сервісних структур і навіть від власних охоронних служб [485, с. 35].

Однак, найнебезпечнішою є організована злочинність. Традиційні сфери отримання доходів злочинним шляхом – торгівля наркотиками, зброєю, рекет. Усі ці сфери нелегального бізнесу взяті на озброєння мафією. Нелегальні угруповання здійснюють силовий тиск на комерційну структуру до тих пір, поки вона не погодиться регулярно платити данину. Навзаєм рекетири охороняють цю структуру від посягань конкурентів. Підприємство, у якого власних засобів для захисту від мафії недостатньо, вимушене погодитись на їх умови.

В останній час набуло поширення збирання данини з комерційних структур не у грошовому еквіваленті, а у вигляді акцій. Особливо цією даниною обкладаються державні приватизовані підприємства. Якщо підприємство, яке знаходиться під контролем мафії, не платить данини, воно потрапляє у кабальну залежність. Злочинне угруповання вимагає пеню з кожної протермінованої заборгованості, як свідчить преса, до 30 % на місяць у валюті.

Значні суми грошей, здобуті незаконним шляхом, зумовлюють потребу мафії знаходити способи їх легалізації. Основною формою легалізації цих коштів є створення власних комерційних структур. У нелегальну сферу потрапляють всі сфери бізнесу, які дають великі прибутки: експорт металів, лісу, імпорту енергоносіїв. Реальні власники бізнесу глибоко законспіровані і відомі лише дуже вузькому колу осіб [485, с. 35-36].

Можна погодитися із твердженням, задекларованим у праці [59], що корупція є однією із загроз, яка завдає удару по економічній і політичній безпеці країни та підприємств. Цей феномен розвивається як конфлікт інтересів усередині істеблішменту (бюрократів, тіньовиків, кримінальних елементів у

владі), де доступ до грошей і ресурсів обмежений, а конкуренція надзвичайно висока. У результаті продажності чиновників, несумлінного виконання ними службових обов'язків тіньова економіка (кримінальна і напівлегальна), організована злочинність у сфері економіки починає контролювати значну частину приватних і державних банків і підприємств. Практично жоден сектор економіки не захищений від її впливу. Хабарництво дає чиновникам стимул створювати перешкоди підприємцям і чим більше хабарів вони отримують, то вищу ціну вимагають за свої послуги [485, с. 35].

На основі врахування зазначених вище факторів можна стверджувати той факт, що чистий прибуток ПТЗ розраховуватиметься не за класичними правилами, а з урахуванням всіх корупційних виплат і може бути розрахований за формулою

$$\text{Чистий прибуток} = \text{валовий прибуток} - \text{податки} - \text{корупційні виплати}. \quad (4.1)$$

Шепелева А.Ю. [593] дотримується думки, що на діяльність підприємств промисловості України негативно впливає також ряд зовнішніх факторів:

- фактори ближнього оточення (прямий вплив на діяльність підприємств);
- фактори віддаленого оточення (непрямий вплив).

До факторів ближнього оточення (прямого впливу) належать постачальники, споживачі, акціонери, конкуренти, органи державної влади, фінансові інституції тощо; до факторів непрямого впливу належать соціальні, економічні, політичні, юридичні, технологічні та інші умови, що зумовлюють стратегічні умови діяльності автотранспортних підприємств. Крім того, до факторів віддаленого впливу належать:

- політична стабільність і передбачуваність;
- макроекономічні показники (бюджет, платіжний баланс, державний борг);
- рівень договірної дисципліни контрагентів з виконання умов контрактів;
- рівень законності і правопорядку;

- рівень злочинності та корупції;
- умови податкової системи і рівень податків;
- якість банківської системи та інших фінансових інституцій;
- компетентність і політика центральної та місцевої влади, рівень конфліктних інтересів в їхніх структурах;
- відкритість економіки, рівень монополізації ринку, існування бар'єрів входу на ринок, рівень інфраструктури;
- якість робочої сили.

Усі ці фактори створюють значний негативний вплив на рівень виробництва продукції, але варто зупинитися на рівні корупції, яка зумовлює відчутне гальмування розвитку вітчизняного народного господарства.

Корупція є однією із домінуючих загроз, про її значні масштаби можна стверджувати, аналізуючи дані зі звітів [176, 512]. З поміж 183 країн світу, охоплених міжнародними спостереженнями у сфері дослідження поширеності корупції, Україна займає 152 місце (табл. 4.1); при цьому, ця позиція, починаючи з 1998 р. залишається практично незмінною, хоча й відображає зміщення по шкалі з 69 до 152 рангу (табл. 4.2), адже кількість досліджуваних держав зростала, а рівень України завжди відповідав показникам держав, що завершували перелік.

Дану картину підтверджують вітчизняні дослідження, згідно з якими понад 60 % населення України щороку протягом 2007-2011 рр. були причетними до корупційних дій (рис. 4.1). Аналізуючи індекс сприйняття корупції за регіонами України (рис. 4.2), можна впевнено стверджувати, що практично не відбувається вагомих змін у його значенні; так, медіана 2009 р. становила 37,1, а у 2011 – 37,0.

Таблиця 4.1

Індекс сприйняття корупції у світі

Ранг країни	Країна / Територія	Бал ІСК 2011
1	Нова Зеландія	9,5
2	Данія	9,4
3	Фінляндія	9,4
4	Швеція	9,3
5	Сінгапур	9,2
6	Норвегія	9,0
7	Нідерланди	8,9
8	Австралія	8,8
9	Швейцарія	8,8
10	Канада	8,7
...	...	...
152	Таджикистан	2,3
153	Україна	2,3
154	Південно-Африканська республіка	2,2

Таблиця 4.2

Динаміка зміни значення

індексу сприйняття корупції в Україні

Рік	Бал	Ранг	Загальна кількість охоплених дослідженням країн
2011	2,3	152	183
2010	2,4	134	178
2009	2,2	146	180
2008	2,5	134	180
2007	2,7	118	179
2006	2,8	99	163
2005	2,6	107	158
2004	2,2	122	146
2003	2,3	106	123
2002	2,4	85	102
2001	2,1	83	91
2000	2,6	75	99
1999	2,6	75	99
1998	2,8	69	85

Джерело: [176]

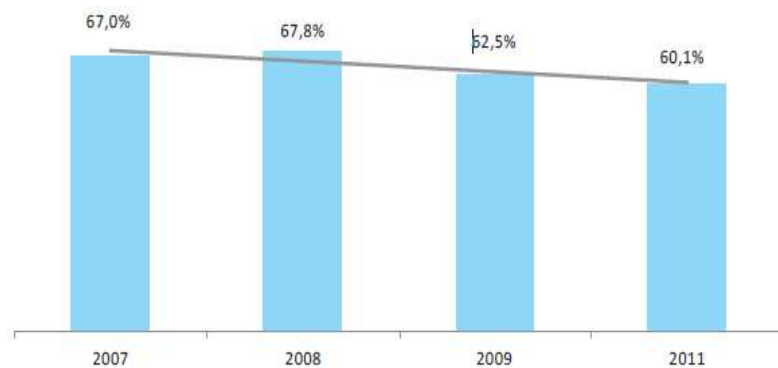

Рис. 4.1. Частка втягнутих в корупційні стосунки протягом року

Джерело: [512, с. 5]

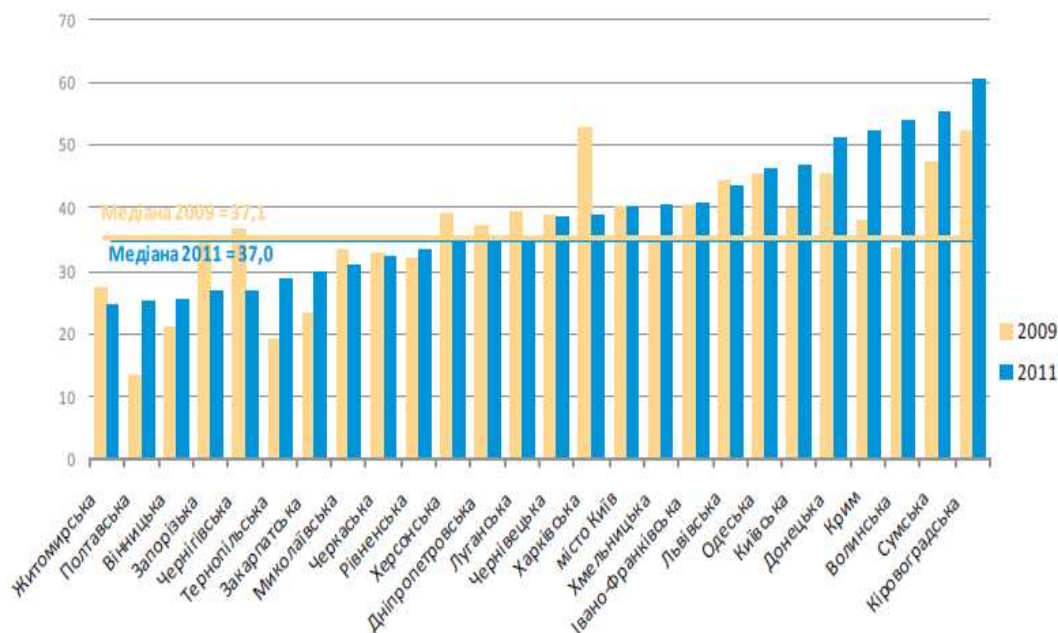

Рис. 4.2. Індекс сприйняття корупції в Україні (за регіонами)

Джерело: [512, с. 26]

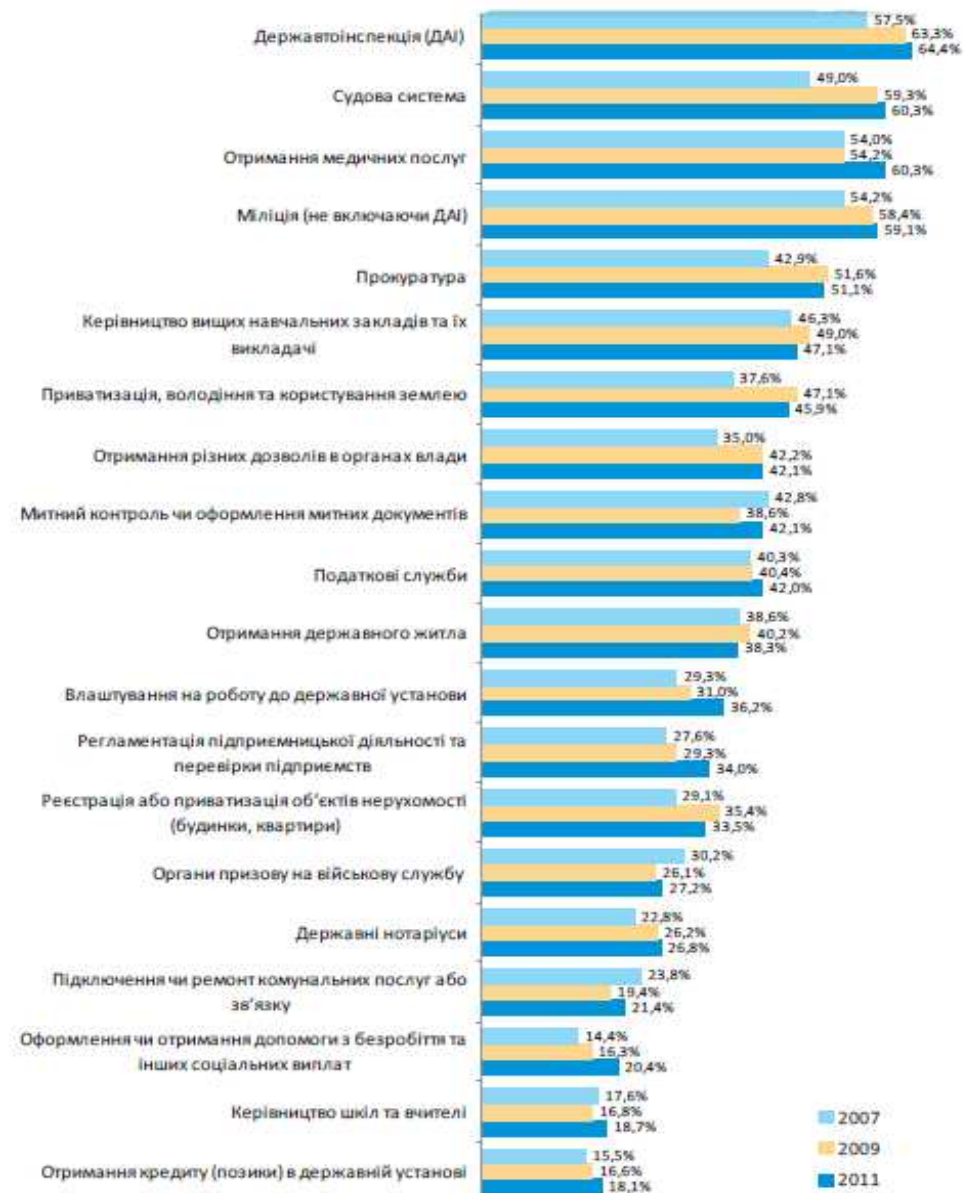

Рис. 4.3. Поширеність корупції

Джерело: [512, с. 24]

Згідно українського законодавства [471] «корупція – використання особою, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей». При цьому «неправомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову».

У Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованою Україною 16.03.2005, корупцію визначено як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду або поведінку такої особи» [576].

Іноземні автори під корупцією розуміють діяльність двох індивідів чи двох груп осіб для задоволення власних інтересів з одночасним спричиненням збитків третій стороні [614, с. 460-491]. Вітчизняні автори [126, 201, 202] пропонують три основні підходи до визначення поняття корупції.

Перший підхід передбачає тлумачення корупції як відхилення від норм права службової етики та загальних моральних принципів. Трактуючи так корупцію, можна так тлумачити її широке значення: посадова особа використовує протиправно свої права, які безпосередньо пов'язані зі службовим становищем, для отримання неправомірної вигоди; «вузьке» значення тлумачення корупції передбачає прийняття посадовою особою протиправного рішення, в результаті якого інша особа отримує певну вигоду за що «віддячується» посадовій особі [126]. Така ситуація зумовлена тим, що державні посадовці мають право приймати рішення про розподіл державних ресурсів, зокрема, бюджетних коштів, державних замовлень, перерозподіл прав

власності на об'єкти державної власності, соціальні, освітні, медичні послуги, які надаються за рахунок держави.

Другий підхід, на думку О.Є. Користіна, О.І. Барановського, Л.В. Герасименко, визначає корупцію як суспільне явище, що визначає міру неефективності наявних державних соціально-економічних інститутів та правової системи, крім того, вони стверджують, що корупція є своєрідною "силою тертя", котру мають перебороти як суспільство загалом, так і суб'єкти господарювання для реалізації завдань, що стоять перед ними. Цим підходом визначають рівень корумпованості суспільства загалом [126].

Третій підхід тлумачить корупцію як поведінку індивідів чи груп осіб, які передбачають і створюють для цього умови, з метою отримання державних ресурсів у цілях процвітання власного бізнесу. Ці три підходи зумовлюють розгляд корупції як дуалістичного поняття (рис. 4.4).

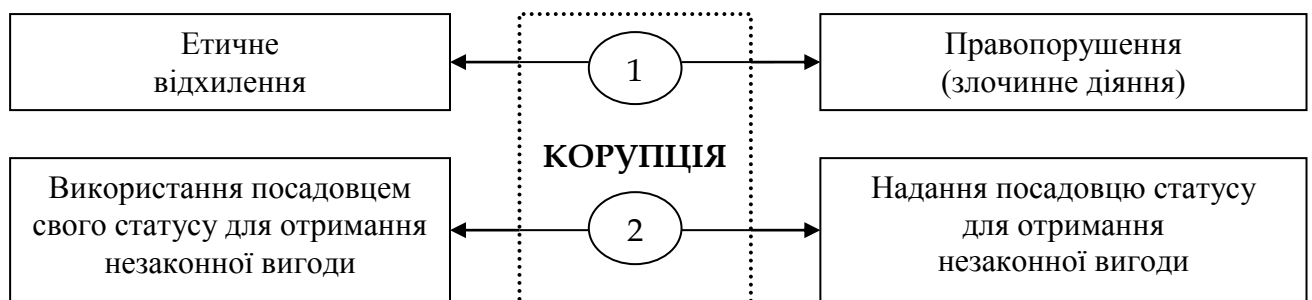

Рис. 4.4. Корупція як дуалістичне поняття

Джерело: розроблено автором на основі [126, 127, 566, 567]

Як зазначено у праці Франчука В.І. [566, с. 38], корупція є тим чинником, що здійснює роздвоєння суспільства на дві соціальні підсистеми (одна – базується на правових і моральних законах, а друга – на протиправних нормах), що існують паралельно (рис. 4.5).

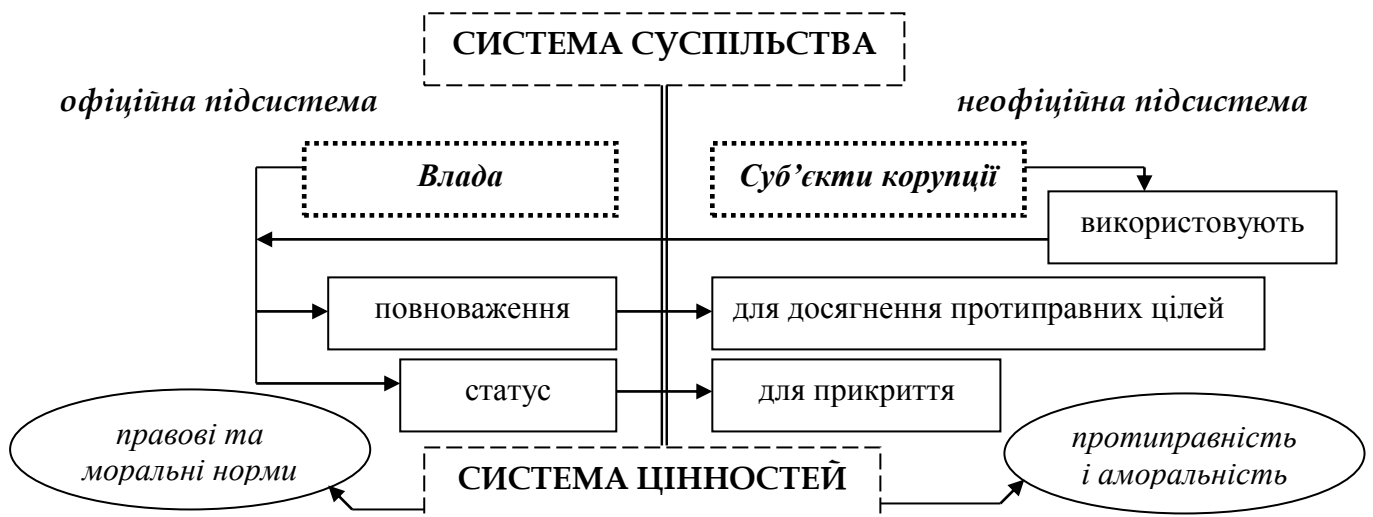

Рис. 4.5. Зміст корупції

Джерело: [566, с. 38]

Волженкін Б.В. пропонує наступне визначення корупції: «корупція – це соціальне явище, яке полягає в розпаді влади, коли державні (муніципальні) службовці та інші особи, уповноважені на виконання державних функцій, використовують своє службове становище, статус і авторитет займаної посади в корисливих цілях для особистого збагачення або в групових інтересах» [75, с. 19].

Представники російської наукової економічної школи такі як Латов Ю.В. та Ковальов С.Н. [342, с. 57-58] трактують корупцію як процес отримання хабарів чи незаконних грошових доходів державними бюрократами заради власного збагачення, при цьому особливістю даних відносин є те, що, здебільшого, ініціаторами корупційних відносин виступають не державні службовці, а підприємці. З метою деталізації поняття корупційних відносин науковці пропонують використання моделі «поручитель (принципал) – виконавець (агент) – підопічний (клієнт)» (рис. 4.6); її зміст полягає в тому, що принципал (державні службовці найвищих рівнів управління державою) визначають завдання для агентів (державні службовці регіональних, місцевих рівнів), яких попередньо призначають на посади.

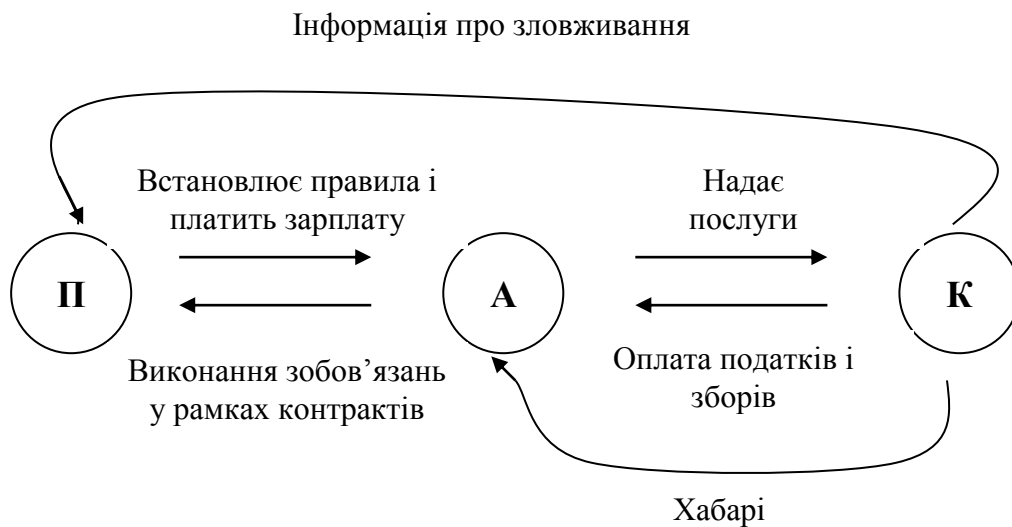

Рис. 4.6. Модель корупції «поручитель (принципал) – виконавець (агент) – підопічний (клієнт)»

Джерело: [342, с. 66]

Зміст роботи агента зводиться до посередництва між клієнтами (суб'єктами господарювання чи фізичними особами) та вищими органами влади. За умови сплати податків та зборів агенти надають клієнтам від імені принципала певні послуги, саме сплата податків дозволяє клієнтам працювати, дотримуючись норм права і уникати сплати штрафів та стягнень. У зв'язку з тим, що значна сукупність факторів протидіють та унеможлиблюють тотальний контроль принципала над агентами, виникає можливість отримання останніми хабарів за здійснення своєї діяльності. Особливістю даної схеми є те, що жодне підвищення зарплат агентам не дозволить побороти корупцію у їхньому середовищі, адже потенційні фінансові можливості клієнтів, які мають намір «вирішити» важливе особисте питання, є завжди вищими. Вагомим кроком до мінімізації таких дій є заохочення подання інформації від клієнтів про факти зловживання агентів.

Розглядаючи сутність корупції, Флейчук М. у монографії [562] окреслила основні підходи щодо її вивчення та інтерпретації (табл. 4.3).

Концептуальні підходи щодо інтерпретації поняття корупція

Концепція		Короткий зміст
„Рациональний підхід” (економіка злочинності)		Індивід зважає на усі витрати та набуті блага внаслідок злочинної діяльності та раціонально вирішує порушувати закон, якщо очікувана корисність цих дій вища порівняно з ситуацією, коли б він залишився чесним і витратив свій час і ресурси іншим чином
Інституційний підхід	„Теорія рентоорієнтованої поведінки”	Економічна рента – це плата за ресурси понад максимальну величину альтернативних витрат при монопольному використанні цих ресурсів. Рентоорієнтована поведінка – це зусилля, спрямовані на здійснення державного втручання в ринковий розподіл ресурсів з метою привласнення штучно створюваних таким чином доходів у вигляді ренти. Під корупцією розглядається форма нелегальної рентоорієнтованої поведінки
	„Контрактний підхід”	Корупція – це контрактна взаємодія між економічними агентами та інституціями з метою зловживання становищем заради особистої вигоди
	Модель „принципал-агент”	Корупція існує через асиметричність інформації та високі витрати на моніторинг діяльності агента-чиновника
	„Теорія опортуністичної поведінки”	Корупція – частковий випадок опортуністичної поведінки
„Класичний лібералізм”		Корупція як реакція на „неефективність” держави і „неефективність” ринку, як „суспільне антиблаго”, яке завдає шкоди всім членам суспільства (негативні екстерналії)

Джерело: [562, с. 248]

Схожої позиції, але з певними уточненнями та деталізацією, дотримується Бондаренко І.А. [49, с. 23-45, 56-80]. Зважаючи на зазначені дослідження, доцільно розглядати сутність корупції через призму ряду позицій.

1. *Корупція як різновид злочинної діяльності (раціональний підхід)*. За цим підходом встановлюється, що індивід здійснить корупційний вчинок у тому випадку, якщо вигода від нього буде вищою за затрати часу та ресурсів у випадку уникнення незаконних дій і дотримання офіційних норм та процедур.

Основою для таких досліджень була праця Беккера Г. [613], в якій розглядається очікувана корисність від j -го злочину як сума, визначена за формулою

$$U_j = P_j U_j (Y_j - F_j) + (1 - P_j) U_j Y_j \quad (4.2)$$

де Y_j – злочинний дохід, включаючи грошову і психологічну складові; U_j – функція корисності; P_j – ймовірність покарання; F_j – ступінь важкості покарання.

Роз-Аккерман С. працював над розвитком даного твердження, при цьому він вперше розглянув корупцію як економічне явище. У його моделі [629] розглядається конкуренція підприємств для отримання контракту від державної структури, які змагаючись між собою намагаються через хабар зацікавити державного чиновника. При цьому варто зважати на те, що і чиновник-хабарник, і підприємство, яке пропонує хабар, можуть мати матеріальні та психологічні втрати (навіть позбавлення волі). Науковець моделює ситуацію наступним чином: держава (в особі державного службовця) є покупцем послуги (товару), яку пропонують підприємства-конкуренти. Процес купівлі-продажу може відбуватися різними шляхами, зокрема, *перший варіант* – вимоги до товару (послуги) замовника чітко визначені, а підприємства конкурують між собою за отримання контракту, при цьому товар може бути однаковим або різним у цих конкурентів; *другий варіант* – побажання та вимоги до товару (послуги) сформульовані нечітко і конкуренти змагаються за контракт із замовником; *третій варіант* – побажання чітко не сформульовані щодо характеристик товару, але такий товар (послугу) пропонує лише одна фірма на ринку. Предметом дослідження виступають умови, за яких буде підписано договір купівлі-продажу з використанням корупційної схеми, а також розмір цього хабара в залежності від поведінки учасників ринку.

При розгляді *першого варіанту* доцільно зазначити, що надання переваг іншому товару (послугі) при значній пропозиції на ринку можна чітко прослідкувати, це ускладнюється за умови пропозиції різними фірмами товарів (послуг) з однаковим співвідношенням «ціна – якість». Саме такі умови породжують мотиви для хабарництва, така ситуація є надзвичайно вигідною для посадової особи, адже вона може маніпулювати розміром хабара, оголошуючи кожному наступному конкуренту суму «винагороди за сприяння» попередника.

Роз-Аккерман С. моделює дану ситуацію за допомогою наступних формул

$$G(X^i) = X^i - J(X^i) - R(X^i); \quad (4.3)$$

$$\pi_i(X^i) = P^i q - T^i - X^i - D^i(X^i) - N^i(X^i), \quad (4.4)$$

де G – прибуток посадової особи; π_i – прибуток підприємства (продавця) i ; X^i – розмір хабара, заплаченого продавцем i ; P^i – ціна одиниці продукції продавця i ; q – кількість продукції, необхідної державі; $J(X^i)$ – середній штраф для посадовця; $R(X^i)$ – моральні втрати для посадовця у зв'язку із отриманням хабара X^i у грошовому еквіваленті; T^i – загальні витрати на виробництво q одиниць для продавця i ; $D^i(X^i)$ – середній штраф для продавця; $N^i(X^i)$ – моральні втрати для продавця при дачі хабара X^i у грошовому еквіваленті.

Виконання даної моделі можливе за певних умов, зокрема:

- 1) посадова особа здійснюватиме дії та йтиме на ризик за умови певного розміру винагороди, яка визначається нерівністю $(J_{xx} + R_{xx}) \leq 0$ та $J(0) + R(0) \geq 0$, тобто за умови отримання не нижчого хабара вищого за певну суму X_{min} ;
- 2) підприємство йтиме на дії хабарництва для отримання контракту за умови виконання нерівності $X^i \leq P^i q - T^i - D^i(X^i) - N^i(X^i)$ та $P^i q - T^i > 0$.

Якщо припустити, що розмір штрафу для всіх фірм-учасників «змагання за контракт» буде однаковим, то ймовірність його отримання буде найвищою у підприємства, яке матиме найбільшу різницю між сумою доходу та виробничих і моральних витрат при хабарі X_0^i .

У процесі моделювання *другої ситуації* (коли нечітко сформульовані вимоги держави), автор доповнює модель коефіцієнтом Y^i – рівень якості, і представляє його формулами

$$\begin{aligned} J &= J(P^i, Y^i, X^i); J_p \geq 0; J_y \leq 0; J_x \geq 0; J(0, Y^i, X^i) = 0; \\ D &= D(P^i, Y^i, X^i); D_p \geq 0; D_y \leq 0; D_x \geq 0; D(0, Y^i, X^i) = 0. \end{aligned} \quad (4.5)$$

Особливістю даної моделі є те, що підприємству буде вигідним за будь-яких умов давати хабар, оскільки у процесі реалізації проекту матиме можливість компенсувати це за рахунок варіації з якістю продукції (послуг) Y^i , тобто розмір прибутку при цьому повинен бути більшим чи рівнем нулю

$$0 \leq P^i q - T^i - X^i - D(P^i, Y^i, X^i) - N^i(X^i). \quad (4.6)$$

На рис. 4.7 продемонстровано ймовірну форму області прийнятних розмірів хабара для підприємства, що описується функцією $X_0^i(P^i)$, що

демонструє комбінацію ціни і хабара, який дозволяє отримати нульовий прибуток підприємствами, а заштрихована область показує одну з можливих форм хабарів

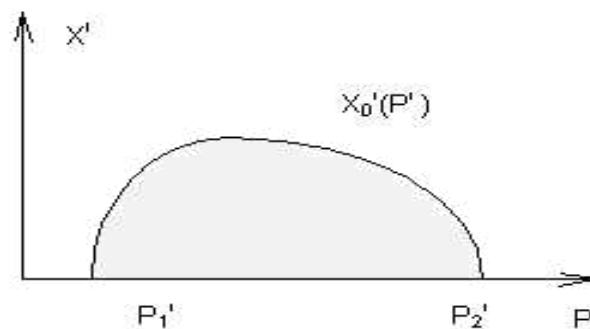

Рис. 4.7. Ймовірна форма області прийнятних розмірів хабара для підприємства
Джерело: [344]

Виконання даної моделі можливе за певних умов, зокрема:

- 1) посадова особа здійснюватиме дії та йтиме на ризик за умови максимізації власної винагороди G_{max} , яка визначається рівністю $G^i = X^i - J(P^i, Y^i, X^i) - R(X^i)$;
- 2) підприємство йтиме на дії хабарництва для отримання контракту за умови, коли прибуток буде не нижче нуля (розмір максимальної суми хабара становитиме $X_0^i(P^i)$).

Аналізуючи третій випадок, автор зазначає, що у процесі отримання контракту нечесним шляхом однією фірмою, інші можуть повідомити про це відповідні державні органи; щоб такого не відбувалося фірма-фаворит «компенсує» іншим втрати за «мовчання», а також може відбуватися за таких умов зговір між фірмами-конкурентами, що негативно впливає на рівень конкуренції в галузі чи на ринку в цілому.

Таким чином, як зазначено у праці [353, с. 304], корупція має складну структуру відносин між підприємством та державою, які можуть бути як заохочувальними, так і обмежувальними, а також не є виключною функцією від витрачених ресурсів на її здійснення.

2. Корупція як рентоорієнтована поведінка. Сплата «ренти» зумовлена умовами, які створюються державними чиновниками, що за певну винагороду

здійснюють розподіл державних ресурсів, фінансів чи приймають відповідні рішення.

Вперше поняття «пошук ренти» було використане в роботі Енн Крюгер [625]. За її словами у багатьох ринкових економіках урядові обмеження економічної діяльності – це беззаперечний факт. Такі обмеження сприяють виникненню різноманітних видів ренти; при цьому за можливість її сплатити досить часто змагаються суб'єкти господарювання. Така ситуація має дві сторони – легальну та нелегальну, остання проявляється у формі хабарництва, корупції, контрабанди чи виникнення чорних ринків. Як зазначає науковець Аузан А.А. [166], ціль пошуку ренти полягає в обмеженні конкуренції і отриманні різного роду монопольних прав; одночасно державні чиновники бажають отримувати матеріальну вигоду як за рахунок суспільства загалом, так і за рахунок окремих агентів.

3. Корупція як різновид контрактних угод. Зміст корупції за цим підходом трактується як контрактна угода між агентами заради отримання неправомірної вигоди. Представником даного підходу можна вважати Притцля Р.Ф. [466], який пояснює державну корупцію як нелегальний ринок прав власності. Права власності у даному випадку трактуються як повноваження на здійснення певної діяльності та прийняття відповідних рішень чиновниками. За таких умов корупція є інструментом на ринку, в межах якого державні службовці конвертують публічну владу у власні інтереси, а суб'єкти господарювання – отримання від держави права на використання її ресурсів.

4. Корупція як явище, що описується моделлю «принципал – агент». Прихильниками даної теорії були Чазап Дж. та Харм Ц. [616]; її особливість полягає в тому, що через неможливість проведення відповідного моніторингу (у зв'язку з його високою вартістю) та отримання чіткої інформації про дії принципала, зростає ймовірність маніпуляції ним агента. Одночасно дослідники піднімають питання і клептократії (влада крадіїв, система влади в умовах якої корупція та фінансові зловживання державних чиновників та політиків стають одним з основних стрижнів життя суспільства, є результатом специфічного поєднання у політичному житті цілої низки країн, зокрема,

у пострадянських державах, елементів анархічного та охлократичного, а нерідко й автократичного режимів). Саме клептократія, виступає важелем, який ускладнює моніторинг суспільних процесів і сприяє розвитку корупційних відносин. Дану ситуацію описує С. Андрескі [83], який ототожнює поняття «корупція» та «клептократія» як системи державного управління. Автор пропонує ряд тверджень, які характеризують процес:

1) розвиток даних явищ у суспільстві провокують великі корпорації, які формують у своєму штаті команди фахівців для налагодження та використання корупційних схем;

2) сутність клептократії як функції органів державного управління визначається законами попиту та пропозиції у більшій мірі, ніж державними законами;

3) клептократична держава є зразком моделі економіки невтручання;

4) «чиста клептократія» як і «чиста демократія» не може існувати у зв'язку із впливом моральної чи класової солідарності на рівень попиту та пропозиції на хабарі.

5. Корупція як прояв опортуністичної поведінки.

Дану позицію формували науковці Дж. С. Еккеланд, Г. Сіель, які притримувалися позиції, що корупція у суспільстві спричинена бажанням державних чиновників пристосуватися, відсутністю бажання відстоювати державні інтереси та безпринципністю. Така поведінка зумовлена рядом чинників, зокрема, невисоким рівнем зарплати, обмеженні рівня винагороди чи преміювання і створенням системи покарань. Єдиним шляхом мінімізувати рівень корупції у суспільстві є усунення обмежень на накладення покарань корумпованих елементів [617].

6. Корупція як фактор занепаду держави та ринку.

Такі науковці як Людвіг фон Мізес [378] та Роберт Х.Франк [565] стверджували, що жодне правління держави не може забезпечити абсолютної відсутності корупції, яка з часом призведе до занепаду держави. Вони позиціонували корупцію як «суспільне антиблаго», що спричинює виникнення

негативних настроїв у суспільстві, а також приносить шкоду всім членам суспільства. Така ситуація стимулює проблеми на ринку і в державі, які в подальшому можуть перерости у їх крах. Для мінімізації негативного впливу корупції запропоновано визначити ті державні чи недержавні інститути, які мають найбільший інтерес в успішній реалізації антикорупційних дій.

7. Корупція як механізм заміщення ресурсів.

Бондаренко І.А. [49] пропонує розглядати корупцію як механізм заміщення одних ресурсів (тимчасових) на грошові чи інші ресурси. У економіці кожен агент має власну позицію на норму заміщення одних ресурсів іншими, з урахуванням ринкових цін. Такий механізм може успішно працювати у випадку хабарництва з метою пришвидшення процесу, але не матиме реалізації у хабарництві за порушення норм права.

У переважній більшості випадків корупція виникає за участю однієї сторони – представника органу державної влади та іншої (юридичної чи фізичної) особи. Саме зловживання владою держслужбовців є фактором процвітання корупції. Перелік причин таких дій є значним і багатоаспектним (рис. 4.8).

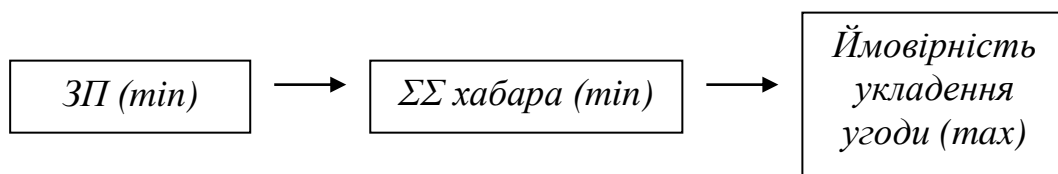

Рис. 4.8. Вплив розміру зарплати держслужбовця на рівень корупції

Джерело: розроблено автором

Першопричиною поширення корупції є низький рівень доходів держслужбовців. При цьому зберігається наступна тенденція – чим нижчий рівень доходу посадовця, тим буде нижча бажана ставка хабара і тим самим ймовірність укладення угоди буде вищою (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Причини корупції

Джерело: розроблено автором на основі [244, 250, 256, 260, 261, 273, 281, 566, 567]

Як зазначено у праці [72], існує парадокс, який полягає у наступному: підвищення розміру зарплати чиновникам зумовлює зниження кількості корупційних трансакцій, але не обов'язково призводить до скорочення обсягів коштів, що обслуговують корупційну сферу; тобто підвищення офіційних доходів потенційних хабарників спричиняє зниження кількості корупційних угод, але підвищує розмір хабара.

Нівелювання значення відповідальності за корупційні вчинки спричинено відсутністю ефективної системи контролю за виконанням посадових обов'язків державних службовців, а також низькою ймовірністю викриття злочинної поведінки під час реалізації корупційних схем. Щодо інституційного контролю, то тут доцільно навести слова з праці [632, с. 19]: «Чесний та професійний контролер, кваліфікований аудитор і чіткі правила етики поведінки повинні сприяти викриттю корупційної діяльності і зменшувати стимули для участі у таких діях».

Проблема з низькою кваліфікацією держслужбовців зумовлена тим, що висококваліфіковані кадри мають можливість знайти собі високооплачувану роботу у приватному секторі і не ризикувати з хабарництвом, протилежною ж є ситуація з низькокваліфікованим персоналом.

Однією з серйозних причин поширення корупції є неточності у системі діючих правил і положень, які створюють можливість двозначного трактування приписів, а також значна кількість регламентуючих норм, що вимагають у підприємців отримання дозволів, ліцензій, патентів тощо. А для того, щоб те чи інше правило чиновниками було трактоване у «потрібному» значенні і щоб отримати відповідні документи суб'єкти господарювання вдаються до «мотивування вирішення» проблеми.

Лояльне ставлення до адміністративної корупції керівництва країни проявляється у тому, що до корупціонера-чиновника не застосовуються радикальні заходи покарання, а, здебільшого, обмежуються переводом на іншу посаду, досить часто без пониження. Це слугує сигналом для інших держслужбовців про «зелене світло» для хабарництва. Крім того, досить

розповсюдженими є схеми, коли політичне керівництво є ланкою корупційних схем, і як наслідок, вони не впливатимуть на сферу, з якої отримують доходи.

Україна отримала у спадок систему соціальних відносин СРСР, коли для отримання «чогось» необхідно було мати або протекцію чиновника, або переплатити у декілька разів. Незважаючи на те, що з розпаду Радянського Союзу минуло понад 20 років, ситуація змінюється надзвичайно повільно, і суспільство не докладає для цього жодних зусиль.

Крім того, існує серйозна проблема відсутності довіри між суспільством і державою, адже побутує думка, що держава – це сукупність чиновницьких структур, які зайняті максимізацією власних прибутків з використанням наданих їм владних повноважень і не позиціонуються як елемент системи виробництва суспільних благ, що повинен був би призвести до суспільного благополуччя.

Промисловість є однією з галузей народного господарства, яка найбільше потерпає від корупції. Так, вугільна промисловість, яка у загальній структурі виробництва займає 50 %, забезпечує на понад 80 % потреби вітчизняної металургії у сировині для коксохімічних заводів, а також постачає паливо населенню, страждає від «тіньових» схем розрахунків за видобуте вугілля, а також корупції серед керівників шахт та об'єднань.

У зв'язку із такою ситуацією на промислових підприємствах не приділяється увага оновленню засобів виробництва, внаслідок цього енергоємність 1 дол. США ВВП України на 20 % вища у порівнянні з Російською Федерацією і на 60-70 % - ніж у Польщі, Чехії, Угорщині та у 8-10 разів порівняно з країнами «великої сімки» [126, с. 51].

У статті [519] виокремлено ще одну проблему, з якою зіткнулися промислові підприємства, – внаслідок корупційних схем здійснювалися порушення тендерних процедур у процесі закупівлі обладнання. За таких умов керівництво підприємств під час укладення договорів на постачання обладнання здійснювало авансові платежі за рахунок коштів бюджету і, навіть, не приймало жодних заходів, щоб впевнитися чи постачальник дійсно має вказане в договорах обладнання і чи зможе вчасно його поставити. Крім того,

вартість такого обладнання навмисне завищувалася, що не заважало таким постачальникам вигравати тендери.

Цікаві статистичні дані щодо таких тендерів наведено у дослідженні Дмитренко Н. [108]. Так, у оприлюднених звітах Рахункової палати вказано, що впродовж 2003-2004 рр. із 1252 млн грн, що виділені з державного бюджету для технічного переоснащення підприємств з добування вугілля, 478 млн грн використано з порушенням вітчизняних нормативно-правових актів, тобто 41% коштів. Іншим прикорм фактом, що призвів до втрати з державного бюджету 29 млн доларів США був інцидент, коли у 2004 р. Рахункова палата висунула звинувачення Мінпаливенерго у тому, що міністерство не приймає жодних заходів для вирішення проблеми невиклати кредиту Всесвітнього банку вітчизняними енергокомпаніями, в результаті чого (оскільки гарантом у кредиті виступала держава) зазначену суму заплатила держава замість компаній-боржників. За такі дії жоден із посадових осіб не був притягнений до кримінальної відповідальності. Доцільно зазначити, що МБРР для реструктуризації вугільної промисловості надав Україні кредит у 1996 р. в розмірі 150 млн доларів США, у 1999 р. – 80 млн доларів США. Вражаючим є те, що всі вони не використовувалися за призначенням. Про це свідчить той факт, що у 1996 р. гірники не отримали нічого, а у 1999 р. – 0,2 % вказаної суми.

Аналізуючи ситуацію у ПЕК, можна стверджувати, що підвищенню рівня корупції в Україні та зростанню кількості випадків зловживання посадовими особами сприяє здійснення бартерних операцій, взаємозаліки, дотації та субвенції, які сприяють ухиленню від сплати податків та «відмиванню грошей».

Іншим фактом корумпованості ПЕК є те, що у 2000 р. з енергосистеми України до енергосистем держав-сусідів надійшло 4,8 млрд кВт·год електроенергії вартістю 116,6 млн доларів США, а до енергосистеми України надійшло 3,4 млрд кВт·год електроенергії вартістю 89,2 млн доларів США, але митні збори сплачено лише за 37 % зазначеної електроенергії [403, с. 130].

Найбільшого занепокоєння викликає пасивність українського суспільства і небажання змінювати ситуацію. Так, у європейських державах при виявленні

факту корупції свідомий громадянин відразу повідомляє відповідні органи, а в Україні всі лише засуджують такі вчинки в кулуарах.

Після деталізації причин поширення корупції доцільно зосередитися на її наслідках для економіки в цілому і для суб'єктів господарювання вітчизняної промисловості зокрема. Як зазначено у працях [72, 632], корупція у сфері економіки має ряд негативних наслідків, крім того, її вплив не обмежується виключно економікою, а зачіпає і соціальну сферу. На рис. 4.10 автор схематично відобразив власний підхід до класифікації наслідків корупції за сферами.

Зупинимось детальніше на окремих з них. Так, аналізуючи вплив корупції на бізнес, можна стверджувати, що підприємцям для того, щоб успішно працювати, окрім офіційних податків і платежів, необхідно здійснювати додаткові неофіційні виплати представникам влади, найчастіше у формі хабарів, для того, щоб, наприклад, пришвидшити процес отримання дозволів, «ліквідувати» свої проблеми у санітарно-гігієнічній сфері, сфері охорони праці, протипожежної безпеки тощо. Як наслідок, це призводить до скорочення чисельності підприємств, а також до зростання обсягів діяльності в секторі «тіньової» економіки. Необхідно зазначити, що великим підприємствам легше боротися з корупцією з тієї причини, що в них є значно більше можливостей залучати висококваліфікованих сторонніх фахівців, які знають способи обходу корупційних схем; досить часто такі підприємства мають право самостійно диктувати правила поведінки на ринку в цілому і з чиновниками зокрема. Великі підприємства в окремих випадках мають вигоду у процесі реалізації корупційних схем, адже це створює можливість економити на масштабах, в той час, коли малі і середні підприємства страждають від корупції через збільшення власних втрат, оскільки вони платять хабарі, щоб продовжити існування на ринку, а не для можливості збільшення прибутку і нарощування обсягів виробництва [632].

Рис. 4.10. Наслідки корупції

Джерело: розроблено автором на основі [244, 250, 253, 256, 260, 261, 273, 281, 566, 567]

Високий рівень корумпованості суспільства впливає на впровадження інноваційної діяльності наступним чином:

1) здійснення інноваційної діяльності вимагає від підприємства отримання певних дозволів, сертифікатів, патентів, що є складно без «віддячування» чиновникам;

2) така ж ситуація і з отримання кредитів та інвестицій в умовах достатності інтелектуального капіталу і дефіциту фінансових ресурсів;

3) страх підприємців перед тим, що вони не матимуть можливості скористатися результатами власної інноваційної діяльності у зв'язку з тим, що в корумпованих умовах неможливий належний процес захисту права власності;

4) у випадку успішного здійснення інноваційної діяльності і отримання від цього вищого прибутку, підприємець буде змушений віддавати його частину і тим самим він зменшуватиме свою потенційну вигоду, а зважаючи на високий ризик інноваційного процесу підприємцеві нічого не залишається як відмовитися від таких проектів.

Корупція впливає на скорочення прямих іноземних інвестицій, це підтверджується рядом досліджень, зокрема, у праці [619] шляхом проведення емпіричних досліджень доведено, що зростання рівня корупції на 1 % скорочує обсяги прямих іноземних інвестицій у середньому на 0,51 %. Існують різні думки з цієї причини: одна з них – це те, що інвестори не мають намірів сплачувати крім офіційних податків ще й великі суми хабарів, а друга – що інвестори не стільки бояться сум переplat, як тієї невизначеності, яка завжди притаманна корумпованим суспільствам. Крім того, для мінімізації своїх ризиків іноземні інвестори надають перевагу створенню спільних підприємств з національними компаніями. Необхідно зауважити, що за таких умов портфельні інвестиції значно перевищують суми прямих інвестицій.

На найвищому рівні корупція має ряд негативних впливів на державні фінанси, які проявляються, зокрема, у недовиконанні державним бюджетом дохідної частини. На це є дві причини: перша – корупція здійснює дестимулюючий вплив на активність суб'єктів господарювання; друга –

корупція у фіскальних органах призводить до недоотримання значної частини сплати податків до бюджетів різних рівнів [632]. У дослідженні [632] наводяться дані, що зниження індексу сприйняття корупції на 1 пункт призводить до скорочення на 1,5 % відношення дохідної частини бюджету до ВВП та на 2,7 % скорочує відношення податкових надходжень у бюджет до ВВП. Крім того, у цій праці зазначено, що при зростанні рівня корупції відсоток сплати прямих податків знижується, а непрямих – зростає.

Досить неоднозначним є вплив корупції на фінансування інвестиційних проектів за рахунок державних коштів. Так, коли існує необхідність фінансування проекту, аналогії якого були раніше, то відповідальні працівники органів державної влади не поспішають з рішеннями, адже за таких умов можна практично чітко простежити вартість реалізованих проектів і складно при цьому закласти суму хабара у такий кошторис. У випадку нетипового проекту ситуація є протилежною і є більше шансів отримати фінансування, адже при такій ситуації легко у вартість включити «подяку» чиновнику за його сприяння. Крім того, у випадку унікального інвестиційного проекту корумпованому чиновнику є можливість отримати більшу винагороду, оскільки такі проекти, зазвичай, є дороговартісними і особи, зацікавлені в їх реалізації, отримуватимуть високі доходи, тому вони готові заплатити великі суми за вирішення справи. Таким чином, інвестиційні нетипові проекти мають значно більше шансів бути зреалізованими у порівнянні з типовими. Проблемою для економіки є те, що більшість проектів, які варто першочергово проінвестувати, є типовими і тому вони, здебільшого, залишаються поза увагою чиновників.

Іншою негативною стороною таких інвестиційних процесів є те, що досить складно отримати інвестиції, коли попередньо не було тісної співпраці з владою з питань інших проектів. Тобто, коли вже був досвід корумпованої роботи і підприємницька структура, що пропонує проект, є перевіреною, то є більше шансів на позитивне вирішення справи.

Такі дії є неправомірними і мають негативний вплив на рівень економічної безпеки як національної економіки, так і підприємницьких структур

промисловості; адже економіка потерпає від того, що реалізуються другорядні проекти чи такі, які не приносять суспільству необхідної користі, а у тендерах виграють підприємства, що мають на меті отримання надзвичайно високого прибутку і не думають про якість проекту та наслідки його реалізації. Тому часто спостерігаємо ситуацію, коли споруджено великі об'єкти, які, здебільшого, не використовуються на повну потужність або потребують постійних ремонтів у зв'язку з неякісним їх спорудженням і проблемами із введенням в експлуатацію.

Корупція у інвестиційній сфері та у сфері державних закупівель має схожі риси, але є і відмінності; так, якщо інвестування відбувається в унікальні проекти, то закуповуються, переважно, типові продукти (ліки, продукти харчування, автотранспортні засоби тощо). При цьому ускладнюється процес зумисного підвищення ціни товару з метою отримати більшу суму «відкату». Але завжди існують верхня і нижня межі на ринку незалежно чи це оптовий чи роздрібний ринок, тому шляхи вирішення поставлених задач завжди можна знайти. На рівень корупції впливає ступінь монополізації ринку, адже монополіст може диктувати ціну, яка йому вигідна. Ще одна особливість полягає в тому, що закупівлі товарів за державний кошт носять постійний або систематичний характер, що дозволяє, налагодивши корумповану схему, постійно її використовувати [632].

Сфера поточних державних видатків і фінансування інфраструктури є непривабливою, адже у ній важко реалізувати корупційні схеми. Є декілька аспектів такої поведінки:

- 1) гроші, які необхідно виділити на поточний ремонт певного об'єкта інфраструктури і при цьому посадовцю не отримати «винагороди», можна направити на великий інвестиційний проект, який значно цікавіший і вигідніший для чиновника;

- 2) в окремі об'єкти інфраструктури не вкладають державних коштів зумисне, щоб призвести до його повного руйнування і згодом виставити на

торги для передачі у приватну власність; такі операції завжди є «прибутковими» для чиновників;

3) певні об'єкти інфраструктури могли бути спорудженими у результаті корупційних угод, на які витрачено значні бюджетні суми коштів, тому на ремонт нічого виділити неможливо через те, що виникнуть запитання, як же відбувалася реалізація зазначеного проекту і чому він настільки неякісний;

4) розкрадання матеріалів у процесі відновлення, що призводить до неякісних ремонтів і створення потреби у новому ремонті.

Цікавими є дослідження [620], в яких наводяться докази того, що існує залежність між індексом сприйняття корупції та собівартістю квадратного метра шосе на дві смуги з асфальтним покриттям: чим вищий індекс сприйняття корупції, тим нижча собівартість.

Ще одним негативним впливом корупції є зростання воєнних видатків держави. Це зумовлено активною діяльністю із купівлі та продажу зброї. Саме цей ринок характеризується великими «відкатами», адже на ньому дуже жорстка конкуренція і він носить транснаціональний характер.

Під час розгляду наслідків корупції для економіки і підприємств не можна випускати з уваги та нівелювати рівень впливу корупції на громадян та суспільство, адже люди – це один із незамінних ресурсів діяльності суб'єктів господарювання та існування держави. Чим нижчим буде рівень життя в країні, тим більших збитків зазнаватиме економіка на всіх рівнях. Вплив корупції на рівень людського розвитку відображено на рис. 4.11.

У дослідженні [610] доведено, що скорочення Індексу сприйняття корупції на 1 пункт, що демонструє ріст рівня корупції, призводить до зниження рівня Індексу людського розвитку на 0,015.

Ще одним підтвердженням того, що корупція має низку негативних впливів для підприємницької діяльності на вітчизняному і міжнародному рівнях, а також для існування і розвитку бізнесу свідчать дані опитування суб'єктів підприємницької діяльності (рис. 4.12).

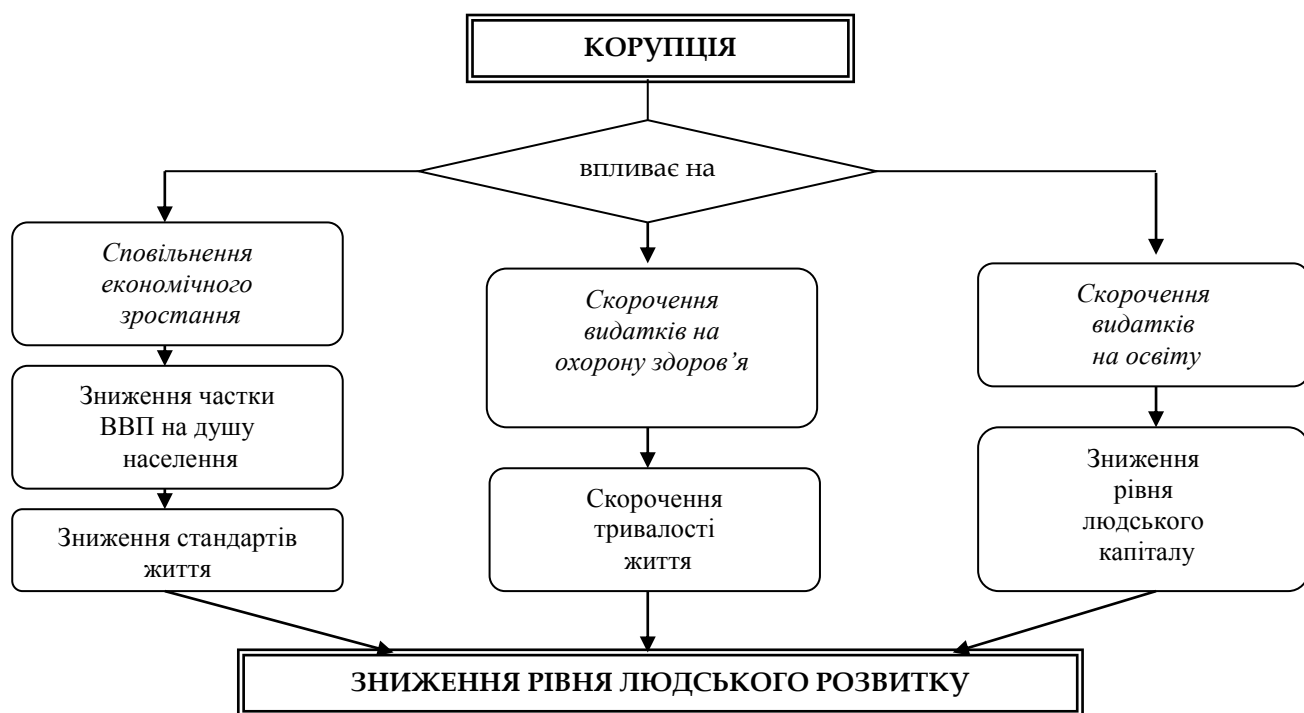

Рис. 4.11. Вплив корупції на рівень людського розвитку

Джерело: [614]

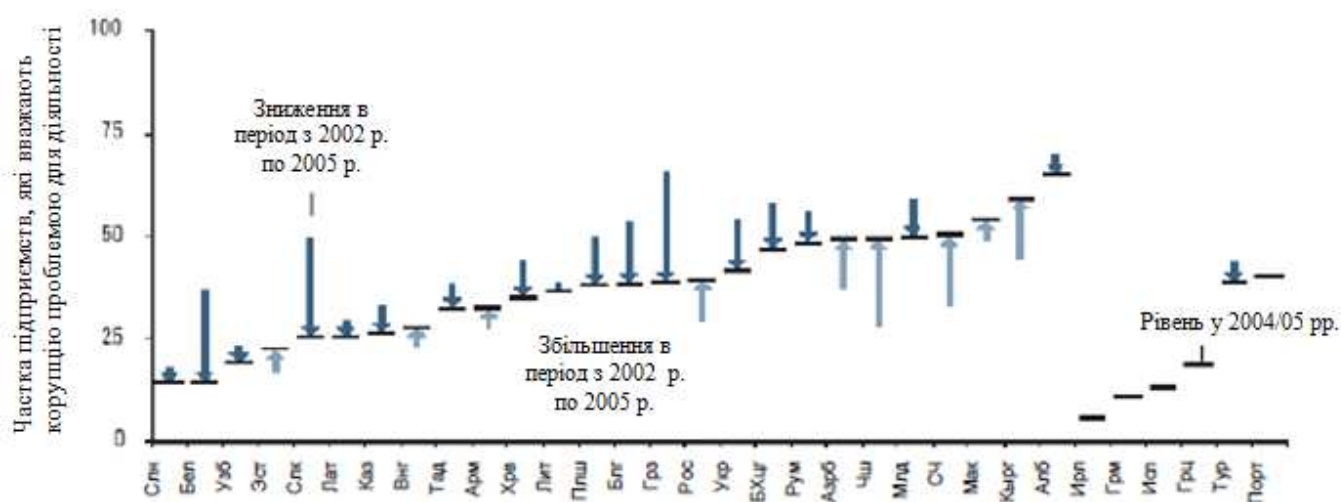

Рис. 4.12. Корупція як проблема для підприємницької діяльності у період з 2002 по 2005 рр.

Примітка: Слн – Словенія, Бел – Республіка Білорусь, Узб – Узбекистан, Эст – Естонія, Слк – Словацька Республіка, Лат – Латвія, Каз – Казахстан, Внг – Угорщина, Тад – Таджикистан, Арм – Вірменія, Хрв – Хорватія, Лит – Литва, Пли – Польща, Блг – Болгарія, Грз – Грузія, Рос – Російська Федерація, Укр – Україна, БХцг – Боснія і Герцеговина, Рум – Румунія, Азрб – Азербайджан, Чх – Чехія, Млд – Молдова, СЧ – Сербія і Чорногорія, Мак – Македонія, Кырг – Киргизська Республіка, Алб – Албанія, Ирл – Ірландія, Грм – Німеччина, Исп – Іспанія, Грц – Греція, Тур – Туреччина, Порт – Португалія.

Джерело: [105, с. 11].

Про неофіційні способи вирішення питань, пов'язаних з діяльністю підприємств, свідчать результати опитування вітчизняних представників бізнесу (рис. 4.13).

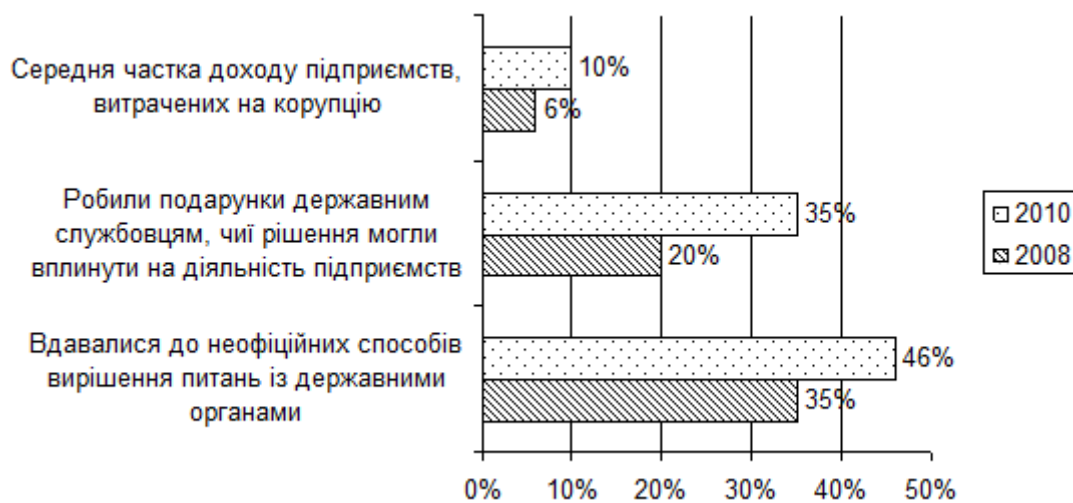

Рис. 4.13. Динаміка частки українських підприємств, які вдавалися до неофіційних способів вирішення питань з державними органами влади
Джерело: [158]

Така ситуація призводить до того, що значна кількість промислових підприємств не мають змоги розвиватися і активно вести свою діяльність. В окремих випадках підприємства свою діяльність переводять у сектор «тіньової» економіки або перепрофілюються і диверсифікують виробництво для оминання перепон.

Враховуючи зазначені вище дослідження, можна стверджувати, що для нейтралізації впливу корупції на економіку та її суб'єктів треба докласти чимало зусиль. Першочерговим кроком для успішної реалізації даної цілі повинно бути формування переліку негативних проявів впливу корупції на суб'єктів господарювання як складової частини національної економіки. Зважаючи на те, що машинобудівна промисловість є ключовою галуззю в Україні і формує національне господарство, визначення напрямів впливу корупції на промисловість є одним із ключових кроків в антикорупційній політиці. На рис. 4.14 на основі проведених досліджень автор схематично

відобразив підхід до формування спектру наслідків впливу корупції на діяльність ПТЗ.

Рис. 4.14. Спектр наслідків впливу корупції на діяльність підприємств з виробництва транспортних засобів

Джерело: авторська розробка

Протидія корупції в Україні здійснюється на різних рівнях з використанням організаційних, нормативних, ментальних, виховних, каральних та інших методів. До цього процесу залучена значна кількість державних установ, а також неурядові організації. Незважаючи на активні дії у цій сфері, результати недостатньо ефективні. Чому ж виникає така ситуація і в чому причина неефективності державної антикорупційної політики? Відповідь на це запитання можна відшукати у працях російських вчених, які аналізують аналогічний процес на теренах Російської Федерації. Так, у праці [52] аналізується антикорупційний процес та його особливості з позиції теорії життєвого циклу, що передбачає реалізацію заходів у сфері протидії корупції своєрідними хвилями. Для розуміння даного підходу, насамперед, варто звернутися до основ теорії життєвого циклу товарів.

Згідно з визначенням Балабанової Л.В., життєвий цикл товару – це період, протягом якого товар перебуває на ринку і у сфері споживання [24]. Зазвичай, у його структурі виділяють 7 етапів (рис. 4.15) [245].

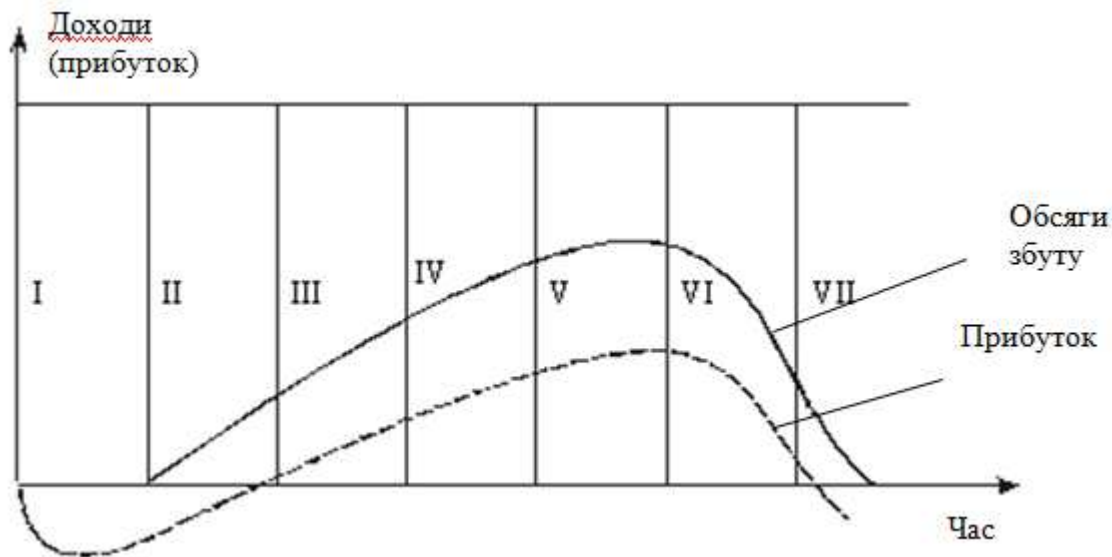

Рис. 4.15. Концепція життєвого циклу товару:

I – дослідження та розроблення товару; II – виведення товару на ринок; III – розширення ринку збуту; IV – використання переваг; V – зрілість товару; VI – насичення ринку, спад; VII – підготовка до нового циклу.

Джерело: [245]

Особливості кожного з етапів життєвого циклу ґрунтовно можна проаналізувати за працею [96], так *ЕТАП 1 (Розробка)* характеризується розробленням на підприємстві та втіленням у життя ідеї (товару, послуги); *ЕТАП 2 (Виведення на ринок)* розпочинається з моменту появи товару на ринку; *ЕТАПИ 3 та 4 (Зростання)* передбачають використання успіху товару на етапі 2, який проявляється у зростанні попиту споживачів, що, у свою чергу, призводить до збільшення обсягів поступлення товару на ринок, що супроводжується постійним зростанням попиту; *ЕТАП 5 (Зрілість)* передбачає поступове зниження обсягів продажу товару у зв'язку з тим, що більшість потенційних покупців вже його придбала, крім цього, у цей час, здебільшого, з'являються нові виробники та пропонують удосконалений чи інший товар; *ЕТАП 6 (Спад)* відображає насичення ринку товаром, що зумовлює падіння обсягів продажу; *ЕТАП 7 (Підготовка до нового циклу)* характеризується активізацією підприємства у сфері удосконалення товару чи розробки нового для наступного виходу на ринок.

Адаптація життєвого циклу товарів у сферу антикорупційної діяльності дозволяє відтворити картину даного процесу в Україні. Його особливості проявляються у вигляді аналогічної кривої до рис. 4.15. Підтвердженням вказаної теорії є постійне висвітлення у вітчизняній пресі інформації про поодинокі випадки «показових» дій проти корупціонерів, які «вибухають» раптово і так само потім згасають. Аналізуючи вітчизняний інформаційний фон та враховуючи актуальні антикорупційні заходи, можна зобразити ситуацію з подоланням корупції в Україні у вигляді графіка, наведеного на рис. 4.16.

Аналізуючи етапи, зображені на рис. 4.16, можна зазначити, що цикл розпочинається із своєрідного затишшя (зі сторони влади), яке супроводжується наростанням тотального свавілля зі сторони корупціонерів, коли його рівень досягає певної межі (у кожному випадку різної, в залежності від умов у суспільстві та рівня наростання кризи у владі), розпочинається етап боротьби, який має дві сторони.

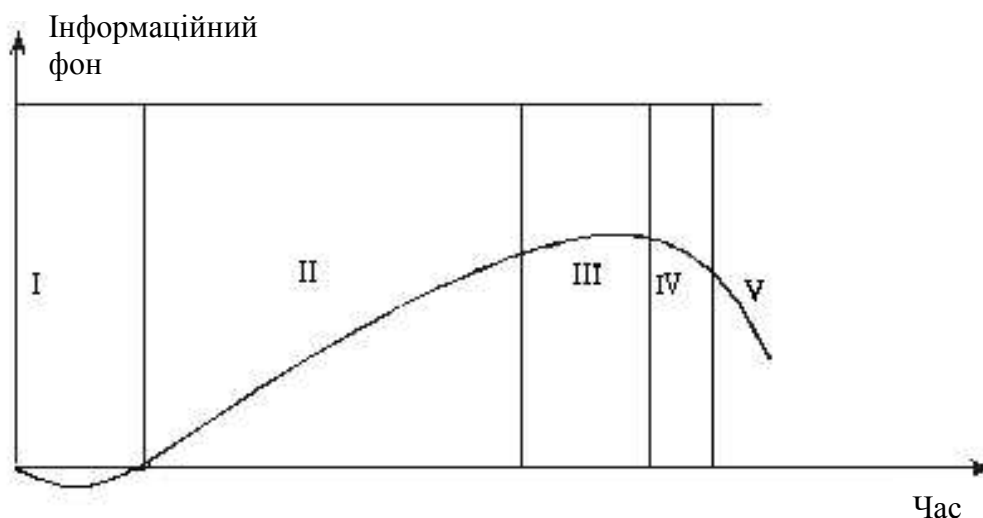

Рис. 4.16. Процес подолання корупції в Україні:

I – свавілля; II – боротьба; III – перемога; IV – «заслужені лаври»; V – підготовка до нового циклу боротьби.

Джерело: розроблено автором на основі [245]

Перша сторона – це дії, які дозволяють змінити одних (неугодних владі) корупціонерів іншими і створити для них можливості «отримувати винагороду», друга – продемонструвати рішучу антикорупційну політику, яка справить враження на суспільство та на міжнародному рівні додасть декілька пунктів для репутації влади. Третім етапом є перемога, яка передбачає досягнення поставлених цілей з попереднього етапу. «Заслужені лаври», так характеризує четвертий етап дослідник у праці [245], – це короткотривалий період, який дозволяє новій встановленій еліті отримувати таку бажану вигоду аж до того моменту, коли не виникне потреба у влади знову продемонструвати свою «антикорупційну принциповість», з чого розпочинається підготовка до завершального етапу в циклі, який закінчиться новим витком боротьби.

Важливо відзначити, що кожен наступний цикл буде абсолютно самостійною незалежною системою та принципово відрізнятиметься від попереднього, незалежно від складу його учасників.

Яскравою демонстрацією сказаного вище та підтвердженням катастрофічності ситуації є дані щодо державного контролю над процесом протидії корупції, як зазначено в [548] із 1 лютого 2012 р. в Україні діє Єдиний

реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Згідно із задумом Міністерства юстиції, туди заносяться судові рішення щодо корупціонерів, прийняті після 1 липня 2011 р. (тобто, з моменту набуття чинності закону «Про засади запобігання та протидії корупції»). Тільки за перші два місяці існування реєстру до нього занесли дані про понад 1,5 тисячі осіб. Водночас, як свідчить статистика Мінюсту за попередні роки, більшість таких корупціонерів не займають керівні посади, а їх покарання може обмежитись штрафом. Відповідно до звіту Міністерства юстиції, в 2011 р. було винесено 8924 постанови про притягнення осіб, як обвинувачених за вчинення корупційних злочинів. Водночас кількість осіб, які були покарані за таку діяльність, є радикально нижчою. Упродовж 2011 р. було складено лише 285 протоколів про вчинення адміністративних корупційних правопорушень. Стягнення ж при цьому були накладені лише на 149 осіб. Ще менше людей було притягнуто до кримінальної відповідальності – таких налічується лише 52 особи.

Зміни у сфері протидії корупції відбулися і після ряду змін та удосконалень вітчизняного законодавства у 2011 р., зокрема, з 1 липня 2011 р. набрали чинності нові антикорупційні Закони України «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», прийняті Верховною Радою України 7 квітня 2011 р [471]. Цими законами визначено нові засади запобігання і протидії корупції, а також забезпечено приведення законодавства про кримінальну та адміністративну відповідальності за корупційні правопорушення у відповідність до міжнародно-правових актів. Відповідно до статті 19 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» спеціально уповноважений орган з питань антикорупційної політики щороку готує та оприлюднює звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції. Тимчасово спеціально уповноваженим органом з питань антикорупційної політики, згідно з Указом Президента України від 5 жовтня 2011 р. № 964, визначено Міністерство юстиції. Виконуючи норми закону Міністерство юстиції підготувало антикорупційний звіт [432], в якому

зазначалося, що загальна сума збитків, завданих корупційними адміністративними правопорушеннями у 2012 р. становила 1 191 730 грн. Загальна сума збитків, завданих кримінальними корупційними правопорушеннями, становила 577,8 млн грн. У розрізі державних служб статистика демонструє наступні показники: органами внутрішніх справ у 2012 р. було складено протоколи про адміністративні корупційні правопорушення щодо 605 осіб, органами Служби безпеки України – щодо 769 осіб, органами Державної податкової служби України – щодо 92 осіб, органами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України – щодо 50 осіб (рис. 4.17), щодо кримінальних злочинів, то стан направлення справ до суду відображено на рис. 4.18.

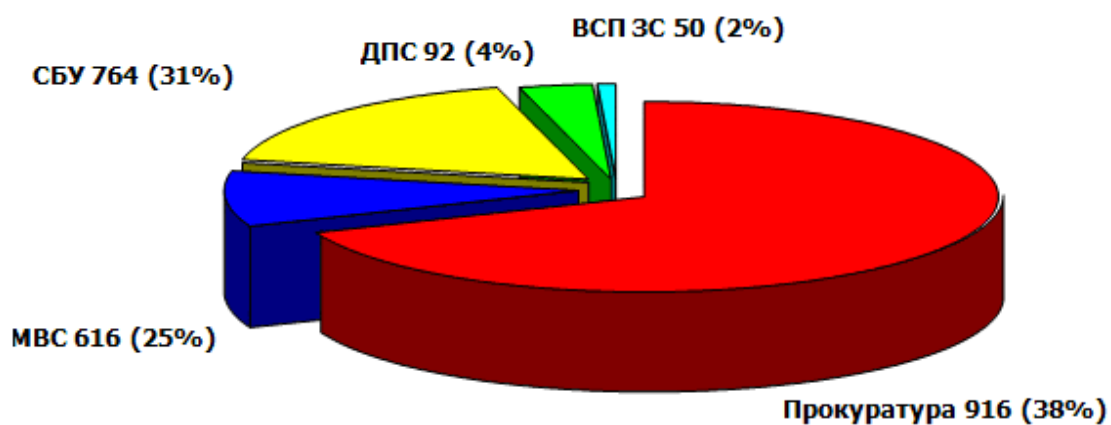

Рис. 4.17. Кількість направлених до суду адміністративних протоколів про порушення вимог Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» за 2012 р.

Джерело: [432]

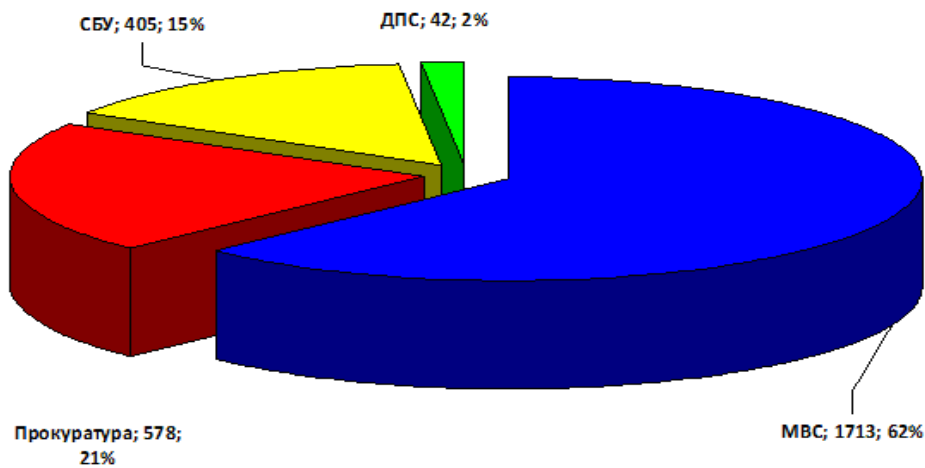

Рис. 4.18. Кількість кримінальних злочинів, кримінальні справи за якими направлено до суду за 2012 р. (у відсотковому співвідношенні за суб'єктом виявлення злочину)

Джерело: [432]

Проведені дослідження дозволили систематизувати вплив зовнішніх загроз на діяльність промислових підприємств. Визначено, що однією із наймасштабніших загроз є корупція. Високі показники корумпованості українського суспільства створюють негативний вплив на відродження промисловості, адже стримується розвиток підприємств, гальмуються інноваційні процеси, не відбувається достатнє насичення діяльності інвестиціями як внутрішніми, так і зовнішніми інвесторами. Визначення наслідків корупції для економіки, суб'єктів господарювання та окремих осіб дозволить збільшити ефективність антикорупційної політики на всіх рівнях.

4.1.2. Аналіз та оцінка впливу хабарництва на розвиток вітчизняної економіки та підприємництва у промисловості

Корупція є складним суспільно-політичним явищем, яке без винятку притаманне всім державам. В Україні дана проблема набула значних масштабів, що впродовж всіх років незалежності ускладнює розвиток та

зростання економіки. Специфікою вітчизняної корупції є те, що до неї широко залучені не лише окремі фізичні особи, але й переважна більшість підприємницьких структур. Через складні умови ведення бізнесу підприємства щораз частіше вдаються до «неформальних» методів вирішення питань. До умов, які мотивують протиправні дії хабарництва належать: монополізація окремих видів діяльності, неефективність інституційної сфери, низький ступінь відповідальності державних чиновників, що відображається формулою

$$K = (M + I_{ineff}) - (O + Z_{leg}), \quad (4.7)$$

де K – індекс корупції; M – індекс монополізації окремих видів діяльності, $0 \leq M \leq 1$; I_{ineff} – коефіцієнт неефективності інституційної бази, $0 \leq I_{ineff} \leq 1$; O – коефіцієнт відповідальності чиновників $0 \leq O \leq 1$; Z_{leg} – коефіцієнт мотивації до легальної діяльності $0 \leq Z_{leg} \leq 1$ [562, с. 266].

Оскільки перші дві деструктивні змінні з формули (4.7) в Україні характеризуються високим рівнем, а рівень відповідальності в Україні мінімальний і разом з тим низькою є мотивація до здійснення легальних методів ведення бізнесу, то у процесі діяльності суб'єктів господарювання виникають додаткові витрати, які безпосередньо не пов'язані з виробничим процесом, а лише створюють можливість отримання інформації або забезпечити функціонування бізнесу. У сучасній економічній науці ці витрати отримали назву трансакційних.

Вперше про даний вид витрат у роботі «Природа фірми» сказав Рональд Коуз [313]. Він пояснив їх як витрати на забезпечення і організацію «угод» щодо розподілу факторів виробництва та готового продукту.

Трансакційні витрати (ТАВ) існують у зв'язку з тим, що держава створює певний набір інституційних одиниць для підтримки демократичного ринкового середовища. До них належать законодавчі, адміністративні, контрольні, наглядові, захисні та інші інстанції, які шляхом використання інституційних інструментів встановлюють для учасників ринку універсальний порядок дій.

Аналізуючи дане інституційне середовище ринку, можна зробити висновок, що основні процеси не передбачають актів купівлі-продажу товарів, а

лише операції щодо відчуження або присвоєння прав власності, передачі вигод і переваг від користування/володіння ресурсами чи благами. Зазначений процес супроводжується здійсненням трансакцій. Доцільно зауважити, що саме через трансакції відбувається колективний контроль, який визначає їхню правомірність. Крім того, невід'ємною складовою трансакцій є конфлікт (протилежність інтересів) щодо узгодження дій з існуючими нормами. Важливим моментом є дослідження функціональності трансакцій в інституційному середовищі, які здатні виконувати ряд функцій:

- інформаційного інструменту, що дозволяє учасникам ринку отримувати необхідні відомості про середовище;
- зниження ризиків та наслідків їх реалізації з метою стабілізації умов для функціонування суб'єктів господарювання;
- сумісності очікувань та результатів реалізації угод;
- обумовлення стандартів, правил та вимог, що координують зусилля з метою досягнення бажаного результату учасниками ринку/угоди;
- скорочення витрат, що пов'язані з оцінкою невизначеності, альтернатив та вибору;
- забезпечення можливості функціонування суспільства, сприяння руху, регулювання, координації, перерозподілу матеріальних, фінансових, інформаційних потоків в економіці, а також забезпечення використання обмежених фінансових і матеріальних ресурсів економічними суб'єктами, які найвище цінують переваги придбання того чи іншого блага [97].

Вивчення особливостей ТАВ потребує детального дослідження їхньої структури. Можна погодитися з думкою провідних науковців Гайдуцького П.І. та Жука В.М., які розробили всесторонню класифікацію ТАВ:

- 1) витрати на функціонування бізнесу (не виробничі, а спрямовані на організаційно-правове забезпечення);
- 2) витрати на пошук і збір інформації, що потрібна для ведення бізнесу (а не лише для укладання та реалізації контрактів);

3) витрати на укладення угод і контроль за виконанням їх умов (у тому числі витрати на попередження опортуністичної поведінки контрагентів і конкурентів та втрати від негативного впливу такої поведінки);

4) витрати на лобіювання власних інтересів через професійні об'єднання та організації;

5) витрати на «кадрову відповідність» (пошук, навчання і перенавчання персоналу);

6) витрати на встановлення та підтримку контактів з впливовими особами (які мають вплив на функціонування інститутів або найбільш захищені ними та які мають потенційні чи реальні інституційні інтереси в бізнесі);

7) витрати, обумовлені інститутами довіри громадськості (витрати на незалежну оцінку бізнесу, витрати на обов'язковий аудит тощо);

8) витрати на дотримання соціально-екологічних вимог [80].

Можна переконливо стверджувати, що ТАВ існують для зниження рівня інших витрат підприємства, в тому числі і собівартості продукції. З позиції виробничого процесу ТАВ впливають негативно на рівень валових витрат підприємства за умови їх значних обсягів та нерезультативності (рис. 4.19) [97].

Рис. 4.19. Динаміка витрат підприємства

Джерело: [97].

Основною метою ТАВ є економія на витратах. Тобто, якщо підприємство за інших незмінних умов випускає продукцію собівартістю M , а з метою її зниження здійснює ТАВ в розмірі L , то ефективним результатом такої трансакції повинен стати рівень собівартості C

$$C = M - L \cdot k, \quad (4.8)$$

де k – коефіцієнт ефективності ТАВ.

Як ТАВ впливають на рівень собівартості відображено на рис. 4.20.

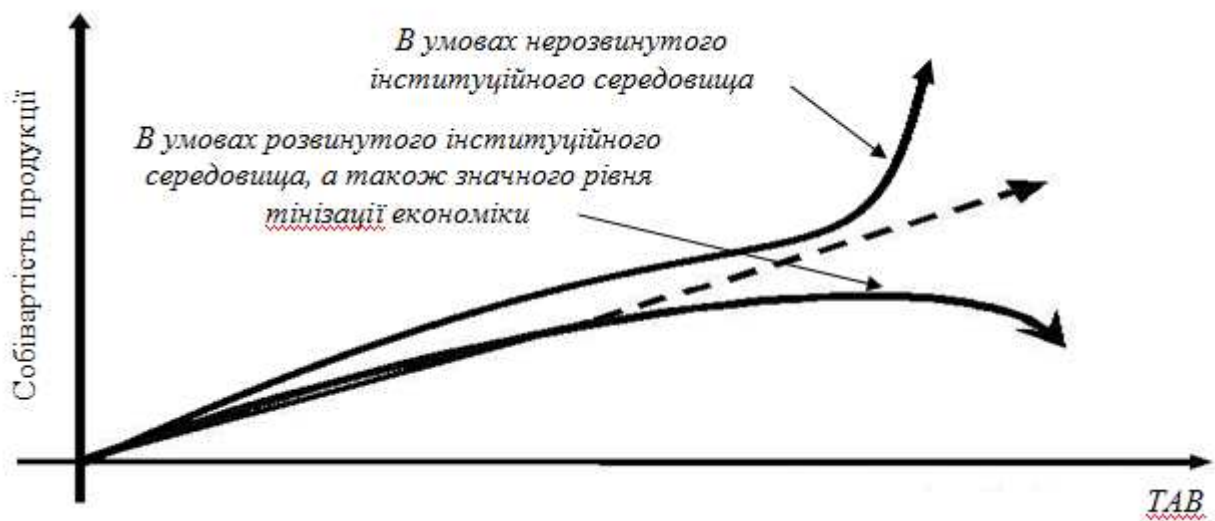

Рис. 4.20. Трансакційні витрати і собівартість продукції в різних умовах інституційного середовища

Джерело: побудовано автором на основі [97]

Зупинимось на умовах, в яких здійснюються ТАВ. Так, за умови розвинутого інституційного середовища спостерігаємо позитивний вплив ТАВ на зниження рівня собівартості продукції. У випадку, коли інституційне середовище перебуває на стадії формування, то внаслідок існування ТАВ собівартість продукції зростатиме, адже їх сума переноситиметься на ціну випущеної продукції. Протилежною ж картина буде в тому випадку, коли ТАВ здійснюються у системі із значним рівнем тінізації економіки, що дозволяє за рахунок хабарництва зекономити на оплаті обов'язкових платежів різних рівнів, а це сприятиме у підсумку зниженню рівня собівартості випущеної продукції (див. рис. 4.20).

У процесі дослідження специфіки вітчизняного простору та умов ведення господарювання можна зробити висновок, що більшість ТАВ здійснюються у тіньовому секторі, що є повною протилежністю до розвинутих економічних систем. Ілюстрація даного твердження відображена на рис. 4.21 (а, б).

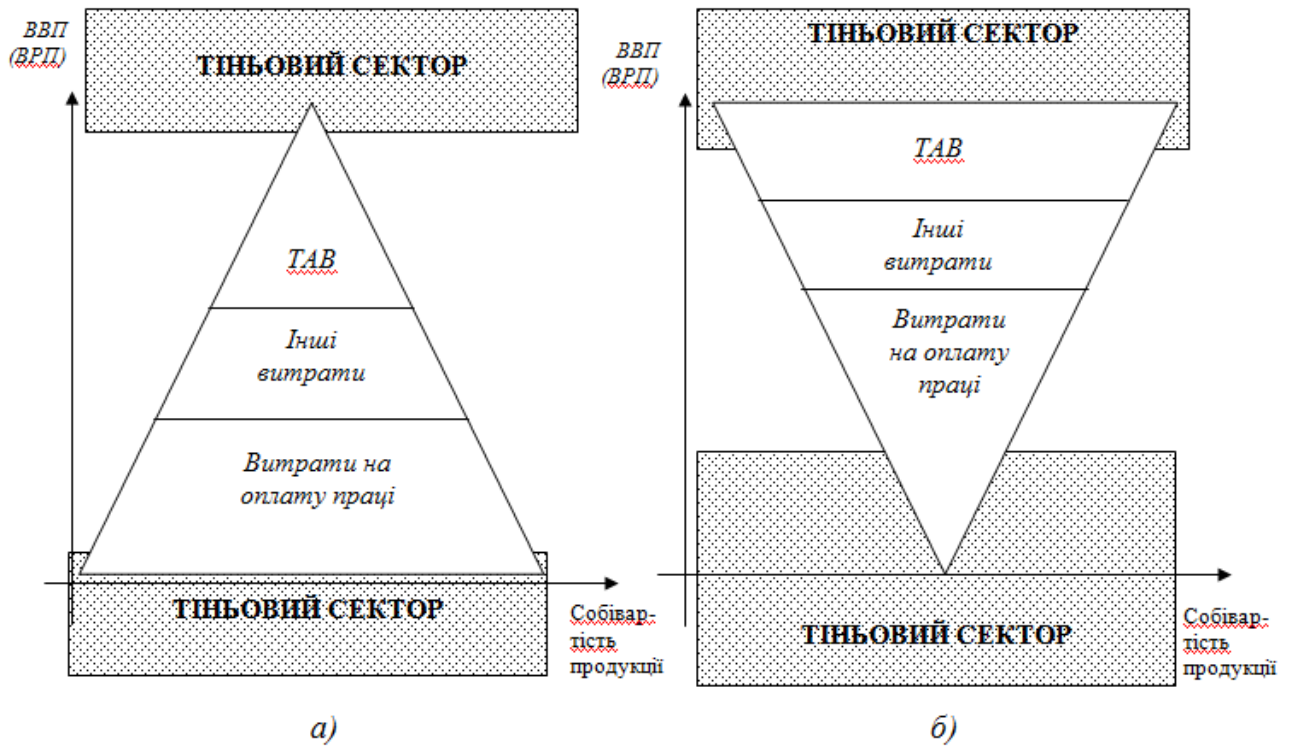

Рис. 4.21. Модель витрат в економічних системах з розвинутим інституційним середовищем (а) та нерозвинутим інституційним середовищем (б)

Джерело: побудовано автором на основі [97]

Особливістю економічної системи з нерозвинутим інституційним середовищем є те, що зростання рівня ВВП спричинює нарощуванню обсягів виробництва суб'єктами господарювання. Серед домінуючих витрат у структурі собівартості є витрати на оплату праці та ТАВ, які у переважній більшості знаходяться у тіньовій сфері. Інші ж витрати у структурі собівартості продукції лише незначною часткою перебувають у тіні. Протилежною є картина в економічній системі з розвинутим інституційним середовищем, що зумовлює наступні характеристики ТАВ:

- значно менші розміри цих витрат та їхнє зростання повільними темпами;

- витрати на оплату праці (а не ТАВ) становлять домінуючу частку у собівартості продукції;

- лише незначна частка ТАВ та витрат на оплату праці знаходиться у тіньовій сфері.

У зв'язку із значним приховуванням витрат підприємства, тіньовий сектор економічної системи із нерозвинутим інституційним середовищем перетворився у невід'ємний елемент їхнього існування та набрав форми специфічного економічного інституту, вплив якого, в окремих випадках, може перевищувати вплив всіх інших інститутів [492]. Тобто прослідковується істотна кореляція між розмірами тіньового сектора та рівнем ТАВ. Крім того, ТАВ у легальній економіці спрямовані на укладання контрактів з вигідними умовами взаємодії, що суттєво покращує стан підприємства, а в нелегальній економіці дозволяє уникнути чи мінімізувати вплив інституційного середовища. Підтвердженням такого висновку є наукові роботи Ернандо де Сото [102], в яких автор акцентує увагу на відмінності ТАВ за критерієм «легальність – нелегальність». ТАВ у легальній системі спричинені потребою підтримки законності поведінки, зокрема, отримання права здійснювати певні види діяльності, зниження втрат через виникнення конфліктів, стягнення заборгованості тощо. У випадку нелегальної системи структура ТАВ різко змінюється і до їх переліку входять витрати на:

- ухилення від покарань та санкцій;
- оплату високих відсоткових ставок на ринку тіньових капіталів;
- захист прав власності негласним способом;
- «кришування» діяльності;
- дотримання умов контрактів;
- ухилення від перевірок контролюючими органами;
- уникнення впливу інституційних структур в «індивідуальному» порядку;
- уникнення додаткових бар'єрів та обмежень.

Всі ці витрати без винятку здійснюються у формі хабарництва. Тобто корупція є основною формою прояву ТАВ в економічних системах.

Змоделюємо ситуацію, чому саме у вітчизняних умовах ведення бізнесу, яке характеризується нерозвинутістю інституційної системи та значним рівнем тіньового сектора, ТАВ переважно проявляються у формі хабарництва.

Нехай суб'єкт господарювання з метою отримання вигоди X грн здійснить ТАВ в розмірі T грн. Ефективність (E) такої трансакції у сформованій економіці становить

$$E = T/X \cdot 100\%. \quad (4.9)$$

Але в аналізованому випадку ефективність слід скорегувати на коефіцієнт k , який визначається добутком $R\gamma$, де R – розмір штрафної санкції у випадку виявлення факту хабарництва, γ – ймовірність такого виявлення. При цьому необхідно врахувати розмір хабара H , який впливає на ефективність трансакції. Таким чином у несформованій економіці ефективність трансакції E_{TRN} визначається на основі формули

$$E_{TRN} = \frac{(T + H)R\gamma}{X \cdot 100\%}. \quad (4.10)$$

Особливістю вітчизняної економічної системи є те, що сума $(T + H)$ дуже рідко проявляється саме як сума ТАВ та розміру хабара. Зазвичай, ТАВ та сума хабара одне і те ж, тобто два поняття ототожнюються ($T \equiv H$), а під ТАВ розуміють вартість хабара.

Пояснити таку ситуацію можна наступним чином: офіційні платежі за несформованої інституційної системи, які підприємства зобов'язані заплатити для початку чи подальшого ведення діяльності, є непомірно великими, у випадку їх ретельної сплати діяльність буде нерентабельною, а підприємство буде приречене на банкрутство. З метою попередження небажаного сценарію розвитку керівництво змушене вдаватися до хабарництва, яке суттєво дозволяє зекономити на офіційних виплатах. Таким чином, розвиток та успішна діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання, що є причиною росту ВВП (ВРП), прямо корелює з рівнем хабарництва в Україні. Дану гіпотезу можна підтвердити математичними розрахунками.

Для аналізу доцільно взяти рівень ВРП різних регіонів України та рівень економічних злочинів за видами для цих же регіонів [611, 624]. Результати панельної регресії за показниками кількості зареєстрованих економічних злочинів у регіонах України у 2007–2012 рр. дозволили виявити значний вплив на величину валового регіонального продукту таких показників як кількість зареєстрованих злочинів проти власності (негативний ефект) та злочинів у сфері службової діяльності, в тому числі хабарництва (позитивний ефект).

Для оцінки залежності ВРП від вказаних чинників була побудована лінійна модель з панельними даними та фіксованими ефектами [63].

Таку модель можна записати у вигляді рівняння

$$y_{it} = a_i + \sum_{j=1}^k b_j x_{itj} + \varepsilon_{it}. \quad (4.11)$$

Тут y_{it} – значення залежної змінної для i -го об'єкта в період t ($i = 1..n$, $t = 1..T$); x_{itj} – значення k незалежних змінних для i -го об'єкта в період t ; b – вектор, що характеризує граничні ефекти впливів незалежних змінних на залежну; a_i – константи, які відображають дію факторів, специфічних для i -го об'єкта; ε_{it} – залишки моделі.

Оцінку коефіцієнтів b шукаємо з регресії з використанням даних у вигляді відхилень від середніх за об'єктами, а оцінки констант a_i – за формулою

$$\hat{a}_i = \bar{y}_i - \sum_{j=1}^k b_j \bar{x}_{ij}. \quad (4.12)$$

Регресійний аналіз даних у вигляді відхилень від середніх за об'єктами було проведено в пакеті Statistica 8.0 [568]. Результати аналізу наведені в табл. 4.4.

Таблиця 4.4

Результати обчислення коефіцієнтів b

		Regression Summary for Dependent Variable: БРП (panel.s R= ,83619074 R?= ,69921496 Adjusted R?= ,68951222 F(5,155)=72,064 p<0,0000 Std.Error of estimate: 12740,					
N=161		Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(155)	p-level
	Intercept			750,8877	1019,739	0,7364	0,462629
	ЗПВл	-0,498909	0,045318	-54,2531	4,928	-11,0090	0,000000
	ЗГосД	0,111476	0,067719	22,1754	13,471	1,6462	0,101758
	ЗуЕОМ	0,088719	0,059715	195,4528	131,555	1,4857	0,139387
	ЗСлуд	0,473405	0,100807	35,9662	7,659	4,6961	0,000000
	хабар	0,127886	0,082246	66,7161	42,907	1,5549	0,122005

Оскільки статистично значущими виявились лише коефіцієнти біля змінних *ЗПВл* (злочини проти власності) та *ЗСлуд* (злочини у сфері службової діяльності), то в уточненій моделі для аналізу залишено лише ці змінні. Результати обчислень відображені в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Результати обчислення уточнених коефіцієнтів b

	Regression Summary for Dependent Variable: БРП (panel.s R= ,82673202 R?= ,68348583 Adjusted R?= ,67947933 F(2,158)=170,59 p<0,0000 Std.Error of estimate: 12944,					
N=161	Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(158)	p-level
Intercept			808,1325	1035,670	0,7803	0,436382
ЗПВл	-0,514500	0,045127	-55,9486	4,907	-11,4012	0,000000
ЗСлуд	0,716136	0,045127	54,4073	3,428	15,8694	0,000000

Як видно з табл. 4.5, характеристики моделі (коефіцієнт детермінації та статистика Фішера) практично не змінилися. Окрім того, коефіцієнт при змінній *ЗСлуд* більш повно відображає вплив цього виду злочинів включно з хабарництвом.

Оцінки констант a_i наведені в табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Оцінки констант a_i для досліджуваних об'єктів

Регіон	Оцінка коефіцієнта a_i	Регіон	Оцінка коефіцієнта a_i
АР Крим	19844,9	Одеська	41197,07
Вінницька	19981,54	Полтавська	41443,46

Волинська	11356,46	Рівненська	14207,94
Дніпропетровська	85022,01	Сумська	10210,53
Донецька	123054,6	Тернопільська	3309,785
Житомирська	10557,92	Харківська	69024,99
Закарпатська	6349,074	Херсонська	12700,87
Запорізька	36746,96	Хмельницька	13077,51
Івано-Франківська	12891,28	Черкаська	17181,81
Київська	37709,06	Чернівецька	-2445,92
Кіровоградська	9827,656	Чернігівська	14038,2
Луганська	38455,6	Київ	195251
Львівська	32550,86	Севастополь	4605,355
Миколаївська	19996,97		

Таким чином, модель може бути представлена у вигляді залежності

$$ВРП_{it} = a_i - 55,953ПВл_{it} + 54,413Слуд_{it}$$

Коефіцієнт детермінації моделі $R^2 = 0,986$, F -критерій Фішера $F = 13,12$, а її рівень $p < 10^{-6}$, що свідчить про адекватність отриманої моделі.

Аналіз моделі показує, що злочини проти власності мають негативний вплив на величину ВРП і зумовлюють понад 25 % його дисперсії ($\beta^2 = 0,2647$), а злочини в сфері службової діяльності сприяють зростанню ВРП і зумовлюють понад 50 % його дисперсії ($\beta^2 = 0,5128$).

Як показали результати дослідження, спостерігається пряма залежність між кількістю зареєстрованих злочинів в економічній сфері і обсягами ВРП. Таким чином, хабарництво – це фактор із одним з найвищих ступенів впливу на рівень ВРП. Тому можна констатувати парадоксальний висновок, що вчинення злочинів у сфері службової діяльності (в тому числі і хабарництва) є передумовою розвитку підприємств та їх ефективної діяльності, що певною мірою забезпечує економічне зростання регіонів.

4.2. Тінізація економічних процесів як важливий чинник впливу на функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Діяльність вітчизняних ПТЗ ускладнена через проблеми у соціально-економічних відносинах України. Одним із факторів, який гальмує розвиток промисловості є тіньова економіка (ТЕ). Її особливість полягає в тому, що викоринити прояви тіньової економіки нереально – вона існувала споконвіків та існуватиме доки буде людство.

Досліджуючи сутність тіньової економіки, стикаємося із неоднозначністю назви цього поняття, а також його визначенням. Так, у інформаційній записці [396], підготовленій Міністерством праці і соціальної політики України, наведено низку понять, які відображають сферу тіньових відносин: підпільна (*underground*) економіка, секретна (*subterranean*), прихована (*hidden*), сіра (*gray*), тіньова (*shadow*), таємна (*clandestine*), нелегальна (*illegal*), незареєстрована (*unrecorded*), друга (*second*), паралельна (*parallel*), чорна (*black*) економіка. Такий численний ряд термінів свідчить, здебільшого, не про відсутність єдиного підходу до трактування поняття «тіньова економіка» та дослідження особливостей її поширення, а про складність цього явища. Як зазначено у праці [126], двозначність терміну «тіньова економіка» призвела до різноаспектних тлумачень даного поняття (рис. 4.22).

Рис. 4.22. Тіньова економіка як дуалістичне поняття

Джерело: розроблено автором на основі [126]

Найпоширенішим визначенням ТЕ є запропоноване Е. Фейгом і адаптоване вітчизняними вченими: ТЕ – економічна діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового

національного продукту або економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [127, с. 30].

Крім того, у праці [393, с. 74], зустрічаємо деталізоване визначення, в якому дослідники ТЕ тлумачать її як економічну діяльність, що пов'язана з незаконним привласненням особою або групою осіб частини створеної вартості або частки майна через різного роду викривлення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію методом лобіювання відповідних законодавчих норм і нормативів, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підпадає під кримінальну відповідальність, але зумовлює матеріальні втрати державних або підприємницьких структур та окремих громадян.

З урахуванням позиції вітчизняних та іноземних науковців, визначатимемо ТЕ як економічну діяльність, що спрямована на отримання доходу, здебільшого у великих розмірах, уникаючи регламентації нормативно-правовими актами, з частковим або повним її приховуванням, що унеможливорює контроль державними органами, а також зумовлює необ'єктивність інформації про результати діяльності господарюючих суб'єктів і є загрозою економічній безпеці підприємств та держави.

Рівень ТЕ є показником, який має свою специфіку. Необхідно звернути увагу на географічно-ресурсні особливості країн світу, які створюють передумови росту тіньового сектора економіки. Такої думки притримується ряд вчених [38, 53, 450]. Так, за підходом Бродського Б. [53] існує дві категорії держав на пострадянських теренах R та L. Категорія R – це держави з високим ресурсним потенціалом, економіка яких є експортно-орієнтованою, а частка перероблення сировини незначною (Україна, Російська Федерація, Болгарія, Румунія). Їм притаманний слабкий інституційний розвиток, який називають «ресурсним прокляттям» [38, с. 37]. Категорія L, до якої належать Чехія,

Польща, Угорщина, не володіють багатими природними ресурсами, що зумовлює розвиток високовитратних технологій. З точки зору ТЕ для країн групи R її частка динамічно зростає, а для країн L – зменшується під впливом запровадження звичайних регуляторних заходів державної політики, зокрема, інтенсивної лібералізації податкового законодавства [53]. Оскільки Україна належить до групи країн R, то це пояснює значні проблеми в процесі зниження рівня ТЕ.

Про те, що ТЕ є проблемою української економіки свідчать статистичні дані, а її масштабність демонструє порівняння показників України і зарубіжних ОЕСР (рис. 4.23).

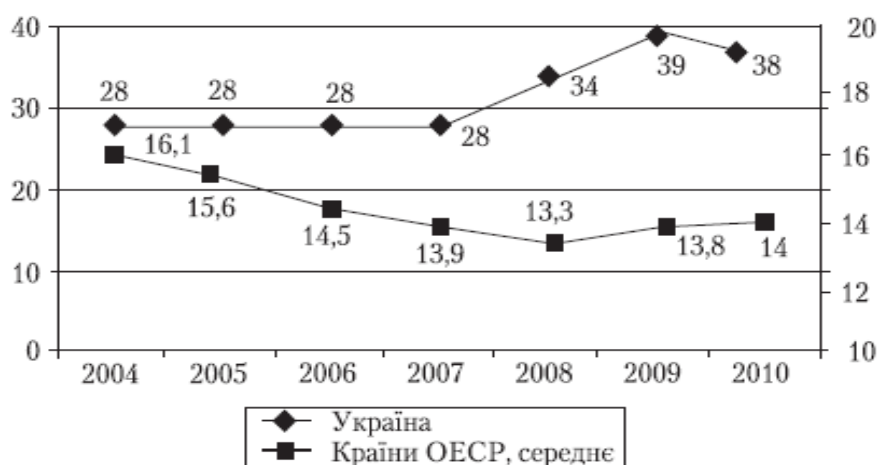

Рис. 4.23. Обсяг тіньової економіки в Україні та країнах ОЕСР, % до ВВП

Джерело: [538, с. 12]

Особливістю рис. 4.23 є те, що рівень ТЕ відображений графічно за даними розрахунків Міністерства економіки України. Тривалі дослідження проявів ТЕ вітчизняними та закордонними вченими не створили єдиного підходу до оцінювання рівня ТЕ, що, зокрема, спричинено складністю даної економічної категорії, а також впливом розбіжностей у процесі розрахунків доходів і витрат населення, динаміки готівки в обігу та обсягів виробництва, використання електроенергії та обсягів виробництва, готової продукції та рентабельності виробництва, динаміки цін факторів виробництва.

На рис. 4.24 проілюстровано різні підходи до визначення рівня ТЕ в Україні за останні роки.

Рис. 4.24. Рівень тіньової економіки в Україні, визначений за різними системними підходами, % до ВВП

Джерело: [538, с. 21]

Вітчизняні розрахунки суттєво відрізняються від закордонних, так у журналі *Economics* розраховано рівень ТЕ в окремих країнах Європи у 2010 р., до даного дослідження потрапила і Україна, економіку якої визнано найбільш тінізованою в Європі [413]. Схожій позиції притримуються і відомі вчені Шнайдер Ф., Буєхн А., Клаудіо Е. Монтенегро, які визначили ТЕ економіки у 162 країнах світу за 2010 р. (табл. 4.5) [630, с. 27-29].

Українська преса підтримує задекларовану вище позицію і демонструє кількісно обсяги тіньової вітчизняної економіки; так, зазначається, що на початок 2012 р. у тіні перебувало понад 550-700 млрд грн, що становить половину обсягів економіки України.

Таблиця 4.5

Рівень тіньової економіки у світі

Країна, її місце у рейтингу	% до ВВП	Країна, її місце у рейтингу	% до ВВП	Країна, її місце у рейтингу	% до ВВП
1. Швейцарія	8,6	10. Китай	13,0	68. Туреччина	33,0
2. США	8,8	18. Канада	16,3	97. Болгарія	38,5
3. Австрія	9,8	25. Монголія	19,2	130. Росія	48,6
4. Люксембург	9,9	32. Чехія	19,8	142. Гватемала	52,5
5. Японія	11,4	37. Ізраїль	21,8	145. Україна	54,9
6. Великобританія	12,9	42. Індія	24,0	146. Зімбабве	57,0
7. Нідерланди	13,0	52. Польща	28,0	151. Грузія	68,8

Найбільш тінізованим є сектор торгівлі - 90-144 млрд грн (40-60 %), переробна промисловість - у тіні 9-13 млрд грн (30-35 %), сектор послуг – у тіні 25 %, видобувна промисловість – у тіні 7 млрд грн (30 %), крім того, до п'ятірки найтінізованіших галузей належать сільське господарство і спиртова промисловість [547].

Науковці Новікова К.І. та Ільїна А.В. притримуються позиції сформованої на власних розрахунках, і представляють деталізовані дані щодо динаміки обсягів тіньового сектору економіки (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Показники офіційного та тіньового секторів економіки України

Роки	ПДВ, тис. грн	ВВП, тис. грн	Ефективна ставка ПДВ, %	Тіньовий сектор економіки, % до ВВП	Тіньовий ВВП, тис. грн	Тіньовий ПДВ, тис. грн
2006	50396,7	544153,0	9,26	29,8	162157,6	15018,2
2007	59382,8	720731,0	8,24	28,8	207570,5	17102,2
2008	90501,3	949864,0	9,53	31,1	295407,7	28145,9
2009	84596,7	914720,0	9,25	36,0	329299,2	30454,8
2010	83596,5	902389,6	9,05	37,4	356854,0	31565,4

Джерело: [409]

З табл. 4.6 видно, що 2008 р. є переломним, адже саме в цей період набрала обертів світова фінансова криза. Після відносної стабілізації ситуації спостерігається поживлення у вітчизняній економіці, про що свідчить ріст ВВП; при цьому активно зростає і частка тіньового сектору економіки,

вплинула на це і політична нестабільність в Україні. Все більше суб'єктів господарювання приховує доволі значні обсяги результатів своєї господарської діяльності з метою вберегтися від можливих потрясінь.

Таким чином, можна ствердно сказати, що тінізація економіки набуває загрозливих масштабів для національної безпеки України. У зв'язку з тим, що значну частку національного продукту виготовляють промислові підприємства, то, відповідно, вони є безпосередніми учасниками тіньового сектору в економіці.

Кожна галузь промисловості має свою специфіку, це також проявляється і у рівні тінізації (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Рівень тінізації в окремих сферах промисловості України,
% від валової доданої вартості

Галузі промисловості	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів	42,6	40,2	36,2	34,0	32,4	40,8
Легка промисловість	35,2	37,4	36,2	33,5	31,3	42,9
Обробка деревини і виробництво виробів з деревини (крім меблів)	35,8	35,5	34,9	33,0	30,1	42,1
Целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа	35,9	35,2	35,5	33,4	32,7	36,1
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	42,5	38,5	37,0	33,7	36,8	45,1
Хімічна та нафтохімічна галузь	36,5	35,4	33,4	34,3	32,9	38,5
Металургія	38,0	34,8	35,6	34,1	32,0	39,3
Машинобудування	35,3	34,1	32,9	33,0	30,0	36,2

Джерело: [431]

З аналізу статистичних даних видно, що найбільша тінізація діяльності спостерігається в галузях, які активно експортують свою продукцію. Причиною цьому є проведення операцій з неправомірного повернення ПДВ у процесі експорту. Як зазначено в праці [188, с. 70], з числа усіх економічних правопорушень близько 60 % здійснюються з махінаціями незаконного повернення ПДВ.

На кожному підприємстві у сфері транспортного машинобудування, яке здійснює тіньову діяльність, розробляються і реалізуються власні тіньові схеми з притаманними їм особливостями та специфікою [269]. Їх об'єднує те, що виокремлюються два спільні типи тіньового сектора [450]:

1) тіньової зайнятості працівників, що виконують додаткову роботу (понад встановлені обсяги згідно з посадовими інструкціями) і при цьому використовують фонди підприємства;

2) тіньового виробництва продукції, яка не оподатковується за готівку на внутрішньому ринку України.

Процес здійснення тіньової діяльності може містити різні етапи і здійснюватися в притаманних лише тому чи іншому промисловому підприємству формах. Схематично процес тіньової діяльності промислових підприємств з врахуванням підходу, запропонованого у праці [450, с. 289], представлено на рис. 4.25.

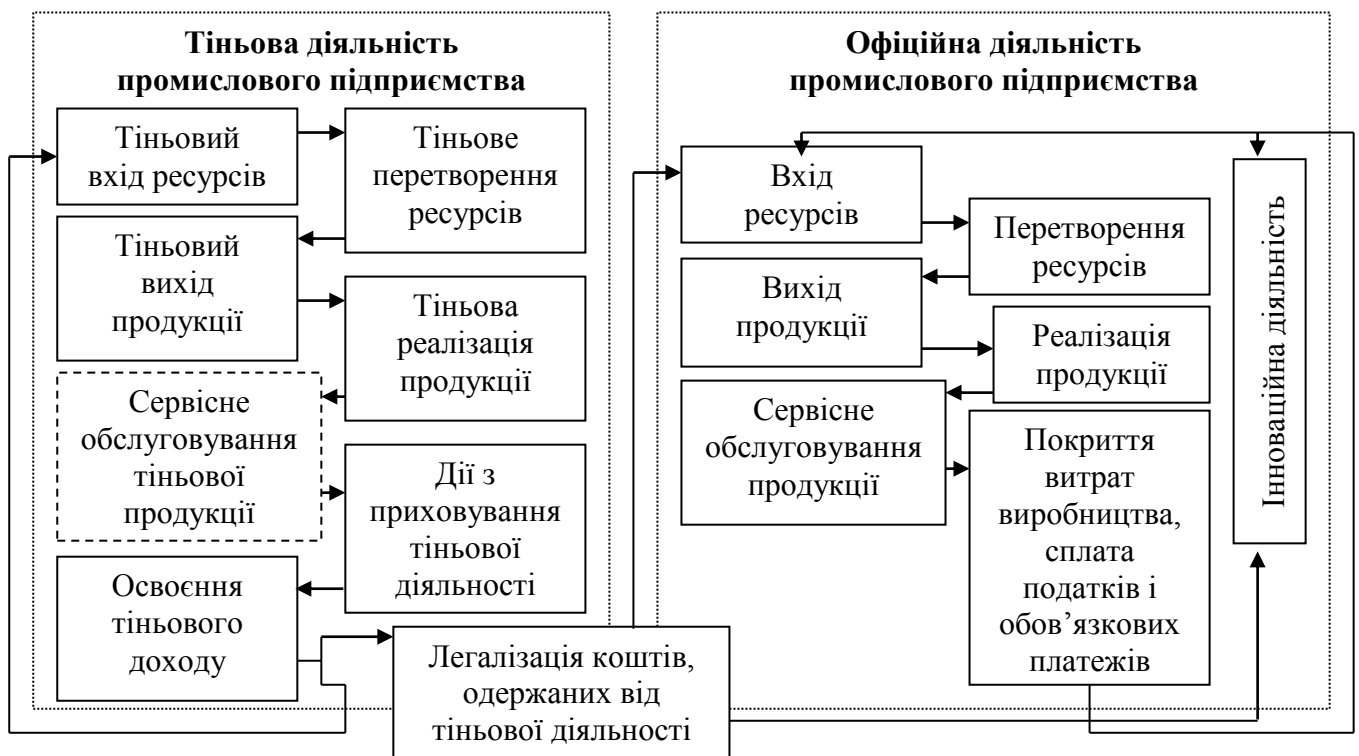

Рис. 4.25. Процес тіньової діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів

Джерело: авторська розробка

Аналізуючи складові процесу тіньової діяльності, варто зазначити, що тіньовий вхід ресурсів передбачає використання у господарській діяльності промислового підприємства не облікованих ресурсів, це може бути залучення тіньових готівкових коштів, придбаних за них сировину чи матеріали, найм працівників без оформлення трудових книжок і виплатою зарплати «в конвертах».

Тіньове перетворення ресурсів передбачає здійснення всіх технологічних операцій над ними з метою отримання готової продукції, при цьому використовуються потужності і потенціал підприємства. Кількість такої продукції не відображається в жодній документації.

Етап тіньового виходу та тіньової реалізації є взаємопов'язаними, адже використовуються склади підприємства, його маркетингові зв'язки і клієнтська база. Інколи збут тіньової продукції відбувається виключно де-юре, а фізичне переміщення товару відсутнє. Найчастіше це спостерігається при проведенні експортних операцій з метою неправомірного відшкодування ПДВ.

Сервісне обслуговування реалізованої тіньової продукції не завжди може відбуватися, адже придбавши не обліковану продукцію, покупець повинен розуміти ступінь ризику і відповідальності.

Після отримання тіньового доходу необхідно частину з нього виділити на шляхи його маскування і залагодження процедури його приховування перед перевіряючими ми органами. Решта коштів, які залишаються, можуть розподілятися за наступними сценаріями:

- а) для власного збагачення керівників та учасників тіньових схем;
- б) для виготовлення наступної партії тіньового товару;
- в) легалізація коштів з метою влиття їх в офіційну діяльність.

Важливо зазначити, що після легалізації тіньових доходів виникає можливість активізації інноваційної діяльності і модернізації виробничих потужностей, адже з'являються додаткові фінансові ресурси.

Причиною такої ситуації є ряд факторів [200, 274, 286, 296], відображених на рис. 4.26.

Рис. 4.26. Причини високого рівня тіньової економіки в Україні

Джерело: розроблено автором

Однією із особливостей ТЕ є її своєрідні прояви в залежності від економічної системи, в якій вона функціонує; так, можна чітко прослідкувати відмінності у тіньовій сфері розвинутих країн, країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою. Спільною рисою виступатиме за цих умов бажання отримати додаткову винагороду, а відмінними рисами будуть: причини використання даної сфери і форми її прояву (табл. 4.8) [135, с. 61-62].

Таблиця 4.8

Відмінності проявів тіньової економіки в залежності від економічних систем

Вид економічних систем	Суб'єкти тіньової економіки	Причини виходу в тіньовий сектор	Форми та прояви тіньової діяльності
Розвинуті країни	Фізичні особи: <i>робочі категорії населення</i>	Отримання доходу внаслідок труднощів на ринку праці, який характеризується високим ступенем жорсткості	У формі незареєстрованої зайнятості, здебільшого, у сфері обслуговування
	Юридичні особи: <i>приватні підприємці та малі підприємства</i>	Зниження розміру видатків через несплату податків	Махінації при веденні бухгалтерської звітності; окремі прояви бартеризації операцій
Країни, що розвиваються	Фізичні особи: <i>особи без освіти, особи, доходи яких знаходяться за межею бідності, сільські жителі</i>	Забезпечення єдиного джерела доходів	У формі незареєстрованої зайнятості у всіх сферах народного господарства
	Юридичні особи: <i>невеликі підприємства у трудомістких галузях</i>	Зниження видатків на оплату праці працівників та зменшення інших статей виробничих витрат	Нерегульована діяльність; використання незареєстрованої робочої сили; бартеризація операцій
Країни з перехідною економікою	Фізичні особи: <i>практично все населення незалежно від віку, професії, рівня достатку</i>	Окремі особи розглядають тіньову економіку як єдине джерело доходу, інші – як додаткове джерело доходу	Залучення населення до роботи в незареєстрованих офіційно підприємствах; використання незареєстрованої робочої сили; бартеризація операцій; човникова торгівля
	Юридичні особи: <i>переважна більшість всіх підприємств держави, адже лише незначна частина функціонує виключно легальним способом</i>	Значна кількість суб'єктів господарювання працюють нелегально, при цьому лише незначна частка працює офіційно, при цьому у більшості випадків поєднує офіційну та неофіційну діяльність; така ситуація зумовлена непомірним податковим навантаженням, від якого більшість намагається ухилитися	Неврегульована система контролю діяльності суб'єктів господарювання; значні обсяги корупції; загрозливі масштаби бартерної торгівлі

Джерело: розроблено автором на основі [135]

Розвинуті країни та ті, які розвиваються, характеризуються використанням неформальної сфери економіки для мінімізації витрат виробництва і покращання результатів реалізації продукції, що є найбільш характерним для промисловості. Така ситуація зумовлена низкою факторів, зокрема:

- високим рівнем безробіття в цих країнах;
- значними обсягами офіційних витрат виробництва;
- законодавчі зміни у трудовому процесі – зменшення тривалості офіційного робочого тижня, зниження пенсійного віку;
- порівняно високі розміри мінімальної заробітної плати;
- обмеження на використання праці чужоземців;
- бажання втримати доходи на незмінному рівні через зростання інфляції.

Обсяги неформальної економіки в цих країнах не є значними, адже лише окремі суб'єкти господарювання працюють частково в ній, практично нема таких, які працюють абсолютно в тіні. Найчастіше до таких дій звертаються підприємства, які перебувають на межі банкрутства чи мають нестабільне фінансове становище. Щодо фізичних осіб, то більшість не бажає працювати нелегально у сфері неформальної зайнятості та не розглядають її як єдине джерело доходу. Досить часто особами, що зайняті у нелегальному секторі є ті, які отримують допомогу з безробіття чи мають інше основне місце праці.

Цікавою особливістю неформального сектору економіки розвинутих країн є те, що для функціонування в ньому підприємцеві потрібні специфічні вміння та знання, а також зв'язки і можливості, що отримані в межах легальної діяльності.

Країнам, що розвиваються, притаманна ситуація, за якої використання неформальної економіки необхідне для отримання потребуючими доходу, а не для зниження витрат та максимізації прибутку підприємцями. Підприємства звертаються до залучення до робіт незареєстрованих офіційно працівників, щоб вплинути на зниження розміру зарплати та знизити податкові відрахування. Категорія населення, яка підпадає під вказану ситуацію, – це середньокваліфіковані працівники з відсутністю освіти. Їхня позиція на ринку

праці послаблюється через вимоги крупних міжнародних компаній, які потребують висококваліфікованих кадрів з хорошою освітою. Тому, єдиним способом влаштуватися на роботу «пересічному» громадянину – це нелегальна зайнятість. У цьому є свій позитивний ефект, який проявляється у створенні єдиної можливості для отримання доходу окремими категоріями населення.

Країни з перехідною економікою (до них належить і Україна), перебувають на найгіршому рівні, адже на їх теренах відбувся перехід від командної до ринкової економіки, який супроводжується занепадом виробництва, кризою в економіці та політиці, загостренням ситуації у суспільстві та рядом інших негативних проявів. Саме ці аспекти формують стимули до переходу в неформальний сектор економіки більшості юридичних і фізичних осіб, адже це стає єдиним шансом для існування та функціонування. Зазначені умови формують специфіку неформальної економіки України, яка проявляється у:

- тісному взаємозв'язку державної та недержавної тіньової діяльності;
- складності визначення форм та обсягів тіньової діяльності;
- відсутності, здебільшого, зв'язку неформальної економіки з кримінальним світом;
- тісному взаємозв'язку офіційної та неофіційної економіки;
- використанні у неформальній діяльності державних коштів неправомірно чи отримання незаконних субсидій та дотацій.

Досліджуючи вплив ТЕ на діяльність ПТЗ досить складно стверджувати виключно про її негативний ефект. Перш за все, необхідно дослідити види тіньової економічної діяльності, щоб можна було б визначати їх вплив.

Структуру ТЕ можна зобразити у вигляді сукупності компонентів, схематично відображених на рис. 4.27.

Рис. 4.27. Складові тіньової економіки

Джерело: складено автором на основі [285, 497, 498, 544]

Діяльність багатьох вітчизняних ПТЗ містить тіньову компоненту, адже відбувається приховування від оподаткування доходів від господарської діяльності [497]. У таких випадках поєднуються дві тіньові складові – прихована і нелегальна діяльність. Про це свідчать факти, які демонструють заниження вартості виробленої промислової продукції (об'єкта оподаткування), приховування доходів з метою економії на сплаті податків, неправомірного використання пільг. Ці протиправні дії здійснюються шляхом підроблення бухгалтерських документів, ведення фінансово-господарської діяльності через рахунки інших підприємств, з використанням підставних або неіснуючих фірм тощо [497].

Про абсолютно негативний ефект можна говорити з певністю про кримінальний сектор ТЕ, а от неофіційний та іллегальний сектори матимуть як негативний, так і позитивний ефекти.

Насамперед доцільно розглянути позитивний ефект впливу [272], який має місце лише у тому випадку, коли рівень тіньової економіки є невисоким (рис. 4.28).

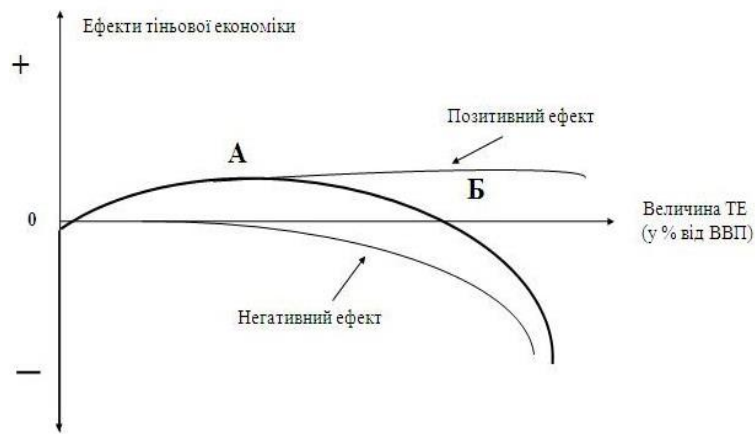

Рис. 4.28. Залежність ефектів тіньової економіки від її масштабів

Джерело: [338, с. 19]

З рис. 4.28 видно, що позитивний ефект зростає по лінії параболі, тобто це означає, що темп його збільшення сповільнюється зі збільшенням відносної величини ТЕ, а негативному ефекту притаманне пришвидшення росту зі зростанням рівня ТЕ. Таким чином, результуючий ефект спочатку матиме додатне значення і зростатиме (відрізок 0А), потім ріст призупиниться (точка А), після цього почнеться процес спаду (дуга АБ) і, як наслідок, результуючий ефект набуде від'ємного значення, величина якого стрімко зростатиме (після точки Б) [338, с. 19]. Для утримання ситуації на дузі 0А необхідне здійснення продуманої державної політики, адже при відсутності такої швидкими темпами відбуватиметься наближення до точки Б, що матиме виключно негативний вплив для держави та всіх суб'єктів економічних відносин (крім тіньових).

Над дослідженням позитивних сторін ТЕ працювало ряд вчених, зокрема, швейцарський економіст Дітер Кассел, який у своїй праці «Тіньова економіка і економічна політика Сходу і Заходу: порівняльний системний аналіз» (1987 р.) виокремив наступні «плюси» ТЕ:

- виступає у ролі «економічного згладжувача» між змінами економічної кон'юнктури за допомогою перерозподілу ресурсів між тіньовою і легальною економікою, тобто це означає, що у час кризи виробничі ресурси використовуються у «тіні», щоб не відбувалася їхня втрата, а після її завершення – переходять у легальний сектор;

- виконує функцію *«вбудованого стабілізатора»*, коли надає можливість використання своїх ресурсів легальному сектору. Це спричинено тим, що промислові підприємства під час криз та проблем з діяльністю для утримання «на плаву» мінімізують кількість зупинок виробництва, забезпечують робочими місцями персонал та проводять освоєння результатів інноваційної діяльності виключно за рахунок тіньових операцій; саме тіньові операції дозволяють отримати доходи, які неможливі в офіційній економіці;

- є *«соціальним амортизатором»*, який дозволяє вирішувати окремі соціальні проблеми і пом'якшувати небажані соціальні протиріччя, наприклад, неформальна зайнятість дозволяє залучити до роботи більшу кількість людей і тим самим покращити їхній матеріальний стан [615, с. 56].

Своє бачення позитивних сторін ТЕ опрацювали науковці Кормішкіна Л.О., Лізіна О.М., зокрема, вони стверджують, що ТЕ володіє ще чотирма позитивними ефектами:

- виконує *конструктивну функцію*, яка полягає в тому, що знижує глибину трансформаційного спаду, нівелює диференціацію доходів, яка при цьому виникає, знижує рівень безробіття, є оптимізатором господарської діяльності в умовах несформованої ринкової інфраструктури;

- є *«економічним поришем»*, який створює можливість для економічного зростання, оскільки понад дві третини засобів, які зароблені в результаті тіньової діяльності, витрачаються в легальній економіці і тим самим позитивно впливають на її активізацію;

- виступає *мобілізатором*, який дозволяє створити ефективніші форми економічної діяльності, що забезпечує продовження функціонування у період спаду в економіці;

- як *«фактор реалізації можливостей»*, що дозволяє реалізувати підприємницький потенціал, який є незадіяним через проблеми входу чи існування на ринку [304, с. 24].

Незважаючи на позитивні сторони ТЕ, все ж таки негативних сторін є значно більше і вони вагоміші [264, 267].

Відсутність жорсткого державного контролю, як зазначається у праці [304, с. 27], було передумовою не лише зростання рівня ТЕ, а й того, що тіньовий сектор еволюціонував у цілісну систему – самостійну економіку. Тіньовий бізнес успішно переймає окремі елементи з легального сектора, зокрема, створюється власна система неформальної праці (робочої сили), налагоджуються організаційні структури, що дозволяють контактувати представникам тіньового сектору між собою і з підприємствами легальної економіки.

У зв'язку з тим, що ТЕ в економічній системі не проявляється самостійно вона завжди пов'язана із рядом інших негативних проявів у суспільстві, зокрема, із корупцією. Корупція і ТЕ є двома явищами, які завжди проявляються і функціонують взаємодоповнюючи одна одну. Сфера тіньової діяльності тісно переплетена зі системою корупційних зв'язків. Такий взаємозв'язок проявляється у комплексному процесі, який складається з ряду послідовних етапів (рис. 4.29).

Враховуючи особливості діяльності корумпованих чиновників (див. рис. 4.29) корупцію не можна зводити лише до хабарництва, адже це ціла корупційна система із залученням організованої злочинності. Різниця між такою діяльністю чиновників і хабарництвом полягає в тому, що у першому випадку посадова особа отримуватиме, зазвичай, частку від прибутку юридичної особи, який вона отримує завдяки сприянню чиновника, тобто постійні значні суми винагороди, іншими словами – додаткову зарплату, а у другому випадку – несистематичні незначні суми. За даними [34, с. 157], підприємства 30 – 50 % свого доходу використовують для «подяки» державним чиновникам.

Рис. 4.29. Структура процесу взаємозв'язку тіньової економіки та корупції

Джерело: розроблено автором з урахуванням [135, с. 25; 232,]

Особливої уваги заслуговують прояви тіньової економіки та її наслідки впливу на всіх суб'єктів економіки.

У переважній більшості наукових праць [22, 53, 356] серед проявів ТЕ діяльності виділяють лише ухилення від сплати податків, виробництво нелегальних товарів та надання нелегальних послуг, а також незареєстровану діяльність. Як наслідок, розглядається виключно вплив ТЕ на легальну економіку і соціальну сферу; при цьому нівелюється її вагомий вплив на інші складові національної безпеки. Для деталізації такого впливу здійснено експертне оцінювання за матрицею, наведеною у Додатку Е табл. Е.1, в якій

комплексно проаналізовано різні види впливу тіньового сектора, при цьому запропонований підхід є дещо іншим від загальноприйнятого, оскільки автор окремо виділяє культурно-ментальну і політичну складові національної безпеки. Культурно-ментальна складова виокремлюється у зв'язку з тим, що існують фактори, які безпосередньо впливають на націю і ментальність, не зачіпаючи при цьому аспекти демографічної складової чи соціальні процеси. Крім того, досить часто політичну складову національної безпеки нівелюють чи поєднують з правовою. Україна перебуває на такому етапі, коли політична складова є чи не найвагомішою, адже сучасні реалії демонструють її детермінуючий зв'язок з усіма сферами життя суспільства та її визначальний вплив на розвиток суспільно-економічних процесів [233].

Для перевірки узгодженості експертних оцінок впливу досліджуваних факторів на різні сфери національної безпеки використаємо коефіцієнт конкордації Кендала [302].

Нехай $x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{in}$ – n незалежних реалізацій випадкової величини X_i ($i = 1..k$), причому всі реалізації x_{ij} є кількісними або якісними (атрибутивними), які можна впорядкувати за певним відношенням і зобразити у вигляді матриці розміру $k \times n$

$$\begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{k1} & x_{k2} & \dots & x_{kn} \end{pmatrix}. \quad (4.11)$$

Елементом кожного рядка незалежно від інших значень присвоюють ранги r_{ij} , записуючи кожен рядок матриці у вигляді ранжованого ряду

$$\begin{pmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{k1} & r_{k2} & \dots & r_{kn} \end{pmatrix}. \quad (4.12)$$

Вибірковий коефіцієнт конкордації Кендала W обчислюють за формулою

$$W = \frac{12}{n(k^3 - k)} \sum_{i=1}^k \left(\sum_{j=1}^n r_{ij} - \frac{n(k+1)}{2} \right)^2. \quad (4.13)$$

При наявності однакових рангів формула (4.13) для обчислення вибіркового коефіцієнта конкордації Кендала має вигляд

$$W = \frac{\sum_{i=1}^k \left(\sum_{j=1}^n r_{ij} - \frac{n(k+1)}{2} \right)^2}{\frac{n}{12} \left(k^3 - k - \sum_{i=1}^k \sum_{p=1}^{m_i} t_{ip} (t_{ip}^2 - 1) \right)}, \quad (4.14)$$

де m_i – кількість серій однакових рангів у i -ому рядку матриці рангів;
 t_{ip} – кількість однакових рангів в p -ій серії однакових рангів i -го рядка.

Обчислення коефіцієнта конкордації та оцінка його значимості проводилась у середовищі *Statistica* 8.0. Значення коефіцієнта конкордації W , його p -рівень та усереднені ранги оцінки впливу розглядуваних факторів у різних складових національної безпеки наведено в табл. 4.9.

Таблиця 4.9

Результати аналізу узгодженості експертних оцінок впливу
 проявів тіньової економіки на сфери національної безпеки

	Загальний рівень	Сфери національної безпеки								
		Економічна	Соціальна	Політична	Науково-технічна	Демографічна	Еколого-природна	Військова	Інформаційна	Культурно-ментальна
x_1	12,1	12,8	13,2	8,5	14,7	11,3	11,5	9,7	11,6	16,0
x_2	8,7	7,2	5,7	5,2	10,0	4,6	9,9	9,3	16,2	10,6
x_3	13,5	16,9	12,4	15,7	14,3	6,9	7,3	15,5	16,2	16,4
x_4	11,4	14,8	12,4	13,3	13,7	7,4	8,3	11,3	11,0	10,2
x_5	8,1	11,4	7,7	5,9	7,3	8,8	10,2	6,6	5,9	8,9
x_6	15,9	18,8	13,9	19,4	12,0	19,1	16,0	19,8	12,8	11,2
x_7	13,4	16,4	9,7	13,1	16,9	12,0	17,4	14,8	11,8	8,5
x_8	14,9	11,8	18,7	14,7	15,4	21,6	9,7	15,6	11,3	15,8
x_9	16,3	9,2	16,3	15,6	12,2	18,8	18,4	19,0	16,5	20,5
x_{10}	13,4	2,4	15,3	12,2	10,5	15,6	12,7	12,5	16,5	22,5
x_{11}	14,1	14,8	14,7	16,8	12,9	13,3	10,5	15,8	14,3	13,6
x_{12}	15,8	18,8	14,7	16,8	14,8	15,4	15,2	17,4	14,9	13,9
x_{13}	14,1	13,3	13,2	18,5	13,8	12,3	11,7	11,0	20,7	12,5

x 14	13,8	14,8	18,0	16,0	10,3	12,8	11,8	14,5	15,2	10,6
x 15	8,7	17,0	9,5	8,8	7,3	7,2	7,1	4,8	8,0	8,8
x 16	11,8	14,8	15,3	11,5	11,6	14,5	10,3	9,8	8,0	10,8
x 17	16,8	18,8	19,9	17,8	13,8	16,3	14,1	17,6	17,2	15,8
x 18	18,3	15,4	19,9	17,8	20,5	15,5	18,4	22,3	21,1	14,0
x 19	10,5	15,4	10,3	6,8	11,9	4,4	19,1	6,9	9,5	10,2
x 20	11,8	17,0	4,8	13,3	13,3	8,5	21,9	10,8	8,5	7,6
x 21	14,3	13,0	17,3	17,7	13,6	21,0	10,3	12,6	10,5	12,8
x 22	12,0	10,6	10,0	9,3	12,6	15,4	11,6	11,3	13,9	13,4
x 23	13,8	12,2	11,9	14,8	15,0	15,1	13,0	16,2	12,3	14,2
x 24	14,4	3,8	17,3	9,6	13,9	23,6	20,0	8,0	13,8	19,8
x 25	15,6	10,6	10,3	16,0	23,5	11,2	21,6	16,8	16,5	14,2
x 26	17,5	18,8	18,7	16,3	15,3	18,5	13,2	21,4	17,2	18,4
W	0,152	0,455	0,380	0,406	0,230	0,539	0,395	0,434	0,339	0,337
P	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001	0,097	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001	0,002

Примітка: x1 – деформація ринкових інститутів; x2 – квазіринковість економіки; x3 – втрата довіри між державою і суб'єктами господарювання; x4 – втрата довіри між суб'єктами ринку; x5 – зростання трансакційних витрат; x6 – погіршення якості державного регулювання; x7 – високий рівень інвестиційних ризиків, скорочення інвестиційних ресурсів; x8 – зниження якості трудового ресурсу, витіснення зі сфери суспільно-корисної праці легальних робітників; x9 – втрата моральних орієнтирів; x10 – деформація культурного простору; x11 – втрата країною валютно-фінансової самостійності; x12 – відтік капіталу з держави і як наслідок виснаження національної економіки; x13 – необ'єктивність офіційної інформації реаліям економіки; x14 – втрата податкових надходжень, посилення нерівномірності податкового тиску; x15 – можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції на підприємствах, які ухиляються від оподаткування; x16 – зростання вартості продукції через навмисне її здорожчання з метою збільшення статті витрат; x17 – несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу; x18 – неможливість швидкої інтеграції України до світової спільноти, втрата позицій на міжнародній арені; x19 – нераціональне використання ресурсів підприємствами у процесі виробництва; x20 – невинуватене зростання енергоємності продукції; x21 – руйнування балансу цін та платоспроможності різних категорій споживачів; x22 – спад виробництва; x23 – недофінансування державних інститутів регулювання економіки (контролюючих, правоохоронних органів) за умов гострої необхідності захисту законних інтересів учасників економічних відносин; x24 – недофінансування соціальних програм; x25 – скорочення державних витрат, що гальмує структурну перебудову економіки, загострює екологічні проблеми, ставить у важке економічне становище підприємства обробної промисловості, де зосереджені високі технології і висококваліфіковані працівники; x26 – криміналізація суспільства, збільшення кількості економічних злочинів, розвиток організованої злочинності.

Джерело: побудовано автором

Як видно з табл. 4.9, оцінки експертів об'єктивно узгоджуються між собою практично у всіх сферах, крім науково-технічної, однак аналіз усереднених рангів факторів дає підстави припускати, що для оцінки інтенсивності впливу фактори доцільно згрупувати.

З метою класифікації факторів за ступенем впливу на національну безпеку було проведено кластерний аналіз даних у середовищі *Statistica 8.0* [555]. Дерево класифікації будувалось на основі евклідової відстані між об'єктами з використанням правила повного зв'язку. Дендрограма класифікації експертних оцінок впливів факторів за сукупністю всіх сфер подано на рис. 4.30.

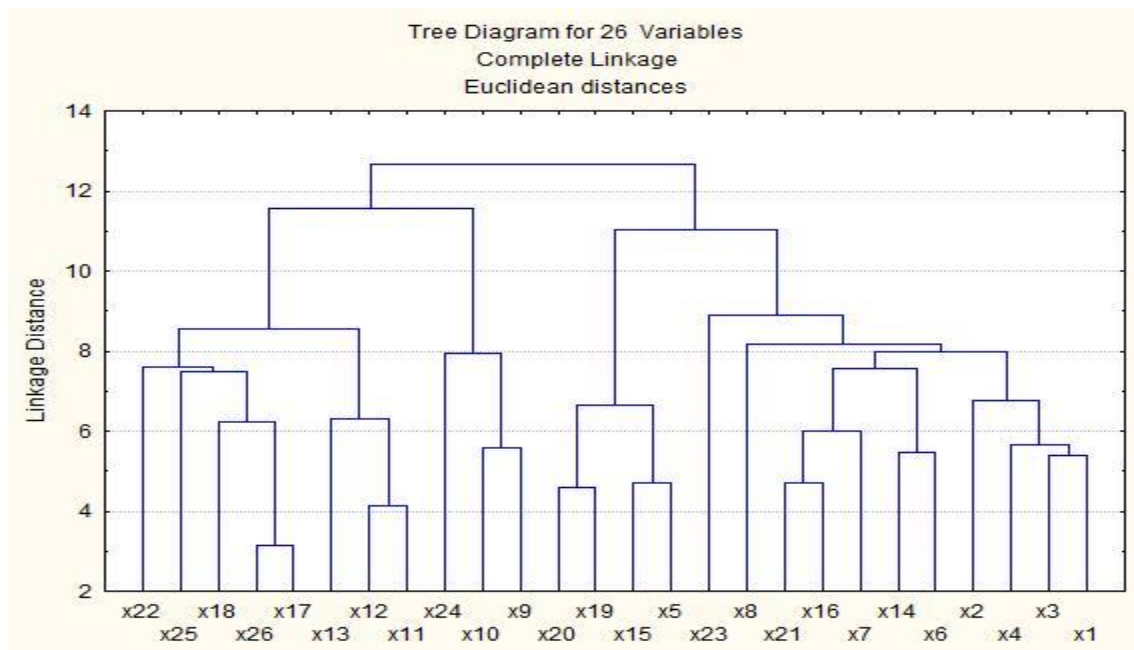

Рис. 4.30. Дендрограма класифікації експертних оцінок впливів факторів

Джерело: побудовано автором

Аналіз рис. 4.30 дав підстави методом k -середніх виділити два кластери проявів тіньової економіки. Усереднені значення порядкових показників рівнів впливу тіньової економіки на кожну зі складових національної безпеки наведені на рис. 4.31, а їх класифікація за кластерами – в табл. 4.10.

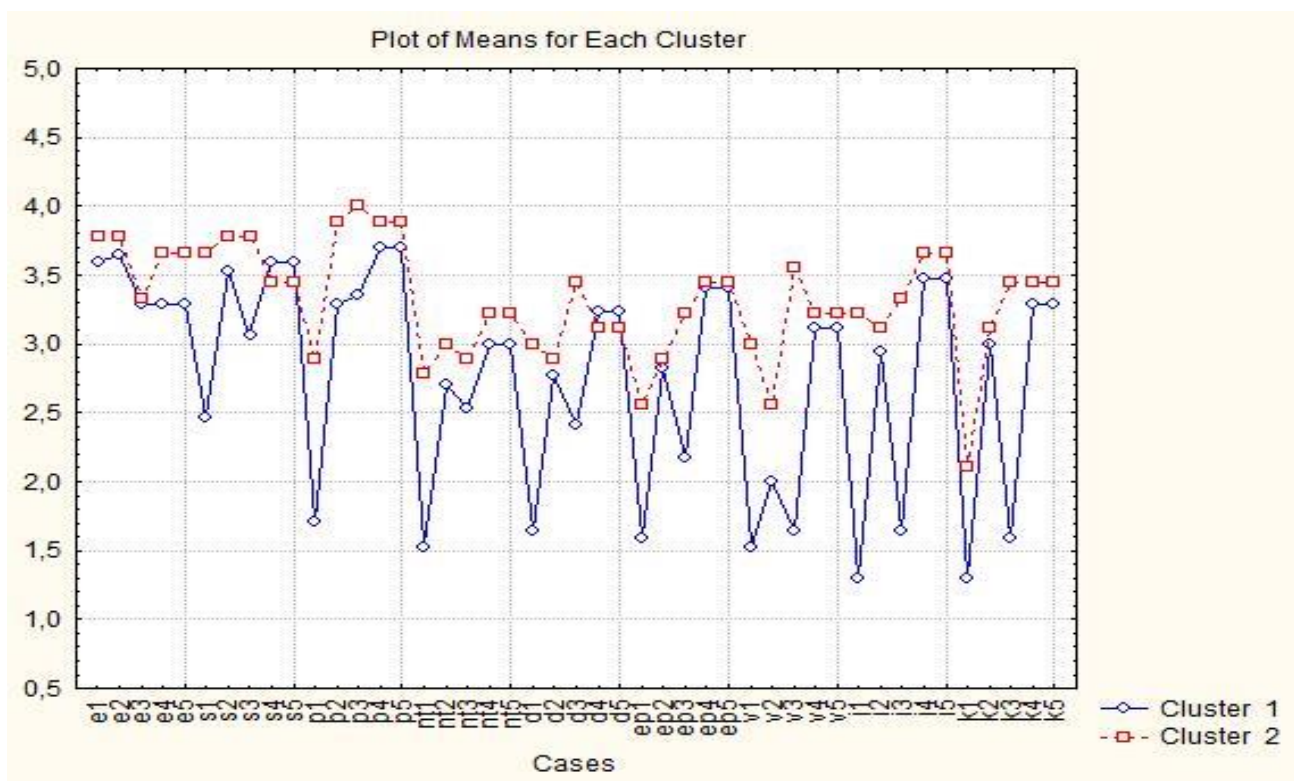

Рис. 4.31. Усереднені значення показників рівнів впливу факторів

Джерело: побудовано автором

Кластеризація видів впливу тіньової економіки на
складові національної безпеки України

№ з/п	Види впливу тіньової економіки
1 КЛАСТЕР	
1	Деформація ринкових інститутів
2	Квазіринковість економіки
3	Втрата довіри між державою і суб'єктами господарювання
4	Втрата довіри між суб'єктами ринку
5	Зростання трансакційних витрат
6	Погіршення якості державного регулювання
7	Високий рівень інвестиційних ризиків, скорочення інвестиційних ресурсів
8	Втрата податкових надходжень, посилення нерівномірності податкового тиску
9	Можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції на підприємствах, які ухиляються від оподаткування
10	Зростання вартості продукції через навмисне її здорожчання з метою збільшення статті витрат
11	Нераціональне використання ресурсів підприємствами у процесі виробництва
12	Невиправдане зростання енергоємності продукції
13	Недофінансування державних інститутів регулювання економіки (контролюючих, правоохоронних органів) за умов гострої необхідності захисту законних інтересів учасників економічних відносин
2 КЛАСТЕР	
1	Зниження якості трудового ресурсу, витіснення зі сфери суспільно-корисної праці легальних робітників
2	Втрата моральних орієнтирів
3	Деформація культурного простору
4	Втрата країною валютно-фінансової самостійності
5	Відтік капіталу з держави і, як наслідок, виснаження національної економіки
6	Необ'єктивність офіційної інформації реаліям економіки
7	Несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу
8	Неможливість швидкої інтеграції України до світової спільноти, втрата позицій на міжнародній арені
9	Руйнування балансу цін та платоспроможності різних категорій споживачів
10	Спад виробництва
11	Недофінансування соціальних програм
12	Скорочення державних витрат, що гальмує структурну перебудову економіки, загострює екологічні проблеми, ставить у важке економічне становище підприємства обробної промисловості, де зосереджені високі технології та висококваліфіковані працівники
13	Криміналізація суспільства, збільшення кількості економічних злочинів, розвиток організованої злочинності

Джерело: побудовано автором

До першого кластера потрапили види впливу, які, здебільшого, характеризують економічні показники та відображають найважливіші сфери функціонування вітчизняного народного господарства, а також всіх рівнів державного управління. Другий кластер характеризується показниками як економічного спрямування, так і соціального, політичного, науково-технічного та інформаційного спрямувань.

Специфікою даних кластерів є те, що згруповані в них фактори по-різному впливають на різні сфери національної безпеки. Так, показники 1-го кластера демонструють менший рівень негативного впливу, зокрема, на військову, інформаційну та політичну сфери національної безпеки, а показники 2-го кластера проявляють більший ступінь негативного впливу, особливо на економічну та політичну сфери національної безпеки. Така картина є закономірною, адже у 2-му секторі згруповано види впливу, що створюють дисбаланс у життєво важливих сферах функціонування держави.

Види впливу тіньової економіки на кожную сферу національної безпеки України, які демонструють найбільший ступінь негативних наслідків, наведені у табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Види впливу тіньової економіки, які демонструють найбільший ступінь негативних наслідків на сфери національної безпеки України

№ з/п	Сфери національної безпеки	Види впливу тіньової економіки
1	Економічна	▪ Погіршення якості державного регулювання; ▪ втрата довіри між державою і суб'єктами господарювання; ▪ можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції на підприємствах, які ухиляються від оподаткування; ▪ невинуватене зростання енергоємності продукції
2	Соціальна	▪ Несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу; ▪ неможливість швидкої інтеграції України до світової спільноти, втрата позицій на міжнародній арені; ▪ зниження якості трудового ресурсу, витіснення зі сфери суспільно-корисної праці легальних робітників; ▪ криміналізація суспільства, збільшення кількості економічних злочинів, розвиток організованої злочинності
		▪ Неможливість швидкої інтеграції України до світової

3	Політична	- спільноти, втрата позицій на міжнародній арені; ■ необ'єктивність офіційної інформації реаліям економіки; ■ втрата країною валютно-фінансової самостійності; ■ відтік капіталу з держави і, як наслідок, виснаження національної економіки
4	Науково-технічна	■ Скорочення державних витрат, що гальмує структурну перебудову економіки, загострює екологічні проблеми, ставить у важке економічне становище підприємства обробної промисловості, де зосереджені високі технології та висококваліфіковані працівники; ■ зниження якості трудового ресурсу, витіснення зі сфери суспільно-корисної праці легальних робітників
5	Демографічна	■ Недофінансування соціальних програм; ■ криміналізація суспільства, збільшення кількості економічних злочинів, розвиток організованої злочинності; ■ руйнування балансу цін та платоспроможності різних категорій споживачів
6	Екологічно-природна	■ Невиправдане зростання енергоємності продукції; ■ нераціональне використання ресурсів підприємствами у процесі виробництва
7	Військова	■ Скорочення державних витрат, що гальмує структурну перебудову економіки, загострює екологічні проблеми, ставить у важке економічне становище підприємства обробної промисловості, де зосереджені високі технології та висококваліфіковані працівники; ■ несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу; ■ криміналізація суспільства, збільшення кількості економічних злочинів, розвиток організованої злочинності
8	Інформаційна	■ Необ'єктивність офіційної інформації реаліям економіки; ■ неможливість швидкої інтеграції України до світової спільноти, втрата позицій на міжнародній арені
9	Культурно-ментальна	■ Втрата моральних орієнтирів; ■ деформація культурного простору; ■ недофінансування соціальних програм

Джерело: побудовано автором.

З проведеного дослідження можна зробити однозначний висновок, що найбільшого негативного впливу ТЕ зазнають економічна та соціальна сфери.

Таким чином, прослідковується високий рівень негативного впливу тіньової економіки на національну безпеку України, що призводить до погіршення становища суб'єктів економіки, в тому числі і промислових підприємств.

Досліджуючи вплив тіньового сектора економіки на діяльність вітчизняних підприємств промисловості [127, 304, 396], можна стверджувати,

що внаслідок наростання масштабів нелегальної економіки промисловість недоотримує значну кількість державних дотацій, адже щороку відбувається зниження наповнення дохідної частини бюджету, що й призводить до зменшення кількості державних програм підтримки провідних галузей народного господарства.

Крім того, такі дії сприяють деформації податкової системи, що зумовлює збільшення податкового тягара законослухняних платників податків, які змушені з кожним разом все більші суми відраховувати на обов'язкові платежі. Така ситуація призводить до зниження інвестиційної та інноваційної діяльності, до сповільнення розвитку виробництва, до зниження конкурентоспроможності продукції та погіршення умов функціонування промисловості загалом. Для уникнення описаної ситуації, підприємства змушені практикувати тіньову діяльність, щоб зекономити кошти і, як результат, спостерігається зменшення офіційно задекларованої виробленої продукції при незмінному обсягу виробництва.

Промислові підприємства потерпають і від того, що внаслідок поширення тіньового сектору, гальмується розвиток промисловості та інших галузей народного господарства, щораз відчутніше скорочується показник ВВП в Україні; це призводить до того, що іноземні партнери не проявляють особливої зацікавленості у підписанні взаємних договорів, крім того зниження стабільності національної валюти виступає стримуючим фактором нарощування обсягів виробництва і укладання контрактів купівлі-продажу на вигідних умовах.

За період 2000-2008 рр. Україна лідирувала на міжнародній арені за показником кумулятивного відтоку тіньового капіталу, займаючи 17 місце. Крім того, доцільно зазначити, що за аналогічний період сума ця сума перевищила 82 млрд дол. США і є утричі вищою за офіційні резервні активи України і також утричі перевищує суму видатків державного бюджету на сферу охорони здоров'я, у 2,3 рази – обсяг прямих інвестицій [538, с. 6].

Такі вражаючі обсяги відтоку капіталу призводять до падіння інвестиційного потенціалу. Зважаючи на те, що вітчизняна промисловість для повної переорієнтації на експорт потребує понад 100 млрд дол. США (за даними Національного інституту стратегічних досліджень – орієнтовно 150 млрд дол. США) [366, с. 61] і при цьому зношеність основних фондів сягає 49 %, то за рахунок цього тіньового капіталу можна було б модернізувати всю промисловість. Цікавим є факт, що за даними Міжнародної фінансової корпорації на відновлення основних фондів вітчизняних промислових підприємств необхідна сума у 106 млрд дол. США.

Доцільним є порівняння динаміки інвестицій в основний капітал підприємств України. Так, за даними табл. 4.12 видно, що збільшення розміру інвестицій відбувалося незначними темпами, але впевнено до 2013 р., що у порівнянні з 2000 р. змінилося на 526,61 %. А з 2013 р. почався катастрофічний спад і обсяги інвестицій знизилися майже на третину.

Таблиця 4.12

Інвестиції в основний капітал за видами промислової діяльності
України та Львівської області, млн грн

	Роки							
	2011		2012		2013		2014	
	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область
Промисловість	64341	18051	76618	22129	57658	21528	58558	25739
в т.ч. машинобудування	5340	2439	6189	2638	3564	2453	4400	2983
виробництво машин та устаткування	1714	492	1786	511	1399	625	1370	693
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	1295	743	1924	1025	1165	1121	1471	1376
виробництво транспортних засобів та устаткування	2331	1204	2479	1102	1000	708	1559	914

Джерело: складено автором на основі [476]

Негативним наслідком спаду інвестицій є можливе виникнення загроз підприємствам щодо незавершеності та недофінансування інвестиційних проектів і у перспективі – збільшення обсягів зносу основних фондів та зниження конкурентоспроможності продукції. Щодо залучення інвестицій в основний капітал у розрізі галузей народного господарства, то лідером продовжує залишатися промисловість, на яку припадає 39,7 % суми інвестицій (рис. 4.32).

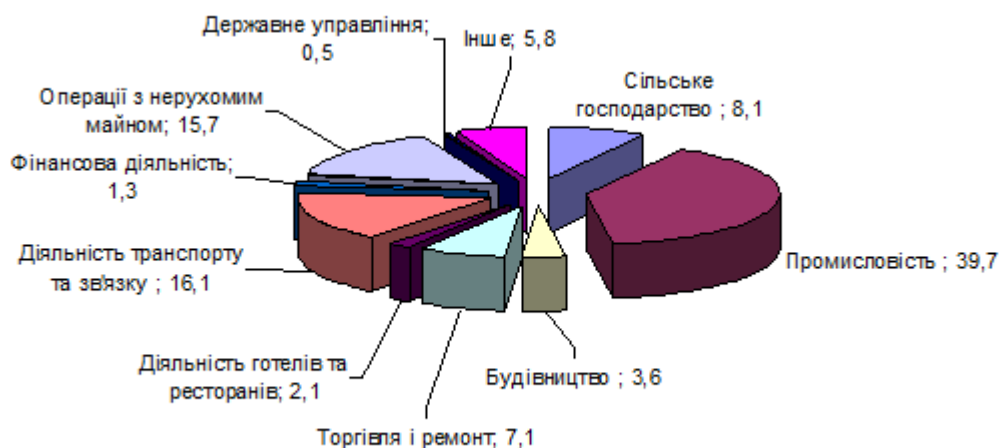

Рис. 4.32. Розподіл освоєння інвестицій в основний капітал у розрізі сфер економічної діяльності (у % до загального обсягу інвестицій за 2011-2014 рр.)

Джерело: складено автором на основі [476]

Доцільно зупинитися на дослідженні процесу нелегального експорту капіталів. Відповідно до методики Міжнародного валютного фонду він визначається за статтею платіжного балансу «чисті помилки та упущення». Факт експорту підтверджується від'ємним значенням суми. Аналізуючи стан інформації про вплив тіньового капіталу (рис. 4.33), можна встановити обсяги втрачених можливостей України для інвестування у власну економіку.

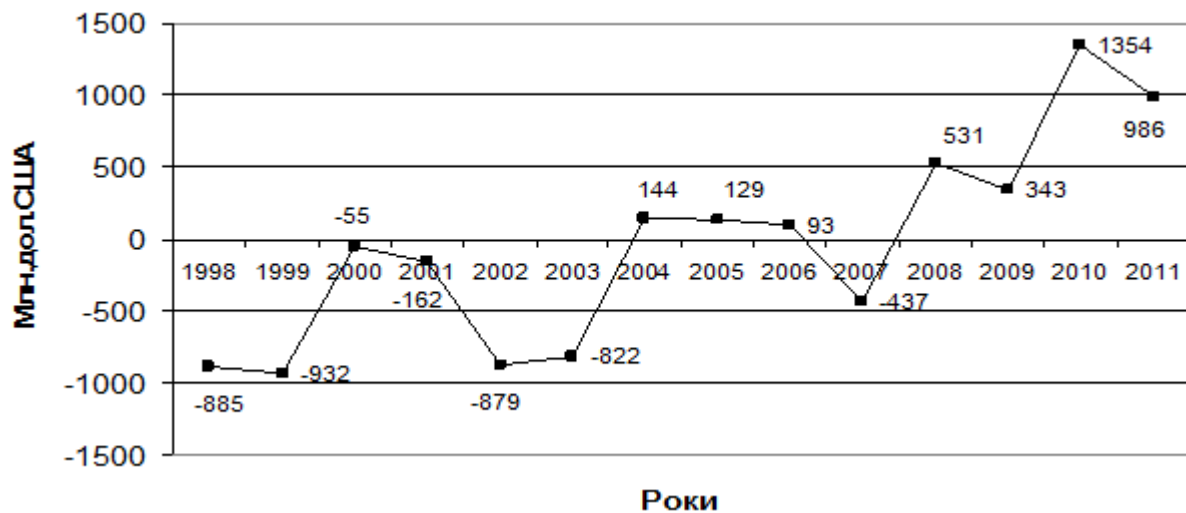

Рис. 4.33. Значення статті платіжного балансу «чисті помилки та упущення»

Джерело: побудовано автором на основі [427]

Але не тільки вплив тіньового капіталу спричиняє негативний ефект на інноваційно-інвестиційну діяльність вітчизняних ПТЗ. Внаслідок значного рівня тінізації економіки підприємствам стає невигідно вкладати кошти у технічне переоснащення, а це, в свою чергу, призупиняє технічний прогрес і знижує продуктивність праці. Як зазначено у праці [366, с. 61], національний капітал, а точніше, заощадження населення та підприємств є основою для інвестицій в економіку.

Рівень заощаджень в Україні у 2,2 рази є вищим за суму тіньових коштів, які представлені готівкою, що обслуговує ринок поза банківською системою. Такий показник є надзвичайно низьким, оскільки у США і Канаді цей показник перевищує 15, в Австралії – в 17, у Великій Британії – в 36 [121].

Одним із проявів ТЕ є навмисне підвищення цін на продукцію з метою максималізації власного прибутку. «Накручування» ціни починається з підприємств-постачальників сировини, енергоносіїв і комплектуючих. Доцільно зауважити, що за таких умов рівень попиту знизиться на незначну величину, а рівень цін помітно при цьому зросте. Така ситуація стимулюватиме нарощення інфляційних процесів в економіці. Як зазначено у дослідженні Самойленко Є.Г. [497, с. 444], чим більш універсальними є ресурси, зокрема,

сировина та енергоносії, тим більший ступінь впливу зміни їхньої ціни на вартість готової продукції.

У кількісному співвідношенні подорожчання готової продукції може відбутися у 3 – 4 рази більше від суми приросту у сфері виробництва зазначених ресурсів. Значно менший рівень впливу мають подорожчання матеріальних ресурсів та обладнання, а заробітна плата характеризується найнижчим індексом зростання; при цьому вона має найвищий, із зазначених вище ресурсів та рівень цінової еластичності попиту.

Дисбаланс при зростанні вартості ресурсів спричиняє невідповідність існуючих цін до платоспроможності споживачів. При цьому, споживачами в даному випадку необхідно розглядати покупців предметів споживання, споживачів засобів виробництва, виробників засобів виробництва; і, як результат, потерпає населення, рівень купівельної спроможності з кожним таким кроком виробників різко знижується, а це бумерангом відбивається і зумовлює зниження обсягів виробництва товарів і послуг.

Оскільки зростання цін значно інтенсифікує темпи зростання зарплати, то лави «тіньових» робітників щораз більше поповнюються, адже «тіньовий» ринок пропонує вищий розмір заробітної плати.

Низька зарплата є демотивуючим чинником для зайнятого населення, але водночас вигідна для підприємств, які при цьому сповільнюють інвестиційні процеси і не покращують рівень автоматизації та механізації виробництва. Це зумовлює зниження продуктивності праці. Вагомим негативним фактором є те, що працівники підприємств, які працюють в тіні, є демотивованими, їх керованість перебуває на критичній позначці, досить часто це призводить до зниження кваліфікації і втрати «віри» в справу, яку робиш. Таким підприємствам складно керувати персоналом і слідкувати за якістю продукції, що загрожує їх існуванню. Цікавим є той факт, що за подібної ситуації спостерігається розмитість принципів соціальної поведінки, коли не працює механізм заохочення за дотримання соціальних норм і покарання за їх порушення; коли люди втрачають розуміння різниці між дозволеним і

протизаконним, і дотримуються принципу вседозволеності [304, с. 24-26]. Підтвердженням цього є ситуації, коли керівники підприємств укладають фіктивні контракти, що дає змогу зняти готівкою безготівкові кошти. Такі дії є незаконними і підлягають покаранню, однак в сучасних умовах подібні способи адміністрування є надзвичайно поширеними і, по-суті, отримали соціальне визнання.

Спад виробництва провокує ріст ресурсомісткості виготовленої продукції, що може зумовити стрибок цін на неї. У результаті виникає замкнуте коло: «інфляція призводить до спаду виробництва, а це, у свою чергу, стимулює інфляцію; у цілому ж виникає така послідовність: штучно роздуті витрати виробництва → зростання цін → зниження платоспроможного попиту → спад виробництва → зростання витрат виробництва за рахунок умовно-постійних витрат» [497, с. 444].

Наслідком такої ситуації на ринку є спад виробництва, виключенням не є і промисловість. За таких умов ринок перенасичується товарами, тобто пропозиція істотно перевищує попит. Це призводить до дефіциту власних обігових коштів промислових підприємств. Для його покриття підприємства затримують виплати дебіторської заборгованості, а крім того, збільшують і власну кредиторську заборгованість. Виторг за реалізовану «запізно» продукцію надходить, але його частину вже «з'їла» інфляція і подорожчання цін на енергоносії, матеріали тощо. Продовження роботи підприємств відбувається із залученням кредиторських коштів. Такі умови призводять до зміни собівартості промислової продукції в більшу сторону, адже в неї закладаються і відсоткові виплати за кредитами, – спостерігається наступний виток росту цін, що спірально створює умови падіння рівня виробництва через скорочення попиту.

Зниження рівня виробництва завжди супроводжується масовими скороченнями працівників або надання «примусових» відпусток без збереження заробітної плати чи переведення їх на неповний робочий день (тиждень) і зниженням рівня зарплати працюючих. Даний процес негативно

впливатиме на споживчі витрати, що зумовить від'ємний приріст інвестицій та заощаджень. Оскільки населення витрачатиме наявні обмежені фінансові ресурси лише на товари першої необхідності, то практично всі галузі промисловості реалізовуватимуть значно менші обсяги продукції, що впливатиме на рівень їх доходів. Як наслідок, через брак коштів гальмуватимуться інвестиційні процеси на цих підприємствах.

Зазначені процеси матимуть прямий вплив на рівень доходів до державного бюджету, які знижуватимуться швидкими темпами, що активізує процес нарощення суми податків і скорочення державних видатків.

Досліджений процес впливу відображено схематично на рис. 4.34.

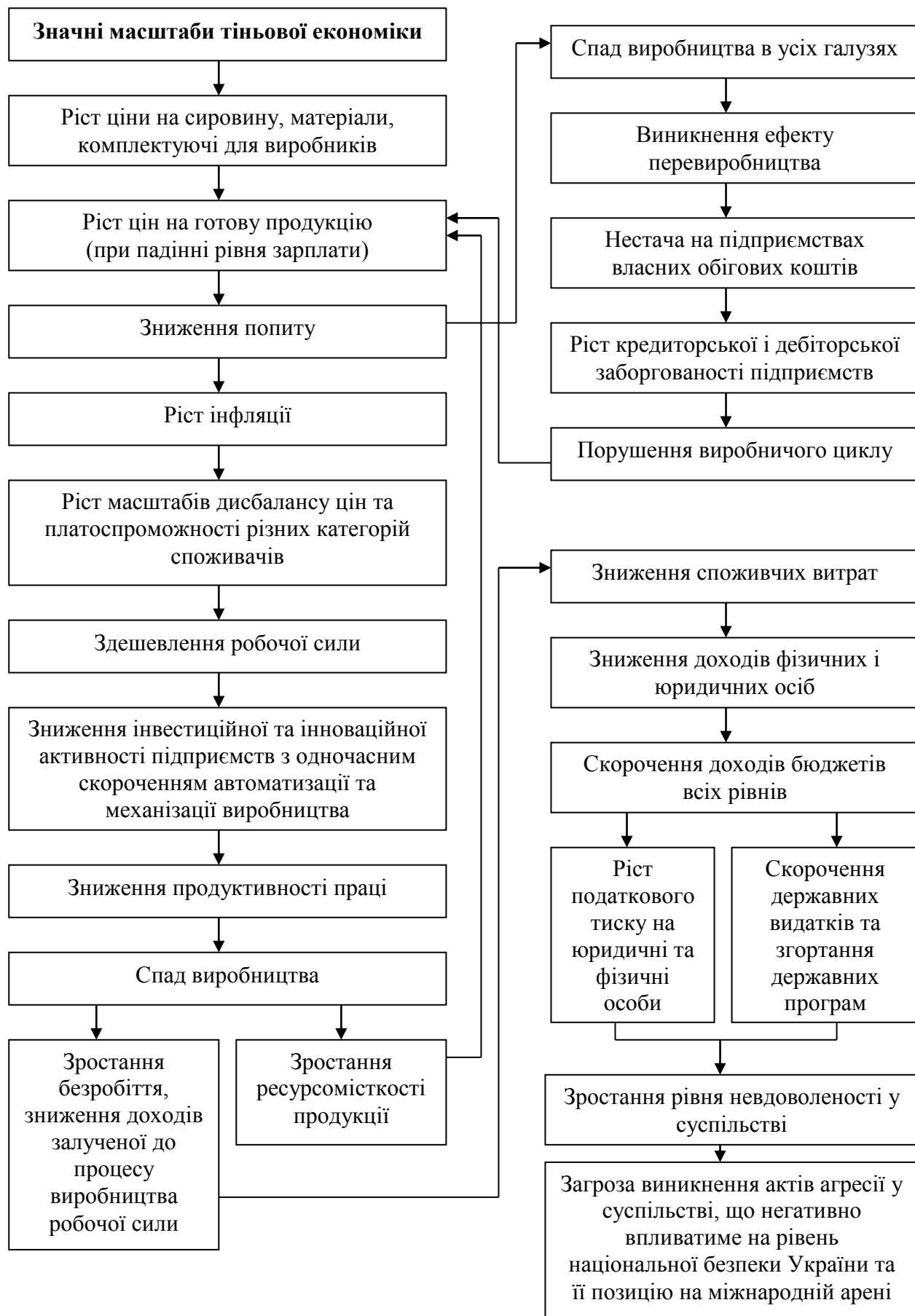

Рис. 4.34. Структурно-логічна схема впливу тінізації економіки на ПТЗ і суспільство

Джерело: розроблено автором на основі [271, 296, 497]

Описаний вплив ТЕ на промисловість і підприємства підтверджують статистичні дані (на прикладі сфери виробництва транспортних засобів та устаткування в Україні) (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Показники діяльності промисловості України у розрізі
виробничої та соціальної сфер (на прикладі сфери виробництва
транспортних засобів та устаткування України)

Показники	Роки			
	2009	2010	2013	2014
1. Рентабельність операційної діяльності (%)	1,1	9,0	3,0	5,0
2. Обсяг реалізованої продукції (млн грн)	27082,6	48861,2	47312,2	43690,1
3. Операційні витрати з реалізованої продукції (млн грн)	26627,9	43275,6	42626,4	39889,1
у т.ч.	(100 %)	(100 %)	(100 %)	(100 %)
• матеріальні витрати	16718,2	32069,8	27280,9	24731,2
	(62,8 %)	(74,1 %)	(64,0%)	(62,0%)
• витрати на оплату праці	3615,8	4515,8	3495,4	3191,1
	(13,6 %)	(10,4 %)	(8,2 %)	(8,0 %)
4. Індекс цін виробників промислової продукції (%)	104,2	117,6	95,7	89,9
5. Середньорічна кількість працівників (тис. осіб)	191	176	154	137
6. Середньорічна кількість працівників, які знаходилися у відпустках без збереження заробітної плати (у % до середньооблікової кількості штатних працівників відповідного виду діяльності)	4,8	9,9	12,7	14,9
7. Середньорічна кількість працівників, які переведені з економічних причин на неповний робочий день (тиждень) (у % до середньооблікової кількості штатних працівників відповідного виду діяльності)	73,3	51,7	57,9	63,2
8. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників промисловості (грн)	1704,00	2411,00	3700	4240

Джерело: складено автором на основі [476]

Проаналізуємо детальніше зміну значень показників. Першим показником є рентабельність операційної діяльності, зростання якої відбувалося починаючи з 2009 р., тобто закономірно після закінчення світової фінансової кризи.

Можна зауважити, що обсяги реалізованої промислової продукції 2014 р. у порівнянні з 2009 р. зросли на 38,01 %, при цьому зростання суми операційних витрат не досягло аналогічного рівня і становило 33,2 %. Така ситуація демонструє додаткові можливості для отримання прибутків промисловими підприємствами. Цікавим фактом є те, що сума витрат на оплату праці поступово, починаючи з 2009 р., знижується і у 2014 р становила лише 8,0 % від вартості реалізованої продукції. Така динамка свідчить про проблеми у сфері оплати праці, що проявляється у низькому розмірі заробітної плати, повільних темпах її росту з однієї сторони, а з іншої сторони це може свідчити про те, що підприємства вдаються до «неофіційних» способів мотивації працівників, таких як виплата зарплати «в конвертах» чи використання праці офіційно незареєстрованих працівників. Додатковою можливістю економії фінансових ресурсів є переведення працівників на неповний робочий день/тиждень, а також примус до оформлення відпусток без збереження зарплати. Шокуючим є той факт, що у 2014 р. 63,2 % осіб з середньооблікової чисельності працівників, які залучені до виробництва транспортних засобів та устаткування, працювали неповний робочий тиждень. Це свідчить, що понад половину працівників галузі не мають повної зайнятості. Тому задекларований ріст зарплати у 2014 р. в порівнянні з 2013 р. на 12,7 % нівелюється за рахунок часткової зайнятості.

Необхідно врахувати той факт, що ПТЗ, за специфікою своєї діяльності, працюють безперервно, тобто без зупинок у технологічному процесі, що зумовлює необхідність роботи працівників позмінно. Виникає парадокс, яким чином досягається безупинність виробництва, якщо значна частка працівників або у відпустці без збереження зарплати, або працює на часткову зайнятість. Пояснення цьому є наступне: працівники незалежно від того чи перебувають у

відпустці без збереження заробітної плати, чи оформлені на неповну зайнятість, все рівно працюють, незважаючи на ці обставини, але отримують лише частину зарплати, адже офіційно вони не працюють – це яскравий приклад примусової «тіньової зайнятості».

Про проблеми у сфері зайнятості свідчать і дослідження науковців. Так, за даними дослідження [7, с. 111], зарплата, яка не висвітлюється офіційно підприємствами, перевищує 11 % ВВП, а результати опитування серед представників малого та середнього бізнесу демонструють ситуацію, за якою за кожну офіційно виплачену 1 гривню зарплати припадає 12 гривень додаткової виплати «в конверті».

Але не лише тінізованою є сфера трудових відносин. Досить часто тіньовим є весь процес виробництва, який розпочинається, як зазначалося вище, з купівлі сировини, матеріалів та комплектуючих за завищеними цінами. Тому, всі дані, які подаються українськими підприємствами в органи державної статистики у переважній більшості не відповідають реальній ситуації.

Як висновок можна стверджувати, що досліджено особливості прояву ТЕ на вітчизняному просторі. Занепокоєння викликають значні обсяги тіньової діяльності, про що свідчать дані досліджень. Така ситуація є передумовою нестабільності в економіці, що має суттєвий вплив на діяльність народного господарства в цілому і промисловості, зокрема. Як наслідок, ПТЗ є з однієї сторони об'єктом, який потерпає від проявів ТЕ, а з іншої сторони – є суб'єктом, який її створює.

4.3. Рейдерство і фіктивне банкрутство як загрозливі інструменти економічній безпеці підприємств з виробництва транспортних засобів

Злиття і поглинання впродовж останніх десятиліть є проявом інтеграційних процесів, які притаманні ринковій економіці. Процес злиття і поглинань (*Merger and Acquisition* – М&А) активно набрав обертів з моменту

виникнення банківських установ, публічних акціонерних товариств та розвитку фондового ринку, на якому здійснювалася купівля-продаж акцій цих підприємств. Основною метою таких процесів є встановлення контролю, яке дозволить розпоряджатися підприємством, його активами та потенціалом. Досить часто метою процесів М&А є ряд інших факторів перелік яких наведено на рис. 4.35.

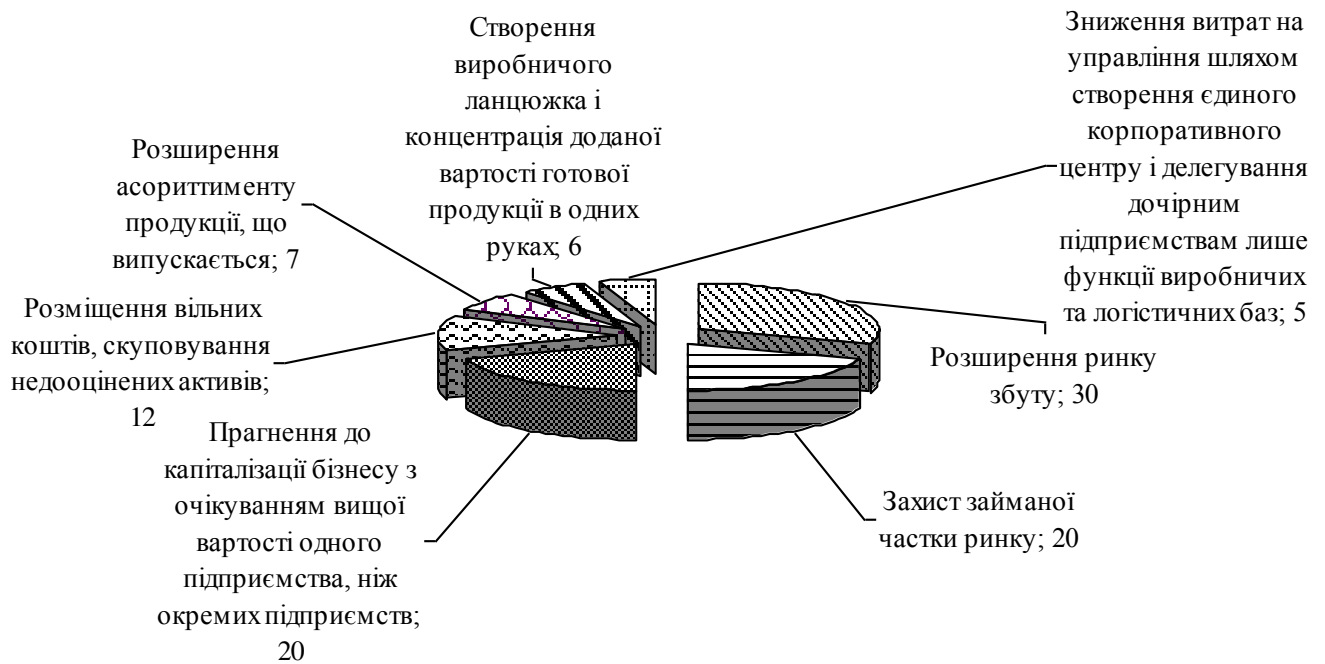

Рис. 4.35. Мета операцій злиття та поглинання на корпоративному ринку, %

Джерело: розроблено автором на основі [146, 147, 167, 270, 276, 309, 486,]

У зв'язку із наростанням напруженості в українському суспільстві доволі часто процеси поглинання здійснюються всупереч закону чи бажанню власників (акціонерів). Тому виникає потреба ідентифікації та диференціації цих процесів в Україні. Спроба такого розподілу відображена схематично на рис. 4.36.

Вперше «рейдерство» як протиправне заволодіння підприємством було визначене в Декларації цілей та завдань державного бюджету на 2008 р., прийнятої Постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 [475]. Цікавим фактом є те, що у вітчизняному законодавстві відсутнє тлумачення процесів злиття та поглинання взагалі і рейдерства, зокрема.

Рис. 4.36. Види операцій поглинання на корпоративному ринку України

Джерело: розроблено автором на основі [138, 167, 278, 309, 340, 486]

Це створює додаткові проблеми для регулювання даної сфери та протидії недружнім поглинанням, що переростає у серйозну небезпеку для українського бізнесу. Тому під рейдерством розумітимемо дії, спрямовані на набуття певною особою прав на майно або контроль над суб'єктом господарювання без згоди власника чи уповноваженої особи, що відбувається внаслідок спланованого конфлікту відповідно до певного сценарію, який має правове обґрунтування та мотивацію [520].

Перш ніж аналізувати негативний ефект впливу рейдерства на рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання вітчизняної економіки доцільно коротко зупинитися на передумовах розвитку цієї загрози.

Процес приватизації в Україні був у числі вихідних факторів масштабного поширення корупції та криміналізації суспільства. Він пройшов декілька етапів, які суттєво відрізнялися за своїми характеристиками.

Так, на початковому етапі його здійснення (1992-1994 рр.) була прийнята низка нормативно-правових актів, якими регламентувалися умови переходу державної власності у приватну. Недосконалість цих документів, як зазначено у [403, с. 117], спричинила приватизацію держпідприємств неконкурентними методами – шляхом оренди з викупом чи викупу «силами і засобами» трудового колективу.

Впродовж наступного періоду (1995-1998 рр.) була спроба залучити широкі верстви населення до приватизації великих державних підприємств. Це здійснювалося шляхом розповсюдження майнових і компенсаційних сертифікатів. Результативним цей процес не був, оскільки не був злагодженим та не мав розробленої процедури.

Третій етап розпочався в кінці 90-х років ХХ ст. і був побудований на основі ринкової приватизації, тобто за гроші. Але, знову ж таки, ефекту від нього було мало, оскільки все відбувалося за попередньою домовленістю про встановлення ціни на об'єкт. Так було приватизовано чимало промислових підприємств за вартістю нижчою ніж вартість одного цеху такого підприємства.

Останній етап, який розпочався з 2000 р. і триває дотепер, характеризується криміналізацією процесу приватизації. Його характерною рисою є придбання об'єкта попередньо призвівши його до банкрутства – так звана «тіньова приватизація».

Якщо дослідити процедуру банкрутства «по-українськи», то, як зазначено у [84], починаючи з 1992 р. через неї пройшло понад 90 тис. вітчизняних підприємств. Більшість з них приватизовувалися з використанням фіктивного банкрутства, що давало можливість максимально знизити вартість такого підприємства для подальшої його купівлі. Під час дослідженні статистичних даних, які наводить Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, можна спостерігати динаміку кількості порушених судових справ про банкрутство (рис. 4.37) [431].

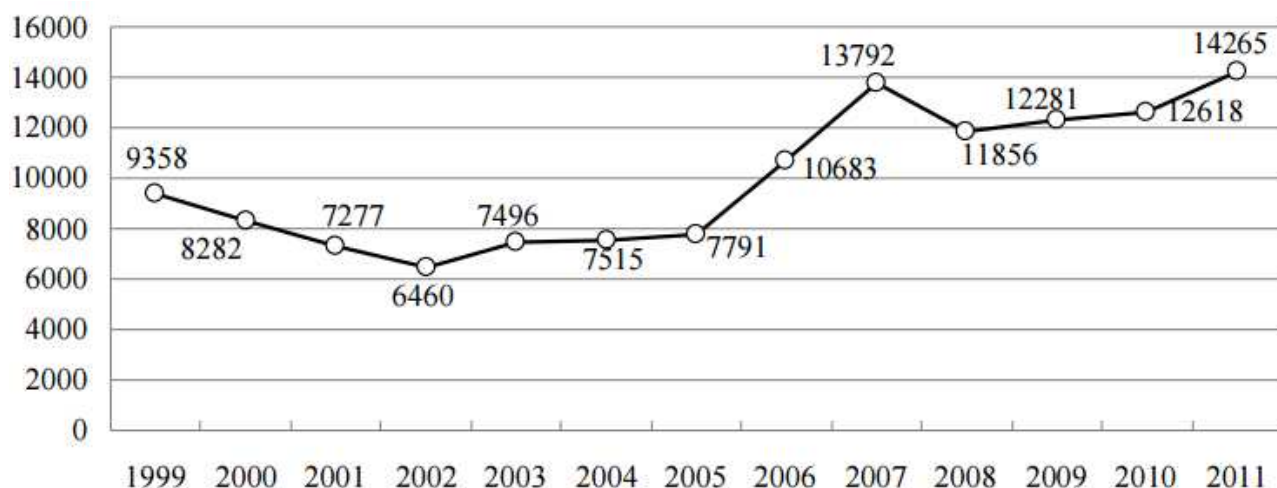

Рис. 4.37. Динаміка порушень судових справ про банкрутство підприємств

Джерело: [431]

Важливо наголосити на тому, що під впливом урядових корупціонерів банкрутували не лише окремі підприємства, а й цілі галузі народного господарства, так у 1998 р. 90 % сільськогосподарських підприємств були збитковими, а перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською становило 10 млрд грн [84].

Цікавим є той факт, що справи про фіктивне банкрутство не доходять до суду; так на стадії досудового слідства закривається понад 90 % таких справ. Як зазначено у [84], за статтею 218 Кримінального кодексу України «Фіктивне банкрутство», починаючи з 2000 р., засуджено (за вироками, які набрали законної сили) лише 4 особи.

За таких неправових дій, починаючи з 90-х років XX ст. у приватну власність перейшло 90 % державного майна.

Важливою передумовою хаотичної приватизації є те, що практично відсутні нормативно-правові акти, які б всебічно регламентували цей процес. Так, до сьогоднішнього дня не прийнятий закон про Фонд державного майна України, що утруднює правове регулювання приватизації майна.

У праці [335] наведено дані, які свідчать про те, що приватизація використовувалася досить часто для «відмивання брудних грошей» та в багатьох випадках здійснювалася через офшорні компанії, що дозволяло

приховати реальних власників коштів і джерела їх походження. У результаті такої приватизації відбулося тісне поєднання бізнесу і владних структур шляхом «переплетення» їхніх інтересів [29]. У результаті таких дій зі сторони держави склалася ситуація, за якої у сфері державного майна панував повний безлад. Про такий стан справ свідчить той факт, що станом на 2004 р. в Україні був відсутній перелік підприємств, які є у державній власності, і тільки у 2005 р. Фонд державного майна створив електронний реєстр державних підприємств з відомостями про структуру їх майна, їх кількість, а також з інформацією про частки держави у підприємствах зі змішаною формою власності, про розпорядників державним майном, яке є на балансі приватних підприємств, про передане в оренду державне майно і про стан сплати за його використання.

Ще одним фактором, який спричинив перехід великих промислових гігантів у приватне володіння корумпованих чиновників, було те, що головами правлінь акціонерних товариств залишалися особи, які до того очолювали ці підприємства. Як зазначається у монографії [403, с. 118], практично вся підприємницька ініціатива засновників-власників і членів трудового колективу придушувалася адмініструванням з боку голови правління, інтереси якого зосереджені на перерозподілі акціонерної власності з урахуванням власних інтересів.

Досліджуючи процес приватизації державного майна в Україні, цікавим є факт останніх років, який демонструє значний вплив іноземних інвестицій в окремі вітчизняні підприємства, зокрема, для подальшого використання у процесі збільшення власних активів за рахунок державних. Увагу привертає те, що більшість таких іноземних інвестицій повертаються в Україну, будучи попередньо виведеними з неї у формі так званих «брудних грошей», тобто коштів, які отримані при ухиленні від сплати податків, контрабанди наркотиків, зброї, лікарських препаратів, людей, людських органів, шахрайства з фінансовими ресурсами, хабарництва [403, с. 174]. За даними, наведеними у [185], можна прослідкувати динаміку вивезення коштів з України за кордон (рис. 4.38).

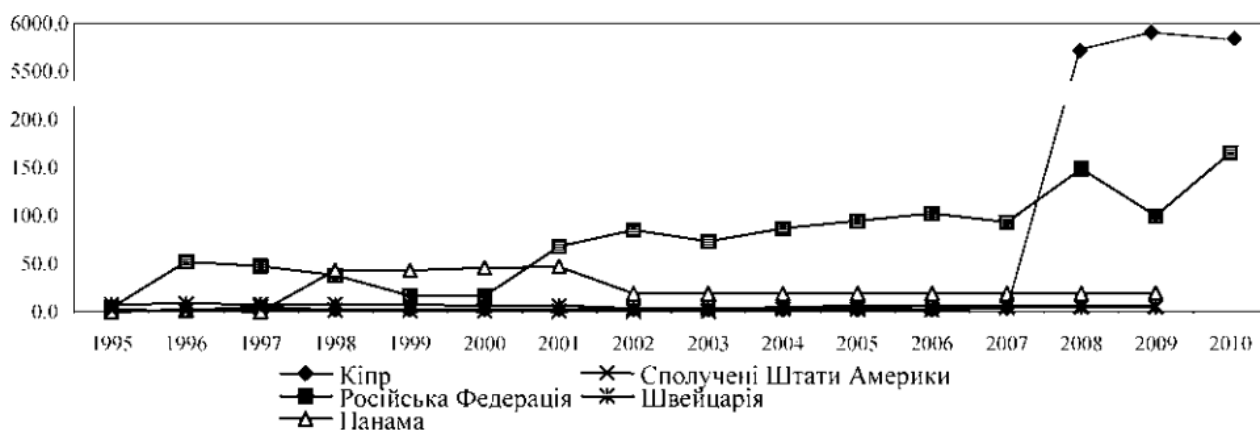

Рис. 4.38. Динаміка вивезення капіталів з України за кордон
(млн. дол. США, на початок відповідного року)

Джерело: побудовано автором на основі [185]

Негативним є той факт, що сума вивезених коштів практично втричі перевищує суму прямих іноземних інвестицій в економіку України. Парадоксальним є факт залучення прямих іноземних інвестицій. Так, у 2003 р. з офшорної території – Британські Віргінські острови, яка налічує 20 тис. жителів, в економіку України було інвестовано 500 млрд дол. США; при цьому про таку державу як Україна з усіх жителів островів знає заледве 20 %.

Таким чином, процес приватизації в Україні став тим чинником, який дозволив економічній злочинності та корупції набрати значних масштабів і вкоренитися в економічному середовищі України.

Одним із наслідків хаотичної приватизації є розквіт рейдерства на теренах України. Рейдерські поглинання заслуговують особливої уваги через їх масовість та загрозливий характер для безпечного функціонування підприємств. Негативний ефект рейдерства проявляється у руйнуванні вітчизняного бізнесу, стимулюванні банкрутства, загостренні проблем та конфліктності у корпоративному секторі економіки; особливим моментом є те, що рейдерські атаки переважно спрямовані на найприбутковіші підприємства, що суттєво впливає на функціонування окремих галузей та народного господарства загалом, ускладнюють процес захисту прав власності, сприяють зниженню продуктивності праці та є одним з першопричин поширення

негативного іміджу України на міжнародній арені; крім того, створюють перешкоди для розвитку малого та середнього бізнесу, гальмують розвиток конкурентного середовища і сприяють монополізації економіки. За оцінками експертів тиск рейдерів на бізнес щороку знижує темпи зростання економіки України на 1 – 2 % [143, с. 232]. Не можна ігнорувати наслідки і для соціальної сфери, адже рейдерські захоплення провокують суспільне напруження та сприяють поширенню хаосу, що в результаті негативно позначаються на якості робочої сили, її вмотивованості та бажанні працювати на результат.

Зазначений негативний вплив проявляється внаслідок значного поширення рейдерства з часів здобуття Україною незалежності; при цьому спад рейдерства за понад 20 років не спостерігається. Вражаючими є характеристики та результати рейдерства в Україні:

- в Україні діє щонайменше 40 – 50 спеціалізованих рейдерських груп, до складу яких входять висококваліфіковані юристи, економісти, аналітики;
- кількість рейдерських атак щороку варіює в межах 3 тис.;
- результативність кожної рейдерської атаки – понад 90 %;
- щорічний обсяг сегмента поглинань і злиття (без приватизації) в Україні становить понад 3 млрд дол. США;
- середньостатистична норма прибутку рейдера в Україні близько 1000 %;
- щорічний тіньовий бюджет українських рейдерських компаній складає понад 5 млрд дол. США
- кримінальна спрямованість рейдерства в Україні, яка проявляється через залучення збройних формувань та правоохоронних органів [482].

Диференційованою є і географічна орієнтація рейдерства; так найактивніші рейдери є в Києві, Криму та на Закарпатті, при цьому у 2011 р. в Києві щотижня фіксувалося 2-3 захоплення підприємств, а по Україні загалом – 10-20 [502].

Необхідно прийняти до уваги факти, наведені у праці [336], які демонструють думку фахівців, що віднесли Україну до групи країн з

найгіршою якістю корпоративного законодавства (поряд з Азербайджаном, Білоруссю і Таджикистаном) та істотними недоліками державної політики в цій галузі. Цікавим є те, що Російська Федерація, Вірменія, Казахстан, Молдова, Латвія й Литва, віднесені до групи країн, законодавство яких практично повністю відповідає міжнародним стандартам.

У зв'язку з таким значним поширенням рейдерства постає проблема ідентифікації його причин. З урахуванням досліджень [182, 340, 486, 595] можна стверджувати, що передумовою рейдерства в Україні є ряд чинників:

I. Економічні чинники:

- відсутність повноцінного ринкового середовища;
- нерозвинутий фондовий ринок;
- активний перерозподіл власності між фінансово-промисловими групами;
- недооцінка активів;
- неефективність управління підприємствами;
- галузева монополізація;
- значні суми боргів;
- бажання інвесторів контролювати суб'єкт господарювання;
- відсутність чітких критеріїв визначення недійсних корпоративних рішень, механізмів відповідальності менеджерів та контролюючих акціонерів;
- відсутність прозорості у діяльності суб'єктів господарювання;
- відсутність високоефективних служб економічної безпеки підприємств;
- корупція.

II. Юридичні чинники:

- сумнівна передісторія приватизації підприємств;
- недосконалість законодавства;
- недостатність регламентації вимог до облікової системи ринку цінних паперів та процедури реєстрації юридичних осіб;
- відсутність важелів для створення гарантій прав власності при наявності рішення суду;
- безкарність рейдерів;

- недостатність контролю зі сторони держави;
- неефективність судової влади;
- тісний взаємозв'язок політики та законодавчої влади.

III. Соціальні чинники:

- виникнення корпоративних конфліктів;
- зовнішні конфлікти;
- недосконала кадрова політика підприємства;
- людський фактор;
- неорганізованість фізичної безпеки на підприємстві.

IV. Технологічні чинники:

- вміле використання інформації «агресорами»;
- недоліки в гарантуванні інформаційної безпеки підприємств.

V. Зовнішні чинники:

- імпорт рейдерських капіталів, технологій, методів та груп.

Найчастіше увагу рейдерів привертають компанії, які:

- володіють ліквідним майном;
- володіють налагодженими виробничим та торговельним процесами;
- серед засновників чи акціонерів мають неврегульовані конфлікти;
- нехтують механізмами інформаційної прозорості діяльності компанії.

Структура рейдерства передбачає взаємозв'язок суб'єктів рейдерських дій та об'єкта (підприємства), щодо якого планується/здійснюється захоплення. Авторський підхід до аналізу структури рейдерства у вітчизняній практиці відображено на рис. 4.39.

Як зазначено у праці [559, с. 31], вітчизняне рейдерство характеризується певними особливостями, що проявляються у тісному взаємозв'язку представників державної влади та корупції на різних рівнях, в тому числі в органах судової системи, правоохоронних органах та в інших силових структурах. Крім того, зазначено, що рейдерство не існує як окремий процес з отримання контролю над підприємством чи його власністю, а являється системою узгоджених дій і адміністративного впливу та прийняття «потрібних»

рішень у судах, тобто залучається значна кількість допоміжних служб і організацій.

Допоміжним фактором у розвитку рейдерства є корупція. Завдяки домовленостям з «потрібними» людьми у владних структурах можна зумовити значний тиск зі сторони контролюючих органів. В окремих випадках державні чиновники здійснюють тиск на керівництво підприємства з метою змусити його продати товар визначеним особам за запропоновану ними ціну, яка в переважній більшості випадків, поступається ринковій у декілька разів.

Іншою стороною з ініційованих таким чином перевірок є вивчення привабливості підприємства для рейдерів та отримання оригіналів його документації.

Отримані внаслідок цього документи досить часто у подальшому використовуються як докази у відкритих за позовами рейдерів судових справах проти підприємства. У випадку, якщо ціна ймовірної вигоди для рейдера є значною, то й суми хабарів будуть захмарними. Причетними до корупції є й працівники правоохоронних органів, які за «винагороду» послаблюють рівень охорони на потрібному підприємстві, або «запізняються» на виклик на 1-2 години. Причетними до корупційних схем є й суди, адже при відкритті справи в інстанції не за місцем реєстрації підприємства є достатньо великі можливості схилити суддів на прийняття потрібного саме їм рішення.

Не можна оминути й той факт, що підприємство для свого захисту використовуватиме всі сили та ресурси, але, зазвичай, їх сума є обмеженою власними можливостями керівництва та сумою прибутку чи обігових коштів. Натомість рейдери, володіючи значними фінансовими коштами та зв'язками, перемагають у цій нерівній боротьбі.

Сприяють поширенню рейдерства та зацікавлені у результативності їх процесу фінансові компанії, які в подальшому скуповують значну частину активів або цілі захоплені підприємства на 40-50 % дешевше за ринкову вартість.

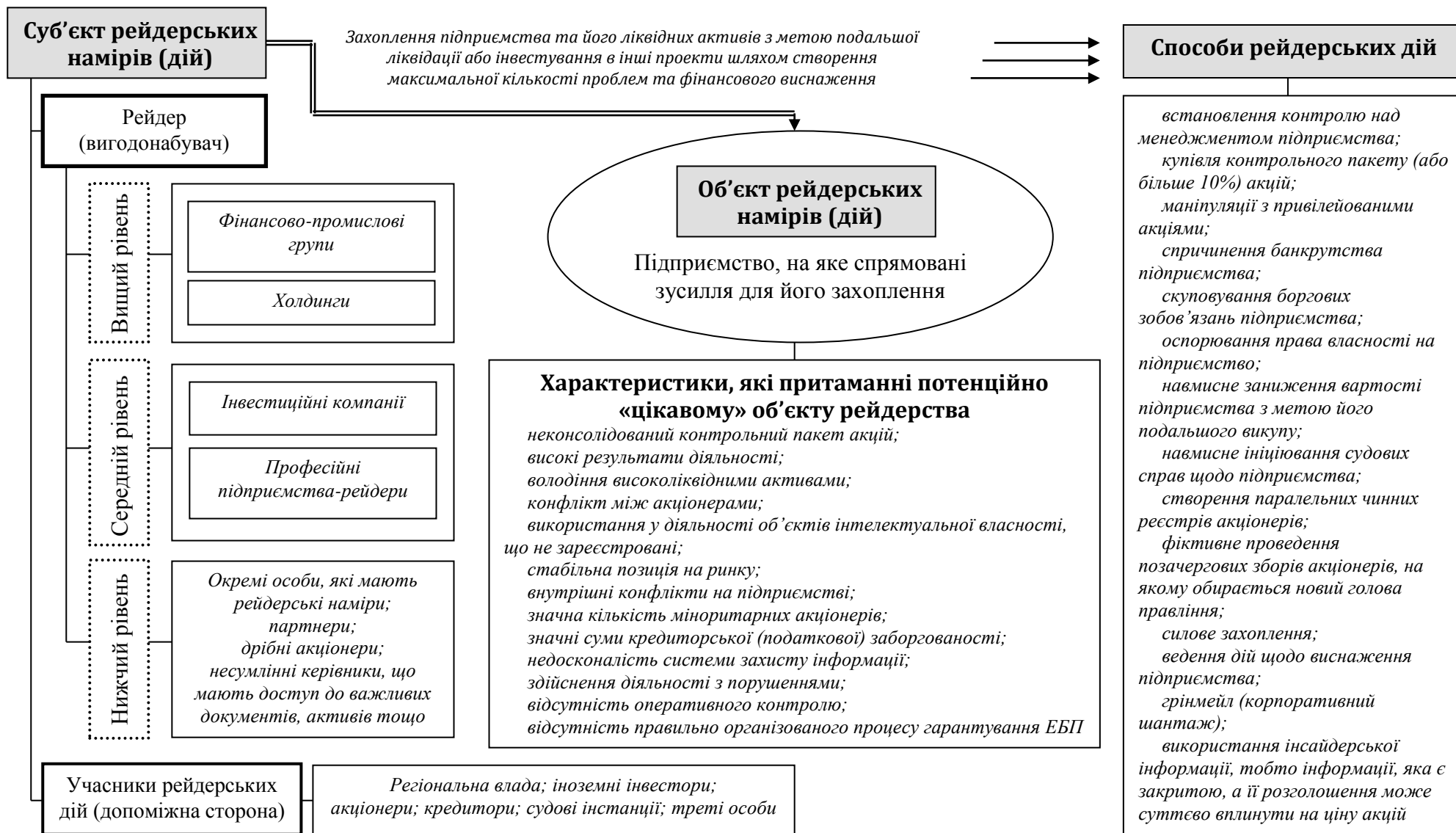

Рис. 4.39. Структура рейдерства в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [58, 143, 178, 275, 278, 340, 360, 486].

Як зазначено у праці [486, с.101-102], найпривабливішим об'єктом для рейдерів є акціонерні товариства, власником яких є трудові колективи. Схилити власників акцій на їх продаж можна, якщо на підприємстві є проблеми з виплатою заробітної плати (навіть при відсутності заборгованості з її виплати); працівники, потребуючи коштів, погоджуються на продаж своїх акцій підприємства, при цьому за них їм пропонують, зазвичай, високі суми, які становлять декілька зарплат. Порівнюючи запропоновані суми та реальну ринкову вартість акцій, можна встановити факт, що вона у 5 – 6 разів вища від номінальної, але у кілька разів нижча за ринкову. У зв'язку з необізнаністю власників акцій та незнанні ситуації на ринку, рейдери скуповують ці акції. Інколи організовуються показові купівлі акцій за надзвичайно високими цінами з метою привернення уваги акціонерів. Коли кількість бажаючих продавати акції зростає, то ціни різко знижують. З метою уникнення блокування придбаних таким чином акцій, вони переводяться на номінального утримувача або на офшорну компанію. Саме цей номінальний утримувач, а не рейдер, реєструється в реєстрі акціонерів. Ситуація вигідна тим, що унеможливорює арешт цих акцій за претензіями до їхнього власника.

У випадку, якщо рейдер має на меті заволодіти лише майном підприємства, а не продовжувати здійснювати господарську діяльність захопленого підприємства, то зусилля спрямовуються на банкрутство об'єкта. Це стає можливим за умови скупу у дрібних кредиторів заборгованості підприємства і висунення йому вимог для негайного її погашення. Якщо сума боргу перевищує 300 мінімальних заробітних плат і її не сплачено протягом 3 місяців, то кредитор має право подати до суду з вимогою відкриття справи щодо банкрутства боржника.

Із описаних способів впливу рейдерів на підприємство можна з впевненістю сказати, що створення системи протидії цій загрозі вимагає значних зусиль у акціонерів і топ-менеджерів. Останні, як стверджують науковці Бурбело А.О., Козаченко Г.В. [486, с. 115], досить часто є неготовими до протидії рейдерським захопленням, що зумовлене рядом причин:

- 1) недооцінка ймовірності рейдерського захоплення саме до вашого підприємства;
- 2) капіталомісткість протирейдерських заходів;
- 3) перебільшення чинника «особистих зв'язків» (надмірна впевненість у допомозі впливових чиновників);
- 4) другорядність сфери захисту бізнесу в обов'язках керівництва;
- 5) відсутність спеціальних знань із корпоративного захисту у топ-менеджерів;
- 6) несформованість внутрішньокорпоративної культури;
- 7) використання застарілих методів управління, що не відповідають вимогам сьогодення.

Запропонований перелік можна доповнити й відсутністю або виключно формальним існуванням служби безпеки підприємств. Здебільшого, функції служби безпеки, якщо вона передбачена в організаційній структурі підприємства, є викривленими і фокусуються на інформаційній сфері, кадровій або на інших сферах. При цьому відсутнє чітке розуміння важливості здійснення діяльності даного підрозділу. Діяльність є хаотичною, без розроблення обов'язків працівників підрозділу, з відсутністю внутрішньо-організаційних документів, які регламентують дану сферу, а також охоплення всіх видів діяльності та залучення всіх працівників.

Іншим моментом є ігнорування мажоритарних акціонерів. Топ-менеджмент, у більшості випадків, забуває, що їм також небайдужа доля підприємства, і вони готові прикладати для цього зусилля. Використання їх інтелектуального та організаційного ресурсу дозволить покращити ситуацію в проблемній сфері та підняти корпоративний дух. Таких акціонерів у подальшому практично не реально схилити до продажу акцій рейдерам.

У зв'язку з тим, що в період розпаду Радянського Союзу значна кількість підприємств була приватизована із порушеннями законодавства, під час звернення до державних органів за допомогою щодо відхилення рейдерського

захоплення, будуть виявлені всі недоліки діяльності, що в подальшому може призвести до оскарження результатів приватизації в суді.

Доцільно зупинитися і на іншій проблемі, корені якої сягають у радянські часи – керівники підприємств. Досить поширеним є те, що підприємством незмінно керують одні і ті ж особи по 10 і більше років; при цьому, частина з них є вихованцями радянської управлінської школи і вони просто не володіють чи не знають всіх тонкощів системи менеджменту XXI століття. Підтвердженням цього є те, що керівники часто ігнорують засідання суду у позовах щодо підприємства, не практикують звернення до висококваліфікованих юристів, не залучають аналітиків, фахівців з конкурентної розвідки, не вважають за необхідність витратити кошти на консультаційні послуги. Все це тільки загострює увагу рейдерів на таких об'єктах.

Для формування системи протидії рейдерству вихідним фактором є чітке усвідомлення структури рейдерської групи та процесу її роботи. Структура є індивідуальною для кожного випадку, та все ж таки окремі елементи є незмінними:

1) керівники – здійснюють загальне керівництво та координують дії, ведуть переговори та домовленості з органами влади чи суб'єктами ринкових відносин. Поширеним способом рейдерства є здійснення ворожих дій через «своїх» керівників. Керівник – це особа, яка має значні повноваження та доступ до фінансів та активів, що зумовлює можливість їх використання, в тому числі неправомірного. Наприклад, керівник може сприяти вивезенню з підприємства цінного обладнання та майна і, як наслідок, підприємство знецінюється, а акції стають без вартісними папірцями. Такий керівник може бути основою фінансових проблем підприємства, джерелом внутрішньо-корпоративного конфлікту. Тому, кадрова безпека є одним з вагомих важелів захисту підприємства від рейдерських атак;

2) відділ інформаційно-аналітичної роботи, який займається пошуком «рейд-придатних» підприємств, збором необхідної інформації про них, веде активну бізнес-розвідку;

3) відділ PR – до його функцій належить здійснення заходів із організації зв'язків з громадкістю та урядовими структурами, інформаційний супровід проекту;

4) юридичний відділ – формує правову сторону проекту, здійснює захист своїх інтересів у суді;

5) залучені силові структури – використовуються для нападу на підприємство [526].

Рейдерська атака ніколи не виникає спонтанно, їй передуює тривала підготовка всіх учасників підприємства-рейдера:

- 1) ведення бізнес-розвідки з метою пошуку відповідного об'єкта;
- 2) вивчення та аналіз зібраної інформації про об'єкт у розрізі керівництва, кадрового потенціалу, вартості активів, суми заборгованостей, структури акціонерного капіталу, статутні документи, результати діяльності, контрагентів, наявності внутрішньо-корпоративних та міжкорпоративних конфліктів;
- 3) розробка стратегії захоплення із чітким аналізом дій у правовій та силовій сферах, PR, GR, адмінресурс;
- 4) визначення відповідальних осіб за всіма напрямками та етапами робіт, формування бюджету, створення проектної групи;
- 5) реалізація стратегії [526].

Найпоширенішими в Україні є три схеми рейдерських дій (рис. 4.40).

Необхідно зосередити увагу на тому, що протидію рейдерству підприємств ускладнює відсутність державного механізму попередження та нейтралізації цієї загрози національній економіці. Перш за все, необхідно прийняти ряд важливих нормативно-правових актів, які б дозволили сформувати комплекс вітчизняного корпоративного права.

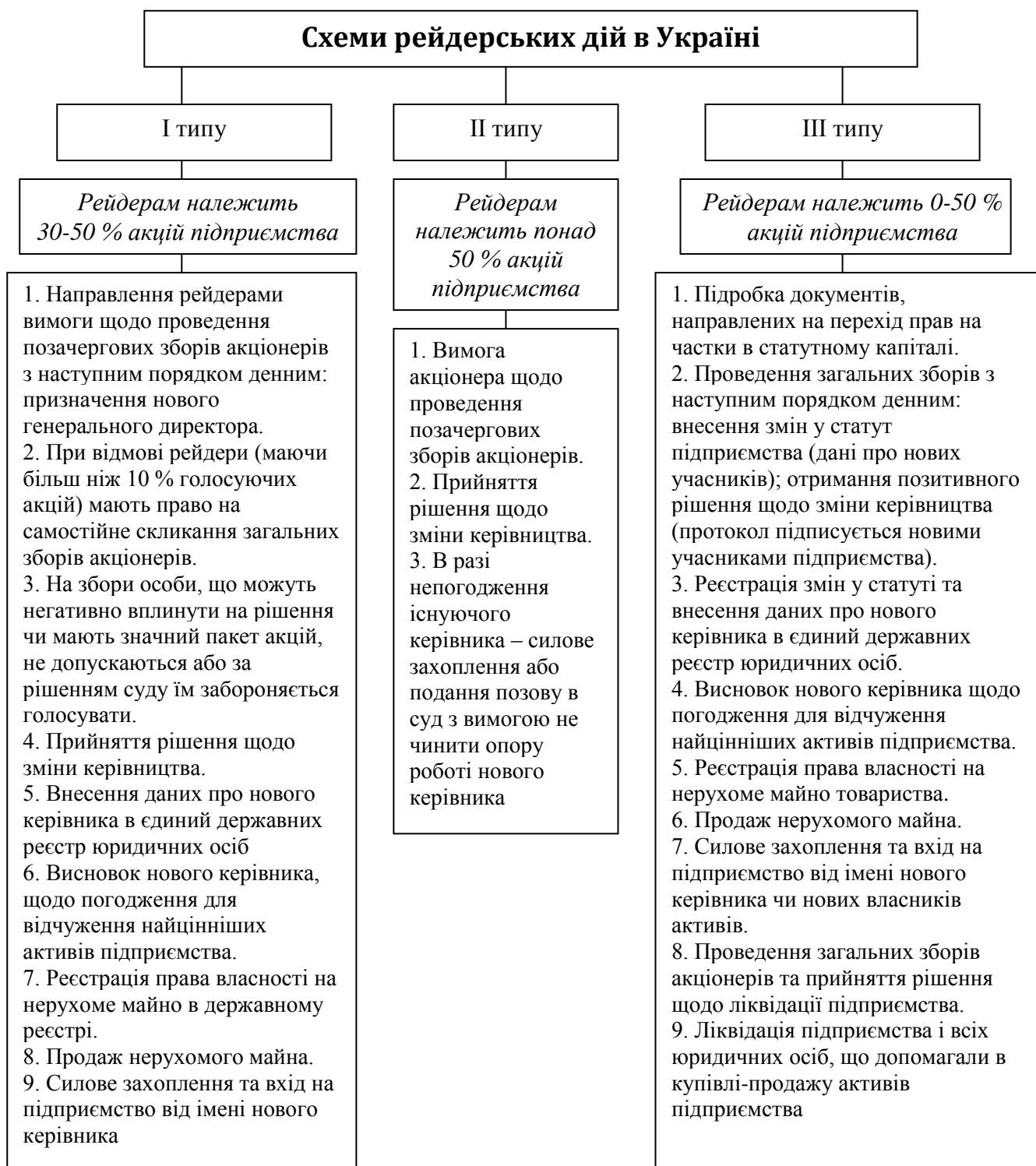

Рис. 4.40. Схеми рейдерських дій в Україні

Джерело: побудовано автором на основі [360]

Доцільно врахувати думку науковців [141; 486, с.135], які головними напрямками удосконалення законодавства вважають забезпечення пріоритетності:

- інтересів мажоритарних власників над інтересами міноритарних;
- інтересів інвесторів (акціонерів) над виконавчими органами правління;
- інтересів корпоративних власників над інтересами кредиторів підприємства, важливо обумовити умови, які дозволять гарантувати повернення боргу кредиторам і відсутність при цьому блокування роботи самого підприємства;
- інтересів кредиторів над інтересами інвесторів товариства.

Виникає проблема захисту підприємств. На практиці системна протидія рейдерству є тривалим трудомістким довготривалим процесом, який вимагає комплексного організування та залучення значної кількості учасників.

Невирішеним на законодавчому рівні залишається врегулювання процесу корпоративних конфліктів. Першочерговим є визначення поняття даного виду конфліктів у нормативних документах. Це необхідно для можливості дифереціації конфліктних ситуацій, що виникають на підприємстві.

Невідкладного законодавчого обумовлення потребує термін позовної давності визнання процесу набуття права власності на об'єкт господарювання, що супроводжувався порушенням. Зокрема, в ряді європейських держав закріплено право *de minimis*, за яким враховується серйозність порушення та загроза стабільності майнового обороту; суд може прийняти рішення про недоцільність визнання юридичної особи недійсною та дати можливість керівництву у певний термін виправити виявлені порушення [486, с.136].

Окрім державних заходів протидії рейдерству, важливе значення має діяльність самих підприємств у цій сфері, яку можна згрупувати у дві підгрупи: попереджувальні та дійові заходи (рис. 4.41).

Заходи підприємства з метою протидії рейдерству

ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ	ДІЙОВІ ЗАХОДИ
• побудова ефективної системи управління підприємством; • введення в організаційну структуру підприємства служби безпеки; • виправлення установчих документів підприємства відповідно до умов чинного законодавства; • створення копій цих документів, їх нотаріальне посвідчення та зберігання в надійному місці (не на підприємстві); • регулярний моніторинг поточного стану документів; • вибір реєстратора для ведення реєстру акціонерів; • блокування власних акцій у реєстрі акціонерів шляхом надання письмового запиту реєстратору або накладення арешту внаслідок ініційованого судового процесу; • регулярне надсилення запитів для отримання виписок з реєстру акціонерів і з Єдиного державного реєстру підприємства та організацій України; • постійний моніторинг змін у складі акціонерів; • додаткова емісія та скуповування акцій у міnorитарних акціонерів, які не цікавляться діяльністю підприємства; • здійснення реорганізації підприємства з виділенням дочірніх підприємств, на одне з них, яке не займатиметься активною господарською діяльністю, перевести активи; • постійний контроль стану кредиторської заборгованості; • створення штучної заборгованості підприємства, забезпеченням боргу повинні виступати активи підприємства з метою їх захисту; • чітке визначення вартості нематеріальних активів підприємства; • ведення чіткої податкової та фінансової звітності; • формування належного іміджу юридичної особи; • налагодження зв'язків з органами місцевої влади; • чіткий контроль над вхідною кореспонденцією; • ознайомлення акціонерів з можливими негативними наслідками продажу акцій; • формування корпоративної культури, що дозволить уникнути конфліктів на підприємстві або приховати існуючі; • формування надійної системи захисту інформації та комерційної таємниці; • робота зі ЗМІ та громадськістю; • ведення конкурентної розвідки; • здійснення чіткої кадрової політики; • страхування підприємства, з віднесенням загрози рейдерського захоплення до числа підприємницьких ризиків; • проведення належного аудиту діяльності; • організація надійної охорони активів (майна, будівель, автопарку тощо); • перевірка кабінетів керівників та місць проведення нарад на наявність засобів прослуховування	• розповсюдження інформації про факт рейдерського захоплення; • залучення юридичної допомоги; • направлення заяв до органів внутрішніх прав, прокуратури, місцевої влади; • у випадку активного скуповування рейдером акцій розпочати контрскуповування з пропозицією вищої ціни; • залучення підприємства-партнера до викупу контрольного пакету акцій з метою ускладнення ситуації рейдерам; • у випадку, якщо рейдеру потрібне не підприємство, а його певні активи, можна їх продати (з передбаченням подальшого викупу); • передача акцій у довірче управління; • блокування особового рахунку; • посилення фізичної охорони об'єкту нападу

Рис. 4.41. Заходи підприємства з метою протидії рейдерству

Джерело: розроблено автором на основі [143, 178, 275, 278, 340, 360, 486]

Для ефективної боротьби з рейдерством одночасно з іншими заходами значну увагу необхідно зосередити на процесі забезпечення кадрової безпеки. Оскільки персонал та керівництво належать до вразливих ресурсів, які легко піддаються впливу сторонніх суб'єктів та можуть заподіяти значну шкоду підприємству у разі невдоволення кадровою політикою, то стабілізація кадрового фактору є одним з найголовніших заходів з метою забезпечення ЕБПТЗ, яка є одним із факторів протидії недружнім поглинанням.

При цьому кадрова політика повинна бути побудована з урахуванням сучасних норм та правил кадрового забезпечення підприємницької діяльності, зокрема, забезпечити відповідність кваліфікації трудового персоналу займаним посадам, сприяти уникненню трудових конфліктів, створювати відповідний мотиваційний апарат для працівників, формувати сприятливий соціально-психологічний клімат, чітко обумовлювати відповідальність у разі порушення різного роду, проводити періодичний аудит діяльності працівників, розробити правила роботи з комерційною таємницею, інформацією для службового користування, ведення ділових переговорів, участі у масових заходах, створення належної системи захисту персоналу та його інтересів.

Залучення підприємством таких організацій як Громадська організація «Антирейдерський Союз підприємців України», Український Національний комітет міжнародної торгової палати, Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при Кабінеті Міністрів України (склад: представники МВС, СБУ, міністерств юстиції, економіки, фінансів, Держагентства з інвестицій і інновацій, Союзу промисловців і підприємців, Торгово-промислової палати, Держпідприємництва, Генпрокуратури, Фонду держмайна України), Бюро протидії комерційним злочинам та рейдерству (використання рекомендацій міжнародних організацій у боротьбі з рейдерством), робочі групи з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при облдержадміністраціях суттєво покращить результативність антирейдерських дій [21].

Автором досліджено сферу нелегальної приватизації, фіктивного банкрутства та рейдерства в Україні, що дозволяє зробити висновок про їх значний негативний вплив на рівень ЕБПТЗ, які є одними із найпривабливіших об'єктів для ворожих поглинань та захоплень.

4.4. Зарубіжний досвід протидії впливу макроекономічних загроз на рівень економічної безпеки підприємств: аналіз, оцінка та проблеми імплементації у вітчизняну практику

Проблеми, які негативно вплинули і надалі мають значний вплив на всі держави, це: корупція, тіньова економіка та рейдерство. Донедавна *проблема корупції* вважалася індивідуальною та внутрішньою проблемою малорозвинутих країн. Але зусилля окремих країн для подолання корупції на внутрішньодержавному рівні практично не приносили бажаних результатів, хоча передбачали здійснення ефективних (на думку посадовців) заходів та виділення значних коштів. Впродовж останніх двадцяти років міжнародна спільнота почала консолідувати зусилля і проблему протидії корупції висвітлювати у транснаціональному масштабі [196, 203, 205].

Усі держави світу можна розділити на дві групи: перша – це держави, яким вдалося шляхом здійснення активної антикорупційної політики знизити рівень корупції; друга – це держави, в яких національна антикорупційна політика не призвела до мінімізації проявів корупційних діянь. Наглядно рівень корупції, що є наслідком антикорупційних програм на державному рівні, відображено на рис. 4.42.

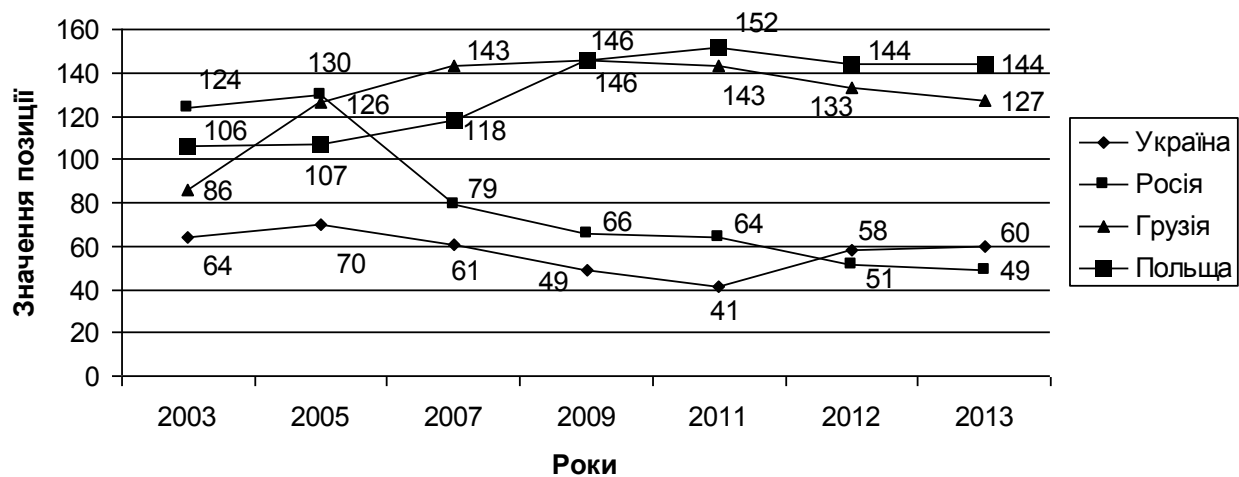

Рис. 4.42. Індекс сприйняття корупції

Джерело: побудовано автором на основі [423]

Досліджуючи історію протидії корупції, можна знайти згадки про неї і у стародавньому світі. Так, як зазначено у праці [4], першим антикорупційним борцем на державному рівні був шумерський цар міста-держави Лагаша-Урукагіна; згадка про нього датується другою половиною XXIV ст. до н.е. З часів стародавньої Індії було знайдено перший у світі трактат, в якому осуджувалася корупція, під назвою «Артхашастра». Автором цього документу вважається Каутилья, а датується він IV століттям до н.е. За корупцію, згідно з цим документом, до відповідальності, яка була досить суворою, притягувалися представники судових відомств.

Древньогрецький філософ Геродот Галікарнаський (V століття до н.е.) у своєму трактаті про західну цивілізацію «Історія» згадував про персидського царя Камбіса (600 – 559 рр. до н.е.), який стратив підкупленого суддю, а його одяг звелів після страти зняти і покласти на суддівське крісло як засторогу для тих, хто займатиме цей пост надалі.

У римському звичаєвому праві за документом під назвою «Закони дванадцяти таблиць» корупціонери і хабарники підлягали страті без права на помилування.

Починаючи з кінця 80-х років XX ст. активізувався процес організованої глобальної боротьби з корупцією, що передбачав створення низки міжнародних громадських, міжурядових та регіональних організацій.

Як зазначається у праці [382], перша міжнародна конференція з питань протидії корупції та подолання організованої злочинності відбулася у Вашингтоні у 1982 р. Наступним важливим заходом у цій сфері був міжнародний семінар з проблем корупції у сфері державного управління, який відбувся під егідою ООН у 1989 р. в Гаазі (Нідерланди). Підсумками його проведення стали рекомендації державам у сфері подолання корупції. Зміст рекомендацій наведено у документі [365] і вони полягають у тому, що всім державам необхідно:

- здійснити перегляд норм кримінального законодавства, які регламентують відповідальність та санкції за здійснені корупційні дії;
- для попередження корупції в органах державної влади розробити дієві механізми адміністративного впливу;
- розробити процедури, які б дозволили вчасно виявляти корумпованих посадових осіб, а також створили умови притягнення їх до відповідальності;
- сформулювати правові норми, які б регламентували дії щодо конфіскації майна і фінансових ресурсів, здобутих у результаті корупційних дій;
- застосовувати економічні санкції до підприємств, що мають причетність до корупційних дій.

Згідно з даними, що наведені у документі [110], стає очевидним, що корупція поширилася у міжнародних економічних та господарських структурах. У зв'язку з цим відбулися наступні заходи: Форум по боротьбі з корупцією (Преторія – Південна Африка), Семінар країн Східної та Центральної Африки (Уганда), IX Конгрес ООН (Каїр – Єгипет, 1995 р.), на останньому розглядався проект міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб [403, с. 277].

У 1994 р. була прийнята Міжамериканська конвенція проти корупції. Вагомим її внеском у міжнародну політику подолання корупції є обумовлені в ній принципи протидії корупції, що є обов'язковими для дотримання за міжнародним правом; визначення актів корупції, які підлягають покаранню; встановлення процедур екстрадиції, конфіскації майна, взаємного правового сприяння і технічної допомоги держав-учасниць; встановлення вимог до урядів проголосити поза законом хабарництво іноземних урядовців; укладення переліку превентивних заходів щодо подолання корупції тощо [403, с. 278].

Одним із ключових заходів на транснаціональному рівні була VII Міжнародна конференція проти корупції, яка відбулася у вересні 1997 р. у м. Ліма (Перу). На цій конференції визначилися положення, які є основою для подальшої роботи у подоланні корупції і які обумовили роботу у даній сфері міжнародних організацій та держав-учасниць. Завдання для міжнародних організацій наведені у табл. 4.14.

Таблиця 4.14

Завдання міжнародних організацій за результатами роботи

VII Міжнародна конференції проти корупції

Назва міжнародних організацій	Завдання для подолання корупції
Світовий банк Міжнародний валютний фонд	- Розробити політику боротьби з корупцією; - припинити надання кредитів урядам, які не прикладають зусиль для подолання корупції
Європейський союз	- Пришвидшити здійснення антикорупційної політики, рекомендованої Комісією європейських товариств у 1997 р.; - держави-члени повинні ратифікувати Конвенцію проти корупції; - держави-члени Ради Європи повинні консолідувати зусилля для ефективної діяльності міждисциплінарної групи по боротьбі з корупцією
Світова організація торгівлі	- Посилення уваги на здійснення програм щодо національної доброчесності у бізнесі; - вимога про забезпечення прозорості міжнародних і національних урядових програм
Міжнародна асоціація прокурорів, Міжнародна адвокатська асоціація	Розробити проекти законодавства, щоб розслідування справ по проявах корупції у різних юридичних системах відбувалося не надто складно і відповідало міжнародним нормам із захисту прав людини
Міжнародні асоціації бухгалтерів та аудиторів, міжнародні асоціації регуляторів безпеки	Розробити універсальні та адаптовані до міжнародних норм бухгалтерські стандарти

Джерело: [403, с. 278]

Держави, що підписали дану Конвенцію повинні виконувати наступні вимоги:

- діяльність урядів повинна бути прозорою та підзвітною на всіх рівнях, важливо, щоб при цьому суспільство мало максимальний доступ до інформації;
- забезпечити відкритість для публічного перегляду державних рахунків.

Одним із основних документів у сфері протидії корупції, над яким впродовж двох років працювало понад 130 держав, є Конвенція ООН проти корупції (вступила в дію з грудня 2005 р.). За останні роки її підписало 140 держав і 80 – ратифікувало. 1 січня 2006 р. її ратифікувала Україна і приєдналася до так званої Групи держав Ради Європи проти корупції (*GRECO*) [51].

У цьому та інших документах зосереджені основні положення для ефективного подолання корупції у глобальному масштабі.

- Правоохоронна діяльність. На державному рівні для ефективної протидії корупції ключову роль мають судові, слідчі органи та прокуратура. Вони співпрацюють з урядами у сфері формування системи нормативно-правової бази, в тому числі прийняття санкцій за здійснення корупційних дій.

- Попередження корупції на державному рівні. Міжнародні спільноти зобов'язують уряди держав здійснювати ряд заходів для попередження корупції. До таких заходів належать: встановлення високих стандартів поведінки державних службовців, створення прозорих систем закупівель та управління фінансами, попередження конфлікту інтересів, вимоги розкриття особистих фінансових активів, захист осіб, які повідомляють про порушення, формування ефективної системи і процедур внутрішньої підзвітності, надання доступу до урядової інформації.

- Попередження корупції у приватному секторі. Міжнародна спільнота вимагає від держав прийняття заходів, які радикально впливають на поведінку у приватному секторі, в тому числі впроваджувати ефективні системи регулювання, щоб попередити здійснення незаконних виплат, шахрайські дії зі сторони корпорацій тощо.

- Механізми контролю. Ряд міжнародних антикорупційних документів передбачає механізми аналізу та оцінки їх виконання. На даний момент діють чотири механізми взаємної оцінки заходів у боротьбі з корупцією, які вимагають зустрічного аналізування сторонами здійснених заходів. До цих механізмів належать: Контрольний механізм Організації американських держав, Група держав Ради Європи проти корупції, Робоча група із зв'язків при Організації економічного співробітництва і розвитку, а також Антикорупційна ініціатива Пакту стабільності [477].

Окрім зазначеної Конвенції Рада Європи розробила документи, якими члени організації повинні керуватися у процесі подолання корупції:

- Рекомендації щодо посилення боротьби з корупцією (1994 р.);
- Конвенція Ради Європи про кримінальне законодавство проти корупції (1997 р.);
- Конвенція Ради Європи про цивільне законодавство проти корупції (1997 р.);
- Двадцять головних принципів у сфері боротьби з корупцією (1997 р.);
- Спільне рішення ЄС про корупцію в приватному секторі (1998 р.);
- Пакт стабільності (підписаний сімома країнами Південно-Східної Європи, на його основі прийнятий механізм взаємної експертизи для контролю над його виконанням) відомий як «Антикорупційна ініціатива Пакту стабільності», 2000 р.).

У 1997 р. Організація економічного співробітництва і розвитку прийняла Конвенцію про боротьбу з підкупом посадових осіб у міжнародних ділових операціях, а також розробила механізм для контролю над її виконанням. Вона передбачає використання внутрішнього законодавства для забезпечення кримінальної відповідальності за підкуп іноземних посадових осіб.

Вагомий вклад у міжнародну протидію корупції внесла ФАТФ. Прийнявши «40+9» рекомендацій, було встановлено глобальні стандарти боротьби з відмиванням грошей і фінансовими злочинами.

Впродовж останніх років країни «великої вісімки» одним із своїх пріоритетів визнали боротьбу з корупцією.

Не лише держави європейського континенту приймають активну участь у подоланні корупції [330].

У 1996 р. в Латинській Америці була прийнята Міжамериканська конвенція проти корупції. Ініціатором її підписання була Організація американських держав, яка налічує 33 держави-учасниці, у тому числі США, яка у 2001 р. розробила механізм взаємної експертизи для контролю над її дотриманням.

На теренах Азії прийнятий пакт проти корупції, який підписали 21 держава Азійсько-Тихоокеанського регіону, крім того Азійським банком розвитку і організації економічного співробітництва розроблений План боротьби з корупцією. Важливим кроком у згуртуванні сил для подолання корупції був прийнятий у 2004 р. Антикорупційний курс дій.

На африканському континенті ведеться також активна боротьба з корупцією. У 2003 р. на саміті Африканського союзу була прийнята Конвенція Африканського союзу про попередження корупції і боротьбу з нею. Перед тим, у 2001 р. був підписаний Протокол Південноафриканської співдружності розвитку проти корупції.

Країни Близького Сходу притримуються у подоланні корупції Конвенції ООН проти корупції; крім того, вони працюють через регіональну мережу «Сумлінне управління в цілях розвитку» для підтримки реформ, що сприяють покращанню економічного і соціального розвитку.

Аналіз міжнародного досвіду протидії корупції протягом останніх десятиліть свідчить про те, що стрімке зростання проявів корупції набирає масштабів серйозної загрози національній безпеці держав у світі і негативно впливає на суспільне життя.

Однією із складових частин у системі боротьби з корупцією є чітка взаємодія правоохоронних органів на національному і міжнародному рівнях, а

також розроблення національного законодавства з урахуванням рекомендацій міжнародних організацій.

Сьогодні існує ряд держав, антикорупційна політика яких є на високому рівні і приносить бажані результати.

За даними міжнародної неурядової організації по боротьбі з корупцією «Трансперенсі Інтернешнл» (*Transparency International*) (TI) (дані 2008 р.) серед 180 країн світу найменш корумпованою є **Данія**. У ній практично відсутня низова корупція. Впродовж багатьох століть у данському суспільстві центральною думкою, яку спеціально розповсюджували вищі органи управління, є постать чиновника, який виконує надзвичайно важливу функцію у державі – здійснює політику держави і служить народові; при цьому він повинен зберігати лояльність до держави, а не до конкретних осіб. Хабар у свідомості данчан виступає принизливим неприпустимим явищем.

У першу п'ятірку найменш корумпованих країн потрапляють також Нова Зеландія, Швеція, Сінгапур, Фінляндія. У **Швеції** в боротьбі з корупцією активно працюють громадські організації; крім того питання корупції чітко регламентується у законодавстві (Кримінальний Кодекс, Кодекс про судочинство, Акт про аудит та інші). Важливо зазначити, що на державному рівні відсутні будь-які урядові антикорупційні програми, а також не створено жодного органу з відповідними повноваженнями.

Сінгапур є державою, в якій боротьба з корупцією здійснюється невинно. Одним із важелів такої активної діяльності є спеціально створений у 1952 р. постійно діючий орган по боротьбі з корупцією (Бюро з розслідування випадків корупції). Як зазначено у монографії [410, с. 40], цей орган здійснює заходи для попередження корупції у державному та приватному секторах. Керівником Бюро є директор, який підпорядковується безпосередньо прем'єр-міністру; таким чином, жоден із міністрів не може повпливати на його дії.

У Сінгапурі діють принципи, на яких побудований весь механізм протидії корупції.

1. Заходи покарання використовуються як до особи, що дала хабар, так і до особи, яка його взяла.

2. Обов'язкова відповідальність особи, яка вчинила корупційну дію, і несення адміністративного чи кримінального покарання. За даними, наведеними у праці [310], за акт корупції особу позбавляють свободи до 5 років і/або зобов'язують сплатити штраф у розмірі 10 000 дол. США, крім того, є додаткова умова сплати суми хабаря.

3. Чітке розмежування державних і особистих інтересів (мається на увазі те, що всі особисті справи заборонено вирішувати за рахунок державних засобів).

4. Забезпечення верховенства права у діяльності Бюро з розслідування випадків корупції та судів.

5. Створення прозорої системи державного управління, що унеможливорює дачу хабарів для прийняття рішень.

6. Декларування і підтримання в реальному житті непідкупності політичних лідерів для демонстрації прикладу для наслідків суспільству.

7. Забезпечення умов, згідно з якими не родинні зв'язки, а фаховість і професіоналізм є критеріями відбору на державну службу.

8. Нарахування і своєчасна виплата високої зарплати чиновникам для зменшення бажання брати хабарі.

9. Забезпечення ефективної діяльності органу, що веде боротьбу з корупцією, а також захист інформаторів.

10. Спрощення бюрократичних процедур (для чинності документів необхідна значно менша кількість підписів чиновників, що стримує корупцію).

11. Чітка звітність державних службовців про джерела отриманих доходів (у державі дозволено прокурору в разі відкриття судового розслідування перевіряти всі банківські рахунки).

Важливим кроком у подоланні корупції в Сінгапурі було суворе обмеження витрат на виборчі компанії, обов'язкова систематична ротація

чиновників, здійснення позапланових перевірок, а також перегляд антикорупційних заходів кожних 3-5 років.

Досягненню високого рівня економічного розвитку Сінгапур завдячує і жорсткій антикорупційній діяльності.

Фінляндія є державою, у якій національне антикорупційне законодавство органічно поєднується із європейським. Згідно Кримінального Кодексу Фінляндії за корупційну дію можна отримати термін позбавлення волі до чотирьох років і чималий штраф. Антикорупційна діяльність базується на виваженій імплементації європейського законодавства з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Основний наголос (як у законодавчому процесі, так і у реалізації норм закону) робиться на превентивних заходах.

Швейцарія за даними ТІ у 2008 р. серед країн світу за рівнем корумпованості посіла 6 місце. Забезпечення низького рівня корупції стало можливим завдяки чіткій національній політиці, першим кроком якої було прийняття 3 вересня 1999 р. Директиви щодо організації та здійснення політики безпеки. Наступним кроком було створення механізму суспільного контролю, в тому числі і засобами масової інформації.

У першу десятку найменш корумпованих країн впродовж довгого періоду потрапляють **Нідерланди** (у 2008 р. – 8 місце). У Нідерландах корупція визначається урядом як серйозна проблема національної безпеки. Як зазначається у праці [563], для зниження рівня корупції приймаються радикальні заходи, такі як:

- чітке висвітлення інформації про хабарників та міри покарання для них;
- моніторинг потенційно можливих місць, в яких вчиняються корупційні дії;
- розроблення правил посадової етики для урядовців із застереженням корупційних дій;
- встановлення суворого покарання за вчинене корупційне діяння, вид якого залежить від тяжкості і може передбачати сплату штрафу, заборону

тимчасово або постійно займати посаду, втрату соціальних пільг, наприклад, соціального і пенсійного забезпечення;

- запровадження в організаційній структурі урядових організацій служб внутрішньої безпеки, які повинні виявляти і попереджувати корупційні дії;
- ретельний підбір працівників на посади, які мають ймовірність отримання хабарів;
- забезпечення розголошення всіх випадків корупції, крім тих, що становлять державну таємницю;
- створення можливості для чиновників ознайомлення з інформацією, зібраною спецслужбами, яка характеризує їх як з позитивної, так і з негативної сторін;
- створення системи освіти для чиновників, яка розкриває негативні наслідки корупції;
- надання значних повноважень ЗМІ для висвітлення інформації про прояви корупції.

Досліджуючи стан корупції у країнах Центральної та Західної Європи, можемо спостерігати щорічні позитивні зміни. Так, **Бельгія** для боротьби з корупцією встановила кримінальну відповідальність, а також зосередила зусилля на формуванні кодексу поведінки. Позитивний результат принесла реформа *COPERNIC*, яка передбачила здійснення фінансового контролю у системі державного управління. Як зазначається у монографії [403, с. 284-285], поживавлення в антикорупційних заходах відбулося внаслідок резонансного судового процесу у справі Августа-Дассо, під час судового розслідування стали відомі злочини, до яких були причетні відомі політики, в тому числі Генеральний секретар НАТО Віллі Клаас (по закінченні судового процесу його було звільнено з посади). Причиною судового процесу над політиками стала інформація, яка дозволила висунути їм звинувачення в отриманні хабарів від компаній «Електронік Серж Дассо» (90 млн белг. фр.) за підтримку замовлення на обладнання антирадарною системою повітряних сил Бельгії. У результаті цього та ряду інших судових слухань почали здійснюватися рішучі кроки для

подолання корупції; так, у 1989 р., введено державне фінансування політичних партій і обмеження розміру суми, яку можна отримати від комерційних структур. У 1993 р. такі внески були заборонені повністю, а лише дозволені внески приватних осіб, що чітко контролювалися. Крім того, була введена обов'язкова умова відкритості банківських рахунків політичних партій і обмежувалася законодавчо сума грошей, яку вони могли витратити на виборчу кампанію.

У **Німеччині** до проблем протидії корупції широко залучена громадськість і правоохоронні органи. На базі кримінальної поліції функціонує служба з прийому інформації від населення про вчинені корупційні злочини; крім того створена належна правова база для унеможливлення відмивання брудних грошей.

Як зазначається у праці [370], Німецький уряд так здійснює політику, щоб запобігти зловживанню службовим становищем. При цьому максимальна вартість подарунка державному службовцю може становити 20 євро. Навіть за таких умов державний службовець повинен доповісти керівництву про його отримання, а воно вирішує чи зможе цей подарунок залишитись у службовця, чи необхідно його передати державі.

У **Словацькій Республіці** при Міністерстві внутрішніх справ функціонує Антикорупційний комітет, який виявляє факти корупції серед правоохоронних органів. Дієвим протикорупційним фактором у Словаччині стало започаткування телефонної лінії та окремої інтернет-сторінки, де можна повідомляти громадян про факти корупції.

Аналізуючи досвід **Польщі** у подоланні корупції, можна зазначити, що до вступу в ЄС у Республіці не здійснювалося активних протикорупційних дій. Лише наприкінці 2002 р. затверджено «Антикорупційну стратегію», у 2006 р. набрав чинності закон «Про центральне антикорупційне управління» (*Centralny Urząd Antykorupcyjny – CUA*). Метою діяльності даної установи є виявлення фактів зловживання владою, попередження «відмивання» грошей, отриманих злочинним шляхом, попередження використання привілеїв для особистої

вигоди, крім того, *CUA* слідкує за тим, щоб державні службовці не займалися підприємницькою діяльністю, перевіряє їх податкові декларації, а також попереджає дачу хабарів чиновникам.

Здійснено ряд змін у судовій системі, наприклад, в залах засідань судів встановлено камери спостереження, щоб спостерігати за учасниками судових слухань. Такі заходи призвели до підвищення дисципліни під час судових процесів.

Активна протикорупційна діяльність проводиться і правоохоронними органами Польщі. Впродовж останніх 10-ти років поліція Польщі слідкує за дотриманням законів «Про протидію введення до фінансового обігу матеріальних засобів нелегального чи невизначеного походження», «Про протидію фінансуванню тероризму». Крім того, правоохоронні органи тісно співпрацюють з органами фінансової розвідки.

Комплекс дій з подолання корупції є досить ефективним, про що свідчать дані Трансперенсі Інтернешнл (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

Рівень корупції в Польщі

Рік дослідження, індекс сприйняття корупції (ІСК)	Кількість держав, охоплених дослідженням	Місце Польщі	Значення ІСК для Польщі
1997	52	29	5,1
1998	85	40	4,6
1999	99	44	4,2
2000	90	43	4,1
2001	91	44	4,1
2002	102	45	4,0
2003	133	64	3,6
2004	146	67	3,5
2005	159	70	3,4
2008	180	58	4,6
2013	177	60	4,1

Джерело: [423]

В Італії для подолання корупції створено спеціальний орган – «Управління розслідувань Антімафія», основною метою діяльності якого є розслідування

злочинів, що підпадають під характеристику, як ті, що вчинені угрупованням мафіозного типу. До складу цього органу входять полісмени (слідчі), карабінери, фахівці Фінансової гвардії та цивільні особи.

Румунія, починаючи з 2000 р., здійснює ряд заходів, які мають антикорупційне спрямування, зокрема, у 2003 р. була створена Національна Прокуратура з Антикорупції. До повноважень даного органу належить розслідування справ, в яких спричинена матеріальна шкода рівна в еквіваленті 100 тис. євро або неправомірні дії вчинені посадовими особами, державними службовцями, керівниками державних організацій тощо [381].

Білорусь та **Литва** з метою протидії корупції удосконалюють чинне законодавство прийняттям законів щодо державної служби та боротьби з організованою злочинністю. Особливий акцент зроблено на законодавчому закріпленні відповідальності корупціонерів.

Франція притримується європейського підходу до протидії корупції. Як зазначено у праці [403, с. 182], у 1993 р. була створена центральна служба у боротьбі з корупцією. До її повноважень належить: збір і централізація інформації, необхідної для виявлення та попередження корупційних дій, зловживання службовим становищем, а також надання допомоги судово-слідчим органам, якщо вони звертаються з проханням про надання необхідної інформації.

На сьогоднішній день у Франції функціонують чотири основних державних органи, відповідальних за протидію корупції: Центральний орган з протидії корупції, Установа з боротьби з відмиванням грошей, Комісія з етики, Контрольна інспекція [5].

У Кримінальному кодексі Франції передбачено надзвичайно суворе покарання за хабарництво, що передбачає позбавлення волі на термін до 10 років, а також сплату великого штрафу.

Великобританія має найдавніші традиції боротьби з корупцією. Як зазначено у праці [582], механізм антикорупційного впливу врегульований нормативно-правовими актами. Перший закон про корупцію в державних

органах був прийнятий у 1889 р., закони про попередження корупції – у 1906 р. і 1916 р. Особливістю цих законів є те, що посадовці, яких звинувачено у корупційних діях, повинні доводити свою невинність.

Важливу роль у британському суспільстві для подолання корупції відіграє громадськість, яка чітко відстежує всі негативні явища в державі.

У 1994 р. було створено комітет Нолана, завданням якого є відстежувати корупційні дії, а також слідкувати за діяльністю осіб, які мають ймовірність найбільшої причетності до корупції.

У зв'язку з тим, що законодавство Великобританії не є кодифікованим, то існували певні труднощі із використанням їх правоохоронними органами. Тому 24 березня 2005 р. МВС Великобританії внесло на розгляд новий закон, який узагальнює попереднє антикорупційне законодавство.

Крім того, у Великобританії існує два основних державних відомства, відповідальні за здійснення боротьби з корупцією за допомогою превентивних заходів: антикорупційне відомство і Комітет зі стандартів публічної сфери Великобританії.

США є державою, яка має понад столітній досвід протидії корупції. Згідно з американським законодавством, покаранням для тих, хто дає і хто отримує хабар, є штраф у сумі до 10000 доларів США і/або позбавлення волі на строк до 2-х років. Окремо обумовлена відповідальність банківських працівників; у випадку хабарництва вони повинні сплатити штраф до 5000 доларів США і можуть бути ув'язненими на термін до 1 року [323].

Крім того, федеральне законодавство встановлює умову, за якою обмежується ділова активність колишніх службовців після їх виходу на пенсію з органів державного управління. Також заборонено у США державним службовцям отримувати винагороду, окрім тої, що належить їм за законом. За виявлення такого злочину службовець сплатить штраф у сумі 500 доларів США і може бути позбавлений волі на термін до 6 місяців з втратою посади і заборонаю її обіймати в майбутньому.

Як зазначено у праці [330], у США прийняті спеціальні нормативні документи, які на національному рівні встановлюють етичні та дисциплінарні норми (Принципи етичної поведінки урядовців чиновників, службовців. – 1990 р.; закон «Про етику урядових організацій» – 1998 р.), а на міжнародному рівні – закон «Про іноземну корупційну політику» – 1977 р., який забороняє підкуп іноземних чиновників.

У США антикорупційна стратегія полягає у забезпеченні наступних умов:

- здійснення економічної реформи;
- забезпечення відкритості адміністративних процесів;
- реформування системи державних фінансів і створення мережі організацій для контролю;
- реорганізація судової системи і створення незалежних судів;
- прийняття законів, що регулюють сферу цінних паперів, прав акціонерів, нерухомості, інтелектуальної власності, процедур банкрутства тощо;
- реформування діяльності правоохоронних органів з метою викорінення внутрішньої корупції і підвищення рівня поваги до людської гідності [410, с. 61].

Правоохоронним органам доручено захищати права громадян, тому профілактика корупції набуває особливого пріоритету. Недостатня ефективність наявних шляхів контролю за чесністю співробітників як всередині, так і на зовні, стала причиною того, що Консультаційна рада Міжнародної асоціації начальників поліції, а також Національний центр правозастосовчої політики при Бюро сприяння органам кримінальної юстиції розробили призначені для начальників поліційних відомств «Модельні правила профілактики корупції». Крім того, у США прийняті та існує в якості стандарту поведінка у всіх без виключення поліційних підрозділах етичний кодекс для поліцейського [518].

Основну роль у розслідуванні корупції у федеральних органах державної влади відграє Федеральне Бюро Розслідувань (ФБР).

Таким чином, Україні необхідно здійснювати активну національну антикорупційну політику, а також приєднуватися до міжнародної спільноти у цих питаннях. Вітчизняним правоохоронним органам необхідно переймати багаторічний досвід правоохоронних структур іноземних держав у вирішенні проблеми подолання корупції. Важливим кроком для подолання корупції в підрозділах внутрішніх справ є прийняття Правил поведінки і етики. Крім того, необхідно забезпечити умови, які б надали можливість широкому колу громадськості приймати участь у контролі над діяльністю міліції, а також створити орган, який би приймав скарги на хабарництво міліціонерів від громадськості і наглядав за виконанням рішень щодо працівників ОВС.

У зв'язку із географічною та історичною близькістю важливим є вивчення досвіду антикорупційної діяльності **Російської Федерації**. Російська Федерація впродовж останніх років веде активну антикорупційну діяльність, ефективність якої багато науковців та аналітиків ставлять під сумнів. Перш за все, варто зупинитися на законодавчих змінах:

- прийнято новий Кримінальний кодекс РФ, в якому за твердженням [508], не враховано наступні аспекти відповідальності участі посадових осіб у комерційній діяльності для отримання особистого прибутку, використання службового становища для «перекачування» державних коштів у комерційні структури з метою отримання особистої вигоди із залученням до цього підставних осіб та родичів, надання посадовими особами пільг комерційним структурам з метою отримання особистого прибутку, надання державних фінансових та інших ресурсів у виборчі фонди;

- прийнято ряд нормативно-правових документів (Федеральний закон від 25 грудня 2008 р. № 273-ФЗ «Про протидію корупції», Національна стратегія протидії корупції, затверджена Указом Президента Російської Федерації від 13 квітня 2010 р. № 460 «Про Національну стратегію протидії корупції та Національний план протидії корупції на 2010-2011 рр.», Федеральна цільова

програма «Розвиток судової системи Росії» на 2007-2012 роки, затверджена постановою Уряду Російської Федерації від 21 вересня 2006 р. № 583 та ряду інших), виконання яких практично не приносить бажаних результатів.

Згідно з «Національним планом протидії корупції на 2012-2013 роки» [400], заплановано здійснити ряд заходів з попередження корупції та мінімізації її обсягів вплинула на суспільство:

- заплановано організувати підготовку до проведення у Російській Федерації в 2015 р. шостої Конференції держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції;

- впровадити спеціальні комп'ютерні програми в діяльність підрозділів кадрових служб державних органів щодо профілактики корупційних та інших правопорушень;

- забезпечити фінансування заходів щодо створення та використання інноваційних технологій, які підвищують об'єктивність і забезпечують прозорість при прийнятті законодавчих актів та підвищенні кваліфікації федеральних державних службовців, до посадових обов'язків яких входить участь у протидії корупції;

- організувати впровадження єдиного порталу бюджетної системи Російської Федерації з метою формування додаткових механізмів громадського контролю за діяльністю державних і муніципальних установ та підвищення ефективності діяльності органів державного управління та якості прийнятих ними рішень;

- забезпечити проведення серед усіх соціальних верств населення в різних регіонах країни соціологічних досліджень, які б дозволили оцінити рівень корупції в Російській Федерації та ефективність прийнятих антикорупційних заходів.

Таким чином, міжнародна спільнота активно протидіє та формує комплексну програму зупинки корупції на світовому та національному рівнях. У зв'язку з цим Україні необхідно переймати їхній досвід та імплементувати всі

міжнародні нормативно-правові акти щодо подолання корупції і адаптувати національне законодавство до їх вимог.

Крім того, у більшості держав світу корупція не набирає значних обсягів завдяки роботі підприємницьких структур, які з метою власного захисту активно долучаються до антикорупційних кампаній.

Українським підприємницьким структурам доцільно об'єднуватися для здійснення наступних дій:

- здійснення контролю третьої сторони;
- захист інтересів окремих підприємств;
- сприяння ефективному регулюванню державними органами антикорупційної діяльності;
- протидія надлишковому регулюванню державними органами антикорупційної діяльності;
- сприяння відкритості та прозорості державної політики;
- обмеження корупційного лобізму;
- сприяння захисту заявників про факти корупції в бізнес-середовищі.

Особливої уваги заслуговує міжнародний досвід протидії поширенню *тіньової економіки*. Так, країни Європейського Союзу впродовж останніх років почали значно жорсткіше вести боротьбу з ухиленням від сплати податків. В Іспанії таким способом задекларовано намір поповнити казну на 8,1 млрд євро. В Італії введена умова, за якою всі платежі, що перевищують 2 тис. євро, повинні декларуватися таким чином, щоб їх можна було відстежити, тобто вони повинні здійснюватися із залученням банківських установ чи розрахунку банківськими картками. У Великобританії створений орган чисельністю 200 осіб, основним завданням якого є відстежування отримання високих доходів. Перед закінченням 2012 р. ЄС та МВФ, як одну із умов надання допомоги Греції щодо ліквідації фінансової кризи, зобов'язали її до проведення негайної боротьби з неплатниками податків. Греція пішла назустріч міжнародним організаціям і провела ряд законодавчих ініціатив зі зміни норм неоподаткованих сум та операцій. Латвія, маючи високий рівень тіньової

економіки, здійснює радикальні заходи, які передбачають фіксування відомостей про особу-покупця, який розраховується готівкою на суму понад 2 тис. дол. США. Ці відомості продавець товару зобов'язаний повідомити спеціальному державному органу. Пропозицією є введення так званої «нульової декларації» обов'язкової для заповнення всіма жителями Латвії, а також зобов'язання їх внести на банківські рахунки всі заощадження, що перевищують 20 тис. дол. США.

Проблеми з тіньовою діяльністю охопили і Швейцарію, хоча рівень ТЕ менший 8 % ВВП; проблемою є тіньова зайнятість населення. З 2008 р. розпочалася активна боротьба з незаконним наймом працівників шляхом жорстких перевірок підприємств та різного роду роботодавців. Найгірша ситуація спостерігається у сферах будівництва та сільського господарства. Заходи передбачали також виключення недобросовісного підприємства із переліку претендентів на державні тендери, а також підпадали під адміністративну та кримінальну відповідальність з можливістю позбавлення волі на термін до 5 років.

Наступним аспектом у сфері тіньової економіки є відтік капіталу за кордон. За даними МВФ у понад 41 державі світу були введені заходи на зниження рівня відтоку капіталу. Найбільші обмеження на рух капіталу впродовж останніх років існували у Казахстані, Росії, Чилі та Індії. Найліберальнішими в даному питанні є Нідерланди, Норвегія, Канада, Греція та Італія. Такі азіатські країни як Корея, Таїланд, Індонезія, Малайзія посилили режим контролю за капіталом у 1997-1999 рр. Росія притримувалася схожої політики і у 1998 р. ввела мораторій на виплату за зовнішніми зобов'язаннями, заморозила ринок облігацій зовнішньої державної позики, запровадила обов'язковий продаж частини експортної виручки, провела розподіл валютного ринку, а також обумовила проведення спеціалізованих аукціонів із продажу валюти для нерезидентів. Призупинення ліцензій на біржові валютні операції всіх банків було заходом протидії відтоку капіталу у Румунії протягом періоду 1996-1997 рр., крім того були накладені ліміти готівки на пункти обміну валют

– це дало свої позитивні результати. Венесуела пішла іншим шляхом і ввела валютні обмеження на імпортні та експортні операції. Досить поширеним заходом для повернення капіталів була «податкова амністія», яка широко використовувалася у світовій практиці. За період 1992-1998 рр. у США понад половина штатів відмовилися від санкцій для тих, хто приховував доходи, що дозволило поповнити казну на 2,1 млрд дол. У 1988 р. Ірландія таким шляхом зібрала кошти, що дозволили покрити державний дефіцит і становили 2,5% ВВП. Індія демонструє практику, за якою податкові амністії проводяться регулярно – приблизно один раз на 10 років. Впродовж останньої (1997 р.) було поповнено державну казну на 2,5 млрд дол. США. Результативною була податкова амністія і у Казахстані, де протягом 2001 р. було легалізовано 480 млн дол. США [539, с. 301-310].

Необхідно зосередити увагу на міжнародній протидії відмиванню грошей, як одній зі складових комплексу макроекономічних загроз безпеці підприємницької діяльності. Найвищого рівня у даній сфері досягли розвинуті країни, такі як США, Великобританія, Бельгія тощо.

Контроль за відмиванням грошей у Бельгії здійснюється на основі Закону від 11.01.1993 р., за яким «брудними» є грошові кошти, що здобуті внаслідок такої злочинної діяльності як тероризм, організована злочинність, контрабанда наркотиків, зброї, цінностей, нелегальне використання робочої сили, торгівля «живим товаром». З метою відстежування даних злочинів створена спеціальна структура – «Сектор обробки фінансової інформації». У випадку виявлення злочинних дій, інформація направляється до прокуратури, яка здійснює ретельне вивчення справи. Ще одним органом є Центральне бюро по боротьбі з економічними та фінансовими злочинами, до повноважень якого належить виявлення порушення законодавства, зупинка контрабанди валюти та «відмивання» грошей. Протидії «відмиванню» грошей у Великобританії сприяє робота Об'єднаної робочої групи, яка складається з провідних фінансистів, Національної служби з фінансових розслідувань, у складі якої є Бюро валютних розслідувань. Нормативна база регламентування даної сфери включає Керівні

положення для фінансових структур по боротьбі з «відмиванням» грошей, Кримінальний кодекс, Регламент по боротьбі з «відмиванням» капіталів. Важливою особливістю є те, що злочином вважається і бездіяльність фінансових установ, внаслідок якої стала можливою легалізація незаконно отриманих доходів. Для США характерна дворівнева система боротьби з легалізацією злочинних доходів: федеральний рівень та рівень штатів. Федеральними законами є «Акт про банківські записи і звітність по міжнародних операціях» та Закон «Про боротьбу з «відмиванням» грошей». Ними визначаються умови звітності приватних осіб, банків, фінансових установ. З їх допомогою встановлюються джерела, обсяг та рух американської валюти, що ввозиться чи вивозиться зі США та тієї, що вкладається до фінансових установ, а також встановлюється умова декларування готівкових платежів у сумі, що перевищує 10 тис. дол. США [11, с. 376-381].

Перерозподіл власності притаманний практично усім країнам у світі. У зв'язку з чим протидія *рейдерству* характеризується різними механізмами з притаманними їм особливостями та системою заходів, адаптованих до порядків та законодавчого забезпечення кожної країни. Першочерговим завданням при формуванні рекомендацій для розроблення системи ефективного захисту від рейдерства та його подолання є вивчення досвіду провідних країн світу у сфері корпоративного контролю. Узагальнення такого досвіду відображено у Додатку Є, табл. Є.1.

Аналізуючи досвід міжнародної спільноти, доцільно зупинитися на моментах, які необхідні впровадити у вітчизняну практику. Так, насамперед, основна відмінність між дружнім та недружнім поглинанням у корпоративному секторі економіки є наявність факту непогодження між компанією-агресором та компанією-метою, у зв'язку з цим першочерговим завданням влади є обумовити та регламентувати законодавчо скуповування акцій на відкритому ринку. Іншим аспектом є те, що влада повинна прийняти заходи для корисного використання досвіду рейдерства, адже всі такі операції характеризуються рядом позитивних ознак, у тому числі професіоналізмом у досягненні мети,

вмінням швидко та ефективно приймати рішення, можливість залучення значних фінансових ресурсів у короткі терміни тощо; тобто рейдерство необхідно трансформувати у актуальну національній економіці форму активності корпоративного середовища.

У зв'язку з відсутністю корпоративного законодавства в Україні, яке б регулювало сферу злиття та поглинання підприємств, корисним є іноземний досвід, відповідно до якого на державному рівні прийняті законодавчі акти у даній сфері та розроблені Кодекси корпоративного управління, Кодекси про злиття і поглинання тощо. Крім того, дадуть позитивні результати дії зі створення реєстру фізичних та юридичних осіб, які були причетними до рейдерських схем, проведення експертної оцінки установчих документів підприємств та змін до них у розділах щодо відчуження майна. Окремих зусиль потребує значне удосконалення діяльності судової гілки влади в Україні.

Зважаючи на досліджені особливості протидії макроекономічним загрозам на міжнародному рівні, можна зробити висновок, що процес розроблення засад політики протидії повинен базуватися на принципах менеджменту і реалізовуватися у формі управлінського процесу. Структура даного процесу з урахуванням рекомендації [93] повинна складатися з сукупності послідовних етапів, що передбачають визначення:

- цінностей, цілей та управлінських задач, вирішення яких є ключовим для досягнення цілей;
- шляхів розв'язку поставлених задач;
- рішень у вигляді управлінських актів (проектів документів) державного управління (нормативно-правових, правових, організаційно-розпорядчих тощо);
- процедур прийняття та реалізації управлінських актів;
- відповідальних виконавців та системи виконання;
- термінів та ходу виконання рішень;
- джерел ресурсів, необхідних для виконання рішень;
- прогнозу наслідків прийнятих рішень;
- механізму моніторингу отриманих у реалізації рішень результатів;

- механізму корегування рішень;
- системи персональної відповідальності та санкцій за нереалізацію цілей;
- програми державно-управлінських робіт з досягнення поставлених цілей.

Вагомим кроком у формуванні політики протидії макроекономічним загрозам є публічне узгодження основних цілей і шляхів їх досягнення в системі політичних і державних інститутів та у суспільстві, роз'яснення основних положень у відповідності до інтересів всіх суб'єктів діяльності (особа, суспільство, держава).

Така політика повинна формуватися з урахуванням ціннісно-орієнтованого, нормативно-правового, системно-управлінського та проектного підходів. Формування політики доцільно здійснювати в 4 етапи:

1 ЕТАП – визначення цінностей та цілей політики;

2 ЕТАП – ідентифікація проблем, що стоять на шляху досягнення цілей.

При цьому основним є формування матриці проблем

3 ЕТАП – розроблення управлінських рішень, розпорядчих документів, систематизація їх на основі поділу на довгострокові, середньострокові та короткострокові. На цьому етапі повинне здійснюватися формування матриці управлінських рішень.

4 ЕТАП – управлінські рішення реалізуються у формі нормативно-правових актів і структуруються в календарну програму дій.

Проблемою, яка може виникнути у ході даного процесу, є конфлікт інтересів учасників. Тому, під час розроблення політики необхідно досягнути балансу інтересів сторін, що конфліктують без нівелювання окремих з них [93, с. 37-39].

РОЗДІЛ 5.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

5.1. Адаптація функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів до умов, що спричинені впливом дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ

5.1.1. Використання методів антисипативного управління як спосіб удосконалення процесу функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

З метою забезпечення належного рівня ЕБ у процесі функціонування ПТЗ доцільно виокремити три моделі прийняття рішень:

перша модель – побудована на нормативних схемах прийняття рішень, які обумовлені у внутрішніх нормативних документах підприємства; альтернативи дій за таких умов мають незначний діапазон, що дозволяє робити висновок про формалізованість моделі;

друга модель – дозволяє керівнику (керівникам) враховувати власні інтереси у процесі прийняття рішень, тому прийняті рішення характеризуються певним рівнем суб'єктивності, що демонструє недостатню формалізованість моделі;

третья модель – враховує всі індивідуальні характеристики особи, яка приймає рішення (менеджера); дана модель є неформалізованою [515].

За сучасних умов ПТЗ у процесі своєї діяльності поєднують використання всіх трьох моделей прийняття рішень. Існують ситуації, які зумовлюють недостатній рівень «гнучкості» вказаних систем і потребують індивідуальних рішень управлінців з урахуванням чинників, що зумовлюють істотний вплив. Управлінські рішення повинні спрямовуватися, здебільшого, не на адаптацію

до змінних умов функціонування, а до раннього виявлення та попередження змін.

Для вирішення даної проблеми доцільно застосовувати методику виявлення слабких сигналів у процесі антисипативного управління підприємствами транспортного машинобудування.

*Під **слабким сигналом у сфері забезпечення ЕБПТЗ** доцільно розуміти первинні ознаки майбутніх змін у внутрішньому і/або зовнішньому середовищі, які свідчать про ймовірне настання та відслідковують джерела негативних наслідків для суб'єкта господарювання.* За авторським підходом слабкими сигналами у сфері забезпечення ЕБПТЗ можна вважати виклики, які спричиняються змінами умов зовнішнього чи внутрішнього середовищ. Врахування слабких сигналів дозволяє попередити фактичне настання негативної події вчасним прийняттям запобіжних управлінських рішень.

За умови виявлення слабких сигналів ПТЗ може практикувати один із двох варіантів поведінки, спрямованих на:

1) зниження технологічної невизначеності шляхом ведення постійного моніторингу змін середовища функціонування, а також підвищення рівня знань та вмінь працівників щодо виявлення слабких сигналів;

2) адаптацію процесу управління з метою зниження невизначеності, що спричинена людським фактором та невідповідністю організаційної структури.

Таким чином, на думку Ансоффа І. [8], слабкі сигнали можна позиціонувати як фактори, що зумовлюють необхідність пошуку ефективних механізмів адаптації підприємства до умов нестабільного середовища; при цьому середовище доцільно розглядати як зону посиленого впливу загроз. Наслідком такого впливу буде різке зменшення резервного часу для прийняття раціональних управлінських рішень, а це може призвести до зниження ефективності функціонування та керованості середовища [369].

Для вчасного виявлення слабких сигналів необхідне формування механізму їхньої ідентифікації, за основу якого можна прийняти початковий

перелік ймовірних слабких сигналів у кожній функціональній складовій економічної безпеки промислового підприємства (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Перелік ймовірних слабких сигналів у функціональних складових ЕБПТЗ

Функціональні складові ЕБПП	Форми прояву слабких сигналів (викликів)
Внутрішні складові	
Фінансова	Використання застарілих фінансово-економічних технологій управління; неефективне фінансове планування та управління активами; зміна ефективності ринкової та цінової стратегій; зниження прибутковості діяльності; зростання дебіторської заборгованості; зміни умов кредитних договорів; падіння курсу акцій; проблеми із залученням коштів; зниження рівня платоспроможності; невиконання фінансових зобов'язань; труднощі з проведенням трастових; лізингових та інших операцій
Кадрова	Зміни в організації системи управління персоналом; можливість «відтоку» цінних кадрів; недосконала організація системи навчання; зміни умов мотивації праці та системи формування лояльності персоналу; зниження інтелектуального потенціалу; погіршення умов праці; тиск на працівників ззовні; потрапляння працівників під різні види залежності; виникнення конфліктних ситуацій тощо
Техніко-технологічна	Відставання від рівня науково-технічного прогресу у державі та за кордоном; можливість вчинення дій з метою підриву технологічного потенціалу підприємства тощо
Інноваційна	Використання застарілих технологій у виробництві та управлінні; виробництво продукції із параметрами, які поступають параметрам продукції конкурентів тощо
Виробнича	Нераціональне використання корпоративних ресурсів; зміна рівня ефективності логістичної системи; потреба переорієнтації/диверсифікації виробництва; потреба зміни обсягів/умов виробництва; зміна умов ЗЕД тощо
Інформаційна	Розголошення комерційної таємниці; зміна умов та вимог інформаційного середовища; зміна вартості інформації; зміна умов отримання, зберігання та використання інформаційних ресурсів тощо
Екологічна	Можливість техногенних аварій з вини підприємства; причетність підприємства до забруднення навколишнього середовища чи випуску продукції, яка становить загрозу для людей тощо
Силова	Можливість недружного поглинання; можливість викрадення коштів, документів, майна чи працівників підприємства тощо
Правова	Зміна правового поля; недостатня правова захищеність інтересів підприємства в договірній та іншій діловій документації; неефективна робота юридичної служби підприємства; порушення юридичних прав підприємства і його працівників; порушення норм права захисту інтелектуальної власності підприємства тощо
Зовнішні складові	
Ринкова	Інфляційні процеси; ембарго; спекулятивні операції на ринку; подорожчання та дефіцит сировини тощо
Інтерфейсна	Зниження рівня платоспроможності контрагентів; зміна умов співпраці з інвесторами, банками, постачальниками, споживачами, партнерами, іноземними контрагентами; зміна поведінки споживачів на ринку; зміна поведінки конкурентів на ринку тощо
Форс-мажорні обставини	Стихійні лиха; військові конфлікти; страйки; терористичні атаки тощо

Джерело: авторська розробка

Для вчасного виявлення слабких сигналів необхідно з урахуванням особливостей ПТЗ розробити відповідну методику, яка дозволить ідентифікувати їх, проаналізувати та інтерпретувати.

З урахуванням зазначеного вище та на основі дослідження наукових праць [2, 3, 235, 238, 325, 327, 371, 372, 373, 376, 490] можна запропонувати наступну поетапну структуру процесу виявлення слабких сигналів у процесі забезпечення ЕБПТЗ.

Етап 1. Моніторинг змін різного рівня і масштабів внутрішнього та зовнішнього середовищ з метою виявлення сигналів, які носять ймовірнісний та невизначений характер, а також мають потенційну можливість актуалізації в процесі виробничої діяльності суб'єкта господарювання. Необхідно враховувати той факт, що сигнали є інформаційними повідомленнями про можливість виникнення потенційних змін умов середовища функціонування.

Перед початком збирання інформації необхідно визначити послідовність та особливості даного процесу. Насамперед, необхідно обумовити пріоритетність чинників змін внутрішнього і зовнішнього середовищ. Наступний крок – визначення відповідальних осіб за збирання інформації. У сучасних умовах господарювання промислового підприємства відповідальними особами за збирання інформації можуть бути:

1) штатні аналітики – працівники служби безпеки: зазвичай, їхня робота є не завжди ефективною у зв'язку з тим, що вони не мають управлінських повноважень, а тому зібрані ними інформаційні дані є надто громіздкими та надлишковими, що в подальшому значно ускладнює процес аналізування та прийняття відповідних рішень;

2) функціональні менеджери – це працівники служби безпеки, до повноважень яких, крім збору інформації, належить її аналіз та прийняття управлінських рішень. Негативним моментом є те, що ланцюжок «збирання інформації → аналіз → прийняття управлінських рішень» інколи може забрати занадто багато часу, що, по-перше, матиме негативний вплив на рівень адекватності прийнятого управлінського рішення щодо виявлених слабких

сигналів через запізнення реакції, а по-друге, – створить можливість несприйняття інших слабких сигналів через зайнятість над опрацюванням попередніх;

3) професійні аналітики – працівники спеціалізованих аналітичних агентств, які є фахівцями у певній сфері. Перевагою їхньої роботи є оперативність, вміння визначати найважливіше і не заповнювати звіти надлишковою інформацією. Негативна сторона полягає у можливості недобросовісного виконання обов'язків «на замовлення» сторонньої особи/підприємства або розголошення цінної інформації та недотримання належного рівня конфіденційності. З метою уникнення зазначених наслідків доцільно на підприємстві створити постійно діючий підрозділ з професійних аналітиків для моніторингу змін внутрішнього і зовнішнього середовищ з метою виявлення слабких сигналів. Він може бути у структурі відділу конкурентної розвідки, служби безпеки або служби інформаційної безпеки.

Дуже важливо правильно організувати збирання інформації; при цьому необхідно зосередити увагу на наступних джерелах інформації:

- офіційна – відкрита інформація, що публікується державними установами і характеризується достовірністю та відображає реальну макроекономічну ситуацію;
- на замовлення, пошуком якої займаються аналітичні агентства – відображає спеціалізовану інформацію у певній сфері;
- відкрита інформація із звітів постачальників, конкурентів, виставок, конференцій, яка характеризується частковою достовірністю (через власні інтереси контрагентів) і дозволяє ознайомитися із ситуацією на ринку, наявністю товарів-замінників чи товарів-субститутів, рівнем попиту, умовами поставок тощо;
- надана спеціалізованими структурами, які працюють над дослідженням ситуації на ринку чи у галузі – це достовірні дані з елементами аналізу та прогнозування, що можуть формувати базу для дослідження та виявлення слабких сигналів [579].

Складною для вирішення є проблема визначення із «фоновому інформаційного шуму» істинних проявів слабких сигналів щодо тенденцій середовища, що починають проявлятися. Як зазначається у роботі [369], на відміну від «фоновому інформаційного шуму» істинним проявом слабого сигналу тенденції, що виникає, є кумулятивний ріст величини відхилення значень показників, які характеризують стан макро- та мікросередовища ПТЗ, від «стандартної» тенденції їхньої зміни. Складність такого виявлення полягає в тому, що відслідковування змін можливе лише у випадку притаманності показникам кількісних значень. Якщо ж прояву слабого сигналу на початковому етапі неможливо надати кількісного значення, то доцільно пропрацювати ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків вказаного слабого сигналу, які в подальшому можна інтерпретувати кількісно.

Етап 2. З огляду на те, що вся інформація, яка надходить із середовища функціонування ПТЗ, характеризується певним рівнем невизначеності, суб'єктивності та хаотичності, можна стверджувати, що відомостям про слабкі сигнали притаманна міра неповноти інформації, яку доцільно визначати на основі розрахунку рівня ентропії.

Ентропія – це ступінь недостатності інформації щодо дійсного стану системи [324].

Визначати ентропію H можна за формулою К. Шеннона [308], в основі якої покладене припущення, що деяка система знаходиться в одному з m станів, при цьому у стані i система знаходиться із ймовірністю p_i ; тоді середня кількість інформації, що припадає на один символ, визначається за формулою

$$H = \sum_{i=1}^m \frac{n_i}{q} \log P_i, \quad (5.1)$$

де $\frac{n_i}{q}$ – відносна частота i -го символу в повідомленні; q – кількість символів у повідомленні; n_i – частота виявлення i -го символу в повідомленні.

Ентропія H є кількісною мірою інформації, оскільки в інформаційних системах невизначеність знижується за рахунок достовірної інформації. У

загальному випадку, відповідно до теорії ймовірностей, джерело інформації однозначно й повно характеризується сукупністю станів $U = \{(u_1), (u_2), \dots, (u_n)\}$ з ймовірностями станів відповідно $\{p(u_1), p(u_2), \dots, p(u_n)\}$ за умови, що сума ймовірностей всіх станів дорівнює 1 [44, с. 27].

Рівень інформаційної ентропії для виявлених слабких сигналів, можна розраховувати за формулою

$$H(x) = - \sum_{x=1}^n P(X) \log_2 P(x), \quad (5.2)$$

де x – потенційне явище, що може виникнути внаслідок розвитку відповідного слабого сигналу; $P(x)$ – ймовірність виникнення явища за слабким сигналом; $H(x)$ – рівень інформаційної ентропії для слабого сигналу щодо виникнення потенційної події у діяльності підприємства [325].

Чим вище значення рівня ентропії слабого сигналу, тим ймовірнішим є розвиток подій, що сприятимуть його трансформації у ризики та загрози для діяльності ПТЗ.

Етап 3. Дослідження слабких сигналів із найвищим рівнем ентропії з позиції існування аналогів у минулому або аналогів у діяльності конкурентів чи інших зафіксованих випадків, потенційних шляхів трансформації цих сигналів у дестабілізуючі фактори, зміни станів внутрішнього чи зовнішнього середовищ, що стали причиною появи слабких сигналів.

Етап 4. Визначення траєкторії трансформації слабого сигналу у дестабілізуючий фактор. При цьому доцільно проаналізувати всі можливі шляхи переходу слабого сигналу в інші стани, та ймовірність таких трансформацій. Важливим є визначення для порівняння причинно-наслідкових зв'язків між проявами слабких сигналів у минулому та виникненням певних подій чи явищ.

Для проведення аналізу можна використовувати наступні способи:

- анкетування – дослідження думки фахівців чи експертних груп з метою підтвердження або спростування виявленої тенденції середовища;

- екстраполювання – передбачає побудову динамічних рядів зміни значення показників досліджуваного явища протягом визначеного періоду часу;
- моделювання (використання методів нейронних мереж, систем управління, сценаріїв, імітації, теорії графів, матриць, підбору показників, графічні методи тощо) – для вивчення зміни прогнозного явища за наявним комплексом якісних та кількісних ознак [369, с. 78].

У процесі виявлення та дослідження слабких сигналів на ПТЗ виникає проблема накопичення інформаційного ресурсу, його зберігання та захисту. З точки зору організації аналітичного процесу – це тривала та затратна робота, яка потребує вкладання коштів, вивільнення працівників для виконання цих функцій та затрат часу. Однак, зібраний інформаційний ресурс створює певний потенціал суб'єкта господарювання, яким можуть скористатися конкуренти. У випадку, якщо конкуренти перехоплять дану інформацію, то нівелюється перевага, яка отримана для підтримання належного рівня функціонування шляхом попередження наслідків, що зумовлені наростанням потенціалу слабких сигналів. Тому весь процес збору та аналізу інформації про слабкі сигнали повинен супроводжуватися відповідним рівнем конфіденційності та контролю дій залучених до нього працівників.

Етап 5. Встановлення всіх можливих проявів дестабілізуючих факторів (*виклики* → *ризики* → *загрози* → *небезпеки*), причиною виникнення яких є трансформація аналізованих слабких сигналів.

Етап 6. Розроблення сценаріїв розвитку подій та майбутнього стану промислового підприємства за умови ймовірної реалізації дестабілізуючих чинників.

Етап 7. Оцінювання стану функціонування та рівня ЕБПТЗ на основі врахування впливу дестабілізуючих факторів, які стали наслідком виявлених слабких сигналів. Моделювання значення зміни рівня ЕБПТЗ внаслідок потенційного впливу явища, першопричиною якого є слабкий сигнал з найвищою ентропією.

Етап 8. Розроблення висновків, які дозволять врахувати слабкі сигнали середовища для вибору стратегії управління з метою стабілізації рівня ЕБПТЗ.

Етап 9. Контроль за рівнем ЕБПП на основі реалізації стратегії управління, побудованої на основі виявлених слабких сигналів.

На цьому етапі збирається інформація про результати реалізації стратегії управління, які оцінюються шляхом порівняння планових значень показників із фактичними.

Етап 10. Оцінювання результативності управлінських рішень у межах запропонованої стратегії та формування переліку необхідної уточнюючої інформації для внесення коректив.

У випадку виявлення відхилень між фактичними та запланованими значеннями показників на попередньому етапі виникає потреба корегування обраної стратегії. Дослідимо два варіанти значень відхилень:

перший варіант – коли значення планових показників перевищують фактичні; тоді виникає потреба у внесенні коректив з метою виправлення ситуації та досягнення бажаних значень;

другий варіант – коли значення фактичних показників перевищують планові; тоді зусилля управлінців повинні бути спрямовані на утримання такої позиції і розвитку отриманої переваги.

У процесі діяльності ПТЗ виникають ситуації, коли практично неможливо визначити фактори і процеси, які в подальшому можуть призвести до настання інцидентів з негативними наслідками. В умовах невизначеності управлінський персонал не відразу може виявити ситуацію, яка виникла вперше і не мала аналогів у минулому. Зазвичай, управління здійснюється за виробленою схемою із використанням перевірених сценаріїв. Це триває до моменту, коли стає очевидно явна невідповідність між управлінськими рішеннями, що приймаються, та їхніми результатами, які свідчать про подальше посилення негативних тенденцій. З огляду на практику управління, ситуації, які виникають вперше, кількісно почастишали за сучасних умов функціонування суб'єктів господарювання. На рис. 5.1 цьому моменту відповідає ділянка T_D на

відрізку часу, який обумовлює горизонт прогнозування; при цьому тривалість реакції характеризується часом T_R .

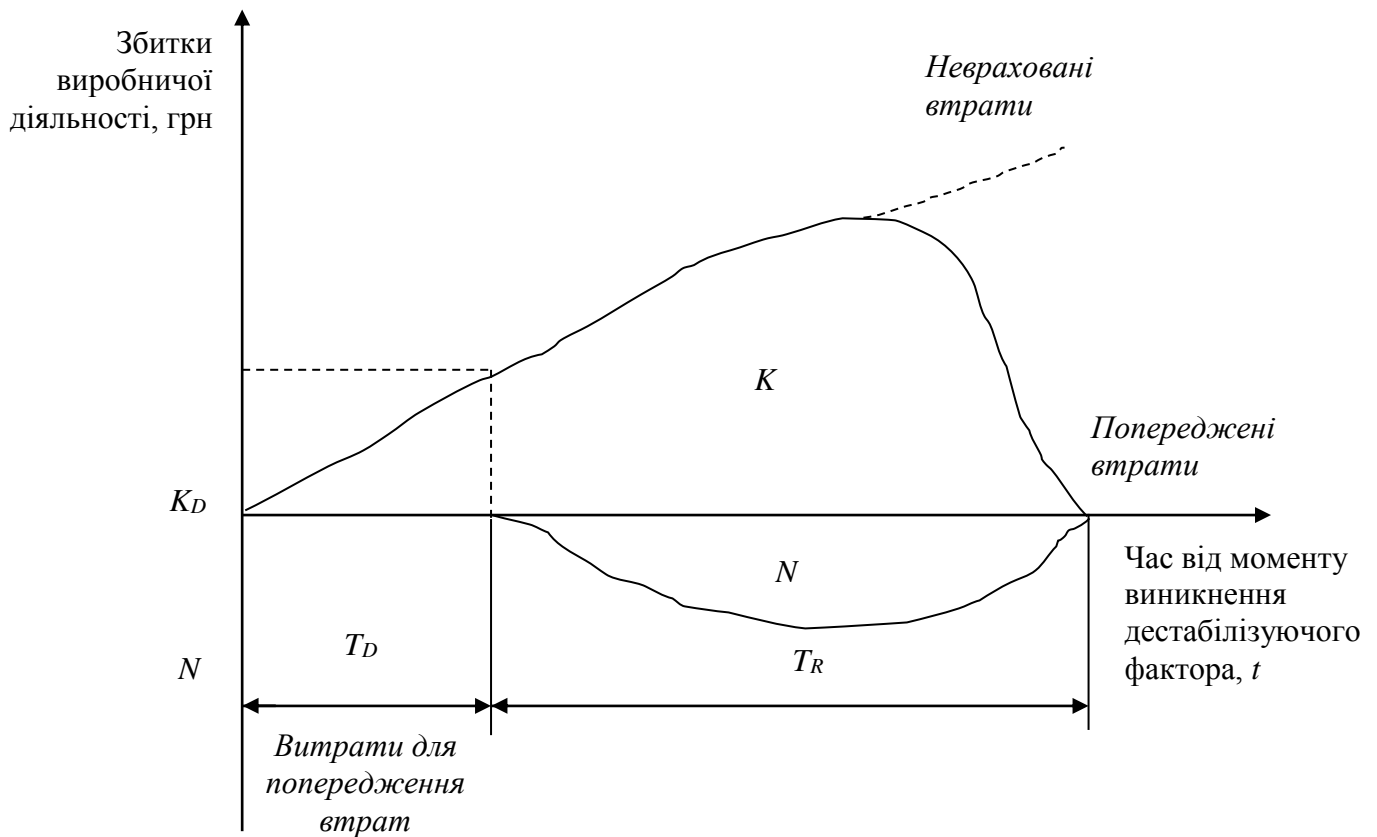

Рис. 5.1. Приклад активного типу управління діяльністю ПТЗ

Джерело: побудовано автором на основі [8, 263, 369]

Протягом часу ліквідації наслідків інцидентів, що зумовлені настанням небезпеки (T), ПТЗ зазнає втрат, які обчислюються за формулою

$$X_T = K + N, \quad (5.3)$$

де X_T – втрати промислового підприємства, що зумовлені настанням небезпеки; K – загальний рівень збитків діяльності, що зумовлені інцидентом (площа під кривою неврахованих втрат); N – загальний рівень витрат на попередження втрат діяльності (площа над кривою) [369, с. 18-19].

Недоліком активного типу управління є недооцінювання важливості здійснення попереднього вивчення та прогнозування змін середовища. Успішність такого типу управління у подоланні наслідків реалізації небезпек

можлива лише за наявності тривалого результативного досвіду з вирішення подібних ситуацій та високого професіоналізму управлінців.

Як свідчить практичний досвід, завжди існує затримка в часі (T_d), яка зумовлена потребою аналізування зібраної інформації, що матиме домінуюче значення для прийняття управлінських рішень щодо подолання наслідків небезпеки (рис. 5.2).

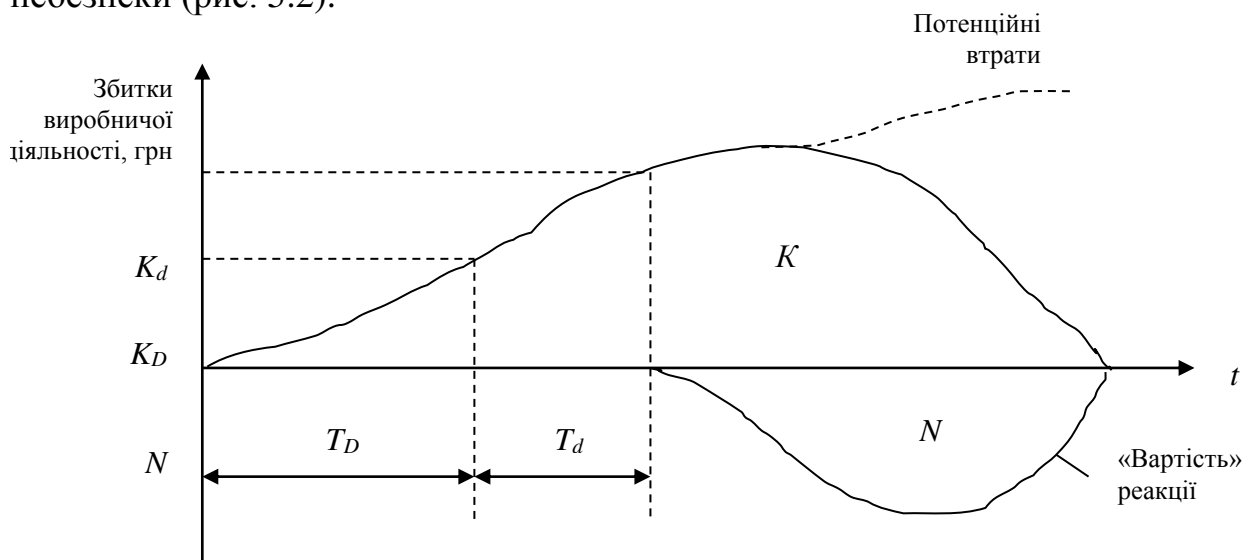

Рис. 5.2. Приклад реактивного типу управління діяльністю ПТЗ

Джерело: побудовано автором на основі [8, 263, 369]

У зв'язку із наявністю втраченого часу у процесі здійснення заходів реактивного управління виникає закономірна потреба у скороченні його тривалості. Це можливо, якщо час початку прийняття рішень T_D буде знаходитися в межах часу прогнозування (рис. 5.3).

У процесі управління подоланням наслідків кризової ситуації ключовим моментом є те, що чим довший час затримки прийняття управлінського рішення T_d , тим менше вдасться використати отримані шляхом прогнозування можливості. Тому результативність випереджувального типу управління визначатиметься рівнем збитків, який залежатиме від співвідношень значень часу горизонту прогнозування T_D , часу затримки прийняття управлінських рішень T_d та часом, який необхідний для адекватної реакції з метою подолання наслідків впливу небезпеки T_R .

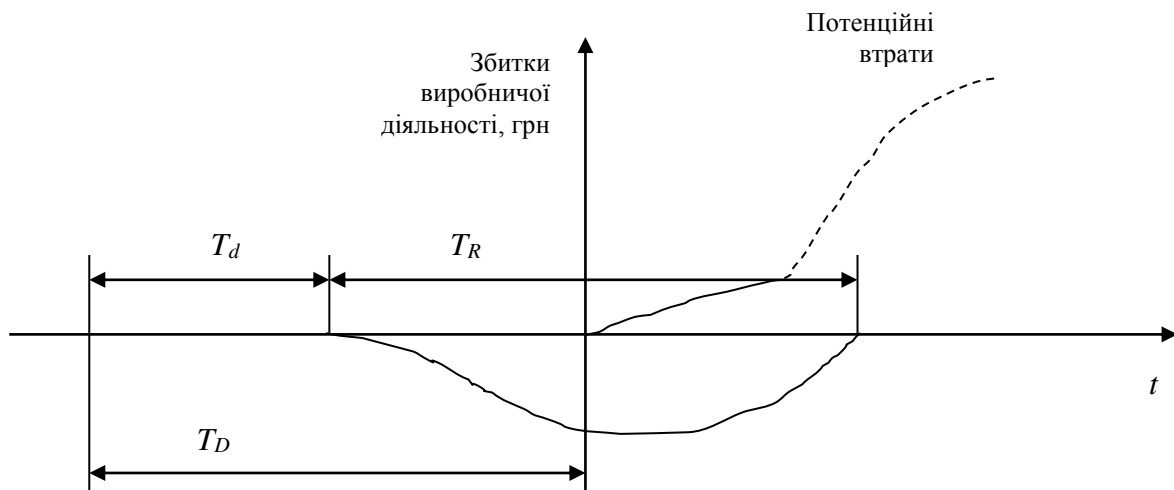

Рис. 5.3. Приклад випереджувального типу управління діяльністю ПТЗ

Джерело: побудовано автором на основі [8, 263, 369]

З огляду на це, можна прогнозувати один із чотирьох варіантів поведінки [369, с. 21]:

- 1) $T_d = T_D - T_R$; передбачає достатню кількість часу для прийняття рішень, а збитки, що нанесені підприємству, будуть обмежені вартістю реакції;
- 2) $T_d > T_D - T_R$; збитки прирівнюватимуться до вартості реакції та величини збитків від основної діяльності;
- 3) $T_d > T_D$; означає втрату можливостей, здобутих на основі здійсненого прогнозування, які б можна було використати з метою мінімізації наслідків від інциденту;
- 4) $T_R > T_D$; характеризує ситуацію, коли реакція на виявлений слабкий сигнал не завершена до прояву його як інциденту від реалізації небезпеки.

З метою отримання можливості оперувати факторами T_D , T_d , T_R на ПТЗ необхідно освоїти практику антисипативного управління на основі дослідження слабких сигналів середовища функціонування.

Як зазначено у праці [537] антисипативне управління підприємством – це «цілеспрямована діяльність, що передбачає завчасне визначення потенційних змін зовнішнього і внутрішнього середовищ на засадах слабких сигналів та формування на цій основі багатоваріантного сценарію, який відображає сукупність найвірогідніших шляхів розвитку можливих подій та комплекс

адекватних їм альтернативних заходів, з метою прийняття оптимального управлінського рішення, спрямованого на подолання загроз чи використання можливостей умов функціонування».

Зупинимося детальніше на інструментарії виявлення та дослідження слабких сигналів.

Управління на основі врахування слабких сигналів є різновидом стратегічного управління. У залежності від рівня нестабільності середовища функціонування ПТЗ для прийняття управлінських рішень можуть використовуватися методи стратегічного управління на основі передбачення змін (стратегічне планування; вибір стратегічних позицій) або методи управління на основі гнучких екстрених рішень (ранжування стратегічних задач; в умовах стратегічних несподіванок; за слабкими сигналами) [580].

Для формування комплексної системи виявлення слабких сигналів важливим є налагодження роботи антисипативного управління в двох спрямуваннях:

1) методологічному – передбачає чітке визначення часових меж прийняття рішень, а також формування системи методів збору та аналізу інформації у внутрішньому та зовнішньому середовищах щодо виявлення слабких сигналів;

2) організаційному – базується на формуванні відповідної структури, яка дозволить оптимізувати процес передачі інформації про слабкі сигнали від середовища до працівника з метою їхнього подальшого опрацювання [580].

Зважаючи на те, що практика виявлення слабких сигналів є запозиченою з досвіду корпорацій, які працюють у Європі та у Сполучених Штатах Америки, існує проблема адаптації їхніх методів до вітчизняних особливостей ведення господарської діяльності. У зв'язку з цим виникає потреба розроблення інструментарію виявлення та дослідження слабких сигналів у середовищі функціонування промислових підприємств в Україні з урахуванням іноземного досвіду, а також формування основ здійснення антисипативного управління з використанням існуючого управлінського потенціалу.

З огляду на дослідження [3, 12], для успішної організації процесу антисипативного управління за слабкими сигналами є дотримання наступних принципів:

- превентивність – на основі розроблених заходів завчасного реагування необхідно створити умови для виявлення та попередження настання негативних змін у середовищі функціонування підприємства;
- систематичність – постійне (а не вибіркове) здійснення заходів із виявлення слабких сигналів;
- цілеспрямованість – спрямованість на досягнення коротко- та довгострокових цілей підприємства шляхом попередження впливу дестабілізуючих факторів;
- функціональність – основний елемент реалізації функцій щодо антисипативного управління підприємством;
- комплексність – передбачає формування комплексу альтернатив з метою недопущення переростання слабких сигналів у кризові наслідки;
- відкритість – формує тісний взаємозв'язок із внутрішнім та зовнішнім середовищем промислового підприємства для вчасного виявлення та реагування на вплив слабких сигналів;
- адаптивність – можливість швидкої адаптації до змін внутрішнього та зовнішнього середовищ;
- адекватність – прийняття управлінських рішень відповідно до виявлених слабких сигналів та спрогнозованих наслідків їхнього впливу;
- пріоритетність – поділ слабких сигналів за масштабами впливу і реагування, насамперед, на найтерміновіші чи/або наймасштабніші.

Завдяки використанню антисипативного управління управлінці мають змогу розпізнати зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ шляхом дослідження слабких сигналів, які їх відображають. Такі сигнали можуть свідчити про виникнення у майбутньому дестабілізуючих чинників для діяльності підприємства, тому їхнє дослідження стане основою для інформаційного забезпечення процесу уникнення впливу цих чинників чи

мінімізації наслідків їх впливу у випадку настання. У зв'язку з цим до переваг використання антисипативного управління з метою стабілізації рівня ЕБПТЗ можна віднести:

- зниження рівня невизначеності середовища функціонування на основі розпізнавання та оброблення усіх ранніх, нечітких інформаційних ознак виникнення потенційних змін, що дозволяє розширити коло можливостей умов діяльності промислового підприємства;
- збільшення можливостей «виграшу у часі» управлінців за рахунок виникнення значної детермінанти між першими ознаками прояву потенційного явища та його конкретним реальним впливом, що забезпечує формування виважених та обґрунтованих управлінських рішень щодо випередження змін умов діяльності;
- створення сприятливих умов для різновекторного розвитку ПТЗ та його економічного розвитку загалом [2].

Незважаючи на значні можливості, які можуть отримати ПТЗ, впроваджуючи систему антисипативного управління, дана методика є мало вивченою у вітчизняній практиці менеджменту. Про передумови такого розвитку подій свідчить дослідження [372], у якому проаналізована практика 15 найуспішніших машинобудівних підприємств України (за принципом «найуспішнішої практики функціонування підприємств»): ПАТ «Азовзагальмаш», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод», ПАТ «МОТОР СІЧ», ПАТ «Дніпровагонмаш», ПАТ «Запоріжтрансформатор», ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод», ДП «Антонов», ПАТ «Сумське НВО ім. Фрунзе», ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», ПАТ «Луганськтепловоз», ПрАТ «НБК «Гірничі машини», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «Дружківський машинобудівний завод», ПАТ «Норд», ПАТ «Дніпропетровський стрілочний завод» щодо виявлення проблем, з якими стикаються управлінці в процесі реалізації заходів антисипативного управління (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Проблеми, з якими стикаються управлінці в процесі
реалізації заходів антисипативного управління

Проблеми у сфері антисипативного управління	Частка позитивних відповідей, %
Відсутність уніфікованої, зрозумілої та доступної послідовності дослідження слабких сигналів середовища функціонування	87
Складність та трудомісткість використання існуючих методів дослідження слабких сигналів середовища функціонування	80
Складність оброблення слабких сигналів середовища функціонування	80
Складність отримання інформації про слабкі сигнали середовища функціонування	74
Недостатня кваліфікація та низький рівень досвіду працівників, що здійснюють дослідження слабких сигналів середовища функціонування	60
Низький рівень обізнаності керівників та фахівців підприємств у сфері антисипативного управління	53
Відсутність спеціалізованого програмно-технічного забезпечення	20
Інші проблеми	13

Джерело: [372, с. 19]

Незважаючи на те, що значно вищі значення мають ідентифіковані проблеми виявлення та опрацювання слабких сигналів, необхідно дослідити проблему недостатньої кваліфікації та низького досвіду працівників, які працюють над дослідженням слабких сигналів. Можна констатувати факт відсутності практики, а відповідно і знань та навичок в управлінського персоналу щодо застосування принципів антисипативного управління. Крім того, кожен другий керівник не обізнаний з практикою антисипативного управління, що унеможливує його використання для організації роботи підприємства. Проблемним аспектом є часткові знання щодо виявлення слабких сигналів, адже вони можуть спричинити помилкові дії управлінського персоналу, що в подальшому може призвести до прийняття неадекватних управлінських рішень чи реалізації хибних результатів у процесі управління. Даний аспект зумовлює необхідність підвищення рівня кваліфікації працівників та керівників промислових підприємств.

Таким чином, встановлено необхідність дослідження слабких сигналів внутрішнього та зовнішнього середовищ ПТЗ, а також здійснення на основі

їхнього аналізу антисипативного управління для досягнення високого рівня функціонування системи забезпечення ЕБПТЗ.

5.1.2. Моделювання системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів на основі використання теорії «м'яких» обчислень

Великі промислові підприємства – це складні організаційні структури, які містять значну кількість підсистем; при цьому підприємства є підсистемами з у ієрархічно вищій системою. Зважаючи на це і дотримуючись положень теорії складних систем, ПТЗ можна вважати системою, а окремі їхні організаційні одиниці також можна вважати системою, якій притаманний комплекс властивостей, що її характеризує [154, 347, 524]. Складні системи, зазвичай, виявляють здатності до самоорганізації та комплексної реакції на змінні зовнішні чинники [19, 590], а їх поведінка у певному наближенні описується набором взаємозв'язків, що можуть бути формалізовані у вигляді відповідної математичної моделі.

Незаперечним є факт, що ПТЗ – це соціальні системи з організовано домінуючим людським фактором. Саме ця особливість дозволяє стверджувати, що всі властивості системи та її функціонування підпадають під вплив вказаного людського фактора. На основі цього можна зробити висновок, що системним властивостям ПТЗ притаманний нечіткий, слабо формалізований характер (рис. 5.4).

За аналогією, до зазначеного вище, СЕБПТЗ через вплив людського фактора доцільно трактувати як систему, яка характеризується комплексом кількісних та якісних параметрів та значною кількістю неточностей, невизначеностей та часткової істинності. У зв'язку з цим, використання в аналізі СЕБПТЗ «жорстких» методів дослідження є невиправданим, оскільки вони не дозволяють враховувати всі неточності. Одним із перспективних

напрямів коректного врахування неточностей є використання теорії «м'яких» обчислень [16, с. 15].

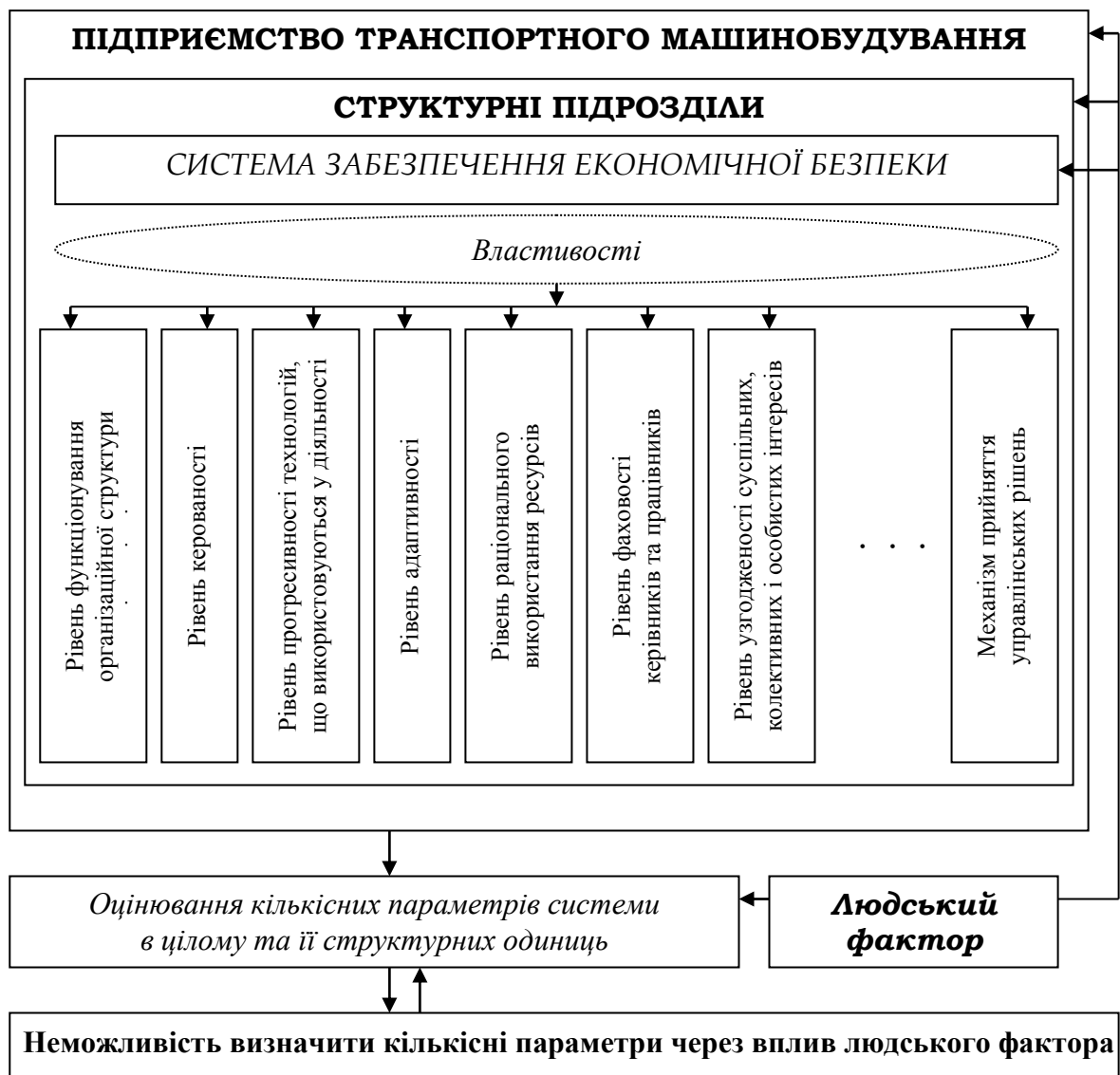

Рис. 5.4. Формалізація підприємств з виробництва транспортних засобів як соціальних систем з властивостями нечіткого характеру

Джерело: розроблено автором

У цитованій праці класика теорії диференціальних рівнянь у якості прикладів «м'яких» моделей порівняно із традиційними жорсткими, що описуються системами диференціальних рівнянь із визначеними коефіцієнтами, виступають моделі, що базуються на тих же законах, проте коефіцієнти (що відповідають реальним результатам та емпіричним залежностям) є змінними,

тобто приймають не одне визначене значення, а набувають значень у заданому діапазоні. Аналіз різних моделей може бути проведений із використанням інструментів нечіткої логіки, елементи якої упродовж тривалого часу використовують на практиці, зокрема, у системах автоматичного керування [465].

Складність «жорстких» методів полягає у потребі додаткових досліджень системи на структурну стійкість і відсутність незначних змін чи відхилень, що роблять її «м'якою». Розрахунки на основі «жорстких» методів у більшості випадків потребують значної кількості додаткової інформації про систему. Математична теорія «м'яких» моделей визначає якої саме інформації бракує. За відсутності такої інформації «жорстка» модель може генерувати помилкові висновки.

Основною причиною зміни стійкості СЕБПТЗ є вплив людського фактора. У випадку неврахування його впливу буде отримано неточний результат. Уникнути цього можна лише за умови врахування основних компонентів цієї системи – дій суб'єктів: тих, хто керує сферою гарантування безпеки і тих, хто виконує розпорядження.

Враховуючи специфіку ведення діяльності промислових підприємств, що зумовлюють особливості сфери гарантування економічної безпеки, можна на основі дослідження [16, с. 17-20] змодельовати наступну ситуацію.

Нехай процес забезпечення економічної безпеки у певній сфері залежить від деякого параметра x , регулювання якого підпадає під функціональні обов'язки певного працівника, котрий приймає рішення про терміни та зміст заходів щодо зміни значення даної функції, а саме результат у дії працівника обумовлює зміну параметра x

$$\dot{x} = y, \quad (5.4)$$

де крапкою зверху відзначено похідну за часом від функції. Таким чином, здійснюючи вплив, умовно прийнятий за додатній ($y > 0$), працівник спричинює зростання параметра x , а внаслідок від'ємного впливу ($y < 0$) значення параметра x зменшується. Зазвичай, вимоги безпеки передбачають, що

значення керованого параметра знаходиться у деяких межах, а завдання працівника – не допустити його виходу за ці межі.

Якщо система замкнена і працівник намагається утримувати значення параметра максимально близько до оптимального x_{opt} , то його дія моделюється рівнянням

$$y = -k(x - x_{opt}), \quad k > 0, \quad (5.5)$$

сприяючи збільшенню параметра x , якщо $x < x_{opt}$, та його зменшенню у випадку $x > x_{opt}$; k – коефіцієнт, що характеризує інтенсивність впливу.

Врахуємо, що згаданий працівник є складовою більшої системи, дії у якого контролюються відповідним керівником вищого рангу, що вирішує, яким чином необхідно змінити швидкість та специфіку виконання зазначеної функції

$$\dot{y} = z. \quad (5.6)$$

Вказівки та рекомендації z впливають на характер дій працівника y . Зокрема, постійна та стала вимога збільшити вплив ($z = \text{const}$) буде обумовлювати потенційно необмежене зростання цього впливу ($y \rightarrow \infty$) на керовану систему.

Відповідно до організаційної структури дії керівника z підпадають під контроль керівника третього рангу, що продовжується ланцюжком підпорядкувань аж до генерального директора (керівника рангу n).

Важливим аспектом є дослідження поведінки керівника найвищого рангу, яка демонструє зворотний зв'язок. Специфіка полягає в тому, «лідер» він не підпадає під вплив іншого вищого керівника, тобто його дії не мають на меті виконання вказівок, а лише зосереджені на досягненні мети діяльності підприємства.

Наприклад, керівник вважатиме, що оптимальним значенням величини x буде рівень X , тому він здійснюватиме вплив на керівників нижчих рангів для досягнення бажаного значення. У випадку його досягнення керівники нижчих рангів можуть бути заохочені, а у випадку недосягнення – покарані. Тому, найпростіша модель при $n = 3$ матиме вигляд

$$\begin{cases} \dot{x} = y, \\ \dot{y} = z, \\ \dot{z} = -k(x - x_{onm}). \end{cases} \quad (5.7)$$

Систему (5.7) можна звести до диференціального рівняння

$$x^{(n)} = -k(x - x_{onm}). \quad (5.8)$$

У випадку відсутності додаткових чинників впливу розв'язок даної (жорсткої) моделі можна здійснити формалізованими математичними обчисленнями з одночасним визначенням його стійкості. Умова стійкості розв'язку системи ($x = x_{onm}$, $y = z = \dots = 0$ – значення керованого параметра оптимальне, вплив керівників відсутній) визначається від'ємністю дійсної частини коренів λ рівняння

$$\lambda^n = -k. \quad (5.9)$$

Зазначені корені представляють собою комплексні числа (рис. 5.5), які на площині комплексної змінної λ формують вершини правильного n -кутника. У випадку коли $n > 3$, окремі вершини обов'язково знаходяться в (нестійкій) правій півплощині ($\text{Re } \lambda > 0$). При $n = 1$ корінь $\lambda = -k$ знаходиться у лівій півплощині, що гарантує експоненційне ($x = x_{onm} + Ce^{-kt}$) прямування розв'язку збуреної системи до стійкого положення. У випадку $n = 2$ корені $\lambda_{1,2} = \pm i\sqrt{k}$ знаходяться на межі стійкості [16, с. 19], а розв'язок матиме нестійкий характер, характерний для числових математичних моделей, скерованих на опис конкурентних систем.

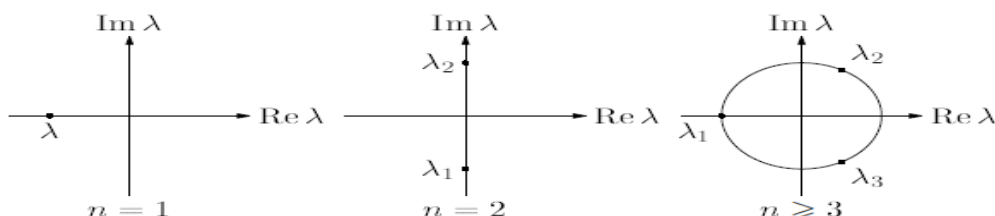

Рис. 5.5. Графічне відображення нестійкості системи багаторангового управління СЕБПТЗ

Джерело: побудовано автором на основі [16, с. 19]

На основі наведеного прикладу можна зробити висновки, що у рамках найпростішої моделі багатоступінчастого управління (що має місце, зокрема, і у випадку управління СЕБПТЗ), поряд із рівноважним станом, що описується стійким розв'язком системи (5.7), існують також нестійкі варіанти розв'язку при $n \geq 3$, при яких відбувається відхилення параметру, пов'язаного із економічною безпекою підприємства, від оптимального значення, а тому рівень безпеки знижується. За умови дворівневого управління в окремих випадках можуть спостерігатися нестійкості, які, здебільшого, не призводять до масштабних проблем. Три- і більше рівневі системи управління є першопричиною виникнення внутрішніх загроз і небезпек. Абсолютної стійкості можна досягнути лише за умови однорівневого управління, що передбачає інтерес виконавця до позитивного результату своєї роботи, а не лише заохочення зі сторони керівництва.

Нестійкість функціонування системи можна пояснити, зокрема, невиконанням директивних вказівок, а також наявністю «тіньової» зацікавленості керівників різних рівнів. Здебільшого, така зацікавленість доповнюється фактами корупційної поведінки. За наявності цих двох параметрів результативність функціонування СЕБ промислового підприємства буде негативною, що ставить під сумнів подальше існування підприємства.

Узагальнюючи дослідження функціонування СЕБПТЗ [69, 118] з урахуванням особливостей теорії «м'яких» обчислень формуємо структуру СЕБПТЗ:

- модель СЕБПТЗ $-E_0(X, Y, Z)$, де X, Y, Z – параметри, що характеризують дану модель;
- модель системи зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство $E_{ex}(F)$, де F – оцінювання рівня безпеки зовнішнього середовища;
- модель поведінки СЕБПТЗ $E_j(P, B)$, де P – параметр, що характеризує особливості фазових станів системи, визначається на основі комплексу

показників, які дозволяють виміряти стан системи у певний проміжок часу, B – обмеження, які обумовлюють умови поведінки СЕБ;

- модель, що характеризує внутрішній стан підприємства $-E_{in}(U)$, де U – результат оцінювання рівня економічної безпеки з врахуванням впливу внутрішніх загроз;
- модель дій щодо реалізації процесу зміни СЕБПТЗ – Q .

Формалізована модель СЕБПТЗ з урахуванням теорії «м'яких» обчислень представлена на рис. 5.6.

Враховуючи запропоновану модель, можна представити домінуючі властивості СЕБПТЗ у формі інтегрального показника ефективності функціонування:

$$E_f = F(R) \times F(D) \times F(I_t, P_t) \quad (5.10)$$

де E_f - ефективність функціонування СЕБПТЗ як соціальної системи; $F(R)$ – функція результативності використання ресурсів; $F(D)$ – функція результативності діяльності структурних підрозділів; $F(I_t, P_t)$ – функція результативності діяльності працівників; I_t – індекс творчого потенціалу та кваліфікації працівників; P_t – модель вибору поведінки працівників (включає якісний і кількісний параметри).

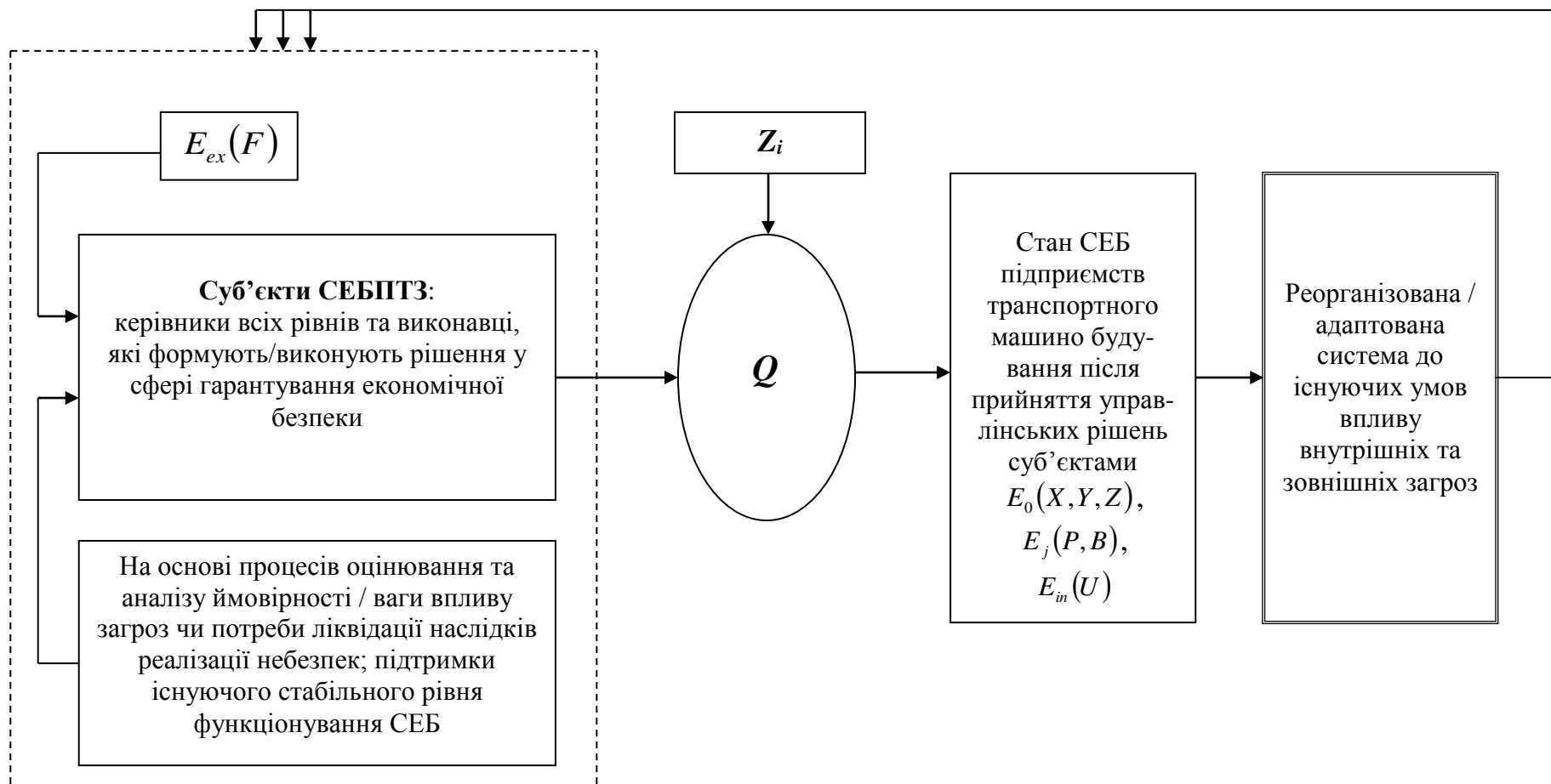

Рис. 5.6. Формалізована модель СЕБПТЗ з урахуванням теорії «м'яких» обчислень

Джерело: побудовано автором на основі [69, 118, 259]

де Q – модель дій щодо реалізації процесу зміни СЕБ промислового підприємства;

Z_i – негативні чинники (бажання отримати «тіньову» вигоду, збагатитися за рахунок хабарництва, отримати протиправно додаткові важелі впливу тощо), що впливають на процес прийняття рішення суб'єктами СЕБ

Таким чином, на основі запропонованої моделі можна встановити систему взаємозв'язків в системі економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів, а також змодельовати ключовий аспект ефективності її функціонування – вплив людського фактора на вибір сценаріїв поведінки системи.

5.2. Науково-методична інтегральна оцінка рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва у галузі транспортного машинобудування з урахуванням комплексного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз

З огляду на складні умови ведення бізнесу, спричинені швидкою зміною та посиленням агресивності зовнішнього середовища основою для удосконалення процесу управління економічною безпекою вітчизняних підприємств з виробництва транспортних засобів стає інформаційне забезпечення, що пов'язано з необхідністю отримання достовірної інформації про реальний стан безпеки, наявність загроз та ризиків, тобто про об'єктивне оцінювання якості функціонування СЕБ. Дана проблема перебуває в полі зору багатьох науковців і для її вирішення був розроблений ряд суттєво відмінних методик для отримання та оброблення інформації про фактичний рівень СЕБ. Водночас за результатами проведеного дослідження було виявлено, що для більшості методик характерні певні недоліки, які ускладнюють їх практичне використання і не завжди дають адекватні рекомендації щодо забезпечення безпеки на мікрорівні, що негативно впливає на процес розвитку галузевої і національної економіки в цілому. Можна з певністю констатувати відсутність єдиного універсального підходу, який би дозволив врахувати всі особливості та результати діяльності підприємства, вплив домінуючих зовнішніх факторів та прослідкувати динаміку змін. Переважна більшість моделей оцінювання враховує значення показників за конкретний проміжок часу не приймаючи до розрахунків темпи і динаміку змін. Невиясненим залишається питання кількості функціональних складових,

які доцільно брати до уваги у процесі визначення рівня ЕБПТЗ, їх критеріальна складова та порогові значення індикаторів. Все це зумовлює актуальність проблеми формування універсального методу оцінювання рівня ЕБПТЗ.

З метою часткового вирішення проблеми формування методологічних засад управління економічною безпекою автомобілебудівних підприємств у роботі поставлене завдання та отриманий розв'язок задачі раціонального формування багаторівневої системи оцінки рівня економічної безпеки вітчизняних ПТЗ. Важливо підкреслити, що базою для створення такої методики стало використання сучасного інформаційного забезпечення процесу забезпечення ЕБ підприємств автопрому, на основі якого виявлені суттєві недоліки в існуючих методичних розробках, а також доведена необхідність отримання як оперативної інформації для швидкого реагування на зміну рівня безпеки, так і даних для коригування існуючої стратегії забезпечення ЕБПТЗ.

На першому етапі вирішення цієї актуальної проблеми була створена схема, яка визначає послідовність здійснення кроків для формування багаторівневої системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів (рис. 5.7).

До позитивних особливостей розробленої схеми можна віднести такі аспекти:

- за основу прийнято ряд незаперечних положень найдосконаліших методик оцінювання рівня ЕБ підприємств;
- оцінка повинна здійснюватися як за окремими індикаторами, функціональними складовими економічної безпеки підприємства, рівнями оцінки (тактичним та стратегічним), так і передбачати розрахунок інтегрального показника;
- за кожним із визначених рівнів можна чітко ідентифікувати ступінь безпеки, тобто є можливість як аналізу, так і синтезу з метою виявлення впливу ключових факторів на підготовку оптимальних управлінських рішень;

Рис. 5.7. Блок-схема процесу оцінювання рівня економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Джерело: побудовано автором

- необхідність систематичного коригування методичних засад оцінки рівня безпеки реалізована через етап «адаптації», який забезпечує виявлення проблемних сфер та коригування методики.

На рис. 5.7 наведена узагальнена блок-схема процесу оцінювання рівня економічної безпеки автомобілебудівного підприємства; при цьому деталізація

не доведена до малозначимих операцій. У блок-схемі показані різні випадки здійснення процесу оцінювання. Входи елементів (операцій) E_i схеми позначені символами x_i (вхідна інформація); виходи – y_i (результати опрацювання вхідної інформації).

Розглянемо три варіанти процесу оцінювання рівня економічної безпеки автомобілебудівного підприємства, коли:

- 1) процес оцінювання не виявив проблемних сфер у функціонуванні підприємства;
- 2) необхідно ще раз визначити вагу кожного індикатора;
- 3) необхідно ще раз визначити для кожного індикатора граничні значення, що відповідають певному рівню безпеки.

За цими схемами можливі наступні варіанти:

1. Випадок, коли процес оцінювання не виявив проблемних сфер у функціонуванні підприємства

$E1 — E2 — E3 — E4 — E5 — E6 — E7 — E8 — E9 — E10 — E11 — E12.$

2. Випадок, коли необхідно ще раз визначити вагу кожного індикатора

$E1 — E2 — E3 — E4 — E5 — E6 — E7 — E8 — E9 — E10 — E11 —$
 $E4 — E5 — E6 — E7 — E8 — E9 — E10 — E11 — E12.$

3. Випадок, коли необхідно ще раз визначити для кожного індикатора граничні значення, що відповідають певному рівню безпеки

$E1 — E2 — E3 — E4 — E5 — E6 — E7 — E8 — E9 — E10 — E11 —$
 $E7 — E8 — E9 — E10 — E11 — E12.$

Якщо потрібно представити процес оцінювання рівня економічної безпеки автомобілебудівного підприємства детальніше, ніж це показано на рис. 5.7, то будується розгорнута логічна схема. Для трьох варіантів процесу оцінювання логічна схема має вид:

- (1) $x_1y_1y_2y_3y_4y_5y_6y_7y_8y_9y_{10}y_{11}y_{12};$
- (2) $x_1y_1y_2y_3y_4y_5y_6y_7y_8y_9y_{10}y_{11}y_4y_5y_6y_7y_8y_9y_{10}y_{11}y_{12};$
- (3) $x_1y_1y_2y_3y_4y_5y_6y_7y_8y_9y_{10}y_{11}y_7y_8y_9y_{10}y_{11}y_{12}.$

Якщо тепер узагальнити ці логічні схеми та розглянути цілісний процес оцінювання рівня економічної безпеки автомобілебудівного підприємства, то отримаємо функціональний запис процесу P у формі

$$P = x_1 y_1 y_2 y_3 y_4 y_5 y_6 y_7 y_8 y_9 y_{10} y_{11} (y_{12} \vee y_4 y_5 y_6 y_7 y_8 y_9 y_{10} y_{11} y_{12} \vee y_7 y_8 y_9 y_{10} y_{11} y_{12}),$$

де $\vee$ – логічний символ ЧИ (АБО).

З метою подальшого викладу ключових аспектів розробленої методики, на думку автора, доцільно сконцентрувати увагу на задекларованому вище багаторівневому принципі оцінювання безпеки, тобто на обґрунтуванні можливості здійснення тактичної та стратегічної оцінки рівня безпеки (рис. 5.8).

У розробленій методиці пропонується тактичну оцінку проводити на основі розрахунку ряду показників, у більшості за своїм змістом моментними, що дозволяє характеризувати рівень безпеки у будь-який момент часу. У свою чергу, стратегічна оцінка безпеки включає результати розрахунку ряду показників, які є інтервальними.

Поєднання обох груп показників під час розрахунку інтегрального показника є можливим з урахуванням визначеної питомої ваги: тактична – 0,6, стратегічна – 0,4. Основою такого підходу є викладені у попередніх підрозділах теоретичні напрацювання щодо суті та характеру можливих змін рівня безпеки у процесі функціонування підприємства як соціально-економічної системи.

Запропоновано виділити сім базових функціональних складових у системі економічної безпеки автомобілебудівних підприємств з урахуванням специфіки їх господарської діяльності та кожній із складових частин надати певну вагу у загальній сукупності: **фінансова (0,35); кадрова (0,2); техніко-технологічна (0,2); силова (0,05); інформаційна (0,05); ресурсна (0,1); політико-правова (0,05)**. Обґрунтування надання певної ваги конкретній функціональній складовій пов'язано із: специфікою діяльності автомобілебудівних підприємств, пріоритетністю протидії зростанню рівня небезпеки щодо конкретної складової та результатами експертного опитування вищого менеджменту десяти підприємств (перелік наведено нижче) стосовно цього аспекту.

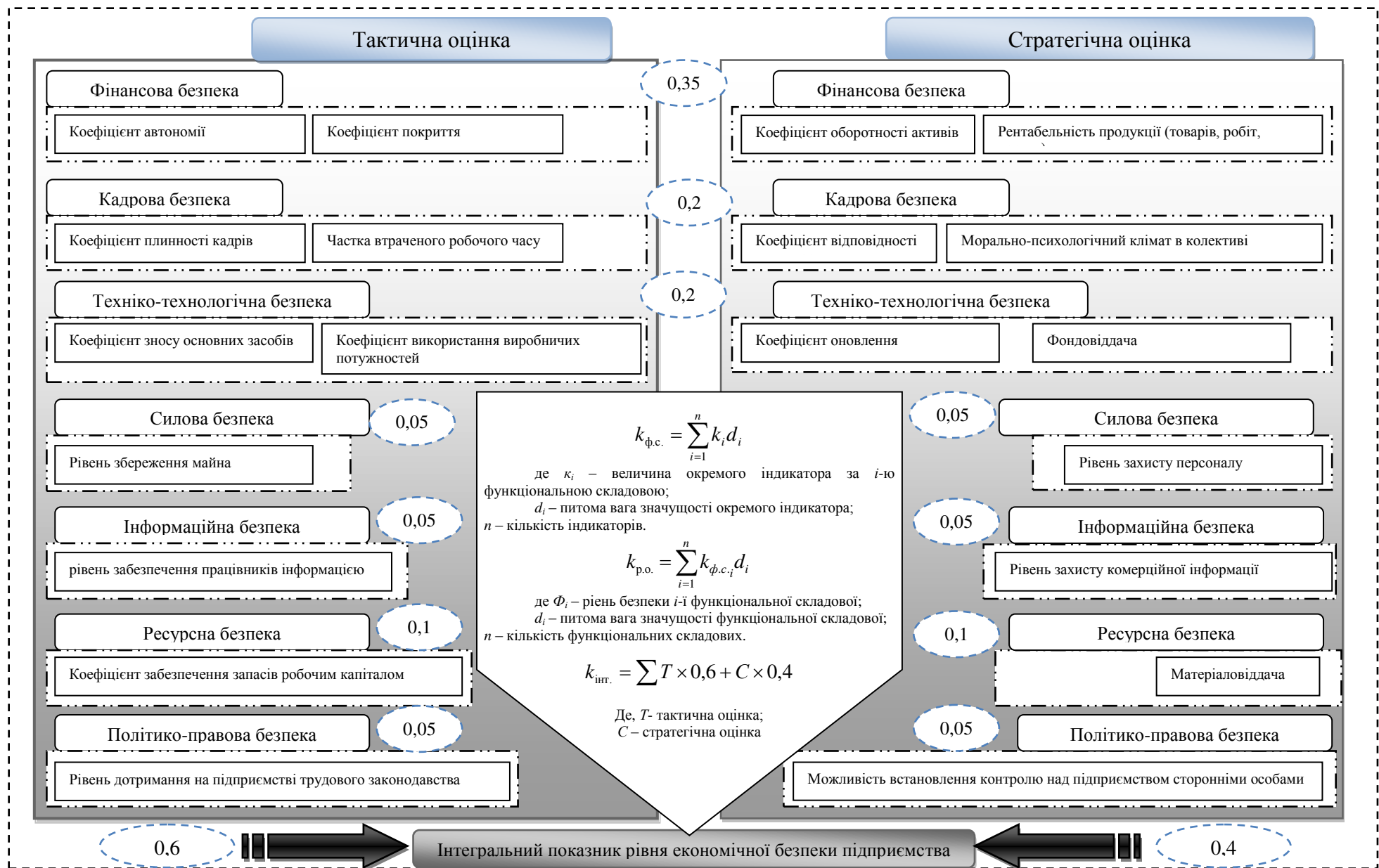

Рис. 5.8. Модель оцінювання рівня економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Серед показників як тактичної, так і стратегічної оцінки пропонується застосовувати кількісні та якісні показники, які, доповнюючи один одного, уможливлюють отримання багатокритеріальної оцінки рівня безпеки як економічної безпеки в загальному, так і кожної окремої функціональної складової.

У табл. 5.3, у розрізі функціональних складових, відображено сукупність індикаторів для тактичної та стратегічної оцінок, граничні значення для кожного із них, що відповідають певному рівню безпеки. Запропоновано характеризувати рівень безпеки за трьома рівнями:

- **низький** – фактичне значення окремого індикатора, функціональної складової, рівня оцінки чи інтегрального показника характеризується наявністю тенденцій зростання рівня небезпеки, фактичних ознак кризи та загрози існуванню підприємства як соціально-економічної системи;
- **достатній** – фактичне значення перебуває в допустимих межах, коли рівень безпеки уможливлює функціонування підприємства, хоча рівень безпеки є недостатньо високим, існує можливість реалізації окремих загроз та зростання рівня небезпеки в майбутньому;
- **високий** – розраховане фактичне значення вказує на високий рівень безпеки, стійкість та можливість розвитку підприємства як соціально-економічної системи.

Таблиця 5.3

Сукупність індикаторів та їх граничні значення для оцінки рівня економічної безпеки автомобілебудівного підприємства (авторська розробка)

Показник	Алгоритм для розрахунку	Граничне значення	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової
1	2	3	4	5
Фінансова безпека				
Тактична оцінка				
Коефіцієнт автономії	Відношення загальної суми власних коштів до підсумку балансу	> 0,6	високий – (0,7-1,0)	0,6
		0,4-0,6	достатній – (0,35-0,7)	
		< 0,4	низький – (0-0,35)	
Коефіцієнт покриття	Співвідношення усіх оборотних активів до поточних зобов'язань	> 1,5	високий – (0,7-1,0)	0,4
		1,0-1,5	достатній – (0,35-0,7)	
		< 1,0	низький – (0-0,35)	
Стратегічна оцінка				

Коефіцієнт оборотності активів	Відношення обсягу реалізації до середньої суми активів за період	>2	високий – (0,7-1,0)	0,3
		1-2	достатній – (0,35-0,7)	
		<1	низький – (0-0,35)	
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	Відношення валового прибутку від продажу до собі вартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	> 20	високий – (0,7-1,0)	0,7
		10-20	достатній – (0,35-0,7)	
		< 10	низький – (0-0,35)	
Кадрова безпека				
Тактична оцінка				
Коефіцієнт плинності кадрів,%	Відношення звільнених працівників за власним бажанням, за порушення трудової дисципліни до середньооблікової чисельності працівників	<10	високий – (0,7-1,0)	0,65
		10-20	достатній – (0,35-0,7)	
		>20	низький – (0-0,35)	
Частка втраченого робочого часу, %	Відношення втраченого часу до загального фонду робочого часу	<5	високий – (0,7-1,0)	0,35
		5-10	достатній – (0,35-0,7)	
		>10	низький – (0-0,35)	
Стратегічна оцінка				
Рівень відповідності величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	Визначається вербально експертним шляхом	високий	високий – (0,7-1,0)	0,7
		середній	достатній – (0,35-0,7)	
		низький	низький – (0-0,35)	
Морально-психологічний клімат в колективі	Визначається вербально експертним шляхом	сприятливий	високий – (0,7-1,0)	0,3
		стабільний	достатній – (0,35-0,7)	
		ворожий	низький – (0-0,35)	
Техніко-технологічна безпека				
Тактична оцінка				
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	Визначається шляхом ділення вартості зносу основних засобів на їх первісну вартість	< 40	високий – (0,7-1,0)	0,4
		40-70	достатній – (0,35-0,7)	
		> 70	низький – (0-0,35)	
Коефіцієнт вико ристання виробничих потужностей, %	Визначається вербально експертним шляхом	> 90	високий – (0,7-1,0)	0,6
		70-90	достатній – (0,35-0,7)	
		< 70	низький – (0-0,35)	
Стратегічна оцінка				
Коефіцієнт оновлення, %	Відношення введених основних засобів до первісної вартості на кінець року	>10	високий – (0,7-1,0)	0,35
		5-10	достатній – (0,35-0,7)	
		<5	низький – (0-0,35)	
Фондовіддача, грн.	Відношення чистого доходу від реалізації до середньорічної вартості основних засобів	>2,0	високий – (0,7-1,0)	0,65
		1,0-2,0	достатній – (0,35-0,7)	
		<1,0	низький – (0-0,35)	
Силова безпека				
Тактична оцінка				
Рівень збереження майна, %	Відношення збитків через втрату майна до загальної вартості майна підприємства	<1	високий – (0,7-1,0)	х
		1-3	достатній – (0,35-0,7)	
		>3,0	низький – (0-0,35)	
Стратегічна оцінка				
Рівень захисту персоналу	Визначається вербально експертним шляхом	високий	високий – (0,7-1,0)	х
		середній	достатній – (0,35-0,7)	
		низький	низький – (0-0,35)	
Інформаційна безпека				
Тактична оцінка				
рівень забезпечення працівників інформацією для	Визначається вербально експертним шляхом	високий	високий – (0,7-1,0)	х
		середній	достатній – (0,35-0,7)	
		низький	низький – (0-0,35)	

прийняття рішень				
Стратегічна оцінка				
Рівень захисту комерційної інформації	Відношення збитків через втрату комерційної інформації до загальної суми витрат підприємства	<1	високий – (0,7-1,0)	х
		1-3	достатній – (0,35-0,7)	
		>3,0	низький –(0-0,35)	
Ресурсна безпека				
Тактична оцінка				
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	Відношення різниці оборотних активів та поточних зобов'язань до середньорічної вартості запасів	>3,0	високий – (0,7-1,0)	х
		0,2-0,4	достатній – (0,35-0,7)	
		<0,2	низький – (0-0,35)	
Стратегічна оцінка				
Матеріаловіддача	Відношення чистого доходу від реалізації до матеріальних затрат	>3,0	високий – (0,7-1,0)	х
		2,0-3,0	достатній – (0,35-0,7)	
		<2,0	низький – (0-0,35)	
Політико-правова безпека				
Тактична оцінка				
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	Визначається вербально експертним шляхом	високий	високий – (0,7-1,0)	х
		середній	достатній – (0,35-0,7)	
		низький	низький – (0-0,35)	
Стратегічна оцінка				
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	Визначається вербально експертним шляхом	низький	високий – (0,7-1,0)	х
		середній	достатній – (0,35-0,7)	
		високий	низький – (0-0,35)	

Граничні значення окремих індикаторів визначені експериментальним шляхом, узгоджені з експертами та в подальшому, за результатами апробації, певним чином скориговані з урахуванням реальної можливості досягнення належного рівня безпеки в реальних умовах ведення господарської діяльності в Україні. Доцільно підкреслити, що актуальні умови ведення бізнесу суттєво впливають на процес забезпечення економічної безпеки кожного підприємства, а, відтак, вимагають встановлення реалістичних критеріїв забезпечення безпеки. Сформована сукупність індикаторів уможливорює здійснення розрахунків з мінімальними затратами, а в умовах застосування комп'ютерної форми обліку – з отриманням миттєвого результату.

Для апробації розробленої методики автором були відібрані десять підприємств, основним видом діяльності для яких є автомобілебудування: ПАТ «Авторадіатор», ПАТ «АвтоКраз», ПАТ «Єврокар», ПАТ «БогданМоторс», ПАТ «ЗАЗ», ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів», ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод», ПАТ «Камянець-Подільськавтоагрегат», ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси», ПАТ «Чернігівський автозавод».

Основою для формування саме такої вибірки стали наступні критерії:

- позитивні результати дослідження рівня економічної безпеки лідерів вітчизняного автопрому, до яких можна віднести ПАТ «АвтоКраз», ПАТ «Єврокар», ПАТ «БогданМоторс» та ПАТ «ЗАЗ»;
- врахування регіональної складової шляхом дослідження рівня економічної безпеки підприємств, які здійснюють свою діяльність у різних регіонах України;
- вибір підприємств, які характеризуються середніми та великими масштабами виробництва з урахуванням реального стану автомобілебудування в Україні (для прикладу – кількість працівників не повинна бути меншою 200 осіб).

Результати розрахунків щодо визначення фактичного рівня економічної безпеки сформованої сукупності підприємств наведені в Додатку Ж. Нижче, з метою ознайомлення із сутністю процесу та можливістю практичного застосування розробленої методики, відображені лише окремі результати.

Для загальної характеристики результатів оцінки рівня безпеки автором були вибрані два підприємства: ПАТ «АвтоКраз» (рис. 5.9, рис. 5.10) та ПАТ «ЗАЗ». Обґрунтована вище важливість здійснення тактичної та стратегічної оцінки рівня економічної безпеки підприємства наочно доведена за результатами розрахунків та відображена графічно на рис. 5.9 – 5.12.

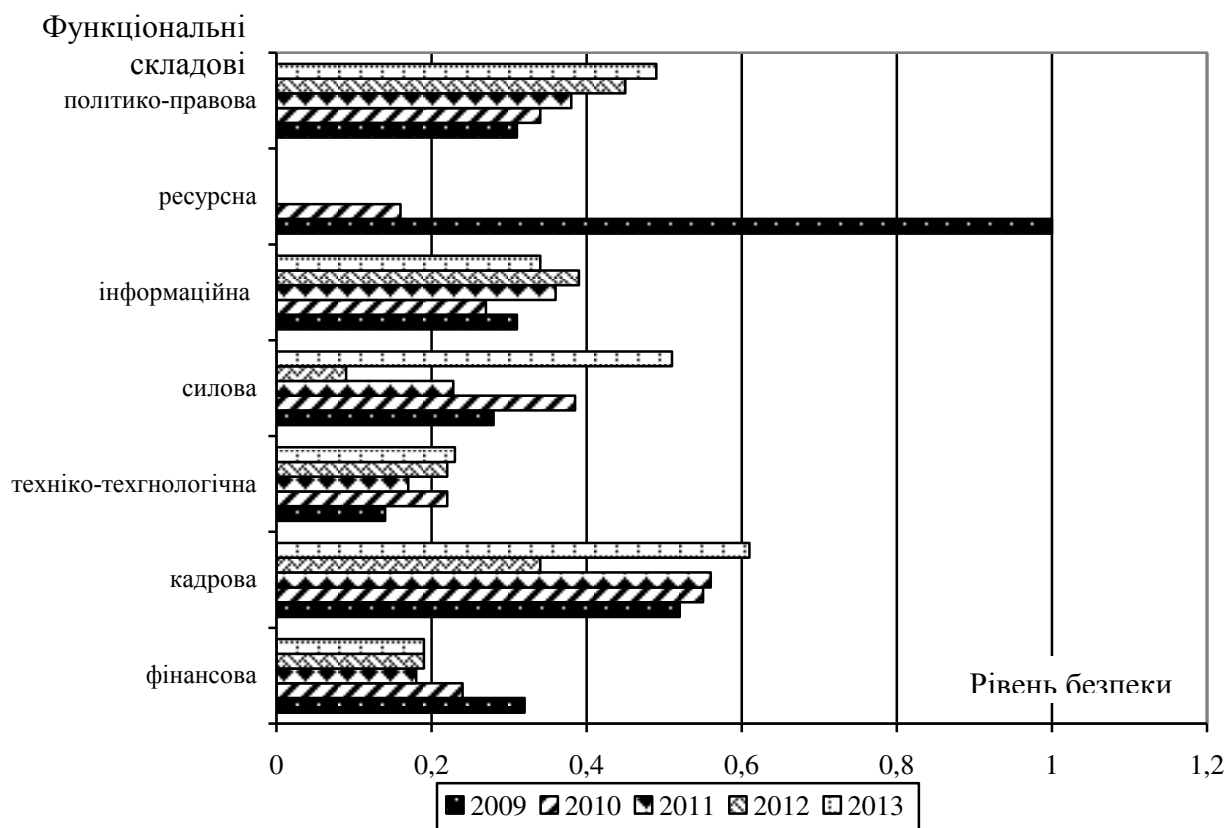

Рис. 5.9. Тактична оцінка ПАТ «АвтоКраз»

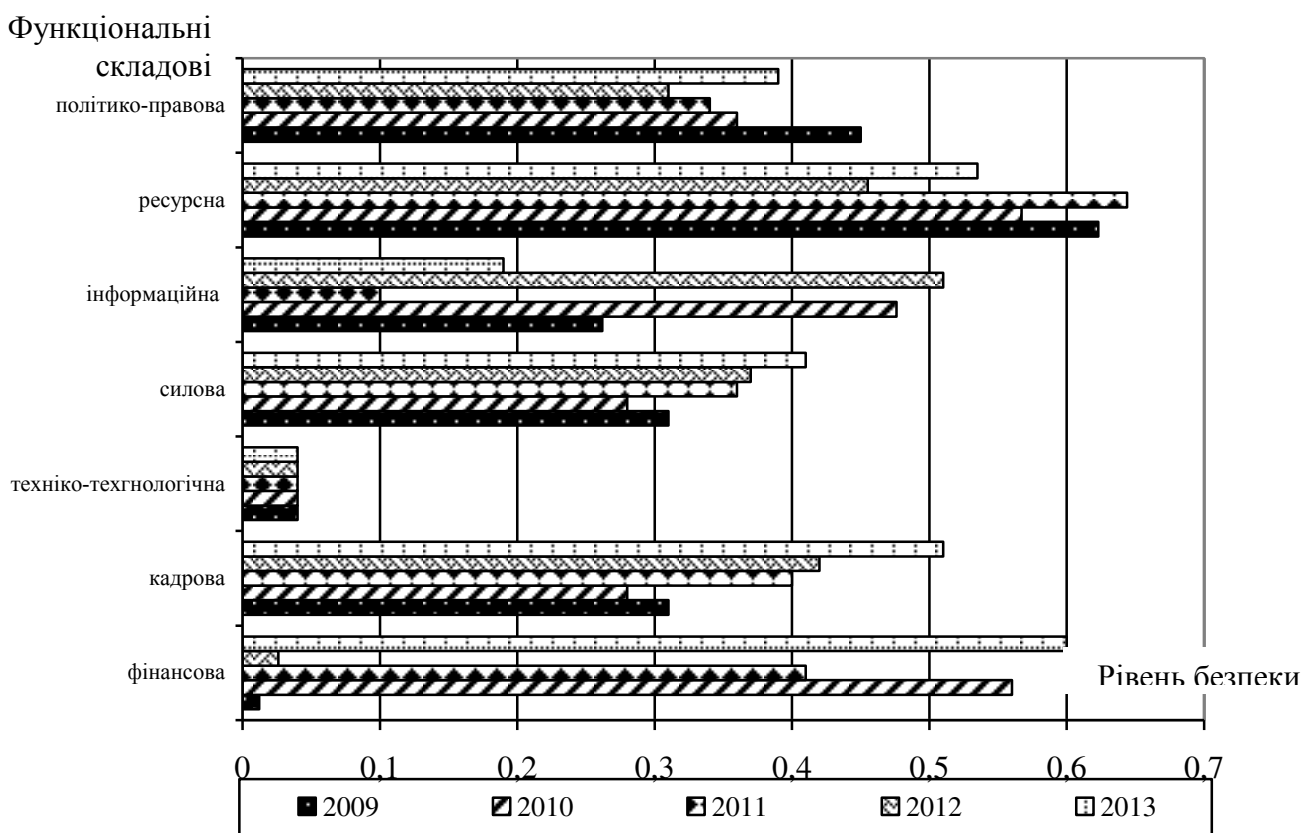

Рис. 5.10. Стратегічна оцінка ПАТ «АвтоКраз»

Результати тактичної оцінки ПАТ «АвтоКраз» вказують на те, що фінансова складова у 2009-2013 рр., кадрова – 2012 р., техніко-технологічна – 2009-2012 рр., силова – 2009, 2011-2012 рр., інформаційна – 2009-2010 рр., 2013 р., ресурсна – 2010-2013 рр., політико-правова – 2009-2010 рр. характеризувалися «низьким» рівнем безпеки.

Щодо стратегічної оцінки, то ситуація дещо відмінна, адже «низький» рівень безпеки був притаманний для фінансової складової у 2009 та 2012 рр., кадрової – 2009-2010 рр., техніко-технологічної – 2009-2013 рр., силової – 2009-2010 рр., інформаційної – 2009 та 20130 рр., політико-правової – 2011-2012 рр.

Отримані результати вказують на наявність загроз, що знижують рівень безпеки ПАТ «АвтоКраз» як в тактичному, так і стратегічному вимірах, що і повинно бути враховано у процесі розроблення адекватних захисних заходів.

Інше підприємства – лідер вітчизняного автопрому – ПАТ «ЗАЗ», результати оцінки рівня безпеки якого відображені графічно на рис. 5.11, рис. 5.12.

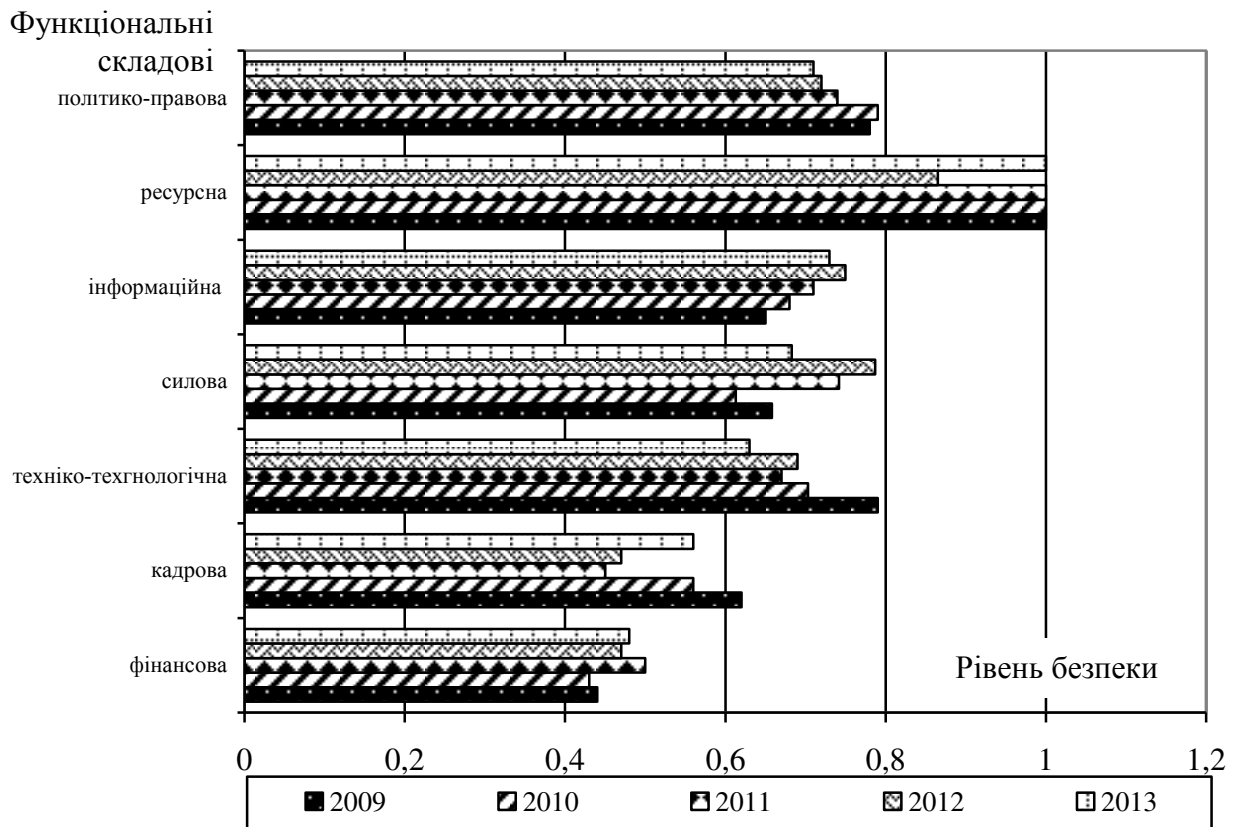

Рис. 5.11. Тактична оцінка ПАТ «ЗАЗ»

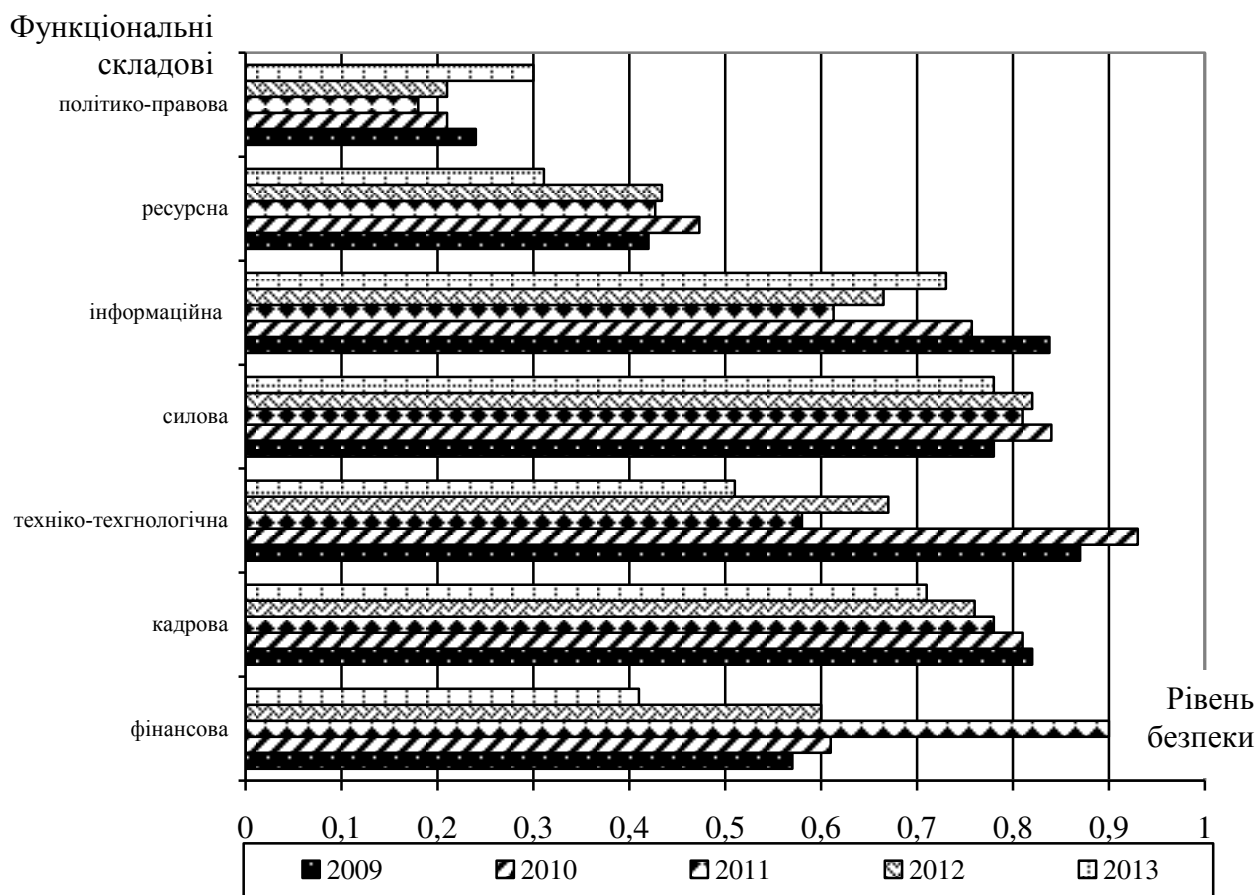

Рис. 5.12. Стратегічна оцінка ПАТ «ЗАЗ»

Згідно тактичної оцінки, для ПАТ «ЗАЗ» був характерний «високий» рівень безпеки за техніко-технологічною складовою – 2009-2010 рр., силовою – 2011-2012 рр., інформаційною – 2011-2013 рр., ресурсною – 2009-2013 рр., політико-правовою – 2009-2013 рр..

Результати розрахунку стратегічної оцінки дозволили зробити висновок, що «високий» рівень безпеки для ПАТ «ЗАЗ» був характерний стосовно фінансової безпеки у 2011 р., кадрової – 2009-2013 рр., техніко-технологічної – 2009-2010 рр., силової – 2009-2013 рр., інформаційної – 2009-2010 рр., 2013 р., але щодо політико-правової у 2009-2013 рр. – «низький».

Проведені розрахунки дозволяють дати оцінку не лише кожного окремого підприємства у розрізі функціональних складових, але і провести порівняння на рівні тактичної та стратегічної оцінок (рис. 5.13, рис. 5.14).

Тактична оцінка (див. рис. 5.13) підтвердила, що для більшості із досліджуваних підприємств був характерний «достатній» рівень економічної безпеки, хоча були і окремі відхилення від загальних тенденцій. Так, для ПАТ

«АвтоКраз» у 2010-2013 рр., ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів» у 2013 р., ПАТ «Камянець-Подільськавтоагрегат» у 2011-2013 рр. був притаманний «низький» рівень безпеки. У свою чергу, для ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси» характеризувався у 2009-2013 рр. високим рівнем економічної безпеки.

Стратегічна оцінка (див. рис. 5.14) дозволила ідентифікувати «низький» рівень безпеки стосовно ПАТ «Авторадіатор» у 2009 р., ПАТ «АвтоКраз» у 2009, 2012 р., ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів» – 2012 р., ПАТ «Камянець-Подільськавтоагрегат» – 2009-2012 рр. Водночас важливо відзначити, що для ПАТ «Часівоярські автобуси» у 2009-2013 рр. та ПАТ «Чернігівський автозавод» у 2010 р. рівень економічної безпеки був визначений як «високий».

Особливістю розробленої методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємств є і можливість визначення єдиного інтегрального показника, який наочно демонструє результативність забезпечення безпеки в умовах конкретного підприємства. Результати розрахунку інтегрального показника відображені графічно на рис. 5.15.

«Низький» рівень безпеки ідентифікований стосовно ПАТ «АвтоКраз» у 2011-2012 рр. та ПАТ «Камянець-Подільськавтоагрегат» у 2009, 2011-2013 рр., а «високий» – ПАТ «ЗАЗ» у 2009 рр. та ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси» у 2009-2013 рр. Для більшості із досліджуваних підприємств був характерний «достатній» рівень безпеки, що уможливлює продовження функціонування, хоча, зважаючи на зростаючий рівень ворожості зовнішнього середовища, вимагає удосконалення управління процесом забезпечення економічної безпеки.

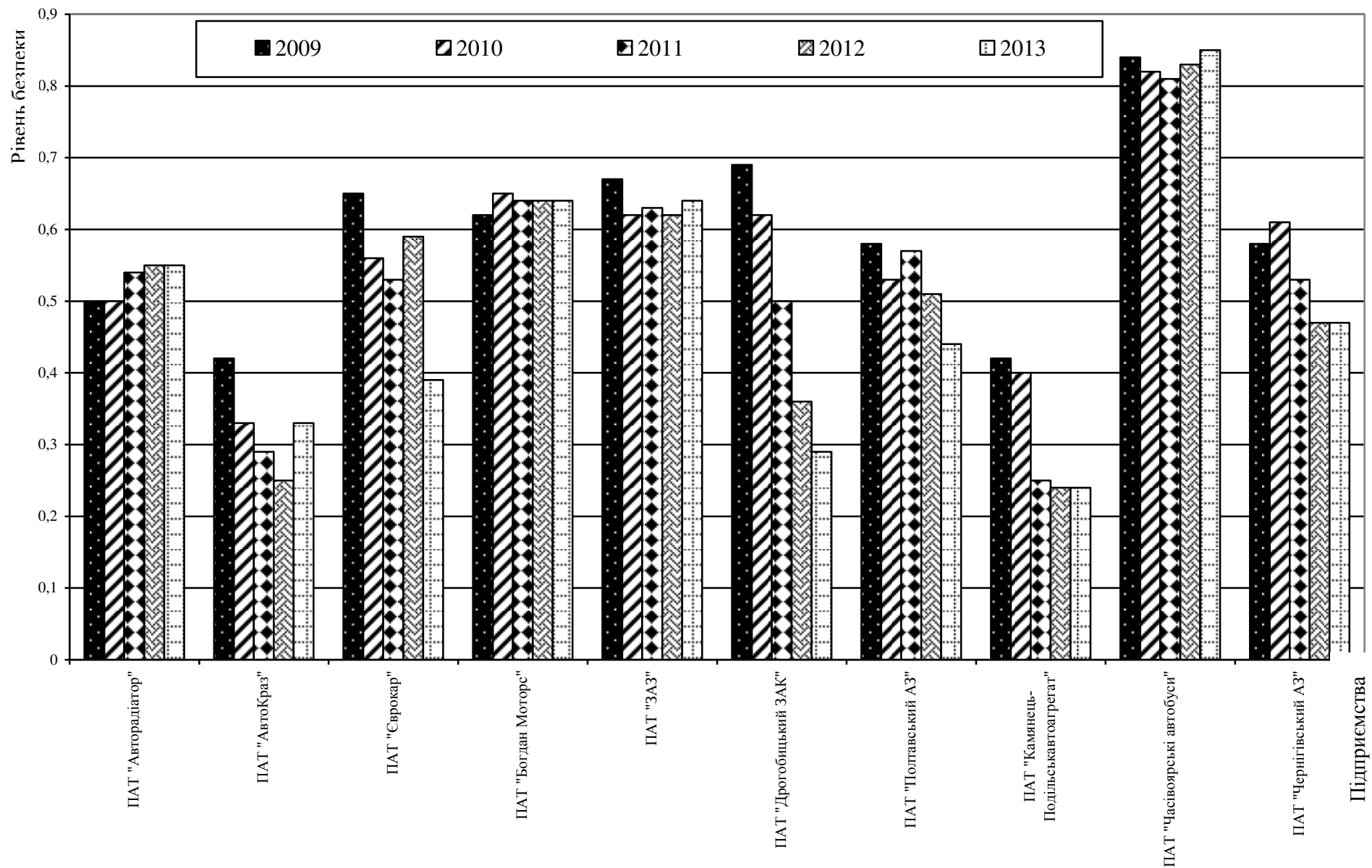

Рис. 5.13. Тактична оцінка рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств

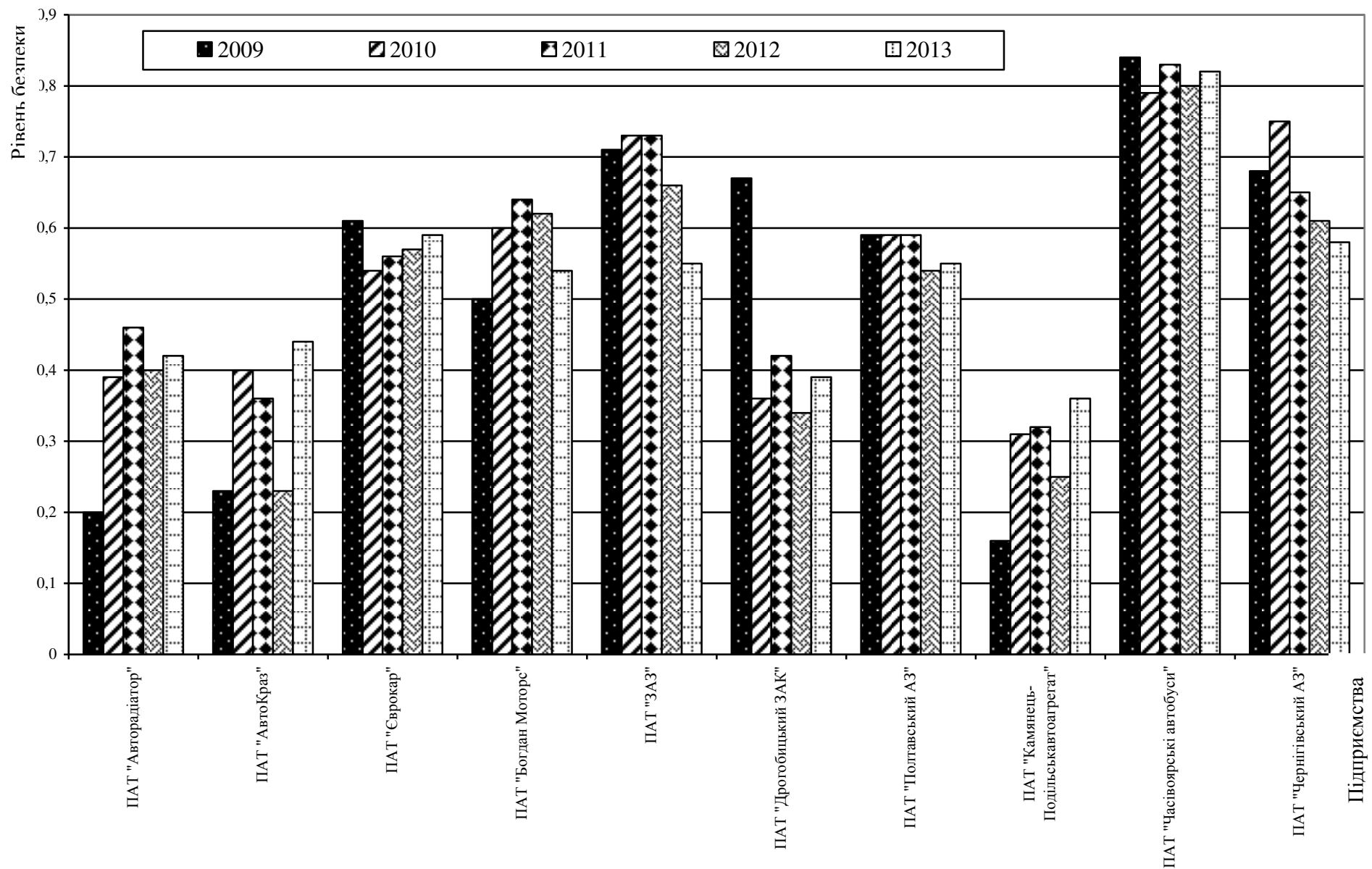

Рис. 5.14. Стратегічна оцінка рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств

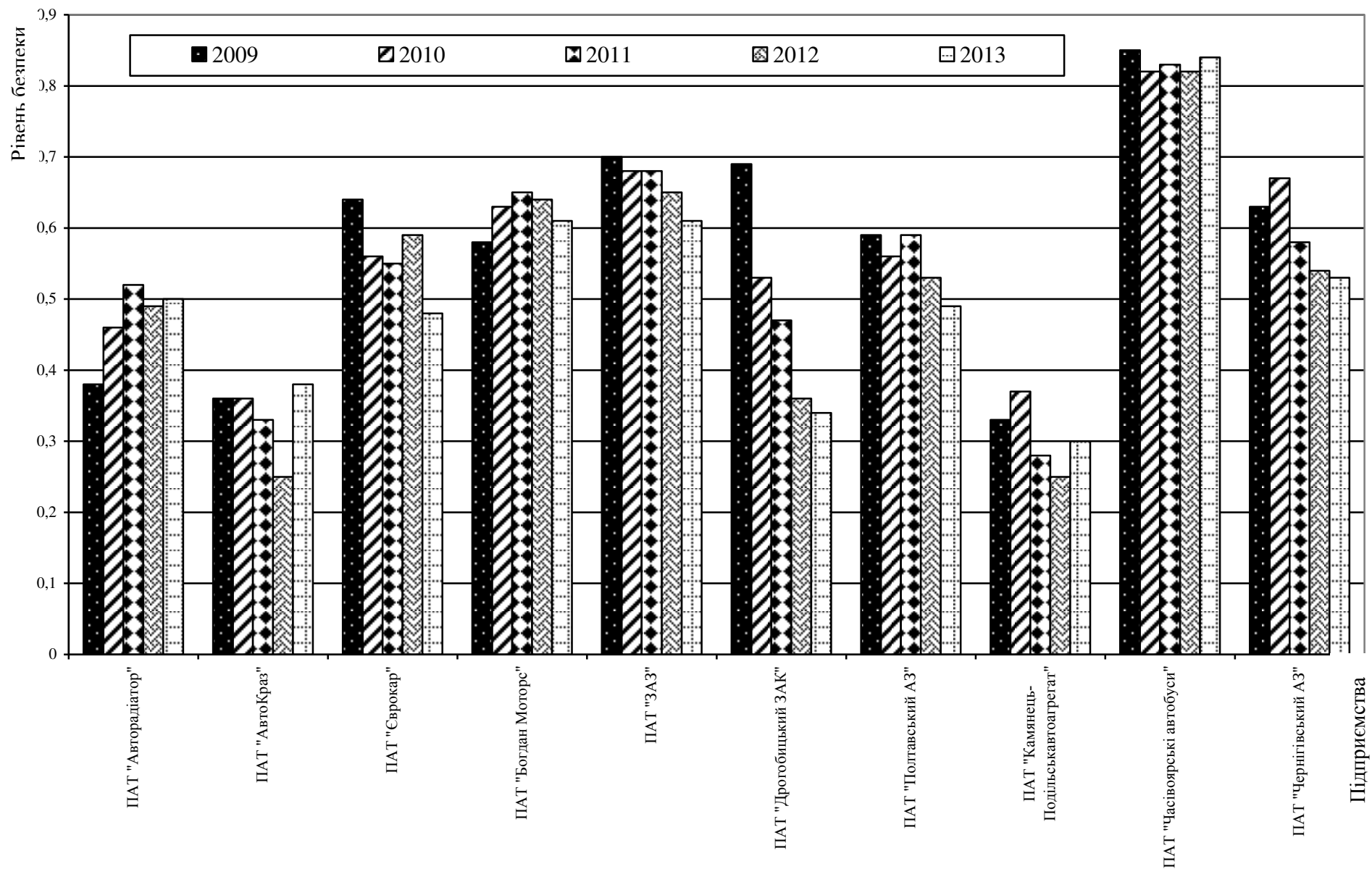

Рис. 5.15. Інтегральна оцінка рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств

5.3. Методологічні засади вибору стратегії управління процесом забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з використанням теорії нечітких множин

У п. 3.3 обґрунтована доцільність залучення експертів до визначення та характеристики найважливіших зовнішніх і внутрішніх загроз для автомобілебудівних підприємств; у п. 5.2 описана розроблена методика визначення рівня економічної безпеки конкретного підприємства. У сукупності отримані результати, на думку автора, можуть бути безпосередньо використані для удосконалення управління процесом забезпечення економічної безпеки ПТЗ, зокрема, для вибору стратегії управління.

Графічно вибір стратегії можна відобразити у вигляді просторової моделі (рис. 5.16)

У просторовій моделі в якості осей X , Y , Z вибрані наступні:

- результати оцінки рівня економічної безпеки підприємства (величина інтегрального показника);
- рівень внутрішніх загроз (визначається шляхом опитування експертів);
- рівень зовнішніх загроз (визначається шляхом опитування експертів).

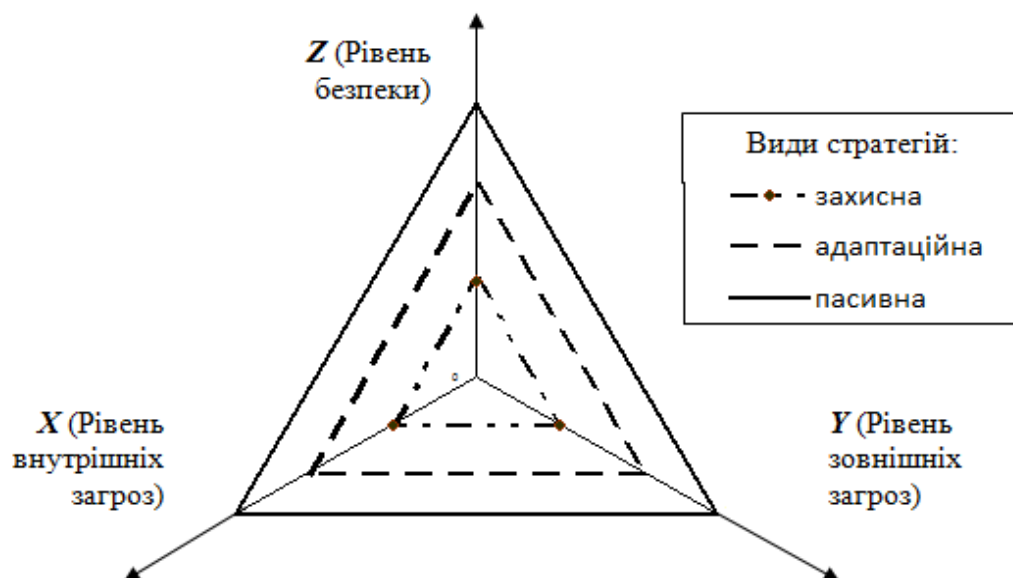

Рис. 5.16. Схема вибору стратегії управління економічною безпекою підприємств транспортного машинобудування

Джерело: побудовано автором

Множину вимог і правил, які стосуються характеристик, пов'язаних з різними стратегіями управління ЕБ, неможливо задати лише числовими параметрами: значна їх кількість носить словесно описовий характер. Набір таких описових характеристик процесів, явищ чи процедур прийнято називати лінгвістичними змінними, які є основою теорії нечітких множин [154, 155, 489, 493].

Лінгвістичними змінними в задачах управління ЕБ можуть бути фактори та параметри, які впливають на стратегії управління цими процесами. Допустимі значення лінгвістичних змінних утворюють терм-множину або нечітку множину, яка підпорядковується певним обмеженням [154, 155].

Перехід від описових значень терм-множини до їх формалізованих величин здійснюється за допомогою відображення, яке ідентифікується функціями належності [154, 155, 489, 530]. З їх допомогою лінгвістична інформація перетворюється у числові дані, які, у свою чергу, забезпечують комп'ютерне опрацювання моделей, що стосуються стратегій управління розв'язання задач прогнозування управління ЕБ.

Лінгвістичні змінні у досліджуваних у дисертації задачах ототожнюємо з факторами, які впливають на результати управління ЕБ та можуть бути використані для прогнозування цього показника як стосовно окремих стратегій управління, так і для встановлення його інтегрального показника відносно самої ЕБ. При цьому поставлені завдання вирішуються на інформаційному рівні, оскільки прогноз здійснюється на підставі моделей, основною парадигмою яких є не фізичні характеристики фактора (якщо він нею володіє в принципі), а переваги між факторами під час їх парного порівняння та пріоритет впливу фактора на досліджуваний процес. Цей принцип є універсальним, оскільки забезпечує застосування єдиної методології не тільки до факторів, які можуть бути задані у вигляді числових величин, але й охоплювати слабо формалізовані вимоги, описані словесною мовою.

Методологію нечітких множин та лінгвістичних змінних застосуємо для дослідження стратегії управління ЕБ та деяких факторів, які впливають на її результати.

Відкритою залишається проблема прогнозування меж зміни значень параметрів стратегій управління економічною безпекою, які б апріорі забезпечили очікуваний результат. Вони не завжди можуть і мусять бути найвищими, оскільки керівник (людина, що приймає рішення) найчастіше виходить з реальних потреб і наявних можливостей суб'єкта підприємницької діяльності. Враховуючи наведені умови, задача може бути сформульована таким чином: стратегія управління повинна бути адекватною наявним можливостям управління ЕБ. Це означає, що кожний із факторів впливу на стратегію управління має бути використаний у повному обсязі своїх можливостей, тобто цільова функція категорії «стратегія управління» повинна досягти максимального значення при існуючих обмеженнях на область завдання параметрів аргументів.

Розв'язок цієї задачі можна отримати, використавши методи та засоби теорії нечітких множин, основною компонентою яких є функції належності, побудовані з використанням терм-множини значень і лінгвістичних термів факторів.

Розглянемо характеристики стратегій управління ЕБ. Ці стратегії описуються різним співвідношенням безпеки, зовнішніх і внутрішніх загроз. Перераховані характеристики вважатимемо параметрами, заданими у вигляді лінгвістичних змінних, завдяки яким логічна змінна «обрана стратегія» для управління ЕБ, може бути відтворена як функція від її характеристик, тобто

$$Z = F(z_1, z_2, \dots, z_m), \quad (5.11)$$

де m – кількість виокремлених параметрів (характеристик) стратегії.

Для подальшого дослідження обраних стратегій використаємо параметри, які згідно експертного оцінювання, мають домінуючий вплив на економічну безпеку, а саме: z_1 – безпека; z_2 – зовнішні загрози; z_3 – внутрішні загрози.

Завдання полягає у встановленні таких значень параметрів обраної стратегії (у межах заданого діапазону), які забезпечили б максимум функції Z (5.11).

Вважатимемо обрану стратегію лінгвістичним термом P . Його формалізацію здійснимо за допомогою універсальної нечіткої терм-множини $G = \{g_1, g_2, \dots, g_n\}$, на якій кожен з параметрів стратегії ЕБ задається у встановленому діапазоні числових значень $g_i (i = \overline{1, n})$ та їх експертними рангами $r_p(g_i)$, що визначають пріоритетність впливу параметра на обрану стратегію управління ЕБ. У результаті формалізоване подання лінгвістичного терму P можна зобразити нечіткою множиною, елементи якої містять сукупності пар [489, 530]

$$P_F = \left\{ \frac{\mu_p(g_1)}{g_1}, \frac{\mu_p(g_2)}{g_2}, \dots, \frac{\mu_p(g_n)}{g_n} \right\}, \quad (5.12)$$

де $P_F \subset G, \mu_p(g_i)$ – міра належності до нечіткої множини P_F елемента $g_i \in G$.

Шукану інтегральну величину функції належності лінгвістичного терму P знаходимо з виразу, який об'єднує логічними операціями $\wedge$ та $\vee$ максимальні значення функцій належності $\mu_p(g_i)$, що ідентифікують оптимальні характеристики стратегії управління ЕБ, виходячи з реальних умов.

На підставі вищевикладеного задачу дослідження сформулюємо наступним чином:

$$\begin{aligned} P_F &= F(z_j) \rightarrow \max, j = \overline{1, 3}; \\ z_j &\succ 0, z_j = f(g_i), i = \overline{1, 5}; \\ \mu_p(g_i) &\rightarrow \max, g_i \in G, P_F \subset G. \end{aligned} \quad (5.13)$$

Позначивши $\mu_i = \mu_p(g_i)$ та $r_i = r_p(g_i)$ і враховуючи той факт, що $\mu_1 + \mu_2 + \dots + \mu_n = 1$, дістаємо умову розподілу мір належності, яку запишемо у вигляді

$$\frac{\mu_1}{r_1} = \frac{\mu_2}{r_2} = \dots = \frac{\mu_n}{r_n}. \quad (5.14)$$

Якщо ранги невідомі, доцільно скористатися шкалою відносної важливості об'єктів Сааті – табл. 5.4 [493] і побудованими на її основі матрицями парних

порівнянь для кожного з параметрів універсальної терм-множини значень стратегії управління економічної безпеки та лінгвістичних термів.

Таблиця 5.4

Шкала відносних важливостей рангів параметрів стратегій управління ЕБПТЗ

Оцінка важливості	Критерії порівняння	Пояснення щодо вибору критерію
1	значення рівноцінні	відсутність переваги g_1 над g_2
3	одне значення дещо переважає інше	існує підстава наявності слабкої переваги g_1 над g_2
5	одне значення переважає інше	існує підстава наявності суттєвої переваги g_1 над g_2
7	одне значення значно переважає інше	існує підстава присутності явної переваги g_1 над g_2
9	одне значення абсолютно переважає інше	абсолютна перевага g_1 над g_2 не викликає сумніву
2, 4, 6, 8	проміжні значення	допоміжні порівняльні оцінки

Характеристики параметрів обраної стратегії управління можуть знаходитися в доволі широкому діапазоні, тому важливо встановити такі їх значення, які б забезпечили необхідний рівень ЕБ. Саме з цією метою розраховуються функції належності як міра пріоритетності конкретного значення відповідної характеристики. Для їх побудови діапазон можливих значень лінгвістичних змінних ділимо на чотири діапазони. У кожній з п'яти точок поділу обчислюються міри належності $\mu_p(g_i)$ до нечіткого терму P_F елементів $g_i \in G(i=1,...,5)$ за оцінками відносної важливості об'єктів Сааті (табл. 5.4). Така кількість точок достатня також для графічного відтворення якісних лінгвістичних термів.

Відносні оцінки рангів числових значень для кожного з параметрів стратегії управління ЕБ утворюють квадратну обернено симетричну матрицю $A = a_{ij}$, де $a_{ij} = r_i/r_j$ для $i, j = 1, ..., 5$.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & \frac{r_2}{r_1} & \frac{r_3}{r_1} & \frac{r_4}{r_1} & \frac{r_5}{r_1} \\ \frac{r_1}{r_2} & 1 & \frac{r_3}{r_2} & \frac{r_4}{r_2} & \frac{r_5}{r_2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \frac{r_1}{r_5} & \frac{r_2}{r_5} & \frac{r_3}{r_5} & \frac{r_4}{r_5} & 1 \end{bmatrix}. \quad (5.15)$$

Одночасно обчислюються значення функцій належності μ_i , для кожної з характеристик обраної стратегії управління ЕБ:

$$\begin{aligned} \mu_1 &= \left(1 + \frac{r_2}{r_1} + \frac{r_3}{r_1} + \dots + \frac{r_i}{r_1} \right)^{-1}; \\ \mu_2 &= \left(\frac{r_1}{r_2} + 1 + \frac{r_3}{r_2} + \dots + \frac{r_i}{r_2} \right)^{-1}; \\ &\dots\dots\dots \\ \mu_i &= \left(\frac{r_1}{r_i} + \frac{r_2}{r_i} + \frac{r_3}{r_i} + \dots + 1 \right)^{-1}. \end{aligned} \quad (5.16)$$

Ґрунтуючись на вищенаведеному, для кожного з параметрів відповідно до заданих у табл. 5.5 універсальних терм-множин значень стратегій управління ЕБ та лінгвістичних термів обчислюються значення функції належності μ_i спочатку для кожної з характеристик безпеки, потім – для зовнішніх і внутрішніх загроз.

Таблиця 5.5

Терм-множини значень лінгвістичних змінних стратегій управління економічною безпекою

Змінна	Лінгвістична суть змінної	Універсальна множина	Терми оцінювання
z ₁	безпека	0–1,0	низька, достатня, висока
z ₂	зовнішні загрози	0–1,0	низькі, допустимі, високі
z ₃	внутрішні загрози	0–1,0	низькі, допустимі, високі

Визначивши ранги характеристик параметрів стратегій управління ЕБ у точках поділу універсальної множини на основі (5.15) будуємо матрицю для

лінгвістичної змінної «рівень безпеки» стосовно лінгвістичного терму «низький»

$$A_{\text{низька}}(z_1) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{7}{9} & \frac{5}{9} & \frac{3}{9} & \frac{1}{9} \\ \frac{9}{7} & 1 & \frac{5}{7} & \frac{3}{7} & \frac{1}{7} \\ \frac{7}{5} & \frac{7}{5} & 1 & \frac{3}{5} & \frac{1}{5} \\ \frac{9}{5} & \frac{7}{5} & \frac{5}{5} & 1 & \frac{1}{5} \\ \frac{5}{9} & \frac{5}{7} & \frac{5}{5} & \frac{1}{3} & \frac{1}{3} \\ \frac{9}{3} & \frac{7}{3} & \frac{5}{3} & \frac{3}{3} & 1 \\ \frac{1}{1} & \frac{1}{1} & \frac{1}{1} & \frac{1}{1} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «низький» на основі (5.21) отримаємо функції належності $\mu_{\text{низька}}(g_1) = 0,360$; $\mu_{\text{низька}}(g_2) = 0,280$; $\mu_{\text{низька}}(g_3) = 0,2$; $\mu_{\text{низька}}(g_4) = 0,120$; $\mu_{\text{низька}}(g_5) = 0,040$.

Лінгвістичний терм «достатній» для цієї ж змінної формує наступну матрицю $A_{\text{достатня}}(z_1)$

$$A_{\text{достатня}}(z_1) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{3}{1} & \frac{6}{1} & \frac{4}{1} & \frac{2}{1} \\ \frac{1}{3} & 1 & \frac{6}{3} & \frac{4}{3} & \frac{2}{3} \\ \frac{3}{6} & \frac{3}{6} & 1 & \frac{4}{6} & \frac{2}{6} \\ \frac{1}{4} & \frac{3}{4} & \frac{6}{4} & 1 & \frac{2}{4} \\ \frac{1}{2} & \frac{3}{2} & \frac{6}{2} & \frac{4}{2} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «середній» отримаємо функції належності $\mu_{\text{достатня}}(g_1) = 0,062$; $\mu_{\text{достатня}}(g_2) = 0,187$; $\mu_{\text{достатня}}(g_3) = 0,375$; $\mu_{\text{достатня}}(g_4) = 0,250$; $\mu_{\text{достатня}}(g_5) = 0,125$.

Лінгвістичний терм «високий» для цієї ж змінної зумовлює наступну матрицю $A_{\text{висока}}(z_1)$

$$A_{\text{висока}}(z_1) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{2}{1} & \frac{4}{1} & \frac{6}{1} & \frac{8}{1} \\ \frac{1}{2} & 1 & \frac{4}{2} & \frac{6}{2} & \frac{8}{2} \\ \frac{1}{4} & \frac{2}{4} & 1 & \frac{6}{4} & \frac{8}{4} \\ \frac{1}{6} & \frac{2}{6} & \frac{4}{6} & 1 & \frac{8}{6} \\ \frac{1}{8} & \frac{2}{8} & \frac{4}{8} & \frac{6}{8} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «високий» отримаємо функції належності $\mu_{\text{висока}}(g_1) = 0,087$; $\mu_{\text{висока}}(g_2) = 0,130$; $\mu_{\text{висока}}(g_3) = 0,174$; $\mu_{\text{висока}}(g_4) = 0,261$; $\mu_{\text{висока}}(g_5) = 1,0$.

Для лінгвістичних термів здійснимо нормування функцій належності відносно одиниці: $k_l = 1/\max \mu_l(g_i)$, ($i = \overline{1,5}$), де $l = \text{«низька»}, \text{«достатня»}, \text{«висока»}$; $\mu_{ln}(g_i) = k_l \times \mu_l(g_i)$.

У результаті отримаємо такі пронормовані значення:

$$\mu_{\text{низька}_\delta}(g_1) = 1,0; \mu_{\text{низька}_\delta}(g_2) = 0,7; \mu_{\text{низька}_\delta}(g_3) = 0,5; \mu_{\text{низька}_\delta}(g_4) = 0,3; \mu_{\text{низька}_\delta}(g_5) = 0,1.$$

$$\mu_{\text{достатня}_\delta}(g_1) = 0,165; \mu_{\text{достатня}_\delta}(g_2) = 0,499; \mu_{\text{достатня}_\delta}(g_3) = 1,0; \\ \mu_{\text{достатня}_\delta}(g_4) = 0,666; \mu_{\text{достатня}_\delta}(g_5) = 0,333.$$

$$\mu_{\text{висока}_\delta}(g_1) = 0,129; \mu_{\text{висока}_\delta}(g_2) = 0,373; \mu_{\text{висока}_\delta}(g_3) = 0,50; \mu_{\text{висока}_\delta}(g_4) = 0,75; \mu_{\text{висока}_\delta}(g_5) = 1,0.$$

Для лінгвістичної оцінки критерію використано сукупність нечітких термів: $T(z_1) = \langle \text{низький}, \text{достатній}, \text{високий} \rangle$. Після формування та розв'язку матриці парних порівнянь впливу рівня безпеки на вибір стратегії управління ЕБ за відношенням до термів «низький», «достатній», «високий» отримаємо наступні нечіткі множини, загальний вигляд яких описується наступними залежностями:

$$\text{рівень безпеки низький} = \left\{ \frac{1,0}{0,2}; \frac{0,7}{0,4}; \frac{0,5}{0,6}; \frac{0,3}{0,8}; \frac{0,11}{1,0} \right\};$$

$$\text{рівень безпеки достатній} = \left\{ \frac{0,165}{0,2}; \frac{0,499}{0,4}; \frac{1,0}{0,6}; \frac{0,666}{0,8}; \frac{0,333}{1,0} \right\};$$

$$\text{рівень безпеки високий} = \left\{ \frac{0,129}{0,2}; \frac{0,373}{0,4}; \frac{0,50}{0,6}; \frac{0,75}{0,8}; \frac{1,0}{1,0} \right\}.$$

Універсальна множина містить такі точки поділу:
 $G = \{0,2; 0,4; 0,6; 0,8; 1,0\}$.

Отримані результати дозволяють побудувати графіки функцій належності лінгвістичної змінної «рівень безпеки» стосовно лінгвістичних термів «низький», «достатній», «високий» (рис. 5.17).

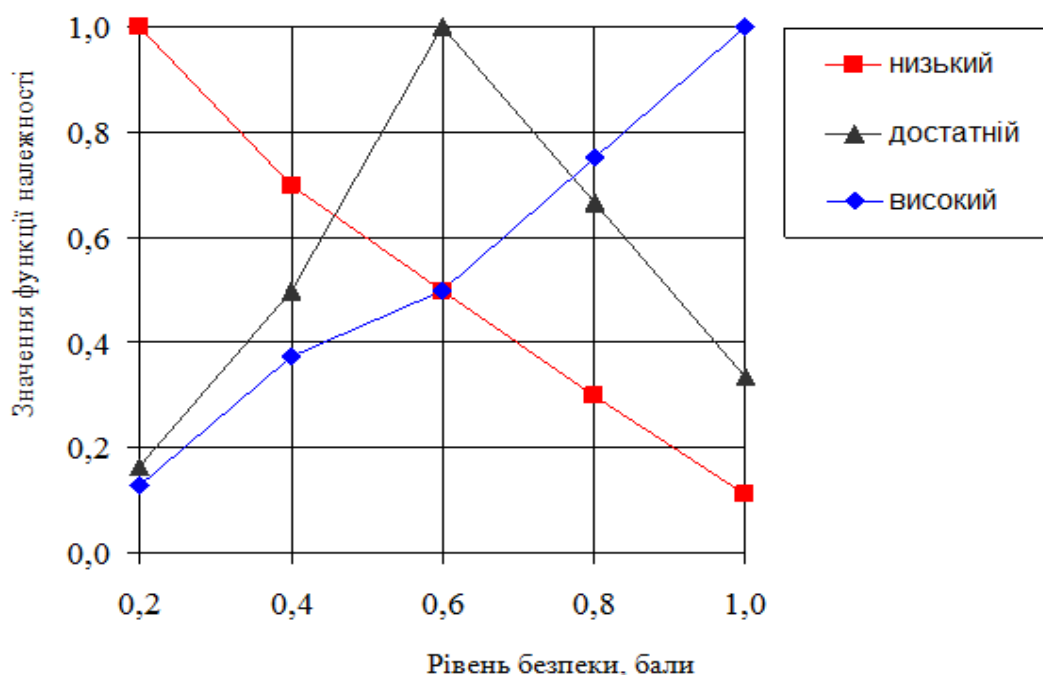

Рис. 5.17. Функції належності лінгвістичної змінної «рівень безпеки»

Джерело: побудовано автором

Наступний параметр «рівень зовнішніх загроз» заданий на універсальній множині $G(z_2) = [0; 1,0]$ лінгвістичними термами «низький», «допустимий», «високий». Будуємо матрицю для лінгвістичної змінної «рівень зовнішніх загроз» стосовно лінгвістичного терму «низький»:

$$A_{\text{низькі}}(z_2) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{6}{8} & \frac{4}{8} & \frac{2}{8} & \frac{1}{8} \\ \frac{8}{8} & 1 & \frac{4}{6} & \frac{2}{6} & \frac{1}{6} \\ \frac{6}{8} & \frac{6}{4} & 1 & \frac{2}{4} & \frac{1}{4} \\ \frac{4}{8} & \frac{4}{6} & \frac{4}{2} & 1 & \frac{1}{2} \\ \frac{2}{8} & \frac{2}{6} & \frac{2}{4} & 2 & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «низький» отримаємо функції належності
 $\mu_{\text{низькі}}(g_1) = 0,380$; $\mu_{\text{низькі}}(g_2) = 0,286$; $\mu_{\text{низькі}}(g_3) = 0,190$; $\mu_{\text{низькі}}(g_4) = 0,095$;
 $\mu_{\text{низькі}}(g_5) = 0,048$.

Лінгвістичний терм «допустимий» для цієї ж змінної зумовлює наступну матрицю $A_{\text{допустимі}}(z_2)$

$$A_{\text{допустимі}}(z_2) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{5}{3} & \frac{7}{3} & \frac{4}{3} & \frac{3}{3} \\ \frac{3}{5} & 1 & \frac{7}{5} & \frac{4}{5} & \frac{3}{5} \\ \frac{3}{7} & \frac{5}{7} & 1 & \frac{4}{7} & \frac{3}{7} \\ \frac{3}{4} & \frac{5}{4} & \frac{7}{4} & 1 & \frac{3}{4} \\ \frac{3}{3} & \frac{5}{3} & \frac{7}{3} & \frac{4}{3} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «допустимий» отримаємо функції належності
 $\mu_{\text{допустимі}}(g_1) = 0,136$; $\mu_{\text{допустимі}}(g_2) = 0,227$; $\mu_{\text{допустимі}}(g_3) = 0,318$;
 $\mu_{\text{допустимі}}(g_4) = 0,182$; $\mu_{\text{допустимі}}(g_5) = 0,136$.

Лінгвістичний терм «високий» для цієї ж змінної зумовлює наступну матрицю $A_{\text{високі}}(z_2)$

$$A_{\text{високі}}(z_2) = \begin{bmatrix} 1 & 3 & 5 & 7 & 9 \\ \frac{1}{3} & 1 & \frac{5}{3} & \frac{7}{3} & \frac{9}{3} \\ \frac{1}{5} & \frac{3}{5} & 1 & \frac{7}{5} & \frac{9}{5} \\ \frac{1}{7} & \frac{3}{7} & \frac{5}{7} & 1 & \frac{9}{7} \\ \frac{1}{9} & \frac{3}{9} & \frac{5}{9} & \frac{7}{9} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «високий» отримаємо функції належності
 $\mu_{\text{високі}}(g_1) = 0,04$; $\mu_{\text{високі}}(g_2) = 0,12$; $\mu_{\text{високі}}(g_3) = 0,20$; $\mu_{\text{високі}}(g_4) = 0,28$;
 $\mu_{\text{високі}}(g_5) = 0,36$.

Для лінгвістичних термів здійснимо нормування функцій належності в результаті отримаємо такі пронормовані значення:

$$\mu_{\text{низькі}}(g_1) = 1,0; \mu_{\text{низькі}}(g_2) = 0,753; \mu_{\text{низькі}}(g_3) = 0,500; \mu_{\text{низькі}}(g_4) = 0,250; \mu_{\text{низькі}}(g_5) = 0,126.$$

$$\mu_{\text{допустимі}}(g_1) = 0,428; \mu_{\text{допустимі}}(g_2) = 0,849; \mu_{\text{допустимі}}(g_3) = 1,0;$$

$$\mu_{\text{допустимі}}(g_4) = 0,572; \mu_{\text{допустимі}}(g_5) = 0,428.$$

$$\mu_{\text{високий}}(g_1)=0,111; \mu_{\text{високий}}(g_2)=0,333; \mu_{\text{високий}}(g_3)=0,555; \mu_{\text{високий}}(g_4)=0,777; \mu_{\text{високий}}(g_5)=1,0.$$

Для лінгвістичної оцінки критерію використано сукупність нечітких термів: $T(z_2) = \langle \text{низькі, середні, високі} \rangle$. Після формування та розв'язання матриці парних порівнянь впливу рівня зовнішніх загроз на вибір стратегії управління економічною безпекою за відношенням до термів «низька», «середня», «висока» отримаємо наступні нечіткі множини, загальний вигляд яких подано за виразом (5.12):

$$\text{рівень зовнішніх загроз низький} = \left\{ \frac{1,0}{0,2}; \frac{0,753}{0,4}; \frac{0,50}{0,6}; \frac{0,25}{0,8}; \frac{0,126}{1,0} \right\},$$

$$\text{рівень зовнішніх загроз допустимий} = \left\{ \frac{0,428}{0,2}; \frac{0,849}{0,4}; \frac{1,0}{0,6}; \frac{0,572}{0,8}; \frac{0,428}{1,0} \right\},$$

$$\text{рівень зовнішніх загроз високий} = \left\{ \frac{0,111}{0,2}; \frac{0,333}{0,4}; \frac{0,555}{0,6}; \frac{0,777}{0,8}; \frac{1,0}{1,0} \right\}.$$

Універсальна множина містить такі точки поділу:
 $G = \{0,2; 0,4; 0,6; 0,8; 1,0\}$.

Отримані результати дозволяють побудувати графіки функцій належності лінгвістичної змінної «рівень зовнішніх загроз» стосовно лінгвістичних термів «низький», «допустимий», «високий» (рис. 5.18).

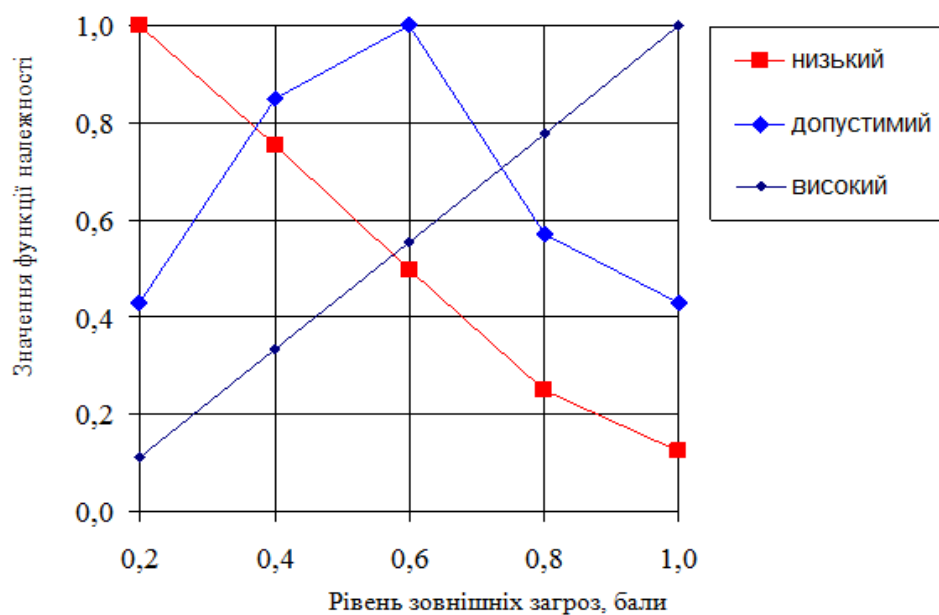

Рис. 5.18. Функції належності лінгвістичної змінної
 «рівень зовнішніх загроз»

Джерело: побудовано автором

Запишемо матрицю для лінгвістичної змінної «рівень внутрішніх загроз» стосовно лінгвістичного терму «низький»

$$A_{\text{низькі}}(z_3) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{7}{9} & \frac{5}{9} & \frac{3}{9} & \frac{2}{9} \\ \frac{9}{7} & 1 & \frac{5}{7} & \frac{3}{7} & \frac{2}{7} \\ \frac{7}{5} & \frac{7}{5} & 1 & \frac{3}{5} & \frac{2}{5} \\ \frac{9}{5} & \frac{7}{5} & \frac{5}{5} & 1 & \frac{2}{5} \\ \frac{3}{5} & \frac{3}{5} & \frac{3}{5} & \frac{1}{3} & \frac{2}{3} \\ \frac{9}{2} & \frac{7}{2} & \frac{5}{2} & \frac{3}{2} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «низький» отримаємо функції належності $\mu_{\text{низькі}}(g_1) = 0,346$; $\mu_{\text{низькі}}(g_2) = 0,269$; $\mu_{\text{низькі}}(g_3) = 0,192$; $\mu_{\text{низькі}}(g_4) = 0,115$; $\mu_{\text{низькі}}(g_5) = 0,077$.

Лінгвістичний терм «допустимий» для цієї ж змінної зумовлює наступну матрицю $A_{\text{допустимі}}(z_3)$

$$A_{\text{допустимі}}(z_3) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{4}{2} & \frac{6}{2} & \frac{4}{2} & \frac{2}{2} \\ \frac{2}{4} & 1 & \frac{6}{4} & \frac{4}{4} & \frac{2}{4} \\ \frac{2}{6} & \frac{4}{6} & 1 & \frac{4}{6} & \frac{2}{6} \\ \frac{2}{4} & \frac{4}{4} & \frac{6}{4} & 1 & \frac{2}{4} \\ \frac{2}{2} & \frac{4}{2} & \frac{6}{2} & \frac{4}{2} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «допустимий» отримаємо функції належності $\mu_{\text{допустимі}}(g_1) = 0,111$; $\mu_{\text{допустимі}}(g_2) = 0,222$; $\mu_{\text{допустимі}}(g_3) = 0,333$; $\mu_{\text{допустимі}}(g_4) = 0,222$; $\mu_{\text{допустимі}}(g_5) = 0,111$.

Лінгвістичний терм «високий» для цієї ж змінної зумовлює наступну матрицю $A_{\text{високі}}(z_3)$

$$A_{\text{високі}}(z_3) = \begin{bmatrix} 1 & \frac{2}{2} & \frac{4}{2} & \frac{6}{2} & \frac{8}{2} \\ \frac{2}{2} & 1 & \frac{4}{2} & \frac{6}{2} & \frac{8}{2} \\ \frac{2}{2} & \frac{2}{2} & 1 & \frac{6}{4} & \frac{8}{4} \\ \frac{4}{2} & \frac{4}{2} & \frac{4}{2} & 1 & \frac{8}{6} \\ \frac{2}{2} & \frac{2}{2} & \frac{4}{2} & \frac{6}{2} & 1 \\ \frac{6}{2} & \frac{6}{2} & \frac{6}{2} & \frac{6}{2} & \frac{6}{2} \\ \frac{2}{2} & \frac{2}{2} & \frac{4}{2} & \frac{6}{2} & \frac{6}{2} \\ \frac{8}{2} & \frac{8}{2} & \frac{8}{2} & \frac{8}{2} & 1 \end{bmatrix}.$$

Для лінгвістичного терму «високий» отримаємо функції належності $\mu_{\text{високі}}(g_1) = 0,091$; $\mu_{\text{високі}}(g_2) = 0,091$; $\mu_{\text{високі}}(g_3) = 0,182$; $\mu_{\text{високі}}(g_4) = 0,273$; $\mu_{\text{високі}}(g_5) = 0,364$.

Для лінгвістичних термів здійснимо нормування функцій належності в результаті отримаємо такі пронормовані значення:

$$\mu_{\text{низькі}_{\text{вз}}}(g_1) = 1,0; \mu_{\text{низькі}_{\text{вз}}}(g_2) = 0,777; \mu_{\text{низькі}_{\text{вз}}}(g_3) = 0,555; \mu_{\text{низькі}_{\text{вз}}}(g_4) = 0,332; \mu_{\text{низькі}_{\text{вз}}}(g_5) = 0,222.$$

$$\mu_{\text{допустимі}_{\text{вз}}}(g_1) = 0,333; \mu_{\text{допустимі}_{\text{вз}}}(g_2) = 0,666; \mu_{\text{допустимі}_{\text{вз}}}(g_3) = 1,0;$$

$$\mu_{\text{допустимі}_{\text{вз}}}(g_4) = 0,666; \mu_{\text{допустимі}_{\text{вз}}}(g_5) = 0,333.$$

$$\mu_{\text{високі}_{\text{вз}}}(g_1) = 0,250; \mu_{\text{високі}_{\text{вз}}}(g_2) = 0,250; \mu_{\text{високі}_{\text{вз}}}(g_3) = 0,500; \mu_{\text{високі}_{\text{вз}}}(g_4) = 0,750; \mu_{\text{високі}_{\text{вз}}}(g_5) = 1,0.$$

Для лінгвістичної оцінки критерію використано сукупність нечітких термів: $T(z_3) = \langle \text{низький, допустимий, високий} \rangle$. Після формування та розв'язку матриці парних порівнянь впливу рівня внутрішніх загроз на вибір стратегії управління економічною безпекою за відношенням до термів «низькі», «допустимі», «високі» отримаємо наступні нечіткі множини, записані залежностями (5.12):

$$\text{рівень внутрішніх загроз низький} = \left\{ \frac{1,0}{0,2}; \frac{0,777}{0,4}; \frac{0,555}{0,6}; \frac{0,332}{0,8}; \frac{0,222}{1,0} \right\};$$

$$\text{рівень внутрішніх загроз допустимий} = \left\{ \frac{0,333}{0,2}; \frac{0,666}{0,4}; \frac{1,0}{0,6}; \frac{0,666}{0,8}; \frac{0,333}{1,0} \right\};$$

$$\text{рівень внутрішніх загроз високий} = \left\{ \frac{0,25}{0,2}; \frac{0,25}{0,4}; \frac{0,50}{0,6}; \frac{0,75}{0,8}; \frac{1,0}{1,0} \right\}.$$

Універсальна множина містить такі точки поділу:

$$G = \{0,2; 0,4; 0,6; 0,8; 1,0\}.$$

Отримані результати дозволяють побудувати графіки функцій належності лінгвістичної змінної «рівень внутрішніх загроз» стосовно лінгвістичних термів «низький», «допустимий», «високий» (рис. 5.19).

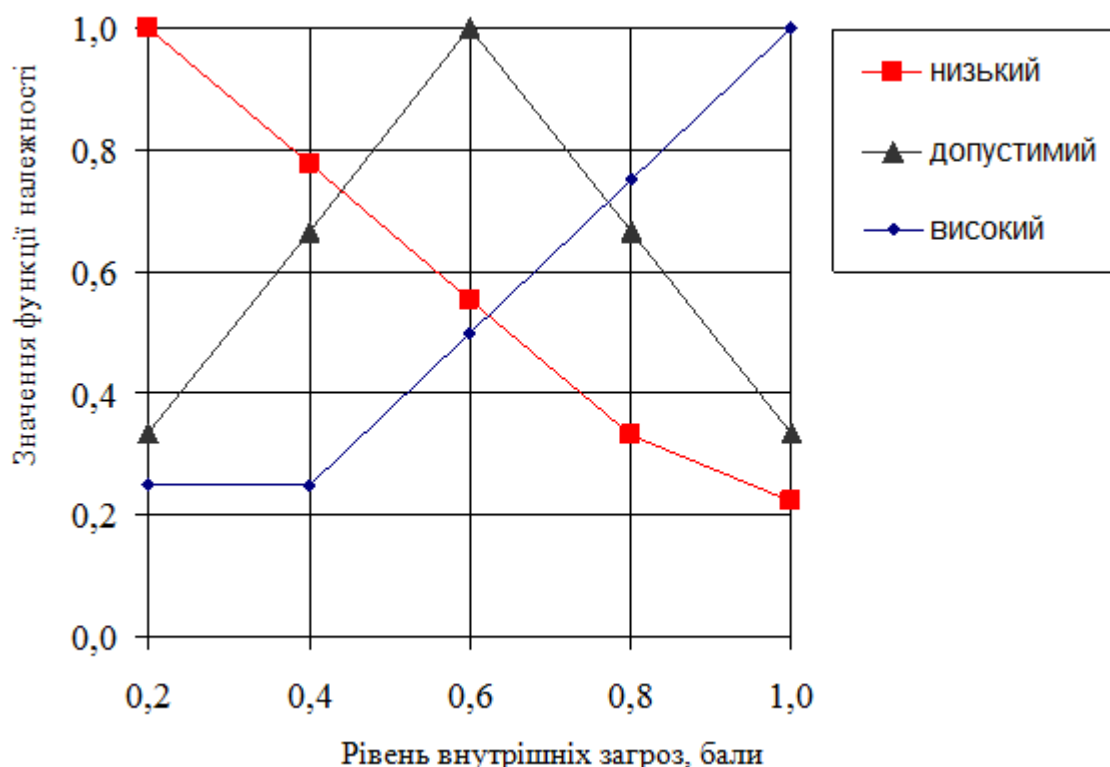

Рис. 5.19. Функції належності лінгвістичної змінної «рівень внутрішніх загроз»

Джерело: побудовано автором

Сформуємо нечітку базу знань вибору стратегії управління ЕБ:

1. Для терму «низький» – цю стратегію будемо називати захисною:

якщо (z_1 = низький), (z_2 = високий) і (z_3 = високий)

або (z_1 = низький), (z_2 = допустимий) і (z_3 = високий)

або (z_1 = низький), (z_2 = високий) і (z_3 = допустимий), то Z = захисна.

2. Для терму «достатній» – цю стратегію будемо називати адаптаційною:

якщо (z_1 = достатній), (z_2 = допустимий) і (z_3 = допустимий)

або (z_1 = достатній), (z_2 = високий) і (z_3 = допустимий)

або (z_1 = достатній), (z_2 = Рівень внутрішніх загроз, бали)

або (z_1 = достатній), (z_2 = допустимий) і (z_3 = високий)

або (z_1 = достатній), (z_2 = допустимий) і (z_3 = низький), то Z = адаптаційна.

3. Для терму «високий» – цю стратегію будемо називати пасивною:

якщо (z_1 = високий), (z_2 = низький) і (z_3 = низький)

або (z_1 = високий), (z_2 = низький) і (z_3 = допустимий)

або (z_1 = високий), (z_2 = допустимий) і (z_3 = низький), то Z = пасивна.

Логічні рівняння вибору стратегії управління ЕБ мають наступний вигляд:

$$\begin{aligned}\mu^x &= \mu^n(z_1) \wedge \mu^e(z_2) \wedge \mu^e(z_3) \vee \mu^n(z_1) \wedge \mu^o(z_2) \wedge \mu^e(z_3) \\ &\vee \mu^n(z_1) \wedge \mu^e(z_2) \wedge \mu^o(z_3); \\ \mu^{ac} &= \mu^o(z_1) \wedge \mu^o(z_2) \wedge \mu^o(z_3) \vee \mu^o(z_1) \wedge \mu^e(z_2) \wedge \mu^o(z_3) \\ &\vee \mu^o(z_1) \wedge \mu^n(z_2) \wedge \mu^o(z_3) \vee \mu^o(z_1) \wedge \mu^o(z_2) \wedge \mu^e(z_3) \\ &\vee \mu^o(z_1) \wedge \mu^o(z_2) \wedge \mu^n(z_3); \\ \mu^{nc} &= \mu^e(z_1) \wedge \mu^n(z_2) \wedge \mu^n(z_3) \vee \mu^e(z_1) \wedge \mu^n(z_2) \wedge \mu^o(z_3) \\ &\vee \mu^e(z_1) \wedge \mu^o(z_2) \wedge \mu^n(z_3).\end{aligned}\tag{5.17}$$

Проведений аналіз характеристик стратегій управління ЕБ з використанням експертно-лінгвістичної інформації і парадигми «якщо – то» дозволили отримати нечіткі логічні рівняння впливу лінгвістичних змінних на управління ЕБ, що уможливорює прогнозування застосування тієї чи іншої стратегії.

У відповідності до визначених умов, застосування захисної стратегії зумовлюється низьким рівнем ЕБПТЗ при високому рівні внутрішніх та зовнішніх загроз. Відтак захисна стратегія передбачає реалізацію ряду взаємопов'язаних заходів, спрямованих на нейтралізацію внутрішніх загроз, адаптацію до зміни зовнішнього середовища.

Основою розроблення та реалізації адаптаційної стратегії є достатній рівень ЕБ за результатах опитування експертів, які визначають рівень зовнішніх та внутрішніх загроз як допустимі. Адаптаційна стратегія передбачає реалізацію ряду заходів, які спрямовані на удосконалення управління ЕБ з метою підвищення рівня безпеки та недопущення реалізації найбільших загроз.

Якщо рівень економічної безпеки підприємства визначений як високий, а рівень зовнішніх та внутрішніх загроз на думку експертів є низьким, то доцільно застосувати пасивну стратегію, яка передбачає відслідковування змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі (виявлення слабких сигналів), розроблення превентивних захисних заходів з можливістю швидкої реакції з мінімальними витратами ресурсів.

5.4. Шляхи підвищення ефективності функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

Функціонування сучасних ПТЗ відбувається в умовах невизначеності. Економічне середовище містить значну кількість учасників, які характеризуються складною структурою та характером на ринку. Ці фактори зумовлюють появу факторів невизначеності у внутрішньому та зовнішньому середовищі кожного суб'єкта господарювання.

Невизначеність обумовлюється процесом діяльності людей, способом сприйняття, методами передачі та оброблення інформації. З огляду на це, невизначеність можна класифікувати наступним чином:

- невизначеність, передумовою якої є умисне або неумисне викривлення інформації індивідом (працівником);
- інституційна невизначеність – обумовлена стереотипним сприйняттям інформації, тобто вона формується на основі системи, яка підтримується через діяльність суспільних інститутів і може суттєво впливати на результати діяльності промислового підприємства;
- технологічна – формується на основі фізичної неспроможності отримати, проаналізувати та використати з метою прийняття управлінських рішень всієї існуючої у середовищі інформації;

Досліджуючи сферу забезпечення ЕБПТЗ, можна встановити факт впливу на неї невизначеності умов середовища, що проявляється в існуванні викликів, загроз, ризиків, та небезпек. Існуючі невизначеності у процесі діяльності ПТЗ відображені графічно на рис. 5.20.

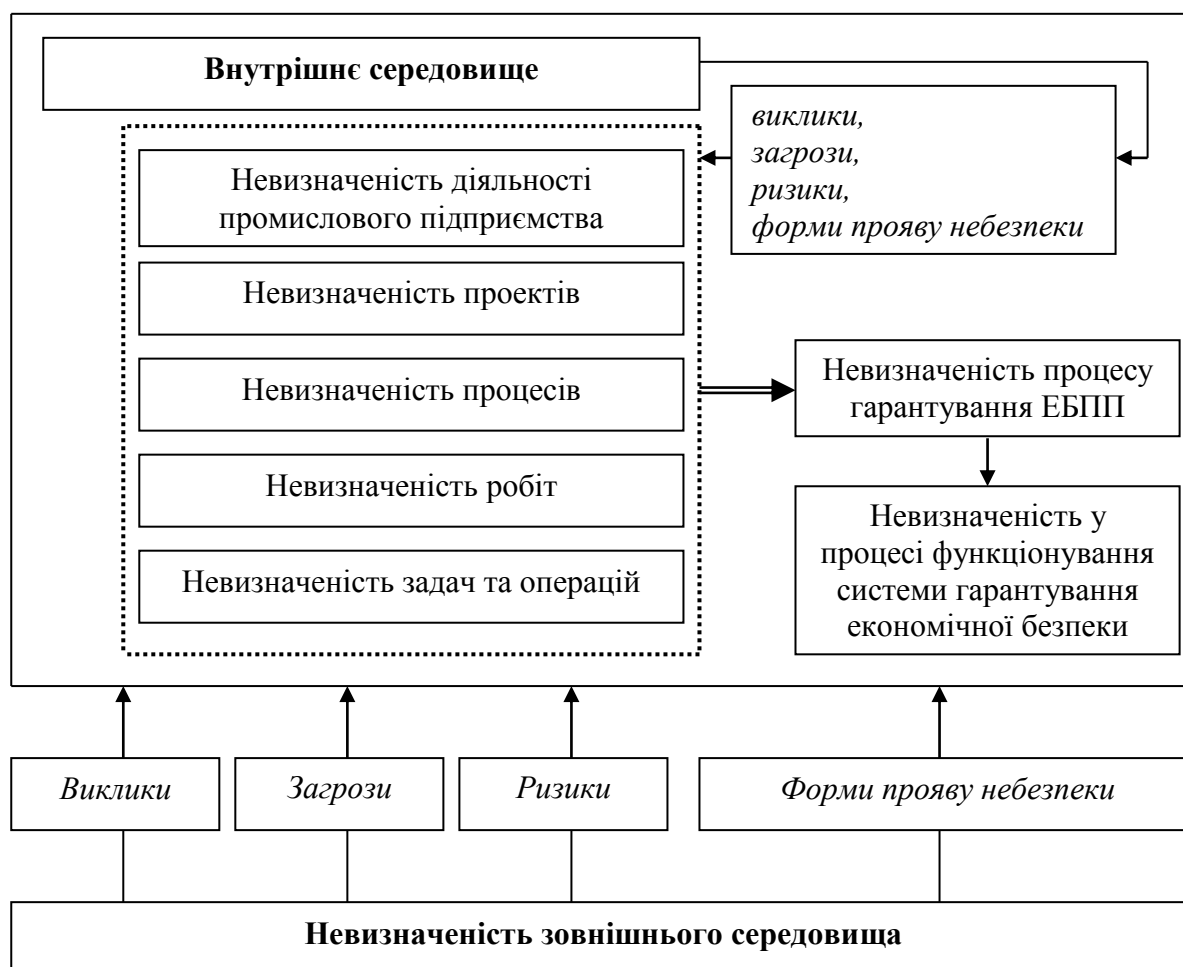

Рис. 5.20. Структурна схема невизначеності у процесі діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів

Джерело: розроблено автором

Істотна вагомість невизначеності полягає в тому, що вона є чинником недосягнення бажаних показників діяльності, в тому числі досягнення високого рівня забезпечення ЕБ. Невизначеність характеризують фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, ступінь впливу і числові значення яких частково відомі або цілком невідомі [263, 571].

Загалом невизначеність у моделях прийняття рішень відображається наявністю декількох можливих розв'язків кожної альтернативної ситуації. Невизначеність характеризується такими поняттями як непередбачуваність, випадковість, неоднозначність, нечіткість. У випадку притаманності зазначених характеристик управлінським рішенням вони не можуть визначати гарантований результат альтернативної ситуації. За таких умов обов'язковим є дослідження або всіх можливих, або найбільш ймовірних результатів.

Невизначеність можна класифікувати двома різновидами:

- невизначеність середовища;
- невизначеність особистісна [328].

Невизначеність середовища обумовлюється неповнотою інформації про фактори впливу внутрішнього і зовнішнього середовища, а особистісна – неоднозначністю сприйняття однієї і тієї ж ситуації різними людьми в залежності від мотивів, рівня знань та досвіду, думок, емоційного стану тощо.

Здебільшого, невизначеність щодо діяльності ПТЗ проявляється в існуванні загрозливих ситуацій, виникнення яких у процесі забезпечення ЕБ може мати значні негативні наслідки.

Зважаючи на те, що діяльність підприємства постійно зазнає впливу деструктивних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, виникає необхідність визначення діапазону значень показників тієї чи іншої функціональної складової діяльності, які дозволяють підтримувати належний рівень ЕБ, а також при якому настає ситуація, що потребує термінового втручання з метою її стабілізації. Але управлінським рішенням, які приймаються для нейтралізації впливу згаданих негативних факторів, також

притаманна невизначеність, що визначається як форма діалектичного зв'язку необхідного та випадкового [116].

Причинами невизначеності можуть бути:

- випадкові помилки управлінського персоналу;
- непередбачені зміни умов розвитку внутрішнього і зовнішнього середовища;
- неминучі похибки під час аналізу складної системи *«природа – суспільство – підприємство – колектив – людина»*;
- запізнення у впровадженні новітніх досягнень НТП;
- об'єктивним або суб'єктивним впливом людського фактора [116].

Обов'язковим аспектом під час прийняття управлінських рішень для стабілізації рівня ЕБ є чітке розуміння відмінностей між потенційною втратою (зумовлюється появою ризиків) та реальною втратою (зумовлюється появою загрози). Необхідно пам'ятати, що прийняті управлінські рішення в сфері забезпечення ЕБ також мають притаманний їм ступінь невизначеності та ймовірного характеру.

З метою уточнення процесу підтримки стабільного рівня ЕБПТЗ, а також попередження/нейтралізації впливу загроз/ризиків доцільно дотримуватися підходу, відображено схематично на рис. 5.21.

Розроблення сценаріїв прийняття або відхилення змін дозволяє визначити можливий шлях розвитку ПТЗ в майбутньому на фоні існування впливу ризиків та загроз, а також визначити набір управлінських рішень, що сприятимуть стабілізації ситуації.

Результативність управлінської діяльності щодо мінімізації впливу ризиків та загроз визначається рівнем впливу загрози, рівнем ризику, рівнем можливих втрат та рівнем ЕБПТЗ (рис. 5.22, а, б).

Для підтвердження стабільного рівня ЕБПТЗ, що свідчить про високий рівень ефективності управлінської діяльності, допустимими є лише низький рівень загрози та низький рівень ризику.

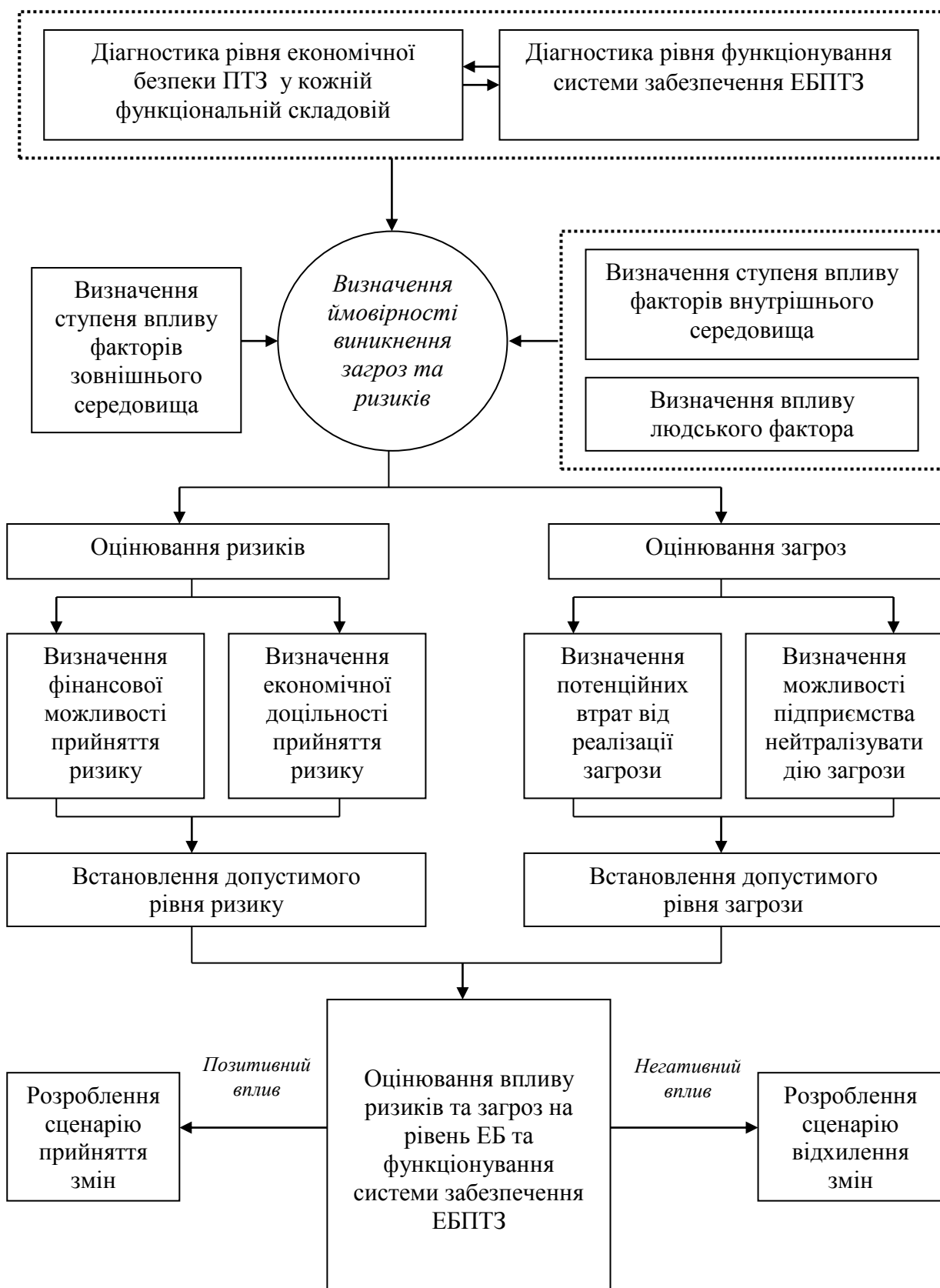
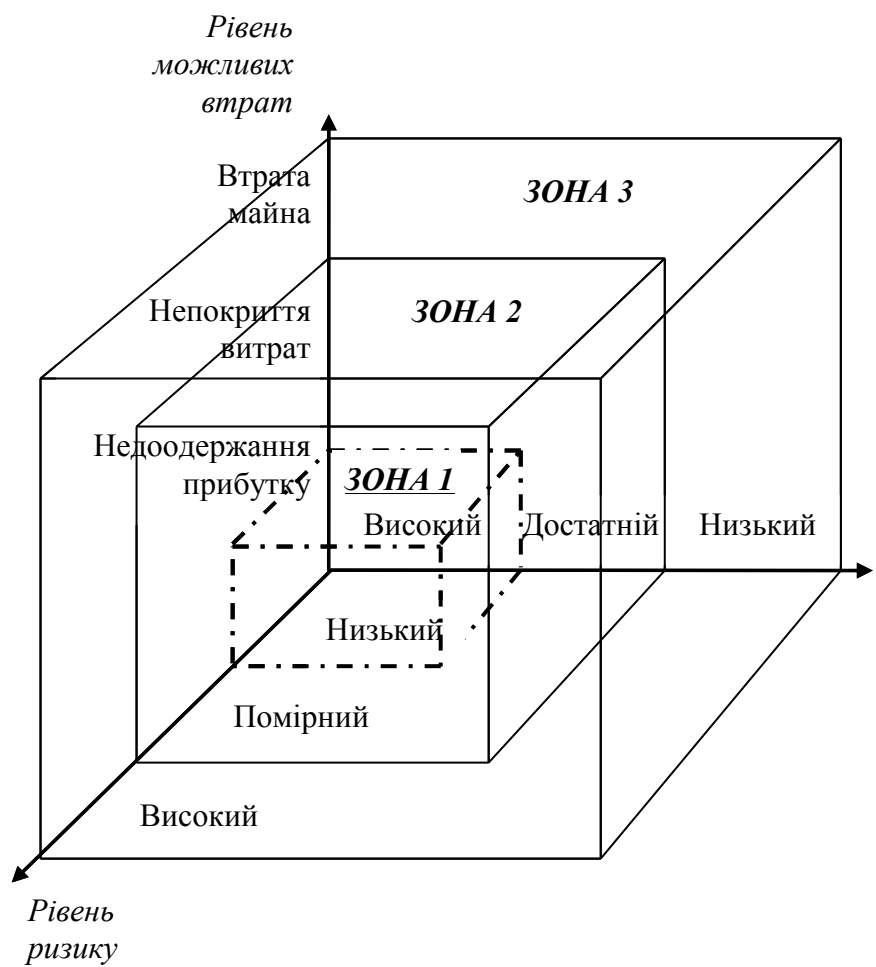
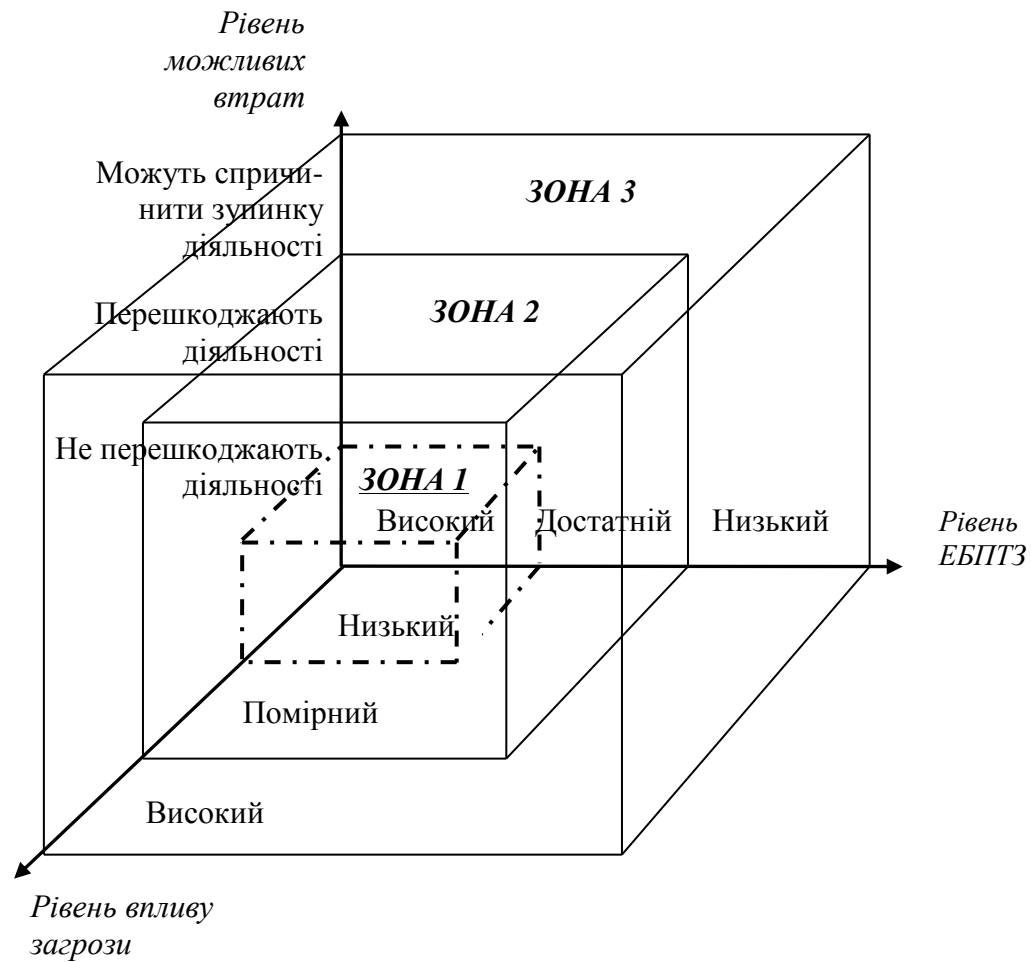

Рис. 5.21. Структурна схема процесу підтримки стабільного рівня економічної безпеки з урахуванням впливу ризиків та загроз

Джерело: розроблено автором

а)

б)

Рис. 5.22. Результативність управлінської діяльності щодо мінімізації впливу ризиків (а) та загроз (б) на рівень ЕБПТЗ

Джерело: розроблено автором на основі [64, 116, 503]

За таких умов управлінці можуть приймати рішення, що дозволяють підтримувати необхідні значення показників діяльності. У випадку вищих значень рівнів загроз та ризиків ускладнюється процес прийняття управлінських рішень, що може призвести до негативних наслідків діяльності та зниження рівня ЕБ суб'єкта господарювання.

Зона 1 (див. рис. 5.22) характеризується низьким рівнем ризику (загрози), що не створює перешкод для підтримки існуючого рівня ЕБПП.

У зоні 2 рівень ризику (загрози) є вищим, що зумовлює потребу розроблення комплексу заходів щодо їхньої мінімізації:

1) хеджування – діяльність, що спрямована на зниження цінових ризиків через укладення ф'ючерсних угод (передбачають контрактну домовленість щодо постачання (купівлі) у визначений у майбутньому час певної кількості товару за ціною на момент укладання угоди);

2) диверсифікація ризиків – дозволяє так розподілити кошти між проектами, де підвищення рівня ризику одного нівелюється зниженням рівня ризику іншого;

3) формування відповідної інформаційної бази, що дозволяє попередити зростання ризиковості;

4) формування удосконалених вимог до процедури підбору кадрів та їхньої атестації;

5) організація захисту підприємства, в тому числі фізична безпека, захист комерційної таємниці;

6) страхування – передбачає захист від несприятливих змін внутрішнього та зовнішнього середовищ та дозволяє гарантовано отримати запланований економічний ефект;

7) постійний моніторинг змін умов зовнішнього та внутрішнього середовищ [221];

8) виявлення слабких сигналів зовнішнього та внутрішнього середовищ і здійснення на їхній основі антисипативного управління.

У зоні 3 найдоцільнішим є використання методів антикризового управління, адже тут можлива втрата майна чи зупинка діяльності промислового підприємства. Антикризове управління передбачає здійснення ряду організаційних, виробничих, економічних, інвестиційних, зовнішньоекономічних, соціальних, екологічних заходів, спрямованих на фінансово-економічне оздоровлення підприємства, неспроможного виконувати свої зобов'язання [319].

Антикризове управління може вводитися лише за умови обґрунтованого висновку служби безпеки, погодженого з керівництвом підприємства.

У структурі СБ в залежності від розмірів та специфіки діяльності ПТЗ, повинні бути задіяні ризик-менеджери, до повноважень яких делегуватиметься виявлення ризиків та інших дестабілізуючих факторів діяльності, а також управління ними і, що дуже важливо, координація зусиль різних підрозділів підприємства щодо мінімізації наслідків інцидентів внаслідок прояву небезпеки. Крім того, діяльність з управління ризиками та загрозами повинна включати:

- розроблення і реалізацію методики виявлення та оцінювання ризиків (загроз);
- визначення умов зниження рівня ризику (загрози), які адаптовані до особливостей підприємства;
- реєстрація та аналіз інцидентів, що трапилися;
- реєстрація та оцінювання заходів щодо підвищення рівня опірності підприємства впливу дестабілізуючих чинників;
- постійний моніторинг проявів та слабких сигналів дестабілізуючих чинників;
- розроблення (адаптація) організаційної структури управління ризиками, розроблення положень та інструкцій для обумовлення її діяльності;
- постійне підвищення рівня кваліфікації ризик-менеджерів.

Функціонування ПТЗ з урахуванням впливу факторів, що можуть спричинити порушення стійкості системи, можна поєднати з вивченням асимптотичної стійкості [87; 553, с. 75].

Функціонування ПТЗ можна представити рядом параметрів

$$L_1=f_1(x); L_2=f_2(x); \dots; L_{n-1}=f_{n-1}(x); L_n=f_n(x), \quad (5.18)$$

де n – кількість параметрів, що характеризуються економічними показниками; L – економічні показники; $f_n(x)$ – функція залежності економічних показників від факторів діяльності промислового підприємства.

Результуючі характеристики діяльності ПТЗ та їхню функціональну залежність можна визначати на основі розв'язки системи рівнянь

$$\begin{cases} \dot{x}(t) = F(t, x, y) \\ \dot{y}(t) = F(t, x, y), \end{cases} \quad (5.19)$$

де t – час (проміжок часу); x, y – фактори діяльності промислового підприємства.

У випадку дослідження часового проміжку $[0, t]$ функціонування керованої системи у ньому описуватиметься диференціальним рівнянням виду

$$\frac{dX}{dt} = F(t, X, U, Q), \quad (5.20)$$

де $X = (x_1, x_2, \dots, x_{n-1}, x_n)$ – вектор економічного стану промислового підприємства (демонструє результати та стан виробничої діяльності); $U = (u_1, u_2, \dots, u_{n-1}, u_n)$ – вектор процесу управління виробничою діяльністю; $Q = (q_1, q_2, \dots, q_{n-1}, q_n)$ – вектор процесу управління ЕБ.

За умови визначеного початкового стану ПТЗ у точці $X(0)$ в часовому проміжку $[0, t]$, де

$$X(0) = X_0 = (X_0^1, X_0^2, \dots, X_0^n), \quad (5.21)$$

а також за наявності деякої множини додаткових параметрів M , яка задається рівнянням

$$M(t, x_1, x_2, \dots, x_{n-1}, x_n) = 0 \quad (5.22)$$

Якщо припустити, що в моделі (5.20) процес управління $\tilde{u}(t)$ узгоджується із траєкторією $\tilde{x}(t)$, то за умови підстановки $\tilde{u}(t)$ в систему рівнянь (5.19) та з

обов'язковим врахуванням умови (5.21), знайдемо $\tilde{x}(t)$. Аналогічно здійснюємо дії для визначення $\tilde{q}(t)$.

Ефективність процесу управління виробничою діяльністю та ЕБ передбачатиме такий вибір $\tilde{u}(t) \in G$ та $\tilde{q}(t) \in G$, щоб в момент часу t інтегральна крива системи (5.19) досягнула поверхні M . Процес управління виробничою діяльністю $(u_1, u_2, \dots, u_{n-1}, u_n)$, процес управління ЕБ $(q_1, q_2, \dots, q_{n-1}, q_n)$ та фазові координати $(x_1, x_2, \dots, x_{n-1}, x_n)$ повинні відповідати обмеженню

$$V_j(x_1, \dots, x_n, u_1, \dots, u_n, q_1, \dots, q_n, t) \leq 0; \quad (5.23) \\ j = 1, 2, 3, \dots, k.$$

V_j можуть також описуватись функціональною залежністю.

У процесі протікання економічних процесів на ПТЗ функцію $V(t, x_1, x_2, \dots, x_{n-1}, x_n)$ можна пояснити як відстань від існуючого стану в момент часу t до бажаного, який відображає поверхня M [87]. При цьому завдання керуючої системи полягає в реалізації заходів, які дозволять максимально зменшити цю відстань. Лише за таких умов можна досягнути бажаного рівня розвитку та рівня економічної безпеки промислового підприємства.

Ряд науковців [50, 89, 536] схилиються до думки, що ефективність процесу управління на підприємстві залежить, в першу чергу, від інформації та перебігу інформаційних процесів. Кожен процес управління передбачає збирання та оброблення інформації, яка є життєво необхідною для розроблення стратегії і тактики управління, вироблення управлінських рішень, організації їхнього виконання, регулювання та контролю [536]. Важливим є розуміння поняття інформаційного забезпечення управлінської діяльності, в зміст якого закладено комплекс даних, що отримуються, обробляються, аналізуються, зберігаються та накопичуються, а також тут повинен враховуватися процес надання корисної інформації для прийняття управлінських рішень [204, 208, 536].

Сфера забезпечення ЕБПТЗ потребує ґрунтового інформаційного забезпечення з метою оцінювання стану внутрішнього і зовнішнього

середовища та прийняття рішень на відповідному рівні в інтересах функціонування підприємства, а також з метою зниження рівня невизначеності.

Вимоги до інформації для управлінської діяльності стають щораз жорсткішими, що зумовлює необхідність вироблення удосконалених технік та технологій процесів оброблення даних в організаційній структурі промислового підприємства. Необхідно відзначити те, що постійно змінюються форми відображення інформації та її структури, комплекс показників, які періодично характеризують стан системи. Однак інформація як ресурс використовується недостатньо. З однієї сторони керівництво підприємств у процесі прийняття управлінських рішень відчуває дефіцит необхідної та своєчасної інформації, а з другої – отримана інформація лише частково обробляється та достатньо використовується. У сучасних умовах важливість інформаційних ресурсів з кожним днем зростає. Ефективне управління будь-якою соціально-економічною системою неможливе без належного інформаційного забезпечення управлінського персоналу. З точки зору промислового підприємства можна говорити про інформаційне забезпечення операцій двох видів:

- 1) орієнтованих на зовнішнє середовище підприємства, тобто ті операції, що зачіпають, крім власних інтересів, ще й інтереси сторонніх контрагентів;
- 2) реалізовуваних всередині підприємства [50].

На ці аспекти необхідно першочергово акцентувати увагу у процесі забезпечення ЕБПТЗ.

Інформаційне наповнення процесу забезпечення ЕБПТЗ є складним та багатокомпонентним, а його метою є викриття на ранньому етапі підступних заходів щодо підготовки недружніх дій з метою завдання економічних збитків та забезпечення відповідних дій за допомогою здобування інформації для планування, підготовки і проведення заходів щодо недопущення можливих дій [452, с. 5].

В основі інформаційного наповнення сфери забезпечення ЕБПТЗ лежить інформаційна діяльність, що є результатом творчого процесу, який включає складний комплекс заходів. Ці заходи здійснюються службою безпеки та її структурними підрозділами з метою збирання та оброблення необхідних відомостей та підготовки проектів документів для керівництва.

Введемо поняття **«інформаційна база процесу забезпечення ЕБПТЗ»** під яким будемо розуміти цілісний обсяг інформації, що відноситься до сфери забезпечення ЕБПТЗ, який отримується у процесі інформаційної діяльності та обробляється протягом визначеного періоду часу. При цьому чим вищі якісні та кількісні характеристики інформації, що обробляється, тим ймовірнішим є досягнення поставлених цілей.

Для досягнення бажаного рівня результативності процесу необхідно сформуванню з урахуванням усіх аспектів інформаційної діяльності (рис. 5.23) інформаційну базу забезпечення ЕБПТЗ.

Необхідно враховувати той факт, що інформаційне наповнення процесу забезпечення ЕБПТЗ повинна організовувати служба безпеки. Неефективним буде процес, якщо виключно служба безпеки у розрізі структурних підрозділів здійснюватиме самостійне збирання та оброблення інформації, а також забезпечуватиме прийняття управлінських рішень на її основі.

Завдання СБ повинне полягати в тому, щоб якісно організувати процес та поєднати можливості різних організаційних структур підприємства, до повноважень яких належить збирання профільних інформаційних даних, що в подальшому можна використати в безпекозабезпечуючих цілях. Виключним завданням СБ у такому випадку є контроль за перебігом та результативністю етапів інформаційної діяльності, адже відповідальність за підготовлені звіти та їхній зміст буде покладена саме на неї.

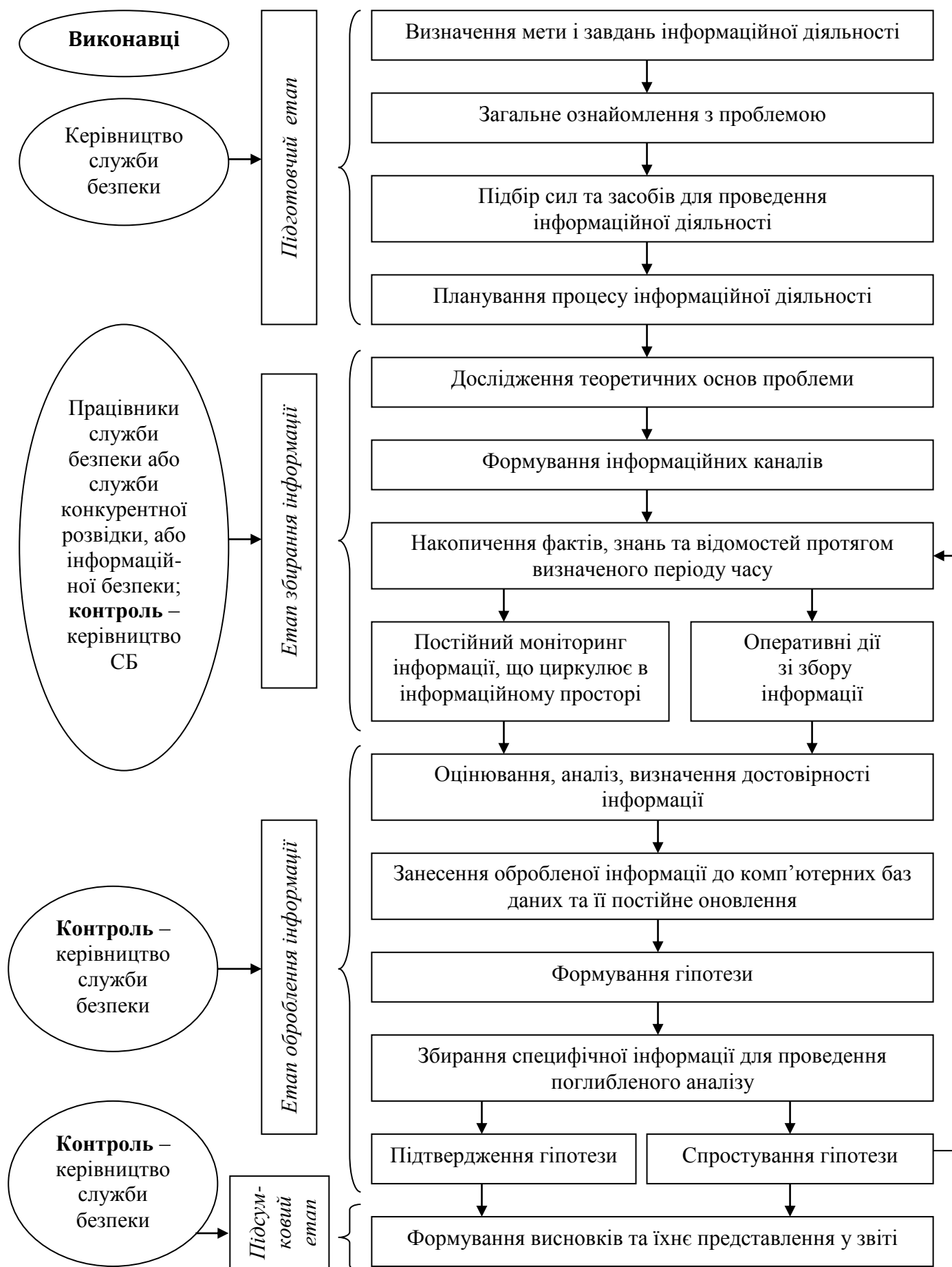

Рис. 5.23. Структура процесу інформаційної діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів для досягнення необхідного рівня ЕБ
Джерело: розроблено автором на основі [89, 161, 452, 536]

Надмірна кількість отриманої інформації може призвести до нестачі часу на її оброблення, неповного аналізу компонентів та призведе до прийняття нерациональних рішень в управлінні. Для отримання реальної картини про стан кадрового потенціалу необхідно постійно збирати оптимальну кількість інформації та аналізувати її. Збій на будь-якому етапі означає перевитрати часу та втрачені можливості реалізації цілей.

У процесі прийняття рішень рекомендується використовувати сучасні комп'ютерні та інформаційні технології, які включають:

- новітні технології комунікацій на основі локальних та розподілених мереж ЕОМ;
- новітні технології оброблення інформації з використанням персональних комп'ютерів і автоматизованих робочих місць;
- новітні технології прийняття рішень з використанням засобів штучного інтелекту (баз знань, експертних оцінок, систем моделювання);
- сучасні високоефективні засоби зберігання інформації (машинна пам'ять, зовнішні носії інформації, бази даних) [45, с. 142-143, 292].

Не можна нехтувати функцією контролю під час здійснення інформаційної діяльності. У зв'язку з тим, що вона є багатоетапним процесом, існує необхідність контролювання ходу виконання кожного з них. Мета контролю повинна полягати в тому, щоб зорієнтувати управлінський процес на прийняття рішень, які дозволять досягнути стратегічні та тактичні цілі.

Основна мета інформаційного наповнення проявляється у формуванні вихідних даних для подальшого прийняття управлінських рішень, що дозволять мінімізувати чи нейтралізувати вплив ризиків, загроз та небезпек на діяльність суб'єкта господарювання. Модель процесу інформаційно-управлінських заходів для нейтралізації впливу дестабілізуючих чинників на рівень ЕБПТЗ відображена графічно на рис. 5.24.

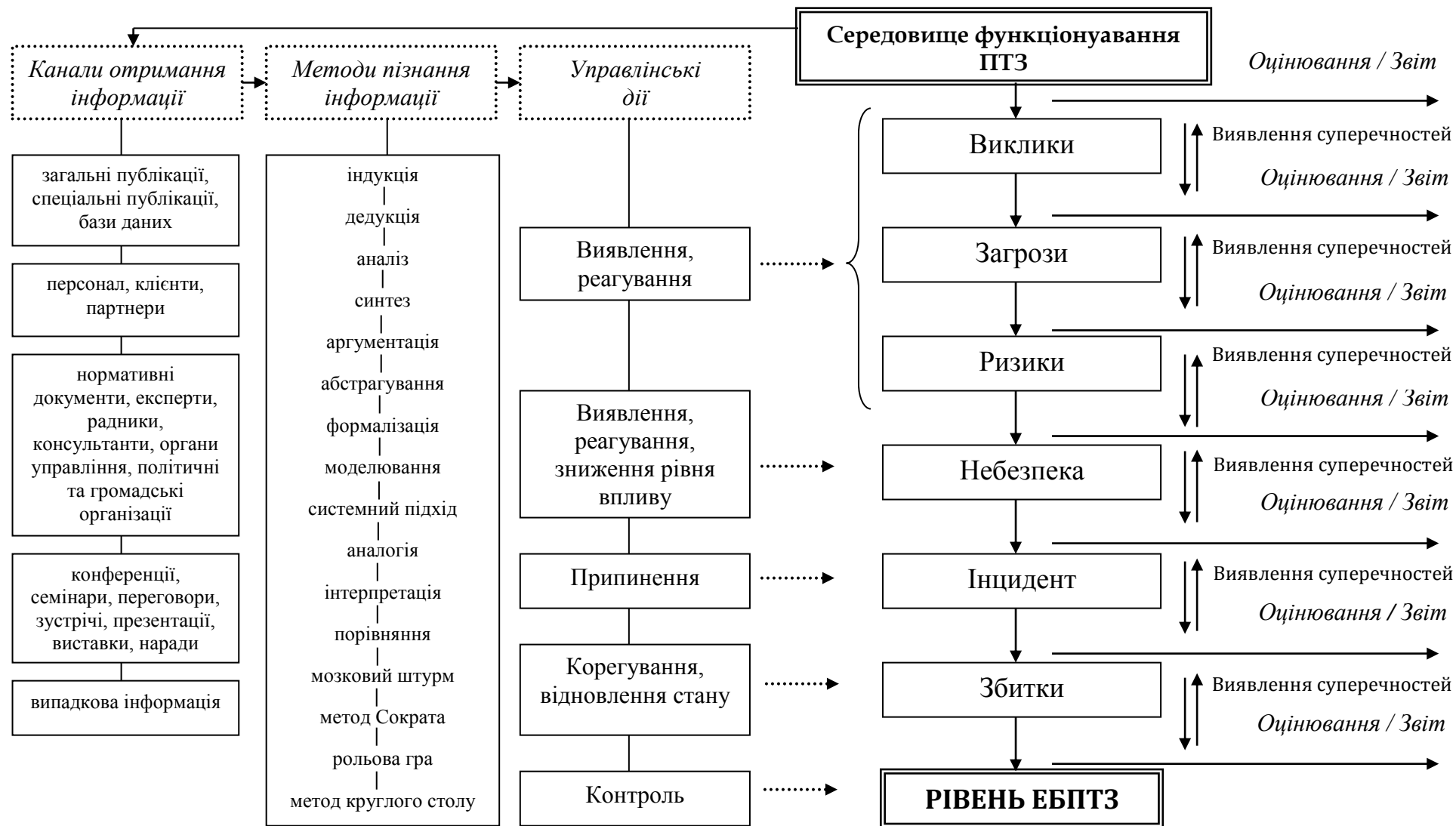

Рис. 5.24. Модель процесу інформаційно-управлінських заходів для нейтралізації впливу дестабілізуючих чинників на рівень ЕБПТЗ

Джерело: розроблено автором

У розробленій моделі процесу інформаційно-управлінських заходів для нейтралізації впливу дестабілізуючих чинників на рівень ЕБПТЗ ключовим елементом є управлінські рішення, які повинні прийматися на основі опрацьованої інформації управлінським персоналом СБ.

Ключовим елементом результативності даного процесу є рівень досвіду, навичок та знань працівників, на яких покладено зазначені вище обов'язки. Лише використання максимальної кількості методів аналізу та пізнання інформації управлінцем дозволить визначити її квінтесенцію, що буде передумовою формування звіту, адекватного до ситуації.

На практиці виникають моменти, які створюють суперечності між умовами функціонування та впливом на діяльність суб'єкта господарювання. Особливого відслідковування потребують аспекти суперечностей, що проявляються в моменти впливу дестабілізуючих факторів. Так, не завжди виклики можуть спричинити появу ризиків, а ті виклики, що були зігноровані, можуть, при випадковому поєднанні інших факторів, стрімко перерости в ризики, які, в свою чергу, можуть зумовити появу загроз та формування небезпеки для функціонування ПТЗ. Ретельного дослідження та аналізування потребують факти інцидентів (реалізації небезпеки), а також рівня збитку, що ними спричинений. Інколи може спостерігатися ситуація, яка демонструє невідповідність між рівнем збитку та рівнем інциденту, це може свідчити про службове недоопрацювання відповідних працівників або про надмірне використання службових повноважень. Такі факти повинні підпадати під обов'язкове службове розслідування керівництва підприємства разом із службою безпеки.

Кожен етап процесу інформаційно-управлінських заходів повинен супроводжуватися написанням звіту, що дозволить відслідкувати хід його виконання та, при потребі, знайти прогалини та недоопрацювання в роботі виконавців.

Особливо важливим є процес загального контролю для забезпечення ефективності функціонування системи забезпечення ЕБПТЗ.

У практиці сучасного менеджменту широко використовується новітня система внутрішнього управлінського контролю – контролінг, який базується на концепції «управління за відхиленнями», що передбачає порівняння планових та фактичних значень показників для дослідження рівня відхилення між ними і вивчення взаємозв'язків [45, с. 153].

З метою досягнення стабільного рівня ЕБПТ доцільно організувати на підприємстві **контролінг функціонування системи економічної безпеки**, *під яким розумітимемо концентрацію контрольних дій у всіх функціональних сферах, вчасне виявлення розбіжностей планових та фактичних результатів діяльності у кожній з цих сфер.*

До завдань контролінгу функціонування системи ЕБПТЗ можна віднести:

- моніторинг ходу процесу з досягнення рівня планових показників у всіх функціональних сферах;
- встановлення рівня відхилення фактичних значень від запланованих;
- визначення стану ЕБПТЗ за рівнем відхилення планових та фактичних значень показників;
- здійснення заходів оперативного управління для зниження рівня розбіжностей планових та фактичних значень показників;
- зміна цілей діяльності підприємства та корегування значень планових показників відповідно до змін умов внутрішнього та зовнішнього середовищ.

Із аналізу завдань контролінгу функціонування системи ЕБПТЗ можна зробити висновок, що даний вид управлінської діяльності повинен окрім внутрішнього контролю забезпечувати формування інформаційної бази процесу, а також аналіз та внесення змін до ведення стратегічного та оперативного планування у зв'язку із виявленими під час контролю фактами.

Для досягнення високої результативності контролінгу функціонування системи ЕБПТЗ необхідно дотримуватися чіткої структуризації та послідовності його етапів за наступним алгоритмом:

- 1) визначення об'єкта контролінгу – управлінські рішення щодо функціонування СЕБ;

2) розроблення основ стратегічного та оперативного контролінгу із визначенням основ довго- та короткострокових цілей у сфері забезпечення ЕБПТЗ;

3) формування та ранжування показників, які будуть базовими для контролю;

4) присвоєння, визначеним у попередньому етапі показникам, кількісних чи якісних значень, які виступатимуть плановими та еталонними для досягнення;

5) ведення моніторингу фактичних значень показників з метою їхнього порівняння із плановими;

6) формування звітів контролінгу, які повинні містити:

- дані про фактичні значення показників;
- ступінь відхилення фактичних значень від планових;
- у випадку, якщо аналізований показник піддається кількісному розкладанню на окремі складові, – факторний аналіз рівня відхилення;
- дослідження умов внутрішнього та зовнішнього середовищ (дестабілізуючих чинників), що стали передумовою відхилень;
- встановлення осіб, які не зупинили та не перешкодили настанню негативних відхилень значень показників [45, с. 155-158].

7) визначення умов та термінів контролю щодо виявлених проблем;

8) розроблення рекомендацій щодо нівелювання діапазону відхилень у випадку неможливості їхнього уникнення та виправлення з подальшим внесенням змін до стратегічного та оперативного планів ПТЗ.

Таким чином, на основі запропонованих шляхів підвищення ефективності функціонування процесу ЕБПТЗ її модель можна зобразити у вигляді, показаному на рис. 5.25.

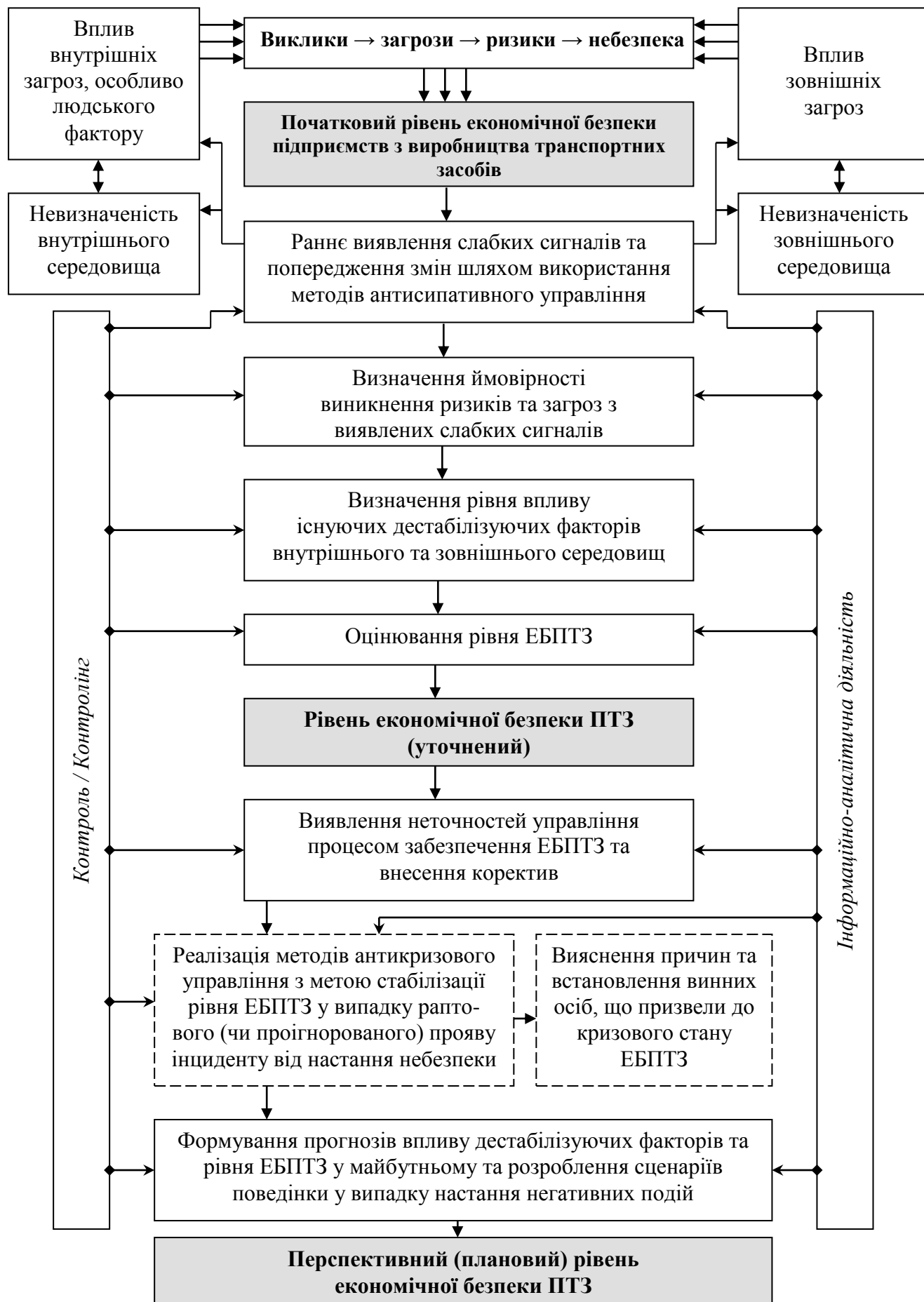

Рис. 5.25. Модель функціонування системи ЕБПТЗ
Джерело: розроблено автором

У випадку, якщо зусилля, які були спрямовані на виявлення слабких сигналів дестабілізуючих факторів, попередження їхнього переростання у небезпеку, адаптацію діяльності підприємства до умов середовища функціонування, корегування процесу управління діяльністю підприємства з метою досягнення стабільного рівня ЕБПТЗ, не принесли бажаних результатів і промислове підприємство потрапило у кризову ситуацію, то єдиним способом її подолання буде використання методів антикризового управління.

Антикризове управління – це система своєчасних прийомів та методів, здатних попередити фінансову кризу і уникнути банкрутства [100, с.216].

Досить суперечливим є перелік факторів, які зумовлюють виникнення кризи у процесі діяльності промислового підприємства. Можна з певністю сказати, що одночасно з факторами, які виникають незалежно від дій суб'єкта господарювання (форс-мажорні обставини, військові конфлікти, падіння рівня економіки, політична криза, вичерпання родовищ природних ресурсів, інфляція, зміни у зовнішньоекономічній політиці тощо), існує ряд факторів, які зумовлені прогалинами в управлінській діяльності на різних рівнях. Зокрема, ігнорування управлінським персоналом інформації, що демонструє зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства, недооцінювання серйозності таких змін, ведення непродуманої кадрової політики та боротьба з тими, хто не підтримує корпоративну позицію або прагне її змінити, уперте дотримання застарілих підходів, що колись забезпечили успіх [560]. На першому місці серед причин виникнення кризових ситуацій є вплив людського чинника [569].

На другому місці з певністю можна відзначити недосконалість фінансової політики і, як результат, – відсутність коштів для рефінансування заборгованості або покриття збитків. У зв'язку з тим, що всі причини взаємопов'язані, то досить складно визначити серед них основну.

З метою стабілізації ситуації, яка призвела до кризового стану, у механізмі антикризового управління пріоритети повинні перебазуватися на мотивування персоналу, формування високого ступеня його лояльності до підприємства, економії ресурсів, обережності, впевненості і соціально-психологічної

стабільності діяльності, ініціативності у вирішенні проблем і пошуку найкращих варіантів розвитку, глибокому аналізу ситуації, професіоналізмі тощо [581].

У залежності від характеру кризи та специфіки діяльності ПТЗ, доцільно вибирати наступні антикризові методи:

- даунсайзинг – адаптація чисельності персоналу та обсягів виробничих потужностей до сформованих ринкових умов, завдяки чому можна суттєво знизити рівень собівартості продукції та постійних витрат;
- реінжиніринг – оптимізація бізнес-процесів промислового підприємства, що дозволить підвищити рівень продуктивності праці, знизити рівень собівартості продукції [405];
- диверсифікація виробництва – налагодження виробництва іншої продукції чи надання послуг, що дозволять залучити додаткові кошти та втримати рівень прибутковості;
- оптимізація організаційної структури – спрямована на вилучення зайвих (не повністю задіяних) ланок організаційної структури з виробничого процесу та на перерозподіл функціональних обов'язків, що дозволяє знизити рівень постійних витрат та собівартості продукції;
- скорочення витрат – передбачає нормування всіх статей витрат і контроль за їхнім дотриманням, дозволяє підвищити рентабельність діяльності;
- аутсорсинг – передача дороговартісних процесів для виконання спеціалізованими компаніями (фахівцями) на платній основі, що дозволяє оптимізувати виробничий процес та скоротити витрати;
- залучення кредитних коштів – дозволяє відновити платоспроможність та продовжити виробничий процес;
- горизонтальна та вертикальна інтеграція – перша передбачає залучення інших підприємств до купівлі більших партій продукції, що значно здешевить її вартість, а друга – тісну взаємодію із постачальниками; ці заходи дозволять знизити рівень витрат та рівень собівартості продукції;

- добровільне злиття – передбачає об'єднання з іншими суб'єктами господарювання, що дозволить відновити стабільність та втриматися на ринку.

Для того, щоб антикризові методи приносили бажані результати, необхідно враховуючи описані у роботі методики та результати інших наукових досліджень [139] і дотримуватися наступних вимог:

- слідкувати за якісним виконанням всіх етапів функціонування системи ЕБПТЗ;

- організувати високоефективну інформаційну діяльність;

- приділяти значну увагу розробленню сценаріїв подолання впливу дестабілізуючих факторів у перспективі;

- залучати висококваліфікованих фахівців до стратегічного планування та розроблення антикризових методів;

- забезпечити децентралізацію влади та відповідальності на структурні підрозділи;

- здійснювати бюджетування діяльності тощо.

Для успішного завершення процесу функціонування ЕБПТЗ необхідно вміло організувати процес прогнозування. Як зазначає О.С. Іванілов, прогноз – це науково обґрунтована гіпотеза щодо ймовірного майбутнього стану економічної системи та економічних об'єктів і показників, що характеризують цей стан. Прогнозування – це процес із розроблення та складання прогнозів [168].

Завдяки прогнозуванню управлінський персонал має змогу змодельовати ситуацію в майбутньому на основі отриманої інформації, а також розробити варіанти поведінки для реалізації комплексних програм. Комплексна програма – це система взаємопов'язаних між собою за змістом, термінами, ресурсами та місцем проведення заходів, дій, які скеровані на досягнення єдиної мети, вирішення загальної проблеми, при цьому в ній наведені цілі, шляхи та способи вирішення проблеми [168, с. 481].

У процесі здійснення прогнозування рівня ЕБПТЗ необхідно дотримуватися наступних методологічних підходів:

- оескриптивний – дозволяє сформувати прогнознi значення на основi дослідження причинно-наслідкових зв'язків із минулими подіями;
- нормативний – встановлює нормативні значення показників, які є бажаними для досягнення в ті чи інші проміжки часу.

Таким чином, метою прогнозування на ПТЗ можна визначити максимальне передбачення умов та результатів діяльності у майбутньому, що дозволить втримати відповідний рівень прибутковості і запобігти реалізації деструктивних факторів середовища функціонування та здійснити вибір оптимального курсу розвитку [444].

Особливість прогнозування з позиції забезпечення ЕБ полягає в тому, що воно повинне здійснюватися на таких часових інтервалах, щоб після отримання прогностичних оцінок було достатньо часу на прийняття управлінського рішення і реалізацію з максимальним ступенем ефективності. Можна погодитися з думкою науковців Дробишевої О.О. та Керничин Ю.В. щодо того, що прогнозування у ресурсномістких галузях народного господарства дозволяє не тільки передбачити напрямки розвитку, але й краще зрозуміти, які цілі необхідно ставити на перспективу і яких наслідків можна очікувати від різнопланового розвитку подій; прогнозування також допомагає обрати способи оптимального розподілу ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей. Ключовим завданням прогнозування є забезпечення можливості передбачення граничних значень результатів процесів функціонування, що характеризують якісні зміни досліджуваних процесів [119].

Таким чином, досліджено та удосконалено методику підвищення ефективності функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів, основні рекомендації якої полягають у наступному:

1) у зв'язку із дослідженим фактом значного впливу людського чинника на функціонування системи ЕБПТЗ встановлено недоцільність її дослідження використовуючи «жорсткі» методи, у зв'язку з чим, рекомендовано

застосовувати методи «м'яких» обчислень, що дозволяють враховувати нестійкість системи при багаторанговому управлінні;

2) для забезпечення високого рівня ефективності функціонування системи ЕБПТЗ доведено необхідність ведення діяльності щодо виявлення слабких сигналів середовища функціонування з метою подальшого використання методів антисипативного управління для попередження настання інцидентів від реалізації деструктивних факторів;

3) удосконалено структуру процесу пошуку та виявлення слабких сигналів у процесі забезпечення ЕБПП;

4) ідентифіковано проблему накопичення інформаційного ресурсу, його зберігання та захисту у процесі дослідження слабких сигналів та забезпечення економічної безпеки; для її нейтралізації структуризовано процес інформаційної діяльності ПТЗ, а також введено поняття «інформаційна база процесу забезпечення ЕБПТЗ»;

5) з метою адекватного інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень для досягнення бажаного рівня ЕБПТЗ розроблено модель процесу інформаційно-управлінських заходів для нейтралізації впливу дестабілізуючих факторів на рівень ЕБПТЗ;

6) встановлено факт впливу невизначеності умов середовища, що проявляється в існуванні викликів, ризиків, загроз та небезпек, на основі чого розроблено структурну схему існування невизначеності у процесі діяльності ПТЗ, а також описано авторський підхід до формування структури процесу підтримки стабільного рівня ЕБПТЗ з урахуванням впливу ризиків та загроз;

7) одним із ключових аспектів високої ефективності функціонування системи ЕБПТЗ визначено введення системи контролінгу (концентрацію контрольних дій у всіх функціональних сферах, вчасне виявлення розбіжностей планових та фактичних результатів діяльності у кожній з цих сфер), а для чіткого його виконання розроблено відповідний алгоритм;

8) враховуючи вплив факторів та високого ступеня невизначеності внутрішнього і зовнішнього середовищ ПТЗ, розроблено модель функціонування системи ЕБПТЗ.

ВИСНОВКИ

Одержані результати полягають у комплексному вирішенні наукової проблеми, а саме розробленні теоретико-методологічних та прикладних положень з формування процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів. Основними результатами, які викладено у монографії, слід вважати такі:

1) Визначальним фактором ефективності діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання є рівень їхньої економічної безпеки, адже саме він дозволяє зробити висновки про фінансову ефективність роботи підприємства; рівень технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу; ефективність менеджменту та оптимальність організаційної структури; рівень кваліфікації персоналу; рівень ефективності НДДКР; вплив результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища; рівень правової захищеності всіх аспектів діяльності підприємства; рівень забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці та рівень інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства; ефективність організації безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна, а також комерційних інтересів; своєчасно реагувати на існуючі небезпеки і загрози, прогнозувати, оцінювати і здійснювати своєчасну підготовку до тих небезпек і загроз, які можуть виникнути у найближчій та віддаленій перспективі. У зв'язку з цим виникає необхідність уніфікації підходів до визначення даної проблеми та розроблення пропозицій для налагодження процесу забезпечення економічної безпеки на вітчизняних підприємствах.

2) На основі вивчення теоретичних аспектів та особливостей трактування представниками вітчизняної та іноземних безпекознавчих шкіл поняття «економічна безпека підприємства» і адаптації даного поняття до галузей народного господарства, зокрема, до транспортного машинобудування.

Під економічною безпекою підприємств з виробництва транспортних засобів автор розуміє комплексне поняття, що характеризує стан і здатність

підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо), щоб надійно захиститися від негативних факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовища, а також інтенсивно мінімізувати вплив чи ліквідувати наслідки реалізації загроз і небезпек, якісно адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами, при цьому змістом поняття є сукупність заходів, які сприяють підтриманню належного рівня конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, і дозволяють забезпечити високу вмотивованість працівників за результатами їх трудових досягнень.

3) Формалізовано поняття та розроблено структуру процесу забезпечення економічної безпеки підприємств транспортного машинобудування, відмінною особливістю якого є виокремлення окремим етапом визначення та подальше корегування стратегії управління економічною безпекою з врахуванням впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ, сформованої системи економічної безпеки та ресурсного забезпечення (ключовим елементом, якого є кадровий фактор). При цьому послідовність етапів даного процесу запропоновано наступну: 1 – формування стратегічних цілей діяльності, 2 – аналіз позиції підприємства та визначення загроз на внутрішньому та зовнішньому рівнях; 3 – здійснення прогнозу масштабності наслідків впливу негативних факторів і загроз на діяльність підприємства; 4 – розроблення напрямків діяльності щодо протидії загрозам; 5 – формування організаційної структури для реалізації стратегії; 6 – формування тактики та ресурсне забезпечення; 7 – оцінювання рівня економічної безпеки; 8 – вибір стратегії управління економічною безпекою і шляхів її реалізації.

4) Здійснено ґрунтовний аналіз базових понять у сфері забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів «виклики», «загрози», «ризики», «небезпеки», що створило можливість інтегрувати їх у систему та встановити причинно-наслідкові зв'язки, а також чітко розмежувати самі поняття для адекватного прийняття управлінських

рішень з метою стабілізації рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання вітчизняної машинобудівної промисловості.

5) Досліджуючи наукові праці щодо формування системи економічної безпеки підприємств, зроблено висновок про відсутність єдиного підходу, що зумовило потребу додаткових ґрунтовних досліджень у даній сфері. У результаті, на основі авторських напрацювань, візуалізовано структуру системи економічної безпеки підприємств вітчизняної машинобудівної промисловості та деталізовано її елементи. Крім того, запропоновано визначення системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів, під якою автор розуміє організовану сукупність взаємопов'язаних елементів зовнішнього та внутрішнього середовищ промислового підприємства, діяльність яких спрямована на сприяння у досягненні його стратегічних і тактичних цілей шляхом захисту інтересів суб'єкта господарювання від впливу дестабілізуючих чинників.

6) Встановлено, що ефективність управління сферою забезпечення економічної безпеки залежить, насамперед, від кадрового та інформаційного забезпечення. Зважаючи на це обґрунтовано вагомість формування та забезпечення результативної діяльності і розроблено структуру процесу діяльності служби безпеки підприємства як основного підрозділу у даній сфері.

7) Інноваційна діяльність є однією із рушійних сил розвитку підприємств у світі, однак аналіз вітчизняної практики продемонстрував низький рівень інноваційної активності підприємств, що зумовлено прогалинами у процесі державної підтримки та внутрішньо-корпоративного управління інноваційною діяльністю, а також проблемами із фінансуванням та рядом інших факторів. Наслідком цього є високий рівень використання застарілих технологій та низький рівень освоєння сучасних і новітніх технологій. Водночас здійснення інноваційної діяльності підприємствами транспортного машинобудування вимагає значних зусиль для підтримки стабільного рівня економічної безпеки, адже саме цей вид діяльності супроводжується впливом значної кількості дестабілізуючих факторів і є найбільш ризиковим. У зв'язку з цим, розроблено

схему впливу інноваційних ризиків на стадії життєвого циклу інноваційної діяльності підприємств і запропоновано систему управління цими ризиками.

8) Досліджено рівень економічної безпеки промисловості як галузі народного господарства шляхом побудови економетричної моделі. За основу прийнято факт, що основним результатом стабільного функціонування суб'єктів господарювання є рівень прибутку. Оскільки рівень валового прибутку визначається різницею виручки від реалізації продукції та собівартістю цієї продукції, то залежними змінними у моделі визначено виручку від реалізації продукції та собівартість продукції. Під час вибору залежних змінних зважалося на те, що економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів визначається на основі ефективності використання корпоративних ресурсів для забезпечення належного рівня безпеки у кожній функціональній складовій (внутрішні: фінансова, кадрова, техніко-технологічна, інноваційна, виробнича, інформаційна, екологічна, силова, правова; зовнішні: ринкова, інтерфейсна), тому ними визначено: матеріальні затрати, вартість основних засобів, вартість необоротних активів, вартість оборотних активів, рівень амортизації, рівень витрат на оплату праці та рівень відрахувань на соціальні заходи.

Результати розрахунків вказують на значну кореляційну залежність різних показників техніко-технологічної та ресурсної сфер. У результаті досліджень на основі даних протягом 9-річного періоду виокремлено такі максимально статистично незалежні показники як вартість основних засобів та рівень амортизації, що характеризують техніко-технологічну сферу, та рівень матеріальних затрат і оборотних активів, що характеризують ресурсну сферу.

Встановлено факт відсутності вагомого впливу рівня витрат на оплату праці, що зумовлює зростання напруженості в колективах промислових підприємств і є актуальною загрозою економічній безпеці.

9) За результатами дослідження секторальної структури рівня економічної злочинності у регіонах України можна стверджувати, що впродовж 2009 – 2012 рр. у результаті неправомірних дій на підприємствах у східному регіоні фіксувалася найбільша кількість економічних злочинів (серед усіх

регіонів України). Дана ситуація дозволяє зробити висновок, що рівень економічної безпеки промислових підприємств у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Одеській областях характеризується незадовільними показниками. У зв'язку із виявленою проблемою розроблено рекомендації щодо декриміналізації підприємницького середовища в Україні.

10) Здійснено систематизацію зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці автомобілебудівних підприємств через встановлення і статистичне підтвердження переліку ключових загроз, поетапне застосування теорії графів та матричного аналізу, що дало змогу побудувати відповідні моделі та на основі цього обґрунтувати пріоритетні напрямки удосконалення управління економічної безпекою підприємств через застосування взаємоузгоджених дій на макро- та мікрорівні.

11) На основі аналізу показників кадрової сфери промисловості України визначено пріоритетність впливу факторів, пов'язаних із персоналом, на рівень економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів; встановлено, що пріоритетними факторами є мотивація праці та лояльність працівників. На основі цього побудована модель взаємозв'язку процесу управління лояльністю працівників підприємства з рівнем його конкурентоспроможності та економічної безпеки; розроблена комплексна система управління персоналом підприємств з виробництва транспортних засобів з позиції забезпечення їх економічної безпеки.

12) На основі ґрунтового аналізу макроекономічних загроз економічній безпеці підприємств з виробництва транспортних засобів:

а) визначено найбільш впливовими корупцію, тіньову економіку та рейдерство;

б) удосконалено перелік причин та наслідків корупції на розвиток підприємництва, розроблено спектр наслідків корупції на діяльність підприємств з виробництва транспортних засобів;

в) шляхом проведення математичних розрахунків продемонстровано вплив рівня економічної злочинності на рівень ВРП, що безпосередньо демонструє результати діяльності підприємств;

г) узагальнено причини поширення тіньової економіки в Україні і розроблено схему процесу тіньової діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів;

д) шляхом проведення експертного оцінювання визначено вплив проявів тіньової економіки на сфери національної безпеки та підприємництва, що дозволило згрупувати види впливу за кластерами;

е) розроблено комплекс заходів із протидії рейдерства вітчизняними підприємствами;

є) проаналізовано міжнародний досвід протидії макроекономічним загрозам і розроблено рекомендації для удосконалення вітчизняної політики у даній сфері.

13) Встановлено необхідність дослідження та реагування на слабкі сигнали внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємств з виробництва транспортних засобів, які трактувати як прояв дестабілізуючих чинників – «виклики», а також здійснення на основі їхнього аналізу антисипативного управління для досягнення високого рівня функціонування системи забезпечення економічної безпеки. З врахуванням цього розроблено поетапну структуру процесу виявлення слабких сигналів у процесі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання промисловості.

14) У результаті формалізації підприємств з виробництва транспортних засобів як соціальних систем з властивостями нечіткого характеру встановлено недоцільність дослідження сфери забезпечення економічної безпеки використовуючи «жорсткі» методи, у зв'язку з чим, рекомендовано застосовувати методи «м'яких» обчислень, що дозволяють враховувати нестійкість системи при багаторанговому управлінні. З врахуванням виявлених обставин побудована модель системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з урахуванням теорії «м'яких» обчислень. На основі запропонованої моделі можна встановити систему взаємозв'язків в системі економічної безпеки підприємств, а також змодельовати ключовий аспект ефективності її функціонування – вплив людського фактора на вибір сценаріїв поведінки системи.

15) Удосконалено модель оцінювання рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств, яка, на відміну від існуючих, уможливлює визначення інтегрального показника, що враховуючи безпеку щодо кожного окремого індикатора та функціональної складової, передбачає отримання тактичної та стратегічної оцінки з метою розроблення адекватних до ситуації рішень у сфері управління економічною безпекою підприємств.

16) Обґрунтовано методологічні засади вибору стратегії управління економічною безпекою підприємства шляхом використання теорії нечітких множин, основною компонентою яких є функції належності, побудовані з використанням терм-множини значень і лінгвістичних термів факторів, що дозволили отримати нечіткі логічні рівняння впливу лінгвістичних змінних на управління економічною безпекою, що уможливлює прогнозування застосування однією із трьох базових стратегій «захисна», «адаптаційна» та «пасивна» як адекватної наявним можливостям управління економічною безпекою.

17) З метою підвищення ефективності функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів розроблено рекомендації, які полягають у наступному:

а) ідентифіковано проблему накопичення інформаційного ресурсу, його зберігання та захисту у процесі дослідження слабких сигналів та забезпечення економічної безпеки; для її нейтралізації структуризовано процес інформаційної діяльності підприємств, а також введено поняття «інформаційна база процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів»;

б) з метою адекватного інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень для досягнення бажаного рівня економічної безпеки розроблено модель процесу інформаційно-управлінських заходів для нейтралізації впливу дестабілізуючих факторів на рівень економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів;

в) встановлено факт впливу невизначеності умов середовища, що проявляється в існуванні викликів, ризиків, загроз та небезпек, на основі чого

розроблено структурну схему існування невизначеності у процесі діяльності підприємств, а також описано авторський підхід до формування структури процесу підтримки стабільного рівня економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з урахуванням впливу ризиків та загроз;

г) одним із ключових аспектів високої ефективності функціонування системи економічної безпеки визначено введення системи контролінгу (концентрацію контрольних дій у всіх функціональних сферах, вчасне виявлення розбіжностей планових та фактичних результатів діяльності у кожній з цих сфер), а для чіткого його виконання розроблено відповідний алгоритм;

д) враховуючи вплив факторів та високого ступеня невизначеності внутрішнього і зовнішнього середовищ промислових підприємств, розроблено модель функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів.

18) У монографії доведено, що забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів є комплексним управлінським процесом, який вимагає прийняття адекватних рішень менеджерами різних рівнів для досягнення стабільного функціонування тепер та у майбутньому. Ключовим аспектом успішності процесу є вчасне реагування на прояви дестабілізуючих факторів і оцінювання рівня економічної безпеки з метою визначення ефективності організованого процесу на підприємстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авторинок України: Прогноз на 2012 р. // Маркетинг в Україні, 2011. – № 5-6. – С. 34-38.
2. Адамів М.Є. Антисипативне управління як передумова економічного розвитку підприємства / М.Є. Адамів // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Теорія та практика управління економічним розвитком», (м. Київ, 22-24 листопада 2012 р.). – Донецьк: ООО «Фирма «Друк-Инфо», 2012. – В 3 т. – Т.1. – С. 186-187.
3. Адамів М.Є. Сутність та роль антисипативного управління на підприємствах / М.Є. Адамів // Галицький економічний вісник, 2010. – № 3 (28). – С. 112-121.
4. Адрианов В.Д. Практика и методы борьбы с коррупцией в США / В.Д. Адрианов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viperson.ru/wind.php?ID=631764>.
5. Александров В.И. Формирование структуры противодействия коррупции в России / В.И. Александров // Вопросы государственного и муниципального управления, 2011. – № 2. – С. 39-52.
6. Амоша О.І. Активізація інноваційної діяльності: монографія / О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. – Донецьк: НАН України, Інститут економіки промисловості, 2007. – 328 с.
7. Ангелко І. Тіньова діяльність як джерело доходу: основні форми вияву / І. Ангелко // Галицький економічний вісник, 2010. – № 2 (27). – С.108-115.
8. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
9. Антикризове корпоративне управління: теоретичні та прикладні аспекти: [монографія] / С.С. Гасанов, А.М. Штангрет, Я.В. Котляревський, О.В. Мельников, Т.С. Мінаєва. – К.: Акад. фін. упр., 2012. – 301 с.
10. Антикризове управління та фінансова санація підприємств: [навч. посіб.] / В.І. Воробйов, А.М. Штангрет, О.М. Петрашова, О.В. Мельников. – К.: Укр. наук.-дослід. ін-т спец. видів друку, 2011. – 396 с.
11. Антипов В.І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В.І. Антипов. – Вінниця: ДП ДКФ, 2006. – 1040 с.
12. Антисипативное управление сложными экономическими системами: модели, методы, инструменты: монография / Р.А. Руденский. научн. ред проф. Ю. Г. Лысенко. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – 257 с.
13. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: [монографія] / Л.Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
14. Ареф'єв С.О. Определение категории «экономическая безопасность предприятия» / С.О. Ареф'єв // Бізнес Інформ, 2009. – № 3 – С. 82-85.
15. Ареф'єва О.В. Побудова моделей ключових загроз на шляху до економіки знань в Україні / О.В. Ареф'єва, В.М. Сеньківський, А.М. Штангрет, О.В. Мельников // Наукові записки. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2011. – Вип. 2 (35). – С. 52-67.
16. Арнольд В.И. «Жесткие» и «мягкие» математические модели / В.И. Арнольд – М.: МЦНМО, 2004. – 32 с.
17. Артамонова Н.С. Визначення рівня економічної безпеки підприємства задля забезпечення ефективного адміністрування [Електронний ресурс] / Н.С. Артамонова, А.В.

- Атрашкова // Економіка: реалії часу: [електрон. журн.], 2012. – № 1. – С. 19-23. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No1/19-23.pdf>.
18. Артур Вайс. Краткое руководство по конкурентной разведке: как собирать и использовать информацию о конкурентах. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ci-razvedka.narod.ru/Arthur_Weiss_Brief_Guide_CI.html.
19. Артюхов В.В. Общая теория систем. Самоорганизация, устойчивость, разнообразие, кризисы / В.В. Артюхов. – М.: Либроком, 2009. – 223 с.
20. Аутсорсинг безопасности во всех красках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infocon.ru/art103>.
21. Бабич Т. Рейдерство в Україні – загроза національній безпеці / Тетяна Бабич // Віче, 2010. – № 14. [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://www.viche.info/journal/2105/>.
22. Базиліук А.В. Тіньова економіка в Україні: [монографія] / А.В. Базиліук, С.О. Коваленко. – К.: НДІЕІ Мінекономіки України, 1998. – 206с.
23. Бакіко Є.О., Довгань Л.Є. Сучасні технології управління ефективним розвитком підприємства. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-2.pdf>.
24. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Організація праці менеджера: [підручник] / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – 2-е вид-ня, перероб. та доп. – К.: «Професіонал», 2007. – 416 с.
25. Балабанюк Ж.М. Аналіз показників руху персоналу організації / Ж.М. Балабанюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=650>.
26. Баланс основних засобів України за 2012 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2013 р. – 23 с.
27. Балясный М.Я. Экономическая безопасность бизнеса в современной России: [учебное пособие]. / М.Я. Балясный. – Оренбург: Академия проблем безопасности, обороны и правопорядка, 2008. – 260 с.
28. Бандурка О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я., Червяков І.М. Основи економічної безпеки: [підручник] / О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петрова, І.М. Червяков. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
29. Барановский А., Саенко В. Проблемы собственности и легализации капиталов и доходов в Украине / А. Барановский, В. Саенко // Зеркало недели, 2001. – 15 травня.
30. Бариліук Ю. Лояльність персонала: тест пройдено, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.training.com.ua/live/news/Loyalnost_personala_test_proiden.
31. Безбожний В.Л. Організаційні засади забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства / В.Л. Безбожний // Вчені записки Університету "КРОК". Зб. наук. праць. – К.: Ун-т економіки та права "КРОК", 2008. – Вип. 18. – Т. 4. – С. 9-17.
32. Безопасность бизнеса. Опыт США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://union.kz/ru/biz/bezop/securitymeth/secbususa/txt.shtml>.
33. Безопасность по-французски. Viva la France!// «Best of Security», 2006. – № 9. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.bos.dn.ua/view_article.php?id_article=160.
34. Безопасность социума. Словарь справочник / Кажегельдин А., Дзлиев М., Потрубач Н. – М., 1997. – 101 с.

35. Безпека господарської діяльності підприємства, установи, організації: [довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників] / С.В. Мельник, Л.В. Гнилицька, П.Я. Пригунов та ін. – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2011. – 57 с.
36. Безпека підприємницької діяльності в регіоні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reff.net.ua/8252-Bezopasnost_predprinimatel_skoiy_deyatel_nosti_v_regione.html.
37. Бек Ш. Авто настрой / Шавкат Бек // Бизнес, 2012. – № 5. – С.136-138.
38. Белінська Я.В. Інституції та економічний розвиток / Я.В. Белінська // Актуальні проблеми економіки, 2004. – № 2. – С. 36-49.
39. Бендиков М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / М. Бендиков // Консультант директора, 2000. – № 2. – С. 7-13.
40. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М.А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом, 2000. – №2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiev-security.org.ua/box/11/104.html>.
41. Бешелев С.Д. Экспертные оценки в принятии плановых решений / С.Д. Бешелев, Ф.Г. Гурвич. – М.: Экономика, 1976. – 79 с.
42. Бирик С.П., Сюта Г.М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С.П. Бирик, Г.М. Сюта; за ред. С.Я. Єрмоленко. – Харків: Прапор, 2012. – 623 с.
43. Бинько И., Шлемко В. Как обеспечить экономическую безопасность Украины? // Всеукраинские ведомости, 1997. – № 138 (810). – С. 3.
44. Білінський Й.Й. Електронні системи: [навч. посіб.]. / Й.Й. Білінський, К.В. Огородник, М.Й. Юкиш. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 208 с.
45. Білоус Я.Ю. Аналіз підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства» / Я.Ю. Білоус // Економіка Менеджмент Підприємництво, 2011. – № 23 (II). – С. 241-247.
46. Білошкурська Н.В., Білошкурський М.В. Теоретичні аспекти економічної безпеки підприємств / Н.В. Білошкурська, М.В. Білошкурський // Сталій розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал, 2013. – № 2'2013 (19). – С. 85-89.
47. Білошкурська Н.В. Потреба у функціонуванні економіко-організаційного механізму економічної безпеки підприємств / Н. В. Білошкурська // Фін.-кредит. діяльн.: пробл. теорії та практики. Зб. наук. пр., 2012. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 149-154.
48. Блажевич О.Г. Фінансова безпека організацій рекреаційної сфери / Ю.М. Воробйов, О.Г. Блажевич // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції, 2010. – № 2 (7). – С. 12-19.
49. Бондаренко И.А. Коррупция: экономический анализ на региональном уровне: [учебное пособие] / Бондаренко И.А. – Санкт-Петербург: Петрополис, 2001. – 87 с.
50. Боровицкая М.В. Информационное обеспечение управления деятельностью хозяйствующего субъекта / М.В. Боровицкая // Вектор науки ТГУ. Специальный выпуск, 2010. – № 1. – С. 33-36.
51. Боротьба з корупцією стає одним з державних пріоритетів // Акценти тижня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=647172>.
52. Борьба с коррупцией: теория жизненного цикла. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://slon.ru/russia/borba_s_korrupciey_teoriya_zhiznennogo_cikla-353178.xhtml.

53. Бродский Б.Е. Теневые структуры и виртуальные ловушки: модели неформального сектора в переходных экономиках / Б.Е. Бродский // Экономический журнал ВШЭ, 2000. – № 4. – С. 433-453.
54. Брягин О.В. Безопасность Вашего бизнеса. Советы постороннего. Системный подход, аналитические материалы, практические рекомендации. – К.: КНТ, 2006. – 228 с.
55. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели. Вопросы экономики / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазаренко. – 1995. – № 1. – С. 127-134.
56. Валуев Б.І., Валуев Ю.В. Загрози і ризик зовнішньоекономічної діяльності у світовій економіці: класифікаційний аспект / Валуев Б.І., Валуев Ю.В. // Економічні інновації, 2012. – Вип. № 51. – С. 64-72.
57. Валуев Ю.Б. Процесно-функціональне управління промисловим підприємством: [монографія] / Ю.Б. Валуев // Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2011. – 296 с.
58. Варналій З.С. Дослідження процесу планування та здійснення рейдерської атаки / З.С. Варналій, З.Б. Живко, М.І. Копитко // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми соціально-економічного розвитку підприємництва» (14-15 листопада 2013 р.). – Дніпропетровськ: «Герда», 2013. – С. 218-221. – (Серія «Економіка і фінанси»).
59. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством / В.О. Василенко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/60/4204.html>.
60. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
61. Васильців Т.Г. Чинники та джерела загроз економічній безпеці підприємства / Т.Г. Васильців, М.Б. Пасічник // Науковий вісник НЛТУ України. Збірник науково-технічних праць, 2008. – Вип. 18.10. – С. 128-135.
62. Ващекин Н.П., Дзиев М.И., Урсуп А.Д. Экономическая безопасность: институциональный подход: [монография] / Н.П. Ващекин, М.И. Дзиев, А.Д. Урсуп. – М.: Изд-во МГУК, 2000. – 375 с.
63. Вербик М. Путеводитель по современной эконометрике. Пер. с англ. В.А. Банникова / Науч. ред. и предисл. С. А. Айвазяна. – М.: Научная книга, 2008. – 616 с.
64. Вербицька Г.Л. Управління економічним ризиком / Г.Л. Вербицька // Фінанси України, 2004. – № 4. – С. 34-40.
65. Вермінська О.М. Фінансування інновацій відповідно до етапів життєвого циклу / О.М. Вермінська // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал, 2012. – № 10. – С. 205-209. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_10/205.pdf.
66. Верьовкін А.В. Система індикаторів оцінки рівня економічної безпеки підприємства / А.В. Верьовкін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Economics/32644.doc.html.
67. Вишнівська Б. Методи мінімізації фінансових ризиків / Б. Вишнівська // Економіст, 2007. – № 6. – С. 58-59.
68. Вишняков Я.Д., Марченко С.А. Управление обеспечением безопасности предприятий: экономические подходы / Я.Д. Вишняков, С.А. Марченко // Менеджмент в России и за рубежом, 2001. – №5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mevriz.ru.

69. Вікторова О.В., Коваль А.О. Використання «м'яких» обчислень в інтелектуальних інформаційно-вимірювальних системах дорожніх машин / О.В. Вікторова, А.О. Коваль // Вестник ХНАДУ, 2011. – Вып. 53. – С. 111-117.
70. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємстві: [монографія] / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
71. Вітлінський В.В. Штучний інтелект у системі прийняття управлінських рішень / В.В. Вітлінський // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці, 2012. – № 1. – С. 97-118.
72. Влияние коррупции на экономический рост. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bezkor.ru/materials/19/>.
73. Внукова Н.М. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії і практики: [монографія] / Н.М. Внукова, В.А. Смоляк. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 184 с.
74. Войнаренко М.П. Управління економічною безпекою підприємств на основі відхилень порогових показників / М.П. Войнаренко, О.Ф. Яременко // Економіст, 2008. – № 12. – С. 60-64.
75. Волженкин Б.В. Коррупция / Б.В. Волженкин. – СПб.: Санкт-Петербургский юридический ин-т. Генер. Прокуратуры РФ, 1998. – 260 с.
76. Вопросы инновационной политики и экономической безопасности деятельности предприятий. / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: 1992. – 210 с.
77. Воробйов В.І. Побудова моделі ключових загроз економічної безпеки вітчизняних поліграфічних підприємств / В.І. Воробйов, І.В. Піх, О.В. Мельников, А.М. Штангрет // Поліграфія і видавнича справа, 2010. – № 2 (52). – С. 18-30.
78. Воробйов В.І. Стан та загрози кадровій безпеці на підприємствах поліграфії / А.М. Штангрет, В.І. Воробйов // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 252. – В 6 т.: Т. 1. – С. 229-237.
79. Вступ до методів оптимізації та теорії технічних систем: [навч. посіб.] / А.В. Усов, Г.О. Оборський, Ю.О. Морозов, К.О. Дубров. – Одеса: Астропринт, 2005. – 496 с.
80. Гайдуцький П.І., Пустовіт Р.Ф. Дослідження нормативних аспектів вітчизняного інституціонального середовища / П.І. Гайдуцький, Р.Ф. Пустовіт // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. тез доп. за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 4 - 5 червня 2010 року. – Суми: НБУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. – С. 313-327.
81. Гапоненко В.Ф., Беспалько А.Л., Власков А.С. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы. / В.Ф. Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков. – М.: Издательство «Ось-89», 2007. – 208 с.
82. Гарбар К.В. Морель виявлення передумов появи кризових ситуацій у внутрішньому середовищі підприємства / К.В. Гарбар // Вісник Національного транспортного університету. В 2-х ч. – К.: НТУ, 2012. – Випуск 26. – Ч. 1. – 620 с.
83. Гевелинг Л. Учение о коррупции: часть I. / Л. Гевелинг // Интернет-Издание Агентства по борьбе с коррупцией в РФ. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.korrup.ru/index.php?s=5&id=59&d=&m=52&y=2013&PHPSESSID=9bb515404ff59e42a43cd112f8ca37e8>.
84. Гега П.Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання / П.Т. Гега // Боротьба з організованою злочинністю (теорія і практика). Науково-практичний журнал. – К., 2004. – № 10. – с. 10-18.

85. Гега П.Т. Порівняльний аналіз інституту банкрутства / П.Т. Гега // Боротьба з організованою злочинністю (теорія і практика). Науково-практичний журнал. – К., 2004. – № 9. – С. 128-138.
86. Гічова Н.Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства: автореф. дис. к.е.н.: 08.06.04 / Гічова Наталія Юріївна. – Дніпропетровськ, 2010. – 23с.
87. Гончаренко Л. Экономическая безопасность предприятия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psj.ru/saver_magazines/detail.php?ID=8445.
88. Гончаренко О.М. Методичні аспекти оптимального управління стійкості підприємства / О.М. Гончаренко // Вісник соціально-економічних досліджень, 2012. – № 39 – С. 39-43.
89. Горячева К.С. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства / К.С. Горячева // Актуальні проблеми економіки, 2003. – № 9 (27). – С. 43-49.
90. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.06.01 / К.С. Горячева. – К.: Київський національний університет технологій та дизайну, 2006. – 17 с.
91. Горячова К. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К. Горячова // Економіст, 2003. – №8. – С. 65-67.
92. Гостєва І.С. Шкода як головна категорія небезпеки у предметній області безпекознавства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dibnis.wordpress.com/2012/11/01/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F-3/>.
93. Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России: [монография] / С.С. Сулакшин, С.В. Максимов, И.Р. Ахметзянова. – М.: Научный эксперт, 2009. – В 2-х томах. – Т. 2. – 304 с.
94. Грачов В. Класифікація ризиків та управління ними // Фінанси України, 2002. – № 10. – С. 56-60.
95. Грещак М.Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / М.Г. Грещак, О.М. Гребешкова, О.С. Коцюба / за ред. М.Г.Грещака. – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с.
96. Григорчук Т.В. Маркетинг. Частина друга: [навч. посіб. для дистанційного навчання] / Т.В. Григорчук. – К.: Університет «Україна», 2007. – 380 с.
97. Гриценко О.А. Місце держави в інституційному просторі трансформаційної економіки / О.А. Гриценко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. – Суми: ВВП "Мрія-1" ЛТД, УАБС, 2004. – Т. 11. – С. 76-82.
98. Грунин О.А. Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
99. Гуськов Н.С. Экономическая безопасность регионов России / Н.С. Гуськов, В.Е. Зенякин, В.В. Крюков. – М.: Алгоритм, 2000. – 288 с.
100. Данілов О.Д., Паєнтко Т.В. Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях: [навч. посіб.] / О.Д. Данілов, Т.В. Паєнтко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 256 с.
101. Дворянков В.А. Экономическая безопасность: теория и реальность угроз. / В.А. Дворянков. – М.: МО МАНПО, 2000. – 222 с.
102. Де Сото, Э. Иной путь: невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото. – М.: Catallaxy, 1995. – 320 с.

- 103.Демьянов А.А. Экономическая безопасность корпоративных предприятий: [монография] / А.А. Демьянов. – Смоленск: Издательство «Смоленская городская типография», 2008. – 546 с.
- 104.Дериколенко О.М. Інноваційні ризики: сутність, класифікація / О.М. Дерикленко // Прометей, 2012. – № 1 (37). – С. 78-81.
- 105.Джеймс Х. Андерсон, Шерил В. Грэй. Борьба с коррупцией в переходный период: кто добивается успехов ... и почему? / Джеймс Х. Андерсон, Шерил В. Грэй. – The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – Washington, 2006 – 126 с.
- 106.Діагностування внутрішніх загроз безпеці підприємства як діагностування лояльності співробітників до організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pakt3.com.ua/article/23-dagnostuvannya-vnutrshnh-zagroz-bezpec-pdpriyemstva-yak-dagnostuvannya-loyalnost-spvrobtnikv-do-organzacyi.html>.
- 107.Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник / за ред. І. М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 440 с.
- 108.Дмитренко Н. Острая бюджетная недостаточность / Н. Дмитренко // Киевский телеграф, 2002. – 4 листопада.
- 109.Довбня С.Б. Діагностика економічної безпеки підприємства як інструмент визначення напрямків його інноваційного розвитку / С.Б. Довбня, Н.Ю. Гічова // Економічний вісник НГУ, 2008. – №3. – с. 36-42.
- 110.Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений Секретаріатом ООН. – Каїр, 1995. – 69 с.
- 111.Доклад Коммерческой службы США о французском рынке безопасности. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.buyusa.gov.
- 112.Домашенко М.Д. Організаційно-економічний механізм управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства / Д.М. Домашенко // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2013. – № 2. – С. 159-167.
- 113.Доминак В. Измерение лояльности: действующая модель / В. Доминяк // «Персонал-Микс»: журнал, 2004. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/hrm/hrm107.html>.
- 114.Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: [навч. посіб.] / Л.І.Донець. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
- 115.Донець Л.І. Управління формуванням прибутку підприємства в умовах ринкових форм господарювання: [монографія] / Л.І. Донець, С.М. Баранцева. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – 255 с.
- 116.Донець Л.І., Сергеева О.В. Научно-методический инструментарий управления экономической стойкостью предприятия с учетом риска / Л.І. Донець, О.В. Сергеева // Економічний нобелівський вісник, 2014. – № 1 (7). – С. 148-154.
- 117.Доронин А.И. Разведывательное и контрразведывательное обеспечение финансово-хозяйственной деятельности предприятия / А.И. Доронин. – Тула.: Гриф и К., 2000. – 486 с.
- 118.Доцко О.И. Использование теории мягких систем для моделирования системы экономической безопасности государства / О.И. Дацко // Информатика, математическое моделирование, экономика: Сборник научных статей по итогам Третьей Международной научно-практической конференции, г. Смоленск, 24-26 апреля 2013 г. В 3-х томах. –

Смоленск: Смоленский филиал Российского университета кооперации, 2013. – Том 3. – С. 60-65.

119.Дробишева О.О. Прогнозування розвитку промислового підприємства в сучасних умовах / О.О. Дробишева, Ю.В. Керничий // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії / ред. А.М. Ткаченко. – Запоріжжя, 2013. – Вип. № 5 (2). – С. 158-163.

120.Дубовицька С.П. Економічна безпека підприємств України / С.П. Дубовицька // Недержавна система безпеки України як суб'єкт національної безпеки України: Зб. матеріалів наук.-практ. конф. – К.: Видавництво Європейського університету, 2003. – С.146-172.

121.Дяченко Я.Я. Детінізація економіки у системі макроекономічного регулювання / Я.Я. Дяченко // Фінанси України, 2006. – № 2. – С. 68-77.

122.Економіка підприємства: [навч. посіб.] / за заг. ред. С.Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2003. – 608 с.

123.Економіка та організація інноваційної діяльності: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / І.А. Павленко, Н.П. Гончарова, Г.О. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2002. – 150 с.

124.Економічна безпека підприємств: [підручник] / Ортинський В.Л., Керницький І.С., Живко З.Б. та ін. – К.: Алерта, 2011. – 704 с.

125.Економічна безпека підприємства: [навч. посіб.] / І.П. Отенко, Г.А. Іващенко, Д.К. Воронков / Харківський національний економічний університет. – Х.: ХНЕУ, 2012. – 251 с.

126.Економічна безпека: [навч. посіб.] / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; за ред. О.М. Джужі. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.

127.Економічна безпека: [навч. посіб.] / В.І. Франчук, Л.В. Герасименко, В.О. Гончарова, З.Б. Живко та ін.; за ред. В.І. Франчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 348 с.

128.Економічна енциклопедія. За ред. Л.М. Воронович. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 1350с.

129.Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.

130.Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/vidannya/Ekon.kriza.pdf>.

131.Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / за наук. ред. Б.М. Андрушківа. – Тернопіль: Терно-граф, 2008. – 424 с.

132.Економічний аналіз діяльності підприємства: [навч. посіб.] / Г.В.Савицька. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2007. – 668 с.

133.Економічні злочини у період кризи: всесвітній огляд динаміки економічної злочинності. – Листопад 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pwc.com/ua>.

134.Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2000. – 704 с.

135.Ечмаков С.М. Генезис теневых экономических отношений: анализ и моделирование: Дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01, 08.00.13. / С.М. Ечмаков. – Тамбов: РГБ, 2006. – 320 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://diss.rsl.ru/diss/06/0340/060340043.pdf>.

136.Єременко А.О., Полозова Т.В. Методологічні основи системи кадрової безпеки підприємства / А.О. Єременко, Т.В. Полозова // Фін.-кредит. діяльн.: пробл. теорії та практики, 2012. – Вип. 2. – С. 195-198.

137.Єрмолаєв П.В. Ресурсно-функціональний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства / П.В. Єрмолаєв // Безпекознавство: теорія та практика: матеріали конф. 15.03-15.04.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://thesis.at.ua/publ/2012/bezpekoznavstvo_teorija_ta_praktika/ermolaev_p_v_resursno_funkcionalnij_pidkhid_do_ocinjuvannja_rivnja_ekonomichnoji_bezpeki_pidpriemstva/4-1-0-153.

138.Єфименко А. Рейдерство або ринок контролю / Анатолій Єфименко // Юридичний журнал, 2008. – № 11. – С. 116–122.

139.Жадько А.О. Антикризове управління підприємством: сутність, етапи здійснення та основні антикризові заходи / А.О. Жадько. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/zhadko-ao-antikrizove-upravlinnya-pidpriemstvom-sutnist-etapi-zdiysnennya-ta-osnovni-antikrizovi-zahodi/>.

140.Жариков В.В. Управление инновационными процессами: [учеб. пособ.] / В.В. Жариков, И.А. Жариков, В.Г. Однолько, А.И. Евсейчев. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 180 с.

141.Желнорович А.В. Рейдерство в России – показатель институционального дефицита российской экономики / А.В. Желнорович // Российская юстиция, 2007. – № 8. – С. 15-23.

142.Живко З.Б. Використання ризик-орієнтованого підходу до формування плану перевірок контролюючими органами як фактор впливу на рівень економічної безпеки підприємств / З.Б. Живко, М.І. Копитко // Економіка Криму. Науково-практичний журнал. – Сімферополь: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2012 – № 3 (40) – С. 188-192.

143.Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління: [монографія] / З.Б. Живко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 260 с.

144.Живко З.Б. Конкурентна (ділова) розвідка в системі економічної безпеки: [монографія] / З.Б. Живко. – Львів: АПРІОПІ, 2008. – 192 с.

145.Живко З.Б. Лояльность персонала как главный показатель гарантирования экономической безопасности промышленных предприятий / З.Б. Живко, М.И. Копытко, М.А. Живко, К.З. Босак // ОРАЛДЫҢ ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ. Научно-практический журнал. Экономическое науки. – Казахстан: ЖШС «Уралнауцкнига», 2014. – № 14 (93). – С. 81-87.

146.Живко З.Б. Проблематика противостояния рейдерским захватам / З.Б. Живко, М.Л. Данилович-Кропивницкая, М.И.Керницкая, М.А. Живко // Streszczenia referatow YII Konferencji naukowo-practicznej «Energia w nauce I technice» (27-28 czerwca 2008r.) – Suwalki: Politechnika Bialostocka, 2008. – С. 24.

147.Живко З.Б. Рейдерство – форма перераспределения собственности / З.Б. Живко, М.Л. Данилович-Кропивницкая, М.И.Керницкая, М.А. Живко // Energia w nauce I technice. Prace badawcze. – Suwalki: Politechnika Bialostocka, 2008. – С. 89-103.

148.Живко З.Б. Структура системи економічної безпеки промислового підприємства / З.Б. Живко, М.І. Копитко, О.І. Руда // Економіка та фінанси. Науковий журнал. – Дніпропетровськ, 2013. – № 11/2013. – С. 102-107.

149. Живко З.Б. Теоретические основы формирования системы экономической безопасности предприятия / З.Б. Живко // Научный диалог, 2013. – № 7(19): Экономика. Право. Политология. – С. 26-40.
150. Журавель М.Ю. Формування системи показників оцінки рівня інформаційної безпеки підприємства / М.Ю. Журавель, Т.В. Полозова // Вісн. екон. транспорту і промисловості, 2011. – № 33. – С. 171-177.
151. Забродский В., Капустин Н. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-информ, 1999. – № 15-16.
152. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2005. – 498 с.
153. Загоруйко О.Я. Великий універсальний словник української мови. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 768 с.
154. Заде Л.А. Роль мягких вычислений и нечеткой логики в понимании, конструировании и развитии информационных / интеллектуальных систем / Л.А. Заде. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zadeh.narod.ru/zadeh_rol_mjagkikh_vychislenij.html.
155. Заде Л.А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений: пер. с англ. / Л.А. Заде. – М.: Мир, 1976. – 166 с.
156. Захаров О.І. Стратегія економічної безпеки підприємства / О.І. Захаров // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 – С. 272-282.
157. Зацеркляний М.М. Основи економічної безпеки: [навч. посіб.] / М.М. Зацеркляний, О.Ф. Мельников. – К.: КНТ, 2009. – 337 с.
158. Звіт Міжнародної фінансової корпорації (IFC) «Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес (жовтень 2011 р.)» – К., 2011. – 124 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ifc.org/Ukraine/ic.
159. Зеркалов Д.В. Безпека комерційної діяльності. У двох книгах. Книга друга: Захист: [довідник]. / Д.В. Зеркалов. – К.: Основа, 2006. – 800 с.
160. Зеркалов Д.В. Экономические проблемы. Безопасность бизнеса: в 4 книгах. Книга 3: [хрестоматія] / Д.В. Зеркалов. – К.: Науковий світ, 2008. – 143 с.
161. Зубок М.І. Безпека банківської діяльності: [навч. метод. посібн. для самост. вивч. дисц.]. – К.: КНЕУ, 2003 – 156 с.
162. Зубок М.І. Безпека підприємницької діяльності: Нормативно-правові документи комерційного підприємства, банку / М.І. Зубок, Р.М. Зубок. – К.: Істина, 2004. – 144 с.
163. Зульфугарзаде Т.Э. Менеджмент в системе негосударственных правоохранительных организаций (Мекосепрология): [практическое пособие в вопросах и ответах]. / Т.Э. Зульфугарзаде. – М.: Институт экономики и права, 1996. – 136 с.
164. Иберла К. Факторный анализ [пер. с нем. В.М.Ивановой; Предисл. А. М. Дуброва]. / Иберла К. – М.: Статистика, 1980. – 398 с.
165. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке // Актуальні проблеми економіки, 2003. – № 3(21). – С. 12-19.
166. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория / Под общ. ред. А.А. Аузана. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 416 с.

- 167.Ионцев М.Г. Корпоративные захваты: слияния, поглощения, гринмэйл: [монография] / М.Г. Ионцев. – М.: Ось-89, 2008. – 272 с.
- 168.Іванілов О.С. Економіка підприємства: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / О. С. Іванілов. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
- 169.Іванова Н.С. Сучасні принципи забезпечення ефективної системи економічної безпеки підприємства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/ ...pdf](http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/...pdf).
- 170.Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: [навч. посіб.] / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
- 171.Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства: [навч. посіб.] / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
- 172.Іващенко О.В. Система фінансово-економічної безпеки підприємства / О.В. Іващенко, П.М. Четверіков // Scientific researches and their practical application. modern state and ways of development – October, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2012>.
- 173.Ігнашкіна Т.Б. Економічна безпека підприємства та її трактування у наукових працях / Т.Б. Ігнашкіна, А.Л. Шатохін // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки, 2013. – №4. – Т.2. – С. 88-94.
- 174.Ілляшенко С.М. Економічний ризик: [навч. посіб.] / С.М. Ілляшенко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.
- 175.Індекс легкості ведення бізнесу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_легкості_ведення_бізнесу.
- 176.Індекс сприйняття корупції в Україні у 2014 р. Звіт Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=6189F4A3AF48C47CB7C0D6A117339A13?art_id=48351&cat_id=46352.
- 177.Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. – К.: Фенікс, 2011. – Том 3. – 76 с.
- 178.Ісар І.В. Рейдерство в Україні: причини виникнення та шляхи подолання / І.В. Ісар [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Pravo/12_57137.doc.htm.
- 179.Історико-правове дослідження розвитку корупційних дій у владі та суспільстві / В. Костенко // Віче, 2012. – № 10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3125/>.
- 180.Історія створення приватних детективних агентств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mair.in.ua/inquest/show/id/301?print>.
- 181.Кадровая безопасность на страже интересов компании [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://www.poranarabotu.ru/articleRubrik/article/1946/>.
- 182.Как защитить бизнес от рейдерства. – Самара, 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kinelgorod.ru/doc/prok_inform.pdf.
- 183.Каленяк В. Приватна охоронна діяльність: зарубіжний досвід та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / В. Каленяк // Журнал-каталог «Персонал», 2007. – № 5. – Режим доступу до журн.: <http://www.personal.in.ua/>.

- 184.Каменская М. Аутсорсинг безопасности: зарубежный опыт / Мария Каменская // БДИ: безопасность, достоверность, информация. Журнал для директоров и специалистов служб безопасности. М., 2013. – № 5 (106). Июль-Август, – С. 20-24.
- 185.Камлик М. Забезпечення законності у сфері підприємництва: кримінологічний аспект / Камлик М. // Науково-практичний журнал. – К., 2011. – № 11. – с. 1-7.
- 186.Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: [навч. посіб.] / М.І. Камлик. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
- 187.Камышникова Э.В. Оценка уровня экономической безопасности машиностроительного предприятия / Э.В. Камышникова // Бизнес-Информ, 2009. – № 7. – С. 77-81.
- 188.Карлін М.І. Роль фінансової системи України в обмеженні тіньової економіки / М.І. Карлін // Проблеми трансформації соціально-економічних систем в Україні: Зб. наук. праць – Острог: «Острозька академія», 2004. – С. 66-73.
- 189.Карпунь І.Н. Інноваційний розвиток суб'єктів господарювання: методологія формування, механізми реалізації: [монографія] / Карпунь І.Н., Хом'як М.С. – Львів: Львівський держ. ін-т новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола, 2009. – 432 с.
- 190.Касараба Ю.Я., Баліна С.Н. Правові заходи протидії незаконному поглинанню підприємств (рейдерству): міжнародний досвід / Ю.Я. Касараба, С.Н. Баліна // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична, 2011. – № 3. – С. 44-53.
- 191.Кацило Д. Як китайці завойовують авторинок України / Д. Кацило. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/8063-yak-kitayc-zavoyovuyut-avtorinok-ukrayini.html>.
- 192.Качалов Р.М. Управление хозяйственным риском / Р.М. Качалов. – М.: Наука, 2002. – 192 с. (Экономическая наука современной России).
- 193.Квасницька Р.С., Ардашкіна Н.С. Особливості інноваційної діяльності підприємств у сучасних умовах / Р.С. Квасницька, Н.С. Ардашкіна // Вісник Хмельницького національного університету, 2009. – № 6. – Т. 3. – С. 247-251.
- 194.Квасницька Р.С., Кордонець І.М. Загрози безпеці вітчизняного підприємства в сучасних умовах господарювання. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/ken-kvasnitska-rs-kordonets-im-zagrozi-bezpetsi-vitchiznyanogo-pidpriemstva-v-suchasnih-umovah-gospodaryuvannya/>.
- 195.Керницька М.І. Актуальність проблеми оцінювання рівня економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Керницька // Проблеми науки. Науковий журнал. – К., 2010. – № 10/2010. – С. 32-35.
- 196.Керницька М.І. Аналітично-теоретичне дослідження шляхів протидії корупції на міжнародному рівні / М.І. Керницька, Н.О. Розлуцький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). Збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 102-111.
- 197.Керницька М.І. Вплив світової фінансової кризи на машинобудівну промисловість України / М.І. Керницька // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Економічна безпека України в умовах загострення світових фінансових стосунків» (18 лютого 2009 р.) – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 52-58.

198.Керницька М.І. Економічна безпека підприємств в умовах сьогодення / М.І. Керницька, О.В. Гук, Г.І. Шимечко // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2010. – № 43. – С. 325-330.

199.Керницька М.І. Загрози економічній безпеці промислових підприємств України у процесі здійснення господарсько-фінансової діяльності / М.І. Керницька // Матеріали ІХ Міжнародної наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України» (Алушта, 30.09 - 02.10.2010 р.). – Сімферополь, 2010. – С. 37-38.

200.Керницька М.І. Зростання тіньового сектору економіки як новий виклик для контролюючих державних органів / М.І. Керницька // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми протидії злочинам у сфері економіки» (26 березня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 49-52.

201.Керницька М.І. Корупція у суспільстві як негативний чинник економічної безпеки діяльності суб'єктів господарювання / М.І. Керницька, Н.О. Розлуцький // Матеріали міжкафедрального науково-практичного семінару «Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання» (17 вересня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 35-37.

202.Керницька М.І. Проблематика тлумачення поняття «корупція» / М.І. Керницька, Д.Г. Магомедрасупова // Матеріали за 5-а міжнародна научна практична конференція, «Основні проблеми на сучасному етапі наук» (23-25.09.2009 р.). – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2009. – Том 11. – Закон. – С. 87-89.

203.Керницька М.І. Проблеми економічної безпеки України у контексті євро-інтеграційних процесів / М.І. Керницька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). Збірник наукових праць. – Львів, 2010. – Вип. 1. – С. 172-179.

204.Керницька М.І. Промислове шпигунство як загроза безпеці підприємницьких структур / М.І. Керницька // Матеріали науково-практичної конференції (11 квітня 2008 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 114-116.

205.Керницька М.І. Стан та перспективи у антикорупційній діяльності на міжнародному рівні / М.І. Керницька, Н.О. Розлуцький // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2010 – № 44. – С. 392-395.

206.Керницька М.І. Функції і завдання кадрової служби у сфері забезпечення економічної безпеки / М.І. Керницька // Матеріали Другої звітної наукової конференції факультету економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ (29 лютого 2008 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – С. 371–373.

207.Керницький І.С. Дестабілізуючі чинники як негативний фактор впливу на рівень економічної безпеки промислових підприємств України / І.С. Керницький, М.І. Копитко, В.М. Кобилко // Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2013» (07-15.11.2013). – Przemyśl: Nauka i studia, 2013. – Volume 7. Ekonomiczne nauki. – С. 9-10.

208.Керницький І.С. Конкурентна розвідка як вагомий фактор у системі гарантування економічної безпеки промислових підприємств / І.С. Керницький, З.Б. Живко, М.І. Копитко // Матеріали науково-практичної конференції «Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами» (14.12.2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 235-239.

209.Киреев А.Ю. Рейдерство в российской экономике: сущность, тенденции и возможности противодействия: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.Ю. Киреев. – М., 2008. – 141 с.

- 210.Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: [монографія] / В.І. Кириленко. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.
- 211.Кириєнко А.В. Механізм досягнення підтримки економічної безпеки підприємства: автореф. дис. к.е.н.: 08.06.01 / А.В. Кириєнко. – К.: КНЕУ, 2000. – 19 с.
- 212.Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків: [монографія] / М.С. Клапків. – Тернопіль: Економічна думка. Карт-бланш, 2002. – 570 с.
- 213.Класифікація негативних факторів впливу на стан безпеки банку. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.lntu.info/books/fof/bs/2011/11-15/page7.html>.
- 214.Клептократія. Вільна енциклопедія Вікіпедія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F>.
- 215.Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления: [учебник для вузов по специальности "Менеджмент"] / В.И. Кнорринг. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2001. – 2-е изд., изм. и доп. – 528 с.
- 216.Коваленко Д.В. Методологічні основи соціологічного виміру лояльності персоналу організації / Д.В. Коваленко // Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства, 2010. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/magazin/soc_fut/1.../02.pdf.
- 217.Ковальов Д. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Економіка України, 1998. – № 10. – С. 48–52.
- 218.Когут І.В. Формування системи управління лояльністю працівників / І.В. Когут // Інтегроване стратегічне управління: проблеми адміністрування, економічної безпеки та проектної діяльності: тези доповідей першої міжвузівської науково-практичної конференції, 24–26 квітня 2013 року, Львів, Національний університет "Львівська політехніка". – Львів: Видавництво НУЛП, 2013. – С. 39-40.
- 219.Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Г.В Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
- 220.Козаченко Г.В., Ляшенко О.М. Генеза економічної безпеки підприємства. Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2010_3/Kozachenko.pdf.
- 221.Кокорева О.В. Вдосконалення управління економічною безпекою туристичних підприємств на основі матриці «економічна безпека туристичних підприємств – ризик» / О.В. Кокорева // Экономика Крыма, 2012. – № 1 (38). – С. 274-277.
- 222.Кокорева О.В. Порівняльний аналіз категорії «економічна безпека підприємства». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://viem.edu.ua/konf_V4_1/art.php?id=0128.
- 223.Колесник М.А. Зарубіжний досвід протидії рейдерству та можливості його використання в Україні / М.А. Колесник // Право і безпека: Науковий журнал. – Х.: Хар. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – № 5 . – С. 11-16.
- 224.Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму: аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71439.
- 225.Копейкин Г.К., Потемкин В.К. Экономическая безопасность в системе управления персоналом: [учеб. пособ.] / Г.К. Копейкин, В.К. Потемкин. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2008.– 116 с.

226.Копитко М.І. Due diligence як фактор забезпечення економічної безпеки підприємницьких структур / М.І. Копитко // Матеріали доповідей і повідомлень учасників круглого столу «Проблеми забезпечення економічної безпеки організації» (13 листопада 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 56-59.

227.Копитко М.І. State and non-state guaranties for economic security of enterprises in the United Kingdom / М.І. Копитко, Н.І. Керницький // Матеріали регіон. наук.-практ. конф. «Актуальні питання сучасної економічної науки та міжнародних відносин» (25-26.11.2011 р.) Дніпропетровськ: ПП Біла К.О., 2011. – У 3 т. – Т.1: Сучасні тенденції економічного розвитку країн світу та регіонів. – С. 94-96.

228.Копитко М.І. Алгоритм комплексного підходу гарантування економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України» (Алушта, 02- 04.10.2011 р.). – Сімферополь: Таврійський національний ун-т ім. В.І, Вернадського, 2011. – С. 59-60.

229.Копитко М.І. Аналіз ключових понять у сфері гарантування економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Економіка: реалії часу. Науковий журнал, 2013. – № 5 (10). – С. 12-18. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/n5.html>.

230.Копитко М.І. Аналіз теоретичних підходів до визначення поняття та складових елементів системи економічної безпеки підприємств / М.І. Копитко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – Херсон, 2013. – Вип. 3. – С. 59-64.

231.Копитко М.І. Аналіз тріади «потенційний зловмисник – загроза – об'єкт» з позиції гарантування економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Науковий вісник НЛТУ України. Збірник науково-технічних праць. – Львів: ЛНТУ, 2014. – Вип. 24.10. – С. 199-204.

232.Копитко М.І. Взаємозв'язок корупції та тіньової економіки у системі загроз економічній безпеці промислових підприємств України / М.І. Копитко // Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми економічної безпеки в контексті трансформації ринкової економіки» (12 грудня 2013 р.). – Львів: Ліга-Прес, 2013. – С. 33-34.

233.Копитко М.І. Визначення впливу тіньової економіки на сфери національної безпеки України та підприємництва шляхом використання методу експертного оцінювання / М.І. Копитко, В.В. Бабенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наукових праць / головний редактор В.В. Середя – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 49-59.

234.Копитко М.І. Визначення рівня економічної безпеки промислових підприємств шляхом використання методу експертного оцінювання / М.І. Копитко // Проблеми науки. Науковий журнал. – К., 2011. – № 6/2011. – С. 37-40.

235.Копитко М.І. Використання методів антисипативного управління як спосіб удосконалення процесу функціонування системи гарантування економічної безпеки / М.І. Копитко // Галицький економічний вісник. – Тернопіль: ТНТУ, 2014. – Том 46. – № 3. – С.93-100. – (Загальні проблеми економіки та суб'єктів господарювання).

236.Копитко М.І. Використання методу найменших квадратів для визначення рівня економічної безпеки промислових підприємств у виробничій сфері / М.І. Копитко // Матеріали звітної наукової конференції «Економічна безпека і право: проблеми та шляхи вирішення» (25 лютого 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 17-19.

237.Копитко М.І. Використання симплексного методу для дослідження шляхів оптимізації господарської діяльності промислових підприємств в контексті забезпечення економічної безпеки / М.І. Копитко // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки України» (19-20 травня 2011 р.). – Луцьк: ВІЕМ, 2011. – С. 126 – 128.

238.Копитко М.І. Виявлення слабких сигналів середовища функціонування як запорука формування високого рівня економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Економіка і держава. Міжнародний науково-практичний журнал, 2014. – № 11. – С. 24-27.

239.Копитко М.І. Вплив макроекономічних загроз на рівень економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Матеріали IV міжнар. наук-практ. конф. «Якість економічного розвитку: глобальні та локальні перспективи» (Київ, 24-25 травня 2012 р.). – Дніпропетровськ: ПП Біла К.О., 2012. – У 3 т. – Т. 3: Економіка сучасності. – С. 31-33.

240.Копитко М.І. Вплив факторів кадрової сфери на економічну безпеку підприємств з виробництва транспортних засобів / М.І. Копитко // Вчені записки Університету «КРОК». Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 1 (1997). – Вип. 38. – К., 2014. – 145 с. – С. 86-98.

241.Копитко М.І. Гарантування економічної безпеки корпорацій у Сполучених Штатах Америки / М.І. Копитко, І.С. Керницький // Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Збірник наукових праць. – Львів, 2011. – № 6. – С. 196-199.

242.Копитко М.І. Господарський ризик у контексті економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти» (28-29 червня 2011 р.). – Дніпропетровськ.: Біла К.О., 2011. – 2011. – У 2 т. – Т. 2: Шляхи забезпечення сталого розвитку держави. – С. 72-74.

243.Копитко М.І. Державне регулювання підприємницької діяльності та його вплив на рівень фінансової безпеки підприємств / М.І. Копитко // Колективна монографія Львівського державного університету внутрішніх справ «Фіскально-бюджетні механізми забезпечення фінансової безпеки держави» (Р. 1.8, С. 147-169); Г.Я. Аніловська, М.Й. Штангрет та ін.; [за ред. Г.Я. Аніловської та М.Й. Штангрета]. – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 465 с.

244.Копитко М.І. Деякі аспекти кримінально-правового та кримінологічного аналізу складу злочину незаконного збагачення (Стаття 368-2 ККУ) / М.І. Копитко, Н.О. Розлуцький, М.Ю. Ковальська // Матеріали Регіон. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми діяльності ДСБЕЗ та підготовки фахівців для її підрозділів» (02.03.2012 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 161-164.

245.Копитко М.І. До питання про особливості боротьби з корупцією в Україні / М.І. Копитко // Materiály IX mezinárodní vědecko - praktická konference «Aplikované vědecké novinky – 2013» (27.07 – 05.08.2013). – Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2013. – Díl 5. Právní vědy. – С. 36-38.

246.Копитко М.І. Досвід Російської Федерації у організації процесу гарантування економічної безпеки підприємств / М.І. Копитко, А.С.Завербний // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Збірник науково-прикладних праць. Вісник НУ “Львівська політехніка”. – Львів: НУЛП, 2011 – № 720. – С. 439-442.

247.Копитко М.І. Дослідження підходів щодо визначення категорії «економічна безпека підприємства» / М.І. Копитко // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. Науковий збірник. – Луцьк: Волинський інститут економіки та менеджменту, 2013. – № 7/2013. – С. 53-67.

248.Копитко М.І. Дослідження процесу виходу з кризи підприємств автобудівної галузі в Україні та світі / М.І. Копитко // Monografia Politechniki Rzeszowskiej im. Ignacego Łukasiewicza «Systemy i środki transportu samochodowego. Wybrane zagadnienia. Seria: Transport. Nr 5» (Р. IV-4, С. 345-352); pod redakcją naukową Kazimierza Lejdy. – Poland, Rzeszów: Politechnika Rzeszowska, 2014. – 437 s.

249.Копитко М.І. Дослідження системи економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наукових праць / головний редактор М.М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С.260-266.

250.Копитко М.І. Економіко-кримінологічна характеристика корупції / М.І. Копитко, І.С. Керницький, Н.О. Розлуцький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). Збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 2. – С. 144-149.

251.Копитко М.І. Економічна безпека промислових підприємств у процесі здійснення інноваційної діяльності / М.І. Копитко // Monografia Politechniki Rzeszowskiej im. Ignacego Łukasiewicza «Systemy i środki transportu samochodowego. Wybrane zagadnienia. Seria: Transport. Nr 4» (Р. IV-7, С. 457-472); pod redakcją naukową Kazimierza Lejdy. – Poland, Rzeszów: Politechnika Rzeszowska, 2013. – 568 s.

252.Копитко М.І. Економічні злочини у контексті здійснення господарської діяльності промислових підприємств / М.І. Копитко // Тези доповідей та повідомлень учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правове, організаційне та методичне забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ» (10 червня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 133-135.

253.Копитко М.І. Закордонний досвід боротьби з корупцією / М.І. Копитко, С.В. Кондратюк // Колективна монографія Львівського державного університету внутрішніх справ «Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження» (Р. 4.5, С. 161-213); керівник авт. кол. доц. І.О.Ревак – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.

254.Копитко М.І. Заходи суб'єктів господарювання з метою протидії рейдерству / М.І. Копитко // Матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції «Інформаційна та економічна безпека. INFECO-2014» (15-16.05.2014 р.). – Х.: ХІБС УБС НБУ, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khibs.edu.ua/conference.php>.

255.Копитко М.І. Ідентифікація процесу гарантування економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Матеріали LXX наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та співробітників відокремлених структурних підрозділів університету (15-16 травня 2014 р.). – К: НТУ, 2014. – С. 470-471.

256.Копитко М.І. Корупція як ключова загроза економічній безпеці промислових підприємств в Україні / М.І. Копитко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наукових праць / головний редактор В.В. Середа – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 211-224.

257.Копитко М.І. Міжнародний досвід аутсорсингу економічної безпеки підприємств / М.І. Копитко // Матеріали Міжн. науково-практ. конф. «Сучасні наукові підходи до стабілізації економічного розвитку та економічної безпеки» (21-22 лютого 2014 р.). / Чернігівський державний технологічний університет. – Чернігів: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 23-25.

258.Копитко М.І. Моделювання впливу персоналу на рівень економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів / М.І. Копитко // Collective monograph «Problems of social and economic development of business» (Р. 3.11. С. 293-298). – Montreal, Canada: Publishing house «BREEZE», 2014. – 408 p.

259.Копитко М.І. Моделювання системи економічної безпеки промислових підприємств на основі використання теорії «м'яких» обчислень / М.І. Копитко // Стратегія економічного розвитку України. Збірник наукових статей. – К.: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2014. – № 35. – С. 227-234.

260.Копитко М.І. Наслідки впливу корупції на діяльність вітчизняних підприємств автотранспортної галузі / М.І. Копитко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). Збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2. – С. 283-292.

261.Копитко М.І. Наслідки впливу корупції на суб'єктів господарювання вітчизняної промисловості / М.І. Копитко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – Чернівці-Луцьк: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. II (42). – Ч.2. – Т.1. – С. 283-288.

262.Копитко М.І. Напрямки забезпечення економічної стійкості підприємства / М.І. Копитко, О.О. Розлуцька // Матеріали LXIX наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та працівників відокремлених структурних підрозділів університету (23-25.04.2013 р.). – К: НТУ, 2013. – С. 499.

263.Копитко М.І. Невизначеність як властивість середовища функціонування промислових підприємств / М.І. Копитко // Економічний аналіз. Зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 17. – № 2. – С. 61-68.

264.Копитко М.І. Негативні наслідки впливу тіньової економіки на українські промислові підприємства / М.І. Копитко // Труді VIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Дослідження та оптимізація економічних процесів «Оптимум-2012» (6-7 грудня 2012 р.). – Х.: НТУ «ХП», 2012. – С. 279-280.

265.Копитко М.І. Організаційно-управлінський механізм гарантування економічної безпеки промислових підприємств в Україні / М.І. Копитко // Колективна монографія Республіканського ВНЗ «Кримський гуманітарний університет» «Сучасні тенденції управління розвитком організаційно-економічних систем (новий погляд)» (Р. 6.1, С. 523-538); за заг. ред. д.е.н., професора Р.Р. Тіміргалєєвої. – Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2014. – 662 с.

266.Копитко М.І. Основи дослідження організаційно-управлінського механізму гарантування економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Матеріали Міжн. науково-практ. конф. «Забезпечення економічної безпеки країн в умовах фінансової нестабільності» (м. Київ, 17-18 січня 2014 р.). – К.: Аналітичний центр «Нова економіка», 2014. – У 2-х ч. – Ч. 1. – С. 122-125.

267.Копитко М.І. Особливості впливу тінізації економіки на складові національної безпеки / М.І. Копитко, О.Р. Сватюк // Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави» (31 травня 2013 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 144-147.

268.Копитко М.І. Особливості організації процесу енергоменеджменту на промислових підприємствах з позиції стабілізації рівня економічної безпеки / М.І. Копитко // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Науковий журнал. – К.: НТУ, 2012. – Вип. 10. – С. 512-515.

269.Копитко М.І. Особливості процесу тіньової діяльності промислових підприємств / М.І. Копитко // Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. – К.: Національна академія управління, 2013. – № 9 (147). – С. 102-107.

270.Копитко М.І. Особливості рейдерства в Україні / М.І. Копитко // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я.І., 2014. – Вип. 9. – С. 187-192.

271.Копитко М.І. Підходи до визначення наявності тіньового сектору у діяльності промислових підприємств / М.І. Копитко // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Управління економічним розвитком: проблеми теорії і практики: (Слов'янськ-Євпаторія, 25-26 квітня 2013 року). – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013.– С. 20-22.

272.Копитко М.І. Позитивний ефект впливу тіньової економіки / М.І. Копитко // Збірник тез доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю СУЕМ «Економічне моделювання та інформаційні технології в управлінні соціально-економічними процесами» (Черкаси, 20 грудня 2012 р.) – Черкаси: СУЕМ, 2012. – С. 109-111.

273.Копитко М.І. Причини корупції в українському суспільстві як чинника загроз безпеці підприємницьких структур / М.І. Копитко // Матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Теорія і практика забезпечення ефективного розвитку суб'єктів ринку» (20.11.2012 р.). – Полтава: Інтер-Графіка, 2012. – С. 149-151.

274.Копитко М.І. Причини тіньової економіки та її вплив на діяльність підприємств вітчизняної промисловості / М.І. Копитко // Матеріали економічної наукової інтернет-конференції «Реформування економічної системи країни: теоретичні та прикладні аспекти» (12.12.2012 р.). – Тернопіль, 2012. – С. 15-16.

275.Копитко М.І. Проблема впливу економічної злочинності на економіку України та діяльність суб'єктів господарювання / М.І. Копитко // Матеріали за 10-а міжнародна научна практична конференція «Динаміката на сьвременната наука» (17-25 липня 2014 р.). – 2014. – Том 2. – Икономики. София: «Бял ГРАД-БГ» ООД – С. 35-37.

276.Копитко М.І. Проблеми у забезпеченні фінансової безпеки суб'єктів господарювання / М.І. Копитко, Х.І. Мельничук // Матеріали за 6-а міжнародна конференція, «Honors high School» (17-25.11.2010 р.). – София: «Бял ГРАД БГ» ООД, 2010. – Том 11. – Закон. Държавна администрация. – С. 18-21.

277.Копитко М.І. Процес оцінювання як вагомий фактор у системі гарантування економічної безпеки суб'єктів господарювання промисловості / М.І. Копитко // Матеріали першої міжнародної науково-практичної конференції «Ділове та державне адміністрування» (Луганськ - Слов'янськ, 27-29 квітня 2011 р.). – Луганськ: СЛУ ім.. В. Даля, 2011. – С.239-243.

278.Копитко М.І. Рейдерство як проблема для функціонування бізнесу в Україні / М.І. Копитко // Вісник Одеського національного університету. Науковий журнал. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. – Том 18. – Вип. 4/2. – С. 78-81.

279.Копитко М.І. Система захисту вітчизняних підприємств промисловості / М.І. Копитко // Monografia Politechniki Rzeszowskiej im. Ignacego Łukasiewicza «Systemy i środki transportu samochodowego. Wybrane zagadnienia. Seria: Transport. Nr 3» (P. IV-5 С. 339-344); pod redakcją naukową Kazimierza Lejdy. – Poland, Rzeszów: Politechnika Rzeszowska, 2012. – 410 s.

280.Копитко М.І. Служба безпеки як основа гарантування економічної безпеки вітчизняних промислових підприємств / М.І. Копитко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі» (м. Дніпропетровськ, 28-29 березня 2014 р.). – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – У 3-х ч. – Ч.2. – С. 71-74.

- 281.Копитко М.І. Соціально-економічна безпека: [конспект лекцій]. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 175 с.
- 282.Копитко М.І. Специфіка організації комплексу гарантування економічної безпеки на підприємствах Франції / М.І. Копитко, І.С. Керницький // Тези VIII Міжнародної науково-практичної конференції Розвиток економічних і політико-правових систем України та інших країн Європи на початку XXI століття (27-28 жовтня 2011 р.). – Львів: Львівський університет бізнесу і права, 2011. – С. 22-24.
- 283.Копитко М.І. Структура процесу гарантування економічної безпеки промислового підприємства / М.І. Копитко // Матеріали LXVIII наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та працівників відокремлених структурних підрозділів університету (16-17.05.2012 р.). – К: НТУ, 2012. – С. 473-474.
- 284.Копитко М.І. Структуризація механізму забезпечення безпеки підприємства як інструменту формування організаційно-управлінської моделі сталого розвитку економіки України / З.Б. Живко, М.І. Копитко, О.Б. Баворовська // Колективна монографія Львівського державного університету внутрішніх справ «Актуальні проблеми сталого розвитку економіки України» (Р. 5.2, С. 406-423); за ред. Р.І. Тринька та Я.С. Піцура – Львів: Ліга-Прес, 2014. – 508 с.
- 285.Копитко М.І. Теоретичне дослідження поняття «неформальна економіка» / М.І. Копитко // Zbiór raportów naukowych Konf. «Nauka I Utworzenie XXI Stulecia: Teoria, Praktyka, Innowacje». (29.11.2013 – 30.11.2013). – Opole: Wydawca: Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2013 – С. 86-88.
- 286.Копитко М.І. Тіньова економіка і діяльність промислових підприємств України / М.І. Копитко // Матеріали XX Міжнар. науково-практичної конф. «Особливості економічних процесів в умовах фінансової нестабільності» (Львів, 23-24 листопада 2012 р.). – Львів: Громадська організація «Львівська економічна фундація», 2012. – У 2-х ч. – Ч. 2. – С. 31-33.
- 287.Копитко М.І. Умови ведення бізнесу в Україні як ключовий фактор впливу на рівень економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Вісник Національного транспортного університету. – К.: НТУ, 2012. – В 2-х частинах. – Ч. 1.– Випуск 26. – С. 413-419.
- 288.Копитко М.І. Фінансова безпека в системі економічної безпеки підприємства / М.І. Копитко, Х.І. Дудич // Матеріали LXVII наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та працівників відокремлених структурних підрозділів університету (11-12 травня 2011 р.). – К: НТУ, 2011. – С. 423.
- 289.Копитко М.І. Фінансова безпека як складова економічної безпеки держави і підприємства / М.І. Копитко, Н.В. Апанчук // Матеріали за 6-а міжнародна практична конференція «Образование и наука 21 века» (17-25.10.2010 р.). – София: «Бял ГРАД БГ» ООД, 2010. – Том 9. – Закон. – С. 39-42.
- 290.Копитко М.І. Характеристики персоналу як ключової загрози економічній безпеці промислових підприємств / М.І. Копитко // Колективна монографія Української інженерно-педагогічної академії «Сучасна економіка: актуальні проблеми та перспективи розвитку» (Р. 7.4, С. 162-169); за заг. ред. д.е.н., професора В.В. Прохорової. – Х.: «НТМТ», 2014. – 296 с.
- 291.Копитко М.І. Чинники системи гарантування економічної безпеки суб'єктів господарювання / М.І. Копитко // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Науковий журнал. – Луганськ, 2011. – № 3 (157). – Ч. 2. – С. 122-125.
- 292.Копитко М.І. Шляхи налагодження охорони комерційної таємниці на промислових підприємствах / М.І. Копитко // Збірник наукових статей за матеріалами доповідей науково-практичної конференції «Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних

технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами» (14 грудня 2012 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 206-208.

293.Копытко М.И. Классификация рисков, угроз и опасностей как ключевых понятий экономической безопасности промышленных предприятий / М.И. Копытко // Материалы Международной научно-практической конференции «Перспективы развития экономического и финансового образования России» (Астрахань, 30 сентября – 4 октября 2013 г.) / сист.: Е.О. Вострикова, Т.М. Деева, Э.И. Скоблева. – Астрахань: Астраханский государственный университет, Издательский дом «Астраханский университет», 2013. – С. 169-173.

294.Копытко М.И. Методология оценки уровня экономической безопасности промышленных предприятий / М.И. Копытко // Современные технологии управления, 2014. – № 07 (43). – Режим доступа к журн.: <http://sovman.ru>.

295.Копытко М.И. Особенности процесса гарантирования экономической безопасности машиностроительных предприятий / М.И. Копытко // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ, 2014. – № 4. – С. 163-171. – Режим доступа к журн.: fund-issled-intern.esrae.ru/4-54.

296.Копытко М.И. Особенности проявлений теневой экономики в процессе деятельности промышленных предприятий Украины / М.И. Копытко // Современные фундаментальные и прикладные исследования. Международное научное издание. – Кисловодск: Изд-во УЦ «МАГИСТР», 2013. – В 2 т. – Т. 2 – № 1 (8). – С. 72-76.

297.Копытко М.И. Проблемы и перспективы обеспечения энергетическими ресурсами как неотъемлемая составляющая процесса обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий / М.И. Копытко, А.С. Завербный // Монография «Национальная и региональная экономика: текущие научные проблемы Восточной Европы» (Р. 11, С. 120-131); за ред. Эльжбеты Милош. – Poland, Lublin: Politechnika Lubelska, 2013. – 189 s.

298.Копытко М.И. Роль спроса на инновационную продукцию в сфере обеспечения энергетической и экономической безопасности промышленных предприятий / М.И. Копытко, А.С. Завербный // Материалы II международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы социально-экономических исследований» (20 декабря 2012 г.). – Москва: Издательство Перо, 2012. – Ч. 1. / НИЦ «АПРОБАЦИЯ». – С. 201-208.

299.Копытко М.И. Технология управления системой экономической безопасности промышленного предприятия / М.И. Копытко // Материалы Межд. науч- практ.конф. «Общество и экономическая мысль в XXI в.: пути развития и инновации» (25-27 апреля 2013 г.). – Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2013. – В 2-х ч. – Ч. 1. – С. 84-88.

300.Копытко М.И. Управление инновационными рисками как составляющая процесса обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий Украины / М.И. Копытко // Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții „Dezvoltarea inovațională din Republica Moldova: problemele naționale și tendințele globale” conf. intern. șt.-practică (2013; Comrat) Dezvoltarea inovațională din Republica Moldova: problemele naționale și tendințele globale.= Инновационное развитие Республики Молдова: национальные задачи и мировые тенденции. conf. intern. șt.-practică. (Комрат, 7-8 нояб. 2013 г.). / науч. ред.: А.П. Левитская. – Comrat: S.N. (Tipogr. A&V Poligraf), 2013 – С. 269-273.

301.Копытко М.И. Управление кадрами промышленного предприятия как источником потенциальных угроз его экономической безопасности / М.И. Копытко // Информатика, математическое моделирование, экономика: Сборник научных статей по итогам Четвертой Международной научно-практической конференции (23-25 апреля 2014 г.). – Смоленск:

- Смоленский филиал Российского университета кооперации, 2014. – В 4-х т. – Том 3. – С. 170-173.
- 302.Копич І.М. Прикладна математична статистика для економістів: [навч. посіб.] / І.М. Копич, Б.І. Копитко, В.М. Сороківський, В.В. Бабенко, В.І. Стефаняк. – Львів: Новий Світ – 2000, 2012. – 408 с.
- 303.Корецький Б.М. Діагностика економічної безпеки суб'єктів господарювання в транзитивній економіці / Б.М. Корецький // Наукові записки Тернопільського національного економічного університету, 2006. – № 15. – С. 74-77.
- 304.Кормишкина Л.А., Лизина О.М. Теневая экономика: [учеб. пособие для вузов] / Л.А. Кормишкина, О.М. Лизина. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2009. – 136 с.
- 305.Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных работников и инженеров / Г. Корн, Т. Корн. – М.: Наука, 1968. – 720 с.
- 306.Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства / О.Л. Коробчинський // Актуальні проблеми економіки, 2009. – № 4. – С. 41-45.
- 307.Королев М.И. Проблема безопасности в теории фирмы: развитие и противоречия / М.И. Королев // Вестник Волгоградского государственного университета, 2012. – № 1 (20). – С. 53-58. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://new.volsu.ru/struct/general/services/publish/vestniki/lastmagazine/ser-3-economy-1\(20\)-2012/7_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B2.pdf](http://new.volsu.ru/struct/general/services/publish/vestniki/lastmagazine/ser-3-economy-1(20)-2012/7_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B2.pdf).
- 308.Королев О.Л. Применение энтропии при моделировании процессов принятия решений в экономике: [монография] / О.Л. Королев, М.Ю. Кусый, А.В. Сигал. Под. ред. доц. А.В. Сигала. – Симферополь: Издательство «ОДЖАКЪ», 2013. – 148 с.
- 309.Корпоративное рейдерство как социально-экономическое явление в мировой экономике: [аналитический доклад] / Ю. Борисов. – М.: Первый институт корпоративного права, 2007. – 122 с.
- 310.Корчагин А.Г., Иванов А.М. Коррупция и борьба с ней в странах Азиатско-Тихоокеанского региона / А.Г. Корчагин, А.М. Иванов // Следователь, 2000. – № 1. – С. 47.
- 311.Корчевська Л.О., Деменська А.М. Концептуальні підходи до визначення економічної безпеки підприємства / Л.О. Корчевська, А.М. Деменська // Науково-виробничий журнал «Бізнес-Навігатор», 2011. – № 24 (3). – С. 40-47.
- 312.Косянчук Т.Ф. Економічна діагностика: [навч. посіб.] / За заг. ред. Т.Ф. Косянчук. – Львів: Новий Світ–2000, 2007. – 452 с.
- 313.Коуз Р. Нобелівська лекція: Інституціональна структура виробництва. В книзі «Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток» / За ред. О.Е. Вільямсона, С.Дж. Вінтера. – К.: А.С.К., 2002. – 336 с.
- 314.Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.
- 315.Кошембар Л.О. Механізм удосконалення системи економічної безпеки суб'єктів господарювання на основі оптимізації оподаткування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 21.04.02 / Л.О. Кошембар. – К.: Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «Крок», 2009. – 21 с.
- 316.Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий менеджмент. [підручник] / Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.

317. Крижановский О.В. Социологический статус метода экспертных оценок / АН Украины; Ин-т социологии; отв. ред. С. Б. Крымский. – К.: Наук. думка, 1992. – 92 с.
318. Кризові явища в промисловості України та пріоритетні заходи антикризової політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/Juli2009/05.htm>.
319. Крикавський Є.В. Логістика: [підручн.] / Є.В. Крикавський. – Львів: ЛДУ «Львівська політехніка», 1999. – 264 с.
320. Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, випуском і реалізацією продукції (виконанням робіт, наданням послуг), та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю): Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2008 № 1164. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1164-2008-%EF>.
321. Крупін В.Є. Економічні ризики: сутність, еволюція, підходи до класифікації / В.Є. Крупін, Ю.Р. Злидник // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 2011. – № 714. – С. 224-229.
322. Крысин А.В. Безопасность предпринимательской деятельности. – М.: Финансы и статистика. – 1996. – 33 с.
323. Кузнецов Ю.А., Силинский Ю.Р., Хомутова А.В. Российское и зарубежное законодательство о мерах противодействия коррупции / Ю.А. Кузнецов, Ю.Р. Силинский, А.В. Хомутова – Владивосток, 1999. – 102 с.
324. Кузьмин Е.А. Неопределенность и определенность в управлении организационно-экономическими системами: [монография] / Е.А. Кузьмин; отв. ред. Ф.Я. Леготин. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2012. – 184 с.
325. Кузьмін О.Є., Адамів М.Є. Метод перспективної діагностики слабких сигналів потенційних явищ за видами діяльності підприємства / О.Є. Кузьмін, М.Є. Адамів // Бізнес Інформ, 2013. – № 2. – С. 69-74.
326. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Основы менеджменту: [навч. посіб.] – К.: Академвидав, 2003. – 414 с.
327. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Адамів М.Є. Антисипативне управління підприємствами: процесно-структурований підхід [Електронний ресурс] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник, М.Є. Адамів // Економіка: реалії часу. Науковий журнал, 2012. – № 2 (3). – С. 71-77. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/n3.html>.
328. Кулагин О.А. Принятие решений в организациях: [учеб. пособ.]. СПб.: Изд. дом «Сентябрь», 2001. – 148 с.
329. Куликовский Н.Ф. Теоретические основы информационных процессов / Н.Ф. Куликовский, В.В. Мотов. – М.: Высш. шк., 1987. – 248 с.
330. Куракин А.В. Реформирование государственной службы в России должно иметь антикоррупционную направленность / А.В. Куракин // Российская юстиция, 2002. – № 7. – С. 26.
331. Куркин Н.В. Метод повышения устойчивости и обеспечения безопасности информационных систем предприятия / Н.В. Куркин // Економіка промисловості, 2003. – № 2. – С. 105-109.

332. Куркин Н.В. Управление экономической безопасностью развития предприятия: [монография] / Н.В. Куркин. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2004. – 450 с.
333. Кухар Р.Б., Єлейко О.І., Степанюк О.І. Економетрія: [методичні вказівки]. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 2009. – 60 с.
334. Кучеренко А.А. Оценка уровня экономической безопасности вагоностроительных предприятий Украины / А.А. Кучеренко // Бізнес-Інформ, 2009. – № 7. – С. 81-89.
335. Кучма Л.Д. Держава не буде донором корумпованих хапуг / Л.Д. Кучма // Урядовий кур'єр, 2000. – 16 грудня.
336. Кушерець Д.В. Правова політика протидії рейдерству / Д.В. Кушерець // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство, 2013. – Випуск 644. – С. 101-104.
337. Лабунська С.В. Інноваційна діяльність як фактор ризику та умова зміцнення його економічної безпеки / С.В. Лабунська // Проблеми економіки та управління: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Й. М. Петрович. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 297-304.
338. Лагов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: [учебное пособие для вузов] / под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В. Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г. М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
339. Лазаренкова Г.М. Аналіз моделювання і управління ризиком (в схемах та прикладах): [навч. посіб.] / Г.М. Лазаренкова. – «Новий світ – 2000», 2011. – 240 с.
340. Лазуренко В.И., Лазуренко О.В. Корпоративные конфликты. Рейдерство / В.И. Лазуренко, О.В. Лазуренко. Под. общ. ред. В.И. Лазуренко. – Донецк: Донбасс, 2011. – 588 с.
341. Лапин А.Е. Экспертные методы исследования систем управления / А.Е. Лапин. – Ульяновск, 2007. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ulsu.ru>.
342. Латов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: [учебное пособие для вузов] / Под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В.Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г.М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
343. Лебедев П. Аутсорсинг ИБ сокращает издержки на 25 % [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: http://www.cnews.ru/reviews/new/sredstva_zashchity_informatsii_i_biznesa_2013/articles/outsorsing_ib_sokrashchaet_izderzhki_na_25/.
344. Левин М.И. Коррупция как объект математического моделирования / М.И. Левин, М.Л. Цирик // Экономика и математические методы, 1998. – Вып. 3. – Том 34. – С.15-23.
345. Ликова О.І. Аналіз аутсорсингу інформаційної безпеки підприємства / О.І. Ликова // Торгівля і ринок України. Збірник наукових праць, 2013. – Вип. 35. – С. 126-133.
346. Литвак Б.Г. Экспертные технологии в управлении: [учеб. пособ.] / Б.Г. Литвак. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2004. – 31 с.
347. Лобанов А.А., Пунда Ю.В. Методичний підхід на основі м'яких обчислень до оцінки ефективності соціально-політичної системи / А.А. Лобанов, Ю.В. Пунда // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони, 2009 – № 3 (6) – С. 26-28.
348. Логутова Т.Г. Економічна безпека підприємства: сутність, завдання та методи забезпечення / Т.Г. Логутова, Д.І. Нагаєвський // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності = Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property : збірник наукових праць / ПДТУ. – Маріуполь, 2011. – Т. 2. – С. 204-207.

- 349.Локотецька О.В. Використання системного підходу при дослідженні економічної безпеки підприємства / О.В. Локотецька // Вісник НТУ «ХПІ». Зб. наук. праць. Тем. вип. «Технічний прогрес і ефективність виробництва», 2011. – Вип. 8. – С. 197-202.
- 350.Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку // Економіст, 2005. – № 2. – с. 52 -56.
- 351.Лук'янова В.В. Економічний ризик: [навч. посіб.] / В.В. Лук'янова, Т.В Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
- 352.Лысенко Ю.Г. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю.Г. Лысенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский. – Донецк: ДонНУ, 2002. – 178 с.
- 353.Любченко Н.Л. Визначення впливу факторів зовнішнього середовища на стабільність підприємства / Любченко Н.Л. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки, 2010. – № 3. – Т.3. – С. 62-66.
- 354.Лямец В.И. Системный анализ. Вводный курс: [учеб. пособ]. / В.И. Лямец, А.Д.Тевяшев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х.: Харьков. нац. ун-т радиоэлектроники, 2004. – 448 с.
- 355.Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / О.М. Ляшенко. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
- 356.Мазур І.І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.01 / І.І. Мазур. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2007. – 40 с.
- 357.Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: [монографія]. / І.І. Мазур. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 239 с.
- 358.Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия как субъект частной правоохранительной деятельности: [монография] / В.П. Мак-Мак. – М.: Компания "Спутник+", 2003. – 220 с.
- 359.Максимова Т.С., Філімонова О.В., Лиштван К.В. Формування інноваційної політики на підприємстві / Т.С. Максимова, О.В. Філімонова, К.В. Лиштван // Економічний вісник Донбасу, 2010. – № 2 (20). – С. 181-183.
- 360.Максимович Г.М. Рейдерство: основні схеми здійснення та способи захисту / Г.М. Максимович. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://libfor.com/index.php?newsid=1732>.
- 361.Маренич А.І., Мехеда Н.Г. Виявлення та запобігання загроз кадровій безпеці / А.І. Маренич, Н.Г. Мехеда // Фінансовий простір, 2011. – № 3 (3) – С.127-132.
- 362.Марущак С.М. Комплексна оцінка ризику в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства / С.М. Марущак // Наукові праці. Науково-методичний журнал. – ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 86. – Т. 99. – 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Economy/2008_86/86-19.pdf.
- 363.Матвеев Н.В. Экономическая безопасность предприятия: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Матвеев Николай Владимирович – М.: РГБ, 2002. – 112 с.
- 364.Матвійчук А.В. Обґрунтування вибору наукової спрямованості журналу (вступне слово головного редактора) / А.В. Матвійчук // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці, 2012. – № 1. – С. 7-36.
- 365.Матеріали 8 Конгресу ООН щодо попередження злочинності та відношення до правопорушників. – Гавана, 1990. – 34 с.

- 366.Матощук Ю.І. Вплив тіньової економіки України на суб'єктів макроекономічних відносин / Ю.І. Матощук // Магістеріум. Економічні студії, 2011. – № 44. – С. 58-62.
- 367.Машина Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання: [навч. посіб.] / Н.І. Машина. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с.
- 368.Мелихов А.А. Эволюция подходов к содержанию категории «экономическая безопасность предприятия» / А.А. Мелихов, Э.В. Камышникова // Вісник Приазовського державного технічного університету, 2009. – № 19. – С. 316-319.
- 369.Мельник А.В. Антикризисное управление организацией по слабым сигналам: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Александр Васильевич Мельник. – М.: РГБ, 2003. – 188 с.
- 370.Мельник М. Німеччина на шляху до боротьби з корупцією / М. Мельник // Право України, 1997. – № 11. – С. 111-115.
- 371.Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. – Львів: Видавництво «Львівської політехніки», 2010. – 344 с.
- 372.Мельник О.Г. Комплексне дослідження стану антисипативного на вітчизняних машинобудівних підприємствах / О.Г. Мельник, Н.Я. Петришин, М.Є. Адамів // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики, 2014. – № 2 (26). – С. 14-22.
- 373.Мельник О.Г., Адамів М.Є. Антисипативне управління підприємствами на засадах слабких сигналів / О.Г. Мельник, М.Є. Адамів // Актуальні проблеми економіки, 2013. – № 1 (139). – С. 32-41.
- 374.Мельникова К.В. Сучасні управлінські підходи до визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» / К.В. Мельникова // Экономика Крыма, 2011. – № 4 (37). – С. 167-170.
- 375.Мельникова М.В. Підтримка економічної безпеки промислових підприємств регіону в процесі реалізації інвестиційних проєктів/ М.В. Мельникова, Я.М. Криль // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов, 2011. – № 1. – С. 254–259.
- 376.Методы антикризисного управления по слабым сигналам: [монография] / Ю.Г. Лысенко, Р.А. Руденский, Л.И. Егорова и др. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – 195 с. – (Сер.: Жизнеспособные системы в экономике).
- 377.Методы экспертных оценок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://emm.ostu.ru/lect/lect7.html>.
- 378.Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории. 2-е испр. изд. / Л. Мизес. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
- 379.Минаев Г. А. Безопасность-менеджмент организации: [учеб. пособ.]. Часть 1 (методология, функции, системы) – М: ИПБ, 2005. – 322 с.
- 380.Мігус І.П. Необхідність розмежування понять «загроза» та «ризик» при діагностиці економічної безпеки суб'єктів господарювання / І.П. Мігус, С.М. Лаптев // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=821>.
- 381.Міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: udscn.guds.gov.ua/files/Dosl/3.doc.
- 382.Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Є.В. Невмержицький, М.І. Камлик. – К.: Учбово-методичний центр «Школяр», 1999. – 480 с.

383. Місія підприємства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gufer.net/srategy/976-msya-pdpriyemstva.html>.
384. Місце України за рейтингом «Ведення бізнесу 2013» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bg-law.com.ua/pres-oglyad/23-msce-ukrayini-za-reytingom-vedennya-bznesu-2013.html>.
385. Мішин О.Ю., Мішина С.В. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» / О.Ю. Мішин, С.В. Мішина // Вісник економіки транспорту і промисловості, 2012. – № 38. – С. 86-92.
386. Міщенко С.П. Концептуальні аспекти економічної безпеки підприємств у ринковій економіці / С.П. Міщенко // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011. – № 2. – С. 190-195.
387. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія] / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.З. Клебанова та ін. / За ред. В.М. Гейця. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.
388. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: [навч. посіб.] / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 380 с.
389. Молодецька О.М. Сучасні підходи до класифікації загроз економічній безпеці підприємства. [Електронний ресурс] / О.М. Молодецька. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52045.doc.htm.
390. Молчанов А.А. Моделирование и проектирование сложных систем: [учеб. пособ]. / А.А. Молчанов. – К.: Вища школа, 1988. – 359 с.
391. Мороз О.В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: [монографія] / О.В. Мороз, Н.П. Карачина, А.А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 241 с.
392. Мошенський С.З. Економічний аналіз. / С.З. Мошенський, О.В. Олійник. – Житомир: ПП: «Рута», 2007. – 704 с.
393. Нагребельний В.П. Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В.М. Попович // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998. – Т.6. – 76 с.
394. Назаров В.В. Деякі аспекти забезпечення безпеки підприємницької діяльності / В.В. Назаров // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: збірник матеріалів наук.-практ. конф., Київ, 16-17 травня 2001 р. – К.: Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. – С. 49-53.
395. Найбільш інноваційні економіки світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://regionalnyaktsenty.blogspot.com/2011/01/blog-post_17.html.
396. Напрями детінізації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати в «конвертах»: [інформаційна записка]. – Луганськ, 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.lir.lg.ua/t_e.doc.
397. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2009 р.: Статистичний збірник Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
398. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році: статистичний довідник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 288 с.

- 399.Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. К.: ДП „Інформаційно-видавничий центр Держстату України”, 2012. – 305 с.
- 400.Национальный план противодействия коррупции на 2012–2013 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremlin.ru/ref_notes/1172.
- 401.Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК: 003:2010. – К.: «Соцінформ», 2010. – 746 с.
- 402.Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК: 003: 2010» (зміни та доповнення № 1). Погоджено Міністерством соціальної політики України від 06.02.2012 р. Затверджено наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 923 від 16.08.2012 р. – К.: «Соцінформ», 2012. – 218 с.
- 403.Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: [монографія] / Є.В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.
- 404.Недружні поглинання і економічна безпека підприємства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nujazz.dp.ua/nedruzhni-poglynannya-i-ekonomichna-bezpeka-pidpryemstva.php>.
- 405.Нізалов Д.В. Антикризове управління: вибір методів / Д.В. Нізалов // Наукові праці. – К., 2001. – Том 9. – С. 56-58.
- 406.Нікітіна А.В. Система управління економічною безпекою підприємств / А.В. Нікітіна // Економічні науки: зб. наук. праць, 2012. – №8. – С. 110-115.
- 407.NISSAN приймає додаткові дії для подолання наслідків глобальної кризи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.gas.lviv.ua/ua/novyny/nissan-prujmae-dodatkovii-diji-dlja-podolannja-naslidkiv-globalnoji-kryzy.html>.
- 408.Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк; за ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.
- 409.Новікова К.І., Ільїна А.В. Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави / К.І. Новікова, А.В. Ільїна // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2011. – № 4. – С. 36-40.
- 410.Номоконов В.А. Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней: [монография] / А.В. Номоконов. – Владивосток, 2004. – 200 с.
- 411.Обстеження потенціалу виробництва високотехнологічної промислової продукції за період 2005-2007рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
- 412.Обсяги продажу автомобілів на українському ринку цього року впали на 45%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2014/07/04/>
- 413.Огреба С.В. Удосконалення статистичної оцінки обсягів тіньової економіки як пріоритетний напрям розвитку системи національних рахунків / С.В. Огреба // Міжнародний нобелівський економічний форум «Світова економіка ХХІ століття: цикли та кризи», 18-21 травня 2011 р. – Дніпропетровськ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.duep.edu/section/science/kuz-konk/konk-works/uk.html>.
- 414.Одинцов А.А. Экономическая и информационная безопасность предпринимательства: [учеб. пособ. для ВУЗов] / А.А. Одинцов. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Изд-во "Академия", 2008. – 336 с.
- 415.Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Рус.яз., 1985. – 797 с.

416. Основы малого бизнеса (теория и решение задач): [монография] / Б.В. Берсенадзе, А.И. Богданов, А.В. Панфилов / под ред. Никитиной Л. Н. 2-е изд. – СПб.: ИПЦ СПГУТД, 2005. – 167 с.
417. Основы экономического и социального прогнозирования: [учеб. пособ.] / Под ред. проф. Е.А. Олейникова. – М.: Рос. экон. акад. им. Г.В. Плеханова, 1996. – 224 с.
418. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятия, личность) / под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Интел-Синтез, 1997. – 288 с.
419. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность. / Под редакцией Е.А. Олейников. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
420. Особенности лицензирования в Великобритании. [Электронный ресурс] – Джерело доступу: <http://strazha5.com/lizenzirovanie-gb.html>.
421. Официальный сайт Ассоциации автопроизводителей Украины «УкрАвтопром». [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrautoprom.com.ua/>.
422. Офіційний сайт International Organization of Motor Vehicle Manufacturers. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oica.net/category/production-statistics>.
423. Офіційний сайт Transparency international. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2014/results.
424. Офіційний сайт Агенства економічної безпеки «SSS» [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sss-m.ru>.
425. Офіційний сайт Всеукраїнської Асоціації приватних детективів. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://aupd.org/>.
426. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області. [Электронный ресурс] – Режим доступу: lv.ukrstat.gov.ua.
427. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.com.
428. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Соціально-економічний розвиток України за січень-жовтень 2011 року. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
429. Офіційний сайт Європейської асоціації автовиробників (ACEA). [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acea.be>.
430. Офіційний сайт корпорації «Богдан». [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://bogdan.ua/>.
431. Офіційний сайт Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
432. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. [Электронный ресурс] – Режим доступу: www.miniust.org.ua.
433. Офіційний сайт ПАТ «Єврокар» [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocar.com.ua>.
434. Офіційний сайт ПАТ «Запорізький автомобілебудівний завод». [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.avtozaz.com/>.

- 435.Офіційний сайт підприємства із захисту інформації «Русский сезон». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sezon.iwarp.com/>.
- 436.Офіційний сайт ТОВ «ВО «КрАСЗ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krasz.com.ua>.
- 437.Офіційний сайт Українського фонду підтримки підприємництва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufpp.gov.ua/verifications.php>
- 438.Офіційний сайт Української федерації індустрії безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufib.com.ua/>.
- 439.Офіційний сайт Фонду «Ефективне управління». Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.feg.org.ua.
- 440.Офіційний сайт СРО НП «Альянс специализированных предприятий безопасности» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aspb-sro.ru/news.htm>.
- 441.Ошуст В.І. Теоретичні аспекти управління ризиками. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/4193/1/138-142_%D0%9E%D0%A8%D0%A3%D0%A1%D0%A2_%D0%92.%D0%86..pdf.
- 442.Паламарчук А.И. Принципы и формы интеграции функции учёта в исилении экономической безопасности промышленных предприятий: дис. к.е.н.: 08.06.04 / Паламарчук Александр Иванович. – Одеса: Одеський державний економічний університет, 2001. – 185 с.
- 443.Пасека А.С. Стили лидерства в системе забезпечення кадрової безпеки суб'єктів господарської діяльності / А.С. Пасека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: managment.cdu.edu.ua/attachments/.../A.C.%20Пасека_Стаття_2.doc.
- 444.Пашута М.Т., Калина А.В. Прогнозування та макроекономічне планування: [навч. посіб.]. – К.: МАУП, 1998. – 192 с.
- 445.Перетятко А.В. Аспекти розвитку вітчизняного легкового автомобілебудування / А.В. Перетятко // Економіка: реалії часу. Науковий журнал, 2013. – № 5 (10). – С. 31-37. [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/n5.html>.
- 446.Пилат Н.І. Лояльність персоналу в умовах мотивації професійної діяльності. / Н.І. Пилат // Проблеми сучасної психології, 2010. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_10/601-612.pdf.
- 447.Письменный О.А. Динамика і тенденції розвитку автомобільного ринку України / О.А. Письменный // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая, 2013. – № 4 (46). – С. 283-289.
- 448.Підтримка конкурентоспроможного потенціалу підприємства / А.Е. Воронкова, В.П. Пономарьов, Г.І. Дібніс. – К.: Техніка, 2000. – 152 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.topknowledge.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=3132:2011-09-20-14-17-21&catid=64&Itemid=155.
- 449.Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа / пер. с пол. В.В. Иванова; науч. ред. В.М. Жуковской. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.
- 450.Подольчак Н.Ю. Врахування тінізації діяльності в оцінюванні рівня соціально-економічної ефективності систем менеджменту машинобудівного підприємства / Н.Ю. Подольчак // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми

розвитку. Вісник Нац. ун-ту «Львів. Політехніка» / відп. ред. О.Є. Кузьмін. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2009. – № 657. – С. 285-292.

451.Подольчак Н.Ю. Удосконалення систем мотивації працівників шляхом урахування ризику / Н.Ю. Подольчак // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку”. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2011. – № 714. – С. 139-148.

452.Позднишев Є.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (методи та їх застосування): [навч. посіб.]. / Є.В. Позднишев.– К.: Видавець Позднишев, 2007. – Книга 1. – 89 с.

453.Позднякова Т.П. Лояльность персонала организаций: анализ теоретико-методологических и методических аспектов / Т.П. Позднякова // Перспективы науки и образования, 2013. – № 2. – С.95-103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pnojournal.files.wordpress.com/2013/01/pdf_130210.pdf.

454.Пойда-Носик Н. Н. Ризики і джерела загроз фінансовій безпеці акціонерних товариств у сучасних умовах [Електронний ресурс] / Н. Н. Пойда-Носик. – Режим доступу: www.teologia.org.ua/20110920172/statti/dokladi/riziki-i-djerela-zagroz-finansoviie-bezpeci-akcionernix-tovaristv-u-suchasnix-umovax-172.html.

455.Половнев К.С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия: дисс. канд. экон. наук. / К.С. Половнев. – Екатеринбург, 2002. – 177 с.

456.Понятие экономической безопасности предприятия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=543.

457.Портал безопасности ALLSECURITY.info. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://allsecurity.info>.

458.Порядок координації проведення планових виїзних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності контролюючими органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.1999 № 112. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=112-99-%EF>.

459.Поснова Т.В. Механізм функціонування соціальної складової економічної безпеки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: спец. 08.00.01 / Т. В. Поснова. – К., 2008. – 19 с.

460.Потапенко Ю. Залучення іноземних інвестицій та управління ними для забезпечення економічного росту України / Ю. Потапенко // Економічний вісник ДонНТУ, 2009. – № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua>.

461.Прасолов В. И. Технологии обеспечения лояльности персонала в структуре политики безопасности фирмы / В.И. Прасолов // Создание системы корпоративной безопасности. Практические подходы: Материалы конференции 15.04.2005. – Москва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://it2b.ru/blog/arhiv/651.html>.

462.Праця України у 2013 році: статистичний щорічник. – Державна служба статистики України, 2014. – 316 с.

463.Предборський В.А. Тінізаційний аспект процесів початкового нагромадження капіталу в Україні / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні, 2009. – № 1. – С. 17-21.

464.Пригунов П.Я. Сучасні підходи до визначення змісту діяльності фахівців підрозділу безпеки щодо забезпечення економічної безпеки підприємства / П.Я. Пригунов // Науковий

вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 294-303.

465. Прикладные нечеткие системы: Пер. с япон. / К. Асаи, Д. Ватада, С. Иваи и др.; под редакцией Т. Тэрано, К. Асаи, М. Сугэно. – М.: Мир, 1993. – 368 с.

466. Притцль Р.Ф. Коррупция, рентоориентированное поведение и организованная преступность в России / Р.Ф. Притцль // Политэконом, 1997. – № 1. – 67 с.

467. Приходько С.В. Формування адекватного реальним виробничо-господарським процесам комплексу заходів реагування на загрози економічній безпеці / С.В. Приходько // Інвестиції: практика та досвід, 2011. – № 4. – С.52-55.

468. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні: Закон України від 05.07.2012 № 5083-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5083-17>.

469. Про внесення змін до Порядку координації проведення планових виїзних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності контролюючими органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2003 № 1625. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=619-2005-%EF>.

470. Про деякі заходи з регулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України від 23.07.1998 № 817. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=817%2F98>.

471. Про засади запобігання і протидії корупції. Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.

472. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2012 № 306. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1324-2007-%D0%BF>

473. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=877-16>. – 24.02.2011.

474. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України від 05.04.2007 № 877-V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

475. Про схвалення Декларації цілей та завдань державного бюджету на 2008 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 № 316. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/257-2007-n>.

476. Промисловість України у 2007-2010 роках: статистичний збірник / за ред. Л.М. Овденко. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 306 с.

477. Противодействие коррупции с помощью международных договоров и обязательств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.america.dov/st/democracy-russian/2008/august/20081110180909SrenoD0.9276544.html>.

478. Прохорова В.В. Управління економічною безпекою підприємств: [монографія] / В.В. Прохорова, Ю.В. Прохорова, О.О. Кучеренко. – Харків: УкрДАЗТ, 2010. – 282 с.

479. Проява С.М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия: [монографія] / С.М. Проява. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 159 с.

480. Рагозин Ф. Оценка и картографирование опасности и риска от природных и техногенных процессов (теория и методология) / Ф. Рагозин // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – М.: ВИНТИ, 2008. – № 5. – С. 16-41.
481. Райзберг Б.А. Предпринимательство и риск. – М.: ЭКМОС, 1996. – 350 с.
482. Ратошнюк І.М., Стеф'юк Т.Д. Особливості рейдерства в Україні: проблеми та шляхи їх подолання / І.М. Ратошнюк, Т.Д. Стеф'юк. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Economics/3_111324.doc.htm.
483. РБК Україна. Стрічка новин 09.01.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avto.rbc.ua/ukr/vse-ukrainskie-avtoproizvoditeli-v-2013-g-prodemonstrirovali-09012014175800>.
484. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємництва в Україні: дис. ... кандидата екон. наук. 08.02.03 / Реверчук Надія Йосипівна. – Львів, 2004. – 227 с.
485. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: [монографія] / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
486. Рейдерство: витоки, процедури, способи запобігання: [монографія] / О.А. Бурбело, Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов, С.О. Бурбело. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 184 с.
487. Рибнікова Н.О. Діагностика стану економічної безпеки підприємства за методом кореляційної адаптометрії: показники та об'єкти оцінки / Н.О. Рибнікова // Науковий вісник ЛНТУ України. – Львів, 2011. – Вип. 21.6. – С. 294-300.
488. Рівень тінізації української економіки росте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2012/08/31/riven_tinizacii_ekonomiki_roste.
489. Ротштейн О.П. Soft Computing в біотехнології: Багатофакторний аналіз і діагностика: [монографія] / О.П. Ротштейн, Є.П. Ларушкін, Ю.І. Мітюшкін. – Вінниця: Універсам-Вінниця, 2008. – 144 с.
490. Руденский Р.А. Антисипативное управление сложными экономическими системами: модели, методы, инструменты: [монография] / Р.А. Руденский; научн. ред. проф. Ю. Г. Лысенко. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – 257 с.
491. Рудніченко Є.М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства / Є.М. Рудніченко // Економіка, менеджмент, підприємництво. Збірник наукових праць. – Луганськ, 2013. – № 25. – С. 188-195.
492. Рямов С. Специфічність трансакційних витрат як один з ключових факторів існування тіньового сектора господарства в країнах посттрансформаційної економіки / С. Рямов // Галицький економічний вісник, 2013. – № 2 (41). – С. 25-34.
493. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий: пер. с англ. / Т. Саати. – М.: Радио и связь, 1993. – 278 с.
494. Саввин А.С. Методы обеспечения информационной безопасности предприятия. Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.13. / Андрей Сергеевич Саввин. – М.: Росс. эконом. акад. им. Г. В. Плеханова, 2005. – 152 с.
495. Савіна С.С. Організаційно-економічний механізм управління підприємством молочної промисловості / С.С. Савіна / Збірник наукових праць ВНАУ, 2012. – № 3 (69). – Т. 2 – С. 162-167.
496. Салли В.И. К созданию системы оценки состояния угольных шахт / В.И. Салли, С.В. Салли // Уголь Украины. – 2009. – № 6. – С.35-38.

- 497.Самойленко Є.Г. До питання про вплив напівлегалізованого сектора тіньової економіки на економічне зростання / Є.Г. Самойленко // Європейський вектор економічного розвитку, 2012. – № 2 (13). – С. 443- 448.
- 498.Самойленко Є.Г. Сутність та етапи еволюції тіньової економіки / Є.Г. Самойленко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму, 2012. – № 1 (5). – Том 2. – С. 338-345.
- 499.Сараєва І.М. Системне моделювання процесу ідентифікації підприємницьких ризиків: [монографія] / І. М. Сараєва. – ІПРЕД НАНУ. – О.: Фенікс, 2007. – 188 с.
- 500.Семенченко Н.В. Стратегії протидії рейдерському захопленню / Н.В. Семенченко // Європейські перспективи, 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 188-195.
- 501.Семенюк Е.П. Екологізація суспільства: соціальна роль та моделювання: [монографія]. / Е.П. Семенюк, Т.В. Олянишен, В.М. Сеньківський, О.В. Мельников, Я.В. Котляревський. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2012. – 460 с.
- 502.Семидидько А. Сейчас даже физические лица стали рейдерами / А. Семидидько. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://24.ua/news/show/id/55282.htm>.
- 503.Сергєєва О.В. Діагностика економічної стійкості як складова системи управління підприємством / О.В. Сергєєва // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса: ОДЕУ, 2007. – Вип. 27 – С. 320–326.
- 504.Словник української мови. Г-Ж. / за ред. П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. – К.: В-во «Наукова думка». – Т. 2., 1971. – 552 с.
- 505.Словник української мови. З. / за ред. Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. – К.: В-во «Наукова думка». – Т. 3., 1972. – 744с.
- 506.Сметанкина Ю. Что такое рейдерство? / Ю Сметанкина // «Власть», 2007. – № 1. – С. 37-42.
- 507.Соболев М. Частный детектив / Михаил Соболев // Русский базар, 2006. – № 43 (549). – 26 октября – 1 ноября. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russianbazaar.com/Article.aspx?ArticleID=9608>.
- 508.Современные методы противодействия коррупции в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fms.gov.ru/upload/iblock/5f7/sov_metod_pk.pdf.
- 509.Соколенко Т.М. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки / Т.М. Соколенко // Сучасна наука XXI століття: сьома міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-ped-n-sokolenko-tm-ekonomichnabezpeka-pidpriemstva-v-umovah-tranzitivnoyi-ekonomiki/>.
- 510.Соскін О. Механізми адаптації економічної моделі України до сучасних цивілізаційно-глобалізаційних зсувів / О. Соскін / Актуальні проблеми економіки, 2010. – № 2 (104). – С. 16-26.
- 511.Сотніков В.І. Періодизація життєвого циклу інноваційного процесу / В.І. Сотніков, О.О. Сотнікова // Економіка розвитку, 2011. – № 2 (58). – С. 56-58.
- 512.Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007-2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – Київ, 2011. – 47с.
- 513.Стародубцева О. Останній рік українського автопрому / Олеся Стародубцева // Українська правда. – 31.01.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/01/31/268858>.

- 514.Статистичний департамент Європейської економічної комісії ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unecse.org/stats>.
- 515.Сторожук Н.В. Методи діагностики та попередження ризиків: алгоритми реалізації процедур антикризового управління інтегрованою будівельною організацією / Н.В. Сторожук // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2013. – № 12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2644>.
- 516.Стратегии бизнеса: Аналитический справочник. Айвазян С.А., Балкинд О.Я., Баснина Т.Д. и др. / Под ред.Г.Б. Клейнера. – М.: КОНСЭКО, 1998. [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://www.aup.ru/books/m71/>.
- 517.Стратегии бизнеса: справочник / под ред. Г.Б. Клейнера. – М.: Изд-во КОНСЭКО, 1998. – 288 с.
- 518.Стратегия США в вопросах борьбы с международной коррупцией (по материалам Торгпредства РФ в США). – БИКИ, 1999. – № 112. – 55 с.
- 519.Субботин В. Кипр как наш главный партнер / В. Субботин // «2000», 2003. – 19 грудня.
- 520.Суботник Р.В. Рейдерство в сучасній Україні / Суботник Р.В. // Актуальні питання господарського та цивільного права. Науково-практичний журнал, 2008. – № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.journal.yurpayintel.com.ua/2008/6/article09/>.
- 521.Судакова О.І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О.І. Судакова // Економічний простір, 2008. – № 9. – С. 140-148.
- 522.Судоплатов А.П. Безопасность предпринимательской деятельности / А.П. Судоплатов, С.В. Лекарев. – М.: Изд-во ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 382 с.
- 523.Судоплатов А.П., Лекарев С.В. Безопасность предпринимательской деятельности: [практическое пособие] / А.П. Судоплатов, С.В. Лекарев. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 382 с.
- 524.Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: [учеб. пособ.] / Ю.П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 364 с.
- 525.Сухоруков И.П. Разработка методики численной оценки инновационных рисков некоторых отраслей экономики России / И.П. Сухоруков // Управление общественными и экономическими системами, 2009. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: umc.gu-npk.ru/umc/arhiv/.../suhorukov.doc.
- 526.Сучасне українське рейдерство віртуозне і цілком законне. Роз'яснення експерта. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://antiraiders.ua/ucp_mod_ucp_site_arts_show_298.html.
- 527.Сучасний менеджмент організацій: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. П. Сладкевич, А. Д. Чернявський. – К.: МАУП, 2007. – 488 с.
- 528.Сучасний тлумачний словник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uktdic.appspot.com>.
- 529.Сучасні тенденції управління розвитком організаційно-економічних систем (новий погляд): [колективна монографія] / загальна редакція д.е.н. професора Р.Р. Тіміргалєєвої. – Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2014. – 662 с.
- 530.Сявавко М.С. Інформаційна система «Нечіткий експерт» / М.С. Сявавко. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2007. – 320 с.

- 531.Сявавко М.С. Математика прихованих можливостей: [навч. посіб.] / М.С. Сявавко. – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2011. – 394 с.
- 532.Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы. Вестник Московского государственного университета. Серия 6. – Экономика, 1995. – №3. – С.3-9.
- 533.Тарханова З.Э. Функционирование института рейдерства в РФ: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Тарханова З.Э. – Владикавказ, 2008. – 223 с.
- 534.Теоретичні аспекти формування системи управління економічними ризиками. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.com.ua/oldreferats/18/98480>.
- 535.Тимофеев Л.М. Теневые экономические системы современной России: теория – анализ – модели. [учебник для вузов] / Тимофеев Л.М. – Москва: Издательский центр РГГУ, 2008. – 322 с.
- 536.Титаренко І.В. Удосконалення процесу інформаційного забезпечення як інструменту ефективного управління підприємством / І.В. Титаренко // Міжнародний збірник наукових праць, 2010. – Випуск 1(19) – С. 349-353.
- 537.Тихомолова О.О. Моделі антисипативного управління фінансовою діяльністю підприємства / О.О. Тихомолова // Управління розвитком, 2012. – № 1. – С. 37-38.
- 538.Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: [аналіт. доп.] / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
- 539.Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: [монографія] / за ред. З.С. Варналія. – К.: Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.
- 540.Ткачук Т. Міжнародний досвід організації економічної безпеки підприємств / Т. Ткачук // Бизнес и безопасность, 2009. – № 4. – С.12-15.
- 541.Томпсон А.А. Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: [учебн. для ВУЗов] / Пер. с англ. под ред. Л.Г.Зайцева, М.И. Соколовой. – М: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576с.
- 542.Троц І.В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства / І.В. Троц // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки, 2012. – № 1 (59). – Ч. 2. – С. 223-227.
- 543.Тумар М.Б. Основи економічної безпеки підприємств: [навч. посіб.] / М.Б. Тумар. – К.: «Хай-Тек Прес», 2008. – 232 с.
- 544.Туріянська М.М. Тіньова економіка і національна безпека України / М.М. Туріянська // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая, 2005. – Випуск 97. – С. 155-163.
- 545.Тэпман Л.Н. Риски в экономике: [учебное пособие для вузов] / Л.Н. Тэпман. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 380 с.
- 546.Україна: всесвітній огляд економічних злочинів. Кіберзлочини в центрі уваги. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/GECS_Ukraine_ua.pdf.
- 547.Українська економіка йде в тінь. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vcourse.ua/ua/economics/ekonomika-ukhodit-v-ten.html>.
- 548.Українські корупціонери проти корупції. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.toro.org.ua/news/913.html>.

549. Управление риском достижения плановых показателей деятельности промышленных предприятий. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalteka.ru/order/9366.html>.

550. Управління ризиками банків: [монографія] у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / А.О. Єпіфанов, Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т.А. Васильєвої. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 283 с.

551. Управління ризиками. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BC.

552. Управління фінансовими ризиками. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.proces.biz/Fin/Book/I1/L9.doc.

553. Усов А.В. Моделирование систем с распределенными параметрами: [монография] / А.В. Усов, А.Н. Дубов, Д.В. Дмитришин. – Одесса: Астропринт, 2002. – 664 с.

554. Устенко С.В., Іванченко Н.О. Процеси забезпечення адаптивного моніторингу економічної безпеки підприємства / С.В. Устенко, Н.О. Іванченко // Актуальні проблеми економіки. – Національна академія управління, 2011. – № 11 (125) – С. 169-173.

555. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: Пер. с англ. / Дж.-О. Ким, Ч.У. Мьюллер, У.Р. Клекка, М.С. Олдендерфер, Р.К. Блэшфилд; под ред. И. С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.

556. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: пер. с англ./ Дж.-О. Ким, Ч.У. Мьюллер, У.Р. Клекка и др. Под ред. И.С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.

557. Федоренко Р.М. Система управління ресурсами як основа забезпечення економічної безпеки / Р.М. Федоренко // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: зб. матер. наук.-практ. конф. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 224-229.

558. Федоров А.Ю. Рейдерство в России / А.Ю. Федоров // Правоохранительные органы: теория и практика, 2008. – № 2. – С. 60-65.

559. Федоров А.Ю. Рейдерство и корпоративный шантаж (организационно-правовые меры противодействия): [монография] / А.Ю. Федоров. – М.: Волтерс-Клувер, 2010. – 480 с.

560. Финкельштейн С. Ошибки топ-менеджеров ведущих корпораций: анализ и практические выводы / Сидни Финкельштейн. пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 394 с.

561. Філіппова С.В., Дашковський О.С. Система формування і забезпечення економічної безпеки підприємства / С.В. Філіппова, О.С. Дашковський // Економіка: реалії часу, 2012. – № 2 (3). – С. 17-21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics.opu.ua/n3.html>.

562. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: [монографія]. / М.І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 320 с.

563. Фонд ИНДЕМ. Россия и коррупция: кто кого? Международный опыт борьбы с коррупцией: от неудач Китая до успехов Израиля // Чистые руки, 1999. – № 3. – С. 12-13.

564.Форум безпеки // Офіційний сайт Української міжбанківської Асоціації членів платіжних систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ema.com.ua/ru/about-association/fbrik/>.

565.Франк Р.Х. Микроэкономика и поведение / Р.Х. Франк – М.: ИНФРА-М, 2000. – 696 с.

566.Франчук В.І. Основи економічної безпеки: [навч. посіб.] / В.І. Франчук. – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту внутр. справ., 2008. – 203 с.

567.Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: [монографія] / В.І. Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.

568.Халафян А.А. STATISTICA 6. Статистический анализ данных: [учебник]. 3-е изд / А.А. Халафян. – М.: ООО «Бином-Пресс», 2007. – 512 с.

569.Хандій О.О. Антикризові інструменти управління підприємством: практичні аспекти реалізації / О.О. Хандій // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2012. – № 4. – С. 186-192.

570.Харазішвілі Ю.М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні: оцінки та прогнози / Ю.М. Харазішвілі // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. – К.: НАУ, 2011. – № 4. – Т 1. – С. 171-182.

571.Холина А.Г., Миночкина О.Н. Управление предприятием в условиях неопределённости / А.Г. Холина, О.Н.Миночкина // Материалы III Всеукраинской научной конференции студентов «Проблемы управления производственно-экономической деятельностью субъектов хозяйствования» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2012/fknt/kholina/library/article1.htm>.

572.Хома І.Б. Формування та використання систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства: [монографія] / І.Б. Хома. – Львів: НУЛП, 2012. – 504 с.

573.Хто такі рейдери? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telegraf.in.ua/kremenchug/2006/09/01/3271.html>.

574.Цвігун Т.В. Класифікація ризиків підприємства / Т.В. Цвігун // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси: зб. наук. пр. – Луцьк: Луц. нац. техн. ун-т., 2011. – Вип. 8(29). – Ч. 4. – С. 385-393.

575.Цибуляк Б.З. Захист інформації з обмеженим доступом на засадах аутсорсингу / Б.З. Цибуляк // Вісник НУ “Львівська політехніка”. Серія “Автоматика, вимірювання та керування”, 2012. – № 741. – Ч. 2. – С. 246-250.

576.Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією. Ратифікована Законом України від 16.03.2005 № 2476-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_102.

577.Цигилик И.И., Паневник Т.М. Экономическая безопасность предприятия в системе внутреннего экономического механизма / И.И. Цигилик, Т.М. Паневник // Экономика, 2007. – № 8. – С. 3-5.

578.Цілі та завдання Союзу працівників сфери безпеки // Офіційний сайт Союзу працівників сфери безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allsecurity.kh.ua/o-nas/tseli-i-zadachi.html>.

- 579.Цмоць І.Г. Системи раннього попередження для підприємств з використанням нейромережових засобів / І.Г. Цмоць, Ю.В. Цимбал, О.І. Цмоць // Актуальні проблеми економіки, 2012. – № 10 (136). – С. 283-291.
- 580.Цмоць О.І. Особливості стратегічного управління підприємства з використанням слабких сигналів / О.І. Цмоць // Технологический аудит и резервы производства, 2012. – № 4/1 (6). – С. 41-42.
- 581.Цуглевич В.Н. Корпоративный менеджмент в условиях нестабильного рынка / В.Н. Цуглевич, Н.П. Тихомирова // Рос. экон. акад. – М.: Экзамен, 2003. – 318 с.
- 582.Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. / В. Чепелюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/uk/strategy/69/244.html>.
- 583.Чередниченко Н.В. Кадрова безпека як складова частина економічної безпеки підприємства. / Н.В. Чередниченко // Управління фінансово-економічною безпекою: матеріали науково-практичної конференції, 28 серпня 2009 року / Відп. за вип. А.М. Куліш. – Суми: СумДУ, 2009. – С. 51-53.
- 584.Черков В.О., Попов П.О. Приватна детективна діяльність в розвинутих країнах світу / В.О. Черков, П.О. Попов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: Луганський держ. ун-т внутр. справ. Вісник., 2010. – Вип. № 2/2010. – С. 248-258.
- 585.Черненко С.А. Оцінка лояльності персоналу при забезпеченні економічної безпеки підприємства / С.А. Черненко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://srw.kspu.edu/?p=682>.
- 586.Чернявський А.А. Безпека підприємницької діяльності: [конспект лекцій] / А.А. Чернявський. – К.: МАУП, 1998. – 124 с.
- 587.Чирва Ю.Є., Нестеренко О.М. Оцінка економічної безпеки цукропереробного підприємства на основі інтегральної моделі / Ю.Є.Чирва, О.М. Нестеренко // Бізнес-Інформ, 2012. – № 8. – С. 67-69.
- 588.Чого хочуть автовиробники. Текст звернення до Президента України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.autoconsulting.ua/article.php?sid=11215>.
- 589.Чорний О.Ю. Міжнародний досвід взаємодії держави та недержавних органів забезпечення безпеки суб'єктів господарювання та його застосування в Україні / О.Ю. Чорний // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – Харків: ХНТУСГ, 2012. – Вип. 125. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/46.pdf.
- 590.Шарковский А.Н. Динамика одномерных от образений: [монографія] / А.Н. Шарковский, С.Ф. Коляда, А.Г. Спивак, В.В. Федоренко. – К.: Наукова думка, 1989. – 216 с.
- 591.Шевченко І. Особливості формування економічної безпеки підприємства / І. Шевченко // Наука молода, 2010. – № 10. – С. 178-181.
- 592.Шемаева Л.Г. Система экономической безопасности предприятия во взаимодействии с внешней средой / Л.Г. Шемаева // Бизнес Информ, 2010. – № 12. – С. 72-76.
- 593.Шепелева А.Ю. Финансовый менеджмент: самое главное: [конспект лекцій] / А.Ю. Шепелева. [Електронний ресурс] – Джерело доступу: <http://be5.biz/ekonomika/f011/toc.htm>.
- 594.Шершньова З.Є. Антикризове управління підприємством / З.Є. Шершньова, В.М. Багацький, Н. Д. Гетьманцева. – Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К.: КНЕУ, 2007. – 676 с.

- 595.Шинкаренко В.Г., Максимов В.В. Рейдерство в Україні: причини та наслідки / В.Г. Шинкаренко, В.В. Максимов // Вісник економіки транспорту і промисловості, 2009 – № 28. – С. 79-81.
- 596.Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: [монографія] / С.М. Шкарлет – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.
- 597.Шкарлет С.М. Роль і місце інноваційної політики підприємства у формуванні його економічної безпеки / С.М. Шкарлет // Економіка Криму. Науково-практичний журнал. – Сімферополь: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2006. – № 16. – С. 32-35.
- 598.Шуляр Н.М. Якість персоналу як складова економічної безпеки підприємства / Н.М. Шуляр // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Збірник наукових праць. – К., 2010. – № 27. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/issue/view/10>.
- 599.Шульга І.П. Сучасні підходи до формування системи економічної безпеки акціонерного товариства [Електронний ресурс] / І.П.Шульга // Ефективна економіка, 2010. – №10. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=366>.
- 600.Щодо сприяння забезпеченню конкурентоспроможності української автомобілебудівної галузі: аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/546/>.
- 601.Экономическая безопасность: [учебн. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления] / В.А. Богомолов и др.; под. ред. В.А. Богомолова.– М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 2-е изд., перераб. и доп. – 295 с.
- 602.Экономическая и национальная безопасность: Учебник для студентов ВУЗов, обучающихся по специальности «Нац. экономика» и др. эконом. специальностям / Под ред. Е. А. Олейникова; Росс. эконом. акад. им. Г. В. Плеханова. – М.: Экзамен, 2005. – 766 с.
- 603.Экономические проблемы: [хрестоматия] / Д.В. Зеркалов. – К.: Наук. світ, 2008. – Безопасность бизнеса: в 4 кн. – Кн. 3. – 143 с.
- 604.Юрій С.М., Тимочків В.В. Сучасні реалії залучення іноземних інвестицій в економіку України / С.М. Юрій, В.В. Тимочків // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_NMN_2011/Economics/4_86336.doc.htm.
- 605.Юрків Н.Я. Економічна безпека підприємств реального сектора на посттрансформаційному етапі розвитку економіки України / Н.Я. Юрків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2012_19_1/Yurkiv.pdf.
- 606.Якубович З.В. Недоліки методик оцінювання рівня економічної безпеки підприємства та шляхи їх усунення / З.В. Якубович // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: зб. наук. праць / відпов. ред. О.Є. Кузьмін. – Львів: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2011. – № 704. – С. 71-76.
- 607.Яременко О.Ф. Механізм управління економічною безпекою машинобудівного підприємства. автореф. дис. к.е.н.: 08.06.04 / Яременко Оксана Федорівна. – Хмельницький, 2009. – 23 с.
- 608.Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы. – М.: Изд-во «Ось-89». – 2003. – 352 с.
- 609.Ячменьова В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств: [монографія] / В.М. Ячменьова. – Сімферополь: Доля, 2007. – 523 с.
- 610.Aksay Selcuk. Corruption and Human Development / Aksay Selcuk // Cato Journal, 2006. – 26 (1). – pp. 29-48.

- 611.Babets I. Analysis and evaluation of bribery in development of domestic economy and enterprises / I. Babets, M. Kopytko // News of Science and Education. Economics. – United Kingdom, Sheffield: Science and Education Ltd, 2014. – № 3 (3). – С. 73-79.
- 612.Becht M., P. Bolton, A. Roel. Corporate governance and control. Handbook of the Economics of Finance. / Constantinides G.M., M. Harris, and R.Stulz (Eds), 2003. – 346 p.
- 613.Becker G. Crime and punishment: an economic approach / G. Becker // The journal of Political Economy, 1968. – Vol. 76. – № 2. – March/April. – pp. 169-217.
- 614.Bowles Roger. Corruption. in B. Bouckaert and G. De Gees (eds.), Encyclopedia of Law and Economics. Volume V. The Economics of Crime and Litigation, Cheltenham: Edward Elgar, 2000.
- 615.Cassel D., Cichy U. The Shadow Economy and Economic Policy in East and West: A Comparative System Approach / D. Cassel, U. Cichy // The Unofficial Economy. Consequences and Perspectives in Different Economic Systems / Ed. by S. Alessandrini and B. Dallago. – Gower, 1987.
- 616.Chazap J., Harm C. Institutionalized corruption and the kleptocratic state / J. Chazap, C. Harm // IMF: Working Paper, 1999. – Wp/99/9.July.
- 617.Eskeland G.S., Thiele H. Corruption under moral hazard / G.S. Eskeland, H.Thiele // World Bank: Policy Research Department Working Paper Series 2204, 1999. – pp. 12-19.
- 618.Faccio M., Lang L. The separation of ownership and control: an analysis of ultimate ownership of Western European corporations / M. Faccio and L. Lang // Journal of Financial Economics, 2003. – № 65. – pp. 365–395.
- 619.Habib Mohsin, Leon Zurawicki. Country-Level Investment and the Effect of Corruption: Some Empirical Evidence / Habib Mohsin and Leon Zurawicki // International Business Review, 2001. – 10 (6). – pp. 687-700.
- 620.Kenny Charles. Construction, Corruption, and Developing Countries. World Bank Policy Research. Working Papers. – WPS 4271, 2007.
- 621.Копытко М. Analysis of economic crime level in regions of Ukraine as a factor affecting the level of economic security of industrial enterprises / М. Копытко, О. Khomiv, V. Babenko // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ = Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Серия: Психология. Педагогика. Экономика. – Канада, Онтарио: Accent Graphics Communications & Publishing, 2014 – Вып. 3. – С. 112-123.
- 622.Копытко М. Problems of implementation of international practice for ensuring of economic security of enterprises of Ukraine / М. Копытко // Problems of social and economic development of business. Collection of scientific articles. – Montreal, Canada: Publishing house «BREEZE», 2014. – Vol. 2. – С. 263-266.
- 623.Копытко М. Structure of action for the management of industrial enterprise staff loyalty / М. Копытко // Institutionelle Grundlagen für die Funktionierung der Ökonomik unter den Bedingungen der Transformation: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. – Deutschland, Nürnberg: Verlag SWG imex GmbH, 2014. – Vol. 1. – С. 211-214.
- 624.Копытко М. Impact of bribery on the performance of industrial enterprises in regions of Ukraine / М. Копытко, V. Babenko // Materials of the X International scientific and practical conference «Fundamental and applied science» (October 30 – November 7, 2014). – Sheffield. UK.: Science and education LTD. – Volume 4. – Economic science. – pp. 90-92.

- 625.Krüger A. The political economy of the rent-seeking society / A. Krüger // American Economic Review, 1974. – Vol. 64. – June. – pp. 291-303.
- 626.Mc Gill W.L., Ayyub B.M. Multicriteria Security System Performance Assessment Using Fuzzy Logic / William L. McGill, Bilal M. Ayyub // The Journal of Defense Modeling and Simulation: Applications, Methodology, Technology, 2007. – October'07. – Vol. 4 – №. 4. – pp. 356-376.
- 627.Measuring quality of employment. Country pilot reports / United nations economic commission for Europe. – Geneva, 2010. – P. 240.
- 628.Morck R., Steier L. The global history of corporate governance. Introduction. In. The history of Corporate Governance: the Rise and Sometimes Fall of the World's Great Mercantile Families / R. Morck and L. Steier– NBER and University of Chicago Press, 2005. – 293 p.
- 629.Rose-Ackerman S. The Economics of Corruption / S. Rose-Ackerman // Journal of Political Economy, 1975. – Vol. 4. – pp. 187-203.
- 630.Schneider F. Shadow Economies all over the World / F. Schneider, A. Buehn, C. Montenegro, 2010. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://lsfiwi.wiso.uni-potsdam.de/projekte/schattenwirtschaft/Working%20Group%207/03%Buehn_Schneider_Shadow_Economies_potsdam2010.pdf.
- 631.Tadic D., Djapan M., Misita M., Stefanovic M., Milanovic D.D. A Fuzzy Model for Assessing Risk of Occupational Safety in the Processing Industry / D. Tadic, M. Djapan, M.Misita, M. Stefanovic, D.D. Milanovic // International Journal of Occupational Safety and Ergonomics, 2012. – Vol. 18. – № 2. – pp. 115–126.
- 632.Tanzi Vito, Hamid R. Davoodi. Corruption, Growth, and Public Finances / Tanzi Vito, Hamid R. Davoodi. – IMF: Working Paper, 2000. – WP/00/182.
633. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
- 634.Zadeh L. Fuzzy Sets / L. Zadeh // Information and Control, 1965. – № 8. – pp. 338-353.
- 635.Zadeh L. Fuzzy sets as a basis for a theory of possibility / L. Zadeh // Fuzzy Sets and Systems, 1978. – № 1. – pp. 3-28.

ДОДАТКИ

Додаток А

Інноваційна діяльність промислових підприємств

України та Львівської області

(за даними Державного комітету статистики України та
Головного управління статистики у Львівській області)

Таблиця А.1

Інноваційна діяльність промислових підприємств в Україні

Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість інноваційно-активних промислових підприємств, одиниць						
Промисловість	1472	1397	14011	1462	1679	1758
Машинобудування, ремонт машин та устаткування	421	400	406	417	443	426
виробництво машин та устаткування	189	174	181	181	199	186
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	162	156	152	155	160	150
виробництво транспортних засобів та устаткування	70	70	73	81	84	90
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн						
Промисловість	40188,0	45830,2	31432,3	33697,6	42386,7	36157,7
Машинобудування, ремонт машин та устаткування	13386,7	17811,0	9738,3	10780,4	11280,3	13105,2
виробництво машин та устаткування	3103,5	3783,5	3350,0	4729,5	6131,8	5814,2
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	3224,4	3230,5	2975,7	2349,6	2427,3	2759,4
виробництво транспортних засобів та устаткування	7058,8	10797,0	3412,6	3701,3	2721,2	4531,6
Питома вага обсягу реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %						
Промисловість	6,7	5,9	4,8	3,8	3,8	3,3
Машинобудування, ремонт машин та устаткування	15,6	16,8	13,0	10,5	8,2	10,0
виробництво машин та устаткування	11,7	11,6	11,4	13,3	14,0	13,6
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	19,6	15,7	14,8	10,2	8,0	10,0
виробництво транспортних засобів та устаткування	16,5	20,3	13,6	8,4	4,3	7,4

Таблиця А.2

Інноваційна діяльність промислових підприємств Львівської області

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість інноваційно-активних промислових підприємств, одиниць						
Промисловість	127	101	106	102	100	101
Машинобудування, ремонт машин та устаткування	23	16	18	19	19	16
виробництво машин та устаткування	7	5	8	7	7	7
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	12	6	7	8	9	7
виробництво транспортних засобів та устаткування	4	5	3	4	3	2
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн						
Промисловість	1064,2	627,1	690,8	383,6	447,4	658,1
Машинобудування, ремонт машин та устаткування	499,3	144,5	221,4	166,4	51,1	21,3
виробництво машин та устаткування	7,7	1,8	6,5	9,3	8,7	7,8
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	14,8	5,5	21,9	47,3	17	5,4
виробництво транспортних засобів та устаткування	476,8	137,2	193	109,8	25,4	8,1
Питома вага обсягу реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %						
Промисловість	6,5	3,1	3,5	1,6	1,5	2,1
Машинобудування, ремонт машин та устаткування	22,5	6,7	12,0	7,2	1,6	0,8
виробництво машин та устаткування	1,7	0,5	1,2	1,6	1,4	1,2
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	2,2	0,8	3,4	5,5	1,8	0,6
виробництво транспортних засобів та устаткування	43,0	12,6	28,6	13,0	1,6	0,9

Додаток Б

Фінансові результати до оподаткування промислових підприємств

України та Львівської області

(за даними Державного комітету статистики України та
Головного управління статистики у Львівській області)

Таблиця Б.1

Фінансові результати до оподаткування* за видами промислової діяльності

(КВЕД 2005)

(млн грн)

За роками згідно КВЕД 2005	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Промисловість					
2007	43700,9	66,6	56956,9	33,4	13256,0
2008	20243,2	61,1	70812,5	38,9	50569,3
2009	-4760,7	59,7	43697,4	40,3	48458,1
в т.ч. у Львівській області					
2007	449,9	66,0	930,6	34,0	480,7
2008	-670,6	61,5	998,1	38,5	1668,7
2009	-582,8	62,3	1070,6	37,7	1653,4
Машинобудування					
2007	5127,5	69,2	7137,4	30,8	2009,9
2008	704,6	63,9	7412,0	36,1	6707,4
2009	1974,8	60,7	8359,7	39,3	6384,9
в т.ч. у Львівській області					
2007	123,6	68,0	193,1	32,0	69,5
2008	19,4	66,7	157,3	33,3	137,9
2009	-16,3	62,7	186,3	37,3	202,6
Виробництво машин та устаткування					
2007	1434,2	67,9	2328,2	32,1	894,0
2008	918,8	62,9	3062,5	37,1	2143,7
2009	1403,7	58,5	3811,6	41,5	2407,9
в т.ч. у Львівській області					
2007	-7,0	61,4	27,7	38,6	34,7

<i>Продовження табл. Б.1</i>					
2008	-7,6	63,5	24,1	36,5	31,7
2009	-138,1	57,9	15,6	42,1	153,7
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування					
2007	1347,9	71,4	1792,9	28,6	445,0
2008	224,5	66,1	1787,9	33,9	1563,4
2009	2003,0	63,9	2791,4	36,1	788,4
в т.ч. у Львівській області					
2007	34,0	73,0	51,2	27,0	17,2
2008	-10,6	69,7	51,5	30,3	62,1
2009	102,7	67,9	122,4	32,1	19,7
Виробництво транспортних засобів та устаткування					
2007	2345,4	65,4	3016,3	34,6	670,9
2008	-438,7	59,1	2561,6	40,9	3000,3
2009	-1431,9	56,9	1756,7	43,1	3188,6
в т.ч. у Львівській області					
2007	96,7	62,5	114,3	37,5	17,6
2008	37,6	58,3	81,7	41,7	44,1
2009	19,2	47,5	48,4	52,5	29,2

* За 2007-2008 рр. – фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування

Таблиця Б.2

Фінансові результати до оподаткування за видами промислової діяльності

(КВЕД 2010)

(млн грн)

За роками згідно КВЕД 2010	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Промисловість					
2010	31221,1	58,7	68933,1	41,3	37712,0
2011	58662,3	62,6	106688,2	37,4	48025,9
2012	21353,4	62,4	86504,1	37,6	65150,7
в т.ч. у Львівській області					
2010	59,8	60,6	1210,9	39,4	1151,1
2011	752,0	59,5	1774,0	40,5	1022,0
2012	310,3	59,1	1541,3	40,9	1231,0
Машинобудування					
2010	6859,0	60,2	9771,5	39,8	2912,5
2011	14637,6	67,3	17053,6	32,7	2416,0
2012	13322,8	67,0	16515,8	33,0	3193,0
в т.ч. у Львівській області					
2010	55,2	60,6	143,8	39,4	88,6
2011	111,6	65,4	211,0	34,6	99,4
2012	99,6	57,6	207,7	42,4	108,1
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань					
2010	1929,6	60,1	3031,5	39,9	1101,9
2011	2399,0	66,2	3249,0	33,8	850,0
2012	2132,4	65,7	3058,2	34,3	925,8
в т.ч. у Львівській області					
2010	-46,0	58,3	13,0	41,7	59,0
2011	-54,1	63,3	20,4	36,7	74,5
2012	-37,3	52,2	13,4	47,8	50,7
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції					

2010	78,4	63,6	495,1	36,4	416,7
2011	1522,3	68,6	1751,7	31,4	229,4
2012	439,4	71,4	554,9	28,6	115,5
в т.ч. у Львівській області					
2010	-7,9	61,2	13,1	38,8	21,0
2011	20,3	61,9	32,9	38,1	12,6
2012	22,4	64,9	25,6	35,1	3,2
Виробництво електричного устаткування					
2010	697,1	61,7	1121,1	38,3	424,0
2011	265,0	69,7	969,1	30,3	704,1
2012	1640,4	70,0	2295,9	30,0	655,5
в т.ч. у Львівській області					
2010	27,1	64,6	29,0	35,4	1,9
2011	15,1	65,0	21,5	35,0	6,4
2012	6,7	63,6	9,6	36,4	2,9
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів					
2010	4153,9	53,7	5123,8	46,3	969,9
2011	10451,3	66,3	11083,8	33,7	632,5
2012	9110,6	62,4	10606,8	37,6	1496,2
в т.ч. у Львівській області					
2010	82,0	60,0	88,7	40,0	6,7
2011	130,3	77,8	136,2	22,2	5,9
2012	107,8	54,8	159,1	45,2	51,3

Таблиця Б.3

Обсяг реалізованої промислової продукції за видами промислової діяльності

України та Львівської області, млн грн

	Роки											
	2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область
Промисловість	717076,7	18051,1	917035,5	22128,5	806550,6	21528,2	1065108,2	25739,0	1331887,6	30 087,0	1400680,2	31 981,5
в т.ч. машинобудування	98339,9	2438,7	121780,4	2637,5	85833,0	2453,4	116348,5	2982,8	133469,0	2717,9	143533,1	2744,9
виробництво машин та устаткування	30100,4	491,7	37271,5	511,0	34245,7	624,7	39778,4	693,5	38474,2	358,8	38682,7	372,1
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	21216,5	743,2	25580,5	1024,5	24504,7	1121,1	27708,9	1375,5	29079,6	719,4	30814,6	682,0
виробництво транспортних засобів та устаткування	47023,0	1203,7	58928,4	1101,9	27082,6	707,5	48861,2	913,8	65915,2	1639,7	74035,8	1690,8

Таблиця Б.4

Інвестиції в основний капітал за видами промислової діяльності
України та Львівської області, млн грн

	Роки											
	2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область	Україна	Львівська область
Промисловість	64341	18051	76618	22129	57658	21528	58558	25739	86312,8	2435,2	103172,8	2709,1
в т.ч. машинобудування	5340	2439	6189	2638	3564	2453	4400	2983	5888,0	162,2	7555,3	212,0
виробництво машин та устаткування	1714	492	1786	511	1399	625	1370	693	1952,7	14,5	3142,4	38,4
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	1295	743	1924	1025	1165	1121	1471	1376	1236,1	128,2	1451,5	115,6
виробництво транспортних засобів та устаткування	2331	1204	2479	1102	1000	708	1559	914	2699,2	19,5	2961,4	58,0

Додаток В

Витяг зі зведеного балансу та звіту про фінансові результати діяльності підприємств

(за даними Державного комітету статистики України та Головного управління статистики у Львівській області)

Таблиця В.1

Витяг зі зведеного балансу та звіту про фінансові результати діяльності підприємств машинобудівної галузі України, тис. грн

№ з/п	Роки	Кількість підприємств	Матеріальні затрати, тис. грн	Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн	Необоротні активи, тис. грн	Оборотні активи, тис. грн	Амортизація, тис. грн	Витрати на оплату праці, тис. грн	Відрахування на соціальні заходи, тис. грн	Виручка від реалізації, тис. грн	Собівартість продукції, тис. грн
1	2004	11267	34704832,7	23993084,8	32238642,7	38109992,1	1702644,2	5993223,5	2300178,1	67 723 996,8	40 578 710,2
2	2005	11448	39304485,2	25582459,6	34155429,6	43033935,3	1897036,1	7538591,9	2922146,6	74 329 596,5	50 033 157,9
3	2006	11097	46029472,5	26786435,9	37494699,0	53365784,7	2258772,1	8905740,7	3371046,8	84 483 306,8	57 538 290,2
4	2007	11073	65802105,4	31305507,8	45695149,3	70033656,7	2633795,5	11421956,8	4344501,4	115 481 772,2	78 827 750,2
5	2008	10419	82436942,5	42607008,8	61856231,1	89964006,0	3030551,4	14202179,7	5315340,0	146 184 039,5	96 501 403,0
6	2009	10667	50585119,2	38946031,4	55967777,5	92328433,3	3207074,6	11984518,5	4450331,9	99 609 473,1	62 495 928,0
7	2010	9365	71709619,2	39393375,7	57280240,4	99580589,2	3069405,0	14479389,2	5382405,8	117 972 586,	55 639 993,0
8	2011	9549	95912338,1	42030648,6	59227630,5	111310031,9	3628248,1	17984895,5	6633649,2	144 562 653,1	115 909 109,1
9	2012	4546	107132793,4	48051277,7	62142872,6	112171314,3	4445888,7	18844542,5	7005744,6	140 604 385,2	127 259 618,4

Таблиця В.2

Витяг зі зведеного балансу та звіту про фінансові результати діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів та устаткування України, тис. грн

№ з/п	Роки	Кількість підприємств	Матеріальні затрати, тис. грн	Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн	Необоротні активи, тис. грн	Оборотні активи, тис. грн	Амортизація, тис. грн	Витрати на оплату праці, тис. грн.	Відрахування на соціальні заходи, тис. грн	Виручка від реалізації, тис. грн	Собівартість продукції, тис. грн
1	2004	1200	13911415,4	7306912,8	10950349,4	15687924,7	543713,2	2014506,4	815017,2	26 179 035,3	17 154 125,8
2	2005	1274	17670337,6	8922678,7	12748317,3	18660863,4	592758,4	2420121,4	997524,5	29 825 037,4	22 102 066,9
3	2006	1117	22410123,5	10302037,2	15325434,0	21993717,1	832474,8	2859119,9	1140355,0	36 609 637,9	27 377 796,3
4	2007	1141	33252404,4	12653760,2	18775891,4	31072111,3	1005451,1	3674685,0	1452375,3	52 036 935,7	38 546 885,4
5	2008	1049	43215612,2	19360456,2	28487256,1	39502348,9	1177276,4	4519223,7	1734324,4	65 024 115,3	47 462 501,0
6	2009	1082	16828077,4	14753139,4	20874236,5	36754438,4	1219319,8	3662620,9	1370182,2	30 404 258,1	21 775 671,0
7	2010	937	30635854,2	14077267,0	20607132,4	41303389,4	1023267,6	4526762,2	1705389,2	89 635 577,2	45 090 111,0
8	2011	941	46392530,5	15516507,1	23380561,1	45884728,5	1277802,2	6263572,6	2372405,4	116877637,2	89 632 149,7
9	2012	2883	85315241,5	37466071	48398441	91852140	3459517,4	14881788,1	5587661,3	108754824,3	99 521 609,0

Таблиця В.3

Витяг зі зведеного балансу та звіту про фінансові результати діяльності
підприємств машинобудівної галузі Львівської області, тис. грн

№ з/п	Роки	Кількість підприємств	Матеріальні затрати, тис. грн	Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн	Необоротні активи, тис. грн	Оборотні активи, тис. грн	Амортизація, тис. грн	Витрати на оплату праці, тис. грн	Відрахування на соціальні заходи, тис. грн	Виручка від реалізації, тис. грн	Собівартість продукції, тис. грн
1	2004	579	816550,5	*	1501680,0	1440519,7	74428,9	229577,8	84751,3	1590449,0	*
2	2005	577	1088285,8	*	1409259,9	1669706,0	84311,2	299596,6	109278,4	2044939,1	*
3	2006	571	1186513,7	*	1240987,2	1589526,0	75881,1	359445,7	135191,4	2429069,5	*
4	2007	556	1382499,4	*	1455679,2	3064465,6	76658,3	421504,3	161379,9	2779588,7	*
5	2008	516	1408714,0	*	1540891,2	3710236,0	90298,4	511603,4	192132,0	3134168,3	*
6	2009	536	1195175,9	*	1607943,4	3919445,3	97750,3	490374,0	184078,4	2778852,4	*
7	2010	486	1472749,4	*	1463883,2	3523378,1	105944,8	598798,1	225738,4	3541176,4	*
8	2011	424	2059346,4	*	1653432,4	2977358,2	121044,3	683151,5	257435,4	4087039,9	*
9	2012	177	3066985,4	*	2468094,9	1567371,0	124098,9	721436,1	271408,9	3351165,6	*

Примітка: * - дані відсутні

Таблиця В.4

Витяг зі зведеного балансу та звіту про фінансові результати діяльності підприємств з виробництва транспортних засобів та устаткування Львівської області, тис. грн

№ з/п	Роки	Кількість підприємств	Матеріальні затрати, тис. грн	Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн	Необоротні активи, тис. грн	Оборотні активи, тис. грн	Амортизація, тис. грн	Витрати на оплату праці, тис. грн	Відрахування на соціальні заходи, тис. грн	Виручка від реалізації, тис. грн	Собівартість продукції, тис. грн
1	2004	51	272374,9	*	552131,2	712707,4	22378,6	77131,0	29741,9	503264,8	*
2	2005	52	377538,5	*	474558,5	915546,0	25145,1	97110,7	37350,8	730673,3	*
3	2006	41	493111,1	*	428150,4	799768,3	22190,1	131305,2	51386,1	1004379,0	*
4	2007	40	749111,3	*	644764,1	2255361,8	25919,2	163276,9	65285,2	1369902,6	*
5	2008	37	643583,2	*	554298,1	2414351,4	28939,5	197720,7	72558,7	1301437,9	*
6	2009	40	315200,3	*	562335,3	2432737,6	23794,2	117769,9	45831,1	777617,0	*
7	2010	35	512501,6	*	437835,1	1766608,8	23541,5	139602,1	52959,4	1049219,0	*
8	2011	26	1069284,5	*	449773,9	1418923,6	22845,2	151554,8	57403,7	1614217,8	*
9	2012	33	1981478,9	*	1943909,5	814094,7	22980,6	476688,0	179269,8	2163363,3	*

Примітка: * - дані відсутні

Додаток Г

Стан економічної злочинності в Україні

(за даними Міністерства внутрішніх справ України)

Таблиця Г.1

Відомості
про викриті підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю
МВС України злочини протягом 2007-2012 рр.

№ з/п	Показники за роками	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Всього викрито злочинів у сфері економічної злочинності	32 269	29 545	28 659	35 469	35 317	30 091
2	З них:	13 674	11 708	11 743	14 076	14 943	13 477
2.1	Злочинів проти власності						
2.2	Злочинів у сфері службової діяльності	12 738	12 219	11 315	12 490	10 175	6 593
2.3	Злочинів про хабарництво	2 393	2 398	2 114	2 233	2 066	1 350
2.4	У сфері господарської діяльності	5 209	4 855	4 823	4 694	4 713	3 866

Відомості
про економічні злочини, вчинені на підприємствах, установах, організаціях
за видами економічної діяльності за 2007-2009 рр.

Види економічної діяльності			Зареєстровано злочинів по роках			
			2007	2008	2009	
Промисловість			4830	3135	2417	
з н и х	електроенергетика		1766	544	241	
	паливна		632	496	486	
	у т.ч.	нафтопереробна і газова	237	178	155	
	вугільна та торф'яна		682	597	671	
	металургійна		356	498	410	
	у т.ч.	кольорова	44	27	20	
	хімічна і нафтохімічна		68	50	33	
	машинобудування і металообробка		250	212	110	
	у тому числі	авіаційна			2	3
		оборонна		20	3	3
		суднобудівна		18	9	13
		авто.пром. і трактор.маш.		17	9	15
		радіо- та електронна		12	4	6
	деревооброб.і целюлозо-паперова		34	50	32	
	легка		25	50	16	
	будівельних матеріалів		38	37	27	
	ювелірна		17	1	14	
Харчова промисловість			1255	1209	1059	
у тому числі	спиртова, лікєро-горілчана та виноробна		892	935	810	
	цукрова		33	24	13	
	молочна		19	29	20	
	м'ясна		39	34	21	
	хлібопекарна		29	24	23	
Сільське господарство			2713	2022	1777	
у тому числі	рослинництво		88	78	88	
	тваринництво		41	32	38	
Лісове господарство			367	367	364	
Рибне господарство			47	36	33	
Транспорт			1663	1353	1144	
з н и х	шосейний		48	59	41	
	у т.ч.	автомобільне господарство	27	48	27	
	водний і морський		281	152	133	
	залізничний		1135	1028	872	
	авіаційний		8	7	9	

Відомості

про економічні злочини, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за 2010-2012 рр. (станом на 20.11.2012)

Види економічної діяльності			Зареєстровано злочинів по роках		
			2010	2011	2012 (станом на 20.11.2012)
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство			3857	5003	3228
з них	рослинництво		1109	2002	1290
	тваринництво		222	347	286
	мисливство		10	16	19
	лісове господарство		630	819	666
Рибальство, рибництво			270	304	204
Добувна промисловість			1682	1775	1122
з них	добування паливно-енергетичних корисних копалин		1338	1248	811
	у т.ч.	вугілля, лігніту і торфу	902	1015	602
		вуглеводнів (нафти, газу)	407	220	205
		уранової та торієвої руд	8	4	
	добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних		317	496	311
	у т.ч.	добування металевих руд	192	245	133
Переробна промисловість			3263	5105	3192
з них	виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів		1434	2004	832
	текстильне виробництво		17	29	21
	целюлозно-паперове виробництво		102	118	101
	виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів		134	107	107
	хімічне виробництво		89	213	146
	металургійне виробництво		329	378	268
	виробництво машин та устаткування; виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування		357	707	454
	виробництво транспортних засобів та устаткування		100	182	131
Виробництво та розподілення електроенергії, газу, пари та гарячої води			1124	2148	1348
Будівництво			1544	2617	1827
Торгівля; ремонт машин, побутових виробів та предметів особистого вжитку			2946	5593	3823
з них	оптова		1349	2264	1466
	роздрібна		1367	2981	2125
Діяльність готелів та ресторанів			90	245	164
Діяльність транспорту та зв'язку			2773	3999	2466
з них	наземного транспорту		1127	1116	582
	у т.ч.	залізничного	777	662	313
		автомобільного та іншого міського регулярного транспорту	206	258	122
		трубопровідного	58	71	62
	водного транспорту		191	132	80
	авіаційного транспорту		24	25	14
	діяльність пошти та зв'язку		1200	2221	1457

Відомості
про види злочинів, що вчинені у сфері економічної діяльності
за 2007-2009 рр.

	Зареєстровано злочинів					Зареєстровано злочинів					Зареєстровано злочинів				
	проти власності	у сфері господа- рської діяль- ності	у сфері використання електронно- обчислюва- льних машин (комп'юте- рів), систем та комп'ютер- них мереж і мереж електро- зв'язку	у сфері служ- бової діяльнос- ті	у т.ч. хабарни- цтво	проти власності	у сфері господа- рської діяль- ності	у сфері використання електронно- обчислюва- льних машин (комп'юте- рів), систем та комп'ютер- них мереж і мереж електро- зв'язку	у сфері служ- бової діяль- ності	у т.ч. хабарни- цтво	проти власності	у сфері господа- рської діяль- ності	у сфері використання електронно- обчислюва- льних машин (комп'юте- рів), систем та комп'ютер- них мереж і мереж електро- зв'язку	у сфері службо- вої діяльн- ості	у т.ч. хабарни- цтво
	2007 рік					2008 рік					2009 рік				
АР Крим	606	271	2	648	112	601	246	2	571	98	576	280	2	555	77
Вінницька	486	368	2	371	76	408	673	2	388	76	400	542	1	465	80
Волинська	249	297	5	371	65	168	306	2	152	15	193	181	1	175	37
Дніпропетровська	2423	690	10	1891	349	1163	667	30	1754	112	1222	796	108	1615	124
Донецька	1623	455	3	985	228	980	659	9	786	169	1097	674	10	1044	254
Житомирська	313	226	0	362	54	288	340	2	386	51	272	351	2	270	40
Закарпатська	297	120	0	414	58	218	131	0	427	44	240	123	0	279	31
Запорізька	782	570	5	636	100	560	511	5	725	103	516	502	13	616	93
Івано-Франківська	234	245	0	299	22	206	177	2	257	13	209	193	4	294	23
Київська	317	301	0	259	47	289	195	2	443	57	269	158	0	473	54
місто Київ	963	397	3	561	127	928	399	7	664	122	1002	396	6	673	146
Кіровоградська	317	188	3	298	26	154	140	3	207	18	143	71	6	246	8
Луганська	1515	510	24	1262	231	1372	525	36	1368	231	1321	568	4	1509	238

Продовження табл. Г.4															
Львівська	841	595	11	795	135	903	416	3	718	73	697	438	10	763	76
Миколаївська	577	500	2	372	51	532	481	5	655	54	358	319	6	317	33
Одеська	1136	536	8	1304	282	1121	513	8	1199	332	1392	349	5	1186	335
Полтавська	770	306	10	400	105	414	177	2	396	85	284	183	0	232	6
Рівненська	271	120	4	148	2	187	116	2	254	26	214	132	5	216	31
місто Севастополь	143	56	3	132	31	122	49	2	133	35	151	51	3	136	38
Сумська	309	142	2	417	44	264	108	3	428	40	192	111	0	346	62
Тернопільська	215	152	3	389	65	224	115	4	384	70	218	142	2	365	74
Харківська	827	467	22	850	127	798	393	29	607	102	886	514	8	370	21
Херсонська	516	141	3	331	37	428	139	2	424	37	358	122	2	399	48
Хмельницька	330	119	1	293	56	303	105	1	371	61	231	161	1	239	28
Черкаська	269	78	6	446	36	248	114	5	366	42	263	100	2	327	14
Чернігівська	319	312	2	334	45	229	178	0	302	13	186	162	0	257	10
Чернівецька	172	248	0	262	82	132	224	0	326	61	168	153	0	276	69
Всього по УМВС	16820	8410	134	14830	2593	13240	8097	168	14691	2140	13058	7772	201	13643	2050
Донецьке УМВСТ	107	66		114	17	43	60		106	9	54	31		75	5
Львівське УМВСТ	59	149		92	16	59	137	1	96	16	43	92		77	76
Одеське УМВСТ	68	98		105	29	27	96		122	15	46	76		97	9
Придніпр. УМВСТ	133	76		179	54	68	71		187	51	53	29		77	2
Півд.-Зах. УМВСТ	78	133		90	22	45	109		120	21	57	124		95	24
Південне УМВСТ	131	97		145	44	112	68		173	45	55	50		95	12
Всього по УМВСТ	576	619		725	182	354	541	1	804	157	308	402		516	52
Всього по Україні	17396	9029	134	15555	2775	13594	8638	169	15495	2297	13366	8174	201	14159	2102

Відомості
про окремі види злочинів
за 2010-2012 рр. (станом на 20.11.2012)

	Зареєстровано злочинів					Зареєстровано злочинів					Зареєстровано злочинів				
	передбачених ст.191 КК України	у сфері господарської діяльності	у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	у сфері службової діяльності	у т.ч.	передбачених ст.191 КК України	у сфері господарської діяльності	у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	у сфері службової діяльності	у т.ч.	передбачених ст.191 КК України	у сфері господарської діяльності	у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	у сфері службової діяльності	у т.ч.
					хабарництво					хабарництво					хабарництво
2010 рік					2011 рік					2012 рік (станом на 20.11.2012)					
АР Крим	330	299		798	128	283	411	2	957	165	191	297	1	450	129
Вінницька	260	338	4	668	104	249	325	3	338	69	161	160	0	183	36
Волинська	167	209	4	275	45	197	243	1	262	39	104	211	0	223	36
Дніпропетровська	729	667	37	2033	226	610	666	26	1594	197	478	584	12	925	188
Донецька	514	879	27	1213	265	527	1005	25	1221	303	574	748	15	877	208
Житомирська	165	386	9	472	52	122	431	3	427	30	74	280	3	143	26
Закарпатська	182	176	4	432	46	172	130	1	443	42	138	80	0	260	33
Запорізька	372	492	22	705	137	315	560	15	561	116	248	373	16	358	93
Івано-Франківська	137	243	4	373	56	104	258	2	381	42	112	193	2	367	49
Київська	166	125	0	510	59	305	191	1	512	84	266	109	0	324	27
місто Київ	429	410	13	874	196	434	534	3	881	193	391	354	7	604	138

Кіровоградська	119	76	0	343	20	90	114	1	264	28	70	82	4	226	42
Луганська	984	568	5	1664	240	919	758	8	1344	188	816	493	5	794	133
Львівська	289	438	4	910	130	306	543	0	841	158	325	604	0	530	99
Миколаївська	338	250	1	534	41	346	222	11	498	42	126	176	5	249	20
Одеська	743	396	4	1396	376	732	458	7	1172	376	279	330	10	433	119
Полтавська	209	202	1	377	64	170	327	1	378	62	152	193	5	283	38
Рівненська	169	190	5	296	33	174	227	2	288	38	74	145	6	110	13
місто Севастополь	54	77	3	191	39	61	107	1	199	49	39	39	4	109	30
Сумська	137	97	1	435	50	104	151	0	285	53	117	124	0	154	48
Тернопільська	182	121	5	460	90	257	136	6	482	91	208	211	2	312	83
Харківська	454	504	3	600	131	446	424	0	528	151	333	246	2	388	89
Херсонська	236	197	1	431	44	208	374	2	358	45	126	198	3	219	45
Хмельницька	126	209	0	460	104	153	242	2	349	86	88	54	0	158	34
Черкаська	256	163	31	371	57	224	187	1	319	49	184	90	17	189	40
Чернігівська	166	304	1	306	40	168	552	6	229	30	148	353	13	171	16
Чернівецька	109	206	0	421	87	117	313	0	476	88	63	173	0	376	115
Всього по УМВС	8022	8222	189	17548	2860	7793	9889	130	15587	2814	5885	6900	132	9415	1927
Донецьке УМВСТ	19	36		54	7	16	45		39	4	11	16	6	24	3
Львівське УМВСТ	24	65		48	7	16	78		63	3	20	59		31	3
Одеське УМВСТ	65	52	1	85	9	47	52	1	74	9	20	65		81	5
Придніпр. УМВСТ	32	44		92	7	46	49		59	5	27	55		34	7
Півд.-Зах. УМВСТ	44	142		90	16	50	105		101	28	27	77		48	13
Південне УМВСТ	34	40		63	8	9	28		46	12	8	24		34	14
Всього по УМВСТ	218	379	1	432	54	184	357	1	382	61	113	296	6	252	45
Всього по Україні	8240	8601	190	17980	2914	7977	10246	131	15969	2875	5998	7196	138	9667	1972

Додаток Д

Анкета експертного опитування «Оцінка впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на економічну безпеку підприємств, які спеціалізуються на виготовленні автомобільної техніки»

Прізвище та ім'я учасника опитування: _____

Назва підприємства, організації, державного органу управління чи наукової установи,
сфера діяльності якого стосується діяльності
респондента: _____

Категорія респондента:

- ☐ представник підприємницьких кіл
☐ представник місцевих органів виконавчої влади
☐ представник наукової установи чи навчального закладу

Необхідно визначити рівень впливу певної загрози на економічну безпеку вітчизняних автовиробників шляхом проставлення оцінки за шкалою від 0 до 100 балів. У 100 балів оцінюється загроза, яка найбільш суттєво впливає, а в 0 балів — загрозу, яка є несуттєвою. У межах 0-100 балів можна надати однакову кількість балів двом або більше загрозам, якщо їх вплив є рівноцінним.

Внутрішні загрози

№ з/п	назва загрози	оцінка
1	Фінансова підсистема	
1.1	Привласнення активів	
1.2	Маніпуляція з фінансовою звітністю	
1.3	Податкове шахрайство	
1.4	Відмивання грошей тощо	
1.5	Забезпеченість оборотними коштами	
2	Кадрова підсистема	
2.1	Внутрішньокорпоративні конфлікти	
2.2	Кваліфікації персоналу	
2.3	Рівень менеджменту	
2.4	Рівень корпоративної культури	
2.5	Соціальна забезпеченість працівників	
2.6	Системи управління лояльністю працівників	
2.7	Плинність кадрів	
2.8	Трудова етика	
2.9	Система підготовки та перепідготовки кадрів	
3	Техніко-технологічна підсистема	
3.1	Моральний та фізичний стан матеріально-технічної бази	
3.2	Технологічний потенціал	
3.3	Штрафи за недоброякісну продукцію	
3.4	Кількість бракованої продукції тощо	
4	Виробнича підсистема	
4.1	Використання виробничих потужностей	
4.2	Форми та методи організації виробництва	
4.3	Залежність виробництва від постачальників	
4.4	Організація процесу документообігу	
4.5	Вартість енергоносіїв та інших ресурсів	
4.6	Рациональне використання ресурсів	
4.7	Продуктивності праці тощо	
5	Інформаційна підсистема	

5.1	Кіберзлочинність	
5.2	Торгівля інсайдерською інформацією	
5.3	Доступ до інформації на різних рівнях	
5.4	Ступінь захисту комерційної таємниці	
5.5	Інформаційна війна	
5.6	Грінмейл	
6	Правова підсистема	
6.1	Порушення прав підприємства і його працівників	
6.2	Позапланові перевірки контролюючими органами	
6.3	Ефективність роботи юридичного відділу	
6.4	Економічні санкції через порушення умов контрактів	
6.5	Ефективність механізмів контролю за дотриманням законодавчих норм вимог	
7	Інноваційна підсистема	
7.1	Фінансування інноваційної діяльності	
7.2	Застосування новітніх комп'ютерних технологій	
7.3	Розвиток високотехнологічного виробництва	
7.4	Доступність венчурного капіталу тощо	
8	Екологічна підсистема	
8.1	Природні або техногенні катастрофи	
8.2	Дотримання чинних екологічних норм і стандартів	
8.3	Накладення штрафів та скасування ліцензій за порушення екологічних норм	
9	Силова підсистема	
9.1	Ефективність системи охорони	
9.2	Захищеність майна та інформаційних ресурсів від негативних впливів	
9.3	Крадіжки	
9.4	Протистояння на основі переділу власності	

Зовнішні загрози

№ з/п	назва загрози	оцінка
1	Ринкова підсистема	
1.1	Економічна невизначеність та світові економічні кризи	
1.2	Наслідки світової фінансової кризи для національної економіки	
1.3	Міжнародні політичні або військові конфлікти	
1.4	Діяльність міжнародних терористичних організацій	
1.5	Валютний курс	
1.6	Темпи інфляції	
1.7	Умови оподаткування	
1.8	Коливання цін	
1.9	Ефективність інвестиційних програм	
1.10	Ємність ринку	
1.11	Ситуація на кредитному ринку	
1.12	Зміни законодавства	
1.13	Законодавча база щодо виробництва автомобільного транспорту	
1.14	Ступінь тінізації національної економіки	
1.15	Ступінь бюрократизації	
1.16	Криміналізація суспільно-економічного життя	
1.17	Рівень корупції	
1.18	Умови ведення бізнесу в Україні	
1.19	Стабільність банківської системи	
1.20	Розвиненість фондового ринку	
1.21	Тарифні бар'єри	
1.22	Трудове законодавство	
1.23	Стабільність місцевої та державної влади	
1.24	Стабільність державної політики	
1.25	Структурні диспропорції в економіці	

1.26	Зміни структури державних видатків	
1.27	Державне втручання в економіку	
1.28	Державне регулювання галузі	
1.29	Фінансування програм у сфері розвитку промисловості	
1.30	Організована злочинність	
1.31	Порушення законності в діяльності правоохоронних та судових органів	
2	<i>Інтерфейсна підсистема</i>	
2.1	Недобросовісна конкуренція	
2.2	Банкрутство або неплатоспроможність контрагентів	
2.3	Купівельна спроможність населення	
2.4	Рівень конкуренції в галузі	
2.5	Конкуренція зі сторони іноземних автовиробників	
2.6	Ймовірність недружнього поглинання	
2.7	Економічні злочини (рейдерство)	
2.8	Можливість виходу на ринок конкурентів з високотехнологічною продукцією	
2.9	Технологічний стан вітчизняного автовиробництва	
2.10	Надійність контрагентів	
2.11	Обмеження доступу на ринок через зговір	
2.12	Промислове шпигунство	

Додаток Е

Таблиця Е.1

Матриця визначення впливу тінізації економіки на складові національної безпеки

№ з/п	Види впливу тіньової економіки	Складові національної безпеки								
		Економічна	Соціальна	Політична	Науково-технічна	Демографічна	Екологічно-природна	Військова	Інформаційна	Культурно-ментальна
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Деформація ринкових інститутів									
2	Квазіринковість економіки									
3	Втрата довіри між державою і суб'єктами господарювання									
4	Втрата довіри між суб'єктами ринку									
5	Зростання трансакційних витрат									
6	Погіршення якості державного регулювання									
7	Високий рівень інвестиційних ризиків, скорочення інвестиційних ресурсів									
8	Зниження якості трудового ресурсу, витіснення зі сфери суспільно-корисної праці легальних робітників									
9	Втрата моральних орієнтирів									
10	Деформація культурного простору									
11	Втрата країною валютно-фінансової самостійності									
12	Відтік капіталу з держави і як наслідок виснаження національної економіки									
13	Необ'єктивність офіційної інформації реаліям економіки									
14	Втрата податкових надходжень, посилення нерівномірності податкового тиску									
15	Можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції на підприємствах, які ухиляються від									

	оподаткування									
<i>Продовження табл. Є.1</i>										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
16	Зростання вартості продукції через навмисне її здорожчання з метою збільшення статті витрат									
17	Несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу									
18	Неможливість швидкої інтеграції України до світової спільноти, втрата позицій на міжнародній арені									
19	Нераціональне використання ресурсів підприємствами у процесі виробництва									
20	Невиправдане зростання енергоємності продукції									
21	Руйнування балансу цін та платоспроможності різних категорій споживачів									
22	Спад виробництва									
23	Недофінансування державних інститутів регулювання економіки (контролюючих, правоохоронних органів) за умов гострої необхідності захисту законних інтересів учасників економічних відносин									
24	Недофінансування соціальних програм									
25	Скорочення державних витрат, що гальмує структурну перебудову економіки, загострює екологічні проблеми, ставить у важке економічне становище підприємства обробної промисловості, де зосереджені високі технології і висококваліфіковані працівники									
26	Криміналізація суспільства, збільшення кількості економічних злочинів, розвиток організованої злочинності									

Додаток Є

Таблиця Є.1

Міжнародний досвід протидії незаконному поглинанню підприємств (рейдерству)

№ з/п	Назва держави (міждержавного об'єднання)	Правова та організаційна основа протидії рейдерству	Форми рейдерства	Прояви рейдерства
1	2	3	4	5
1	Сполучені Штати Америки	Закон про цінні папери (Securities Act of 1933 – 15 USC § 77a et seq.), Закон про обіг цінних паперів (Securities Exchange Act of 1934 – 15 USC § 78a et seq.), Акт про компанії з обмеженою відповідальністю (Act of Limited Liabilities Companies) штату Делавер, Закон Уільямса (Williams Act) – регулює ринок корпоративного контролю в США, обумовлює, що претенденти на участь у бізнесі компанії повинні повідомляти про деталі їх тендерної пропозиції в Комісію з цінних паперів США з дотриманням тимчасових обмежень дії пропозиції – це дає можливість акціонерам компанії обдумати та оцінити всі позитивні та негативні сторони пропозиції, що пропонується. З метою протидії рейдерству організована ефективна взаємодія між Митною службою США, Секретною службою США, Податковим управлінням США, Федеральною розвідувальною службою, Управлінням з боротьби з наркотиками, ФБР, Державним департаментом, Федеральним управлінням цивільної авіації, банками, Комітетом із торгівлі між штатами, Комітетом із цінних паперів і бірж, Міністерством фінансів, Національним центром кримінальної інформації, Інтерполом, федеральними та окружними судами, Позовним судом, Митним судом та підприємцями. Кодекси, що прийняті у бізнес-товаристві на добровільних засадах: – «заява з корпоративного управління» (Statement on Corporate Governance), розроблена організацією «Круглий стіл	Рейдерство здійснюється щодо успішних компаній. До способів недружніх поглинань відносять: • ведмедачі обійми (<i>bear hug</i>) – офіційне повідомлення (за допомогою ЗМІ) ради директорів компанії-мети про намір придбати контрольний пакет акцій компанії; • боротьбу за довіреності (<i>proxy contest</i>), яка полягає в прагненні придбати до моменту виборів у раду директорів найбільшу кількість голосуючих акцій, проте голосуюча особа може бути уповноважена голосувати з усіх питань, що виносяться на голосування, або лише з деяких питань чи взагалі не бути уповноваженою голосувати незалежно від реєстрації акції на її ім'я або організації; • тендерну пропозицію (<i>tender offer</i>) про купівлю акцій компанії-мети (до висунення тендерної пропозиції поглинаюча компанія акумулює акції компанії-мети, купуючи їх на відкритому ринку за	1970-ті роки – початок рейдерських атак у США. 1980-1990 рр. – кількість ворожих рейдерських поглинань була максимальною, але ворожими були лише біля 20% з усієї кількості поглинань. Протягом 1995-2000 рр. відбулося рейдерське захоплення 26 тис. компаній на суму понад 26 трлн дол. У 2006 р. – 37594 угоди на суму 3,8 трлн дол. 2008-2008 рр. (п'ята хвиля рейдерства у США) – діяльність масштабного хедж-фонду, який володів активами на понад 1 трлн. дол., що активно втручався в управління діяльністю компаній.

		бізнесу» (Business Roundtable); – «принципи корпоративного управління» (Corporate Governance Market Principles), розроблені Каліфорнійським пенсійним фондом державних службовців (California Public Employees' Retirement System); – «основна політика й рекомендації» (Core Policies, Positions and Notes), розроблена Радою інституційних інвесторів (Council of Institutional Investors); – «звіт комісії НАКД з професійних вимог до директорів» (Report of the NACD Commission on Director Professionalism), розроблений Національною асоціацією корпоративних директорів, НАКД (National Association of Corporate Directors).	ціною, більш низькою, ніж вартість акцій, що потім пропонується у тендерній пропозиції)	Хедж-фонди реєструються як об'єднання інвесторів, що не є протизаконним. До 2010 р. їх налічувалося понад 8 тис.
2	Європейський Союз	Третя Директива 1978 року про злиття публічних компаній з обмеженою відповідальністю (concerning mergers of public limited liability companies); Директива 1990 року про загальну систему оподаткування, яка застосовується під час злиття, поглинання, розподілу, доставки активів та обміну на акції, що стосуються держав-членів ЄС; Регламент 2004 року про злиття компаній; Директива 2004 року про поглинання компаній (on takeover bids)	Рейдерство здійснюється не тільки до ефективних та «багатих» компаній, але і до «бідних»	
3	Великобританія	Основним джерелом нормативної бази є Кодекс Сіті про поглинання (City Code on Takeovers), який передбачає наступні умови: • обов'язкова пропозиція продати акції, що належать акціонерам; • обмеження повноважень директорів компаній на протидію поглинанню; • визначальна роль акціонерів в ухваленні пропозиції. Британський Кодекс Сіті розрізняє дружнє поглинання, коли пропозиція про нього в першу чергу передається в раду директорів компанії, що поглинається, і недружнє поглинання, коли така пропозиція не передається в раду директорів. Крім того, імплементовані нормативні акти Європейського Союзу щодо протидії рейдерству. Для придбання публічних компаній, крім положення Акту	Схеми злиття та поглинання підприємств: – поглинання через придбання контрольного пакета, в тому числі через скуповування акцій. Пакет може консолідуватися в холдингу, який утворюється, або в компанії-поглиначі; – придбання активів компанії з наступною її ліквідацією; – реорганізація компанії з обміном активів на акції компанії-поглинача або холдингу	

		про компанії, застосовується Кодекс злиттів та поглинань (City Code on Takeovers & Mergers). Але, незважаючи на те, що цей документ не має обов'язкової сили, за його дотриманням стежить спеціальна саморегулююча організація – Комісія зі злиттів та поглинань, яка в разі порушень може створювати негативну репутацію винним та ініціювати осуд, штрафи та інші санкції з боку держрегулятора – Агентства з фінансових послуг. Іншим органом, який відстежує інформацію про планове злиття та поглинання, є Комісія з питань добросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності.		
4	Франція	Антирейдерське законодавство складається з наступних нормативних актів: - Закон про торгіві товариства 1966 року; - Декрет про торгіві товариства 1967 року; - Ордонанс про свободу встановлення цін і про вільну конкуренцію. Вони закріплюють правове положення торгових товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств та інших видів корпорацій, порядок їх створення, правовідносини між учасниками, порядок здійснення підприємницької діяльності, внутрішню структуру, систему відносин між органами господарських суб'єктів. Титул IV Торгового кодексу Французької Республіки «Положення кримінального законодавства» містить внесений Ордонансом від 18 вересня 2000 р. № 2000-912 комплекс норм кримінально-правового характеру, що захищає корпоративні відносини та передбачає покарання за правопорушення проти порядку управління в усіх організаційно-правових формах юридичних осіб, існуючих у Франції. Так, за незаконні дії при формуванні статутного капіталу товариства передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років і штраф до €20 тис. за шахрайське завищення вартості при оцінці внесених у статутний капітал речових внесків. Незаконна емісія акцій та їх незаконна торгівля караються позбавленням волі на строк до 1 року і штрафом у розмірі до €9 тис. У товариствах з обмеженою відповідальністю (ТОВ) і в акціонерних товариствах (АТ) передбачається кримінальна відповідальність за надання	Здебільшого, всі поглинання є дружніми, а випадки рейдерства є поодинокими	У 1970-х роках протягом року здійснювалося трохи більше, ніж 350 поглинань, у 1980-х роках – понад 830 поглинань, з 1990 по 1998 рр. – приблизно 1650 поглинань. Причинами активізації ворожих поглинань стало: - об'єднання Східної та Західної Німеччини; - вхід до Європейського Союзу; - недобросовісні дії банківських установ, які почали діяти в інтересах компаній, які планують рейдерське захоплення, формуючи та продаючи пакети акцій «потрібних» компаній

		учасникам юридичної особи щорічних бухгалтерських звітів, що не відображають точного фінансового положення, а також за несумлінне використання управліючих повноважень і права голосу. Покарання – до п’яти років позбавлення волі та штраф у розмірі €375 тис. Також передбачене позбавлення волі на строк до шести місяців і штраф у розмірі €9 тис. для керівників, що не організовували загальні збори учасників товариства протягом півроку після закінчення фінансового року. Французьке законодавство забезпечує посиленій правовий захист загальним зборам акціонерів АТ і його рішенням. Так, за перешкоду в участі акціонера в загальних зборах, отримання переваг чи за обіцянку голосувати певним чином або неприйняття участі в голосуванні (тобто за підкуп акціонерів при голосуванні) передбачається покарання через позбавлення волі на строк до двох років і штраф до €9 тис., а не занесення будь-якого рішення зборів акціонерів у протокол підлягає покаранню у вигляді штрафу в розмірі €3,75 тис		
5	Німеччина	Кодекс про ворожі поглинання (1995 р.) обумовлює, що, компанія-агресор, яка має намір здійснити поглинання повинна завчасно попереджувати про свої наміри компанію-«жертву», Німецьку біржу і Комісію з питань поглинань, а також опублікувати інформацію в газеті федерального масштабу. Акціонери компанії, щодо якої плануються подібні заходи повинні впродовж 28 днів прийняти рішення щодо адекватної ціни продажу власних акцій. З 1998 р. дотримання даного Кодексу є обов’язковим, якщо компанія має наміри бути включеною до німецьких фондових індексів.		
6	Іспанія	У Кримінальному кодексі Іспанії існує норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за зовнішнє вторгнення в систему управління і регулюється Положенням «Злочини проти інтересів об’єднань». Вона передбачає позбавлення волі на термін від шести місяців до трьох років і штраф у розмірі потрійної вартості отриманого прибутку кожному, хто прийме або використає для себе чи для третіх осіб рішення (фіктивно прийняте, використовуючи підписаний чистий бланк), що завдасть збитків; незаконно привласнить не належне йому право голосу, незаконно заперечуючи це право в осіб, що мають його згідно із законом, або		

		скористається іншим способом чи схожим прийомом. Крім того, вона передбачає відповідальність за направлення до податкових органів фіктивних рішень учасників юридичних осіб про зміну виконавчого органу.		
7	Китайська Народна Республіка (КНР)	Корпоративні правовідносини регулюються Основами цивільного законодавств разом з окремими законодавчими актами. Цивільне законодавство визначає суб'єктивний склад корпоративних правовідносин, а також статус юридичних осіб. При цьому багато положень цивільного законодавства КНР недостатньо повно регламентують правовий статус господарських суб'єктів, зокрема, в ньому відсутня класифікація юридичних осіб, немає норм з процедури їх освіти, правове положення окремих господарських суб'єктів вкрай розпливчато. Діє ряд законодавчих актів, що регламентують сферу правового регулювання господарських суб'єктів корпоративного права: Закон КНР про господарський договір 1981 р., Положення про особливі економічні зони провінції Гуандун 1980 р., Закон КНР про зовнішньоекономічний договір 1985 р., закони про приватні підприємства 1988 р., про компанії 1993 р., про господарські товариства 1997 р.	Ринок корпоративного контролю характеризується високим ступенем участі держави в процесах управління корпораціями. Це проявляється в тому, що понад половину членів рад директорів китайських компаній делеговані державою, п понад третину – безпосередньо пов'язані з урядовими відомствами різних рівнів. Учасниками ворожих поглинань дедалі частіше стають транснаціональні корпорації	Інформація в офіційних джерелах про рейдерські захоплення відсутня.
8	Японія	Наявні жорсткі інституційні та соціальні бар'єри. Інституційні бар'єри полягають в тому, що менеджмент компаній залучає постійних акціонерів, які володіють пакетом акцій в розмірі 60-80%, тому скуповування акцій є поодиноким. Соціальні бар'єри базуються на культурних традиціях японців, відповідно до яких працівники самі зацікавлені у безперебійному функціонуванні підприємства та всіма можливими методами протидіють недружнім поглинанням.	Управління компаніями, здебільшого, побудоване за зразком американського стилю, що характеризується наявністю нового покоління інвесторів у формі компаній-покупців – «хижаків», які прагнуть отримання високих результатів прибутковості будь-якими шляхами	У 1990-х рр. щорічне поглинання компаній не перевищувало 500 випадків, а у 2004 р.- 2211 випадків
9	Російська Федерація	Нормативну базу, що регламентує сферу незаконного поглинання складають наступні нормативні акти: - Закон РФ «Про акціонерні товариства» містить ряд статей, які передбачають захист акціонерних товариств від незаконних поглинань. - Кримінальний кодекс РФ; - Адміністративний кодекс РФ; - значна кількість законів та підзаконних актів.	У російських поглинаннях, як правило, відсутні ринкові механізми, оскільки більшість компаній не публічні, а контроль над компанією є результатом з'єднання законних і величезного арсеналу протизаконних засобів і методів. Найпоширеніші форми рейдерства	Перше захоплення власності здійснювалося в 90-х роках шляхом скуповування акцій, що призвело до того, що 500 великих підприємств РФ вартістю не менше 200

		1 липня 2010 року Державною Думою РФ було прийнято Закон «Про внесення змін у Кримінальний кодекс РФ і в статтю 151 Кримінально-процесуального кодексу РФ», дія якого спрямована на підвищення ефективності протидії рейдерству, тобто захопленню власності, майнових та немайнових прав, грошових засобів підприємств. Цими змінами передбачається конкретна кримінальна відповідальність за рейдерство, тобто за ті зловживання правовими і правозастосовними механізмами, які використовують кримінальні угруповання для відбирання власності у законних власників.	в Росії: - реєстрація неправдивих відомостей в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб; - порушення кримінальної справи на неіснуючих підставах; - купівля мінори тарного пакету акцій компанії; - публікація негативних відомостей про компанію у ЗМІ; - подання судових позовів на компанію чи її керівництво; - організація багато численних перевірок контролюючими та правоохоронними органами; - проведення обшуків внаслідок порушених судових справ з підставними понятими; - реєстрація підставної компанії за адресою підприємства, на яке спрямована рейдерська атака; - проведення зборів акціонерів без участі основних акціонерів з метою обрання нового керівництва; - підтвердження легітимності нового менеджменту в судах; - захоплення підприємства шляхом використання озброєних груп осіб чи силових структур; - розпродаж активів компанії; - провокація колективу об'єкта рейдерства; - використання неправдивих та підроблених документів	млрд дол. були продані на чекових аукціонах за 7,2 млрд дол., наприклад, «Газпром» був проданий за 250 млн дол., при тому, що тільки поклади газу оцінювалися на суму 700 млн дол., «ЗІЛ» з вартістю лише основних засобів 1 млрд дол. – був проданий за 4 млн дол. Російський ринок злиття і поглинань у 2008 р. оцінювався в 5 млрд дол., а за підсумками 2009 р. – вже в 42,3 млрд дол., з них 12,5% активів було залучено в поточні корпоративні конфлікти з метою ворожого поглинання. За даними МВС РФ 550 банківських установ перебувають під керівництвом кримінальних структур, а це понад 50% усіх банків РФ

Джерело: розроблено автором на основі [147, 190, 209, 223, 254, 500, 533, 559, 612, 618, 628]

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Результати розрахунку у розрізі індикаторів **ПАТ «Авторадіатор»**

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,06	низький	0,05	0,6	0,03
	2010	0,04	низький	0,04		0,02
	2011	0,01	низький	0,01		0,01
	2012	-0,02	низький	0,0		0,0
	2013	-0,08	низький	0,0		0,0
Коефіцієнт покриття	2009	8,2	високий	1,0	0,4	0,4
	2010	11,3	високий	1,0		0,4
	2011	8,6	високий	1,0		0,4
	2012	6,62	високий	1,0		0,4
	2013	4,17	високий	1,0		0,4
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	0,02	низький	0,01	0,3	0,003
	2010	0,02	низький	0,01		0,003
	2011	0,03	низький	0,01		0,003
	2012	0,03	низький	0,01		0,003
	2013	0,04	низький	0,01		0,003
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	-3,31	низький	0,0	0,7	0,0
	2010	18,43	достатній	0,645		0,452
	2011	22,3	достатній	1,0		0,7
	2012	19,33	достатній	0,677		0,474
	2013	18,49	достатній	0,647		0,453
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів,%	2009	11,75	достатній	0,638	0,65	0,415
	2010	15,64	достатній	0,503		0,327
	2011	8,7	високий	0,74		0,48
	2012	10,4	достатній	0,7		0,455
	2013	6,4	високий	0,826		0,537
Частка втраченого робочого часу, %	2009	17,4	низький	0,09	0,35	0,03
	2010	15,2	низький	0,168		0,06
	2011	10,3	низький	0,34		0,119
	2012	6,5	достатній	0,595		0,208
	2013	8,4	достатній	0,462		0,162
стратегічна оцінка						
Рівень	2009	низький	низький	0,25	0,7	0,175

відповідності величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2010	низький	низький	0,27		0,189
	2011	низький	низький	0,31		0,217
	2012	середній	достатній	0,39		0,273
	2013	середній	достатній	0,45		0,315
Морально- психологічний клімат в колективі	2009	ворожий	низький	0,34	0,3	0,102
	2010	стабільний	достатній	0,42		0,126
	2011	стабільний	достатній	0,36		0,108
	2012	стабільний	достатній	0,48		0,144
	2013	стабільний	достатній	0,51		0,153
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	62,0	достатній	0,443	0,4	0,177
	2010	63,58	достатній	0,425		0,17
	2011	64,65	достатній	0,412		0,165
	2012	66,29	достатній	0,393		0,157
	2013	68,33	достатній	0,369		0,148
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	75,6	достатній	0,448	0,6	0,269
	2010	78,1	достатній	0,492		0,295
	2011	80,5	достатній	0,534		0,32
	2012	78,6	достатній	0,501		0,3
	2013	75,2	достатній	0,44		0,265
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	0,0	низький	0,0	0,35	0,0
	2010	0,23	низький	0,016		0,01
	2011	0,0	низький	0,0		0,0
	2012	0,16	низький	0,01		0,004
	2013	0,15	низький	0,01		0,004
Фондовіддача, грн.	2009	0,15	низький	0,05	0,65	0,03
	2010	0,26	низький	0,091		0,059
	2011	0,36	низький	0,126		0,081
	2012	0,34	низький	0,119		0,077
	2013	0,48	низький	0,168		0,109
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	2,4	достатній	0,455	х	0,455
	2010	3,1	низький	0,333		0,333
	2011	2,8	достатній	0,385		0,385
	2012	2,7	достатній	0,403		0,403
	2013	2,9	достатній	0,368		0,368
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	низький	низький	0,32	х	0,32
	2010	середній	достатній	0,35		0,35
	2011	середній	достатній	0,36		0,36

	2012	середній	достатній	0,39		0,39
	2013	середній	достатній	0,37		0,37
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
Рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	низький	низький	0,34	х	0,34
	2010	середній	достатній	0,38		0,38
	2011	низький	низький	0,32		0,32
	2012	низький	низький	0,31		0,31
	2013	середній	достатній	0,39		0,39
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	2,4	достатній	0,455	х	0,455
	2010	1,5	достатній	0,613		0,613
	2011	1,2	достатній	0,665		0,665
	2012	2,6	достатній	0,42		0,42
	2013	1,8	достатній	0,56		0,56
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	56,83	високий	1,0	х	1,0
	2010	98,35	високий	1,0		1,0
	2011	58,02	високий	1,0		1,0
	2012	35,52	високий	1,0		1,0
	2013	9,71	високий	1,0		1,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	1,99	достатній	0,523	х	0,523
	2010	1,45	достатній	0,507		0,507
	2011	1,28	достатній	0,448		0,448
	2012	1,56	достатній	0,546		0,546
	2013	2,29	високий	0,787		0,787
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	середній	достатній	0,39	х	0,39
	2010	середній	достатній	0,45		0,45
	2011	середній	достатній	0,42		0,42
	2012	середній	достатній	0,54		0,54
	2013	середній	достатній	0,62		0,62
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	високий	низький	0,32	х	0,32
	2010	середній	достатній	0,45		0,45
	2011	середній	достатній	0,48		0,48
	2012	низький	високий	0,76		0,76
	2013	середній	достатній	0,65		0,65

Результати розрахунку у розрізі індикаторів

ПАТ «АвтоКраз»

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,25	низький	0,219	0,6	0,13
	2010	0,24	низький	0,21		0,13
	2011	0,14	низький	0,12		0,07
	2012	0,15	низький	0,13		0,08
	2013	0,16	низький	0,14		0,08
Коефіцієнт покриття	2009	1,16	достатній	0,462	0,4	0,185
	2010	1,01	достатній	0,35		0,14
	2011	0,79	низький	0,277		0,11
	2012	0,76	низький	0,266		0,106
	2013	0,73	низький	0,256		0,102
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	0,06	низький	0,04	0,3	0,012
	2010	0,1	низький	0,07		0,02
	2011	0,11	низький	0,08		0,024
	2012	0,12	низький	0,08		0,026
	2013	0,15	низький	0,01		0,03
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	-1,3	низький	0,0	0,7	0,0
	2010	23,66	високий	0,764		0,535
	2011	15,72	достатній	0,55		0,385
	2012	-0,54	низький	0,0		0,0
	2013	23,91	високий	0,768		0,538
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів, %	2009	18,7	достатній	0,396	0,65	0,257
	2010	15,4	достатній	0,511		0,332
	2011	12,6	достатній	0,61		0,396
	2012	19,7	достатній	0,361		0,234
	2013	11,6	достатній	0,644		0,419
Частка втраченого робочого часу, %	2009	4,5	високий	0,73	0,35	0,256
	2010	6,3	достатній	0,61		0,213
	2011	8,5	достатній	0,45		0,159
	2012	11,6	низький	0,294		0,1
	2013	7,3	достатній	0,539		0,19
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	низький	низький	0,31	0,7	0,217
	2010	низький	низький	0,28		0,196
	2011	середній	достатній	0,41		0,287

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	середній	достатній	0,45		0,315
	2013	середній	достатній	0,54		0,378
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	ворожий	низький	0,31	0,3	0,09
	2010	ворожий	низький	0,28		0,08
	2011	стабільний	достатній	0,38		0,11
	2012	ворожий	низький	0,34		0,102
	2013	стабільний	достатній	0,41		0,123
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	91,1	низький	0,109	0,4	0,04
	2010	91,89	низький	0,09		0,038
	2011	92,82	низький	0,08		0,034
	2012	93,36	низький	0,078		0,031
	2013	93,75	низький	0,07		0,03
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	54,5	низький	0,169	0,6	0,1
	2010	65,9	низький	0,302		0,18
	2011	58,5	низький	0,216		0,13
	2012	65,9	низький	0,302		0,18
	2013	68,8	низький	0,336		0,2
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	0,76	низький	0,05	0,35	0,02
	2010	0,19	низький	0,01		0,01
	2011	0,34	низький	0,02		0,01
	2012	0,28	низький	0,02		0,01
	2013	0,15	низький	0,01		0,01
Фондовіддача, грн.	2009	0,06	низький	0,02	0,65	0,014
	2010	0,12	низький	0,04		0,03
	2011	0,12	низький	0,04		0,03
	2012	0,12	низький	0,04		0,03
	2013	0,15	низький	0,05		0,03
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	3,4	низький	0,28	x	0,28
	2010	2,8	достатній	0,385		0,385
	2011	3,7	низький	0,228		0,228
	2012	4,5	низький	0,09		0,09
	2013	2,1	достатній	0,51		0,51
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	низький	низький	0,31	x	0,31
	2010	низький	низький	0,28		0,28
	2011	середній	достатній	0,36		0,36
	2012	середній	достатній	0,37		0,37

	2013	середній	достатній	0,41		0,41
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	низький	низький	0,31	х	0,31
	2010	низький	низький	0,27		0,27
	2011	середній	достатній	0,36		0,36
	2012	середній	достатній	0,39		0,39
	2013	низький	низький	0,34		0,34
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	3,5	низький	0,262	х	0,262
	2010	3,4	низький	0,476		0,476
	2011	4,5	низький	0,1		0,1
	2012	2,1	достатній	0,51		0,51
	2013	3,9	низький	0,19		0,19
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	1,47	високий	1,0	х	1,0
	2010	0,097	низький	0,16		0,16
	2011	-1,07	низький	0,0		0,0
	2012	-3,31	низький	0,0		0,0
	2013	-2,12	низький	0,0		0,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	1,78	достатній	0,623	х	0,623
	2010	1,62	достатній	0,567		0,567
	2011	1,84	достатній	0,644		0,644
	2012	1,3	достатній	0,455		0,455
	2013	1,53	достатній	0,535		0,535
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	низький	низький	0,31	х	0,31
	2010	низький	низький	0,34		0,34
	2011	середній	достатній	0,38		0,38
	2012	середній	достатній	0,45		0,45
	2013	середній	достатній	0,49		0,49
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,45	х	0,45
	2010	середній	достатній	0,36		0,36
	2011	високий	низький	0,34		0,34
	2012	високий	низький	0,31		0,31
	2013	середній	достатній	0,39		0,39

Результати розрахунку у розрізі індикаторів

ПАТ «Єврокар»

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,5	достатній	0,525	0,6	0,315
	2010	0,43	достатній	0,403		0,242
	2011	0,47	достатній	0,473		0,284
	2012	0,4	достатній	0,35		0,21
	2013	0,43	достатній	0,403		0,242
Коефіцієнт покриття	2009	1,7	високий	0,82	0,4	0,328
	2010	1,46	достатній	0,672		0,269
	2011	1,3	достатній	0,56		0,224
	2012	1,76	високий	0,856		0,342
	2013	0,87	низький	0,305		0,122
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	5,28	високий	1,0	0,3	0,3
	2010	3,64	високий	1,0		0,3
	2011	1,81	високий	1,0		0,3
	2012	1,83	високий	1,0		0,3
	2013	1,49	високий	1,0		0,3
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	15,51	достатній	0,543	0,7	0,38
	2010	8,58	низький	0,3		0,21
	2011	15,4	достатній	0,54		0,377
	2012	13,8	достатній	0,483		0,338
	2013	15,2	достатній	0,532		0,372
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів, %	2009	11,6	достатній	0,644	0,65	0,419
	2010	15,8	достатній	0,497		0,323
	2011	18,7	достатній	0,396		0,257
	2012	16,4	достатній	0,476		0,309
	2013	15,9	достатній	0,494		0,321
Частка втраченого робочого часу, %	2009	11,6	низький	0,294	0,35	0,103
	2010	14,5	низький	0,193		0,07
	2011	9,6	достатній	0,378		0,132
	2012	8,7	достатній	0,441		0,154
	2013	11,7	низький	0,291		0,102
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	низький	низький	0,28	0,7	0,196
	2010	низький	низький	0,31		0,217
	2011	низький	низький	0,34		0,238

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	середній	достатній	0,37		0,259
	2013	середній	достатній	0,41		0,287
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	ворожий	низький	0,31	0,3	0,093
	2010	ворожий	низький	0,34		0,102
	2011	ворожий	низький	0,30		0,09
	2012	стійкий	достатній	0,38		0,114
	2013	стійкий	достатній	0,4		0,12
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	49,86	достатній	0,585	0,4	0,23
	2010	74,41	низький	0,299		0,12
	2011	85,07	низький	0,174		0,07
	2012	86,32	низький	0,16		0,07
	2013	87,51	низький	0,15		0,06
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	91,4	високий	0,742	0,6	0,445
	2010	92,6	високий	0,778		0,467
	2011	86,5	достатній	0,639		0,383
	2012	94,5	високий	0,835		0,5
	2013	90,6	високий	0,7		0,42
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	12,37	високий	0,842	0,35	0,295
	2010	5,4	достатній	0,378		0,132
	2011	0,19	низький	0,01		0,0
	2012	0,6	низький	0,04		0,01
	2013	1,5	низький	0,105		0,04
Фондовіддача, грн.	2009	73,06	високий	1,0	0,65	0,65
	2010	15,4	високий	1,0		0,65
	2011	9,73	високий	1,0		0,65
	2012	6,83	високий	1,0		0,65
	2013	5,03	високий	1,0		0,65
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	3,4	низький	0,28	x	0,28
	2010	2,8	достатній	0,385		0,385
	2011	2,5	достатній	0,438		0,438
	2012	2,8	достатній	0,385		0,385
	2013	3,0	достатній	0,35		0,35
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	низький	низький	0,31	x	0,31
	2010	низький	низький	0,28		0,28
	2011	середній	достатній	0,36		0,36
	2012	низький	низький	0,34		0,34

	2013	середній	достатній	0,37		0,37
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	середній	достатній	0,45	х	0,45
	2010	середній	достатній	0,48		0,48
	2011	середній	достатній	0,41		0,41
	2012	середній	достатній	0,49		0,49
	2013	середній	достатній	0,41		0,41
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	3,2	низький	0,315	х	0,315
	2010	2,6	достатній	0,42		0,42
	2011	1,5	достатній	0,613		0,613
	2012	1,1	достатній	0,683		0,683
	2013	1,7	достатній	0,578		0,578
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	1,13	високий	1,0	х	1,0
	2010	0,94	високий	1,0		1,0
	2011	1,03	високий	1,0		1,0
	2012	1,09	високий	1,0		1,0
	2013	-0,14	низький	0,0		0,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	1,27	достатній	0,445	х	0,445
	2010	1,22	достатній	0,427		0,427
	2011	1.15	достатній	0,403		0,403
	2012	1,05	достатній	0,368		0,368
	2013	1,25	достатній	0,438		0,438
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	низький	низький	0,31	х	0,31
	2010	низький	низький	0,34		0,34
	2011	низький	низький	0,34		0,34
	2012	середній	достатній	0,38		0,38
	2013	середній	достатній	0,44		0,44
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,51	х	0,51
	2010	середній	достатній	0,49		0,49
	2011	середній	достатній	0,54		0,54
	2012	середній	достатній	0,41		0,41
	2013	середній	достатній	0,40		0,40

Результати розрахунку у розрізі індикаторів
ПАТ «БогданМоторс»

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,27	низький	0,236	0,6	0,142
	2010	0,22	низький	0,193		0,12
	2011	0,21	низький	0,184		0,11
	2012	0,18	низький	0,158		0,09
	2013	0,14	низький	0,122		0,07
Коефіцієнт покриття	2009	1,42	достатній	0,644	0,4	0,26
	2010	2,68	високий	1,0		0,4
	2011	3,51	високий	1,0		0,4
	2012	4,06	високий	1,0		0,4
	2013	3,89	високий	1,0		0,4
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	0,23	низький	0,16	0,3	0,04
	2010	0,34	низький	0,24		0,08
	2011	0,41	низький	0,28		0,08
	2012	0,34	низький	0,24		0,08
	2013	0,25	низький	0,18		0,06
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	-14,47	низький	0,0	0,7	0,0
	2010	10,28	достатній	0,36		0,25
	2011	10,5	достатній	0,36		0,25
	2012	4,15	низький	0,15		0,11
	2013	10,78	достатній	0,36		0,25
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів, %	2009	8,6	високий	0,742	0,65	0,48
	2010	5,7	високий	0,829		0,539
	2011	9,2	високий	0,724		0,471
	2012	11,5	достатній	0,648		0,421
	2013	4,2	високий	0,874		0,568
Частка втраченого робочого часу, %	2009	5,7	достатній	0,651	0,35	0,23
	2010	6,2	достатній	0,616		0,216
	2011	7,5	достатній	0,525		0,184
	2012	6,6	достатній	0,588		0,206
	2013	9,7	достатній	0,371		0,13
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	високий	високий	0,72	0,7	0,504
	2010	високий	високий	0,75		0,525
	2011	високий	високий	0,74		0,518

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	високий	високий	0,78		0,546
	2013	високий	високий	0,71		0,497
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	стабільний	достатній	0,68	0,3	0,204
	2010	стабільний	достатній	0,65		0,195
	2011	сприятливий	високий	0,71		0,213
	2012	сприятливий	високий	0,74		0,222
	2013	стабільний	достатній	0,69		0,207
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	36,21	високий	0,728	0,4	0,291
	2010	44,42	достатній	0,648		0,259
	2011	43,4	достатній	0,66		0,264
	2012	42,0	достатній	0,677		0,271
	2013	29,11	високий	0,782		0,313
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	71,5	достатній	0,376	0,6	0,226
	2010	75,4	достатній	0,444		0,227
	2011	73,6	достатній	0,413		0,248
	2012	78,7	достатній	0,502		0,301
	2013	81,7	достатній	0,555		0,333
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	22,2	високий	1,0	0,35	0,35
	2010	25,28	високий	1,0		0,35
	2011	15,7	високий	1,0		0,35
	2012	12,6	високий	0,856		0,3
	2013	24,1	високий	1,0		0,35
Фондовіддача, грн.	2009	19,51	високий	1,0	0,65	0,65
	2010	18,58	високий	1,0		0,65
	2011	10,5	високий	1,0		0,65
	2012	5,7	високий	1,0		0,65
	2013	1,04	достатній	0,357		0,232
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	1,5	достатній	0,613	x	0,613
	2010	1,27	достатній	0,653		0,653
	2011	2,5	достатній	0,438		0,438
	2012	1,8	достатній	0,56		0,56
	2013	1,94	достатній	0,536		0,536
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	середній	достатній	0,68	x	0,68
	2010	середній	достатній	0,54		0,54
	2011	середній	достатній	0,65		0,65
	2012	високий	високий	0,71		0,71

	2013	високий	високий	0,71		0,71
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
Рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	високий	високий	0,74	x	0,74
	2010	високий	високий	0,71		0,71
	2011	середній	достатній	0,68		0,68
	2012	середній	достатній	0,67		0,67
	2013	високий	високий	0,72		0,72
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	3,4	низький	0,28	x	0,28
	2010	3,1	низький	0,33		0,33
	2011	2,7	достатній	0,403		0,403
	2012	2,5	достатній	0,438		0,438
	2013	1,6	достатній	0,595		0,595
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	1,63	високий	1,0	x	1,0
	2010	3,62	високий	1,0		1,0
	2011	2,57	високий	1,0		1,0
	2012	1,81	високий	1,0		1,0
	2013	0,58	високий	0,835		0,835
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	1,27	достатній	0,445	x	0,445
	2010	1,38	достатній	0,483		0,483
	2011	2,4	високий	0,82		0,82
	2012	5,61	високий	1,0		1,0
	2013	1,76	достатній	0,616		0,616
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	високий	високий	0,71	x	0,71
	2010	високий	високий	0,75		0,75
	2011	високий	високий	0,72		0,72
	2012	високий	високий	0,73		0,73
	2013	високий	високий	0,75		0,75
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,36	x	0,36
	2010	середній	достатній	0,45		0,45
	2011	середній	достатній	0,38		0,38
	2012	середній	достатній	0,54		0,54
	2013	середній	достатній	0,39		0,39

Результати розрахунку у розрізі індикаторів
ПАТ «ЗАЗ»

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,34	достатній	0,35	0,6	0,21
	2010	0,41	достатній	0,37		0,22
	2011	0,45	достатній	0,44		0,26
	2012	0,46	достатній	0,46		0,27
	2013	0,44	достатній	0,45		0,27
Коефіцієнт покриття	2009	1,32	достатній	0,57	0,4	0,23
	2010	1,26	достатній	0,53		0,21
	2011	1,87	високий	0,61		0,24
	2012	1,21	достатній	0,49		0,2
	2013	1,75	високий	0,53		0,21
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	2,31	високий	1,0	0,3	0,3
	2010	1,64	високий	1,0		0,3
	2011	0,85	достатній	0,67		0,2
	2012	0,89	достатній	0,62		0,2
	2013	0,45	низький	0,35		0,1
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	10,71	достатній	0,375	0,7	0,262
	2010	12,48	достатній	0,437		0,306
	2011	38,81	високий	1,0		0,7
	2012	15,98	достатній	0,559		0,392
	2013	12,63	достатній	0,442		0,31
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів, %	2009	11,6	достатній	0,644	0,65	0,419
	2010	14,5	достатній	0,543		0,353
	2011	18,7	достатній	0,396		0,257
	2012	15,3	достатній	0,515		0,334
	2013	16,2	достатній	0,483		0,314
Частка втраченого робочого часу, %	2009	5,9	достатній	0,637	0,35	0,223
	2010	6,8	достатній	0,574		0,2
	2011	7,4	достатній	0,532		0,186
	2012	9,5	достатній	0,385		0,135
	2013	5,3	достатній	0,679		0,238
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	високий	високий	0,85	0,7	0,595
	2010	високий	високий	0,84		0,588
	2011	високий	високий	0,81		0,567

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	високий	високий	0,79		0,553
	2013	високий	високий	0,73		0,511
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	сприятливий	високий	0,75	0,3	0,225
	2010	сприятливий	високий	0,72		0,216
	2011	сприятливий	високий	0,71		0,213
	2012	стабільний	достатній	0,68		0,204
	2013	стабільний	достатній	0,65		0,195
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	36,91	високий	0,723	0,4	0,289
	2010	40,88	достатній	0,68		0,256
	2011	42,1	достатній	0,676		0,27
	2012	28,81	високий	0,784		0,314
	2013	29,65	високий	0,778		0,311
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	94,5	високий	0,835	0,6	0,501
	2010	91,5	високий	0,745		0,447
	2011	87,6	достатній	0,658		0,395
	2012	85,4	достатній	0,619		0,372
	2013	80,1	достатній	0,527		0,316
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	8,82	достатній	0,617	0,35	0,216
	2010	11,51	високий	0,791		0,277
	2011	9,47	достатній	0,663		0,232
	2012	12,7	високий	0,862		0,302
	2013	14,2	високий	0,952		0,333
Фондовіддача, грн.	2009	6,15	високий	1,0	0,65	0,65
	2010	4,25	високий	1,0		0,65
	2011	1,51	достатній	0,529		0,344
	2012	1,58	достатній	0,553		0,36
	2013	0,77	низький	0,269		0,175
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	1,24	достатній	0,658	x	0,658
	2010	1,5	достатній	0,613		0,613
	2011	0,86	високий	0,742		0,742
	2012	0,71	високий	0,787		0,787
	2013	1,1	достатній	0,683		0,683
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	високий	високий	0,78	x	0,78
	2010	високий	високий	0,84		0,84
	2011	високий	високий	0,81		0,81
	2012	високий	високий	0,82		0,82

	2013	високий	високий	0,78		0,78
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	середній	достатній	0,65	х	0,65
	2010	середній	достатній	0,68		0,68
	2011	високий	високий	0,71		0,71
	2012	високий	високий	0,75		0,75
	2013	високий	високий	0,73		0,73
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	0,54	високий	0,838	х	0,838
	2010	0,81	високий	0,757		0,757
	2011	1,5	достатній	0,613		0,613
	2012	1,2	достатній	0,665		0,665
	2013	0,9	високий	0,73		0,73
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	0,85	високий	1,0	х	1,0
	2010	1,24	високий	1,0		1,0
	2011	1,84	високий	1,0		1,0
	2012	0,51	високий	0,865		0,865
	2013	0,67	високий	1,0		1,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	1,2	достатній	0,42	х	0,42
	2010	1,35	достатній	0,473		0,473
	2011	1,22	достатній	0,427		0,427
	2012	1,24	достатній	0,434		0,434
	2013	0,89	низький	0,311		0,311
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	високий	високий	0,78	х	0,78
	2010	високий	високий	0,79		0,79
	2011	високий	високий	0,74		0,74
	2012	високий	високий	0,72		0,72
	2013	високий	високий	0,71		0,71
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	низький	низький	0,24	х	0,24
	2010	низький	низький	0,21		0,21
	2011	низький	низький	0,18		0,18
	2012	низький	низький	0,21		0,21
	2013	низький	низький	0,3		0,3

Результати розрахунку у розрізі індикаторів
ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів»

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,76	високий	0,82	0,6	0,49
	2010	0,6	високий	0,7		0,42
	2011	0,46	достатній	0,455		0,27
	2012	0,36	низький	0,32		0,19
	2013	0,07	низький	0,06		0,04
Коефіцієнт покриття	2009	2,66	високий	1,0	0,4	0,4
	2010	1,58	високий	0,75		0,3
	2011	1,15	достатній	0,455		0,18
	2012	0,89	низький	0,31		0,12
	2013	0,81	низький	0,28		0,11
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	0,77	достатній	0,539	0,3	0,162
	2010	0,25	низький	0,175		0,05
	2011	0,45	низький	0,315		0,09
	2012	0,34	низький	0,238		0,07
	2013	0,13	низький	0,09		0,03
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	70,9	високий	1,0	0,7	0,7
	2010	6,59	низький	0,23		0,162
	2011	15,1	достатній	0,529		0,37
	2012	2,48	низький	0,09		0,07
	2013	20,22	високий	0,707		0,495
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів, %	2009	15,6	достатній	0,504	0,65	0,328
	2010	18,9	достатній	0,389		0,253
	2011	21,5	низький	0,298		0,193
	2012	11,7	достатній	0,641		0,416
	2013	12,6	достатній	0,609		0,396
Частка втраченого робочого часу, %	2009	12,7	низький	0,161	0,35	0,05
	2010	14,5	низький	0,035		0,01
	2011	11,6	низький	0,238		0,08
	2012	9,8	достатній	0,364		0,12
	2013	12,7	низький	0,161		0,05
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	середній	достатній	0,45	0,7	0,315
	2010	середній	достатній	0,41		0,287
	2011	низький	низький	0,34		0,238

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	низький	низький	0,31		0,217
	2013	низький	низький	0,29		0,203
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	стабільний	достатній	0,41	0,3	0,123
	2010	стабільний	достатній	0,39		0,117
	2011	ворожий	низький	0,35		0,105
	2012	ворожий	низький	0,31		0,09
	2013	ворожий	низький	0,34		0,102
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	53,2	достатній	0,546	0,4	0,218
	2010	55,52	достатній	0,519		0,208
	2011	57,41	достатній	0,497		0,199
	2012	58,92	достатній	0,34		0,136
	2013	59,4	достатній	0,474		0,189
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	71,5	достатній	0,376	0,6	0,226
	2010	75,6	достатній	0,448		0,269
	2011	79,2	достатній	0,511		0,307
	2012	72,3	достатній	0,39		0,234
	2013	45,4	низький	0,06		0,04
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	4,57	низький	0,32	0,35	0,112
	2010	3,39	низький	0,237		0,08
	2011	3,55	низький	0,249		0,09
	2012	4,27	низький	0,299		0,11
	2013	2,5	низький	0,175		0,06
Фондовіддача, грн.	2009	1,25	достатній	0,438	0,65	0,284
	2010	0,39	низький	0,137		0,09
	2011	0,66	низький	0,231		0,15
	2012	0,45	низький	0,158		0,102
	2013	0,14	низький	0,05		0,03
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	2,7	достатній	0,402	x	0,402
	2010	2,9	достатній	0,368		0,368
	2011	3,4	низький	0,245		0,245
	2012	1,5	достатній	0,613		0,613
	2013	2,0	достатній	0,525		0,525
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	середній	достатній	0,39	x	0,39
	2010	середній	достатній	0,38		0,38
	2011	низький	низький	0,34		0,34
	2012	низький	низький	0,35		0,35

	2013	низький	низький	0,31		0,31
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	середній	достатній	0,67	x	0,67
	2010	середній	достатній	0,62		0,62
	2011	середній	достатній	0,65		0,65
	2012	середній	достатній	0,58		0,58
	2013	середній	достатній	0,54		0,54
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	1,3	достатній	0,648	x	0,648
	2010	2,7	достатній	0,403		0,403
	2011	3,4	низький	0,28		0,28
	2012	2,5	достатній	0,438		0,438
	2013	3,1	низький	0,333		0,333
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	1,41	високий	1,0	x	1,0
	2010	1,01	високий	1,0		1,0
	2011	0,38	достатній	0,665		0,665
	2012	-0,3	низький	0,0		0,0
	2013	-0,28	низький	0,0		0,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	2,72	високий	0,916	x	0,916
	2010	2,22	високий	0,766		0,766
	2011	1,78	достатній	0,623		0,623
	2012	1,41	достатній	0,494		0,494
	2013	1,29	достатній	0,452		0,452
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	середній	достатній	0,68	x	0,68
	2010	середній	достатній	0,65		0,65
	2011	середній	достатній	0,67		0,67
	2012	середній	достатній	0,54		0,54
	2013	середній	достатній	0,49		0,49
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,48	x	0,48
	2010	середній	достатній	0,45		0,45
	2011	середній	достатній	0,39		0,39
	2012	високий	низький	0,34		0,34
	2013	високий	низький	0,31		0,31

Таблиця Ж.7

**Результати розрахунку у розрізі індикаторів
ПАТ «Полтавський авто агрегатний завод»**

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,13	низький	0,11	0,6	0,07
	2010	0,12	низький	0,11		0,07
	2011	0,09	низький	0,08		0,05
	2012	0,05	низький	0,04		0,03
	2013	0,01	низький	0,01		0,0
Коефіцієнт покриття	2009	2,63	високий	1,0	0,4	0,4
	2010	2,32	високий	1,0		0,4
	2011	2,28	високий	1,0		0,4
	2012	1,9	високий	0,94		0,376
	2013	1,47	достатній	0,679		0,271
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	0,1	низький	0,07	0,3	0,02
	2010	0,14	низький	0,1		0,03
	2011	0,16	низький	0,11		0,03
	2012	0,14	низький	0,1		0,03
	2013	0,13	низький	0,1		0,03
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	35,56	високий	1,0	0,7	0,7
	2010	38,23	високий	1,0		0,7
	2011	35,17	високий	1,0		0,7
	2012	20,54	високий	0,716		0,5
	2013	21,6	високий	0,748		0,524
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів,%	2009	11,6	достатній	0,644	0,65	0,419
	2010	15,4	достатній	0,511		0,332
	2011	12,9	достатній	0,599		0,389
	2012	18,4	достатній	0,406		0,264
	2013	14,6	достатній	0,539		0,35
Частка втраченого робочого часу, %	2009	7,5	достатній	0,525	0,35	0,184
	2010	8,4	достатній	0,462		0,162
	2011	6,3	достатній	0,609		0,213
	2012	9,8	достатній	0,364		0,127
	2013	11,5	низький	0,245		0,09
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	середній	достатній	0,58	0,7	0,406
	2010	середній	достатній	0,61		0,427
	2011	середній	достатній	0,65		0,455

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	середній	достатній	0,68		0,476
	2013	середній	достатній	0,66		0,462
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	сприятливий	високий	0,75	0,3	0,225
	2010	сприятливий	високий	0,71		0,213
	2011	стабільний	достатній	0,68		0,204
	2012	сприятливий	високий	0,73		0,219
	2013	стабільний	достатній	0,69		0,207
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	90,0	низький	0,117	0,4	0,05
	2010	88,0	низький	0,14		0,06
	2011	87,0	низький	0,15		0,06
	2012	87,0	низький	0,15		0,06
	2013	86,0	низький	0,16		0,07
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	78,4	достатній	0,497	0,6	0,298
	2010	73,6	достатній	0,413		0,248
	2011	81,2	достатній	0,546		0,328
	2012	75,1	достатній	0,439		0,264
	2013	72,6	достатній	0,396		0,237
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	0,78	низький	0,05	0,35	0,02
	2010	1,6	низький	0,112		0,04
	2011	2,23	низький	0,156		0,05
	2012	3,4	низький	0,238		0,08
	2013	2,8	низький	0,196		0,07
Фондовіддача, грн.	2009	0,12	низький	0,04	0,65	0,03
	2010	0,19	низький	0,07		0,04
	2011	0,25	низький	0,09		0,06
	2012	0,21	низький	0,07		0,04
	2013	0,19	низький	0,07		0,04
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	2,4	достатній	0,455	x	0,455
	2010	2,8	достатній	0,385		0,385
	2011	1,5	достатній	0,263		0,263
	2012	1,9	достатній	0,543		0,543
	2013	3,1	низький	0,333		0,333
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	високий	високий	0,78	x	0,78
	2010	високий	високий	0,71		0,71
	2011	середній	достатній	0,65		0,65
	2012	високий	високий	0,73		0,73

	2013	середній	достатній	0,69		0,69
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	середній	достатній	0,64	х	0,64
	2010	середній	достатній	0,68		0,68
	2011	високий	високий	0,71		0,71
	2012	середній	достатній	0,65		0,65
	2013	середній	достатній	0,61		0,61
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	середній	достатній	0,54	х	0,54
	2010	низький	низький	0,32		0,32
	2011	низький	низький	0,3		0,3
	2012	середній	достатній	0,48		0,48
	2013	середній	достатній	0,37		0,37
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	34,83	високий	1,0	х	1,0
	2010	31,39	високий	1,0		1,0
	2011	22,12	високий	1,0		1,0
	2012	17,78	високий	1,0		1,0
	2013	9,74	високий	1,0		1,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	2,99	високий	0,997	х	0,997
	2010	2,78	високий	0,934		0,934
	2011	2,28	високий	0,784		0,784
	2012	2,59	високий	0,877		0,877
	2013	2,52	високий	0,856		0,856
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	середній	достатній	0,65	х	0,65
	2010	середній	достатній	0,61		0,61
	2011	високий	високий	0,71		0,71
	2012	середній	достатній	0,69		0,69
	2013	середній	достатній	0,61		0,61
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,41	х	0,41
	2010	низький	низький	0,35		0,35
	2011	низький	низький	0,31		0,31
	2012	середній	достатній	0,38		0,38
	2013	середній	достатній	0,45		0,45

**Результати розрахунку у розрізі індикаторів
ПАТ «Кам'янець-Подільськавтоагрегат»**

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,05	низький	0,04	0,6	0,03
	2010	0,04	низький	0,04		0,03
	2011	0,02	низький	0,0		0,0
	2012	0,01	низький	0,0		0,0
	2013	-0,01	низький	0,0		0,0
Коефіцієнт покриття	2009	1,08	достатній	0,406	0,4	0,162
	2010	1,07	достатній	0,4		0,16
	2011	0,96	низький	0,336		0,134
	2012	0,3	низький	0,105		0,04
	2013	0,22	низький	0,08		0,04
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	0,02	низький	0,0	0,3	0,0
	2010	0,05	низький	0,0		0,0
	2011	0,02	низький	0,0		0,0
	2012	0,02	низький	0,0		0,0
	2013	0,03	низький	0,0		0,0
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	-23,12	низький	0,0	0,7	0,0
	2010	11,17	достатній	0,391		0,274
	2011	12,59	достатній	0,441		0,309
	2012	-1,41	низький	0,0		0,0
	2013	10,84	достатній	0,379		0,266
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів, %	2009	14,5	достатній	0,542	0,65	0,35
	2010	17,8	достатній	0,427		0,278
	2011	21,5	низький	0,298		0,193
	2012	23,2	низький	0,238		0,155
	2013	20,6	низький	0,329		0,115
Частка втраченого робочого часу, %	2009	11,7	низький	0,29	0,35	0,11
	2010	15,6	низький	0,154		0,05
	2011	18,5	низький	0,05		0,02
	2012	12,4	низький	0,266		0,09
	2013	10,2	низький	0,343		0,12
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	низький	низький	0,33	0,7	0,23
	2010	низький	низький	0,31		0,217
	2011	низький	низький	0,34		0,238

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	середній	достатній	0,38		0,266
	2013	середній	достатній	0,41		0,287
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	ворожий	низький	0,23	0,3	0,07
	2010	ворожий	низький	0,32		0,1
	2011	стабільний	достатній	0,38		0,11
	2012	стабільний	достатній	0,41		0,12
	2013	стабільний	достатній	0,45		0,14
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	56,06	достатній	0,513	0,4	0,21
	2010	58,92	достатній	0,479		0,19
	2011	61,08	достатній	0,454		0,182
	2012	62,86	достатній	0,433		0,173
	2013	65,22	достатній	0,406		0,162
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	62,4	низький	0,261	0,6	0,157
	2010	70,5	достатній	0,359		0,215
	2011	74,7	достатній	0,432		0,259
	2012	76,8	достатній	0,469		0,281
	2013	71,5	достатній	0,376		0,226
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	0,14	низький	0,1	0,35	0,0
	2010	0,0	низький	0,0		0,0
	2011	0,64	низький	0,04		0,02
	2012	0,78	низький	0,05		0,02
	2013	0,54	низький	0,04		0,02
Фондовіддача, грн.	2009	0,07	низький	0,02	0,65	0,02
	2010	0,214	низький	0,07		0,05
	2011	0,23	низький	0,08		0,05
	2012	0,2	низький	0,07		0,05
	2013	0,25	низький	0,08		0,05
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	2,5	достатній	0,438	х	0,438
	2010	2,9	достатній	0,368		0,368
	2011	3,2	низький	0,315		0,315
	2012	3,8	низький	0,21		0,21
	2013	2,6	достатній	0,42		0,42
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	низький	низький	0,32	х	0,32
	2010	низький	низький	0,34		0,34
	2011	низький	низький	0,31		0,31
	2012	середній	достатній	0,37		0,37

	2013	середній	достатній	0,44		0,44
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	середній	достатній	0,38	х	0,38
	2010	середній	достатній	0,42		0,42
	2011	середній	достатній	0,39		0,39
	2012	середній	достатній	0,45		0,45
	2013	середній	достатній	0,55		0,55
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	4,2	низький	0,14	х	0,14
	2010	4,5	низький	0,09		0,09
	2011	3,7	низький	0,228		0,228
	2012	2,5	достатній	0,438		0,438
	2013	2,1	достатній	0,508		0,508
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	3,19	високий	1,0	х	1,0
	2010	3,9	високий	1,0		1,0
	2011	-0,63	низький	0,0		0,0
	2012	-31,34	низький	0,0		0,0
	2013	-12,26	низький	0,0		0,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	1,05	достатній	0,368	х	0,368
	2010	1,77	достатній	0,619		0,619
	2011	1,62	достатній	0,567		0,567
	2012	1,75	достатній	0,613		0,613
	2013	1,6	достатній	0,56		0,56
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	низький	низький	0,32	х	0,32
	2010	низький	низький	0,34		0,34
	2011	середній	достатній	0,38		0,38
	2012	середній	достатній	0,45		0,45
	2013	середній	достатній	0,44		0,44
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,39	х	0,39
	2010	середній	достатній	0,45		0,45
	2011	високий	низький	0,35		0,35
	2012	середній	достатній	0,48		0,48
	2013	середній	достатній	0,5		0,5

Результати розрахунку у розрізі індикаторів
ПАТ «Часівоярські автобуси»

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,97	високий	0,98	0,6	0,59
	2010	0,98	високий	0,98		0,59
	2011	0,97	високий	0,98		0,59
	2012	0,91	високий	0,94		0,57
	2013	0,98	високий	0,98		0,59
Коефіцієнт покриття	2009	32,96	високий	1,0	0,4	0,4
	2010	49,77	високий	1,0		0,4
	2011	23,37	високий	1,0		0,4
	2012	47,68	високий	1,0		0,4
	2013	33,41	високий	1,0		0,4
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	0,51	достатній	0,36	0,3	0,11
	2010	0,4	низький	0,28		0,09
	2011	0,89	достатній	0,63		0,19
	2012	0,42	низький	0,3		0,09
	2013	0,48	низький	0,34		0,11
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	50,64	високий	1,0	0,7	0,7
	2010	45,96	високий	1,0		0,7
	2011	32,48	високий	1,0		0,7
	2012	34,11	високий	1,0		0,7
	2013	31,73	високий	1,0		0,7
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів,%	2009	9,5	високий	0,75	0,65	0,49
	2010	7,8	високий	0,77		0,5
	2011	11,5	достатній	0,65		0,43
	2012	12,4	достатній	0,62		0,41
	2013	10,6	достатній	0,68		0,45
Частка втраченого робочого часу, %	2009	4,5	високий	0,73	0,35	0,26
	2010	5,6	достатній	0,66		0,24
	2011	7,5	достатній	0,53		0,19
	2012	6,8	достатній	0,58		0,21
	2013	4,7	високий	0,72		0,26
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	високий	високий	0,75	0,7	0,53
	2010	високий	високий	0,78		0,55
	2011	високий	високий	0,74		0,52

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	високий	високий	0,79		0,56
	2013	високий	високий	0,81		0,57
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	стабільний	достатній	0,68	0,3	0,21
	2010	сприятливий	високий	0,71		0,22
	2011	сприятливий	високий	0,73		0,22
	2012	стабільний	достатній	0,69		0,21
	2013	стабільний	достатній	0,67		0,21
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	45,77	достатній	0,64	0,4	0,26
	2010	46,31	достатній	0,63		0,26
	2011	45,05	достатній	0,65		0,26
	2012	41,87	достатній	0,68		0,28
	2013	44,3	достатній	0,65		0,26
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	78	достатній	0,49	0,6	0,3
	2010	84	достатній	0,6		0,36
	2011	81	достатній	0,55		0,33
	2012	89	достатній	0,69		0,42
	2013	83	достатній	0,58		0,35
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	15,91	високий	1,0	0,35	0,35
	2010	6,64	достатній	0,47		0,17
	2011	10,55	високий	0,74		0,26
	2012	11,72	високий	0,81		0,29
	2013	12,11	високий	0,83		0,29
Фондовіддача, грн.	2009	6,02	високий	1,0	0,65	0,65
	2010	4,73	високий	1,0		0,65
	2011	12,04	високий	1,0		0,65
	2012	5,57	високий	1,0		0,65
	2013	6,94	високий	1,0		0,65
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	0,54	високий	0,84	x	0,84
	2010	0,92	високий	0,73		0,73
	2011	1,7	достатній	0,58		0,58
	2012	1,5	достатній	0,62		0,62
	2013	1,3	достатній	0,65		0,65
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	високий	високий	0,75	x	0,75
	2010	високий	високий	0,72		0,72
	2011	середній	достатній	0,68		0,68
	2012	середній	достатній	0,65		0,65

	2013	середній	достатній	0,67		0,67
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	середній	достатній	0,61	х	0,61
	2010	високий	високий	0,72		0,72
	2011	високий	високий	0,74		0,74
	2012	середній	достатній	0,68		0,68
	2013	високий	високий	0,73		0,73
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	0,68	0,8	0,8	х	0,8
	2010	1,3	достатній	0,65		0,65
	2011	1,5	достатній	0,62		0,62
	2012	0,98	високий	0,71		0,71
	2013	0,6	високий	0,82		0,82
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	4,95	0,8	1,0	х	1,0
	2010	7,45	0,65	1,0		1,0
	2011	6,42	0,62	1,0		1,0
	2012	5,96	0,71	1,0		1,0
	2013	5,6	0,82	1,0		1,0
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	2,25	високий	0,78	х	0,78
	2010	1,61	достатній	0,57		0,57
	2011	1,48	достатній	0,52		0,52
	2012	1,53	достатній	0,54		0,54
	2013	1,57	достатній	0,55		0,55
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	високий	високий	0,75	х	0,75
	2010	середній	достатній	0,68		0,68
	2011	високий	високий	0,73		0,73
	2012	високий	високий	0,78		0,78
	2013	високий	високий	0,75		0,75
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,68	х	0,68
	2010	середній	достатній	0,64		0,64
	2011	середній	достатній	0,58		0,58
	2012	середній	достатній	0,45		0,45
	2013	середній	достатній	0,43		0,43

Результати розрахунку у розрізі індикаторів

ПАТ «Чернігівський автозавод»

Показник	Роки	Фактичне значення індикатора	Рівень безпеки	Оцінка рівня безпеки	Питома вага у структурі функціональної складової	Розрахункове значення
Фінансова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт автономії	2009	0,04	низький	0,04	0,6	0,03
	2010	-0,06	низький	0,0		0,0
	2011	-0,04	низький	0,0		0,0
	2012	-0,12	низький	0,0		0,0
	2013	-0,01	низький	0,0		0,0
Коефіцієнт покриття	2009	2,22	високий	1,0	0,4	0,4
	2010	3,26	високий	1,0		0,4
	2011	3,34	високий	1,0		0,4
	2012	1,78	високий	0,87		0,35
	2013	1,46	достатній	0,68		0,28
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оборотності активів	2009	1,736	високий	1,0	0,3	0,3
	2010	1,54	високий	1,0		0,3
	2011	1,06	високий	0,4		0,12
	2012	0,59	достатній	0,42		0,13
	2013	0,43	низький	0,3		0,09
Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %	2009	18,73	достатній	0,66	0,7	0,47
	2010	41,35	високий	1,0		0,7
	2011	28,09	високий	0,95		0,67
	2012	20,59	високий	0,72		0,51
	2013	26,28	високий	0,89		0,63
Кадрова безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт плинності кадрів, %	2009	14,5	достатній	0,55	0,65	0,36
	2010	18,7	достатній	0,4		0,26
	2011	21,6	низький	0,3		0,2
	2012	17,5	достатній	0,44		0,29
	2013	16,3	достатній	0,48		0,32
Частка втраченого робочого часу, %	2009	12,4	низький	0,19	0,35	0,07
	2010	13,6	низький	0,1		0,04
	2011	14,4	низький	0,05		0,02
	2012	12,9	низький	0,15		0,06
	2013	13,2	низький	0,13		0,05
стратегічна оцінка						
Рівень відповідності	2009	середній	достатній	0,39	0,7	0,28
	2010	низький	низький	0,34		0,24
	2011	низький	низький	0,32		0,23

величини оплати праці кваліфікації працівника та його продуктивності	2012	середній	достатній	0,38		0,27
	2013	низький	низький	0,34		0,24
Морально-психологічний клімат в колективі	2009	стабільний	достатній	0,42	0,3	0,13
	2010	стабільний	достатній	0,38		0,12
	2011	ворожий	низький	0,34		0,11
	2012	ворожий	низький	0,31		0,1
	2013	ворожий	низький	0,33		0,1
Техніко-технологічна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт зносу основних засобів, %	2009	8,36	високий	0,94	0,4	0,38
	2010	15,05	високий	0,89		0,36
	2011	14,4	високий	0,9		0,36
	2012	16,23	високий	0,88		0,36
	2013	19,95	високий	0,85		0,34
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	2009	72	достатній	0,39	0,6	0,24
	2010	75	достатній	0,44		0,27
	2011	81	достатній	0,55		0,33
	2012	76	достатній	0,46		0,28
	2013	71	достатній	0,37		0,23
стратегічна оцінка						
Коефіцієнт оновлення, %	2009	26,51	високий	1,0	0,35	0,35
	2010	20,31	високий	1,0		0,35
	2011	25,88	високий	1,0		0,35
	2012	20,7	високий	1,0		0,35
	2013	19,5	високий	1,0		0,35
Фондовіддача, грн.	2009	5,36	високий	1,0	0,65	0,65
	2010	4,52	високий	1,0		0,65
	2011	2,91	високий	1,0		0,65
	2012	1,54	достатній	0,54		0,36
	2013	1,17	достатній	0,41		0,27
Силова безпека						
тактична оцінка						
Рівень збереження майна, %	2009	2,6	достатній	0,42	x	0,42
	2010	3,4	низький	0,28		0,28
	2011	1,7	достатній	0,58		0,58
	2012	2,5	достатній	0,44		0,44
	2013	1,1	достатній	0,69		0,69
стратегічна оцінка						
Рівень захисту персоналу	2009	середній	достатній	0,51	x	0,51
	2010	середній	достатній	0,49		0,49
	2011	середній	достатній	0,54		0,54
	2012	середній	достатній	0,48		0,48

	2013	середній	достатній	0,54		0,54
Інформаційна безпека						
тактична оцінка						
рівень забезпечення працівників інформацією для прийняття рішень	2009	середній	достатній	0,62	х	0,62
	2010	середній	достатній	0,57		0,57
	2011	середній	достатній	0,46		0,46
	2012	середній	достатній	0,51		0,51
	2013	середній	достатній	0,69		0,69
стратегічна оцінка						
Рівень захисту комерційної інформації	2009	1,5	достатній	0,62	х	0,62
	2010	2,4	достатній	0,46		0,46
	2011	3,1	низький	0,34		0,34
	2012	1,9	достатній	0,55		0,55
	2013	2,5	достатній	0,44		0,44
Ресурсна безпека						
тактична оцінка						
Коефіцієнт забезпечення запасів робочим капіталом	2009	1,22	високий	1,0	х	1,0
	2010	1,29	високий	1,0		1,0
	2011	1,24	високий	1,0		1,0
	2012	0,23	достатній	0,41		0,41
	2013	0,33	достатній	0,55		0,55
стратегічна оцінка						
Матеріаловіддача	2009	0,75	низький	0,27	х	0,27
	2010	0,94	низький	0,33		0,33
	2011	0,66	низький	0,24		0,24
	2012	1,63	достатній	0,57		0,57
	2013	0,83	низький	0,29		0,29
Політико-правова безпека						
тактична оцінка						
Рівень дотримання на підприємстві трудового законодавства	2009	середній	достатній	0,65	х	0,65
	2010	середній	достатній	0,62		0,62
	2011	середній	достатній	0,68		0,68
	2012	середній	достатній	0,54		0,54
	2013	середній	достатній	0,48		0,48
стратегічна оцінка						
Можливість встановлення контролю над підприємством сторонніми особами	2009	середній	достатній	0,41	х	0,41
	2010	низький	низький	0,34		0,34
	2011	середній	достатній	0,38		0,38
	2012	середній	достатній	0,45		0,45
	2013	середній	достатній	0,43		0,43

Результати розрахунків за тактичним рівнем оцінювання

Підприємство / роки	Функціональні складові						
	Фінансова	Кадрова	Техніко-технологічна	Силова	Інформаційна	Ресурсна	Політико-правова
ПАТ «Авторадіотор»							
2009	0,43	0,45	0,45	0,455	0,34	1,0	0,39
2010	0,42	0,39	0,47	0,333	0,38	1,0	0,45
2011	0,41	0,6	0,49	0,385	0,32	1,0	0,42
2012	0,4	0,67	0,46	0,403	0,31	1,0	0,54
2013	0,4	0,7	0,42	0,368	0,39	1,0	0,62
ПАТ «АвтоКраз»							
2009	0,32	0,52	0,14	0,28	0,31	1,0	0,31
2010	0,24	0,55	0,22	0,385	0,27	0,16	0,34
2011	0,18	0,56	0,17	0,228	0,36	0,0	0,38
2012	0,19	0,34	0,22	0,09	0,39	0,0	0,45
2013	0,19	0,61	0,23	0,51	0,34	0,0	0,49
ПАТ «Єврокар»							
2009	0,65	0,53	0,68	0,28	0,45	1,0	0,31
2010	0,52	0,4	0,59	0,385	0,48	1,0	0,34
2011	0,51	0,39	0,46	0,438	0,41	1,0	0,34
2012	0,56	0,47	0,57	0,385	0,49	1,0	0,38
2013	0,37	0,43	0,48	0,35	0,41	0,0	0,44
ПАТ «Богдан Моторс»							
2009	0,41	0,71	0,511	0,613	0,74	1,0	0,71
2010	0,52	0,76	0,36	0,653	0,71	1,0	0,75
2011	0,51	0,66	0,52	0,438	0,68	1,0	0,72
2012	0,49	0,63	0,58	0,56	0,67	1,0	0,73
2013	0,47	0,70	0,65	0,536	0,72	0,835	0,75
ПАТ «ЗАЗ»							
2009	0,44	0,62	0,79	0,658	0,65	1,0	0,78
2010	0,43	0,56	0,703	0,613	0,68	1,0	0,79

2011	0,50	0,45	0,67	0,742	0,71	1,0	0,74
2012	0,47	0,47	0,69	0,787	0,75	0,865	0,72
2013	0,48	0,56	0,63	0,683	0,73	1,0	0,71
ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів»							
2009	0,89	0,38	0,45	0,402	0,67	1,0	0,68
2010	0,72	0,27	0,48	0,368	0,62	1,0	0,65
2011	0,45	0,28	0,51	0,245	0,65	0,665	0,67
2012	0,31	0,54	0,37	0,613	0,58	0,0	0,54
2013	0,15	0,45	0,23	0,525	0,54	0,0	0,49
ПАТ «Полтавський автоагреганий завод»							
2009	0,47	0,61	0,35	0,455	0,64	1,0	0,65
2010	0,47	0,50	0,31	0,385	0,68	1,0	0,61
2011	0,45	0,61	0,39	0,263	0,71	1,0	0,71
2012	0,41	0,40	0,33	0,543	0,65	1,0	0,69
2013	0,271	0,44	0,31	0,333	0,61	1,0	0,61
ПАТ «Камянець-Подільська автоагрегат»							
2009	0,20	0,46	0,37	0,438	0,38	1,0	0,32
2010	0,19	0,33	0,41	0,368	0,42	1,0	0,34
2011	0,134	0,22	0,45	0,315	0,39	0,0	0,38
2012	0,04	0,25	0,46	0,21	0,45	0,0	0,45
2013	0,04	0,24	0,39	0,42	0,55	0,0	0,44
ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси»							
2009	0,99	0,75	0,56	0,84	0,61	1,0	0,75
2010	0,99	0,74	0,62	0,73	0,72	1,0	0,68
2011	0,99	0,62	0,59	0,58	0,74	1,0	0,73
2012	0,97	0,62	0,70	0,62	0,68	1,0	0,78
2013	0,99	0,71	0,61	0,65	0,73	1,0	0,75
ПАТ «Чернігівський автозавод»							
2009	0,43	0,43	0,62	0,42	0,62	1,0	0,65
2010	0,40	0,73	0,63	0,28	0,57	1,0	0,62
2011	0,40	0,22	0,69	0,58	0,46	1,0	0,68
2012	0,35	0,35	0,64	0,44	0,51	0,41	0,54
2013	0,28	0,37	0,57	0,69	0,69	0,55	0,48

Таблиця Ж.12

Результати розрахунків за **тактичним рівнем оцінювання** з урахуванням питомої ваги

Підприємство / роки	Функціональні складові							Рівень оцінки в балах	Рівень безпеки
	Фінансова	Кадрова	Техніко-технологічна	Силова	Інформаційна	Ресурсна	Політико-правова		
ПАТ «Авторадіотор»									
2009	0,15	0,09	0,09	0,03	0,02	0,1	0,02	0,50	достатній
2010	0,15	0,08	0,10	0,02	0,02	0,1	0,03	0,50	достатній
2011	0,15	0,12	0,10	0,02	0,02	0,1	0,03	0,54	достатній
2012	0,14	0,14	0,10	0,02	0,02	0,1	0,03	0,55	достатній
2013	0,14	0,14	0,09	0,02	0,02	0,1	0,04	0,55	достатній
ПАТ «АвтоКраз»									
2009	0,12	0,11	0,03	0,02	0,02	0,1	0,02	0,42	достатній
2010	0,09	0,11	0,05	0,02	0,02	0,02	0,02	0,33	низький
2011	0,07	0,12	0,04	0,02	0,02	0,0	0,02	0,29	низький
2012	0,07	0,07	0,05	0,01	0,02	0,0	0,03	0,25	низький
2013	0,07	0,13	0,05	0,03	0,02	0,0	0,03	0,33	низький
ПАТ «Єврокар»									
2009	0,23	0,11	0,14	0,02	0,03	0,1	0,02	0,65	достатній
2010	0,19	0,08	0,12	0,02	0,03	0,1	0,02	0,56	достатній
2011	0,18	0,08	0,10	0,03	0,02	0,1	0,02	0,53	достатній
2012	0,20	0,10	0,12	0,02	0,03	0,1	0,02	0,59	достатній
2013	0,13	0,09	0,10	0,02	0,02	0,0	0,03	0,39	достатній
ПАТ «Богдан Моторс»									
2009	0,15	0,15	0,11	0,03	0,04	0,1	0,04	0,62	достатній
2010	0,19	0,16	0,08	0,04	0,04	0,1	0,04	0,65	достатній
2011	0,18	0,14	0,11	0,03	0,04	0,1	0,04	0,64	достатній
2012	0,18	0,13	0,12	0,03	0,04	0,1	0,04	0,64	достатній
2013	0,17	0,14	0,13	0,03	0,04	0,09	0,04	0,64	достатній
ПАТ «ЗАЗ»									
2009	0,16	0,13	0,16	0,04	0,04	0,1	0,04	0,67	достатній
2010	0,15	0,12	0,14	0,03	0,04	0,1	0,04	0,62	достатній

2011	0,18	0,09	0,14	0,04	0,04	0,1	0,04	0,63	достатній
2012	0,17	0,10	0,14	0,04	0,04	0,09	0,04	0,62	достатній
2013	0,17	0,12	0,13	0,04	0,04	0,1	0,04	0,64	достатній
ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів»									
2009	0,32	0,08	0,09	0,02	0,04	0,1	0,04	0,69	достатній
2010	0,26	0,06	0,10	0,02	0,04	0,1	0,04	0,62	достатній
2011	0,16	0,06	0,11	0,02	0,04	0,07	0,04	0,50	достатній
2012	0,11	0,11	0,08	0,03	0,03	0,0	0,03	0,36	достатній
2013	0,06	0,09	0,05	0,03	0,03	0,0	0,03	0,29	низький
ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод»									
2009	0,17	0,13	0,07	0,03	0,04	0,1	0,04	0,58	достатній
2010	0,17	0,10	0,07	0,02	0,04	0,1	0,03	0,53	достатній
2011	0,16	0,13	0,08	0,02	0,04	0,1	0,04	0,57	достатній
2012	0,15	0,08	0,07	0,03	0,04	0,1	0,04	0,51	достатній
2013	0,10	0,09	0,07	0,02	0,03	0,1	0,03	0,44	достатній
ПАТ «Камянець-Подільський автоагрегат»									
2009	0,07	0,10	0,08	0,03	0,02	0,1	0,02	0,42	достатній
2010	0,07	0,07	0,09	0,02	0,03	0,1	0,02	0,40	достатній
2011	0,05	0,05	0,09	0,02	0,02	0,0	0,02	0,25	низький
2012	0,02	0,05	0,10	0,01	0,03	0,0	0,03	0,24	низький
2013	0,02	0,05	0,08	0,03	0,03	0,0	0,03	0,24	низький
ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси»									
2009	0,35	0,15	0,12	0,05	0,03	0,1	0,04	0,84	високий
2010	0,35	0,12	0,13	0,04	0,04	0,1	0,04	0,82	високий
2011	0,35	0,13	0,12	0,03	0,04	0,1	0,04	0,81	високий
2012	0,34	0,13	0,14	0,04	0,04	0,1	0,04	0,83	високий
2013	0,35	0,15	0,13	0,04	0,04	0,1	0,04	0,85	високий
ПАТ «Чернігівський автозавод»									
2009	0,15	0,09	0,13	0,03	0,04	0,1	0,04	0,58	достатній
2010	0,14	0,15	0,13	0,02	0,03	0,1	0,04	0,61	достатній
2011	0,14	0,05	0,14	0,03	0,03	0,1	0,04	0,53	достатній
2012	0,13	0,07	0,13	0,03	0,03	0,05	0,03	0,47	достатній
2013	0,10	0,08	0,12	0,04	0,04	0,06	0,03	0,47	достатній

Результати розрахунків за стратегічним рівнем оцінювання

Підприємство / роки	Функціональні складові						
	Фінансова	Кадрова	Техніко-технологічна	Силова	Інформаційна	Ресурсна	Політико-правова
ПАТ «Авторадіотор»							
2009	0,00	0,28	0,03	0,32	0,455	0,523	0,32
2010	0,46	0,32	0,059	0,35	0,613	0,507	0,45
2011	0,70	0,33	0,081	0,36	0,665	0,448	0,48
2012	0,474	0,42	0,077	0,39	0,42	0,546	0,76
2013	0,453	0,47	0,109	0,37	0,56	0,787	0,65
ПАТ «АвтоКраз»							
2009	0,012	0,31	0,04	0,31	0,262	0,623	0,45
2010	0,56	0,28	0,04	0,28	0,476	0,567	0,36
2011	0,41	0,40	0,04	0,36	0,1	0,644	0,34
2012	0,026	0,42	0,04	0,37	0,51	0,455	0,31
2013	0,60	0,51	0,04	0,41	0,19	0,535	0,39
ПАТ «Сврокар»							
2009	0,68	0,29	0,95	0,31	0,315	0,445	0,51
2010	0,51	0,32	0,79	0,28	0,42	0,427	0,49
2011	0,677	0,33	0,65	0,36	0,613	0,403	0,54
2012	0,638	0,38	0,66	0,34	0,683	0,368	0,41
2013	0,672	0,41	0,69	0,37	0,578	0,438	0,40
ПАТ «Богдан Моторс»							
2009	0,04	0,71	1,0	0,68	0,28	0,445	0,36
2010	0,33	0,72	1,0	0,54	0,33	0,483	0,45
2011	0,33	0,74	1,0	0,65	0,403	0,82	0,38
2012	0,19	0,77	0,95	0,71	0,438	1,0	0,54
2013	0,31	0,71	0,59	0,71	0,595	0,616	0,39
ПАТ «ЗАЗ»							
2009	0,57	0,82	0,87	0,78	0,838	0,42	0,24
2010	0,61	0,81	0,93	0,84	0,757	0,473	0,21

2011	0,90	0,78	0,58	0,81	0,613	0,427	0,18
2012	0,60	0,76	0,67	0,82	0,665	0,434	0,21
2013	0,41	0,71	0,51	0,78	0,73	0,311	0,3
ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів»							
2009	0,87	0,44	0,40	0,39	0,648	0,916	0,48
2010	0,22	0,41	0,17	0,38	0,403	0,766	0,45
2011	0,46	0,35	0,24	0,34	0,28	0,623	0,39
2012	0,14	0,31	0,22	0,35	0,438	0,494	0,34
2013	0,53	0,31	0,09	0,31	0,333	0,454	0,31
ПАТ «Полтавський автоагреганий завод»							
2009	0,72	0,64	0,05	0,78	0,54	0,997	0,41
2010	0,73	0,64	0,08	0,71	0,32	0,934	0,35
2011	0,73	0,66	0,11	0,65	0,30	0,784	0,31
2012	0,53	0,70	0,12	0,73	0,48	0,877	0,38
2013	0,56	0,67	0,11	0,69	0,37	0,856	0,45
ПАТ «Камянець-Подільський автоагрегат»							
2009	0,00	0,30	0,02	0,32	0,14	0,368	0,39
2010	0,274	0,32	0,05	0,34	0,09	0,619	0,45
2011	0,309	0,35	0,07	0,31	0,228	0,567	0,35
2012	0,00	0,39	0,07	0,37	0,438	0,613	0,48
2013	0,266	0,43	0,07	0,44	0,508	0,56	0,5
ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси»							
2009	0,81	0,74	1,0	0,75	0,8	0,78	0,68
2010	0,79	0,77	0,82	0,72	0,65	0,57	0,64
2011	0,89	0,74	0,91	0,68	0,62	0,52	0,58
2012	0,79	0,77	0,94	0,65	0,71	0,54	0,45
2013	0,81	0,78	0,94	0,67	0,82	0,55	0,43
ПАТ «Чернігівський автозавод»							
2009	0,77	0,41	1,0	0,51	0,62	0,27	0,41
2010	1,00	0,36	1,0	0,49	0,46	0,33	0,34
2011	0,79	0,34	1,0	0,54	0,34	0,24	0,38
2012	0,64	0,37	0,71	0,48	0,55	0,57	0,45
2013	0,72	0,34	0,62	0,54	0,44	0,29	0,43

Таблиця Ж.14

Результати розрахунків за стратегічним рівнем оцінювання з врахуванням питомої ваги

Підприємство / роки	Функціональні складові							Рівень оцінки в балах	Рівень безпеки
	Фінансова	Кадрова	Техніко-технологічна	Силова	Інформаційна	Ресурсна	Політико-правова		
ПАТ «Авторадіотор»									
2009	0,00	0,06	0,01	0,02	0,03	0,06	0,02	0,20	низький
2010	0,17	0,07	0,02	0,02	0,03	0,05	0,03	0,39	достатній
2011	0,25	0,07	0,02	0,02	0,04	0,03	0,03	0,46	достатній
2012	0,17	0,09	0,02	0,02	0,03	0,03	0,04	0,40	достатній
2013	0,16	0,10	0,03	0,02	0,03	0,04	0,04	0,42	достатній
ПАТ «АвтоКраз»									
2009	0,01	0,07	0,01	0,02	0,02	0,07	0,03	0,23	низький
2010	0,20	0,06	0,01	0,02	0,03	0,06	0,02	0,40	достатній
2011	0,15	0,08	0,01	0,02	0,01	0,07	0,02	0,36	достатній
2012	0,01	0,09	0,01	0,02	0,03	0,05	0,02	0,23	низький
2013	0,21	0,11	0,01	0,02	0,01	0,06	0,02	0,44	достатній
ПАТ «Єврокар»									
2009	0,24	0,06	0,19	0,02	0,02	0,05	0,03	0,61	достатній
2010	0,18	0,07	0,16	0,02	0,03	0,05	0,03	0,54	достатній
2011	0,24	0,07	0,13	0,02	0,03	0,04	0,03	0,56	достатній
2012	0,23	0,08	0,14	0,02	0,04	0,04	0,02	0,57	достатній
2013	0,24	0,09	0,14	0,02	0,03	0,05	0,02	0,59	достатній
ПАТ «Богдан Моторс»									
2009	0,02	0,15	0,2	0,04	0,02	0,05	0,02	0,50	достатній
2010	0,12	0,15	0,2	0,03	0,02	0,05	0,03	0,60	достатній
2011	0,12	0,15	0,2	0,04	0,02	0,09	0,02	0,64	достатній
2012	0,07	0,16	0,19	0,04	0,03	0,1	0,03	0,62	достатній
2013	0,11	0,15	0,12	0,04	0,03	0,07	0,02	0,54	достатній
ПАТ «ЗАЗ»									
2009	0,20	0,17	0,18	0,04	0,05	0,05	0,02	0,71	достатній
2010	0,22	0,17	0,19	0,05	0,04	0,05	0,01	0,73	достатній

2011	0,32	0,16	0,12	0,04	0,03	0,05	0,01	0,73	достатній
2012	0,21	0,16	0,14	0,05	0,04	0,05	0,01	0,66	достатній
2013	0,15	0,15	0,11	0,04	0,04	0,04	0,02	0,55	достатній
ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів»									
2009	0,31	0,09	0,08	0,02	0,04	0,10	0,03	0,67	достатній
2010	0,08	0,09	0,04	0,02	0,02	0,08	0,03	0,36	достатній
2011	0,17	0,07	0,05	0,02	0,02	0,07	0,02	0,42	достатній
2012	0,05	0,07	0,05	0,02	0,03	0,10	0,02	0,34	низький
2013	0,19	0,07	0,02	0,02	0,02	0,05	0,02	0,39	достатній
ПАТ «Полтавський автоагреганий завод»									
2009	0,26	0,13	0,01	0,04	0,03	0,10	0,02	0,59	достатній
2010	0,26	0,13	0,02	0,04	0,02	0,10	0,02	0,59	достатній
2011	0,26	0,14	0,03	0,04	0,02	0,08	0,02	0,59	достатній
2012	0,19	0,14	0,03	0,04	0,03	0,09	0,02	0,54	достатній
2013	0,20	0,14	0,03	0,04	0,02	0,09	0,03	0,55	достатній
ПАТ «Камянець-Подільський автоагрегат»									
2009	0,00	0,06	0,01	0,02	0,01	0,04	0,02	0,16	низький
2010	0,10	0,07	0,01	0,02	0,01	0,07	0,03	0,31	низький
2011	0,11	0,07	0,02	0,02	0,02	0,06	0,02	0,32	низький
2012	0,00	0,08	0,02	0,02	0,03	0,07	0,03	0,25	низький
2013	0,10	0,09	0,02	0,03	0,03	0,06	0,03	0,36	достатній
ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси»									
2009	0,29	0,15	0,20	0,04	0,04	0,08	0,04	0,84	високий
2010	0,28	0,16	0,17	0,04	0,04	0,06	0,04	0,79	високий
2011	0,32	0,15	0,19	0,04	0,04	0,06	0,03	0,83	високий
2012	0,28	0,16	0,19	0,04	0,04	0,06	0,03	0,80	високий
2013	0,29	0,16	0,19	0,04	0,05	0,06	0,03	0,82	високий
ПАТ «Чернігівський автозавод»									
2009	0,27	0,09	0,20	0,03	0,04	0,03	0,02	0,68	достатній
2010	0,35	0,08	0,20	0,03	0,03	0,04	0,02	0,75	високий
2011	0,28	0,07	0,20	0,03	0,02	0,03	0,02	0,65	достатній
2012	0,23	0,08	0,15	0,03	0,03	0,06	0,03	0,61	достатній
2013	0,26	0,07	0,13	0,03	0,03	0,03	0,03	0,58	достатній

Результати розрахунків інтегрального показника рівня безпеки

Підприємство	період				
	2009	2010	2011	2012	2013
ПАТ «Авторадіотор»	0,38 / достатній	0,46 / достатній	0,52 / достатній	0,49 / достатній	0,5 / достатній
ПАТ «АвтоКраз»	0,36 / достатній	0,36 / достатній	0,33 / низький	0,25 / низький	0,38 / достатній
ПАТ «Єврокар»	0,64 / достатній	0,56 / достатній	0,55 / достатній	0,59 / достатній	0,48 / достатній
ПАТ «Богдан Моторс»	0,58 / достатній	0,63 / достатній	0,65 / достатній	0,64 / достатній	0,61 / достатній
ПАТ «ЗАЗ»	0,70 / високий	0,68 / достатній	0,68 / достатній	0,65 / достатній	0,61 / достатній
ПАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів»	0,69 / достатній	0,53 / достатній	0,47 / достатній	0,36 / достатній	0,34 / низький
ПАТ «Полтавський автоагреганий завод»	0,59 / достатній	0,56 / достатній	0,59 / достатній	0,53 / достатній	0,49 / достатній
ПАТ «Камянець-Подільськавтоагрегат»	0,33 / низький	0,37 / достатній	0,28 / низький	0,25 / низький	0,3 / низький
ПАТ «Завод «Часівоярські автобуси»	0,85 / високий	0,82 / високий	0,83 / високий	0,82 / високий	0,84 / високий
ПАТ «Чернігівський автозавод»	0,63 / достатній	0,67 / достатній	0,58 / достатній	0,54 / достатній	0,53 / достатній

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. *Теоретичні основи дослідження процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів*

- 1.1. Історично-теоретичний аналіз змісту поняття «економічна безпека підприємств»
- 1.2. Категоріальна характеристика процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів
- 1.3. Структуризація процесу формування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

РОЗДІЛ 2. *Особливості організації та управління системою економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів в Україні та світі*

- 2.1. Організаційно-управлінський механізм забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів в Україні
- 2.2. Формування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів у процесі здійснення інноваційної діяльності
- 2.3. Аналіз світового та вітчизняного досвіду забезпечення економічної безпеки підприємницьких структур у промисловості

РОЗДІЛ 3. *Стан забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів в Україні*

- 3.1. Аналітичне оцінювання стану забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств з виробництва транспортних засобів
- 3.2. Дослідження внутрішніх і зовнішніх чинників формування оптимальної системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів
- 3.3. Моделювання впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на економічну безпеку підприємств з виробництва транспортних засобів
- 3.4. Аналіз процесу впливу персоналу як ключової мікроекономічної загрози економічній безпеці підприємств з виробництва транспортних засобів

РОЗДІЛ 4. *Макроекономічні загрози економічній суб'єктів підприємництва у транспортному машинобудуванні*

- 4.1. Корупція у системі загроз економічної безпеки функціонування підприємств з виробництва транспортних засобів
 - 4.1.1. Особливості корупції як загрози економічній безпеці суб'єктів господарювання різних рівнів
 - 4.1.2. Аналіз та оцінка впливу хабарництва на розвиток вітчизняної економіки та підприємництва у промисловості

4.2. Тінізація економічних процесів як важливий чинник впливу на функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

4.3. Рейдерство і фіктивне банкрутство як загрозові інструменти економічній безпеці підприємств з виробництва транспортних засобів

4.4. Зарубіжний досвід протидії впливу макроекономічних загроз на рівень економічної безпеки підприємств: аналіз, оцінка та проблеми імплементації у вітчизняну практику

РОЗДІЛ 5. *Основні напрями вдосконалення процесу забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів в Україні*

5.1. Адаптація функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів до умов, що спричинені впливом дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ

5.1.1. Використання методів антисипативного управління як способу удосконалення процесу функціонування системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

5.1.2. Моделювання системи економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів на основі використання теорії «м'яких» обчислень

5.2. Науково-методична інтегральна оцінка рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва у галузі транспортного машинобудування з урахуванням комплексного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз

5.3. Методологічні засади вибору стратегії управління процесом забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів з використанням теорії нечітких множин

5.4. Шляхи підвищення ефективності функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємств з виробництва транспортних засобів

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ